

Universitat de Lleida

La premsa de la demarcació de Lleida (1898-1939): dinamisme, implantació, tipologia evolució històrica

Vol. I

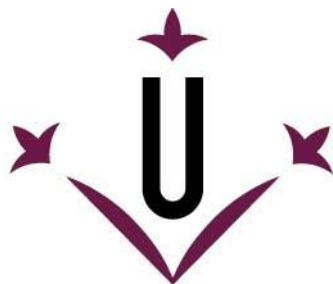
Albert Royo Campo

<http://hdl.handle.net/10803/666928>

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Universitat de Lleida

TESI DOCTORAL

**La premsa de la demarcació de Lleida
(1898-1939): dinamisme, implantació, tipologia
i evolució històrica**

Vol. I

Albert Royo Campo

Memòria presentada per optar al grau de Doctor per la Universitat de
Lleida

Programa de Doctorat en Territori, Patrimoni i Cultura

Director/a

Jorge Nieto Ferrando
Mariona Visa Barbosa

Tutor/a

Jorge Nieto Ferrando

2019

Si el periodisme és una funció humana i el periòdic és una obra humana, és natural que llur existència se'ns presenti condicionada per les circumstàncies de la vida dels homes en el descabdellament de llur activitat. I més quan la premsa és, podríem dir per antonomàsia, el reflex de la vida, ressò de tot l'existent.

Lluís Bertran

Educació i instrucció és el millor patrimoni que podem posseir, ja que és una riquesa que res ni ningú ens pot arrabassar.

Inquietud. Escola Graduada de nens – Menàrguens

Índex

AGRAÏMENTS	11
SINOPSI.....	13
0. INTRODUCCIÓ.....	15
0. 1. Estat de la qüestió	20
0. 2. Objectius, hipòtesis, metodologia de recerca i estructura del treball.....	28
0. 2. 1. <i>Objectius</i>	28
0. 2. 2. <i>Hipòtesis</i>	29
0. 2. 3. <i>Metodologia de recerca i estructura del treball</i>	31
PRIMERA PART	
1. SOCIETAT, CULTURA I COMUNICACIÓ DE MASSES.....	43
1. 1. Orígens, característiques, dinàmiques generals i trets bàsics	43
1. 2. Camps o expressions configuradores de la societat de masses.....	70
1. 2. 1. <i>Els nous marcs de sociabilitat, lleure i festa</i>	70
1. 2. 2. <i>Literatura de consum i arts escèniques</i>	73
1. 2. 3. <i>Premsa i periodisme</i>	77
1. 2. 4. <i>Publicitat, propaganda i cartellisme</i>	83
1. 2. 5. <i>Fotografia</i>	87
1. 2. 6. <i>Esports</i>	92
1. 2. 7. <i>Ràdio</i>	97
1. 2. 8. <i>Cinema</i>	102
2. SOCIETAT, CULTURA I COMUNICACIÓ DE MASSES A CATALUNYA.....	108
2. 1. Orígens, característiques, dinàmiques generals i trets bàsics	108
2. 2. Les principals expressions configuradores entre la Restauració i la Guerra Civil (1875-1939)	125

2. 2. 1. <i>Els nous marcs de sociabilitat, lleure i festa</i>	125
2. 2. 2. <i>Literatura de consum i arts escèniques</i>	131
2. 2. 3. <i>Publicitat, propaganda i cartellisme</i>	136
2. 2. 4. <i>Fotografia</i>	141
2. 2. 5. <i>Esports</i>	146
2. 2. 6. <i>Ràdio</i>	151
2. 2. 7. <i>Cinema</i>	156
3. LA MODERNA PREMSA PERIÒDICA A CATALUNYA (1875-1939)	163
3. 1. Tipus de premsa en virtut de les categories	170
3. 1. 1. <i>Premsa d'informació general</i>	170
3. 1. 2. <i>Premsa d'informació local i comarcal</i>	172
3. 1. 3. <i>Premsa política</i>	173
3. 1. 4. <i>Premsa humorística i satírica</i>	175
3. 1. 5. <i>Premsa esportiva</i>	177
3. 1. 6. <i>Premsa religiosa</i>	179
3. 1. 7. <i>Premsa cultural, literària i artística</i>	180
3. 1. 8. <i>Premsa associativa</i>	182
3. 1. 9. <i>Premsa femenina i premsa feminista</i>	184
3. 1. 10. <i>Premsa infantil</i>	186
3. 1. 11. <i>Premsa escolar i estudiantil</i>	187
3. 1. 12. <i>Premsa professional</i>	189
3. 1. 13. <i>Premsa comercial</i>	190
3. 1. 14. <i>Premsa gràfica, il·lustrada i magazín</i>	192
3. 2. Tipus de premsa en virtut de la periodicitat.....	194
3. 2. 1. <i>Premsa diària</i>	194
3. 2. 2. <i>Premsa i publicacions setmanals i quinzenals</i>	196

3. 2. 3. <i>Premsa i publicacions mensuals, bimestrals, trimestrals i semestrals</i>	198
3. 2. 4. <i>Premsa i publicacions efímeres i irregulars</i>	199

SEGONA PART

4. LA PREMSA A LA DEMARCACIÓ DE LLEIDA ENTRE 1898 I 1939	205
4. 1. Els tipus de premsa a la demarcació lleidatana.....	205
4. 1. 1. <i>Premsa d'informació local, comarcal i/o general</i>	205
4. 1. 2. <i>Premsa política</i>	209
4. 1. 3. <i>Premsa humorística i satírica</i>	215
4. 1. 4. <i>Premsa esportiva</i>	219
4. 1. 5. <i>Premsa religiosa</i>	222
4. 1. 6. <i>Premsa cultural, literària i artística</i>	225
4. 1. 7. <i>Premsa associativa</i>	230
4. 1. 8. <i>Premsa femenina i premsa feminista</i>	234
4. 1. 9. <i>Premsa infantil</i>	236
4. 1. 10. <i>Premsa escolar i estudiantil</i>	239
4. 1. 11. <i>Premsa professional</i>	242
4. 1. 12. <i>Premsa comercial</i>	246
4. 1. 13. <i>Premsa gràfica, il·lustrada i magazín</i>	248
4. 1. 14. <i>Premsa indeterminada</i>	253
4. 2. Altres productes de la premsa històrica	254
4. 2. 1. <i>Fulls solts o fulls volanders</i>	254
4. 2. 2. <i>Fulletons</i>	254
4. 2. 3. <i>Suplements</i>	256
4. 2. 4. <i>Números extraordinaris</i>	257
5. L'ORIENTACIÓ POLÍTICA DE LA PREMSA A LA DEMARCACIÓ DE LLEIDA	259
5. 1. La premsa en la cultura política	259

5. 1. 1. <i>La premsa orgànica de facció o partit polític</i>	259
5. 1. 2. <i>La premsa de pugna política conjuntural</i>	260
5. 1. 3. <i>La premsa electoralista o de coalició</i>	261
5. 1. 4. <i>La premsa independent</i>	263
5. 1. 5. <i>La premsa d'Unión Patriótica</i>	264
5. 2. <i>Premsa i adscripcions ideològiques i polítiques</i>	266
5. 2. 1. <i>Premsa i forces dinàstiques</i>	266
5. 2. 1. 1. <i>Premsa i conservadors</i>	266
5. 2. 1. 2. <i>Premsa i liberals</i>	270
5. 2. 2. <i>Premsa i republicanisme</i>	273
5. 2. 3. <i>Premsa, tradicionalisme i catolicisme</i>	278
5. 2. 4. <i>Premsa i catalanisme</i>	284
5. 2. 5. <i>Premsa i obrerisme</i>	291
6. LA PREMSA PER COMARQUES. PREMSA I REALITATS COMARCALS	297
6. 1. <i>La premsa a les comarques de la Plana</i>	297
6. 1. 1. <i>La premsa a les Garrigues</i>	297
6. 1. 2. <i>La premsa a la Noguera</i>	309
6. 1. 3. <i>La premsa a la Segarra</i>	323
6. 1. 4. <i>La premsa al Pla d'Urgell</i>	337
6. 1. 5. <i>La premsa a l'Urgell</i>	347
6. 2. <i>La premsa a les comarques de la muntanya i l'Alt Pirineu</i>	363
6. 2. 1. <i>La premsa al Solsonès</i>	363
6. 2. 2. <i>La premsa a l'Alt Urgell</i>	373
6. 2. 3. <i>La premsa al Pallars Jussà</i>	382
6. 2. 4. <i>La premsa al Pallars Sobirà</i>	391
6. 2. 5. <i>La premsa a l'Aran</i>	395

6. 2. 6. <i>La premsa a l'Alta Ribagorça</i>	400
6. 2. 7. <i>La premsa a la Cerdanya lleidatana</i>	403
6. 3. <i>La premsa al Segrià. La premsa a la ciutat de Lleida</i>	405
7. CONCLUSIONS	431
7. 1. <i>Implantació territorial, dinamisme temporal, models de periodicitat i usos lingüístics</i>	436
7. 2. <i>Ritmes i volums de desenvolupament de la premsa en virtut de cada societat i territori</i>	443
7. 2. 1. <i>La Plana de Lleida</i>	445
7. 2. 2. <i>La muntanya i l'Alt Pirineu</i>	452
7. 2. 3. <i>La ciutat de Lleida</i>	458
7. 3. <i>Especialització i diversificació temàtica i tipològica de la premsa</i>	460
7. 3. 1. <i>L'anàlisi en virtut de cada societat i territori</i>	461
7. 3. 2. <i>L'anàlisi en virtut de la durada i l'estabilitat de la premsa</i>	464
7. 4. <i>L'hegemonia política en la premsa: volums i continuïtats de les diferents adscripcions</i>	466
7. 5. <i>Valoració final</i>	472
8. LIMITACIONS EN LA RECERCA I POSSIBLES LÍNIES FUTURES D'ANÀLISI	477
9. BIBLIOGRAFIA	480
ÍNDEX D'ARXIU I FONTS	501
ÍNDEX DE SIGLES	502
ÍNDEX DE TAULES I GRAFICS	503
ANNEXOS	507
Annex 1. <i>Relació de títols de les categories de premsa</i>	509
Annex 2. <i>Relació de títols de les adscripcions ideològiques i polítiques</i>	522

Agraïments

Al llarg de l'elaboració d'aquesta tesi doctoral ha estat imprescindible la participació de diverses persones que, d'una o d'altra manera, s'han convertit en autèntiques artífexs de la seva definitiva resolució. És ara i aquí que, amb imperiós desig emocional –encara més que amb l'obligació moral, que també–, vull reconèixer-les-hi i agrair-les-hi l'intangible però inigualable fet de ser-hi, sense distincions de cap mena. Així, són múltiples i diversos els motius pels quals els hi dec molt més que aquestes línies. I espero retornar-los-hi ben aviat.

Naturalment, a qui primer li vull agrair d'haver entomat aquest repte al meu costat i incondicionalment és a l'Anna, la companya de viatge somiada sense la qual el camí hagués esdevingut infinitament més pedregós i fosc. La seva estima, empatia, paciència i suport, els seus gestos i les seves paraules, han estat la més gran i poderosa de les llums. En segon lloc, als meus pares, per la seva inacabable comprensió i pel seu suport absolut; i a l'Olga i l'Àngel, per la seva lucidesa en tot moment, imprescindible, justa i necessària sobretot en els no pocs instants de desconcert i desànim, i per les impagables vies d'escapament que han estat tantes sobretauls de converses i consells.

També vull agrair ben sincerament el suport inestimable i summament imprescindible de les tres persones que m'han guiat en aquesta aventura:

Primerament, al doctor i director original de la tesi fins el seu traspàs Joaquim Capdevila, mentor i mestre personal i professional i principal valedor i pensador d'aquesta tesi doctoral. Aquesta pretén ser-ne, ben humilment i modesta, un particular i sentit homenatge i agraïment vers qui en tot moment va dipositar en mi una sincera confiança alhora de proposar-me aquesta recerca, genuïnament seva, i els estímuls i la motivació que s'ocupava d'injectar-me per a no defallir.

Segonament, al doctor Jorge Nieto i a la doctora Mariona Visa per la seva tan immediata, necessària i completa atenció i disposició vers la meva persona i vers la guia de la tesi en els moments més dolorosos i confosos. La direcció i tutoria i, per damunt d'això, la seva empatia, proximitat i suport permanents i no només acadèmics no podran ser mai suficientment retornats ni podran ser, menys encara, oblidats.

També resulta imprescindible agrair-li al doctor Jaume Barrull l'enfilall d'incomptables interlocucions telemàtiques i personals plenes de desinteressada ajuda, consells, aportacions i reflexions d'incalculable valor, sense els quals l'estudi ben segur se

n'hagués ressentit. Així mateix, vull agrair l'ajuda, els consells i la desinteressada cessió d'imprescindible i valuosa informació i material per a la recerca al Marc Macià, al Claudio Aventín-Boya, al Josep Armengol, al Jordi Soldevila, al Ramon Boleda, al Francesc Closa, a la Joana Soto, a l'Oscar Lalana, al Carmel de la Cooperativa del Camp Foment Maialenc de Maials, al Felip Niubó de l'Associació l'Afany de Puigverd de Lleida, al Carmel Farré de Montoliu de Lleida i a la Rosa Solans de Corbins. A tots ells, gràcies per l'entusiasta col·laboració i la generosa ajuda.

Igualment de manera sincera i agraïda vull fer menció especial dels professors de la Universitat Pompeu Fabra Marcel Mauri i Jaume Guillaumet, els quals van confiar en mi per a treballar en el projecte *Catàleg Històric General de la premsa en català* de l'Institut d'Estudis Catalans. Sens dubte, aquesta oportunitat va servir per nodrir-me en el camp de la recerca i per endinsar-me en escenaris paral·lels i interconnectats amb el marc cronològic i l'objecte d'estudi de la tesi, així com per disposar d'una aportació econòmica imprescindible per a poder-la realitzar.

Finalment, vull recordar tots els professionals, arxivers, bibliotecaris i professors que m'han ofert el seu suport en algun moment, així com tots els amics i familiars que s'han interessat pel transcurs del treball i m'han animat incansablement a seguir i materialitzar-lo. Especialment, els professors i amics Maria José Vilalta i Víctor Bretón i el Gabriel Ramon-Molins, amic i company dels múltiples camps de batalla originats per una aventura com aquesta. Espero que tots vosaltres us sentiu representats en aquestes paraules i els qui no, espero accepteu les meves disculpes.

En definitiva, en cas que existeixin encerts en aquest treball confieu les gràcies a tots ells, atesa la quantitat i la qualitat de l'ajuda tramesa. Tanmateix, els errors i les desgràcies que hi localitzeu són atribuïbles únicament a la meva persona.

Sinopsi

El present treball pretén ser una anàlisi i revisió científiques de la premsa periòdica editada a la demarcació –o província– de Lleida en el marc delimitat per dues dates emblemàtiques: el 1898 i el 1939. La recerca aquí presentada connecta directament, íntima i multidimensional amb la gènesi i la configuració de la societat de masses a Catalunya. De fet, engloba un marc territorial focalitzat en tot el Principat i un marc cronològic també més extens si es té en compte la contextualització i l’anàlisi històrica que cal realitzar per a assentar la qüestió: és a dir, des de mitjan segle XIX i fins als instants inicials de la postguerra civil espanyola.

L’objectiu principal és analitzar i dirimir els múltiples i distints ritmes, graus i dinàmiques d’implantació de la premsa a la demarcació de Lleida, en funció de cada territori i societat, i per extensió de la societat i de la cultura de masses en el període característic de la seva gestació, configuració i consolidació al conjunt del país. A l’efecte adduït s’han recercat, identificat, localitzat –sempre que ha estat possible, en la majoria dels casos– i registrat les 469 publicacions periòdiques diàries i no diàries editades al conjunt de la demarcació, sense distincions de cap tipus i seguint la divisió administrativa i territorial actual. Tal vegada, la particularitat i principal novetat i aportació de la present recerca descansa, en definitiva, en l’extensió del seu marc socioterritorial, en l’ambició del seu marc cronològic i, sobretot també, en la concreció i la diversificació del seu *corpus* d’estudi.

El presente trabajo pretende ser un análisis y revisión científicas de la prensa periódica editada en la demarcación –o provincia– de Lleida en el marco delimitado por dos fechas emblemáticas: el 1898 y el 1939. La investigación aquí presentada conecta directamente, íntima y multidimensional con la génesis y la configuración de la sociedad de masas en Catalunya. De hecho, engloba un marco territorial focalizado en todo el Principado y un marco cronológico también más extenso si se tiene en cuenta la contextualización y el análisis histórico que hay que realizar para asentar la cuestión: es decir, desde mediados de siglo XIX y hasta los instantes iniciales de la posguerra civil española.

El objetivo principal es analizar y dirimir los múltiples y distintos ritmos, grados y dinámicas de implantación de la prensa en la demarcación de Lleida, en función de cada territorio y sociedad, y por extensión de la sociedad y de la cultura de masas en el periodo característico de su gestación, configuración y consolidación en el conjunto del país. Al efecto aducido se han

indagado, identificado, localizado –siempre que ha sido posible, en la mayoría de los casos– y registrado las 469 publicaciones periódicas diarias y no diarias editadas en el conjunto de la demarcación, sin distinciones de ningún tipo y siguiendo la división administrativa y territorial actual. Tal vez, la particularidad y principal novedad y aportación de la presente investigación descansa, en definitiva, en la extensión de su marco socioterritorial, en la ambición de su marco cronológico y, sobre todo también, en la concreción y la diversificación de su corpus de estudio.

This work aims to be a scientific analysis and review of the periodical press published in the territorial demarcation –or province– of Lleida within the framework delimited by two emblematic dates: 1898 and 1939. The research presented here connects directly, intimately and multi-dimensionally with the genesis and configuration of mass society in Catalonia. In fact, it encompasses a territorial framework focused on the entire Principality and a more extensive chronological framework if one takes into account the contextualisation and historical analysis that must be carried out in order to settle the issue: that is, from the mid-19th century to the initial moments of the Spanish post-civil war.

The main objective is to analyse and settle the multiple and different rhythms, degrees and dynamics of the implementation of the press in the demarcation of Lleida, according to each territory and society, and by extension of society and mass culture in the characteristic period of its gestation, configuration and consolidation in the country as a whole. To this end, the 469 daily and nondaily periodicals published throughout the demarcation have been searched, identified, located –whenever possible, in most cases– and recorded, without distinction of any kind and following the current administrative and territorial division. Perhaps the particularity and main novelty and contribution of this research lies, in short, in the extension of its socio-territorial framework, in the ambition of its chronological framework and, above all, also in the concretion an diversification of its corpus of study.

0. INTRODUCCIÓ

El present treball pretén ser una anàlisi i revisió científiques de la premsa periòdica editada a la demarcació –o província– de Lleida en el marc delimitat per dues dates emblemàtiques: el 1898 i el 1939. Fugint, però, d’una simple catalogació crítica de les produccions periòdiques provincials, la recerca aquí presentada connecta directament, íntima i multidimensional amb la gènesi i la configuració de la societat de masses a Catalunya. De fet, la recerca engloba un marc territorial focalitzat en tot el Principat i un marc cronològic també més extens si es té en compte la contextualització i l’anàlisi històrica que cal realitzar per a assentar la qüestió: és a dir, des de mitjan segle XIX i fins als instants inicials de la postguerra civil espanyola.

Amb tot, a l’efecte adduït s’han recercat, identificat, localitzat –sempre que ha estat possible, en la majoria dels casos– i registrat les 469 publicacions periòdiques diàries i no diàries editades al conjunt de la demarcació, seguint la divisió administrativa i territorial actual, tot reunint el què periodísticament resulta premsa –generalment de contingut informatiu i polític, però no només, i amb un sentit heterònom creixent– i d’altres produccions com ara butlletins i revistes d’entitats de diversa índole i de contingut variat i múltiple –esportives, polítiques, recreatives, culturals, religioses, juvenils, estudiantils, sindicals, etc.–, de caràcter més purament comunicatiu i sovint mancades d’una concepció empresarial. Tal vegada, la particularitat i principal novetat i aportació de la present recerca descansa, en definitiva, en l’extensió del seu marc socioterritorial, en l’ambició del seu marc cronològic i, sobretot també, en la concreció i la diversificació del seu *corpus* d’estudi.

No obstant aquesta diferenciació quant a la instrumentalització de l’eina escrita, cal no obviar precisament això: “[...] que el medio de comunicación no es más que un instrumento, un medio, no un fin en sí mismo.”¹ És en aquest sentit que no s’ha determinat cap limitació tipològica ni editorial alhora de tractar qualsevol producció escrita. Malgrat que l’objecte d’estudi se circumscriu en l’època daurada de la premsa política a l’Estat espanyol², proliferen d’altres categories de premsa que són igualment

¹ ALMUIÑA, Celso: “La opinión pública como factor explicativo e interpretativo”, a *Bulletin d’Histoire Contemporaine de l’Espagne*, 21, p. 85, citat a MONTERO, Julio; RUEDA, José Carlos: *Introducción a la Historia de la Comunicación Social*, Ariel, Barcelona, 2001, p. 83.

² MONTERO, Julio; RUEDA, José Carlos: *Introducción a la Historia...*, op. cit., pp. 83-84; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme. Notícies, periodistes i mitjans de comunicació*, Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, 2003, pp. 129-130.

essencials per a dirimir les característiques i els escenaris limítrofes i indèstriablement confluents en la vida pública i ciutadana: el social, l'econòmic, el cultural, el professional, el comercial, l'associatiu, el religiós, l'esportiu, etc. Si bé alguns d'aquests conflueixen amb el camp polític fins a subjugar-s'hi, d'altres emprenen camins paral·lels sense distingir-se en qüestions d'aquesta naturalesa. Amb tot, l'especialització de la premsa –i la premsa especialitzada com a producte resultant– i la seva anàlisi socioterritorial esdevenen un dels eixos del present estudi, juntament amb l'enaltiment de les convergències i divergències de les perspectives territorials *macro* –el conjunt provincial– *medium* –les tres realitats preexistents: Plana, Pirineu i la ciutat de Lleida– i *micro* –la concreció de l'àmbit local(ista) i comarcal(ista)–, posat en relleu pel particular dinamisme de la premsa en cada cas.

La tria de la província de Lleida com a marc d'estudi parteix de la realitat administrativa de Catalunya i l'Estat espanyol coincidint amb el període abordat per la present recerca. Malgrat l'artificiositat d'aquesta demarcació s'ha entès perfectament plausible emprar-la com a unitat d'anàlisi històrica. En aquest sentit, si es permet avançar-ho, es posen de relleu les diferències patents que, quant a la dinàmica periodística, s'esdevenen entre les tres realitats socioterritorials de la demarcació: d'una banda, la Plana de Lleida, de l'altra, el Prepirineu, la muntanya i l'Alt Pirineu, i finalment la ciutat de Lleida, en tant que entitat i nucli de població completament diferencial i singular en tots els àmbits. Per bé que aquestes ja han estat analitzades i establertes en estudis precedents i des d'àmbits com el polític, el social, l'econòmic, el geogràfic o el demogràfic,³ el treball planteja i pretén resoldre aquestes dissemblances –els seus ritmes, dinàmiques, graus i tendències– mitjançant l'anàlisi quantitativa i qualitativa de l'edició, el volum i la trajectòria de la premsa i del conjunt de produccions periòdiques publicades en cada vila, comarca i regió provincial. La categorització de cada exponent en virtut del seu contingut, d'una banda, i de la pertinença explícita o implícita, si s'escau, a una determinada família ideologicopolítica, de l'altra, són dos factors igualment indispensables en aquesta anàlisi.

En efecte, la premsa, en tant que l'element comunicatiu principal al llarg del segle XIX –i més enllà, si es vol– i també en el marc cronològic adduït, esdevé indubtablement

³ En són bàsics els treballs de Conxita Mir, circumscrit a la demarcació, i Jaume Barrull, centrat en les comarques de la Plana de Lleida. Vegeu: MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, L'Avenç, Col·lecció Clio, 5, Barcelona, 1986.

l'eina configuradora, avaladora i vehiculadora de la comunicació, de la cultura i de la societat de masses provincial i catalana. Aquests fenòmens, així mateix, es generen, es gesten i esclaten al llarg del període comprès en consonància amb la creació i la incipient i progressiva manifestació d'un ecosistema comunicatiu i informatiu de masses; això és, la particular manera de produir, intercanviar, distribuir i consumir la dimensió comunicativa de la realitat social i cultural, d'acord amb Joan Manuel Tresserras i Francesc Espinet.⁴ Aquest estadi resultant i evolutiu esdevingut en el marc del procés propi d'evolució social i de la configuració de l'emergent societat industrial-capitalista, determina fefaentment una lògica productiva, diversificada i massiva del sistema comunicatiu, i per tant socioperiòdic: la societat de comunicació de masses.⁵ En definitiva, l'anàlisi proposada també pretén copsar els distints graus d'integració i evolució socioterritorial i l'adopció i/o adaptació final de les diverses realitats de la demarcació lleidatana a la moderna societat de masses gestada i assentada arreu de Catalunya al llarg del període estudiat.

Quant al marc cronològic circumscrit en el període 1898-1939, són tres les raons principals que el fonamenten i l'avalen: en primer terme, i en relació amb la data inicial, l'any 1898 suposa una cruïlla bàsica en la història catalana i espanyola, en la qual hi conflueixen la crisi colonial amb la pèrdua dels darrers territoris d'ultramar, l'agudització de la crisi del règim liberal-tornista de la Restauració, la galvanització del catalanisme que tres anys més tard constitueix el seu primer pol estrictament polític amb la Lliga Regionalista (1901), la recomposició de les forces republicanes, etc. En segon terme, quant a l'any 1939, aquesta data reflecteix el daltabaix de la Segona República i de tot el període previ –el de la Restauració– de temptatives de vertebració d'una Espanya liberal i d'estroncament del renaixement de Catalunya iniciat al segle XIX. En tercer lloc, i en consonància amb el conjunt del període, cal remarcar que els anys compresos entre ambdues dates escauen a un període clau d'intensificació del desenvolupament de la societat de masses a Catalunya. Aquest escenari, altrament, resta subdividit en quatre principals etapes o fases històriques més o menys interrelacionades i determinants quant a la gestació, l'evolució i la consolidació de la societat de masses catalana i provincial: la Restauració borbònica (1875-1923), el règim dictatorial

⁴ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat de masses a Catalunya, 1888-1939*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1999, p. 8.

⁵ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre. La recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), 1997, pp. 35-36.

sustentat per la monarquia d'Alfons XIII i liderat correlativament pel capità general de Catalunya Miguel Primo de Rivera, pel general Dámaso Berenguer i per l'almirall Juan Bautista Aznar (1923-1931), la Segona República espanyola (1931-1939) i la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

Amb tot, és clara la interdisciplinarietat de la recerca atesa la creació de constants i permanents confluències de les disciplines històrica, comunicativa i periodística. A més, la relació directa també amb d'altres matèries i espais no menys rellevants ni incisius i igualment polièdrics com la política, la cultura o la sociologia, afavoreix i potencia dotar d'una nova perspectiva històrica i periodística la història de la premsa local i comarcal de la demarcació, i la seva estreta vinculació amb la quotidianitat multidimensional d'una societat i d'un territori. Així doncs, la naturalesa de la recerca i els ambiciosos marcs cronològic i territorial analitzats evidencien, tal vegada, l'original i única aportació que aquí es presenta. Amb tot, en resulta una nova i sempre complementària anàlisi entorn la premsa històrica com a eix nuclear de la representació socioterritorial i sociocultural i la mútua evolució en unes dècades de trànsit i frenètica mutabilitat entre la premodernitat i la modernitat.⁶ En aquest sentit, és remarcable a tall d'exemple la localització de publicacions d'arreu de la província no registrades per cap estudi bibliogràfic precedent, com també la nombrosa rectificació de dades tècniques, estructurals i/o descriptives de moltes de les produccions prèviament catalogades.

Al referir-nos al context-marc provincial i al conjunt de la premsa, ho fem indistriablement al caràcter unívocament local i comarcal dels seus exponents. La seva gestació, proliferació i diversificació al llarg de les dècades proposades il·lustren nítidament el progressiu però irrefrenable avenç de la societat provincial –i, per tant, de les viles i les comarques que la integren, des d'una perspectiva sovint localista i comarcalista– vers la massificació social, cultural, política, ideològica i també socioperiodística, d'acord amb Lluís Bertran, Jaume Guillamet i Lluís Costa.⁷ De fet, la

⁶ HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica de la opinión pública: la transformación estructural de la vida pública*, Gustavo Gili, México D. F., 1981; SERRANO, Sebastià: *Comprende la comunicación: el libre del sexe, la poesía i l'empresa*, Proa, Barcelona, 1999; MONTERO, Julio; RUEDA, José Carlos: *Introducción a la Historia...*, op. cit.

⁷ Per aprofundir en l'estudi i l'anàlisi de la premsa comarcal i la seva condició nuclear del model de periodisme propi i característic de Catalunya, vegeu: BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1931; GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal. Un model català de periodisme popular*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1983; COSTA, Lluís: "La premsa comarcal. A la recerca d'un model propi", a CANOSA, Francesc (dir.):

vitalitat, la inquietud i l'efervescència socioperiodístiques sorgides arreu de les comarques lleidatanes i catalanes són essencials per a la vertebració genuïna del periodisme català. Així, “[...] La premsa forana, a desgrat de les influències de la de Barcelona, es manifesta en personalitat pròpia i és d’una importància global fora de discussió.”⁸ Talment, la seva rellevància resulta de primer ordre per a vehicular, conscienciar i reivindicar la territorialització i la connexió del país. Qui serà alcalde de Barcelona per l’Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) durant la Segona República i diputat a les Corts republicanes, Jaume Aiguader i Miró, afirma el juny de 1929 des del *Diario de Tarragona* que:

“[...] Tot Catalunya avui és una capital i tot Catalunya està interessada que aquesta capitalitat sigui cada dia més efectiva i esplendent. El periòdic comarcal té una elevada missió en aquesta obra i com més va la compleix amb més consciència de la seva responsabilitat. La seva llavor és incorporar aquesta capitalitat i la seva cultura, injectar els seus neguits a aquells nuclis que se n’aparten per una hipertròfia de sentit localista i una atròfia de la curiositat per als destins de l’home.”⁹

Tanmateix, però, i també en aquest sentit, cal fer avinent les múltiples i sovint diferenciades dinàmiques, particularitats i ritmes socioculturals i territorials concrets i nombrosos establerts i esdevinguts en les diferents comarques i àrees de la demarcació lleidatana. Aquests determinen un sorgiment i una consolidació desequilibrats de la societat i de la cultura de masses, i per tant també de la premsa de masses, fet igualment essencial per a comprendre la diversitat i la dissemblança social, territorial, cultural i també socioperiodística adscrites, atesa la predeterminada i inalterable existència i convivència de realitats paral·leles entre les diferents comarques, capitals i àrees. En efecte, en paraules de Guillamet,

“[...] l’estructura territorial de la premsa comarcal és un reflex força fidel del nivell d’activitat política, cultural i econòmica, la seva aparició i el seu desenvolupament obeïrien no sols, o no tant, a la necessitat i a l’interès de rebre la informació important de la resta del país i del món en general com a la més concreta d’elaborar i formalitzar la informació de la seva pròpia realitat.”¹⁰

Història del periodisme de Catalunya. Vol. I Dels inicis a la Guerra Civil, Editorial Sàpiens, Barcelona, 2016.

⁸ BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit., p. XI.

⁹ *Diario de Tarragona*, 05/06/1929, Any LXXVI, núm. 125, p. 1.

¹⁰ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 47-48, 57.

De fet, aquestes es caracteritzen per un contacte i un vincle fluid i mutu sovint deficitaris, els quals són superats i bescanviats –si bé no sempre ni en el mateix grau– per una interconnexió i interrelació tampoc no sempre reeixides.¹¹

0. 1. Estat de la qüestió

A l'hora de desenvolupar l'Estat de la qüestió de la tesi és evident desenvolupar-lo tot seguint el marc teòric establert i analitzat. Cal tenir present la classificació general en dues tipologies de tot el cos bibliogràfic que s'empren en la confecció empírica i analítica de la recerca. Aquesta classificació respon a: 1) la part de la tesi dedicada a l'origen i la formació de la societat de comunicació de masses a Catalunya –englobada en un marc territorial focalitzat en tot el Principat i un marc cronològic assentat entre mitjan segle XIX i inicis de la postguerra–; i 2) la part de la tesi dedicada particularment a la demarcació de Lleida i a la premsa com a vehicle canalitzador de l'evolució social, política, econòmica, quotidiana, demogràfica, etc. de la província en aquesta etapa inicial de la societat de masses catalana i, concretament, lleidatana. A més, també les pròpies dinàmiques i relacions intrínsecament provincials entre les diferents comarques, capitals i zones de la pròpia demarcació.

En el primer dels punts és fonamental tractar qüestions com ara el sorgiment dels nacionalismes i dels Estats-nació i el paper que aquests juguen en les transformacions socials del segle XIX, el naixement de la indústria del periodisme i la premsa com a font informativa i propagandística en els primers anys del segle XX i sobretot a partir de la Primera Guerra Mundial, etc. L'interessant paper de l'evolució del periodisme com a disciplina informativa més o menys independent és analitzat fonament per Josep Lluís Gómez Mompарт i Enric Marín.¹² El primer autor també copsa encertadament quin i de quina manera esdevé l'origen de la premsa de masses a Catalunya en la primera vintena del segle passat.¹³ Aquest i el propi origen de la societat de masses catalana, d'acord amb Gómez Mompарт, van intrínsecament lligats a la transformació de la premsa en indústria i negoci i a la transformació de la disciplina periodística, i com això afecta la

¹¹ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit.; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit.

¹² GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo universal*, Síntesis, Madrid, 2010.

¹³ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902-1923)*, Pòrtic, Barcelona, 1992.

tirada i edició de la premsa a casa nostra. L'estudi se centra, sobretot, en la capital del Principat tot i que també hi fa un breu repàs i anàlisi de la situació comarcal i la relació entre la resta del territori català i Barcelona –la qual es copsa molt desigual i a remolc el primer de la segona–. També tracta, si bé són qüestions que no s'analitzen pròpiament en el present treball, de la tipologia del discurs de la premsa, centrant-se sobretot en dotze diaris barcelonins, els més rellevants del període de la Mancomunitat. Finalment, dedica un apartat a l'organització i el repartiment dels comunicadors periodístics.

Altrament, Josep Maria Casasús fa un repàs de manera assagística sobre la història i la trajectòria del periodisme i de la concepció periodística experimentada a Catalunya i els seus faedors des de mitjan segle XIX fins als vuitantes del segle XX.¹⁴ L'autor intenta dibuixar aquesta línia argumental i conceptual a través del tracte i l'anàlisi dels màxims exponents de la teoria i la pràctica periodística catalana en cada època històrica. Un dels focus centrals de l'obra de Casasús és la seva defensa de la generació de periodistes d'entreguerres –capitanejada per personalitats com Gaziel, Pla o Xammar– com la gran impulsora del canvi del periodisme català cap a una pràctica actualitzada i rigorosa. La premsa com a vehicle per al redreçament cívic, cultural i lingüístic a Catalunya és un altre dels puntals sobre el qual l'autor centra la seva anàlisi. En aquest sentit es tracta l'ús de la premsa i del periodisme com a instrument polític i ideològic a l'abast dels partits polítics d'un o altre caire en els seus fins de construcció i configuració socio-nacional. El jove catalanisme polític i el nou associacionisme social de corrents socialitzants i/o obreristes –ateneus, cafès, círcols, clubs esportius, recreatius, etc.– són les dues grans branques que sustenten aquesta pràctica. La premsa, doncs, ha d'assolir un rol de propagandista per confeccionar la reconstrucció que el catalanisme polític anhela.

Igualment, la gènesi de la societat de masses a Catalunya és tractada també per Espinet i Tresserras¹⁵, els quals focalitzen des de les darreres dècades del segle XIX i fins al final de la guerra civil –eixamplant, doncs, el marc cronològic i històric que ofereix Gómez Mompart–. Les concepcions claus per al fil argumental i teòric què acompanya la lectura es basen en: la massificació, les seves dinàmiques i raons, la tradició catalana i estatal en aquest aspecte, en quant a migracions i a canvis i afectacions culturals i socials que propicien transformacions a nivell poblacional i social a Catalunya. Els

¹⁴ CASASÚS, Josep Maria: *El pensament periodístic a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1987.

¹⁵ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit.

aspectes culturals i econòmics tenen un pes més específic en la conformació de la nova societat civil catalana i les seves noves formes d'organització i manifestació dins la nascuda societat de comunicació de masses.

Tampoc no poden quedar enrere dos noms de la talla de Josep Maria Figueres¹⁶ i Jaume Guillamet.¹⁷ Quant al primer, la Guerra Civil espanyola té una importància cabdal en les darreres transformacions en la premsa i el periodisme en referència a la seva funció i funcionalitat, pràctica i utilitat. Tot i que moltes de les transformacions procedeixen dels temps republicans prebèl·lics, la justificació de nous mètodes i usos només es troben copsant el nou escenari ineludible arran del 18 de juliol de 1936. Cal tenir clar, també, que un cop acabada i perduda la guerra, tots aquells nous models, mètodes i usos són anorreats, oblidats i substituïts per d'altres radicalment diferents. Confiscacions, col·lectivitzacions, el pas de la interpretació informativa a la propaganda informativa – totalment partidista, parcial i tergiversada– i amb la fotografia o imatge com a eina de discurs, l'aparició del periodisme de trinxera, els canvis en els hàbits socials, quotidians, lingüístics, l'impacte definitiu i primordial de la ràdio i el cinema –tant en la premsa com en la vida quotidiana de la rereguarda–, etc. Tots aquests factors són tractats per Figueres per tal d'entendre la repercussió de la guerra en el periodisme i la premsa a Catalunya i en la seva societat en general.

Quant a Guillamet, la seva rellevància resta fora de qüestionament atesa la seva obra a l'entorn de la història del periodisme com a eina i mitjà principal de comunicació, de comunicació social, i com a catalitzador de la comunicació de masses i de la massificació sociocultural del periodisme, i en concret del periodisme català. Els seus estudis se centren minuciosament i profusa en la història de la premsa, el periodisme i els mitjans de comunicació a Catalunya al llarg dels segles XVII-XX, tot esdevenint naturalment un dels eixos i de les bases historiogràfiques i bibliogràfiques de la present recerca. Així mateix, el seu estudi respecte la premsa comarcal posa en valor la inqüestionable potencialitat de l'ecosistema comunicatiu i informatiu comarcal, en gestació desigual però irrefrenable des de les darreres dècades del XIX, com a nucli

¹⁶ FIGUERES, Josep Maria: *Periodisme en la Guerra Civil*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010.

¹⁷ GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, op. cit.; -: *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1641-1994)*, La Campana, Barcelona, 1994; -: *La premsa a Catalunya*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1988; -: *La premsa comarcal...*, op. cit.

ineludiblement primordial per a la progressiva confecció del teixit socioperiòdic genuïnament català i la paral·lela vertebració sociocultural del país.

Per acabar amb aquest primer punt, cal fer referència a obres consagrades de caràcter general, igualment bàsiques quant a la informació i el buidatge inicial de publicacions, com ara el magnífic catàleg de capçaleres d'arreu del Principat entre el segle XIX i la Segona República de Lluís Bertran¹⁸, el qual posa en relleu la premsa comarcal i local, la magna producció de Joan Givanel¹⁹, què malda per recollir exhaustivament la premsa dels territoris de parla catalana i àdhuc els periòdics catalans editats a l'estranger, i la gran producció de Joan Torrent i Rafael Tasis²⁰ entorn la *Història de la premsa catalana* en dos volums, analitzant i contextualitzant minuciosament la premsa produïda al llarg del XIX i fins als seixantes del XX. Igualment, cal tenir en compte d'altres títols i autors que estudiïn la temàtica i el marc de recerca planejats, així com apuntar i analitzar obres que se centrin en l'estudi dels diversos actors i realitats que componen els trets bàsics de la cultura de masses, com ara: la ràdio, els esports, el cinema o les noves xarxes de sociabilitat.²¹

Quant a la segona part de la tesi –aquella centrada particularment en la premsa de la província– s'empra tot un seguit de bibliografia que analitza, estudia i interpreta l'evolució social, política, econòmica, quotidiana i també periodística de la societat lleidatana, tant a nivell provincial com en precisions comarcals o territorials i àdhuc locals, durant el període cronològic focalitzat.

Començant per la comarca del Segrià, i sobretot la seva capital, l'evolució estructural, politico-ideològica, social i lingüística es pot copsar des de dues bandes diferents amb les obres de Francesc Closa²², per una banda, i de Romà Sol i Carme Torres²³, per

¹⁸ BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit.

¹⁹ GIVANEL, Joan: *Bibliografia catalana: Premsa*, 3 vols., Institució Patxot, Barcelona, 1931-1937.

²⁰ TORRENT, Joan; TAVIS Rafael: *Història de la premsa catalana*, Volum II, Bruguera, Barcelona, 1966.

²¹ Alguns dels principals exponents són: BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio en España*, Editorial Cátedra, Madrid, 2001; PORTER, Miquel: *Història del cinema a Catalunya, 1895-1990*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1992; PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos: Historia social del deporte en España (1870-2010)*, Alianza, Madrid, 2011; HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica de la opinión pública: la transformación estructural de la vida pública*, Gustavo Gili, México D. F., 1981; SERRANO, Sebastià: *Comprende la comunicación: el libro del sexe, la poesía i l'empresa*, Proa, Barcelona, 1999.

²² CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació a la premsa carlina a Lleida. El Almogàvar Leridano, El Loredan i L'Almogàver*. Pagès editors, Lleida, 2002.

²³ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet nacional català (1878-1911)*, Edicions 62, Barcelona, 1978; -; -: *Lleida en temps de la Mancomunitat de Catalunya (1913-1924)*, Virgili i Pagès, Lleida, 1989.

l'altra. Concretament, el primer analitza l'evolució i renovació de la premsa carlina lleidatana de les darreres dècades del segle XIX amb la incursió d'un factor potencialment rellevant a l'època com és el catalanisme social i polític. Els segons centren l'evolució de la capital, tot i que no només, al fet de com les diverses famílies socioideològiques i polítiques combaten o s'afegeixen al ressorgiment del nacionalisme català en el moment clau de la consolidació de la societat de masses i de la comunicació social de masses a casa nostra. En aquest sentit resulta paradigmàtica la gènesi i l'evolució de Joventut Republicana de Lleida, les quals són sublimment analitzades per Sol i Torres d'ençà el seu naixement (1901) i fins la Guerra Civil.²⁴ Amb tot, aquesta etapa és en primer terme culminada amb la instauració de la Mancomunitat de Catalunya, l'obra de la qual a la Plana de Lleida ha estat minuciosament revisada i renovada pel treball coordinat pel professor Jaume Barrull.²⁵

Quant a la història de Lleida en el seu conjunt, el principal estudi és el volum editat per Barrull, Mir i Antonieta Jarne²⁶, sense oblidar evidentment la magna obra en dos volums de Josep Lladonosa²⁷, tant per la seva actualitat i revisió com per la seva magnanimitat, centrat el marc cronològic en l'etapa circumscribida entre la Restauració borbònica i el franquisme. És sens dubte una obra imprescindible per assentar en tot moment el context local en multiplicitat d'àmbits –econòmic, demogràfic, cultural, social, polític, etc.– i per orientar-ne també la visió global de les diferències entre Lleida i la resta de la Plana. Pel que fa a la darrera etapa del període estudiat, la Segona República, és essencial el llibre del professor Barrull²⁸, el qual aporta anàlisis i dades sobre les capitals i comarques del Pla de Lleida copsant les dinàmiques territorials, polítiques, socials, ideològiques, etc, dels diferents territoris. Per l'estudi general de les mateixes dinàmiques durant el període estudiat i a tota la demarcació, Mir²⁹ palesa una anàlisi prou completa si bé es focalitza en qüestions de dinàmiques i lluites polítiques

²⁴ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Joventut Republicana. 80 anys al servei de Lleida (Notes per a una història)*, Joventut Republicana de Lleida, Lleida, 1982.

²⁵ BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat de Catalunya a les terres de Lleida (1914-1923)*, Pagès editors, Lleida, 2014.

²⁶ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida. De la Restauració al franquisme*, Vol. 8, Pagès Editors, Lleida, 2003.

²⁷ LLADONOSA, Josep: *Història de Lleida*, 2 vols. F. Camps Calvet, Tàrrrega, 1972-1975.

²⁸ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, L'Avenç, Col·lecció Clio, 5, Barcelona, 1986.

²⁹ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985.

que, no obstant, serveixen per entendre clarament les diferències i vitalitats dels territoris provincials.

Precisament quant a les distintes realitats provincials i a les comarques que les integren, algunes de les obres més rellevants per copsar i analitzar el paper i l'evolució de la premsa en cada societat i territori són, quant a la resta de la Plana: les de Jaume Espinagosa i Gener Gonzalvo (1994) i Joaquim Capdevila (2008) per a l'Urgell; les de Josep Maria Llobet (1987), Capdevila (1999), Barrull (2002) i Jordi Soldevila (2010) per a la Segarra; les de Miquel Àngel Cullerés (1998) i Soldevila (2015) per al Pla d'Urgell; les de Teresa Pàmies (1976), Pedro Sanahuja (1984) i Nativitat Moncasi (1987) per a la Noguera; i les de Santiago Miret (1999) i Marc Macià (2016, 2018) per a les Garrigues. Pel que fa a les comarques de la muntanya lleidatana, són estudis de primer ordre els de Lluís Casanovas (1958), Jordi Bernadó et al. (1987), Francesc Farràs et al. (1986), Mir (1987), Francesc Prats (1990) i Josep Armengol (1993) per als Pallars i l'Alta Ribagorça; per aquesta comarca també els treballs de Marc-Aureli Vila (1990) i Llorenç Sànchez (1998); el de Montserrat Creus per al Solsonès (1994); els de Marisa Pabán (1992) i Eugeni Giral (2017) per a l'Aran; els d'Enric Canturri (1987) i Amadeu Gallart (1991) per a l'Alt Urgell, i els de Joan Pous i Josep Maria Solé i Sabaté (1988) i Joan Pous i Salvador Vigo (2000) per a la Cerdanya lleidatana.

Finalment, si bé algunes d'aquestes referències esdevenen més o menys volgudament catàlegs o inventaris de la premsa d'una vila, comarca o àrea provincial concretes, certament no se n'ha elaborat cap que abordi la totalitat de la demarcació com el que aquí es presenta. Si bé tampoc n'existeix cap que abraci tota la premsa editada al conjunt de la Plana de Lleida, quant a l'àrea pirinenca existeix un estudi parcial en aquest sentit³⁰ que engloba les comarques dels Pallars, l'Aran, l'Alt Urgell, la Cerdanya i l'Alta Ribagorça, aplegant les publicacions localitzades i editades entre la segona meitat del XIX i els vuitantes del XX. Amb tot, es desconeix l'absència de la inclusió del Solsonès en aquest recull, tot essent una de les comarques muntanyenques més prolífiques quant a producció de premsa. Altrament, tot i la consideració de l'Alta Ribagorça, les dues capçaleres que s'hi inclouen són dels anys setantes del XX; cal recordar que en els anys del present estudi no es publica cap títol en aquesta comarca –

³⁰ BOSOM, Sebastià; FARRÀS, Francesc; et al.: "La premsa a l'Alt Pirineu. La Vall d'Aran, l'Alta Ribagorça, el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà, l'Alt Urgell i la Cerdanya", *IV Curs d'Estiu d'Estudis Pirinencs*, Biblioteca Publica de Lleida i Caixa de Catalunya, La Seu d'Urgell, 1985.

inexistent com a tal i circumscrita al Pallars Jussà—. Certament, però, l'obra més extensa, complerta i minuciosa quant a la catalogació de premsa és el recull de *150 años de prensa leridana* (1964) de Sol, que és un excel·lent compendi de tota la producció periòdica local des de 1800 fins als anys cinquanta del segle XX.

A tall d'exemple, també es consigna bibliografia referent a estudis totals o parcials de la premsa local, comarcal o provincial de la resta de Catalunya, entre els quals destaquen en primer ordre les magnes obres de M. Dolors Mirabent (1977) analitzat els *cent anys de premsa sitgetana* (1877-1977), de Josep P. Virgili (1982) sobre la premsa de la ciutat de Tarragona al llarg dels segles XIX i XX, en dos volums, de M. Teresa Miret (1983) sobre la premsa igualadina editada al llarg d'ambdues centúries, l'editada per la Generalitat de Catalunya (1983) sobre la premsa de Reus d'ençà l'any 1813 i la de Carles Querol (1987) en referència al segle de premsa de Sant Sadurní d'Anoia (1887-1987). Així mateix, també són remarcables d'altres estudis com el de Miquel-Muç Vall, Josep-Lluís Palàcios, Xavier Miret i Josep Miret (1984) centrat en la premsa de Sant Pere de Ribes entre 1910 i 1983, el de Dolors Vallverdú i Pere Ferré (1989) historiant la premsa local de la Selva del Camp, el de Rosa M. Fusté (1990) sobre les publicacions periòdiques de Falset entre 1909 i 1936, el de Josep Sánchez i Cinta Margalef (1992) sobre les produccions de la Ribera d'Ebre, el de Sixte Moral (1985) per la premsa en català a Vilanova i la Geltrú des d'inicis del XX i fins el 1939, el de Roser Puig, Josep M. Grau i Jaume Felip (1995) que recull la premsa de la Conca de Barberà entre les darreries del XIX i l'any 1939, el de Pere Anguera, Antoni Gavaldà i Xavier Pujadas (1996) per la premsa de la província de Tarragona durant la Segona República, el de Jordi Romeu (2007) analitzant la premsa de Vilafranca del Penedès entre 1865 i 1939 i el de Jaume Recasens (2011) per la premsa del Penedès durant la Segona República.

Així mateix, i de manera introductòria, s'indiquen alguns treballs d'àmbit espanyol, com ara els estudis de Celso Almuíña (1977), en dos volums, sobre la premsa editada a Valladolid al llarg del dinovè, d'Eloy Fernández i Carlos Forcadell (1979) sobre la premsa aragonesa editada des d'inicis del XIX i fins mitjan segle XX, el d'Isidro Sánchez (1991) sobre la premsa de Castella-La Manxa entre la Guerra d'Independència (1811) i fins la fi de la Guerra Civil, el coordinat per Juan González (1996) per la premsa local de la regió de Murcia en els segles XVIII-XX, o els 150 anys de premsa de Castella-Lleó, entre 1856 i 2006, de Diego Valverde (2006). També cal remarcar l'obra sobre la premsa local de Pontevedra al llarg del XIX editada per la Diputació Provincial

(1984), la de Xosé López (1992) sobre la premsa local i comarcal de Galícia, la de Ramón Reig i José Ruiz (1998) en referència a les produccions locals de Sevilla entre 1898 i 1998, la d'Antonio Crespo (2000) per la premsa periòdica editada a la ciutat de Murcia o la de José María Chomón (2017) analitzant la premsa local de Burgos al llarg del vintè.

Finalment, també a mode de píndola general, es presenten alguns estudis sobre la premsa local, provincial o regional d'àmbit europeu i nord-americà, cenyits als casos d'Itàlia, França, la Gran Bretanya i els Estats Units d'Amèrica. Quant al cas italià, el de Carlo Marletti (1987) sobre el periodisme i la premsa periòdica local i regional de les províncies de Torí i Cuneo, el de Clelia Mazzoni i Andrea Rea (2001) sobre el sistema periodístic i editorial de la regió napolitana de la Campània, el de l'historiador Giuseppe Farinelli (2004) per la història del periodisme italià des dels orígens fins a l'actualitat i el d'Ambretta Rosicarelli i Lucia Sannino (2016) catalogant la premsa del Lazio romà entre 1870 i 1970. Quant a França, algunes obres a tenir en compte són la referent a la premsa de Baiona editada per la Biblioteca Municipal (1972), la d'André Parrian (1972) circumscrita a la regió de Puy-de-Dôme, al Massís Central francès, entre les darreres dècades del XIX i les primeres del XX, l'assaig de Louis Guéry (1992) per la premsa local i regional des de mitjan segle XIX i al llarg de tot el XX i el de Marc Martin (2002) sobre la premsa regional d'ençà el segle XVIII.

En relació amb el món anglosaxó, són essencials la magna i actualitzada obra de Rachel Matthews (2017) sobre la història de la premsa provincial anglesa, la de Dennis Griffiths (2006) sobre els 500 anys de premsa local londinenca des dels orígens i fins al relleu de *The Guardian*, el treball de Simon J. Potter (2003) sobre la instrumentalització de la premsa britànica i la seva conversió en recurs persuasiu i polític en l'imperialisme del tombant del XIX i XX i el de Frederic Hudson, Alfred McClung Lee, Frank L. Mott (2000) sobre la història de la premsa i del periodisme nord-americans entre 1690 i 1940. Així mateix, és destacable l'obra Ian Jackson (1971) sobre les relacions múltiples entre premsa i comunitat en els espais provincials, la de Mick Temple (1996) sobre la premsa britànica des dels orígens i fins el segle XX i la de Laurel Brake, Bill Bell, David Finkelstein (2000) a l'entorn dels mitjans de la Gran Bretanya, els Estats Units d'Amèrica i Austràlia del segle XIX i el seu paper quant a la construcció de les identitats. En l'escenari concret del Regne Unit i en el mateix període d'estudi és remarcable l'edició d'Andrew King, Alexis Easley i John Morton (2016).

0. 2. Objectius, hipòtesis, metodologia de recerca i estructura del treball

0. 2. 1. Objectius

L'objectiu fonamental d'aquesta recerca és fer una anàlisi i revisió científiques de la premsa periòdica editada a la demarcació de Lleida en el marc cronològic delimitat (1898-1939) i en el sí de la relació indissoluble de trànsit i consolidació de la societat, de la cultura i de la premsa de masses. Subsidiàriament, també són objectius del treball:

- **Analitzar, sincrònicament i diacrònicament, el dinamisme temporal** de totes les publicacions i el seu grau de consolidació editorial.
 - I. Analitzar-ne la durada i trajectòria.
 - II. Indicar-ne la difusió, arrelament i accessibilitat a l'audiència sempre que sigui possible.
 - III. Resoldre'n l'estabilitat i regularitat editorials.

- **Analitzar, sincrònicament i diacrònicament, els diferents models de periodicitat** –diaris, setmanaris, quinzenaris, etc.– **i les diferents categories de premsa** –política, informativa, satírica, religiosa, etc.–
 - I. Correlacionar ambdós amb el predomini de determinats models d'edició i categories.
 - II. Vincular el punt anterior amb les particulars conjuntures polítiques i econòmiques, tant locals com comarcals i generals.

- **Analitzar, sincrònicament i diacrònicament, el dinamisme territorial** quant a generació de mitjans periòdics.
 - I. Assenyalar i analitzar el nombre de produccions.
 - II. Assenyalar i analitzar el nombre de localitats productores: pobles, viles, ciutats mitjanes i Lleida.
 - III. Determinar el volum i la diversificació editorial de cada comarca seguint la divisió administrativa actual.
 - IV. Correlacionar les tres premisses anteriors amb les particulars conjuntures polítiques i econòmiques, tant locals com comarcals i generals.

- **Analitzar, sincrònicament i diacrònicament, l'adscripció ideològica i política de les capçaleres.**
 - I. Vincular, si s'escau, el tipus de propietat dels mitjans –propietat de societats o associacions, propietat de persones de provada o reconeguda vinculació a algun partit o facció política, etc.–
 - II. Analitzar els casos de canvi de propietat i de reconversió ideològica de les capçaleres, si s'escau.

- **Analitzar, sincrònicament i diacrònicament, la llengua emprada pels mitjans.**
 - I. Analitzar els casos de publicacions bilingües castellà-català.
 - II. Analitzar els casos de catalanització de les capçaleres.
 - III. Relacionar el punt anterior amb la dinàmica general de la premsa de Catalunya i de tots els àmbits de la vida pública.
 - IV. Analitzar els casos de castellanització de les capçaleres, si s'escau, i la inclusió d'altres llengües de redacció.

- **Elaborar un catàleg de la premsa de la demarcació en edició entre 1898 i 1939.**
 - I. Extreure tota la informació precisada i ara adduïda a través d'un sistemàtic i exhaustiu buidatge bibliogràfic i arxivístic.
 - II. Incloure, sempre que sigui possible, les dades referents a: població d'edició, any de publicació, subtítol, període de publicació, periodicitat i regularitat, número total d'exemplars, adreça de redacció i/o administració, dimensió, format i preu, llengua del mitjà, editor, director i/o propietari, redactors i col·laboradors, impremta, orientació política i/o ideològica, localització i números consultats i descripció –categoria periodística, trajectòria editorial i seccions, entre d'altres–.

0. 2. 2. Hipòtesis

La present recerca comprèn quatre principals hipòtesis, de les quals en parteix:

– **La premsa propiciària i avalaria la configuració i la vehiculació de la moderna cultura i societat de masses provincial**, en tant que principal eina, element i fenomen comunicatiu-informatiu i socioperiodístic. En aquest sentit, la vertebració de la premsa

de masses, en consonància i connivència amb aquesta evolució, articularia també i primordialment la societat de masses de la demarcació. En efecte, els particulars dinamismes, ritmes productius i volums editorials evidencien i graduen sovintment les particulars dinàmiques i ritmes socials i en massificació. Amb tot, la premsa representa l'eix nuclear de la íntima relació socioterritorial i sociocultural, i de la mútua evolució, en unes dècades de trànsit i frenètica mutabilitat entre la premodernitat i la modernitat.

– **El dinamisme i el grau d'arrelament i desenvolupament del sector periodístico-editorial en cada comarca i territori serien determinants** quant a la perfecta distinció i divisió en tres realitats provincials paral·leles, d'una banda, quant a la proliferació i diversificació dels models de periodicitats implantats, de l'altra, i quant a les alteracions o les insensibilitats vers els usos lingüístics preexistents, finalment. La perspectiva i l'escala analítica emprada en cada cas –*macro*, *medium* i *micro*– determina distints graus d'integració i evolució socioterritorial, així com l'adopció i/o adaptació final de les diverses realitats de la demarcació lleidatana a la moderna societat de masses gestada i assentada arreu de Catalunya al llarg del període estudiat.

– **Els factors més incisius en explicar els ritmes i els volums de desenvolupament de la premsa** serien: 1) la densitat econòmica i demogràfica de cada comarca i de les respectives capitals sobretot, 2) els graus de desenvolupament que hi assoleix la moderna cultura de masses –espectacles moderns, esports, cinema, centres d'esbarjo, etc.– i la integració en àmbits socials superiors, i 3) les particulars conjuntures i escenaris econòmics, polítics i socioculturals de cada localitat, comarca i àrea provincials.

– **L'existència d'una alta especialització i diversificació temàtica i tipològica de la premsa** editada a la demarcació, sempre en atenció a les singularitats de cada realitat provincial i, més concretament, de cada comarca. Malgrat tot, el predomini recauria en la premsa política, polititzada o ideologitzada, ja sigui com a òrgan d'un partit o moviment polític, ja sigui a través d'un vincle indirecte que n'avalí l'adscripció a la línia defensada. Això també determinaria que abundants exponents de premsa informativa, satírica, cultural o associativa, entre d'altres, comprenguin deixos definitoris de la politització i/o ideologització periodística.

0. 2. 3. Metodologia de recerca i estructura del treball

Per a desenvolupar i elaborar el present estudi s'ha emprat una metodologia científica rigorosa eminentment hemerogràfica i de contingut com la utilitzada, per exemple, per l'Institut d'Estudis Catalans i l'equip del doctor Jaume Guillamet de la Universitat Pompeu Fabra per a la revisió i l'actualització del fons Torrent-Tasis de premsa històrica catalana. La col·laboració activa de l'autor del present estudi en aquest projecte n'ha incidit directament, i n'ha potenciat i afavorit l'anàlisi i la interpretació de les dinàmiques editorials sorgides en d'altres comarques catalanes, concretament de la demarcació de Tarragona i algunes de Barcelona. Així doncs, és tot just en aquesta metodologia que es basa la de la present recerca i, per tant, el que proposa –aquesta revisió de la premsa històrica (1898-1939) del conjunt de la demarcació de Lleida, i el tipus de metodologia emprada, la qual segueix estàndards científics–, són noves de la investigació empresa i realitzada.

El *corpus* d'estudi per a l'elaboració de la tesi està conformat per la totalitat de capçaleres periòdiques registrades en els marcs territorial i cronològic estipulats, essent la font principal sobre la qual s'assenta i es construeix el discurs de la recerca. En efecte, la configuració dels seus eixos, escenaris i limitacions, i la seva vertebració i interconnexió amb la resta d'actors confluents i ineludibles, és originada i materialitzada pel minuciós i rigorós estudi analític de cada exponent periodístic. Naturalment, el seu tractament resulta més que imprescindible per a desenvolupar-ne la investigació i cercar-ne els resultats en base als objectius i les hipòtesis plantejades. Altrament, un volum important de les fonts bibliogràfiques emprades a tal efecte s'han determinat en l'estat de la qüestió plantejat, per bé que en la seva totalitat es detallen en l'apartat corresponent del treball, així com també el conjunt de fons, arxius, hemeroteques i biblioteques consultades.

Més enllà, les principals fonts per a la localització i anàlisi de les capçaleres són, en primer terme, la Biblioteca-Hemeroteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de Lleida (IEI) –la qual emmagatzema grans col·leccions de premsa local lleidatana però també un nombre de publicacions provincials gens menyspreable–, la Biblioteca de Catalunya (BC) –la qual conté moltes de les produccions i col·leccions que hi manquen a l'IEI, també d'àmbit provincial–, la digitalitzada Xarxa d'Arxius Comarcals de la Generalitat de Catalunya (XAC) –molt valuosa quant a la conservació i consulta d'un nombre

notable de premsa d'arreu de la província— i el Fons digitalitzat Romà Sol-Carme Torres de la Biblioteca de la Facultat de Lletres de la UdL (FST) —atès que s'hi conserven una quantitat considerable de periòdics, diaris, revistes i d'altres produccions de l'època concernida, si bé en aquest cas exclusivament circumscrites a la ciutat de Lleida—.

En segon terme, també són d'indefugible consulta els diversos arxius comarcals, la Biblioteca Pública de Lleida (BPL), la Biblioteca Nacional de España (BNE), l'Hereroteca de l'Arxiu Municipal de Lleida (HAML), l'Espai Macià de les Borges Blanques (EMBB) i l'Hereroteca de la Càtedra Màrius Torres de la UdL (CMT). Finalment, cal mencionar els distints arxius personals o familiars als quals s'ha tingut accés: essencialment, l'Arxiu de la Família Macià-Rebull (AFMR) i els arxius personals de Josep Armengol (APJA), de Joaquim Capdevila (APJC), de Ramon Boleda (APRB), de Carmel Farré (APCF) i de Rosa Solans (APRS).

La informació i les dades absents degut a la impossibilitat d'accés a d'altres s'han intentat suplir amb la localització i consulta per mitjà dels arxius i fonts consultats. Així, la referència a la localització de cada publicació que s'indica en el catàleg correspon a la tractada i consultada per l'autor, sense desestimar que es puguin conservar exemplars en altres arxius. Tanmateix, s'ha intentat la màxima profunditat analítica en aquest sentit.

La metodologia s'ha dividit en tres fases o episodis: la primera d'aquestes ha consistit en la recerca, la identificació i la localització arxivística de totes les capçaleres de la demarcació durant el període concertat, i el seu subsegüent registre. El nombre final de produccions periòdiques verificades ha estat de 469 en el conjunt provincial. Així mateix, cal remarcar que, tant en aquesta fase com en l'estudi en general, no s'ha prescindit de cap publicació per criteris de diferenciació lingüística, estilística, periòdica, tipològica, etc., assumint així la total diversitat de les capçaleres, un fet que enriqueix l'anàlisi sobre la producció periòdica de premsa al territori durant aquest període. Igualment, s'han inclòs aquelles publicacions que, si bé iniciades amb anterioritat al 1898, s'han mantingut en algun moment dins el marc cronològic establert. Un cop realitzat el buidatge exhaustiu i sistemàtic, cada exponent de premsa s'ha registrat mitjançant l'elaboració d'una fitxa tècnica per a sistematitzar-ne la informació. Se n'adjunta un model, per bé que aquest primer registre no s'ha inclòs en el treball, si no que s'ha emprat per a la posterior i definitiva elaboració del catàleg de premsa.

ÍTEMS BÀSICS D'ANÀLISI	RESULTATS	REMARQUES
Població d'edició		
Subtítol		
Any de publicació		
Adreça de la redacció i/o administració del periòdic		
Període de publicació del periòdic		
Periodicitat		
Aparició regular o irregular		
Núm. total d'exemplars editats		
Tipus de periòdic en funció dels seus continguts		
Dimensió i preu		
Llengua del mitjà		
Director		
Redactors i/o col·laboradors principals		
Corresponsals		
Seccions		
Impremta		
Orientació o afinitat ideològica o política.		
Propietat del mitjà		

Havent estructurat la informació de cada publicació en les respectives fitxes, s'ha procedit a una categorització de les publicacions en funció de la seva localitat, comarca, àrea o territori –Plana/Pirineu–, etc.; de la seva periodicitat –diària, setmanal, mensual, trimestral, etc.–; del seu contingut –informació local i/o comarcal, política, esportiva, cultural, religiosa, associativa, etc.–; i també en funció de la seva adscripció o afinitat política o ideològica –això és, premsa d'orientació catalanista, tradicionalista, liberal, republicana, obrerista, etc.–. Finalment, també s'ha classificat la premsa en virtut de la seva llengua de redacció, una circumstància que, molt sovint, va lligada a la seva orientació político-ideològica. Així, l'ús únic o preeminent del català o del castellà –o, fins i tot, la introducció d'alguna altra llengua– és un indicador clar de la posició social, cultural i ideològica dels factors de la publicació i del tipus de públic sobre el què es vol incidir. A partir d'aquesta caracterització, s'ha desenvolupat un estudi de les dinàmiques d'implantació territorial, dels models de periodicitat i de les categories de premsa, de l'adscripció político-ideològica i del dinamisme temporal que es manifesten a la demarcació de Lleida durant el període establert. Aquests escenaris, en inevitable confluència i interpel·lació, s'han posat en relació amb el què s'observa en la premsa catalana contemporània en l'escenari adscrit a la gestació, desenvolupament i consolidació de la societat de masses i de la premsa de masses.

Altrament, és precís de remarcar alguns aspectes formals i tècnics bàsics en la confecció de l'estudi. En primer terme, cal incidir en què s'ha decidit l'ús del terme genèric *periòdic* al referir-nos genèricament a qualsevol de les produccions periòdiques sigui quina sigui la seva periodicitat –setmanal, quinzenal, mensual, etc.– i com a distinció clara vers la premsa diària. Així mateix, el terme *periòdic* s'ha referit amb independència a la tipologia de producte: sigui premsa estrictament o sigui un butlletí associatiu o religiós o cultural, o bé una revista esportiva o humorística. Així s'ha resolt, en efecte, i evitant en tot moment el reduccionisme simplista, amb la intenció d'eludir confusions o equívocs lèxics, o expressions complexes i tal vegada feixugues per a la lectura, que dificultin la fluïdesa i comprensió textual. Talment, per defugir redundàncies terminològiques s'han emprat com a sinònims, quan ha estat possible, conceptes com *setmanari* o *quinzenari* –o d'altres periodicitats segons s'escaigui–, *títol*, *publicació* o *capçalera*. L'ús sinonímic de *revista* i *butlletí* també s'ha emprat, si bé en ocasions més restringides atesa la seva naturalesa.

En segon terme, s'ha optat per la redacció íntegra en *present històric*, en atenció a la consideració d'aportar un caràcter el més personal i personalitzat possible al global de la recerca sense delmar, naturalment, els criteris i el rigor historiogràfics i acadèmics que se li pressuposen a un treball d'aquestes característiques. Quant a la terminologia base seguida al llarg de la mateixa, s'han emprat com a expressions sinonímiques *Plana de Lleida*, *Terres de Lleida*, *Terres de Ponent* o *Ponent català*, tot fent referència a les comarques que actualment prefiguren aquesta realitat provincial: el Segrià, les Garrigues, la Noguera, l'Urgell, la Segarra i el Pla d'Urgell. En relació amb les comarques del Pirineu, s'ha diferenciat volgutament la realitat nacional aranesa i en consonància també amb el seu caràcter administratiu singular, el qual és reforçat d'ençà l'any 2015 quan l'Aran deixa d'ésser considerat com una comarca més de Catalunya.³¹ Així doncs, i sempre que no condueixi a equívocs o perjudiqui en excés la lectura, s'ha emprat com a sinònims *nació occitana*, *nació aranesa*, *país occità* o *país aranès* en detriment del terme *comarca*, menys adient si s'atén a la casuística adduïda.

Així mateix, quant a Catalunya s'empra generalment el terme *país*, si bé també se n'inclouen altres d'equivalents com *Principat*, *territori català* o el propi *Catalunya*, mentre que en referència al conjunt d'Espanya s'hi consigna principalment el terme *Estat* o *Estat espanyol*. En consonància, els fets o escenaris d'adscripció catalana s'han definit *nacionals* i els d'afectació espanyola, *estatals*. En aquest sentit, s'ha considerat una distinció i tipificació adient i clarificadora, en tant que fidel a l'escenari plurinacional que prefigura la particularitat d'Espanya, per afavorir l'estratificació i la diferenciació analítiques entre ambdues realitats, l'evolució i les dinàmiques de les quals sovint són asincròniques en multiplicitats d'àmbits, també en el socioperiòdic.

Finalment, cal consignar que en cap cas s'ha optat per traduir ni corregir ortogràficament ni gramatical els textos originals de les fonts primàries tractades i citades al llarg de la tesi. Aquest fet es considera fonamental en la recerca acadèmica i un dels criteris bàsics per mantenir permanentment el rigor, l'objectivitat i l'anàlisi crítica. A més, en l'estudi particular que aquí es presenta l'ús de la llengua escrita és d'una importància de primer ordre tant des de la vessant històrica i historiogràfica com des de l'àmbit lingüístico-filològic. En efecte, ambdues perspectives doten el trànsit vers la massificació de la comunicació social provincial d'una naturalesa única i d'una

³¹ LLEI 1/2015, del 5 de febrer, del règim especial d'Aran. DOGC. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. [Consulta: 23 desembre 2018].

riquesa inestimable. Quant a l'àmbit historiogràfic, el manteniment del text d'una font primària en el seu estat original apropa el lector a les múltiples i variables realitats socioculturals de cada moment històric i de cada territori, comarca i vila, així com en salvaguarda i protegeix el seu valor multidimensional. Quant a l'àmbit més propi de la llengua, el mateix fet esdevé una aportació crucial en evidència de l'evolució lingüística, principalment escrita però indestriablement oral, i dels seus vaivens i usos estilístics i formals en cada moment històric i en cada territori, comarca i vila al llarg de les dècades. En aquest sentit, en el cas particular del català l'assumpció més o menys tardana i decidida de la gramàtica fabriana i el manteniment de la prefabriana són indicadors essencials per intuir i sovint determinar alguns dels trets culturals, socials i identitaris bàsics de cada moment històric i de cada societat, territori, comarca i vila.

El treball s'estructura i s'edita en dos volums, el primer dels quals comprèn les dues primeres parts de la tesi –pròpiament cenyides al cos analític de l'estudi– i el segon en representa la tercera –l'elaboració del catàleg definitiu de la premsa provincial–.

La primera part comprèn tres capítols els quals atenyen i corresponen al context i l'anàlisi històric, historico-periodístic i d'història de la comunicació social. Concretament, i a l'entorn de la gènesi de la societat de masses i de les característiques, dinàmiques i expressions configuradores³², el primer capítol se cenyeix principalment en el marc mundial-europeu i espanyol mentre que el segon, seguint una estructura similar, se circumscriu a la gestació i les dinàmiques del fenomen a Catalunya. Així es pretén copsar les dinàmiques i els avenços socioculturals i comunicatius de les societats des de la Revolució Francesa i fins a inicis del XX i determinar les convergències i divergències evolutives dels tres escenaris consignats, en paral·lel al seu trànsit vers la massificació sociocomunicativa i singularment socioperiodística.

Quant al tercer capítol, aquest concerneix ja de manera unívoca i directa la premsa periòdica en el marc territorial del Principat, establint catorze categories de premsa en virtut del contingut i de la línia editorial. Així mateix, s'analitza particularment i en cada cas l'origen, les dinàmiques i els ritmes i volums productius esdevinguts al país, el grau d'arrelament socioterritorial, cultural i lingüístic –en consonància amb l'evolució lingüística adoptada en la redacció al llarg de les dècades i els canvis pertinents–, i els

³² A banda de la premsa i del periodisme, els principals elements-marc de la societat, la cultura i la comunicació de masses són: 1) la sociabilitat, 2) la literatura i les arts, 3) la publicitat, la propaganda i el cartellisme, 4) la fotografia, 5) els esports, 6) la ràdio, i 7) el cinema.

períodes d'intensificació i de retraïment experimentats en cada cas al llarg del període. Igualment, s'estableixen i es defineixen quatre grans conjunts de models de periodicitat els quals també s'analitzen seguint els ítems ara adduïts.³³

La segona part de l'estudi se centra únicament i particular en aquelles publicacions periòdiques editades a la demarcació de Lleida entre els anys 1898 i 1939, i comprèn també tres capítols en consonància amb l'àmbit socioperiodístic, editorial i empresarial, el de la cultura política i l'adscripció ideològica, i el socioterritorial en termes cultural-identitaris i administratius de localisme i comarcalisme. És menester remarcar que no només s'ha considerat la premsa registrada o matriculada d'ençà el 1898, sinó que s'ha inclòs qualsevol periòdic vigent en algun moment entre ambdues dates encara que s'editi amb anterioritat i/o en continuï la publicació un cop superat l'any 1939.

En el primer capítol, si bé s'ha seguit la lògica de les catorze categories establertes, s'ha afegit un canvi en adaptació a la realitat de la premsa provincial. Atès que no existeix premsa d'informació general i que el seu contingut s'avé i es confon amb el de la premsa d'informació local i comarcal –preeminent i de primer ordre–, ambdues categories n'esdevenen una. Tanmateix, d'acord amb Bertran,

“No val a menyestimar la premsa dita forana, per publicar-se fora de Barcelona o dita comarcal, com a produïda a les comarques de Catalunya, pel fet de no comptar amb elements que dóna la ciutat metròpolis. La premsa comarcal no és per a servir l'anomenada “gran informació”, –sense que això vulgui dir que no se'n preocupi: també se n'ha d'ocupar–; el seu intent és més circumscrit a la informació i al tema concret de l'economia, cultura, història i política, si voleu de tal població o contrada: tot això precisament que no pot dur, i a què no pot donar prou atenció la “premsa gran”.”³⁴

Altrament, s'ha inclòs la consideració de premsa indeterminada per aquelles capçaleres de les quals en manquen dades tècniques i descriptives i de les quals no se n'han localitzat exemplars. Aquest fet ha conduït a no incorporar-les en cap de les categories prèvies, tot adduint els criteris historiogràfics de prudència, rigor i objectivitat. Finalment, també es defineixen i s'analitzen altres productes de la premsa històrica de caràcter estructural i sovint consuetudinaris en la majoria de periòdics: fulls solts, fulletons, suplementos i números extraordinaris.

³³ Les categories de premsa fixades són: 1) d'informació general, 2) d'informació local i comarcal, 3) política, 4) humorística i satírica, 5) esportiva, 6) religiosa, 7) cultural, literària i artística, 8) associativa, 9) femenina i feminista, 10) infantil, 11) escolar i estudiantil, 12) professional, 13) comercial i 14) gràfica, il·lustrada i magazín. Els quatre models de periodicitat són: 1) diària, 2) setmanal i quinzenal, 3) mensual, bimestral, trimestral i semestral, i 4) efímera i irregular.

³⁴ BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit., p. X.

En el segon capítol es dirimeix i s'analitza la premsa en virtut de l'adscripció política i ideològica de cada títol. Les principals famílies o tendències polítiques i ideològiques estimades són les preexistents o les sorgides al llarg del període d'estudi: els partits dinàstics –conservadors i liberals–, les forces republicanes, el moviment tradicionalista i catòlic, el catalanisme i l'obrerisme –socialisme, anarquisme, comunisme–. Atès que en cap dels casos adduïts s'assisteix a un plantejament politico-ideològic, estratègic ni tàctic unívoc, impermeables i hermètics, els periòdics comprenen trets convergents i simètrics però també divergents i asimètrics, i fins i tot en alguns casos contraris i antagònics en el sí de cada tendència, fet que determina el sorgiment de discrepàncies, escissions i enfrontaments politico-ideològics entre partits o grupuscles de la mateixa naturalesa. Així mateix, no tots els periòdics de la demarcació comprenen forçosament una condició política o ideològica, ni estan vinculats ni són propers a cap partit o moviment concret. Aquests, en efecte, no s'han considerat en aquest capítol.

Finalment, el tercer capítol d'aquest bloc comprèn l'anàlisi singular i genuí de la premsa editada a cada una de les actuals comarques de la demarcació de Lleida. Aquest apartat esdevé d'alguna manera la definitiva i absoluta composició, conjuminació i interrelació de tots els elements tractats i minuciosament analitzats en els capítols previs tant des d'una perspectiva *macro* –el conjunt provincial– com *medium* –les tres realitats territorials diferenciades adduïdes: Plana, Pirineu i la ciutat de Lleida–. Certament, es tracten exhaustivament des de l'àmbit *micro*; això és, des de la concreció local(ista) i comarcal(ista) remarcant les pròpies convergències i divergències existents també en aquelles comarques pertanyents a una mateixa realitat territorial o regional. Així, com a breu introducció de cada realitat comarcal es planteja la situació històrica i estructural en cada cas, cenyint-ne principalment el context demogràfic, econòmic i sociopolític.

En efecte, en l'escrupolositat del tracte periodístic i editorial de cada comarca s'hi integren i hi conflueixen aquells factors, escenaris i elements que contribueixen a palesar la concreta i específica evolució de la cultura de masses en cada territori i societat: des de la gènesi i la proliferació d'altres marcs i expressions configuradores de la mateixa fins al desenvolupament i el creixement econòmic, infraestructural i demogràfic, passant per l'eixamplament i la massificació de l'arc sociopolític local i comarcal o la proliferació i la diversificació dels exponents de premsa, entre d'altres.

Amb tot, cal consignar que, havent mantingut fidelment la divisió territorial entre Lleida, la Plana i el Pirineu, alhora de determinar l'anàlisi comarcal el Segrià s'ha inclòs en l'estudi particular de Lleida. Si bé és necessari reiterar la clara distinció en tots els àmbits entre el context i el desenvolupament comarcal i el de la seva capital, s'ha optat per a mantenir-ne la unitat administrativa actual per tal de potenciar-ne i esclarir-ne aquesta diferenciació. Així, el subsegüent rol centralitzador i rector de Lleida, d'una banda, i la inhabilitació que això comporta vers l'establiment d'un genuí ecosistema comunicatiu comarcal, de l'altra, s'han pogut visualitzar més gràficament.

Quant a remarques importants, cal consignar que la majoria dels periòdics s'han considerat sovintment en més d'una categoria periodística i en més d'una adscripció politico-ideològica, sempre atenent als criteris deontològics adduïts i per tal de mantenir i salvaguardar de manera fidedigna la voluntat editorial i empresarial de cada periòdic. Malgrat la multiplicitat de tipificacions en aquests àmbits, aquest és un fet intrínsec a la premsa i al periodisme i respon a la permeabilitat del seu contingut en consonància i en connivència amb el context de cada moment històric i amb la instrumentalització i la persuasió de la premsa, en unes dècades clau d'efervescència i d'inquietud sociocultural en progressiva –i desigual– massificació i diversificació.³⁵

Així mateix, l'anàlisi de les característiques, dinàmiques i ritmes i les singularitats i les semblances de la premsa en cada un dels tres àmbits representats –la seva categorització, la seva adscripció politico-ideològica i el seu marc socioterritorial– es palesen i es reforcen amb la inclusió de taules i gràfiques. D'una banda, cada taula mostra les localitats que produeixen algun exponent de premsa i el moment concret de cada alta editorial, tot assenyalant-ne l'any d'inici en cada cas i el volum de registres editorials en quinquennis. Aquest fet presenta l'estat i la solidesa editorial, empresarial i socioterritorial de cada tipologia periodística i de cada moviment polític, així com la fortalesa de la tradició socioperiodística de cada comarca. De l'altra, cada gràfica permet de visualitzar la trajectòria temporal de cada periòdic, la continuïtat editorial i empresarial en cada cas i el volum de premsa al llarg del període, tot situant-ne la continuïtat editorial i la concentració de capçaleres –comptabilitzant tant les noves

³⁵ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo universal*, Síntesis, Madrid, 2010, pp. 49-54; VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación social*, Mondadori, Barcelona, 2000 (orig. 1980), pp. 161, 186; TIMOTEO, Jesús: "Los frustrados intentos de regeneración informativa", a TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios de comunicación en España. Periodismo, imagen y publicidad (1900-1990)*, Ariel, Barcelona, 1989, pp. 83-84.

edicions com les publicacions que en són vigents havent aparegut prèviament– en quinquennis.

Finalment, en el tercer capítol de la segona part de la tesi, el referent a l'estudi de la premsa en virtut de cada comarca, cal consignar la inclusió en darrer terme d'una altra gràfica per a cada realitat comarcal en la qual es palesen les categories i les periodicitats de tots els exponents periodístics que s'hi editen, resultant així també la relació entre ambdues variables.

Quant al segon volum del treball, que en comprèn la tercera part, aquest és configurat per l'elaboració d'un catàleg de tota la premsa editada a la demarcació de Lleida al llarg del període d'estudi com a resultat del buidatge hemerogràfic, sistemàtic i exhaustiu de tots els exponents tractats. Aquest s'inclou com a nucli independent de la tesi per tal d'atribuir-li el valor historiogràfic i divulgatiu que li correspon, atès que resulta la primera catalogació íntegra i completa de les 469 produccions periòdiques en edició a la demarcació entre 1898 i 1939.

PRIMERA PART

1. SOCIETAT, CULTURA I COMUNICACIO DE MASSES

1. 1. Orígens, característiques, dinàmiques generals i trets bàsics

La societat de masses esdevé un concepte descriptiu de cada societat segons el respectiu context històric i, com a tal, la seva conceptualització es conforma per ítems que no sempre han de coincidir completament en cada circumstància i moment històrics. Tanmateix, la seva configuració i vertebració no es pot concebre sense la paral·lela i decisiva conformació de la cultura i de la comunicació de masses. D'acord amb Francesc Espinet³⁶, la societat de masses és aquella societat sorgida de la consolidació del capitalisme monopolista i de l'imperialisme, de l'efectivitat de la Segona Revolució Industrial i de la consegüent aparició i diversificació dels sectors secundari i terciari. Una altra de les característiques originàries n'és l'aplicació, de manera generalitzada i reeixida, de les noves tecnologies, com el petroli, l'electricitat, el vapor, etc., factors que impulsen el predomini hegemònic d'una tipologia social de vida totalment urbana i urbanista, atorgant als ciutadans tot un ventall de nous costums subjacents, nascuts del bressol d'aquestes noves tecnologies i percepcions de l'espai i de les relacions humanes.

Aquests nous fenòmens impulsen i afavoreixen també una total renovació dels serveis públics de subministrament i una millora de les condicions higièniques i sanitàries; valors, d'altra banda, incentivats i abanderats per les modernes formes d'Estat contemporani que es consoliden de manera dominant i suprema arreu d'Europa ja durant la primera meitat del segle XIX. Amb tot, es palesa com els fonaments liberal-burgesos –base del nou Estat modern– incentiven l'aparició i evolució d'una societat civil mobilitzada i organitzada, amb la intenció de controlar, instruir i integrar les classes populars i proletàries al nou sistema, segons els seus paràmetres i concepcions sociopolítiques i culturals.

Així doncs, la repressió cultural i sociopolítica de la cultura popular, com també la seva desvalorització i desintegració, es justifiquen i s'institucionalitzen amb el naixement de l'Estat Modern i la seva progressiva consolidació en Estat-nació. En el

³⁶ L'autor utilitza el terme *Societat-Cultura de Comunicació de Masses*, la naturalesa característica de la qual esdevé la lògica productiva de la societat de masses, la cultura de massa i la comunicació social massiva. Vegeu: ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre. La recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), 1997, pp. 35-36.

desenvolupament i la consolidació del primer hi juga un paper clau el mercantilisme, moment en què l'economia domèstica esdevé política. Una economia basada en la unitat del mercat i en la identificació dels interessos de l'Estat amb l'interès comú.³⁷

En aquest sentit, en tant que valor cultural, educatiu i social de primer ordre, la instrucció i la institució de l'alfabetització i de la formació professional caracteritza, també, la formació d'una societat de masses, la qual té com a objectiu final l'establiment d'un sistema cultural *mundial*. És precís apuntar, doncs, que aquesta sistematització de la cultura a escala planetària es resol amb un opulent ecosistema informatiu-comunicatiu, la implantació de la societat de l'espectacle, l'espectacularització de la realitat i l'estandardització de les formes, de la vida i del consum. Cal entendre el nou ecosistema comunicatiu, per tant, com el nou sistema de relacions socials establert degut a l'impacte de la industrialització en la societat liberal, d'acord amb Enric Marín i Joan Manuel Tresserras.³⁸ Les relacions socials són, en conseqüència, relacions de comunicació i, en efecte, generen relacions de producció, distribució i consum.

Així doncs, s'esdevé tot un ecosistema d'intercanvi simbòlic en el sí de les relacions socials de la moderna societat industrial en el seu camí cap a la massificació. És per això també que l'Estat necessita absorbir i controlar l'ecosistema de comunicació per acabar absorbint i controlant la pròpia societat de masses. Segons Marín i Tresserras³⁹, aquesta és l'eina més útil per a l'homogeneïtzació cultural, en tant que afavoreix l'assimilació i/o l'aniquilació de nombroses comunitats ètnico-culturals i/o nacionals en nom del progrés, la civilització i la modernitat. En definitiva, allò que caracteritza cada societat de masses és la lògica productiva massiva en termes de societat, de cultura i de comunicació social, les dues darreres desenvolupades després de la Segona Guerra Mundial.

No obstant això, però, Jesús Martín-Barbero incideix acertadament en què la idea, l'aparició i l'establiment de la societat de masses en el països occidentals capdavanters no es produeix als anys trenta ni és la tecnologia la causa única i suficient d'aquest fenomen –ni, per tant, tampoc de la nova cultura emergida–. La societat de masses

³⁷ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios a las mediaciones. Comunicación, cultura y hegemonía*, Anthropos, Barcelona, 2010 (orig.1987), p. 97.

³⁸ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses i postmodernitat. Elogi i crítica de la comunicació contemporània*, Edicions 3 i 4, València, 1994, p. 120.

³⁹ *Ibidem*, p. 134.

sorgeix en les primeres dècades del segle XIX, concretament en “[...] la desencadenada reflexión de liberales franceses e ingleses en el convulso período posnapoleónico que va de la restauración a la Revolución de 1848 [...]”.⁴⁰

Quant als conceptes *comunicació de masses* i *tecnologia de comunicació de masses*, Raymond Williams⁴¹ afirma que ambdós són simplistes i reduccionistes, en tant que desenfocuen les distincions reals i crucials entre les diferents etapes i factors de l’evolució de les institucions de comunicació –reunió pública, distribució variable de productes centrals reproduïts i distribució directa d’una gama de productes centralitzada–. Així doncs, cal la màxima pulcritud a l’hora d’analitzar qüestions com aquestes. La concreció de tot un seguit de tecnologies distintes i amb funcions variables per determinar els efectes institucionals i socials en un conjunt homogeni, no només distorsiona l’anàlisi sinó també els mateixos factors històrics, ja de per sí variables i modificables. En definitiva, i alhora, cal tenir present que

“L’ús indiscriminat del concepte de societat de masses permet obviar les diferències socials (sexuals, d’estatus...) sobre les quals s’articula la societat moderna. La societat moderna basada en el capitalisme industrial ha creat un espai polític i cultural comú. Però no ha abolit les diferències socials; les ha modificades.”⁴²

En disposar d’aquest escenari, doncs, passem a analitzar pròpiament la gènesi de la societat de masses, la qual es produeix en el període revolucionari viscut a Europa i Amèrica del Nord entre 1770 i 1814. Un període que transforma radicalment les estructures polítiques, econòmiques i culturals d’unes societats que transiten de l’Antic Règim al liberalisme polític. En aquest sentit, en tant que fenomen d’inspiració i protagonisme burgès en concepció i execució, les minories il·lustrades s’esforcen a posar en pràctica les noves idees de tall racionalista, provocant reaccions i contrareaccions sovint violentes.

En el naixement del sistema polític liberal, la burgesia necessita del suport de les masses i la seva autojustificació per consolidar el nou sistema. Per tant, és summament imprescindible la creació d’una consciència social individual i col·lectiva a través de la mobilització i el domini de l’opinió pública, essencial per a la consecució de la

⁴⁰ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 23.

⁴¹ WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación*, vol. 2 “de la imprenta a nuestros días”, Bosch Casa Editorial, Colección Bosch Comunicación, Barcelona, 1992, pp. 204-205.

⁴² MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., p. 136.

sobirania nacional.⁴³ Així mateix, la presa de consciència social i l'arrelament de la sobirania nacional propicien la politització de la idea de *poble* al llarg del segle XIX, la qual, d'acord amb Martín-Barbero⁴⁴, és fruit de la nova societat de classes i dels processos d'opressió de l'aristocràcia i la burgesia sobre les classes populars.

En aquest sentit, la Revolució Francesa de 1789 és un clar paradigma dels efectes que la presa de consciència de classe provoca en el *poble*, evidenciant el poder de les masses i la seva capacitat d'organització i mobilització. Aquestes dues característiques es fonamenten en els drets de llibertat d'expressió, de reunió i d'associació, eixos elementals de la comunicació social en la segona meitat del segle XIX. Igualment, la capacitat organitzativa i pràctica de les masses és causa i conseqüència d'"[...] un protagonismo factual derivado de la lenta pero irreversible imposición de las relaciones de producción capitalistas [...]"⁴⁵, d'acord amb Manuel Vázquez Montalbán, les quals exigeixen d'una profunda commoció que expandeixi l'incipient desenvolupament industrial en un sistema fins aleshores predominat per l'economia agrària i artesanal.

Talment, les incipients relacions de producció capitalista incideixen en el sistema de comunicacions existent. La pugna per la conquesta de l'opinió pública, en tant que font de legitimitat, consens i poder polític, impulsa el sorgiment d'un nou sistema de comunicació i d'informació, el qual es converteix en l'eina de democratització i culturització principal de les masses per integrar-les en la lògica productiva capitalista i dominar l'opinió pública. El propi sistema, d'altra banda, requereix d'aquesta funció per poder-se blindar contra qüestionaments i accions contestatàries de qualsevol tipus, així com per reforçar i consolidar els mecanismes de participació i de representació política.

Quant a l'opinió pública, d'acord amb Jürgen Habermas⁴⁶, aquesta és definida amb relació a la manipulació amb què els dirigents i governants polítics intenten d'equiparar els desitjos i demandes socials amb la doctrina, l'estructura, l'estil i els resultats polítics del moment. En efecte, com més eficaç es mostra l'opinió pública com a instrument de pressió i domini vers l'Estat, major rellevància pren la relació entre aquesta i el poder –i més ràpidament es gesta i s'assenta–. En definitiva, quan l'expansió industrial es torna

⁴³ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo universal*, Síntesis, Madrid, 2010, p. 40.

⁴⁴ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 10.

⁴⁵ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación social*, Mondadori, Barcelona, 2000 (orig. 1980), p. 133.

⁴⁶ HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*, Gustavo Gili, Barcelona, 2002 (orig. 1981), p. 268.

fulgurant i irrefrenable, propicia i incentiva el sorgiment i l'ascens de la classe treballadora, a efectes del propi capitalisme burgès. Així, arran de les revolucions de 1848, la classe burgesa occidental es torna revengista contra la classe obrera i estimula el concepte i la praxis de lluita social sota aparença del nou ordre liberal. En aquest context i amb aquestes condicions, el naixement de la moderna societat industrial possibilita la gènesi de la lluita del moviment obrer per a guanyar els seus drets i redistribuir-ne socialment uns deures exclusivament i externa adjudicats.

Atès que arran de la Comuna de París la burgesia que regenta el poder pren consciència del que realment suposa sustentar-lo –i, per tant, de la diferència entre controlar o no els aparells de l'Estat–, determina necessari comptar amb el suport de les masses i garantir la supervivència del sistema. Dins la classe burgesa sorgeixen aleshores dos plantejaments: un de reformista, integrador i progressista vers les classes populars, i un altre de reaccionari i intransigent amb l'objectiu d'evitar conflictes i accions contestatàries dels sectors populars que rebutgin la integració al sistema.⁴⁷

Amb tot, a partir de 1860 els grans Estats liberals del XIX –Estats Units, Gran Bretanya i França–, despleguen un conjunt de polítiques reformadores encaminades a integrar al sistema àmplies capes socials. L'objectiu és enfortir-se i estabilitzar-se, aprofitant també el fort dinamisme social que s'experimenta amb l'expansionisme industrial. En aquest sentit, d'acord amb Montalbán⁴⁸, la burgesia reformadora i progressista endega una *lluita ideològica* per a domesticar les masses, instrumentalitzant la informació i l'educació i generant les primeres reflexions sobre política i moral informativa i educacional. Per a dur a terme aquesta enculturació i integració, la moderna classe dirigent liberal aposta per un procés en el qual les masses transmutin de la submissió al consens social, fet que permetrà la seva participació social en igualtat de condicions i talment el sosteniment estructural del sistema. D'acord amb Martín-Barbero, aquesta transició comporta, entre els fenòmens més importants, “[...] la disolución del sistema tradicional de diferencias sociales, la constitución de las masas en clase y el surgimiento de una nueva cultura, de masa.”⁴⁹

Tanmateix, però, aquesta instrumentalització de la cultura és excloent i repressiva vers aquells aspectes culturals que no se li puguin o no se li vulguin integrar, determinant, en

⁴⁷ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 134-135.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 148-149.

⁴⁹ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 137.

conseqüència, una voluntat dominadora burgesa que escindeix i escapça les idees de progrés i d'alliberament, tot accelerant i consolidant els moviments de resistència popular contraris a l'enculturació. En efecte, la mobilització i l'organització de les classes populars –i, per tant, de la cultura popular– respon a la insatisfacció i a l'absència cultural-identitària imposada per la societat tradicional. La única solució per a desprendre-se'n és l'ús de les distintes oportunitats que ofereix el nou ordre industrial: democratització, politització, representativitat i participació, organització, alfabetització, etc. Aquest nou escenari, doncs, determina un procés de superposició i d'hibridació cultural, tot substituint funcions culturals i incloent-hi noves maneres de resoldre-les⁵⁰, i generant en definitiva una relació de conflictivitat tan natural com permanent entre la cultura popular i la cultura massiva o de masses, entre *allò* popular i *allò* massiu. Així, paraules d'Antonio Méndez,

“[...] tales procesos sitúan lo popular en una dialéctica constante entre contención y resistencia. [...] Las superposiciones entre lo popular y lo masivo no dejan de producirse, de encontrarse en un diálogo que abarca diversos grados de problematicidad.”⁵¹

No obstant això, durant la segona meitat del XIX les classes populars van assolint aquestes noves funcions mitjançant l'autoproducció cultural –això és, la producció pròpia de cultura popular–. Aquesta, juntament amb formes pròpies de sociabilització i organització, fonamenta i fomenta el projecte de classe de les noves masses, el qual esdevé la resposta al domini polític i al poder social de la burgesia liberal-capitalista, i a la seva lliure i impune disposició. Amb tot, la naturalesa revolucionària de la massificació comprèn els fenòmens ara adduïts i també d'altres com: el canvi radical d'estil i de manera de viure de gairebé tota la població urbana i semiurbana, i pràcticament en tots els ordres, els projectes de modernització, l'ecosistema de comunicació i la configuració de les modernes relacions socials. Tots responen a la pròpia urbanització i industrialització de la cultura, la qual amb la massificació permeten la integració de les classes populars a la societat moderna i l'acceptació per part d'aquesta del dret de les masses als seus béns i serveis.⁵²

⁵⁰ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 162-163. Per a aprofundir en aquesta qüestió, vegeu: THOMPSON, Edward P.: *Customs in Common. Studies in traditional popular culture*, The New Press, New York, 1992 (orig. 1991); THOMPSON, Edward P.: *The making of the working class*, Penguin Books, London, 1991 (orig. 1963).

⁵¹ MÉNDEZ, Antonio: *Encrucijadas. Elementos de crítica de la cultura*, Cátedra, Colección Frónesis, Universitat de València, Madrid, 1997, p. 163.

⁵² MONTERO, Julio; RUEDA, José Carlos: *Introducción a la Historia de la Comunicación Social*, Ariel, Barcelona, 2001, pp. 117-119.

Per tant, i malgrat tot, es palesa clarament el procés dialògic de la cultura popular vers la massiva, i a la inversa: la pràctica dialògica i participativa definitòria de la cultura popular retrocedeix en pro de les modernes pràctiques de consum massiu alhora que la pròpia producció cultural popular prolifera per a combatre-les, mentre esdevé inevitablement un nou producte de consum. Així doncs, “[...] La significación crítica nuclear de la relación entre lo popular y lo masivo radica en cómo nos conduce a abordar el espacio en movimiento de la cultura como un campo de batalla constante.”⁵³

D'altra banda, és aquesta massificació la que cova la subversió de les masses un cop ja integrades socialment. En tant que aquesta no comporta cap transformació en la direcció ni en la fesomia de la societat –suficientment visible i d'efectes catalitzadors d'un canvi radical a tots els nivells–, es generalitza la creença de la inexistència revolucionària en el procés de configuració de la societat i la cultura de masses.⁵⁴ Certament, però, sense la conceptualització i els paràmetres revolucionaris universals aquest fenomen no s'hauria produït de la mateixa manera i amb els mateixos resultats. La revolució popular no es caracteritza per la presa del poder, com sovint es predica, sinó que la vertadera revolució –i victòria– popular és el trànsit de *poble a massa*, sabent que el primer terme desprèn un flaire totalment excloent i pejoratiu, mentre que el segon manifesta un contingut d'integració en un sentit d'instrucció positiva –si bé limitada i condicionada per la pròpia supremacia burgesa–.

Igualment, la massificació de la societat i de la cultura permet d'enraonar i qüestionar conceptes bàsics com el de progrés. En aquest marc, Marín i Tresserras⁵⁵ defensen l'existència compartida entre burgesos i proletaris d'una mateixa concepció de progrés, no completa però en molts aspectes idèntica i reivindicada com a pròpia. Ambdues classes s'autoconsideren pilar fonamental de progrés i del progrés –una idea il·lustrada que es diferencia *únicament* en la distribució de la riquesa–. D'una banda, els burgesos industrials invoquen la seva capacitat organitzadora, racionalitzadora i mobilitzadora dels recursos socials, humans i materials orientada a obtenir el major rendiment productiu dels béns útils per al interès col·lectiu. Segons la seva concepció, les masses manquen d'instrucció i d'iniciativa i s'encadenen a la producció per pura subsistència.

⁵³ MÉNDEZ, Antonio: *Encrucijadas...*, op. cit., p. 164.

⁵⁴ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 172-173; MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., p. 80.

⁵⁵ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., p. 83.

En conseqüència, es consideren els únics generadors de riquesa i, per tant, artífexs de la millora social derivada.

En canvi, les masses es presenten com les úniques executores del treball productiu i necessari, socialment indiscutible. Així mateix, titllen la propietat capitalista d'irracional, de supèrflua i de dissolvent, atès que en la seva acció s'apropia de beneficis immerescuts. En efecte, en paraules de Marín i Treserras, la repercussió social més rellevant de la consolidació del capitalisme és

“[...] l'aparició d'una nova estructura social, relativament complexa –tot i que sovint simplificada barroerament–, caracteritzada per –però no pas reduïda a– la tensió entre el capital i el treball assalariat, entre la burgesia i el proletariat.”⁵⁶

En aquest sentit, la visibilitat i la presència social de les masses afavoreix la desprivatització de l'esfera pública i de l'Estat, entenent ambdós com l'espai comunitari del *poble*. Així, la societat s'assimila a l'Estat, *s'estatalitza*, i per tant el regeix de manera democràtica i representativa, mentre que l'Estat es socialitza en tant que desapareixen les formes absolutistes i autoritàries i es configura en una eina més per al servei comú. Sobre aquestes bases l'hegemonia tradicional burgesa es recompon i la nova opinió pública es fonamenta i exerceix com a tal. L'espai deixat per *allò* públic és ocupat per la cultura de masses, amb la qual les diferències socials són ocultades, camuflades i negades com a forma pròpia del nou funcionament de l'hegemonia burgesa.

Efectivament, la cultura de masses no és un espai unitari sinó més aviat una confluència més o menys ordenada de produccions –de reproduccions, d'autoproduccions– culturals caracteritzada per infinites possibilitats d'inèrcia però també de conflicte, tant extern com intern. Remetent altre cop a Méndez, així es concep “[...] lo popular-masivo –com defineix aquesta relació estructural de producció i reproducció cultural– como una amplia zona de intercambio, contradicción y conflicto. [...]”⁵⁷ En aquest marc, la cultura de masses s'ha d'entendre com el mecanisme amb el qual les classes populars es readapten a les noves condicions imposades per la societat industrial i de consum massiu. Així, aquestes noves condicions actuen tan d'opressores vers la cultura i les

⁵⁶ *Ibidem*, p. 159.

⁵⁷ MÉNDEZ, Antonio: *Encrucijadas...*, *op. cit.*, p. 149.

classes populars com de facilitadores de les noves relacions de demanda i d'aspiracions de democratització social, d'acord amb Martín-Barbero.⁵⁸

En definitiva, la moderna cultura de masses incentiva i propicia el naixement de la moderna consciència social i de classe, la qual es fonamenta entorn la industrialització, en tant que continent d'artefactes culturals –mercaderies culturals de masses–, de protagonistes –polítics, intèrprets, periodistes, etc.–, de llocs –espais característics i reveladors d'aquesta cultura de masses–, d'instruments –premsa, cinema, etc.–, de característiques, de modes, de consignes i de públics. Aquest fenomen,

“[...] va acabar envaint l'espai de la cultura. Va provocar la industrialització també de la cultura, de la *superestructura* cultural. I, a més, industrialitzant-la, va impregnar la cultura amb la seva marca i li va imposar la seva potència organitzadora.[...]”. Així es pretenia aconseguir “[...] que els membres de la massa tinguessin un poc, sabessin una mica i poguessin un xic. Per un millor funcionament del sistema i, sobretot, perquè tot continués igual.”⁵⁹

Quant a la configuració de la moderna societat industrial i de la cultura de masses, són claus la gestació i la constitució de l'Estat-Nació produïdes arran de la Revolució Francesa i del paper desenvolupat pels il·lustrats. En efecte, els il·lustrats, pels quals el concepte *Nació* significa alhora sobirania de l'Estat i unitat socioeconòmica, comprenen com a objectiu final la rectoria burgesa de l'Estat per tal d'assolir la definitiva unió entre el poder polític i la cultura nacional. Aquest procés, que ha de convergir en la configuració d'una cultura nacional uniforme i homogènia, és essencial per reabsorbir les diferències culturals, enfortir el poder i esborrar les categoritzacions socials que l'afebleixen.⁶⁰

En aquest sentit, la revolució industrial afavoreix i accelera la configuració de redefinicions identitàries gràcies, sobretot, a la rellevància adquirida pel creixement i la modernització dels sistemes de comunicació. En efecte, els sistemes de transport, el desenvolupament de nous sistemes de transmissió de la informació, i la industrialització de la producció simbòlica, són les eines que atorguen als Estats la capacitat d'adequar el domini cultural i lingüístic al polític, impulsant la constitució de les unitats nacionals dirigides des de l'Estat-nació.⁶¹

⁵⁸ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 138-139.

⁵⁹ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., p. 173-178.

⁶⁰ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 99.

⁶¹ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., p. 118-119.

Entorn aquesta qüestió, el discurs nacionalista i la qüestió nacional vertebrats arran de les revolucions de 1848 esdevenen el factor ideològic essencial i característic de les noves polítiques postrevolucionàries. En un escenari de consolidació de la indústria com activitat econòmica capitalista principal, de desenvolupament polític i de modernització econòmica, el nacionalisme s'institucionalitza permetent la inclusió de les classes mitjanes urbanes als projectes d'Estat, en connivència amb el creixement del seu pes social. En definitiva, el modern Estat-nació es configura en dues dimensions: la dimensió d'Estat –amb la concentració progressiva de poder polític– i la de societat civil –amb la materialització d'estructures d'organització i sociabilització pròpies–.

El nacionalisme i la consolidació del liberalisme dels Estats-nació esdevenen, doncs, actors principals en les modernes transformacions socioculturals, les quals, en tant que causa i conseqüència de la nova societat urbana, acceleren la configuració de la cultura de masses i la necessària interrelació entre la vida pública i la vida política. Aquests factors, a més, s'adeqüen i responen clarament al desenvolupament de les demandes de l'opinió pública: llibertat d'expressió, d'impremta i d'associació.⁶² Així doncs, els sistemes liberals occidentals en les darreres dècades del XIX avancen cap a la democratització total del sistema. La massa social irromp en l'espai públic com a consumidora i com a votant gràcies a l'adquisició dels drets polítics propis, fet que li permet, també, l'accés al consumisme periodístic. En paral·lel s'assisteix a un fulgurant creixement de l'alfabetització social, tot forçant els partits polítics a massificar les seves accions i a adreçar-les i dirigir-les vers les masses. Això és, doncs, la inauguració de la moderna política de masses.

Tanmateix, però, a l'Estat espanyol la societat de masses no es configura de manera clara i homogènia sobretot fins les primeres dècades del XX –si bé en els darrers anys del dinovè ja se n'experimenta la tendència–. La societat espanyola del canvi de centúria –i la incipient comunicació social de masses– està marcada per la propaganda, les imatges, la comunicació i la informació en general. En efecte, la pèrdua de les darreres colònies ultramarines el 1898 força l'extinció d'una específica forma metropolitana d'actuar i d'ésser, tot propiciant una nítida ruptura socio-estructural. En concordança, es produeix una progressiva mobilització i conscienciació tant de les

⁶² GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo universal*, Síntesis, Madrid, 2010, pp. 49-54.

classes proletàries com de la burgesia, fet que impulsa les masses urbanes a la politització, si bé la seva participació i representació política encara és nul·la.

En aquests anys el lleuger creixement industrial i dels serveis s'intenta aprofitar per equiparar-se amb els països més avançats del continent europeu malgrat que, si bé s'assoleix un avenç notable, l'estructura econòmica, industrial i urbana de l'Estat espanyol es manté per dècades molt endarrerida respecte de l'avantguarda europea. A més, la consciència del fracàs del sistema polític, socialment generalitzada i estesa, i la incapacitat de gestió i d'integració dels partits tornistes tradicionals –les forces dinàstiques que es disputen el torn parlamentari i governamental en el marc sistèmic del joc polític caciquista de la Restauració borbònica–, es converteixen en un llast per al desenvolupament espanyol en aquests termes.⁶³

Així doncs, la consciència de classes que progressivament van adquirint els nous sectors proletaris i urbans a cavall dels dos segles propicia que aquests es convencin de les seves capacitats per a capitanejar la renovació de l'Estat espanyol i del seu sistema polític. A més, per tal de mostrar el seu descontentament amb el sistema i la seva classe dirigent així com per efectuar la renovació política i social que abanderaren, pretenen conscienciar les masses i instruir-les com a nou subjecte de sobirania nacional. El instrument per apropar-s'hi, il·lustrar-les i instruir-les és la premsa periòdica, en tant que generadora d'esperances i d'entusiasmes col·lectius lligats a la crisi colonial i al regeneracionisme burgès posterior.

Els principals indicadors i fenòmens que condicionen l'endarreriment patent de l'Estat espanyol amb relació a la configuració de la pròpia societat i cultura de masses, són: 1) l'elevat analfabetisme –segons Jesús Timoteo⁶⁴, en termes generals un 50% de la població–; 2) la dualitat en economia –rural-urbana– i en cultura –laica-religiosa–, totalment enfrontades i antagòniques, en cada cas; 3) les insalvables diferenciacions regionals o territorials –centre-perifèria quant a les zones industrialitzades enfront les agrícoles–; 4) les clares diferenciacions entre classes i clans –intel·lectuals, proletaris, catòlics, etc.–, que acceleren i potencien la lluita per la regeneració educativa, tant social com sistèmica; 5) una preocupant manca de dinamització del sistema sociopolític,

⁶³ TIMOTEO, Jesús: “Decadencia del sistema y movimientos regeneracionistas”, a TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios de comunicación en España. Periodismo, imagen y publicidad (1900-1990)*, Ariel, Barcelona, 1989, pp. 20-21.

⁶⁴ TIMOTEO, Jesús: “Los frustrados intentos de regeneración informativa”, a TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, *op. cit.*, p. 84.

amb una estructura caciquista, oligàrquica i defectuosament democràtica; 6) la pràcticament nul·la participació de les classes populars en la vida política; 7) l'estancament de la premsa i dels seus ingressos entorn a 1885; i 8) una pluralitat lingüístico-cultural molt contrastada entorn als tres grans centres industrials de l'Estat: Bilbao, Madrid i Barcelona.

Precisament els centres industrials, en perfecta representació i emblema d'allò basc, castellà i català respectivament, esdevenen focus i origen dels respectius moviments nacionalistes. Això afavoreix i potencia la importació de múltiples i distintes referències comunicativo-informatives internacionals, depenent de la cultura comunicativa i política en cada cas. Aquesta varietat tipològica, i el particular i respectiu emmirallament, genera i avala l'aparició de distints models periodístics i fins i tot culturals dins el marc comú espanyol.⁶⁵ En definitiva, el manteniment i la lenta transformació d'aquests indicadors i de la societat espanyola en general permeten d'afirmar que la comunicació de masses a Espanya –i, per tant, el modern ecosistema comunicativo-informatiu– no s'assenta fins ben entrat el segle XX.

Quant a la configuració i la consolidació de la societat de masses espanyola, aquesta no es produeix de manera homogènia i uniforme en tots els territoris de l'Estat, sinó que afecta primerament les àrees industrials i més desenvolupades i no es culmina de manera definitiva fins als anys vint i trenta del XX. Aquest endarreriment es vincula també al dèficit demogràfic espanyol, atès que a principis dels anys deu només una dotzena de grans ciutats estatals experimenten un *boom* poblacional. A més, únicament Madrid i Barcelona superen els 600.000 habitants⁶⁶, fet que avala una transició precoç i més potent d'ambdues vers la societat industrial de masses durant el primer terç del segle. En aquest context, els mitjans de comunicació espanyols amb la premsa al capdavant, no poden esdevenir massius en cap cas, en tant que els condicionants adduïts alenteixen i obstaculitzen l'impuls de la definitiva societat de masses espanyola –malgrat la pretensió d'implantar el model qualitatiu i formal típic de la comunicació de masses–.

Amb tot, l'afermament i la massificació de la política i la premsa com a fenòmens de masses en els països continentals capdavaners configuren el nacionalisme d'Estat entre

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 84-85.

⁶⁶ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “¿Existió en España prensa de masas? La prensa en torno a 1900”, a TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, *op. cit.*, pp. 27-30.

1870 i 1914 i la moderna concepció sobre la unitat de la comunitat nacional. Així, en consonància amb la mobilització, els discursos i les accions contestatàries de les masses, es pretén d'incorporar-les cercant alhora el recolzament popular que avaluï i legitimi l'aparell institucional preestablert.

En efecte, en un període de forta convulsió social, política, econòmica i imperialista, la qüestió nacional centra el discurs polític dels estats occidentals, tot proveint els nacionalismes d'una naturalesa xenòfoba, excloent i imperialista degut, en part, a la resistència de les classes tradicionals a la modernització social i política, a la voluntat de les classes mitjanes burgeses de crear una identitat pròpia que estructurï la seva formació ideològica, i a l'augment de les mobilitzacions de les masses.⁶⁷ En definitiva, el nacionalisme d'Estat, construït des de les institucions, pretén estendre la idea de pertinença a una mateixa comunitat nacional, amb un discurs i una aparença integradors i igualitaris que l'habilita en l'aplicació de les seves accions, del seu poder i dels mecanismes pertinents de control social.

Tanmateix, l'existència i cohabitació de distintes comunitats nacionals prèvia configuració dels Estats liberals occidentals és una realitat prolífica i no menor. El modern nacionalisme d'Estat pretén subjugar i diluir els distintes subjectes nacionals minoritaris mitjançant un procés homogeneïtzador vers el qual, i en paral·lel, aquests endeguen una autoconscienciació i mobilització per tal de mantenir i protegir els seus trets diferenciadors. Així doncs, els nacionalismes interns –o *nacionalismes alternatius* o *perifèrics* quant al cas espanyol, d'acord amb Borja de Riquer, Xosé Manoel Núñez Seixas i Alejandro Quiroga⁶⁸ – i els nacionalismes d'Estat s'enfronten i competeixen per guanyar el dret de monopolització sociocultural i identitària de la societat, i del seu principal instrument: la premsa. El seu rol predominant i fonamental en l'expansió d'aquest conflicte de poder i d'identitats reflecteix nítidament l'omnipresent consciència i política imperialistes, tot convertint la premsa en el gran vehicle del sentiment nacionalista excloent i imperialista. Aquest, cada cop més vehement i excitat, condueix

⁶⁷ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 75-76.

⁶⁸ Per a una aproximació a les relacions entre el nacionalisme d'Estat espanyol i els nacionalismes alternatius interns o perifèrics, vegeu: NÚÑEZ SEIXAS, Xosé Manoel, *Los nacionalismos en la España contemporánea (siglos XIX y XX)*, Hipòtesis, Barcelona, 1999; QUIROGA, Alejandro, "La nacionalización en España. Una propuesta teórica", Seminario de Historia, Universidad de Alcalá de Henares, Madrid, 2013, a *La nacionalización en España*, Revista Ayer, Núm. 90, 2013; DE RIQUER, Borja, "Aproximación al nacionalismo español contemporáneo", a la revista *Studia Historica-Historia Contemporánea*, vol. XII, 1994.

a la Gran Guerra (1914-1918) en consonància amb l'apropiació i exaltació exercida per la societat civil d'acord amb els seus interessos, idees i accions.⁶⁹

En la mateixa línia, la incorporació del sentiment i del discurs nacionalista en pro de la democratització del sistema i de la societat –sovint emprat amb un to simplista, xovinista i excloent–, genera la desnaturalització i la manca d'essència del discurs polític i ideològic prioritzant la necessitat d'atraure electors. Això afavoreix l'aparició de nous moviments socials i polítics que obliguen els tradicionals –conservadorisme i liberalisme– a reorientar-se i refundar-se. Aquesta voluntat ferotge d'accedir i guanyar-se les masses, amb l'objectiu d'assolir majors quotes de poder, provoca la subjugació de l'essència de representativitat i participació política al discurs populista i nacionalista, tot atorgant, en definitiva, un caràcter utilitari, fútil i hipòcrita a la democratització de les masses.⁷⁰ A aquest escenari cal sumar-li, a més, la inestabilitat de la política exterior europea a causa dels enfrontaments imperialistes esdevinguts entre les darreries del XIX i els inicis del XX, en directa relació amb el nacionalisme d'Estat i la moderna política de masses plenament consolidada i exercida a la Gran Guerra de 1914.

En resum, doncs, l'impuls definitiu per articular l'Estat-Nació liberal a Europa es produeix amb la revolució industrial i les transformacions econòmiques i socials que incapaciten i forcen l'extinció de les formes de govern tradicionals. En paral·lel, s'esdevé una nova època caracteritzada per un nou estadi evolutiu del consum –més ampli i diversificat–, l'aparició de les noves classes socials, la total reestructuració dels temps i dels espais, el sorgiment d'una nova manera de fer política, la mecanització dels transports, la industrialització, les migracions, els canvis de valors morals, etc. La configuració de l'opinió pública legitima la democratització del sistema i l'anhel de crear noves identifications comunitàries, nous espais d'identitat, de simbologia, de consens. En paraules de Marín i Tresserras, “[...] noves formes de cohesió social en un món basat en el concepte de ciutadà i no en el de pertinença corporativa a un estament.”⁷¹

L'esclat de la Gran Guerra (1914) i de la Revolució Russa (1917) produeixen l'extensió d'un catastrofisme filosòfic que enceta el segle XX a Occident. Així mateix, la redivisió

⁶⁹ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 76-77.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 72-74.

⁷¹ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., p. 130-132.

territorial a escala planetària i la comprovació jerarquitzant de desenvolupament desigual com a conseqüència del conflicte, accentuen la crisi de l'humanisme burgès individualista i el qüestionament de les idees de *cultura* i *civilització*. Arran d'aquesta preocupació la burgesia malda per una teoria de la comunicació social assentada sobre l'evidència que la lluita de classes esdevé la pedra angular per al coneixement del comportament social d'individus i grups. Igualment accepta finalment el caràcter irreversible de les masses i el seu imprescindible control, per integració o per repressió, mitjançant “[...] todos los brazos ejecutivos de la organización política y, además, por todos los aparatos de integración ideológica, culturales, informativos, comunicacionales en suma.”⁷²

En efecte, l'aculturació i la integració social incideixen plenament en el desenvolupament de la comunicació social, la qual es fonamenta principalment en les aportacions del vapor i l'electricitat de la primera meitat del XIX. Aquestes noves tecnologies sorgeixen per tal de cobrir les noves necessitats comercials i industrials i l'expansió capitalista en general i, per extensió, les modernes necessitats de difondre la informació, la cultura i l'educació. Així, amb la voluntat d'aconseguir l'accés de les masses a la participació política –és a dir, la democratització de l'Estat i de la societat en el seu conjunt–, s'assisteix a la generació i profunda reestructuració del model capitalista industrial definida bàsicament per l'ús de les noves formes d'energia.

Així mateix, d'acord amb Sebastià Serrano⁷³, la democratització impulsa una major mobilitat i autonomia de les persones, afavoreix la divisió del treball, la fabricació de nous productes i l'obertura de nous mercats. En aquest sentit, l'ús del vapor esdevé imprescindible per a l'expansió de la premsa de masses, si bé l'electricitat l'acaba rellevant com a font d'energia per al desenvolupament tècnic de la radiofonia i la cinematografia en les darreres dècades del XIX i prèvia respectiva conversió en mitjans de comunicació d'ençà els anys vint i endavant. En consonància a aquest trànsit de tècnica a modern mitjà de comunicació, s'acceleren i es materialitzen noves relacions i nous usos de la tecnologia, de la informació i de la comunicació que configuraran un

⁷² VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 167-168.

⁷³ SERRANO, Sebastià: *Comprendre la comunicació. El llibre del sexe, la poesia i l'empresa*, Proa, Barcelona, 1999, pp. 269-270.

modern ecosistema comunicatiu de masses essent essencials per a la seva culminació a partir de la segona dècada del XX.⁷⁴

En aquesta línia, Serrano assenyala que l'explotació de combustibles com el carbó i el petroli és clau per al desenvolupament definitiu de la moderna societat industrial, l'exemple més representatiu del qual és la producció de béns i serveis a gran escala i la seva diversificació, així com l'aparició dels mitjans de transport –ferrocarrils, vaixells, automòbils, etc.–. Aquest nou escenari, determinat per l'impacte científico-tècnic i cultural, propicia l'aparició de noves eines de difusió que afavoreixen una secularització pràcticament universal amb la qual l'hegemonia ideològica de l'Església es neutralitza progressivament en pro de la modernització científica, tecnològica i cultural. Aquesta redefinició del sistema i dels seus valors repercuteix, finalment, en la secularització i la tecnificació de l'economia política.⁷⁵

En efecte, el nou ecosistema informatiu-comunicatiu produeix una estructuració i una expansió de la producció en el marc d'una societat conscienciada del valor de l'opinió pública i de la complexitat, transversalitat i rellevància, tant qualitativa com quantitativa, de la funció de la informació. En aquest context, les masses interessen

“[...] como consumidores susceptibles de persuasión: consumidores de ideas, productos y proyectos nacionales de los grandes líderes de la economía y la política que protagonizan la expansión imperialista del siglo XIX. [...]”⁷⁶

Aquest fenomen s'expandeix durant la primera meitat del segle XIX, quan l'electricitat es posa al servei de la informació i la comunicació superant les limitacions espaciotemporals preexistents. A l'entorn de 1830 els ferrocarrils ja creuen els Estats Units de banda a banda transportant mercaderies i persones, si bé les comunicacions personals encara mantenen serioses dificultats per establir-se. Tanmateix, i d'acord amb Montalbán, l'avenç principal del sistema comunicacional en el tombant del XIX al XX és “[...] la búsqueda y hallazgo de nuevos sistemas de transmisión de información a distancia, la base de la telegrafía, la radiotelefonía y la televisión.”⁷⁷ L'evolució i l'expansió de les transmissions a distància són cabdals per a la pròpia evolució i expansió de la moderna societat industrial: el tràfic comercial, la creació de noves infraestructures de comunicació i l'estabilització i agitació de les relacions per correu.

⁷⁴ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., pp. 160-161.

⁷⁵ SERRANO, Sebastià: *Comprendre la comunicació...*, op. cit., pp. 270-271.

⁷⁶ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 136.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 156.

Aquests fenòmens acceleren, a més, l'assoliment de les noves formes polítiques i econòmiques necessàries per al desenvolupament del comerç massiu.

En aquest àmbit també es palesa el patent endarreriment de l'Estat espanyol respecte dels països capdavanters d'Europa: mentre aquests desenvolupen el seu sistema comunicatiu i cultural durant la segona meitat del XIX, a Espanya cal esperar fins el primer quart del XX. Les elits dirigents i burgeses espanyoles configuren un poder polític incompetent i incapaç de posar a punt un modern sistema cultural educativo-comunicatiu a l'alçada dels requisits propis d'un l'Estat liberal modern. En les darreres dècades del XIX, doncs, l'Estat espanyol segueix orfe d'un sistema de comunicació social que li permeti educar i persuadir les masses i així determinar una política i un sistema culturals massius. No obstant això, alfabetitzar la població és prioritari per a articular el sistema informativo-cultural i incorporar la lògica de l'espectacle al sistema estructural espanyol –ja vigent en el model occidental–. En aquest sentit, la societat civil dels principals països capitalistes es vertebrava com a tal de manera simultània a la configuració de la instrucció, de l'educació pública i de la premsa informativa de masses. La societat espanyola, d'acord amb Marín⁷⁸, no es configura ni es mobilitza massivament fins l'eclosió dels mitjans de masses audiovisuals a Espanya; això és, d'ençà la segona meitat de la dècada dels vint.

L'aplicació de l'electricitat esdevé, doncs, la solució al problema comunicatiu: el telègraf assoleix la superació de les limitacions espacials que obstaculitzen la comunicació personal a distància i afavoreix la creació d'una xarxa d'informació i comunicacions sense precedents, la qual “[...] obria els finestrans a un altre món governat del tot per les regles de la informació, la comunicació i el coneixement.”⁷⁹ Aquests fenòmens acceleren la realimentació entre la ciència i la tecnologia i revolucionen el tractament de la informació. Altrament, l'emmagatzematge de veu no esdevé una realitat fins a finals de segle i el seu enregistrament no es produeix fins els anys trenta del XX gràcies al magnetòfon.⁸⁰

L'expansió imperial també dota de rellevància la telegrafia, afavorint el sorgiment i la multiplicació de fonts de notícies en àrees molt allunyades d'Occident gràcies a la

⁷⁸ MARÍN, Enric: “Estabilización y novedades en la prensa diaria”, a TIMOTEO, J. (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 104-105.

⁷⁹ SERRANO, Sebastià: *Comprendre la comunicació...*, op. cit., p. 272.

⁸⁰ *Ibidem*, 276-277.

implantació territorial de línies telegràfiques durant la segona meitat del XIX que configura les primeres relacions internacionals telegràfiques. Així doncs, el 1859 es produeix la primera connexió entre Europa i Àfrica a través d'Espanya i el 1866 s'acompleix el primer contacte telegràfic entre el vell continent i els Estats Units.⁸¹ Conseqüentment, doncs, la telegrafia és essencial per al desenvolupament de la indústria informativa, atès que permet la consolidació de les grans publicacions de masses en el darrer quart del XIX i el sorgiment de les primeres agències telegràfiques d'informació: Havas a París, Harbour News Association a Nova York, Wolff a Alemanya i Reuter a Gran Bretanya. En paral·lel es constitueix l'agència Fabra a Espanya.

El modern ecosistema comunicatiu, en efecte, és un fidel reflex de la potència i l'embranchada política i econòmica dels Estats, fet que es palesa en l'equilibri de forces sostingut també en l'àmbit informatiu, en el qual les quatre agències adduïdes dominen el context geoestratègic i mundial en aquest camp i les quatre potències que les sostenen es distribueixen, en conseqüència, el control de les fonts i dels mercats mundials. Aquest fet determina que la política informativa de les agències se supediti inevitablement als interessos dels respectius Estats com a pas previ a la nacionalització o paraestatalització de les agències de mitjan segle XX. Quant a Espanya, per situació geogràfica i per expansió comunicacional, l'agència Fabra resta sota la influència informativa d'Havas.⁸²

Així doncs, amb la superació de les limitacions espaciotemporals, la generalització de la mobilitat, l'auge de la producció de béns i serveis, i la formació d'un ecosistema comunicacional i educatiu al servei de l'opinió pública, la informació es globalitza en tant que eina per a la conquesta d'un espai global planetari. En paraules de Marín i Tresserras,

“[...] l'espai que emmarcava cada manifestació de la cultura popular –el local/regional– va anar quedant desdibuixat i s'anà eixamplant per acció del mateix desplaçament progressiu dels seus protagonistes. La desterritorialització, la barreja de tradicions de diversa procedència, i la reterritorialització en l'aiguabarreig de la ciutat defineixen la primera etapa d'un procés que els nous mitjans de comunicació encara haurien de radicalitzar.”⁸³

En aquest sentit, les migracions camp-ciutat –fenomen desenvolupat per les classes populars– pretenen cercar nous models de vida i de cultura en substitució dels existents

⁸¹ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 157-158.

⁸² *Ibidem*, pp. 157-159.

⁸³ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 157-158.

fins aleshores i ja obsolets. Aquests desplaçaments també són afavorits i incentivats per la consolidació dels nous mitjans de comunicació, el ferrocarril i el telègraf, els quals proporcionen a la informació un nou caràcter basat en la quantitat, la rapidesa i la distància de les notícies en detriment de la seva utilitat i qualitat. En efecte, en paraules de Serrano, “[...] la força dels nous mitjans rau més en el fet de moure i passar informació que no pas en el d’analitzar-la, explicar-la i donar-li sentit. [...]”⁸⁴

D’altra banda, i d’acord amb Williams, són les condicions socials i econòmiques les que propicien l’aparició de noves tecnologies com ara el telèfon i la fotografia, ambdues molt rellevants quant a l’expansió generalitzada del comerç, especialització social que comporta la moderna ciutat industrial i la divisió del treball. El creixent interès social en la reproducció d’imatges –sobretot de persones– esdevé una resposta a la mobilitat i a l’autonomia personals que caracteritzen la societat moderna, essent així com “[...] la imagen personal reproducible a bajo coste adquirió una gran importancia cultural, al tiempo que se fortalecían los efectos culturales internos de la nueva psicología social de la imagen.”⁸⁵ La fotografia és l’exemple clar de com les tecnologies dels sons i les imatges es converteixen en un nou tipus d’institució social i cultural que permet d’establir nous tipus de contacte i resposta. En definitiva, s’afavoreix la configuració d’una nova dimensió cultural amb la qual s’assoleix la proliferació i la diversificació dels contactes personals i socials.

Quant al telèfon, aquest s’erigeix com l’eina “[...] de intercomunicación que daba a cada ser humano, como individuo, la posibilidad de comunicarse con los demás por encima de las distancias físicas, morales, culturales, políticas. [...]”⁸⁶ La transmissió de so en directe és un avenç comunicacional imprescindible per a consolidar i eixamplar el nou ecosistema informatiu i comunicatiu. Igualment, els progressos assolits en la telefonia i la telegrafia a cavall del XIX i XX són determinants per al sorgiment de la ràdio des del punt de vista tècnic. Tot plegat es mostra essencial per a la configuració del modern ecosistema comunicatiu ateses també les patents precarietat i inestabilitat inicials del ferrocarril, del vaixell de vapor i del telègraf no superades fins l’aparició de la tècnica radiotelefònica.

⁸⁴ SERRANO, Sebastià: *Comprendre la comunicació...*, op. cit., pp. 274-275.

⁸⁵ WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, op. cit., p. 199.

⁸⁶ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 160.

En aquest sentit, la cultura popular sorgida a l'Europa occidental als anys tombants de centúria és impulsada a transformar-se necessàriament per satisfer les noves necessitats socials, a redós de la industrialització, la urbanització, el canvi social i polític i l'acció derivada. Aquest escenari motiva consegüentment la industrialització de la cultura promovent el naixement de les primeres societats de comunicació de masses determinades per la nova societat industrial i la configuració d'uns temps moderns. Així, apareixen, es conformen i evolucionen noves formes i ofertes de lleure i d'organització dels temps de treball, dels temps individuals i col·lectius, culturals i socials. Amb tot, s'estableixen xarxes i connexions entre aspectes de la identitat tradicional, la cultura popular i la dirigent, els nous horitzons modernitzadors, l'aparició del nou ecosistema comunicatiu i el nou teixit de relacions socials establertes.⁸⁷

Al llarg del segle XIX s'assisteix, doncs, a la configuració d'uns temps moderns, lligats al lleure i a l'oci, i a l'escissió d'aquests vers el temps de treball; això és, a la configuració dels temps diaris i setmanals, incidint i incentivant la formació d'espais de sociabilitat i d'associació que els canalitzen entorn de la nova festa moderna. Aquesta, en paraules de Joaquim Capdevila i Agustí Garcia, esdevé

“[...] una eina de civilització de primera magnitud, en la mesura, sobretot, que aquestes festes noves comporten –a través de la seva dimensió al·legòrica i d'una nova cultura de celebració de la festa que aquestes funden socialment– una clara legitimació social dels nous principis de visió i de divisió de la realitat que convenen a la transformació capitalista de l'economia i de la societat i a la formació de l'estat liberal. [...]”⁸⁸

Així doncs, la festa moderna, en tant que instrument rellevant en l'ordenació social burgesa, té com a objectiu la cohesió social del nou ordre liberal-capitalista que incideix des de l'àmbit més purament individual –privacitat personal, ordre espiritual, salut i higiene corporal, etc.– fins al marc d'intercanvi i relació col·lectiva –sociabilitats, propietats i fins la mateixa relació amb l'estructura del propi Estat-Nació liberal–, fruit del consens social establert entorn les noves propostes modernes de convivència, estructuració i categorització social.

Així mateix, el sentit del temps en les cultures populars és bloquejat per la deformació – o evolució– de la festa en espectacle: l'espectacularització de la festa i la consolidació de la societat de l'espectacle, als anys vint i trenta del XX, fan més visible la separació

⁸⁷ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, pp. 77-78.

⁸⁸ CAPDEVILA, Joaquim; GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d'expressió política*, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, p. 7.

entre allò sagrat i allò profà, palesant una clara divisòria entre el temps de lleure i el de treball. La festa s'institucionalitza, es consoliden els desplaçaments massius i se'n generalitza la pràctica. En aquest sentit, d'acord amb Martín-Barbero⁸⁹, el valor del temps és el valor de la producció, del treball, i no el de la circulació dinerària i de mercaderies, com tradicionalment ho havia estat. Aquest fet obliga els nous temps de treball a adoptar i interioritzar qualitats com la disciplina i la moral, delimitant encara més aquesta escissió amb els temps de lleure i festa, als quals sovint manquen els nous valors.

El mateix escenari es presenta quant a la intensificació social del joc, durant tot el XIX i principis del XX, amb relació a l'escissió temporal del treball i de l'oci. La progressiva extensió i normalització de la pràctica del joc afavoreix la modificació dels sentits que se n'associen. Aquesta pràctica és propiciada per una sèrie de factors que s'agrupen a l'entorn de: 1) la modernització associada a la transformació capitalista de l'economia i la societat, al creixement urbà, al desenvolupament de l'estat modern, etc.; 2) el sensualisme modern lligat a la transformació de l'entorn social, a la major complexitat social i a unes noves percepcions socials; i 3) la conformació d'allò aristocràtic i aristocratitzant com a principal esfera de legitimació de les classes benestants del període i com a generador d'un fort impacte social, en tant que signe de distinció social.⁹⁰ En aquest sentit, la literatura europea i americana d'aquestes dècades reforça la concepció del joc com a mecanisme catàrtic per a la joventut eterna i el plaer vital indefinit. La transformació del lleure i la festa i la incentivació del joc propicien la fundació de noves pautes culturals quant a l'oci i la sociabilitat, degut al sorgiment de noves definicions de la realitat social.

En consonància amb els factors i l'escenari fins ara adduïts, és necessari consignar i descriure clarament els cinc principals trets bàsics de la societat, la cultura i la comunicació de masses. Aquests, inevitablement interrelacionats i confluents, són: 1) l'homogeneització i l'estandardització cultural, 2) l'heteronomia cultural massiva per assolir la dominació de les audiències i la seva definitiva supremacia, 3) els processos subsegüents d'especialització i diversificació de la producció amb el distintiu de la decisiva institucionalització dels temps de lleure, 4) la superproducció cultural com a

⁸⁹ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., pp. 101-102.

⁹⁰ CAPDEVILA, Joaquim: *Temptats per l'atzar. La narrativa del joc a la Catalunya de la Restauració*, Arola Editors, Tarragona, 2013, p. 224.

eina de persuasió social per a subordinar els mitjans de comunicació i l'Estat al sistema capitalista i a la indústria de masses subjacent i 5) l'ús de la publicitat i la propaganda per a culturitzar i persuadir les masses.

La configuració i consolidació de la moderna cultura de masses es fonamenta en els mitjans comunicació de masses, en el nou funcionament social a través dels nous circuits de comercialització –als quals els consumidors s'hi subordinen–, i en l'orientació d'aquests circuits al consum massiu per obtenir els majors beneficis econòmics possibles. Aquests factors provoquen i acceleren el desplaçament de la cultura popular preindustrial.⁹¹ A l'Estat espanyol la societat del segle XX arrenca amb la Gran Guerra, quan les convulsions socials, l'enlairament industrial i els moviments regeneracionistes acaben de consolidar-se. Totes aquestes alteracions socials són generades i definides per la participació i la presència de les masses, com per la naixent cultura urbana espanyola, en un nou context en el què les masses s'organitzen i es mobilitzen per erigir-se com a nou i únic subjecte de la sobirania popular i nacional. Aquest fet les converteix en el principal objectiu del sistema i de la política situant-les en el centre del seu focus de control i persuasió.⁹²

Aquest escenari produeix el sorgiment d'una crisi individualista i existencialista que canalitza i exigeix la demanda d'una societat i d'un ordre nous expandida amb els moderns mitjans de comunicació, configurats i sorgits sota els paràmetres regeneracionistes amb fórmules pròpies molts semblants a les dels mitjans de masses. En aquest marc, els periòdics experimenten una supremacia la qual aprofiten per enlairar-se entre les masses en tant que eines persuasives, de control i d'ideologització de la naixent societat i cultura de masses espanyola. En paral·lel, el mercat es defineix i els objectius es delimiten, si bé gradualment i lenta degut a la dificultat i la tardança amb la qual se succeeixen els distints fenòmens regeneradors. Així mateix, d'acord amb Timoteo⁹³, el fracàs de l'ecosistema comunicatiu de la dictadura de Primo de Rivera i de la Segona República espanyola respon a la incapacitat dels respectius governs per organitzar un sistema informatiu i de propaganda que assoleixi el vistiplau general i que, per tant, sigui capaç d'organitzar i mobilitzar les masses.

⁹¹ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 38-39.

⁹² TIMOTEO, Jesús: "Los frustrados intentos...", a TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., p. 83.

⁹³ *Ibíd.*, p. 84.

La industrialització de la cultura, la seva comercialització i el seu consum massius a l'Estat espanyol no es produeixen ben bé fins els anys trenta del segle XX. El creixement de la premsa de masses, en tant que nova mercaderia industrial, necessita d'un clima polític propici que afavoreixi la lliure explotació del mercat, fenòmens que es produeixen de manera pionera a França, Gran Bretanya i els Estats Units.⁹⁴

En definitiva, la industrialització de la comunicació social de masses i dels mitjans de comunicació afavoreix la creació o el modelatge de les consciències col·lectives i les identitats socials pròpies que se'n deriven, accelerant la consolidació del nou teixit urbà de relacions. Aquests factors denoten i s'esdevenen gràcies al seu protagonisme social, a la seva penetració ideològica i cultural, a la propaganda, a la transcendència política i a la capacitat recaptadora de recursos.⁹⁵ Així, la instrumentalització dels moderns mitjans de masses afavoreix i accelera la producció, la difusió i l'extensió de la cultura, d'una banda, configura els processos socials de comunicació, de l'altra, i exerceix de directora i canalitzadora de la nova esfera comunicativa, finalment.

Aquesta moderna esfera comunicativa, que determina la construcció social de la realitat quotidiana, individual i col·lectiva actuant com a medidora, produeix l'aprofundiment i l'extensió de la presa de consciència de la comunicació i el redescobriments del què Tresserras i Marín anomenen la "dimensió comunicativa de la vida humana."⁹⁶ Així, quant al primer gran tret bàsic, la nova cultura de masses i els nous mitjans de comunicació són emprats com a eines de dominació cultural i lingüística, accelerant i imposant l'homogeneïtzació i l'estandardització cultural. La intenció esdevé configurar una única cultura transnacional i talment constituir un únic gran mercat mundial basat en l'heteronomia cultural i el *réussite économique* de Pierre Bourdieu.⁹⁷

Altrament, la cultura de masses també esdevé un mecanisme d'alliberament de les classes populars, amb el qual conquereixen un nou estatus social i una conscienciació de

⁹⁴ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., 49-54.

⁹⁵ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 35-36. Per aprofundir en la industrialització de la comunicació social, els distints processos comunicatius i les variables i factors que hi intervenen al llarg de la història, vegeu per exemple: FANG, Irving: *A History of mass communication. Six information revolutions*, Boston, Newton, 1997; KYNELL, Teresa C.; MORÁN, Michael. G. (eds.): *Three keys to the past: The History of Technical Communication*, Ablex Publishing Co., Connecticut, 1999; STEVENS, John D.; DICKEN, Hazel: *Communication history*, Sage Publications, Beverly Hills, 1980.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 93-94.

⁹⁷ *Ibidem*, pp. 197-198; BOURDIEU, Pierre: "Le champ littéraire", a *Actes de la reserche en sciences sociales*, vol. 89, Paris, setembre de 1991, p. 31.

pertinença i d'autoreconeixement propis. En efecte, en paraules de Vázquez Montalbán, la difusió massiva de la cultura de masses

“[...] había ayudado a la adquisición de una conciencia histórica más lúcida y extensa. No sólo se habían conformado unas “masas receptoras” a las que se les podían vender productos culturales intencionados, sino que también se habían formado vanguardias críticas, hijas en parte de los condicionamientos de la realidad y en parte del impacto de una cultura literaria crítica, cuestionadora de un orden social delimitador de “masas” abstractas, sin cara ni ojos históricos.”⁹⁸

Així doncs, i d'acord amb Marín i Tresserras⁹⁹, l'acostament i el contacte entre diversos elements de producció propis de l'alta cultura tradicional i les formes de socialització distintives de la cultura popular tradicional, constitueixen l'essència de la cultura de masses. Aquest fenomen, bàsic per a la configuració de l'ecosistema comunicatiu de masses, és avalat i intensificat per la industrialització de la cultura que, d'altra banda, afavoreix i incentiva la constant i eficaç renovació del nou consumisme cultural massiu i de la mercantilització de la indústria. En aquest sentit es produeix la pugna entre les diverses produccions culturals per obtenir el màxim de quota de mercat, les quals, en representació d'uns i altres interessos polítics, necessiten disposar del favor dels moderns mitjans de comunicació de masses prioritzant el creixement de l'audiència vers la independència de les seves informacions.¹⁰⁰

Certament, en relació amb el segon gran tret bàsic apuntat, s'assisteix a un clar i irrefrenable procés d'heteronomia: la moderna cultura de masses –del consum i del mercat massificats– s'adequa deliberadament als gustos i a les necessitats reals dels públics per tal d'aconseguir un major èxit econòmic. Tanmateix, aquesta heteronomia disposa de dues vessants, d'acord amb Bourdieu¹⁰¹: una envers el mercat –això és, amb relació als possibles consumidors d'aquesta nova oferta cultural–; i una altra respecte *le champ du pouvoir* –això és, respecte dels interessos de la política i de l'Estat–. Entretant continua produint-se un altre tipus de cultura –la considerada més pròpiament com a tal– que es regeix d'acord sobretot amb les seves normes específiques, amb la seva tradició: la cultura autònoma, en contraposició a l'heterònoma.

Així doncs, la cultura heterònoma accentua la reproducció de les divisions socials existents a l'ecosistema comunicatiu de masses. En aquest sentit, l'ocupació i

⁹⁸ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 177-178.

⁹⁹ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., p. 225.

¹⁰⁰ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, pp. 72-74.

¹⁰¹ BOURDIEU, Pierre: “Le champ littéraire”, a *Actes...*, op. cit., pp. 3-4, 31-32.

l'optimització del temps lliure i el seu caràcter serveixen per escatir l'àmbit i el tipus de relacions de l'individu i dels col·lectius –entre ells i amb d'altres–, així com la seva condició social. Precisament, és l'adequació, i la subordinació fins i tot, de la producció cultural industrial a la demanda social el que genera i permet d'incrementar la dominació massiva d'aquelles audiències, tant en la producció com en la distribució del producte cultural final.¹⁰² Aquest escenari s'esdevé atesa la condició de les masses consumidores de necessitats i desitjos concrets prèviament avalats, tot incentivant i expandint la cultura de masses com a indústria, consum i negoci; és a dir, com a resultat dels processos d'especialització i diversificació de la producció, que s'acceleren i s'expandeixen degut a la institucionalització del temps de lleure, en relació amb el tercer gran tret bàsic consagrat.

En definitiva, la industrialització i la producció culturals massives, en tant que heterònomes, estimulen i perpetuen l'ús de la cultura com a recurs de catarsi massiva, la qual s'origina entorn la complexificació de la societat i l'emergència i la intensificació de problemes de tipus *anòmic* –problemes de manca de plausibilitat de sentit del jo amb relació al món: *mal être* psicològic, insatisfaccions, etc.–. Són aquests fenòmens i factors els que determinen unes necessitats de catarsi d'aquest malestar. En aquest sentit, la literatura de consum burgès i popular i tot un ventall d'espectacles escènics –la literatura, el teatre i la cançó melodramàtiques, sobretot– fan una funció bàsica de catarsi d'aquest nou ordre d'insatisfaccions. Altrament, el desenvolupament de la premsa moderna, del cinema o de la ràdio estimula la complexificació de la societat i les necessitats i exigències de major informació de la mateixa, d'acord amb Capdevila.¹⁰³

Tanmateix, aquest fet ocasiona una rebaixa dels estàndards de gust i qualitat de les produccions culturals, fruit de la necessitat d'audiències cada cop més àmplies i consolidades. En conseqüència, les dues principals elits il·lustrades occidentals –la noblesa romàntica i la moderna burgesia intel·lectual– rebutgen inicialment la moderna cultura de masses en tant que l'entenen com el nou passatemps de la classe il·letrada. La conceben, de fet, com una producció vulgaritzada i mancada de sofisticació, com la instrumentalització del temps d'oci i lleure de la nova societat de masses –de la taverna,

¹⁰² VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 163-164; HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica...*, op. cit., pp. 252-253; WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, op. cit., p. 208.

¹⁰³ CAPDEVILA, Joaquim: "La substitució del cançoner...", a *Els Marges...*, op. cit., pp. 54-55; CAPDEVILA, Joaquim: *Temptats per l'atzar...*, op. cit., pp. 32-33.

del safareig—, desvirtuant així el seu caràcter exclusiu i exquisit. Tot i així, si bé la cultura de masses amenaça els estàndards de l'alta cultura tradicional, també esdevé depredadora de la cultura popular tradicional, atès que la suplanta.¹⁰⁴

Així, sota els paràmetres de democratització i igualtat social i de condicions de vida, *le champ de pouvoir* —remetent altre cop a Bourdieu— es beneficia de la moderna cultura de masses, que absorbeix la cultura popular preindustrial per consolidar i mantenir el sistema liberal-capitalista burgès i la seva posició de poder i domini. En definitiva, la societat occidental dels primers decennis del XX entén que

“[...] La cultura de la massmediación se forja en la tensión entre esas dos dinámicas: la de los intereses económicos de un capitalismo más y más monopolístico que se aprovecha de la débil y funcional presencia del Estado, y la de una poderosa sociedad civil que defiende y amplía los límites de la libertad.”¹⁰⁵

En aquesta tensió, la burgesia industrial occidental —com a classe hegemònica que disposa de tots els mecanismes i aparells de repressió i dissuasió—, empra els moderns mitjans de comunicació de masses per controlar i ideologitzar la societat —per persuadir-la—, i particularment aquells sectors més antagònics. La principal intenció és desarticular la consciència crítica de les masses. Així, adduint el quart gran tret distintiu, la persuasió social és “[...] inexplicable sin tener en cuenta la propia lógica de la superproducción del sistema capitalista y las necesidades estratégicas de poner diques defensivos a los avances ideológicos del antagonista. [...]”¹⁰⁶ No obstant això, d'altra banda, el canvi i la revolució són inherents a la naturalesa i l'esperit dels mitjans de masses i afecten l'home urbà —ahora que aquest els gesta— i les societats industrials del tombant de segle. Aquesta codificació afavoreix l'establiment de límits socials i reforça el rol de gran mercat de la ciutat urbana.

Amb tot, aquesta moderna lògica afecta l'Estat modern el qual se sotmet al caràcter comercial de la nova indústria propagandística, fet que afavoreix l'afirmació del valor integrador de la propaganda i de l'entreteniment massius. D'aquesta conjuminació sorgeixen i es configuren les *public relations* de Habermas¹⁰⁷, que són emprades com a eines mediació i control entre la indústria i el consumidor; en aquest cas, en aquest context de consumisme i comercialització massius, entre l'Estat com a indústria i els

¹⁰⁴ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 183, 204-205, 217.

¹⁰⁵ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 164.

¹⁰⁶ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 161, 186.

¹⁰⁷ HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica...*, op. cit., pp. 222-223. Per aprofundir en aquesta qüestió, vegeu: LUHMANN; Niklas: *The differentiation of society*, Columbia University Press, Nova York, 1982.

ciutadans en tant que consumidors. Aquest fenomen es fonamenta i es vehicula mitjançant la publicitat de masses com a responsable de que el poder públic perdi el seu caràcter particular i esdevingui un competidor més del modern mercat industrial. En efecte, la moderna publicitat s'erigeix com el millor instrument per uniformitzar la producció cultural de tota la societat de masses, generant l'augment i la generalització del consumisme entre les capes baixes i afavorint-ne la conscienciació entorn l'oportunitat d'equiparació social.

Així doncs, quant al cinquè i darrer gran tret bàsic, l'aparició de la publicitat –en les dècades finals del XIX i més nítidament amb el canvi de centúria– esdevé la màxima expressió de la conversió del consum en element cultural, atès que transforma la comunicació en persuasió.¹⁰⁸ Tanmateix, cal precisar que els mitjans de comunicació de masses incideixen notablement en el fet persuasiu i l'inciten al consum de mercaderies i ideologies. A partir de la Gran Guerra la publicitat política i comercial de masses és emprada pels nous mitjans de comunicació de masses com la ràdio i cinema en aquest sentit uniformitzador de la consciència social i també nacional. En uns anys convulsos en tots els àmbits, s'esdevé una forta incidència de la persuasió, també en aquesta propaganda, accelerant-ne el seu ús fins a convertir-la en la principal eina persuasiva.

Amb això, per tant, es pretén ja no només culturitzar les masses –que en els països més avançats ja han superat aquest estadi–, sinó persuadir-les per assolir l'estabilitat del sistema i mantenir la seva estructuració jeràrquica i capitalista. En definitiva, basant-se també en el nacionalisme d'Estat i en la conscienciació col·lectiva entorn seu, es pretén de configurar un bloc homogeni de masses dirigibles, controlables i subordinades al sistema, d'acord amb Vázquez Montalbán.¹⁰⁹ Aquest fenomen és resultat de la subordinació dels *mass media* a la disciplina legislativa i als condicionaments poc permissius de l'economia de mercat dels sistemes liberal-democràtics, imposats per la pròpia indústria de masses. Així doncs, la concentració empresarial, l'auge de la publicitat i la supremacia de les audiències resulten trets bàsics de la moderna societat i cultura de masses.¹¹⁰

¹⁰⁸ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 162; MONTERO, Julio; RUEDA, José Carlos: *Introducción a la Historia...*, op. cit., pp. 34-37.

¹⁰⁹ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 186-187.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 195.

1. 2. Camps o expressions configuradores de la societat de masses

1. 2. 1. *Els nous marcs de sociabilitat, lleure i festa*

Els canvis econòmics i socials derivats del procés d'industrialització i de la divisió del treball generen una gran polarització social que propicia el sorgiment de noves relacions socials i de poder. Aquest nou fenomen incentiva i impulsa l'associacionisme i les sociabilitats en l'Europa contemporània. D'acord amb Ramon Arnabat i Montserrat Duch¹¹¹, els nous marcs de sociabilitat emergeixen com a concepció alternativa popular al patró hegemònic de la burgesia dominant i a la seva ideologia. En aquest sentit, doncs, les noves sociabilitats i les xarxes que configuren es conceben com espais organitzatius, de construcció d'identitats socials, i com a mecanismes d'autoorganització de les classes populars.

Així doncs, la funció principal d'aquests nous marcs de relació és la creació i l'expansió de moderns mètodes de transmissió i d'instrucció cultural –segons els diferents tipus de relacions personals, socials, culturals, de classe, etc., i les seves característiques–. En definitiva,

“[...] El patrimonio cultural ateneístico, cooperativo, sindical, deportivo, lúdico, bibliográfico (revistas, ensayos, periódicos) concretaba la “técnica”, el proceso de definición de una cosmovisión transformadora a modo de decodificación de un tipo de orden social establecido.”¹¹²

Aquesta intenció transformadora naix de les classes populars i obreres en resposta a la voluntat dominadora i assimiladora de les classes dominants, a l'individualisme liberal burgès, i a l'exclusió patida quant als mecanismes de representació i participació política i social. Els factors adduïts propicien tot un teixit associacionista i sociabilitzador popular que actua com a democratitzador cultural i es constitueix com un autèntic contrapoder. A més, aquesta concepció es relaciona íntimament amb la presa de consciència social i de classe, amb la manca d'instrucció i amb la misèria en la què sobreviuen les classes populars. De fet, en paraules de Ramon Xavier i Xavier Ferré,

“[...] la democratització de la cultura, amb les conseqüències mobilitzadores que comporta, implica la participació de la societat civil com a subjecte que possibilita, com a

¹¹¹ ARNABAT, Ramon; DUCH, Montserrat (coords.): *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes sociales*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2014, p. 9.

¹¹² *Ibidem*, p. 10.

aspecte més rellevant, la recuperació d'espais i la recuperació d'un discurs sobre aquests contextos. [...]”¹¹³

Aquest fet incentiva la solidaritat entre els associats, enforteix la consciència social col·lectiva i accelera la mobilització entorn la demanda dels drets socials bàsics, idees compartides per una àmplia i heterogènia base social i ideològica eix i origen dels diversos marcs de sociabilitat, lleure i festa des de mitjan segle XIX.

En el marc europeu, amb l'aparició de la premsa informativa i heterònoma i el control cada cop major de l'educació i la instrucció pública per part de l'Estat, a partir de la Comuna de Paris,

“[...] Se vuelve al ensayo saintsimonista de crear ateneos obreros que difunden o adaptan la tradición cultural a las necesidades que tiene el movimiento obrero de una comprensión del mundo y los hombres con finalidad revolucionaria. Las canciones, los himnos, los poemas escritos o transmitidos por tradición oral, desarrollan una emotividad solidaria, emocional, esa emotividad que al final de un mitin hace gritar a El Libertario, personaje de Baroja: «Viva la Anarquía, viva la Literatura».”¹¹⁴

En aquest sentit, l'anàlisi del caràcter de la sociabilitat i de l'organització sociopolítica de les classes populars esdevé imprescindible per analitzar i tractar el caràcter dels seus escrits i de la seva premsa. Talment, la cultura oral troba una íntima relació entre la lectura popular i l'estructuració temporal de la seva sociabilitat i del seu temps d'oci i de lleure. En efecte, la premsa popular és un fidel reflex del que succeeix en la quotidianitat de la fàbrica i la taverna, diferenciant-se de la premsa burgesa tant en la funció com en l'estil, “[...] Sin que ello signifique rebajar la importancia de la revolución tecnológica y su “secuestro” por los comerciantes.”¹¹⁵

Així doncs, activitats com la lectura en clubs o biblioteques, la composició d'obres teatrals i les cançons, entre d'altres, esdevenen mecanismes d'impregnació cultural compartits pels ateneus obrers i populars. En l'àmbit espanyol, la principal diferència entre ambdós rau en la incorporació del component politicoideològic en els primers, que s'interrelaciona amb l'esbarjo i la cultura. Generalment, aquest distintiu s'assenta en idees i iniciatives de caire republicà que pretenen acollir i instruir la classe obrera, i que combaten sociopolíticament aquells valors contraris a la democratització cultural i a la

¹¹³ XAVIER, Ramon; FERRÉ, Xavier: “Sociabilitat: entre la teoria i la historiografia”, a DUCH, Montserrat; ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2015, p. 59.

¹¹⁴ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 149.

¹¹⁵ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 88; WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, op. cit., pp. 193-194.

participació de les classes obreres i populars, encarnats per la monarquia oligàrquica i pel sistema caciquista espanyols.¹¹⁶ Amb tot, en paraules de Manuel Morales, es palesa que

“[...] la asociación era a la vez un instrumento de lucha económica y una garantía psicológica, al reafirmar la adhesión del individuo a una comunidad social en la que, además, se hacían realidad los principios de democracia, de fraternidad y de solidaridad.”¹¹⁷

Tanmateix, amb independència de la forma final, tots esdevenen espais de sociabilitat on es desenvolupa una determinada dinàmica cultural, on es transmeten uns valors i coneixements concrets i, més important, on es treballa des de l'esbarjo i la cohesió social, la cooperació, la participació, la voluntarietat i l'autogestió.¹¹⁸ En l'àmbit recreatiu es basteixen els cafès, erigits com a punts de trobada situats a l'interior dels centres, ateneus, cercles i casinos, en els quals es participa de les tertúlies de diversa índole o s'assisteix als balls i danses, a les representacions teatrals i musicals i a la lectura de periòdics, manifestos o relats diversos. El cafè substitueix la llar tradicional en funcions i funcionalitats i esdevé un marc de recreació intergeneracional, d'uns vincles primordials i d'uns valors sagrats que n'emanen, d'acord amb Capdevila.¹¹⁹

Els casinos i els còrcols, d'altra banda, són els marcs de producció per excel·lència del lleure burgès al llarg de tot el XIX i les primeres dècades del XX. Aquests, que responen a objectius intel·lectuals, científics i culturals en la línia del romanticisme i del liberalisme, incentiven nous models d'oci i de festa que s'acaben generalitzant a tots els centres d'esbarjo del període. En efecte, al llarg del dinovè la democratització del casino propicia la seva assumpció per totes les classes socials i arreu de la geografia. Així mateix, el seu model és assumit per les diferents faccions i partits polítics i per les diferents classes i estaments socials. Fruit d'aquests nous models d'oci i festa, el casino i el còrcol s'adapten a l'explotació privada de la festa: sorgeixen casinos oberts a qualsevol que pugui o vulgui pagar una entrada.¹²⁰

¹¹⁶ MORALES, Manuel: “«El porvenir de la libertad»: cultura y sociabilidad republicanas en los siglos XIX y XX”, a ARNABAT, Ramon; DUCH, Montserrat (coords.): *Historia de la sociabilidad...*, op. cit., pp. 104-105; ARNABAT, Ramon i FERRÉ, Xavier: *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*, Federació d'Ateneus de Catalunya, Barcelona, 2015, pp. 49-50, 59.

¹¹⁷ MORALES, Manuel: “«El porvenir de la libertad»...”, a ARNABAT, Ramon; DUCH, Montserrat (coords.): *Historia de la sociabilidad...*, op. cit., pp. 104.

¹¹⁸ ARNABAT, Ramon i FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, op. cit., p.60.

¹¹⁹ CAPDEVILA, Joaquim: *Temptats per l'atzar...*, op. cit., p. 31.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 32.

En aquesta línia, les festes, les fires i els mercats també es configuren com a nous espais de sociabilitat i lleure, modernitzant la seva concepció i funcionalitat, i aprofitant el desenvolupament econòmic i social que s'experimenta al llarg del XIX. Així doncs, es converteixen en aparadors de l'espectacle, del negoci i del consum propis de la nova cultura de masses reforçats per l'atractiu del seu caràcter festiu, fet que motiva una notable aflluència de públic gràcies també a d'altres aspectes derivats de la moderna societat de masses: la modernització de les locomocions, el sorgiment de la publicitat i la configuració de noves sensibilitats, gustos i identificacions. Altres marcs de sociabilitat i lleure com el cabaret, el cafè-concert, el cafè-teatre i, més endavant, el *music-hall* s'analitzen en el proper punt, en tant que marcs bàsics de generació dels primers espectacles moderns i populars vinculats a les arts escèniques.

En definitiva, l'aparició de nous marcs de sociabilitat origina la transformació substancial del lleure i de la festa, n'incentiva el joc i propicia la fundació de noves pautes culturals quant a l'oci i la sociabilitat, degut al sorgiment de noves definicions de la realitat social. Això queda palès amb la configuració d'espais determinats per a la pràctica el joc dins dels propis espais de sociabilitat existents, com també amb la constància escrita en els reglaments dels centres i espais en referència a la prohibició de la seva pràctica total o parcial. Per tant, la incentivació i generalització de la pràctica social del joc es produeix com a conseqüència de la modernització social vinculada a la transformació capitalista de l'economia i la societat, al creixement urbà, al desenvolupament de l'estat modern, etc. Igualment, la complexificació social derivada de les transformacions de l'entorn propicia l'aparició del sensualisme modern, consolidant unes noves percepcions socials en relació a l'oci, el lleure i el joc.¹²¹

1. 2. 2. Literatura de consum i arts escèniques

La cultura de masses, entesa com a cultura generada a l'entorn de la massa urbana occidental, és, en paraules de Marín i Tresserras,

“[...] tota aquella manifestació cultural sorgida dels ambients en els quals les “masses urbanes industrials” realitzen la seva vida quotidiana, sorgida d'aquells espais on resolen la seva existència, subsistint, somiant, canalitzant odís i afectes, projectant-se, protegint-se, rebelant-se. [...]”¹²²

¹²¹ *Ibíd.*, pp. 223-224.

¹²² MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, *op. cit.*, p. 187.

En aquest sentit, la cultura de masses esdevé en sí mateixa la producció cultural adreçada al consum massiu i a la fidelització de l'audiència mitjançant publicacions, espectacles, etc. Això, d'altra banda, propicia que traspassi els límits urbans i industrials inundant els sectors socials populars i subalterns i la seva cultura, la qual esdevé progressivament rellevada.

Al llarg del XIX, emergeix el que Bourdieu anomena el camp de la gran producció literària –*le champ littéraire*–; dit d'una altra manera, el camp de la literatura de consum moderna: literatura de consum burgès i literatura de consum popular.¹²³ Els productes emblema que conformen aquest nou camp de la literatura són el fulletó, la novel·la burgesa, la novel·la popular, el teatre burgès i el teatre popular, bona part del qual és líric –musical i coreogràfic–: sainets, sarsueles menors, operetes, comedietes –comedietes dramàtiques, sovintment–, vodevils, farses, revistes, etc.

Així mateix, els trets bàsics més definatoris d'aquesta literatura de consum que ha perdurat modernitzada fins avui són: 1) connexió íntima amb la premsa periòdica –el fulletó novel·lesc, per exemple, es ven amb els diaris–; 2) concepció de l'escriptura com a negoci empresarial –editorial o teatral– i sorgiment del què avui es coneix com *indústries culturals*; i 3) la recepció literària o teatral concebuda fonamentalment com a consum.

A mitjan segle XIX, amb la transició del periodisme polític a l'empresa comercial i a la premsa de masses, apareix el fulletó –primer text escrit en el format popular de massa– com a nou mode de comunicació massiu i interclassista. Aquest nou gènere, entès com a producte cultural i no com a fracàs del gènere literari, esdevé un nou instrument que permet l'accés de les classes populars a la literatura a través d'una nova experiència cultural. El fulletó, per tant, incideix en la modificació de la comunicació literària: el pas del llibre a la premsa, a l'escriptura periodística i a l'aparell tecnològic que l'avalua.¹²⁴ Les seves característiques es configuren segons les exigències del mercat i les noves formes culturals, és a dir, segons la demanda cultural i la fórmula comercial. Tanmateix, en paraules de Martín-Barbero,

“[...] Publicado en el periódico en folletos de entrega semanal, el folletín no tendrá nunca el *estatuto cultural* del libro, pues al no tenerse de pie, ni una bella carátula, su materialidad no podrá ser exhibida como exponente cultural; al contrario, una vez leído el

¹²³ BOURDIEU, Pierre: “Le champ littéraire”, a *Actes...*, *op. cit.*, p. 3-7.

¹²⁴ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, *op. cit.*, pp. 141-143.

folletín pasará a ser mero papel que servirá a otros menesteres de la vida. Sólo las “estampas” que lo ilustran cobrarán un sentido decorativo y entrarán en ocasiones a adornar las paredes de la cocina. [...] el folletín se inscribe en ese otro modo de circulación que pasa de lo popular a lo masivo sin pasar por “lo culto”, o mejor, por los lugares “de culto” de la cultura. [...].”¹²⁵

Així doncs, cal tenir present que els camps de producció cultural depenen dels beneficis i interessos polítics i econòmics, i són el motiu de la lluita entre els dos principis de jerarquitització: l’heterònom –favorable a qui domina el camp econòmic o polític, com *l’art burgès*– i l’autònom –sota el principi de *l’art per l’art*–. En efecte, el grau d’autonomia d’un camp de producció cultural depèn sobretot del reconeixement del gran públic, que és qui el situa dins del camp de poder –és a dir, dins el cercle comercial, la notorietat social, etc.– i en determina el seu valor social.

En les darreres dècades del XIX el camp literari assoleix el major grau d’autonomia obtingut en tota la centúria, així com una primera jerarquia basada en el grau de dependència real o suposada vers el públic, l’èxit i l’economia. Igualment, també determina una jerarquia entre els diferents gèneres literaris: poesia, teatre, literatura, etc., si bé es manté una clara distinció de classe en referència a l’èxit assolit depenent de si s’accedeix a una audiència burgesa i a un reconeixement acadèmic o si, altrament, el públic al qual s’arriba i es consolida és de classe baixa o mitja-baixa.

Per tant, la producció literària heterònoma, en termes industrials, per a satisfer les necessitats i els gustos psicològics de grans públics i, al capdavall, per fer diners, és el que capacita l’audiència per atorgar valor i reconeixement a una obra i a un autor. En aquest sentit, Bourdieu¹²⁶ jutja imprescindible la configuració i la consolidació de sectors d’audiència concrets per a consagrar el desenvolupament de certs camps de producció cultural, com succeeix al llarg del XIX francès amb l’aparició i el desenvolupament d’una avantguarda artística i literària a redós d’un públic bohemi que l’avalua, la difon i la consagra.

Pel que fa a la literatura de consum espanyola i en concret a la novel·la de fulletó, prolifera un conjunt de produccions i gèneres molt divers: la novel·la curta, la novel·la galant, la novel·la eròtica, la novel·la humorística, la novel·la cinematogràfica, la novel·la roja, etc. Quant a la producció de col·leccions de novel·la de fulletó dels primers anys del XX, dues de les més potents són: *El Cuento Semanal* (1907-1912) i

¹²⁵ Ibídem, p. 146.

¹²⁶ BOURDIEU, Pierre: “Le champ littéraire”, a *Actes...*, op. cit., pp. 5-6, 21, 31.

Los Contemporáneos (1909-1925). Talment, alguns dels autors espanyols més populars i llegits de la literatura castellana a cavall d'ambdós segles són: Eduardo Zamacois (1873-1971), Felipe Trigo (1864-1916), Alberto Insúa (1883-1965), Emilio Carrère (1881-1947), Joaquín Belda (1883-1935) i Álvaro Retana (1890-1970).¹²⁷

En efecte, la massificació de la cultura i la seva mercantilització es palesen diàfanament en la literatura de consum, en la seva producció i en la configuració dels espectacles escènics –teatre, *music-hall*, cabaret, etc.–. La seva supeditació a les lleis de l'oferta i la demanda, i la seva inserció en les lluites per les quotes de mercat, fan de la cultura un producte de consum massiu, que tanmateix esdevé igualment “[...] Una manera d'entendre la producció, l'intercanvi i el consum simbòlics. Una manera de concebre els llenguatges. Una lògica social articulada sobre la barreja de tradició i modernitat [...]”, en paraules de Marín i Tresserras.¹²⁸

Així doncs, l'assumpció de la cultura de masses comporta l'adopció de nous models de comportament social i cultural vinculats a les noves formes de recepció massiva. La novel·la de fulletó, en aquest sentit, assoleix un major nombre d'audiència –sobretot públic amb poc nivell cultural i poc avesat a la lectura– mitjançant la publicació d'obres a molt baix cost, curtes però entretingudes i cridaneres, d'autors coneguts i de venda als quioscs –és a dir, de molt fàcil accés al públic–. En són exemples clars la novel·la curta, la teatral, la de vaquers o la negra.

La producció de novel·la teatral, en uns anys en els que el teatre inicia el seu declivi –si bé encara es manté al centre de tota activitat cultural–, és extraordinària. En paraules de Laura Crespillo, “[...] Había un gran número de salas en funcionamiento, asistencia masiva de espectadores, sucesión de estrenos, presencia constante en los medios de comunicación y un largo etc.”¹²⁹ A més, les finalitats didàctiques que la caracteritzen en potencien el *boom* comercial a mitjans de la dècada de 1910, esdevenint un autèntic producte de masses consolidat fins als inicis de la Guerra Civil. Aquest gènere novel·lesc de producció heterònoma –i d'altres com el *género chico*, el cuplet, les sarsueles, les novel·les amoroses, etc.– esdevé un recurs de catarsi d'un determinat públic immers en un context sociocultural amb limitacions econòmiques i amb unes

¹²⁷ CRESPILO, Laura: “«La novela teatral» como ejemplo de cultura de masas en el Madrid de principios de siglo XX”, *Congreso Internacional El español y sus culturas*, Centro de Ciencias Humanas y Sociales, Madrid, 2010, pp. 5-7.

¹²⁸ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 227-228.

¹²⁹ CRESPILO, Laura: “«La novela teatral»...”, op. cit., pp. 2-3.

necessitats clares de gratificació, identificació o projecció personals, culturals, socials, etc. La recepció de la literatura de consum propicia l'estandardització d'aquestes obres i dels seus productes culturals fent-ne partícips i instruint les classes populars espanyoles de principis del XX.¹³⁰

En efecte, aquesta resulta una característica més dels processos de modernització social i cultural a Espanya en aquests anys: sorgeixen noves formes de promoció de l'oci –i la seva progressiva espectacularització– a través de nous marcs de sociabilitat com ara la lectura popular en veu alta i les representacions teatrals, musicals o de dansa, tant en espais tancats com en carrers i places. D'altra banda, degut a la voluntat burgesa de difondre la seva cultura entre les masses per tal d'integrar-les com a consumidores als nous circuits comercials, les distintes manifestacions artístiques que es popularitzen i s'espectacularitzen palesen com aquesta difusió acaba propiciant la configuració d'una consciència crítica entre les masses, tot afavorint el qüestionament d'aquest ordre social que les delimita de manera abstracta.¹³¹

Altrament, el cabaret –una sala-cafè d'espectacles moderns i frívols originària del XIX parisenc–, el cafè-concert, el cafè-teatre i el *music-hall* –reeixit entre els anys vint i trenta del XX–, esdevenen marcs bàsics de generació dels primers espectacles moderns i populars: cuplet, balls, peces breus de teatre còmic, monòleg humorístic, acrobàcies, ventriloquia, etc. La revista, gènere de moda als anys deu i vint, reuneix en un única fórmula aquestes modalitats ara referides, d'acord amb Capdevila i Garcia.¹³² En definitiva, la consolidació i popularització d'aquests espectacles evidencien i justifiquen la substitució dels gustos populars pels gustos massius –o, millor dit, el canvi en la representació i la recepció de les masses–. Aquest fet es palesa amb la ràpida integració d'aquests espectacles als incipients circuits comercials dels espectacles de masses.¹³³

1. 2. 3. Premsa i periodisme

Amb l'inici del liberalisme doctrinari i polític –a cavall dels segles XVIII i XIX–, apareix als Estats Units, França, Gran Bretanya i a l'Amèrica espanyola el periodisme informatiu, clau per a influir, infondre i persuadir les classes populars en un moment de

¹³⁰ *Ibíd.*, pp. 5-6.

¹³¹ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, *op. cit.*, pp. 177-178.

¹³² CAPDEVILA, Joaquim: “La substitució del cançoner...”, a *Els Marges...*, *op. cit.*, pp. 53-57, 62; CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 88-92.

¹³³ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, *op. cit.*, pp. 165-166.

creixement i impacte de la modernització i politització de la vida pública. Aquest nou periodisme s'assenta sobre una clara intencionalitat publicística, en paraules de Habermas¹³⁴, i sobre una aferrissada defensa del ciutadà, afirmant-ne la seva funció crítica i independent respecte dels poders politicoeconòmics. En definitiva, aquesta particularitat li permet l'accés a un mercat més ampli de població consumidora de premsa i, per tant, una maximització de les ventes. Aquest fenomen, juntament amb la democratització dels Estats liberals, la socialització de l'espai públic, la politització de les masses, i el consumisme cultural i periodístic, afavoreix la irrupció del periòdic com a producte industrial destinat al consumisme massiu de la nova societat de masses.¹³⁵

En efecte, l'heteronomia periodística és la principal característica de la nova indústria periodística de masses. Amb això, la nova premsa adquireix un poder i una capacitat d'influència socials enormes que li permeten d'immiscir-se en els afers polítics del país. Aquests factors, d'altra banda, accentuen una progressiva politització de la premsa que, en consonància amb la pròpia massificació del sector durant el darrer quart del XIX, és aprofitada pels aparells polítics i ideològics dels Estats per convertir-la en l'instrument essencial de control i persuasió social i política de les masses, d'acord amb Marín, Josep Lluís Gómez Mompert i Jaume Guillamet.¹³⁶

A més, el seu caràcter netament classista s'evidencia en la premsa liberal progressista, en tant que s'empra com a instrument d'integració de les masses al sistema a través d'un nou llenguatge determinat per l'entreteniment i pel consumisme periodístic. D'acord amb Habermas i Vázquez Montalbán¹³⁷, es pretén estimular i incitar la instrucció pública de les masses per introduir-les a l'ecosistema comunicativo-informatiu del modern Estat liberal, i mantenir la vigència del consens social establert per la burgesia il·lustrada i les elits de poder.

¹³⁴ HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica*, op. cit., pp. 211-212.

¹³⁵ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 77-78; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme. Notícies, periodistes i mitjans de comunicació*, Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, 2003, p. 208. Vegeu també: GOUGH, Hugh: *The newspaper press in the French Revolution*, Routledge, Londres, 1988.

¹³⁶ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 77-78; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodismo...*, op. cit., p. 109. Quant als països capdavaners del continent, és molt il·lustratiu el cas de Gran Bretanya: JONES, Aled: *Powers of the Press. Newspaper, Power and Public in the Nineteenth Century England*, McMillan, Londres, 1996.

¹³⁷ HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica...*, op. cit., p. 198; VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 146, 176.

Amb tot, a finals del XIX el periodista esdevé un actor implicat en la vida política, fet que genera una forta i arranjada consciència política en la major part de la societat. Aquest canvi de funció dels periòdics –i dels periodistes– repercuteix en la seva estructura i gestió internes: es configura la redacció, encarregada de col·leccionar les notícies i publicar-les segons la rellevància social o l'interès de l'opinió pública, i no pas segons els interessos de les agències o dels intermediaris.¹³⁸ Així doncs, mentre a l'Europa més avançada es cospa una generalització mundial de l'auge de lectura de premsa, a l'Estat espanyol aquests fenòmens encara no es produeixen a causa de l'endarreriment de l'Estat liberal en tots els àmbits i a l'absència d'experimentació i implantació de la revolució industrial.

En efecte, la premsa espanyola de finals del XIX segueix essent, en un percentatge molt elevat, premsa política i/o d'opinió. L'aparició del nou periodisme d'informació coincideix amb la crisi colonial de 1898, però és amb el capitalisme monopolista de les darreres dècades del XIX que el periòdic espanyol pateix un canvi quantitatiu, i sobretot qualitatiu, determinant-se cap a la seva definitiva industrialització i heteronomia. Si bé els diaris de la Restauració comencen a incloure tímidament caràcters propis de la premsa de masses, la inexistència crònica d'un mercat de consum periodístic i de premsa, degut també a l'elevada analfabetització de la població, impedeixen de qualificar la societat i la premsa espanyoles com *de masses*.¹³⁹ En aquest sentit, les paraules de Vázquez Montalbán en defineixen clarament la situació, en perfecta consonància amb “[...] Una prensa que estaba a la altura de la falsificación del país, de la imagen vieja que el espejo trucado le devolvía joven. [...]” Així, quant a la guerra de Cuba, “[...] Mientras el periodismo norteamericano falsificaba la historia para ganarla, el periodismo español la falsificaba para perderla.”¹⁴⁰

En efecte, la premsa espanyola pateix un període de reflux degut a: 1) la crisi social i política produïda –no només– pel desastre colonial i per la incapacitat dels mecanismes estatals per resoldre-la; 2) al retrocés del periodisme d'opinió i d'empresa en detriment del periodisme polític –controlat i finançat per faccions o personalitats polítiques concretes–; i 3) al creixement de la premsa provincial perifèrica que genera una pèrdua flagrant d'influència, tant en els mercats interiors com exteriors, de la premsa de matriu

¹³⁸ *Ibidem*, pp. 209-210; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, *op. cit.*, p. 111.

¹³⁹ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “¿Existió en España...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, *op. cit.*, pp. 27-28.

¹⁴⁰ Ambdues cites a: VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, *op. cit.*, p. 156.

castellano-madrilenya.¹⁴¹ En definitiva, l'estructura social de l'Estat espanyol, precària i endarrerida, permet d'entendre que les tirades dels rotatius estatals quedin lluny de les dels països més desenvolupats d'Europa i dels Estats Units.

Així doncs, el segle XX espanyol s'inicia immers en un procés de conversió del periòdic d'opinió, ideològic i partidista, al periòdic d'empresa sostingut pel lector i amb varietat temàtica. L'estat embrionari del sector, però, homologa la premsa espanyola d'aquests anys amb l'anglesa de 1860 i 1870.¹⁴² La societat espanyola de masses no es consolida fins els anys de la Gran Guerra, “[...] como consecuencia del proceso de industrialización, concentración urbana y alfabetización, tardío, lento, desigual, pero inequívoco. [...]”¹⁴³, en paraules de María Cruz i Maria Dolores Sáiz, quan la societat i les noves tendències que s'albiren a Europa acceleren i afavoreixen la conversió i la massificació de la premsa.

Altrament, la massificació del periodisme modern genera l'aparició d'un espai mediàtic que accelera la redefinició dels marcs de sociabilitat preexistents, impulsant la identificació de les masses amb el marc nacional a través dels sentiments i llaços de pertinença emocional i col·lectiva. Aquest nou terreny, que es consolida de manera inexcusable a les portes de la Gran Guerra en paral·lel a l'exaltació nacionalista atuada, motiva la cerca de la subjectivitat emocional i irracional de la premsa per seguir creixent en un mercat mundial predominat per l'heteronomia i la pugna per les audiències. En conseqüència, tant per raons polítiques com comercials, la premsa esdevé la gran fustigadora dels enemics de la nació, incentivant les hostilitats i el rebuig cap a les altres nacions o ètnies –antisemitisme–, i afermant la seva funció propagandística entorn la consciència i les polítiques imperialistes.¹⁴⁴

En definitiva, la força dels periòdics quant a la propagació d'idees i consignes és entesa com l'instrument indispensable per a l'èxit final en el conflicte. En aquest sentit, s'exigeix a la premsa que, en temps de crisi –com és el cas de la Gran Guerra–, abordi una doble funcionalitat: la d'òrgan de notícies i la d'òrgan de propaganda. Aquest fet, que produeix una contradicció periodística, informativa i política, manifesta la força i,

¹⁴¹ CRUZ, María; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo en España. El Siglo XX: 1898-1936*, Alianza, Madrid, 1996, pp. 69-70.

¹⁴² MARÍN, Enric: “Estabilización y novedades en la prensa diaria”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., p. 107.

¹⁴³ CRUZ, María; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo...*, op. cit., p. 23.

¹⁴⁴ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 75-77.

ahora, la debilitat de la premsa política, atesa, d'una banda, la necessitat i el desig d'estar constantment informat en aquell context i, de l'altra, atesa la reducció, la supressió i el control de la premsa i de les seves llibertats sota el pretext de no afavorir l'enemic, d'acord amb Vázquez Montalbán.¹⁴⁵ Aquest escenari accelera el valor professionalitzador del periodisme i del periodista moderns de masses, el qual és talment accentuat gràcies a la generalització de l'ús i implantació de corresponalsies de guerra.

Malgrat tot, el desmantellament de la indústria de paper arran del conflicte produeix una davallada de la venta de periòdics en els països combatents, i la incipient competència dels nous mitjans de comunicació de masses –la ràdio i el cinema– accentua la davallada estructural del sector. En aquest context, la indústria de la comunicació pretén formar professionals del periodisme autònom i independent, desvinculat dels interessos polítics i econòmics i capaç de treballar amb la veritat objectiva. Tanmateix, la manca de llocs de treball, la manca d'un salari digne i unes regles del mercat ultracompetitives, en condicionen la pràctica professional i la capacitat de resposta. No obstant això, la reactivació econòmica produïda un cop finalitzada la guerra incentiva de nou l'expansió de la premsa, gràcies sobretot a la ingerència de la fotografia i a l'augment de la publicitat. Ambdós factors resulten decisius per a reactivar i intensificar la relació entre producció industrial i mercat, tot avançant irrefrenablement vers la definitiva professionalització del sector i dels periodistes, en primer terme.¹⁴⁶

A l'Estat espanyol la nova indústria periodística de masses es consolida en el període d'entreguerres, desenvolupant-se conjuntament i en paral·lel amb l'expansió de la instrucció pública i amb l'eclosió de la ràdio i el cinema. Malgrat tot, resulta un mercat periodístic raquític degut a la persistent elevada taxa d'analfabetització i a una insalvable manca de l'hàbit de lectura ben estesa socialment. Atès aquest marc, l'aparició dels nous mitjans provoca que la premsa, d'acord amb Marín¹⁴⁷, perdi la batalla per l'actualitat abans d'haver assolit la maduresa suficient com per a lliurar-la. No obstant això, l'espectacularització amb la què es tracta el conflicte i l'interès informatiu que genera apropen la realitat periodística europea al context espanyol.

¹⁴⁵ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 172-173.

¹⁴⁶ *Ibíd.*, pp. 174-175, 211.

¹⁴⁷ MARÍN, Enric: "Estabilización...", a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 104-106.

En aquest sentit, la Gran Guerra dinamitza i afavoreix la vertebració del periodisme espanyol, atès que n'incentiva i n'accelera l'evolució informativa i propagandística, si bé la liquidació de l'autarquia periodística espanyola i els efectes del nou periodisme industrial i de consum no es palesen culturalment i professional fins als anys trenta. En efecte, juntament amb l'extensió i la diversificació dels mitjans de masses, la Segona República es caracteritza també per la funcionalitat de la propaganda política, la qual es canalitza a través de la premsa escrita amb la intenció de fidelitzar l'opinió pública. A més, la creixent i continuada polarització i radicalització política accelera l'orientació ideològica de la premsa i la propaganda al llarg del període, contribuint a la configuració del corpus ideològic i discursiu de cada sector.¹⁴⁸

Així doncs, al inici de la Guerra Civil el sistema informatiu espanyol es troba en la transició del model decimonònic tradicional al model de masses –democratitzat i professionalitzat– aparegut en la dècada, fet que també afavoreix l'impuls de l'alfabetització i la culturització de la societat. Tanmateix, la concepció d'ambdós bàndols vers la premsa esdevé diametralment oposada: els republicans, heterogenis i amb un pluripartidisme definitori de la seva essència, mantenen i exploten el model de premsa de masses almenys fins a mitjan 1937, si bé el seu discurs se centra en la situació bèl·lica. Quant al bàndol franquista, aquest es caracteritza per l'estricta uniformització de tots els actors que el configuren, aniquilant el liberalisme polític i la societat i la premsa pluripartidistes i democràtiques, d'acord amb Gómez Mompert i Tresserras.¹⁴⁹

En aquest marc, la premsa i la propaganda d'ambdós bàndols es militaritza enormement i en tots els mitjans de comunicació la informació i la propaganda resulten una arma bèl·lica més. La informació i la desinformació s'instrumentalitza i es manipula, i certs maniqueïsmes en el llenguatge i el segrest del significat de certs conceptes i paraules són constants degut a les característiques bèl·liques. Aquest context, vinculat a la formalització i la composició discursiva d'un sistema comunicatiu de masses en vies d'implantació, motiva que al llarg del conflicte les possibilitats de massificació de la

¹⁴⁸ GARITAONANDÍA, Carmelo: “Las palabras como armas: la propaganda en la República”, a *Ibíd.*, pp. 159-160.

¹⁴⁹ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; TRESSERRAS, Joan Manuel: “La reorganización del sistema informativo durante la guerra”, a *Ibíd.*, pp. 170-172.

cultura i de la societat de comunicació de masses s'explotin i es desenvolupin al màxim.¹⁵⁰

1. 2. 4. Publicitat, propaganda i cartellisme

La publicitat, un dels signes més nítids de la transformació comercial de la premsa i de la seva paral·lela massificació, esdevé un dels instruments més eficaços per dotar el nou ecosistema de masses –i, sobretot, la nova premsa de masses– d'un mercat cada cop més extens i d'una indústria del consum heterònoma. Aquest fet,

“[...] mermó el carácter político de la prensa en la medida en que el medio de la “facilitación psicológica” pudo convertirse en el fin en sí mismo de un mantenimiento comercialmente fijado del consumo.”¹⁵¹

En aquest sentit, el predomini de la premsa informativa consolidada primerament a la Gran Bretanya, França i els Estats Units vers el 1830, afavoreix la legalització de la publicitat i la seva funció com a empresa comercial. La seva industrialització, en efecte, accelera una progressiva incursió dels interessos privats en la premsa i el seu grau de comercialització augmenta en paral·lel a la seva susceptible manipulació. Per tant, l'autonomia publicitària i periodística és minvada i limitada durant la segona meitat del XIX degut al control exercit pels interessos de la indústria capitalista privada, fet que també repercuteix sobre l'autonomia i el criteri periodístic dels professionals del sector, irremeiablement subordinats al poder econòmic i capitalista de la publicitat.¹⁵²

Així mateix, la tendència a la concentració i a la centralització econòmica, tecnològica i administrativa del darrer quart de segle, confirma la seva intenció persuasiva sobre les masses per tal de generalitzar la producció i el consumisme massius. En aquest sentit, el modern Estat liberal occidental desplega tot un conjunt de regulacions sobre la publicitat i la propaganda comercial massives per situar-les sota el seu control, en tant que eines eficaços per a l'estabilització estructural i organitzativa del consens social que el sustenta.¹⁵³

Aquest intervencionisme estatal provoca que s'esvaeixi la crítica publicitària vers els poders fàctics i que la intencionalitat persuasiva de la propaganda comercial es massifiqui i es destini principalment a configurar l'entreteniment heterònom de masses.

¹⁵⁰ *Ibíd*em, pp. 176-177.

¹⁵¹ HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica...*, *op. cit.*, p. 197.

¹⁵² *Ibíd*em, p. 213.

¹⁵³ *Ibíd*em, pp. 214-215.

Així doncs, es palesa la rellevància del reclam publicitari en la moderna premsa de masses, conquerint sectors socials fins aleshores inaccessibles i talment garantint un accés al comerç en igualtat d'oportunitats i condicions. Amb aquesta intenció, d'acord amb Habermas¹⁵⁴, sorgeixen nous mitjans de comunicació escrits dedicats exclusivament a la promoció i difusió de la propaganda i dels productes comercials, fenòmens que afavoreixen i consoliden la democratització de la publicitat i incideixen en la democratització de la societat de masses, estimulant-ne la consciència crítica.

A cavall del XIX i XX penetra en la premsa un nou model publicitari: les pancartes publicitàries. Aquests grans anuncis comercials, que incorporen nous estils periodístics i les modernes arts gràfiques d'influència britànica i francesa, propicien un nou grau de desenvolupament del sector de la publicitat, impulsant-lo com a principal font d'ingressos de la premsa gràcies al seu creixent pes i influència social i cultural.¹⁵⁵ S'assisteix, doncs, a la *civilització de la imatge*, en paraules d'Abraham A. Moles¹⁵⁶: el nou ecosistema desenvolupat i imposat entorn la immersió social en el món de la imatge constituït al llarg del XIX; l'*affiche* francès, el nou cartell publicitari i propagandístic aparegut cap a 1900. En efecte, atès que “[...] El marco urbano ha constituido el ámbito fundamental donde se han concretado las técnicas y los mensajes característicos en la comunicación social. [...]”¹⁵⁷, en aquest s'imposa la imatge, la fotografia, l'avís publicitari, la il·lustració de revista, etc., estimulant l'objectivitat del subjecte que la visualitza i l'analitza.

El reforç del missatge visual publicitari incentiva i accelera la configuració i la consolidació de la ciutat urbana i industrial en un gran mercat comunicacional i comercial. Aquests fenòmens fomenten la instrumentalització del cartellisme com a canalitzador d'unes catarsis concretes –focalitzades el conjunt de problemes *anòmics* comercials de tipus publicitari i propagandístic– emprant un llenguatge reparador de les necessitats comercials del modern ecosistema comunicatiu de masses, d'acord amb Vázquez Montalbán.¹⁵⁸ No obstant això, al segle XIX existeix una diferenciació palpable entre la concepció i la conceptualització de *publicitat* i *propaganda* basada en el fonament lucratiu i d'obtenció de beneficis econòmics de la segona. Tanmateix, la

¹⁵⁴ Ibídem, pp. 218, 252-253.

¹⁵⁵ WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, op. cit., p. 196.

¹⁵⁶ MOLES, Abraham A.: *El affiche en la sociedad urbana*, Paidós, Buenos Aires, 1976 (orig. 1970), pp. 10-12.

¹⁵⁷ MONTERO, Julio; RUEDA, José Carlos: *Introducción a la Historia...*, op. cit., p. 112.

¹⁵⁸ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 161-162.

lògica del consum, del mercat i de la producció de masses absorbeix el caràcter originalment benèfic de la primera per dotar-la d'intencionalitat heterònoma i competitiva, amb una funció propagandística.

L'aparició d'una economia diversificada i superproductora i el trànsit d'un capitalisme competitiu a un de monopolitzador basat en l'extermi de la competència, generen un llenguatge publicitari molt més agressiu i persuasiu. En paraules de Moles,

“[...] un mecanismo publicitario ligado a las motivaciones socioeconómicas, uno de los elementos que antes ayudaban y hoy son motores de la sociedad de consumo; por otra parte, es una de las formas modernas del arte publicitario.”¹⁵⁹

La publicitat, en efecte, no resulta exclusiva de les publicacions periòdiques i a les primeries del XX s'introdueix també en els moderns mitjans de masses com la ràdio i el cinema. Amb tot, el desenvolupament teòric i tecnològic de la publicitat produït als anys vint i la consegüent reactivació econòmica influeixen en la propaganda política de tots els mitjans de comunicació de masses, afavorint-ne i accelerant-ne la instrucció i la persuasió sobre les pròpies masses, a través del propi consum massiu dels moderns mitjans de comunicació.¹⁶⁰ En definitiva, “La mejor expresión de la manera como el consumo se hizo elemento de cultura se halla en el cambio radical que sufre la publicidad en esos años, su invadirlo todo transformando la comunicación entera en persuasión [...]”, d'acord amb Martín-Barbero.¹⁶¹

Així doncs, la publicitat esdevé indispensable per a la supervivència econòmica del sector comunicatiu. De fet, d'ençà la Gran Guerra la informació és dominada per una necessitat propagandística incessant que pretén oferir una resposta a les demandes socials i en la qual també hi juga un paper molt remarcable el sensacionalisme. Talment, la nova premsa informativa –i la vella premsa política que es reconfigura per sobreviure–, empra la publicitat de manera generalitzada com a reclam comercial i periodístic, impregnant totes les pàgines dels rotatius incloses les portades, on comparteix el protagonisme amb una altra novetat: la inserció dels sumaris.¹⁶²

El desenvolupament socio-comunicatiu de la premsa es manté i es consolida als anys vint, degut al desenvolupament dels entreteniments massius, com el futbol i el cinema, i a la seva plasmació en la premsa de l'època mitjançant els anuncis i la promoció del

¹⁵⁹ MOLES, Abraham A.: *El afiche...*, op. cit., p. 13.

¹⁶⁰ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 165.

¹⁶¹ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 162.

¹⁶² CRUZ, María; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 51-53.

lleure i l'oci. Aquest fet, lligat a l'existència i l'ús de les modernes telecomunicacions i locomocions, afavoreix indubtablement l'impuls vers la consolidació de l'espectacularització de la societat –i de la premsa–, i la massificació dels moderns espectacles, entreteniments i esports.¹⁶³

Adduint aquests factors, i d'acord amb Vázquez Montalbán¹⁶⁴, és menester remarcar quins són els eixos de l'organització de la comunicació social: 1) la seva conversió en propaganda política i comercial, 2) la configuració dels moderns mitjans de masses com a uniformadors de la consciència social, i 3) el desenvolupament teòric sobre aquests per tal que esdevinguin més eficaços en la seva funció persuasiva. En aquest sentit, un dels paradigmes més clars és l'exportació de noves tècniques de manipulació publicitària dels Estats Units als anys trenta a través del seu cinema com a garantia per a mantenir la lògica de superproducció capitalista i la seva hegemonia mundial incontestable.

D'altra banda, l'obertura democràtica i la massificació social i política de l'Espanya republicana potencien definitivament la generalització de la publicitat i la propaganda política sobre tots els mitjans de comunicació –premsa, ràdio, cinema, cartells, pancartes, fulletons, etc.–, amb la funció i la intenció d'influir i mobilitzar l'opinió pública. La popularitat i la consolidació de la ràdio la converteixen en el mitjà de masses hegemònic i, en conseqüència, en el suport ideal per a la definitiva massificació de la publicitat i l'accés generalitzat i universal a tots els públics –també aquells sectors il·letrats que no consumeixen premsa escrita–. Aquest fet afavoreix l'espectacularització i la progressiva politització i ideologització de la propaganda i la publicitat, instrumentalitzant-ne el seu ús com a arma política i bèl·lica, d'acord amb Rosa Franquet.¹⁶⁵

La mediatització de la propaganda i del cartellisme esdevinguda en aquests anys arreu del continent, a redós del tens escenari mundial, reforça el context espanyol adduït subordinant-ne fins i tot la pròpia premsa. En efecte, el valor de la propaganda augmenta degut a la polarització entorn la dicotomia democràcia-feixisme i a l'ús que

¹⁶³ MARÍN, Enric: “Estabilización...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 109-110.

¹⁶⁴ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 186, 202.

¹⁶⁵ FRANQUET, Rosa: “Las emisoras radiofónicas en el período republicano”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil. II Encuentro de Historia de la Prensa, Tomo II. España (1931-1939)*, Universidad del País Vasco, Bilbao, 1990, p. 473.

els diferents Estats/règims en fan per a mobilitzar, conscienciar, persuadir i adoctrinar. La Guerra Civil espanyola resulta la representació genuïna de l'ús polític-ideològic de la propaganda i del cartellisme com a eines d'agitació i consigna. En contraposició, la publicitat i la propaganda comercials –heterònomes en el sentit consumista– desapareixen irremeiablement atenent l'excepcionalitat del conflicte i les dificultats derivades del seu transcurs.¹⁶⁶

En definitiva, la propaganda política s'encabeix dins l'arsenal militar dels contingents enfrontats esdevenint així propaganda de guerra, si bé la del bàndol lleial resulta menys eficaç que la franquista, degut a la pròpia diversificació ideològica, política i partidista. L'homogeneïtzació del bloc insurrecte, d'altra banda, configura una propaganda bèl·lica més operativa i expeditiva que pal·lia i contraresta les deficiències infraestructurals del seu sistema comunicatiu, molt inferior al bàndol lleial al inici de la guerra.¹⁶⁷

1. 2. 5. Fotografia

A mitjan segle XIX, en els països més desenvolupats d'occident irrompen amb força les diverses tècniques gràfiques encapçalades per la fotografia. En paraules de Serrano,

“[...] Fotos, cartells i dibuixos i anuncis comencen a funcionar no només com a suplement del llenguatge sinó, sovint, amb la clara voluntat de substituir-lo com a mitjà dominant per presentar, interpretar o entendre la realitat. [...]”¹⁶⁸

Així doncs, la fotografia –l'impacte del missatge visual, en general– pretén socavar el discurs sencer dels mitjans escrits amb la intenció suplantatòria d'esdevenir progressivament la font protagonista de la informació, tot generant i configurant al seu entorn un nou ecosistema científic, artístic, pictòric i comunicatiu que afecta la vida quotidiana de les societats modernes, el qual s'intensifica en les primeres dècades del XX. Aquest fet és afavorit també per les distintes formes i canals informatius i comunicatius apareguts: premsa gràfica, cartellisme, publicitat comercial i cultural, espectacularització social i cultural, etc. En efecte, la intensificació comunicadora de la fotografia i la seva incursió en els distints mitjans afavoreix la consolidació de la comunicació de masses com a producte cultural massificat i de consum massiu. Per tant,

¹⁶⁶ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; TRESSERRAS, Joan Manuel: “La reorganización...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., 172-175.

¹⁶⁷ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 172-173.

¹⁶⁸ SERRANO, Sebastià: *Comprendre la comunicació...*, op. cit., p. 275.

la modernització que aporta en l'àmbit comunicatiu, informatiu i periodístic impulsa i accelera la fidelització de les audiències i l'heteronomia del sector.

Talment, la fotografia esdevé el símbol de la revolució artística i creativa, degut a la transformació de la concepció artística i del seu missatge, el qual es deslliura de l'exclusivisme aristocràtic i alt-burgès, es popularitza i es transforma en un producte de consum massiu. Igualment, el component de recaptació i emmagatzematge de la informació, que incentiva l'associació i la simbiosi de la informació amb l'entreteniment, i l'espectacularització i la ritualització, també afavoreix i potencia el paper de la fotografia com a mecanisme per a reforçar la vigència del consens social.¹⁶⁹

Amb tot, a finals del XIX, en tant que “[...] La imagen se introduce como una pieza clave en el mecanismo comunicacional y las facilidades que da al receptor de mensajes modifica incluso los códigos de los mensajes escritos [...]”¹⁷⁰, el nou codi visual de fets i conceptes permet de superar l'exclusivitat atàvica de la qual gaudeix fins aleshores el llenguatge escrit i encetar una nova etapa de simbiosi i equilibri. En aquest sentit, es produeix un augment gradual de la producció de revistes gràfiques i il·lustrades amb la pretensió, entre d'altres, d'assolir una persuasió informativa més eficaç.

El dinamisme i el realisme de la fotografia amb relació a d'altres formes pictòriques com el gravat afavoreixen i acceleren, també, la implicació del gènere fotogràfic en el camp informatiu, sobretot quant al tractament de l'actualitat. A l'Estat espanyol no és fins el 1869 quan apareix *La Ilustración Española y Americana*, considerada la primera revista il·lustrada de l'Estat, per bé que no és fins la dècada de 1880 –i amb els avenços importats de França o Gran Bretanya– quan cobra un impuls real el periodisme gràfic. Tanmateix, la fotografia no s'incorpora a les redaccions de les revistes fins als darrers anys del segle, essent *Blanco y Negro* (1891) la primera revista gràfica d'Espanya en termes de modernització periodística i estructural, d'acord amb Publio López.¹⁷¹

Així doncs, es palesa com a les darreries del XIX la premsa espanyola no concedeix encara prou importància a la fotografia, fet que igualment s'evidencia en els salaris dels redactors gràfics, inferiors als dels periodistes –i als dels proletaris!–. D'altra banda, la implicació dels aficionats i amateurs és decisiva per incentivar i accelerar la introducció

¹⁶⁹ Ibídem, p. 276; VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 150.

¹⁷⁰ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 153.

¹⁷¹ LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía en España. Fotografía y sociedad, desde sus orígenes hasta el siglo XXI*, Lunweg, Barcelona, 2005, pp. 82-84.

dels avenços tècnics fotogràfics, malgrat que l'immobilisme de l'aristocràcia i la burgesia –que no entenen la importància cultural, econòmica i industrial de la fotografia i en rebutgen, fins ben entrat el XX, el seu valor informatiu i comunicatiu–, n'obstaculitza l'esclat informativo-periodístic definitiu.¹⁷²

Tanmateix, aquest immobilisme, que resulta un element més de la paràlisi cultural sistèmica del decimonònic Estat espanyol, s'inverteix progressivament arran de la desfeta de 1898 i de la crisi que se'n deriva, emprat com a fenomen del nou regeneracionisme burgès sorgit d'ençà. En aquest sentit, la moderna fotografia és un dels instruments que abraça la burgesia amb la intenció d'instruir i d'integrar les masses, malgrat el rebuig d'aquestes en tant que element artístic burgès. En efecte, les classes populars espanyoles practiquen una fotografia divulgativa i instructiva de caràcter popular, científic, literari i cultural, trets configuradors del periodisme gràfic espanyol a partir de la Gran Guerra.¹⁷³

La Primera Guerra Mundial accelera la implantació de la fotografia documental a l'Estat espanyol, entesa com una nova eina informativa i de consum. No obstant això, el seu ús periodístic experimenta un cert endarreriment respecte dels països punters d'Europa, a causa de la industrialització tardana del periodisme i la premsa de masses espanyols, principalment, fet que impedeix la configuració d'un sector industrial i comercial forts i d'un mercat interior dinàmic i unificat. La no consideració de la fotografia com una eina informativa d'interès i les seves diverses deficiències tècniques i estructurals, també són factors que en frenen l'impuls, d'acord amb Gómez Mompert.¹⁷⁴ Igualment, aquest estancament repercuteix negativament en la formació tècnica i cultural dels fotògrafs, la qual, en paraules de López, “[...] era absolutamente nula y, salvo contadas excepciones, continuaba limitándose a la simple experiencia en los estudios, en los que solían iniciarse como aprendices y chicos de recados. [...]”¹⁷⁵ Tanmateix, tot i els factors ara adduïts, l'ús de la fotografia esdevé l'aspecte més modern de la premsa i de la cultura de comunicació de masses del modern Estat espanyol.

Altrament, amb la fi de la Gran Guerra apareixen noves possibilitats professionals lligades a l'auge del cinema, a l'aparició de nous materials fotogràfics i al

¹⁷² *Ibíd.*, pp. 88-90.

¹⁷³ CRUZ, María; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo...*, *op. cit.*, pp. 308-309.

¹⁷⁴ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, *op. cit.*, pp. 56-57.

¹⁷⁵ LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía...*, *op. cit.*, p. 248.

desenvolupament de noves tècniques d'impressió. Aquest fet, que està relacionat amb la crisi patida pel retratisme de galeria, afavoreix una incipient dependència del mercat incentivant, així mateix, un progressiu abaratiment dels preus. L'augment de la fotografia periodística en la premsa, el sorgiment de noves expressions artístiques i comunicatives a través de la imatge, i la reactivació de l'economia i del sector del periodisme afavoreixen un autèntic *boom* productiu de multitud de capçaleres gràfiques i il·lustrades.¹⁷⁶

En aquest context es popularitzen les targetes postals, enteses com el millor reflex de la fotografia espanyola de principis del XX, atès que constitueixen un veritable catàleg estilístic de l'època: des de la representació de vistes i paisatges, fins a caricatures d'artistes, actors o esportistes. En efecte, esdevenen una nova eina per a la popularització i espectacularització dels nous ídols i els nous esdeveniments de l'època, impulsant la dimensió espectacular que adquireix la incipient societat de masses espanyola. A més, es genera un moviment col·leccionista extraordinari en què molts fotògrafs s'atreveixen a crear les seves pròpies sèries de caràcter regional i provincial com a suport d'exaltació del tarannà i del folklore locals, provincials o regionals. La dedicació dels professionals en aquest camp, justificada per les deficiències i dificultats del periodisme fotogràfic, consolida l'hàbit d'enviar i rebre postals com l'afirmació d'un cert estatus social i cultural, com un símbol d'elegància social.¹⁷⁷

Així doncs, la crisi definitiva del sistema de la Restauració propicia el rebrot de la vida artística i periodística potenciant l'increment de la producció. Aquesta situació, fruit de la conscienciació crítica de les masses i dels seus anhels de participació i representació social i política, produeix un divorci entre la fotografia folklòrica i moral pròpia del regeneracionisme burgès de principis de segle –el què López qualifica de *fonamentalisme pictoralista*¹⁷⁸–, i les noves tendències importades d'Europa, tecnificades, modernitzades i implicades sociopolíticament amb el context del moment. En aquest sentit, la fotografia documentalista pren rellevància amb la fi de la dictadura de Primo de Rivera i culmina la seva determinació al llarg de la Guerra Civil.

¹⁷⁶ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “¿Existió...?”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 38-40; LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía...*, op. cit., pp. 253-254.

¹⁷⁷ LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía...*, op. cit., p. 277.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 296.

El fotoperiodisme, d'altra banda, esdevé la tendència regnant durant els anys trenta, gràcies a la seva funció propagandística totalment intencionada i dirigida a un determinat públic, fet que “[...] explica que la meitat de les fotos dels diaris no fossin pròpiament instantànies i que estiguessin fetes amb certa preparació.”¹⁷⁹ Certament, amb la il·lustració de notícies i fets es vigoritza la funció moralitzadora i fidelitzadora de la imatge, la seva intencionalitat i la implicació moral del fotògraf, tot propiciant la transformació de la fotografia en arma bèl·lica durant la Guerra Civil, tant ofensiva com defensiva. L’auge d’aquest tipus de periodisme incentiva que milers de corresponents de tots els mitjans del món arribin a l’Estat espanyol, “[...] conscientes de que con la crónica de los hechos bélicos se produciría un impacto profundo en la conciencia de sus lectores. [...]”¹⁸⁰ En efecte, el context bèl·lic espanyol ratifica meridianament el valor i la força inherents de la imatge, en tant que mitjà per a persuadir l’audiència, d’una banda, i l’ús com a canal d’expressió i d’identificació personal i col·lectiva del fotògraf, partint de la intencionalitat i de les connotacions socials, ideològiques, bèl·liques, etc., que comporten la presa de la imatge en qüestió, de l’altra.

Certament, doncs, el fotògraf s’erigeix com a militant del front informatiu i comunicatiu de la guerra caracteritzat per la participació exaltada, la implicació emocional, i el compromís i l’empatia amb la realitat social, política, cultural del país. En definitiva, mitjançant l’ús de la fotografia de reportatge el llenguatge i el lèxic periodístics consagren l’espectacularització de la realitat a través del sensacionalisme, de les frases impactants i dels titulars, d’acord amb López, Gómez Mompert i Tresserras.¹⁸¹ No obstant això, en tant que la premsa espanyola no compta amb una tradició ni amb uns plantejaments editorials tan definits com l’estrangera –ni els fotògrafs tampoc–, les dificultats materials, humanes i econòmiques de la guerra afecten encara més la consolidació i el desenvolupament autònom del sector i de la fotografia informativa en general.

¹⁷⁹ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric: “Les transformacions de la premsa catalana de la República a la Guerra”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit., p. 214.

¹⁸⁰ LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía...*, op. cit., p. 297.

¹⁸¹ Ibídem, pp. 298-299; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; TRESSERRAS; Joan Manuel: “La reorganización...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, p. 175.

1. 2. 6. Esports

La incidència de les manifestacions esportives i la seva indústria és essencial per a l'espectacularització de la moderna societat de masses, en tant que generen una moderna producció industrial adreçada al consumisme informatiu i cultural canalitzada pels moderns mitjans de comunicació. La popularització dels esports i la seva massificació són potenciades i accelerades gràcies a la tecnificació i massificació de la premsa, la ràdio i el cinema, alhora que la industrialització i espectacularització del sector també impulsa la configuració d'una dimensió psicològica identitària entorn la seva pràctica i cultura.¹⁸² Així mateix, la instrumentalització de l'espectacle esportiu – però no només – pretén potenciar la receptivitat esportiva i cultural de les masses amb una finalitat consumista i comercial molt clares. Aquestes característiques fomenten la cultura de l'evasió entorn l'esport i el converteixen en un eficaç recurs de catarsi massiva de les frustracions personals i vitals de la moderna societat de masses de principis del XX.¹⁸³

Quant a l'Estat espanyol, la supremacia “[...] de una moral y ética del cuerpo en consonancia con el dominio cultural del catolicismo [...]”¹⁸⁴ associa la cultura i la pràctica esportives a l'exhibicionisme corporal i a conductes obscenes, i desaprova i obstaculitza la seva implantació política, social i territorial. A més, la inexistència d'una acumulació i d'uns hàbits esportius previs i consolidats en detura l'arrelament social i popular fins ben entrat el XX. En definitiva, l'impuls necessari per al desenvolupament de l'esport a Espanya prové del procés de transformació de l'àmbit urbà experimentat a cavall del XIX i XX, en el qual apareixen nous espais de sociabilitat propis d'una nova cultura de l'oci vinculada a la reivindicació dels drets de les classes treballadores i populars. En aquest marc, doncs, l'activitat física esdevé una manifestació de progrés i una qualitat de la civilització que (re)defineix el nivell i el model de vida en els territoris més desenvolupats, d'acord amb Andrés Domínguez.¹⁸⁵

Així doncs, en aquestes zones la progressió de l'associacionisme reflecteix un ritme de transformació de les formes de vida i de l'organització social sorprenent: el teixit de la

¹⁸² WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, op. cit., pp. 203-204.

¹⁸³ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 180-181.

¹⁸⁴ DOMÍNGUEZ, Andrés: “La práctica de la modernidad: orígenes y consolidación de la cultura deportiva en España, 1870-1914”, a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos. Historia social de deporte en España, 1870-2010*, Alianza, Madrid, 2011, p. 56.

¹⁸⁵ *Ibidem*, pp. 62-63.

societat civil es crea i s'enriqueix progressivament mitjançant casinos, esbarts, ateneus, centres excursionistes, etc., degut a la multiplicitat de formes d'oci i d'entreteniment. La promoció i la instrucció de la cultura física i esportiva impulsa la proliferació dels gimnasos des de finals del XIX, en tant que eina i espai d'instrucció social, cultural i educativa de les masses. Així doncs, d'acord amb Tresserras¹⁸⁶, el foment i la popularització de la pràctica esportiva acceleren la irrupció dels espectacles i els esports de masses a partir de 1920, principalment del futbol i del cinema.

Tanmateix, en les primeries del XX el ciclisme s'erigeix com l'esport més practicat i reconegut a nivell social, si bé la seva esdevé una pràctica burgesa, almenys als inicis, en tant que representa un determinat estatus social molt vinculat a un nivell socioeconòmic elevat. La institucionalització i l'organització del ciclisme es produeix a finals del XIX amb la constitució de la Federación Española de Ciclismo, la primera federació esportiva en el marc estatal.¹⁸⁷ D'altra banda, el fenomen del futbol irromp amb força a partir de 1910, en un moment en què l'aparició dels temps d'oci i de lleure –i la seva redefinició– produeixen l'impuls necessari per al desenvolupament de l'esport a l'Estat espanyol, incentivat i potenciat per la nova elit burgesa que l'entén com a manifestació de progrés i de qualitat de la moderna civilització industrial.

En efecte, la consolidació de la cultura esportiva a partir de la segona meitat de la dècada i el creixent protagonisme del futbol com a fenomen esportiu més popular produeixen una nova dimensió social i mercantil de l'esport progressivament associada a la seva espectacularització. Així doncs, la pràctica esportiva adquireix un reconeixement social que va més enllà de la pròpia disciplina i que es reflecteix en els esdeveniments massius i en els esportistes. En aquest sentit es creen xarxes d'identificacions i relacions de complicitat i identitat entre els esportistes i el públic, potenciant la configuració de les aficions com a col·lectiu i propiciant un nou model de relacions socials totalment popular i interclassista.¹⁸⁸

La promoció de l'esport, i més concretament del futbol, configura un nou espai de sociabilitat aglutinador de fidels militants, sobretot joves, que afavoreixen la participació i la difusió cultural i social. La rivalitat esportiva en una mateixa ciutat als

¹⁸⁶ TRESSERRAS, Joan Manuel: "La sociedad de comunicación de masas en España", a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 101-102.

¹⁸⁷ DOMÍNGUEZ, Andrés: "La práctica de la modernidad...", a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos...*, op. cit., pp. 72-73.

¹⁸⁸ *Ibidem*, pp. 77-81.

anys deu i vint no s'ha d'entendre com un enfrontament ideològic o polític sinó, d'acord amb Domínguez¹⁸⁹, com un mecanisme de representació i integració de les noves dinàmiques urbanes, competint entre sí pel lideratge de l'espai urbà compartit. En aquest sentit, el valor atorgat a les instal·lacions i equipaments esportius simbolitza clarament el grau de sacralització de les emocions, identitats i afeccions configurades entorn del fenomen social –i incipientment massiu– que suposa l'esport.

Altrament, els sectors socials, econòmics i polítics crítics i combatius amb el nou fenomen esportiu –l'Església, l'Exèrcit, les elits tradicionalistes i conservadores, etc.–, sucumbeixen progressivament al seu poder de convocatòria i de mobilització i l'intenten instrumentalitzar d'acord amb els seus interessos i motivacions. El discurs del rebuig, doncs, és bescanviat pel de la modernitat defensiva degut al temor d'aquestes elits vers la participació de les masses en la vida política, econòmica i social del país. La participació esportiva es copsa, en efecte, com un primer estadi d'integració i de participació de les masses en les estructures rectores de la quotidianitat ciutadana, origen de les pors dels estaments dirigents.¹⁹⁰

En aquest context, a partir de 1920 la pràctica esportiva inicia la seva massificació i democratització social accedint a les classes treballadores i mitjanes i fent-les partícips d'aquests nous fenòmens, els quals s'incentiven també amb l'especialització temàtica de la premsa generalista i amb la proliferació de rotatius esportius. La seva lectura incrementa l'interès de les classes populars i treballadores quant a la pràctica i l'espectacle esportius, fet que en propicia la multiplicació i l'increment al llarg del període 1913-1927, d'acord amb Cruz i Sáiz.¹⁹¹

En aquest sentit, tot i la dictadura de Primo de Rivera, la massificació i la popularització de l'esport no decreix durant aquesta etapa, ans al contrari, és enfortida i consolidada, en tant que l'ecosistema socio-comunicatiu espanyol s'accelera enlloc de deturar-se degut a la censura aplicada sobre la premsa ideològica i política. Aquest silenci, en paraules de Gómez Mompert i Marín,

“[...] no va deixar una altra sortida que implementar aquells aspectes més definatoris de la cultura-espectacle. El desenvolupament “exponencial” dels entreteniments massius

¹⁸⁹ *Ibidem*, pp. 85-88.

¹⁹⁰ BAHAMONDE, Àngel: “La escalada del deporte en España en los orígenes de la sociedad de masas, 1900-1936”, a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos...*, *op. cit.*, pp. 93-94.

¹⁹¹ CRUZ, María; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo...*, *op. cit.*, pp. 310-312.

(començant pel futbol) i la seva traducció-representació reflectida en els diaris d'aquells anys així ho corroboren.”¹⁹²

Així mateix, la nova cultura de l'espectacle i els nous fenòmens esportius fomenten també la cultura del benestar, no només com una font de salut i d'higiene sinó com a element potenciador de la bellesa física i de culte al cos. Aquesta nova dimensió és impulsada i massificada amb la col·laboració inestimable dels moderns mitjans de comunicació de masses i de la publicitat comercial¹⁹³, els quals també estimulen i consoliden la funció social i el poder de convocatòria dels nous ídols de masses, tot incentivant també la comercialització i l'espectacularització.

En efecte, el poder de convocatòria del futbol i dels futbolistes s'evidencia amb la mobilització de grans masses de seguidors que no dubten a realitzar llargs desplaçaments per gaudir del nou fenomen esportiu i dels seus ídols. Igualment, les retransmissions radiofòniques a partir de 1927 són, en aquest sentit, un impuls definitiu per a l'espectacularització i la massificació del futbol, la mitificació dels futbolistes i el seu apropament a l'audiència. En paral·lel, l'increment del seu nivell de professionalització també s'aconsegueix amb la creació del Campeonato Nacional de Liga (1928-1929), amb el qual es consolida la fidelització dels aficionats, la rivalitat competitiva entre clubs i un augment notable de la qualitat del joc.¹⁹⁴

En un altre ordre de coses, si bé l'aportació de l'esport i sobretot del futbol a la modernització social i cultural de la societat de masses espanyola és inqüestionable, no obstant això cal incidir en la seva absoluta i excoent masculinització. L'oposició a la pràctica esportiva de la dona –instrumentalitzada per les elits conservadores i tradicionals espanyoles però avalades, directament o indirecta, per les esquerres i els sectors més progressistes– es fonamenta en les mateixes raons biològiques que determinen el seu rol social. Per tant, permetre la integració i el protagonisme esportiu femení equival, segons aquesta cosmovisió, a “[...] cuestionarse la visión patriarcal tradicional, con lo cual lo que estaba en peligro era la hegemonía social masculina. [...]”¹⁹⁵, en paraules de Xavier Pujadas. Amb tot, la incorporació definitiva i

¹⁹² GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric: “Les transformacions de la premsa catalana de la República a la Guerra”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Lluís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit., p. 203.

¹⁹³ DOMÍNGUEZ, Andrés: “La práctica de la modernidad...”, a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos...*, op. cit., pp. 69-72.

¹⁹⁴ BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, op. cit., pp. 235-239.

¹⁹⁵ PUJADAS, Xavier: “Del barrio al estadio. Deporte, mujeres y clases populares en la Segunda República, 1931-1936”, a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos...*, op. cit., p. 156.

generalitzada de la dona en la pràctica i la cultura esportives es produeix –ben tímidament– als anys trenta. Tot i que segueix relegada del món esportiu, l’arrelament i la multiplicació de clubs i associacions esportives femenines en sacsegen la concepció patriarcal i masclista, si bé els avenços assolits resulten estèrils i insuficients al llarg de la Segona República i són definitivament aniquilats amb la Guerra Civil.¹⁹⁶

El sistema republicà també consolida la pràctica esportiva entre les classes populars i obreres gràcies, en part, als nous marcs de sociabilitat que en fomenten la instrucció popular mitjançant les noves formes d’oci i l’esport, fet que afavoreix la culminació del procés de democratització social i esportiu espanyol. Tanmateix, tot i el temor de les elits estatals vers la creixent organització, mobilització i presa de consciència de les masses, la seva politització i radicalització troba en l’esport –sobretot en el futbol– una via de representació i de reproducció de les seves demandes i interessos que afavoreix l’inici del canvi social, cultural i polític. En definitiva, la nova realitat social i política de la Segona República transforma la pràctica esportiva ciutadana, en tant que es diversifica i creix sobretot entre els joves, les classes treballadores i les dones. No obstant això, la inestabilitat política, social i econòmica, la ineficàcia i problemàtica implantació de polítiques referents a l’educació física, i la greu desconexió existent entre el món rural i l’urbà, perjudiquen la consolidació d’un projecte esportiu estatal.¹⁹⁷

Igualment, la instrumentalització ideològica de l’esport fruit de la polarització política, social, cultural i ideològica accentua i vigoritza la identificació de l’aficionat amb una certa simbologia política i doctrinal, en cada cas. En efecte, al llarg de la dècada les relacions d’identitat i els vincles emocionals ja no depenen únicament de la vinculació de l’aficionat amb l’esport, amb el simbolisme social i amb la representació territorial, sinó que s’enllacen amb les identitats polítiques i ideològiques precisament fomentades i vigoritzades pel context republicà, d’acord amb Armand Balsebre.¹⁹⁸

L’esport com a pràctica i espectacle de masses, i també com a instrument catalitzador d’aquests, es consolida amb l’esclat de la Guerra Civil seguint la dinàmica natural dels anys anteriors, per bé que ha de modificar la seva funcionalitat degut al nou context. En

¹⁹⁶ BAHAMONDE, Ángel: “La escalada del deporte...”, a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos...*, op. cit., pp. 117-119.

¹⁹⁷ PUJADAS, Xavier: “Del barrio al estadio. Deporte, mujeres y clases populares en la Segunda República, 1931-1936”, a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos. Historia social de deporte en España, 1870-2010*, Alianza, Madrid, 2011, pp. 125-129.

¹⁹⁸ BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, op. cit., p. 246.

aquest sentit, des d'ambdós bàndols es polititza i s'instrumentalitza com a eina bèl·lica i propagandística aprofitant la seva condició per a internacionalitzar el conflicte i guanyar adeptes. Tanmateix, la pràctica esportiva experimenta una constant davallada a causa de: 1) la incessant mobilització de gent jove al front i a la rereguarda –fonamental per a la progressió i la vitalitat de l'esport–; 2) el marc de violència política i repressió que afecta i destrueix el teixit associatiu; i 3) el protagonisme dels militars i l'Església que restringeix la pràctica esportiva als actes lucratius i proselitistes, i en combat la concepció cultural i modernitzadora adquirida.¹⁹⁹

Amb tot, el rendiment propagandístic i diplomàtic que el bàndol franquista extreu de la pràctica esportiva en potencia la seva legitimació, el seu definitiu reconeixement i la seva homologació internacionals. En el terreny esportiu, el franquisme també guanya la pugna de la instrumentalització política i bèl·lica, fet que influeix notablement en ambdós bàndols i en la resolució del conflicte.

1. 2. 7. Ràdio

Quant al nou sistema informatiu i comunicacional, la transmissió del so directe té en l'expansió de la radiofonia el principal avenç de la segona meitat del XIX, si bé la seva propagació es produeix en els anys tombants del XIX al XX. Tanmateix, la Gran Guerra en frustra el desenvolupament i la consolidació fins als felïços anys vint, degut al seu ús exclusivament militar.²⁰⁰ Així doncs, cap a 1910 s'albira un immens allau de demanda informativa degut a la massificació i l'espectacularització de la moderna societat de masses, fet que accelera el progrés de la ràdio com a mitjà de comunicació de masses. La instrumentalització de la radiofonia com a negoci es vincula a la constant cerca de beneficis econòmics, fet que determina imprescindible una regulació legislativa clara que permeti de satisfer la complaença i les demandes del públic. La primera regulació en aquest àmbit s'aprova als Estats Units l'any 1912, d'acord amb Vázquez Montalbán.²⁰¹

En aquest sentit, les principals qüestions es concentren entorn la transmissió i la recepció de la radiodifusió i el grau de producció i d'autonomia, aspectes tractats per la legislació de cada societat, en termes més o menys centralistes i centralitzats, i segons el

¹⁹⁹ DOMÍNGUEZ, Andrés i PUJADAS, Xavier: "Estadios y trincheras. Deporte y retaguardia en la Guerra Civil, 1936-1939", a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos...*, op. cit., pp. 170-173.

²⁰⁰ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 160.

²⁰¹ *Ibidem*, pp. 178-179.

grau de democratització de cada país. En efecte, la indústria radiofònica nord-americana es configura entorn d'un nou mètode d'exploració –i exportació– comercial i industrial: els missatges radiofònics. Amb aquests els productes comunicacionals i comercials resulten més fàcils d'absorbir per l'audiència, en tant que es mostren més propers al consumidor.²⁰²

Tanmateix, en aquest primers anys de segle segueixen desenvolupant-se les dues pràctiques originàries de la radiodifusió: la retransmissió d'esdeveniments sonors i la programació complementària per mantenir el servei i l'audiència, reprimint una producció autònoma específica del sector.²⁰³ No obstant això, la indústria radiofònica s'erigeix durant el període d'entreguerres com l'única capaç de desafiar l'hegemonia del periòdic com a mitjà de comunicació de masses preeminent i configurador de la cultura de masses.

En definitiva, en les democràcies liberals capitalistes la ràdio s'expandeix gràcies a la industrialització dels aparells receptors, a la voluntat de l'Estat de ser partícip del nou mitjà, i al desig dels publicistes –i del propi Estat– d'arribar a totes les capes socials, sobretot les més inaccessibles. En aquest context, el nou mitjà radiofònic és emprat per la burgesia liberal capitalista com a arma per a la lluita de classes, amb l'objectiu de transgredir i corrompre la consciència de classe de les masses²⁰⁴, fenomen a l'entorn del qual s'estructura definitivament l'organització de la comunicació social.

Igualment, en els anys posteriors a la Gran Guerra les tendències culturals monopolístiques es reforcen degut a la nova tecnologia centralista, fet que impulsa la definitiva institucionalització de la radiodifusió. Així mateix, d'acord amb Williams²⁰⁵, el desenvolupament harmònic general de les cultures urbanes i industrials amb els centres dominants, facilita i incentiva la congregació entorn la ràdio tant dels diversos tipus de relacions comunicatives preexistents –associacions, centres, teatres, cafès, etc.– com de les modernes –cinema, institucions de producció centralitzada i de ràpida distribució, etc.–, escenari no exempt de topades i desafiaments tècnics i relacionals entre les distintes formes de comunicació i sociabilitat.

²⁰² *Ibidem*, p. 182; WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, *op. cit.*, p. 205.

²⁰³ WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, *op. cit.*, pp. 205-206.

²⁰⁴ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, *op. cit.*, pp. 183-185, 195-196.

²⁰⁵ WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación...*, *op. cit.*, p. 202.

D'altra banda, la variada oferta que proporciona la ràdio –notícies, opinió, música, etc.– provoca que els teixits comunicatius s'aboquin irremeiablement a una profunda reestructuració i revisió dels seus hàbits quotidians, tan col·lectius com individuals. En efecte, la radiodifusió –i sobretot la possibilitat d'adquirir un receptor domèstic a l'Europa dels anys vint– canvia notablement la naturalesa de les societats. La massificació de la ràdio impulsa la seva concepció comercialitzable, la qual s'implementa cobrant pels serveis prestats, desnaturalitzant el seu caràcter i prioritizant les solucions avalades per les institucions polítiques i econòmiques.²⁰⁶

El creixement i l'exportació de la nova indústria genera una incipient diversificació dels seus continguts, afavorint l'aparició, per exemple, del divertiment i la distracció. Aquest nou caràcter aporta la necessitat d'evasió demandada per l'audiència –en el sentit de compensar o atenuar les frustracions individuals i col·lectives–, a més de beneficiar, més o menys implícitament, la intenció informativa i persuasiva. Així doncs, la necessitat catàrtica de l'oient troba en la ràdio, si bé no únicament, l'oportunitat d'evadir-se de la seva realitat personal tot emmirallant-se amb els herois ficticis dels serials o amb la narració d'històries fantàstiques. Talment, això propicia que la predisposició de la conducta individual –i, en conseqüència, del conjunt de les masses– resti sota control dels interessos oligàrquics que regeixen la indústria dels moderns mitjans de masses, d'acord amb Vázquez Montalbán.²⁰⁷

Malgrat el fre que pateix el sector amb la Gran Guerra, els interessos econòmics i militars durant el conflicte promouen innombrables assajos que generen una millora tècnica de la radiodifusió. No obstant això, els primers avenços científics i tecnològics del XX espanyol s'implementen, d'acord amb Balsebre²⁰⁸, amb la regulació del Servei Radiotelegràfic a inicis de 1908, si bé el monopoli del servei no depèn encara de l'Estat sinó d'empreses estrangeres que en reben la concessió en exclusiva –condició inalterable fins la Segona República–. Amb tot, les primeres emissions radiofòniques regulars apareixen a Espanya a partir de 1923, fruit dels avenços nord-americans en aquest camp al inici de la dècada.

En aquests anys, la ràdio esdevé un fenomen comunicatiu essencialment urbà i propi de les grans ciutats de l'Estat, on s'hi constitueix un mercat potencial d'oients que genera

²⁰⁶ *Ibíd.*, pp. 203-205.

²⁰⁷ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, *op. cit.*, pp. 203-205.

²⁰⁸ BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, *op. cit.*, pp. 19-23.

un mercat publicitari. A més, la cultura associacionista arrelada en aquests àmbits potencia la formació de clubs de radiooients i en fomenta la iniciativa empresarial. Si bé la ràdio és un mitjà d'entreteniment per a les elits culturals, la mobilització cultural popular n'incentiva l'interclassisme i la diversificació. Els factors ara adduïts evidencien, d'altra banda, la marginalitat de la radiodifusió prèvia a la dictadura, palesada en la seva nul·la participació en el cop d'Estat de Primo de Rivera atès el seu desús i la seva manca de concepció com a mitjà informatiu.²⁰⁹

Tanmateix, a partir de 1927 sorgeix un nou gènere radiofònic que accelera l'impacte popular de la ràdio, combinant informació, entreteniment i espectacle: la retransmissió de partits de futbol. El poder de convocatòria massiva d'aquest esport i dels nous ídols esportius propicia també la comercialització i l'espectaculartització de les retransmissions que transformen la ràdio en un veritable mitjà de comunicació interclassista i popular. En efecte, el nou model de consum de masses, fins aleshores restringit al consumisme de les elits espanyoles, inicia la seva expansió gràcies a la ràdio i a les referències publicitàries que incorpora. La seva consolidació com a mitjà de comunicació de masses es pretén a través d'una estructura financera sòlida, una programació de qualitat i una audiència constant i en irrefrenable creixement, d'acord amb Balsebre.²¹⁰

La Segona República afavoreix la dinàmica evolutiva del sector sobretot quant a la programació i l'estructuració de la ràdio: a les transmissions musicals en directe s'hi sumen les informatives, els noticiaris i la nova funcionalitat política, partidista i governamental del mitjà. En efecte, en paraules de Carmelo Garitaonandia,

“[...] La abolición de la censura y la necesidad de estar informado en la España del cambio legitiman la función informativa de la radio. La radio en casa, en los despachos, en los casinos y en los cafés es el “balcón” desde el cual el ciudadano español observa expectante qué está pasando.”²¹¹

L'obertura política implica l'ampliació informativa i l'aparició de noves expressions i horitzons comunicatius: espais de tertúlia, seccions de crítica, retransmissió de discursos i actes polítics, etc. En aquest sentit, la classe política se serveix de la ràdio per a difondre la seva ideologia i la seva política, conscient de la seva importància per accedir

²⁰⁹ *Ibíd.*, pp. 23-30, 40-41, 195.

²¹⁰ *Ibíd.*, pp. 36-37, 234-235, 248, 258.

²¹¹ GARITAONANDIA, Carmelo: *La radio en España, 1923-1939. De altavoz musical a arma de propaganda*, Siglo XXI i Universidad del País Vasco, Madrid, 1988, p. 80.

als sectors socials desproveïts d'altres mitjans de comunicació com ara la premsa – infants, dones, analfabets, etc.–. A mesura que la pràctica radiofònica es generalitza,

“[...] se observa la aparición de algunos de los rasgos característicos de la moderna propaganda política: la reducción de las ideologías a algunos estereotipos fácilmente asimilables e interiorizables, la repetición frecuente de las ideas básicas y la introducción de eslóganes.”²¹²

No obstant això, el raquitisme del servei radiofònic espanyol és evident si es compara, per exemple, el nombre de llicències de ràdio expedides el 1935 arreu del continent: mentre Anglaterra i Alemanya són els països capdavanters amb més de 7 milions de permisos concedits, molt lluny dels més de 2 milions de França i la URSS, l'Estat espanyol registra poc més de 300.000 llicències de ràdio, essent superada per Hongria – més de 350.000– o Polònia –prop de mig milió–, en dades de Garitaonandia.²¹³ Tanmateix, aquesta xifra no s'adequa completament a la realitat social espanyola, atès que existeixen multitud de receptors funcionant sense llicència –sobretot en casinos, cafès, ateneus, seus de partits polítics, etc.–, fet que palesa com

“A la radio se la consideraba ya para estos momentos como un medio extraordinario de difusión de la palabra hablada y de la música, arma de propaganda comercial, de información, de cultura literaria o artística, y de simple placer –y no por ser la última la menos importante–. [...]”²¹⁴

Així doncs, l'auge i l'impacte de la propaganda política radiada a la dècada dels trenta – quant a la seva capacitat i funció mobilitzadora, adoctrinadora i persuasiva–, atorguen una nova dimensió a la ràdio, en tant que, havent culminat el seu procés com a mitjà de comunicació i de difusió massiu, se serveix de la seva efervescència, agilitat i immediatesa per esdevenir l'altaveu de les consignes i de les lluites polítiques del moment. Aquesta condició es palesa, sobretot, amb els esdeveniments socials i polítics produïts des dels mesos previs a les eleccions del febrer de 1936.

No obstant això, la República tampoc assoleix la configuració d'un servei de radiodifusió que cobreixi tot el territori, aspecte que evidencia l'endarreriment notable del país i del sistema. En relació amb això, la ràdio espanyola es manté únicament de la publicitat, mentre que les homòlogues europees reben el suport dels governs i es configuren com a instrument cultural i polític, segons el moment i la problemàtica. Amb

²¹² FRANQUET, Rosa: “Las emisoras radiofónicas...”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política*, op. cit., pp. 468-469.

²¹³ GARITAONANDIA, Carmelo: *La radio en España...*, op. cit., pp. 125-126.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 137.

tot, la funció de la ràdio durant la Guerra Civil esdevé primordial, sobretot a l'hora de mantenir

“[...] la conexión sentimental con el campo de batalla y con la vida “civil” en los pueblos y ciudades; que alimentaba de ilusiones la esperanza por un mañana mejor, cuando el mensaje sintonizado era el de la radio “partidaria”, o vomitaba palabras de miedo y desconsuelo, cuando la sintonía escuchada correspondía a una radio “enemiga”. [...]”²¹⁵

Així doncs, la significació històrica de la ràdio espanyola durant la Guerra Civil és la d'arma de guerra i la d'agent propagandístic, tot i que les emissions informatives no desapareixen de la vida de les grans ciutats i menys a la rereguarda. En aquest aspecte, la ràdio també esdevé un instrument essencial per a afavorir el correcte funcionament dels serveis públics i administratius de les ciutats, i per mantenir una organització política eficient. A més, amb la guerra apareixen nous serveis radiofònics en ambdós bàndols, destinats a la radio-beneficiència –per mobilitzar l'ajuda ciutadana als nens, a les dones, als combatents al front, etc.–, al servei de socors –informant sobre persones desaparegudes–, a l'avís de bombardeig –que facilita el refugi dels civils–, o al servei d'informació sobre presoners al front de guerra.²¹⁶

1. 2. 8. Cinema

Durant el segle XIX, l'Enciclopèdisme, la Revolució Francesa i les revolucions industrials són fenòmens que propicien l'aparició del cinema i de la seva indústria, en acceleració d'ençà 1870. La seva configuració es produeix en consonància amb d'altres manifestacions com la invenció de la fotografia i els seus avenços científics, tècnics i tecnològics, i les noves formes de socialització, sociabilització i oci que afavoreixen el trànsit d'allò col·lectiu a allò massiu.²¹⁷ En aquest sentit, cap a 1890 s'inicia la industrialització dels enregistraments i les filmacions, fet que canvia profundament els horitzons de la quotidianitat social i provoca una progressiva instrumentalització ideològica i comercial d'un seguit d'eines fins aleshores còpsades únicament com a motivacions pedagògiques, artístiques i d'entreteniment.

En relació amb aquests factors, el desenvolupament incontestable del cinema es produeix amb la fi de la Gran Guerra degut a la creixent espectacularització de la societat de masses, si bé les grans audiències populars i massives s'assoleixen una

²¹⁵ BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, op. cit., p. 369.

²¹⁶ *Ibíd.*, pp. 438-441.

²¹⁷ PORTER, Miquel: *Història del cinema a Catalunya (1895-1990)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1992, p. 31.

dècada després, gràcies a la maduresa del llenguatge cinematogràfic. Així doncs, la transmissió de nous codis de conducta i la implementació de nous models de comportament –totalment intransferibles amb la imatge fixa– són facultat exclusiva del cinema i es vehiculen mitjançant “[...] la irrefutable evidència de la imatge, el metalenguaje del gesto o la mueca intencionada al servicio de la imposición de un repertorio de verdades-evidencias.[...]”²¹⁸ Això, juntament amb la institució dels conceptes d’entreteniment i diversió de la comunicació de masses, coadjuva l’impuls del cinema com a mitjà de masses hegemònic mundial a partir de 1920.

En efecte, la Gran Guerra paralitza la indústria cinematogràfica europea i accelera l’impuls hegemònic de la nord-americana que, aprofitant aquesta circumstància, és emprada políticament per exportar una determinada i intencionada imatge dels Estats Units. En aquest sentit, la inversió de 1.500 milions de dòlars a la seva indústria la fa comparable a la de l’automòbil, el petroli o les cigarretes. Altrament, el seu ús polític intrínsecament vinculat a l’ús popular del nou espectacle dota el cinema de la connotació de reproducció de la realitat que el caracteritza i que esdevé essencial per accedir a l’audiència i eixamplar-la, d’acord amb Martín-Barbero.²¹⁹

Aquest fet provoca que en els anys previs a la Gran Guerra s’institucionalitzi la censura i s’apliqui a nombrosos films nord-americans com a mecanisme de prevenció, degut a l’efectiva capacitat de mimetització conductual, a l’exaltació de la seva condició i funció persuasives, i a la creació de models de comportament i d’imatges estereotipades. Aquesta característica, tanmateix, desperta l’afany d’evasió de l’audiència fonamentada en el naixement de l’*star system* de Hollywood que esdevé l’element catàrtic per excel·lència de les insatisfaccions, les inseguretats i les angoixes, tot servint de via d’escapament balsàmica de les seves frustracions personals i vitals.²²⁰

Així doncs, mitjançant aplaudiments o xiulades, l’espectador aprova o rebutja l’actuació o l’actitud dels personatges –i dels actors i actrius–, permetent de calibrar els graus d’identitat i d’identificació de l’audiència com a mecanisme de catarsi. En definitiva, “[...] La indistinción entre actor y personaje producía un nuevo tipo de mediación entre el espectador y el mito. [...]”²²¹ Aquest fenomen, que s’expandeix també per la premsa

²¹⁸ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación social...*, op. cit., p. 201.

²¹⁹ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., p. 165.

²²⁰ VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., pp. 180-181.

²²¹ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., pp. 167-168.

traduint-se en valors i comportaments quotidians, acaba substituint la tradició cinematogràfica de cada nació, el seu codi de costums i les normatives de conducta respectives, mitjançant figures com el xèrif o l'indi i gèneres com el western o el melodrama, d'acord amb Vázquez Montalbán.²²²

L'eficàcia del missatge melodramàtic i la seva exigència moral i política popularitzen el gènere entre les masses, tot afavorint la seva adhesió creixent vers el cinema, mentre que per les elits representa la vulgaritat de l'estètica popular, fet que determina el seu rebuig i menyspreu del nou mitjà de masses. No obstant això, els nous valors i comportaments incentiven, d'acord amb Martín-Barbero²²³, l'aburguesament del cinema i de la psicologia popular, i la seva idealització en genera l'adopció quotidiana de les masses. En definitiva, l'espectacle cinematogràfic s'instrumentalitza amb la intenció de massificar-se per a persuadir i adoctrinar les masses, tot incentivant l'acció propagandística i de conscienciació social i política per mitjà d'un llenguatge emocional.

Quant al cinema espanyol, en els darrers anys del XIX la indústria cinematogràfica és inexistente atesa la pobresa del procés d'industrialització de l'Estat. Aquest art, hereu del teatre i la fotografia, es caracteritza aleshores pel seu caràcter itinerant, esporàdic i canviant, propi de firaires, i practicat únicament en algunes grans ciutats – exclusivament encara a Catalunya i al País Valencià–, fet que, d'altra banda i juntament amb la modèstia dels seus preus, el catapulten com a espectacle eminentment popular, d'acord amb Miquel Porter i Julio Pérez.²²⁴

Aquesta dinàmica es manté fins ben entrat el XX; les primeres exhibicions cinematogràfiques a l'Estat s'inicien durant la segona meitat del primer decenni, gràcies també a què la rehabilitació de les sales genera un creixement constant de l'audiència. Aquest fet n'afavoreix una progressiva consolidació que li permet de competir amb el teatre com a principal activitat de lleure i d'instrucció de les masses. Aquest fenomen és més meritoris ateses les nombroses campanyes de desprestigi que diversos sectors socials

²²² VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación...*, op. cit., p. 202.

²²³ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., pp. 168-170.

²²⁴ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., p. 44; PÉREZ, Julio: "Narración de un aciago destino (1896-1930)", a GUBERN, Román; et al.: *Historia del cine español*, Catedra, Madrid, 1995, pp. 25-28. Per una història de la indústria cinematogràfica espanyola des de l'òptica de la premsa especialitzada editada i la crítica que aquesta en realitza, així com la seva catalogació, vegeu: NIETO, Jorge; MONTERDE, José Enrique: *La prensa cinematográfica en España (1910-2010)*, Shangrila, Santander, 2018.

benestants i burgesos infligeixen al cinema, al qual només atribueixen la capacitat de divertir i l'acusen de pervertir i d'emmetzinar. Igualment, la importació de films europeus i nord-americans en popularitza el lloguer, tot afavorint una major assiduitat de l'espectador a les sales de cinema, un major dinamisme en la diversitat de la programació de les mateixes, i la reproducció de films de major categoria i durada.²²⁵

En efecte, en els anys previs a la Gran Guerra la capacitat mobilitzadora del cinema creix en paral·lel i degut a l'auge del consumisme cinematogràfic i a la seva massificació. Malgrat tot, els resultats econòmics no acompanyen i la manca de recursos financers, humans, tecnològics i tècnics deturen la recuperació del sector i en desaprofiten la caiguda de les principals indústries europees. Amb tot, la configuració d'una incipient indústria cinematogràfica espanyola es produeix a meitats de la dècada dels deu, juntament amb un increment de les sales de cinema arreu del territori, si bé fins els anys vint no es normalitza i se n'estabilitza l'exhibició a les ciutats i nuclis de població menors.²²⁶

La supremacia cinematogràfica nord-americana a la fi de la guerra i la noció que les elits espanyoles mantenen sobre el cinema ensorren definitivament les il·lusions espanyoles de competir, a curt i mig termini, amb una indústria tan forta i perfectament organitzada com la dels Estats Units. Així doncs, mentre els països més desenvolupats han superat els defectes de les produccions i han comprès la funcionalitat social i pràctica del cinema, la incomprensió i la confusió social, política i econòmica cròniques –“[...] junto a otras [circunstancias] antes culturales e ideológicas que industriales [...]”²²⁷– vers la indústria cinematogràfica espanyola en perpetuen el seu estancament. En aquest sentit, en paraules de Porter,

“[...] el públic no es decidia ni a afavorir el seu cinema de manera suficient ni tampoc a rebutjar-lo. Quan semblava haver-se aconseguit un cert marge de confiança, sorgia de nou l'abstencionisme. Això produïa, com és natural, un estat d'incertesa en els productors, ja de per si prudents, que difícilment podien esperar l'ajuda de l'alta finança del país, jugadora sempre en partides guanyadores d'antuvi però gens amiga d'aventures, per cavalleriesques o prometedores que fossin.”²²⁸

²²⁵ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., pp. 59-60; PÉREZ, Julio: “Narración de un aciago...”, a GUBERN, Román; et al.: *Historia del cine español...*, op. cit., pp. 47-53.

²²⁶ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., pp. 65, 91.

²²⁷ PÉREZ, Julio: “Narración de un aciago...”, a GUBERN, Román; et al.: *Historia del cine español...*, op. cit., p. 49.

²²⁸ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., pp. 97-99, 103.

En definitiva, s'afavoreix la consolidació i l'exhibició del cinema estranger a l'Estat espanyol, que pel simple fet d'ésser importat ja es considera de més qualitat que l'autòcton, en detriment de la capacitat productiva i qualitativa de la indústria estatal.²²⁹ Malgrat la irrisòria producció i projecció del cinema autòcton, la seva concepció com a modern mitjà de masses assoleix quotes d'audiència cada cop més àmplies. Així, a mitjan dècada dels vint, la indústria cinematogràfica facilita noves propostes específiques per a la modernització de cada sector: moda, art, higiene, salut, urbanitat, etc., potenciant el sentit de l'espectacularització i la comercialització del temps lliure i de l'oci. Igualment com també succeeix a la resta d'Europa, el cinema es converteix en una nova plataforma per a la canonització i la glorificació dels nous ídols de masses.

En definitiva, el cinema, a la vegada que la publicitat, el periodisme i la ràdio, es configura com a pivot constructor del nou sistema d'organització de la comunicació social i, d'acord amb Espinet i Tresserras²³⁰, com a difusor d'aquesta nova cosmovisió. Així mateix, la relativa precocitat cronològica i els trets característics distintius del sistema català de comunicació li confereixen la funció d'organitzador i capdavanter de l'ecosistema comunicatiu de masses espanyol. Talment, el negoci i l'espectacle cinematogràfic espanyol són positivament afectats per les transformacions propiciades arran de l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929. En aquest cas, els preparatius incentiven i propicien un auge de la producció de documentals destinats a mostrar el procés de transformació de la ciutat i la seva repercussió estatal, amb una clara voluntat propagandística i espanyolitzadora en plena crisi sociopolítica del règim dictatorial.²³¹

Amb la proclamació de la Segona República, el cinema –que a l'Estat esdevé sonor aleshores– és afavorit i novament impulsat gràcies a l'obertura democràtica i política, fet que en potencia l'ús com a eina educativa i instructiva, sobretot en els medis rurals i populars, per combatre l'analfabetisme i la manca de professionalització. En aquest context, se celebra el Primer Congreso Hispano-americano de Cinematografía a Madrid, si bé no assoleix la repercussió i l'èxit esperats, degut entre d'altres a la manca de polítiques que incentivin el cinema estatal.²³² En definitiva, les problemàtiques socials i econòmiques, les confrontacions polítiques, i la radicalització i polarització ideològica

²²⁹ *Ibíd.*, pp. 104, 148, 159.

²³⁰ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 50-51.

²³¹ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., p. 172.

²³² *Ibíd.*, p. 182; GUBERN, Román: "El cine sonoro (1930-1939)", a GUBERN, Román; et al.: *Historia del cine español...*, op. cit., pp. 124-125.

experimentades als anys trenta repercuteixen de manera nefasta en la indústria del cinema, la qual s'empra i s'instrumentalitza com a eina de difusió i de propaganda político-ideològica.

En aquest context, el cinema de denúncia social configura el cos i l'essència del cinema polític del període intensificat amb la Guerra Civil, d'acord amb Garitaonandia.²³³ Aquest nou gènere, que s'afegeix a la producció i comercialització del cinema d'entreteniment, acaba sobrepasant-lo al llarg del període atesos els factors adduïts. Quan el juliol de 1936 s'esdevé la insurrecció militar, les grans capitals espanyoles productores de cinema se situen al costat de la legalitat republicana –Barcelona i València esdevenen rereguarda fins pràcticament el final del conflicte–, fet que concedeix una certa normalitat i estabilitat a la indústria cinematogràfica. No obstant això, el desenvolupament de la guerra en determina el caràcter exclusiu i dominant de la funció propagandística i bèl·lica, fixant definitivament la seva significació i valor socials i ideològics entre els dirigents polítics republicans.

En efecte, la capacitat d'adaptació del cinema a les característiques i les necessitats propiciades per la guerra incentiva la seva producció i el seu desenvolupament institucionals –sobretot del bàndol lleial–, si bé la iniciativa i l'esforç acaben esdevenint insuficients i estèrils.²³⁴

²³³ GARITAONANDÍA, Carmelo: “Las palabras como armas...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 164-165.

²³⁴ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., pp. 208, 214. Per copsar nítidament la diversificada i heterogènia producció cinematogràfica durant la Guerra Civil i els múltiples actors político-ideològics que en prenen part, vegeu: GUBERN, Román: “El cine sonoro...”, a GUBERN, Román; et al.: *Historia del cine español...*, op. cit., pp. 164-179.

2. SOCIETAT, CULTURA I COMUNICACIÓ DE MASSES A CATALUNYA

2. 1. Orígens, característiques, dinàmiques generals i trets bàsics

L'origen i la gestació de la Societat-Cultura de Comunicació de Masses a Catalunya tenen en l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, d'una banda, i en la Primera República espanyola, el 1873, de l'altra, els dos principals fenòmens i exponents. En ambdós, la burgesia noucentista catalana es mostra, o es pretén mostrar –i en certa mesura ho aconsegueix–, com el sector capdavanter estatal, aprofitant aquests escenaris per a projectar diverses iniciatives modernitzadores i transformadores en els àmbits industrial i econòmic. La voluntat de dirigir la industrialització i la democratització política, econòmica, social, etc., esdevé igualment un objectiu que es palesa infactible. D'altra banda, l'Exposició Internacional de Barcelona celebrada el 1929 –impulsada conjuntament per la dictadura i la burgesia industrial catalana, a redós de la Lliga Regionalista– i la fi del règim, marquen la dècada dels trenta: d'una banda, la fi de l'hegemonia burgesa conservadora catalanista a Catalunya i, de l'altra, la projecció i la consolidació definitiva de les esquerres republicanes catalanistes i socialitzants constituïdes sobre la base d'una cultura popular nacional i proletària.²³⁵

En efecte, la definitiva consolidació de la societat de masses a Catalunya es produeix amb la Segona República (1931-1939), caracteritzada per la democratització, la massificació i l'obertura política, social i cultural en tots els aspectes i àmbits. Aquests factors esdevenen imprescindibles per a la modernització i el progrés de l'ecosistema de comunicació de masses a Catalunya, per l'assentament definitiu de la societat de masses i de la cultura popular, i pel declivi irrefrenable de la cultura burgesa noucentista i conservadora i del seu projecte polític.

Així doncs, en el període 1888-1939 el Principat experimenta una transformació gegantina de les formes de vida i dels sistemes de comunicació, de la qual la Mancomunitat n'és l'epicentre fonamental i vertebrador. En aquest sentit, l'etapa 1914-

²³⁵ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 47-48; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., p. 8; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 112-113; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa diària. Quan els mitjans es fan de masses”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme de Catalunya. Vol. I Dels inicis a la Guerra Civil*, Editorial Sàpiens, Barcelona, 2016, p. 56.

1939 és la més intensa i decisiva quant a la construcció de l'ecosistema comunicatiu català, en tant que s'incentiva el consum col·lectiu i el desenvolupament dels mitjans socials com a conseqüència de l'estabilització de la comunicació de masses. Els pilars bàsics del nou ecosistema comunicatiu i de la societat de masses en general esdevenen, sens dubte, l'associacionisme, com a potenciador de l'articulació de la societat civil que es gesta aleshores –essencial per a la nova concepció de la vida urbana i industrial–, els espectacles i els esports, com a reflex de la moderna realitat naixent –espectacularització, atomització social, cosmopolitisme, etc.–. L'acceleració d'aquestes transformacions socials, econòmiques i culturals confirmen la transició d'una societat industrial amb elements culturals tradicionals al inici del XX a una de totalment capitalista.²³⁶

La presa de consciència de la comunicació i el redescobriment de la *dimensió comunicativa de la vida humana*, d'acord amb la idea de Marín i Tresserras, esdevenen una peça clau i característica de la configuració de la modernitat industrial i urbana a cavall dels segles XIX i XX. Igualment, aquesta nova –i moderna– dimensió afecta també els llenguatges, els quals

“[...] havien aparegut en la seva dualitat paradoxal, indissociable com a mecanismes d'alliberament de la ment i del pensament (de la consciència) i com a mecanismes de coartació i d'engarjolament de la mateixa ment i del mateix pensament. [...]”²³⁷

En aquest sentit, el moviment modernista és capaç d'aglutinar, aixoplugar i canalitzar aquells aspectes del llenguatge provinents de la tradició –més lligats a la cultura popular– als quals incorpora les nocions i els objectius propis de la nova modernitat industrial, així com els seus conceptes i horitzons.

El nou teixit industrial, cultural i social que es va configurant té com a motor la ciutat de Barcelona, que malda per esdevenir rectora i capdavantera de la moderna societat en gestació, malgrat que el seu esforç és frenat per la manca de connexió i comunicació amb la resta del país. Igualment, l'absència d'elements bàsics en l'àmbit cultural i comunicatiu de masses, que no s'assoleixen fins els darrers lustres del XIX, augura uns nivells allunyats respecte dels països més avançats del continent. Tot i així, però, a cavall d'ambdós segles es produeix la diversificació industrial del país que al llarg del

²³⁶ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 103-108.

²³⁷ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 94, 97-98.

primer terç del XX s'engrandeix i s'eixampla en consonància amb la dinàmica general de la societat de masses, d'acord amb Espinet i Gómez Mompart.²³⁸

Així per exemple, en plena Renaixença cultural l'alfabetització de la societat catalana també resta en estat dèbil i força allunyada dels nivells més elevats del continent, factor que n'endarrereix la consolidació. Aquest fet es deu, també i en part, a la contínua immigració majoritàriament analfabeta des de les àrees més empobrides de l'Estat. No obstant això, l'analfabetisme s'intenta combatre mitjançant l'obertura del consum dels nous mitjans de comunicació i la seva democratització social, l'escolarització eficaç i l'educació de les masses per assolir una societat de masses transversal i de ple dret.²³⁹ Tanmateix, la cohesió del medi cultural català durant la Renaixença es caracteritza per les migracions interiors camp-ciutat, sobretot durant la primera industrialització del XIX, fet que afavoreixen el desenvolupament dels moderns sistemes de comunicació. Aquest nou escenari, que genera també nous marcs de relació i de conflicte, incentiva l'aparició de noves expressions i eines de sociabilitat claus en la configuració de la Catalunya-Ciutat –és a dir, en la pròpia vertebració i connexió socioterritorial–.

En aquest sentit, la burgesia noucentista catalana malda per assolir una organització i estructuració territorial del Principat com a resposta al seu afany de direcció institucional i política, i que n'incrementi la capacitat productiva. Així pretén constituir una xarxa econòmica i social –inexistent aleshores– transitable i electrificada, integrada pel gruix de les ciutats mitjanes del país i liderades per la capital, en tant que escenari indispensable per al seu projecte de la Catalunya-Ciutat. Aquesta idea defensada per la Lliga Regionalista pretén assolir una incidència estatal amb l'objectiu de modernitzar i industrialitzar l'Estat espanyol, si bé fracassa degut a la seva manca de força i lideratge polític en el marc general. Altrament, aquest fet propicia que el radi d'acció de la burgesia catalana –i per tant de la Lliga– esdevingui l'àmbit territorial català, tant per qüestions de supervivència política com de classe, i desisteixi almenys provisionalment de crear *La España Grande*, d'acord amb Tresserras²⁴⁰, tot i mantenir-ne el mercat.

²³⁸ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 47-48; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 40-41.

²³⁹ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., p. 11.

²⁴⁰ Ibídem, pp. 14-15, 40-42; TRESSERRAS, Joan Manuel: "La sociedad de comunicación...", a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., p. 100; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 112-116.

A més dels factors adduïts també cal contemplar d'altres elements que copen el fracàs del projecte estatal de la burgesia catalana: 1) la incapacitat de l'Estat espanyol de reconèixer l'acció política catalana fora del Principat, 2) la feblesa de la monarquia i la crisi del sistema polític liberal-conservador, 3) la manca de doctrina popular de les polítiques burgeses catalanes, 4) la manca d'instruments i competències d'autogovern pròpies, 5) la dependència absoluta vers el mercat espanyol i l'Estat, 6) la frenada econòmica, social, educativa, institucional, etc., provocada per la crisi econòmica derivada de la Gran Guerra, i 7) la posició de la dictadura de Primo de Rivera vers l'autogovern català, el catalanisme polític i les seves accions governamentals.²⁴¹

Tanmateix, la funció dels mitjans de comunicació –sobretot de la premsa– en la difusió de la nova cosmovisió de la burgesia noucentista esdevé cabdal per a consolidar la modernització i configurar la societat de masses, així com per augmentar la seva presència i significació socials en tant que eina de culturització del país. Tots aquests elements, juntament amb l'auge dels moviments socials a Catalunya, l'agudització de la lluita de classes, les duríssimes condicions de vida i treball, la voluntat associacionista, la potenciació del nacionalisme i les ingerències militar i eclesiàstica en la vida civil, esdevenen els trets bàsics generals de la societat catalana fins que la dictadura de Primo de Rivera n'atura el procés.

D'altra banda, l'afany monopolitzador de la burgesia catalana precisa de l'existència d'un clima de masses favorable sobre el qual implantar i implementar els valors de la cultura i la civilització noucentistes. Així doncs, sota el paraigües de la cultura i la millora social es popularitzen les idees burgeses de modernització, progrés i urbanització. Les polítiques educatives i de comunicació social burgeses –pensades amb la intenció d'apropriar-se, prèvia manipulació, de la identitat de catalanitat col·lectiva– resulten indefugibles per assegurar-se el lideratge cultural i polític de la societat catalana. En aquest sentit, en la tasca de vertebració del noucentisme i del seu discurs hi actuen dues generacions d'intel·lectuals: els de la Mancomunitat, de caire tradicional i difosa des de l'àmbit de la literatura, i els de la Segona República, de caire populista i

²⁴¹ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 31-32; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: "Els símptomes de modernització i massificació a Catalunya durant la Segona República: el magazine *D'Ací i d'Allà* a través d'ell mateix i de les memòries", a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit., pp. 178-180.

de masses projectada des del periodisme i els moderns mitjans de comunicació de masses.

El fracàs d'aquesta vertebració en l'àmbit polític –més discutible en el cultural– propicia la total marginació política de la burgesia catalana conservadora al llarg de la Segona República. Igualment, la constitució de Catalunya com a nació sense Estat també fracassa com a conseqüència de la dependència vers el govern de l'Estat i de la manca d'instruments d'autogovern.²⁴² En efecte, la imperant necessitat d'una política territorial uniforme i d'un territori interconnectat es palesa, per exemple, atesos els 154 municipis de la demarcació de Lleida que el 1920 resten orfes d'infraestructures i de mitjans de comunicació, en dades de la Mancomunitat d'acord amb Espinet i Tresserras.²⁴³ En definitiva, s'evidencia la necessària territorialització de la xarxa de comunicacions per superar l'obsolet teixit comunicatiu heretat de la centúria anterior i, ahora, per orientar el territori vers la integració i el reequilibri en pro del recobriment del conjunt del país.

La industrialització, les migracions interiors i exteriors i la moderna planificació territorial afavoreixen i reforcen l'ecosistema català de relacions comunitàries i la funció rectora de Barcelona. Així és com, en part, la nova cultura comunitària urbana i industrial, d'arrel tradicional i vinculada a les classes treballadores, teixeix a inicis del XX el seu propi espai des del qual disputar-li l'hegemonia social i cultural a la burgesia. Aquest projecte de vertebració territorial suposa, per a les comarques més remotes en relació amb l'epicentre polític, econòmic i cultural del país,

“L'establiment immediat de mecanismes per al condicionament i millora de camins i de pistes de muntanya [que] va permetre, per primera vegada, d'acabar amb l'aïllament crònic de determinats municipis rurals i/o de muntanya. Algunes d'aquestes obres, [...] arribaren a constituir principals motius “noticiables” que la premsa va recollir amb entusiasme en les seves planes. Justament com a paradigma de la “modernització” i del “progrés” del país.”²⁴⁴

D'acord amb els factors ara adduïts, la concentració urbana és un tret essencial en la configuració d'un ecosistema de comunicació de masses. En aquest sentit, el territori català urbanitzat suposa el 42% el 1900 mentre que el 1930 supera el 54%, fet que

²⁴² GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 31-32; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: “Els símptomes de modernització...”, a TUNÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit., pp. 178-180.

²⁴³ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 38-39.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 40.

comporta un augment significatiu de la instrucció i de l'educació de les classes populars, tot incentivant-ne l'alfabetització. En el mateix període, i paral·lelament, s'assisteix a una indiscutible intensificació demogràfica, definint prou significativament el progrés experimentat al llarg del primer terç del XX: en efecte, la població catalana creix d'un milió vuit-cents mil habitants (1900) a prop de tres milions (1930), d'acord amb Espinet, Tresserras i Gómez Mompart.²⁴⁵ En aquests termes, la població de Barcelona passa del 24% al 36% al llarg del període i la població urbana catalana es triplica, fet que incentiva i reforça el teixit de relacions entre la capital i la resta del territori i afavoreix el sorgiment d'una nova cultura industrial que malda per arraconar la cultura burgesa i aristocràtica i manllevar-li'n l'hegemonia política i social.²⁴⁶ Quant a la immigració exterior i les migracions camp-ciutat, aquestes s'intensifiquen en els quinquennis 1916-1920 i 1926-1930: si la població immigrant suposa el 4% del total a la Catalunya del 1900, vint anys més tard n'esdevé el 14% i a les portes de la Segona República significa el 20% del país, de la qual el 35% s'instal·la a Barcelona.²⁴⁷

Quant a la ciutat de Lleida, aquesta augmenta en un 42% el nombre d'habitants en el primer terç del XX. Atès el context adduït, les primeres grans experiències de treball capitalista a les Terres de Ponent es produeixen al Canal d'Urgell i a la línia de ferrocarril que connecta Barcelona amb Lleida passant per Manresa i arribant primer fins a Saragossa (1861) i finalment a Madrid (1863). Això propicia uns nivells de migració entre Barcelona i les regions del ponent català, en ambdues direccions, influïnt forçosament en el moviment obrer barceloní del primer terç del XX tant en l'aspecte humà com cultural. Igualment, també afecta a la relació humana i cultural directa de Barcelona amb Saragossa i Madrid, així com amb l'àrea de l'Urgell i del Pla d'Urgell, la qual experimenta a les darreries del XIX un creixement demogràfic notable fruit de les migracions permeses pels ferrocarrils. En efecte, aquesta línia de ferrocarril comunica la capital catalana amb el Pirineu lleidatà i el d'Osca, fet que permet de connectar la Plana amb el Prepirineu i el Pirineu a través de Tàrraga i Agramunt.

En definitiva, ambdues experiències infraestructurals impulsen l'eixamplament de municipis a finals del XIX en forma de barris de nova planta habitats pels nouvinguts, fet que, a part d'afectar el tram local, ocasiona inestabilitat social però també

²⁴⁵ *Ibidem*, pp. 22-23, 35-36; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, *op. cit.*, pp. 108-111.

²⁴⁶ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, *op. cit.*, pp. 55.

²⁴⁷ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, *op. cit.*, pp. 35-36.

l'arribada d'idees i moviments polítics i culturals poc proclius a les Terres de Ponent fins aleshores –republicanisme, socialisme, obrerisme, etc.–. D'altra banda, la Segarra coneix una crisi finisecular lligada al lliurecanvisme que afecta la indústria oleícola, fet relacionat amb la posterior crisi de la fil·loxera que propicia migracions notòries cap a Barcelona, d'acord amb Capdevila.²⁴⁸ Igualment, en l'escena política alguns dels fets remarcables que exemplifiquen les transformacions experimentades a cavall dels segles XIX i XX són, entre d'altres, les victòries electorals de la candidatura dels *quatre presidents* (1901) i el moviment de Solidaritat Catalana (1907). Quant al marc sociocultural, cal fer referència a la reacció produïda com a resposta a l'assalt i al saqueig de les redaccions del setmanari satíric *Cu-Cut!* i del diari *La Veu de Catalunya* el 1905 per part d'alguns militars de la caserna de Barcelona, i a la concentració celebrada durant l'enterrament del mossèn Cinto Verdaguer tres anys abans.²⁴⁹

El procés configurador de qualsevol societat de masses compta indefectiblement amb l'afany associacionista i sociabilitzador de les masses, les quals s'enquadren més o menys progressivament en el marc polític, ideològic, cultural, religiós, i fins i tot paramilitar. La mateixa complexitat del moviment associacionista incentiva i afavoreix la interrelació de marcs o àmbits d'acció i discurs; això és, associacions de caire sociocultural, cultural i religiós, politico-esportiu o esportivo-religiós, etc. Algunes de les expressions més significatives i genuïnes en aquest sentit són els Pomells de Joventut, les joventuts socialistes o llibertàries, els centres excursionistes o la Federació de Joves Cristians (FJC), entre d'altres. El sometent i els partits polítics tenen d'altres arrels normalment poc relacionades amb l'associacionisme popular massiu i de consciència.²⁵⁰ Amb tot, el *boom* econòmic arran de la Gran Guerra i l'acció política i cultural de la Mancomunitat propicien l'inici del procés configurador de la societat de masses a Catalunya, perllongat fins la fi de la Guerra Civil. En efecte, a partir de la Gran Guerra augmenta el nivell de vida general de la població gràcies al increment del nivell salarial de les masses, fet que propicia l'auge de les ànsies consumistes avalades pel

²⁴⁸ CAPDEVILA, Joaquim: "La substitució del cançoner...", a *Els Marges...*, *op. cit.*, p. 52; CAPDEVILA, Joaquim: "La cultura camperola...", a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 78-82.

²⁴⁹ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, *op. cit.*, p. 83.

²⁵⁰ *Ibidem*, pp. 106-108.

capitalisme industrial –component clau per a la configuració i la consolidació de la societat de masses–, d’acord amb Espinet.²⁵¹

Quant als efectes econòmics de postguerra que afecten Catalunya, i que perduren fins les primeries dels anys vint, aquests incideixen molt positivament sobre les transformacions iniciades a principis de segle, sobretot en referència a l’obertura de mercats internacionals i a l’eliminació de competència estrangera. D’altra banda, les dificultats per adquirir subministraments i matèries primeres estrangeres s’incrementa notablement degut a l’encariment dels preus, que deriva en l’augment de la conflictivitat social i dels beneficis empresarials. Així doncs, la conflictivitat social entre les classes populars i les classes benestants i burgeses és una constant des de principis de segle, degut a la prèvia gestació i formació d’unes cultures nacional-populars difoses i arrelades entre les classes populars del país i configurades entorn d’una mitologia nacionalista i patriòtica fonamentada sobre la *seva* història nacional. Aquest procés comporta la *nacionalització de les masses*, d’acord amb Gómez Mompart i Marín²⁵², qüestió rellevant en l’estructuració de la moderna societat de masses tant a Catalunya com arreu.

En efecte, la culturització, la nacionalització i la definitiva politització de les masses permet, d’una banda, de democratitzar –d’universalitzar– la idea de la nació moderna entre aquells sectors tradicionalment més allunyats, i de possibilitar uns nivells remarcables de consens identitari referencial, inèdits fins aleshores en el marc del nou Estat modern. Així mateix, aquest procés impulsa i incideix clarament en una major cohesió i homogeneïtzació social. En definitiva, la difusió popular d’una nova cultura –i d’una mitologia historicista– nacional(ista), el context de crisi econòmica aguda que comporta el nou cicle històric i sobretot, en aquest ordre, l’empobriment que se sobrevé per a les classes mitjanes, amb els efectes, el risc, i la por de proletarització, és una combinació que atia uns vius nacionalismes fortament irracionalistes –vitalistes– i que juga a la identificació exaltadora entre massa –interclassista– i Estat-Nació.²⁵³

²⁵¹ *Ibidem*, pp. 48-49.

²⁵² GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, *op. cit.*, pp. 75-77.

²⁵³ *Ibidem*, pp. 49-54, 75-77; MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, *op. cit.*, pp. 77-78.

Quant a la política territorial, l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera frena i redirigeix antagonicament l'estructuració i la planificació projectada per la Mancomunitat. En aquest sentit, reprèn la concentració urbana sobre l'àrea de Barcelona i desmembra novament el territori en unes províncies mancades de planificació global. Quant a la dimensió informativo-comunicativa i al progrés de l'ecosistema català, la dictadura és percebuda i entomada inicialment com un canvi i una esperança pels sectors burgesos conservadors de la Lliga Regionalista, atès que el règim aspira a integrar l'incipient mercat de masses català per tal de transformar un sistema informatiu totalment obsolet. Tanmateix, la manca d'un model comunicatiu modern i eficient provoca la incapacitat del sistema d'incentivar i assentar els moderns mitjans de comunicació sobre un model de masses inexistent. Així doncs, la política informativa de la dictadura oscil·la entre el voluntarisme i la desorientació, fet que, sumat a la inestabilitat propiciada per la censura imperant i al progressiu enfrontament amb els intel·lectuals, ratifica la carència d'una política informativa i la incapacitat d'establir-ne una de coherent i ferma, d'acord amb Timoteo, Espinet i Tresserras.²⁵⁴

La intenció darrera d'assolir un ecosistema comunicatiu català distintiu i particular amb el qual contrarestar o si més no complementar la manca d'un aparell polític adequat, esdevé un objectiu encara més prioritari al copsar l'acarnissament i l'afectació de la repressió dictatorial vers dos dels pilars bàsics de la modernització del país: l'associacionisme i les mobilitzacions. La premsa, en canvi, esdevé més prudent i desenvolupa un rol intermediari, tot facilitant la relació amb la tradició cultural i comunicativa anterior.

Amb tot, els mitjans de comunicació esdevenen un dels pivots constructors del nou sistema d'organització de la comunicació social i de la difusió de la nova cosmovisió. Així mateix, la relativa precocitat cronològica i els trets característics distintius vers el context estatal singularitzen i diferencien el sistema català de comunicació, fet que li atorga la responsabilitat –si més no, teòrica i moral– d'organitzar i encapçalar la societat civil catalana i espanyola, i els seus mitjans de comunicació. L'avantguarda catalana en aquest àmbit possibilita el ressorgiment d'un altre tret distintiu de l'ecosistema i de la

²⁵⁴ TIMOTEO, Jesús: "Los frustrados intentos...", a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 85-87; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., p. 41.

societat de masses catalans: la recuperació del català com a llengua vehicular.²⁵⁵ La nova situació comunicativa, en definitiva, reflecteix la consciència social comunicativa i informativa que s'impregna progressivament al llarg de les dècades en els diversos sectors socials, polítics, ideològics i culturals de Catalunya i de l'Estat espanyol. En aquest sentit, els actors de l'hegemonia social i moral tradicional malden per apuntalar el propi monopoli cultural i moral tradicionals enfront la moderna, profunda i transcendent dimensió del nou ecosistema comunicatiu representat pels nous mitjans de comunicació i per l'espectacularització en la nova societat naixent.

Un altre fenomen característic de la moderna societat de masses és l'eclosió del gènere femení en la vida pública, i concretament en la premsa, els primers anys del XX. De fet, d'ençà la Gran Guerra aquesta manifestació és cada cop més comú i en progressiva expansió i consolidació, evidenciada en un clar augment de les publicacions femenines i feministes, tant en nombre com en qualitat i decisivament determinada per la politització i la presa de consciència de la dona tant col·lectivament com. En efecte, la participació de la dona en la vida pública del país i la seva gradual independència respecte de l'home experimenten el seu punt més àlgid i vibrant durant la Segona República. En aquest context, les publicacions femenines deixen de ser preminentment les de moda, maternitat o cuina per esdevenir –també i sobretot– revistes d'informació general, política, art, cinema, etc. Els magazines de moda, tanmateix, són els únics que mantenen una evolució constant i una difusió creixent al llarg del primer terç del XX.²⁵⁶

En definitiva, la societat catalana arriba a la dècada dels trenta configurada com a societat de masses, capitalista i industrial, si bé no sense resistències, alteracions ni tensions tant en l'àmbit social com territorial entre les diverses àrees del país. Les transformacions bàsiques en aquest sentit són: 1) la progressiva concentració urbana, 2) l'estructuració del territori a través d'una xarxa de nuclis urbans connectats per vies de comunicació i transports, 3) l'eixamplament geomètric de la informació i de les mercaderies, i 4) la progressiva alfabetització i uniformització –o homologació– cultural d'àmplies capes poblacionals que esdevenen el públic potencial dels nous grans espectacles socials de masses.²⁵⁷

²⁵⁵ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 50-51.

²⁵⁶ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 216-218.

²⁵⁷ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., p. 26.

No obstant això, la incapacitat de la burgesia catalana en vertebrar i integrar els mitjans de comunicació i les indústries culturals en el seu sistema organitzatiu i polític de masses, entre d'altres, precipita el declivi irrefrenable de la Lliga a Catalunya fins al punt de ser sobrepassada electoralment per les esquerres socialitzants i obreres. Així doncs, la victòria electoral de l'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) a les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, i la posterior proclamació de la Segona República espanyola, exemplifica clarament i incontestable el descontent de la societat catalana amb els dirigents de la burgesia noucentista, atès el seu aval i suport a la dictadura que finia.

Atès que el caràcter comunicatiu de les formes d'organització política i social és essencial en una societat de masses, la vertebració del nou sistema polític comporta en aquest sentit una moderna estructuració basada en el sufragi i en la convocatòria periòdica d'eleccions. En efecte, la força i la fermesa de la democràcia representativa de masses es consolida amb la Segona República i amb la Generalitat republicana i, consegüentment, el desenvolupament d'un sistema informatiu modern esdevé un dels principals objectius i anhels regeneradors i transformadors del nou sistema polític de masses. La consolidació definitiva de la societat de masses i de l'ecosistema comunicatiu catalans, assentats necessàriament sobre els mitjans de comunicació de masses com a principal eina d'instrucció, democratització i participació, es projecta en paral·lel a la dinàmica liberalitzadora, massificada i democràtica republicana.

D'acord amb Espinet i Tresserras²⁵⁸, aquest procés esdevé una autèntica revolució –en la vessant organitzadora de la producció social de la comunicació– en termes de transformació global de la societat, la qual es demostra essencial per entendre la crisi del sistema de la Restauració i la definitiva democratització i politització de les masses, essent emprades per a finalitats concretes prèvia manipulació i persuasió. Tanmateix, també són percebudes i concebudes com un ens irracional capaç d'obrar de manera autònoma, sense necessitat ni voluntat de dependre de la política ni dels seus líders.²⁵⁹

Malgrat tot, cap dels successius governs republicans són capaços d'establir un ecosistema comunicatiu de masses modern, eficaç i uniforme, atesos els següents

²⁵⁸ *Ibíd.*, pp. 16-17.

²⁵⁹ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, *op. cit.*, pp. 106-108.

factors, d'acord amb Timoteo²⁶⁰: 1) la disparitat ideològica entre les forces polítiques que governen, 2) el caràcter messiànic i salvífic dels grans periòdics i diaris de l'Estat – els quals pretenen i es creuen capaços de regenerar el sistema informatiu i capitanejar-ne les polítiques–, 3) el fracàs dels governs del primer bienni en establir una estructura informativa i comunicativa pròpia per apropar-se a la ciutadania, a les masses, i així guanyar-se'n el recolzament, i 4) la concepció de la regeneració i l'educació dels líders i governants de la República, estancada en el liberalisme democràtic del XIX o en la utopia socialista o anarquista. En definitiva, la seva concepció d'instrucció clàssica, culturitzant, priva els nous mitjans de comunicació –i la moderna societat configurada al seu entorn– de l'autèntica concepció *de masses*.

No obstant això, els anhels de representativitat democràtica i d'organització social i política de les masses sorgeix a Catalunya als inicis de la centúria, configurant un teixit associatiu que enquadra el gruix de la societat catalana i que esdevé una de les principals característiques del modern ecosistema de masses català. La política de masses, en aquest sentit, s'encarrega de generar una militància indirecta engendrada i fomentada en casinos, ateneus, cercles, etc., en el marc de la qual també hi coadjuven els tradicionals i els moderns mitjans de comunicació, així com les noves possibilitats tècniques que van apareixent amb la intenció d'ésser instruments polítics directors de les masses –la propaganda, el cinema o la fotografia–.

La cultura popular industrial i urbana malda, d'altra banda, per recuperar l'especificitat cultural comunitària del país, si bé existeix una tradició popular catalana forjada a mitjan segle XIX caracteritzada per un dens component rural i pagès, i redefinida a Barcelona degut a les migracions camp-ciutat. En aquest sentit, la capital catalana esdevé el model de la civilització urbanitzada i d'intencions expansionistes, mentre que la resta del país es vertebrà sobre una cultura popular rural o ruralitzant àmpliament estesa, però industrial o en procés d'industrialització.²⁶¹ Altrament, la voluntat espontània d'associació des del punt de vista organitzatiu i comunicatiu és un altre exponent referencial dels nous temps. Aquest fet propicia que la tradició associacionista vuitcentista catalana acabi sent sobrepassada pel nombre i varietat d'entitats i d'afiliats, afavorint i estimulant l'expansió de l'associacionisme en les àrees urbanes.

²⁶⁰ TIMOTEO, Jesús: “Los frustrados intentos...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 89-90.

²⁶¹ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 44-46.

En efecte, en paraules de Mercè Renom, “La industrialització, doncs, va anar acompanyada d’un procés de control dels ritme de treball i oci dels treballadors i d’una progressiva implantació del model burgès, adequat a la producció capitalista. [...]”²⁶² Així mateix, l’expansió de l’associacionisme potencia l’aparició i l’organització del temps de lliure, que es converteix en temps de lleure. A partir del anys vint, sobretot, el culte a l’oci i al seu temps és una realitat indissociable de la sociabilitat popular –sovint laica i republicana–, fet que propicia una progressiva uniformització de l’univers de referències, desitjos, aspiracions i valors i, en definitiva, dels objectius individuals i col·lectius. Així doncs, la doctrina i els discursos del modern sistema de masses fonamenten uns desitjos i uns interessos que pretenen esdevenir particulars però generalitzables, globalitzables.

El caràcter no laboral i no productiu del temps de lleure incentiva i potencia, amb tot, la constitució d’una nova indústria cultural que produeix i comercialitza tot un conjunt d’activitats de caràcter social cada cop menys negligible. Així mateix, en tant que desvinculat del temps dedicat al descans tradicional, el temps de lleure es (re)configura entorn la nova cultura i indústria de l’oci: espectacles i locals d’oci i diversió –cafès, casinos, ateneus, sales de concerts, etc.–. En aquest sentit, l’enllumenat elèctric de carrers i establiments també n’afavoreix la contemplació i promoció de les hores de nit com a hores disponibles per a l’oci.²⁶³

En efecte, la industrialització de l’oci i de l’espectacle –que condueix també a l’espectacularització de les modernes expressions que configuren la societat de masses: esports, premsa, ràdio, cinema, teatre, etc.– comporta la divisió social entre actors i espectadors, expressió que resulta una innovació qualitativa determinant de les societats de comunicació de masses. Tanmateix, molts espectadors tenen la voluntat –o l’ambició– de convertir-se en actors de la nova societat a través de la participació pública, fet que afavoreix l’augment d’afiliats a partits polítics, entitats culturals i socials, clubs esportius, etc., tot vertebrant i massificant, definitivament, la societat civil catalana al llarg del primer terç del XX.

²⁶² RENOM, Mercè: “Cultura plebea de la festa...”, a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, op. cit., p. 60.

²⁶³ *Ibidem*, pp. 64-69; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 45-46.

Aquesta espectacularització motiva l'aparició dels moderns mites i ídols de masses, els quals se secularitzen i condensen els nous valors del model social que s'imposa entorn del progrés humà i del consum, tot afectant indubtablement la reducció de la cultura popular tradicional, la reducció de la vida comunitària i la consolidació dels nous models en la relació de la producció. Aquests factors propicien l'assentament cada cop més real de la conflictivitat de classe, ateses les dificultats i desigualtats quant al consum de productes industrials. En aquest sentit, la pagesia subalterna comprèn la sensació de privació consumista, fet que genera insatisfaccions i descontentaments molt sovint vehiculats i canalitzats en el republicanisme.

Els nous espectacles de masses, doncs, són emprats com a mecanismes de projecció dels sectors subalterns a través dels seus nous ídols, per difuminar les seves insatisfaccions i afirmar les seves excitacions. En efecte, d'acord amb Capdevila²⁶⁴, l'espectacle de masses resulta un mecanisme de catarsi massiva que permet de suplir la no-representació dels sectors subalterns en el nou ordre social. Així, al llarg dels anys vint l'arribada de nous mitjans de comunicació com el cinematògraf o la ràdio esdevé cabdal, tot determinant com un nou marc de sociabilitat l'assistència en comunitat a la projecció de films o a l'audició de concerts i noticiaris. Quant a l'esport de masses, i particularment al futbol, aquest incideix i influencia plenament el sector més jove de la societat, el qual s'avé impetuosament a la formació de clubs i entitats com a recurs de catarsi massiva als anys vint i trenta.

Aquesta nova esfera cultural té una orientació eminentment comunicativa. La voluntat de comunicar n'és un tret essencialíssim. I no es tracta tant, en general, de comunicar a uns públics o auditoris concrets, si no de fer-ho –si més no potencialment– quant a públics –audiències– molt amplis i inconcrets. Aquest nou ecosistema cultural esdevé, precisament, heterònom: la cultura es transforma en indústria, en negoci i en objecte de benefici econòmic, tot representant, aquesta nova esfera cultural, unes pràctiques socials molt arrelades que esdevenen elements importants de la civilització moderna.

Amb tot, els fenòmens ara adduïts no compten amb l'organització ni amb la direcció de les institucions públiques ni tampoc de l'aparell de l'Estat. L'associacionisme i les diverses formes de sociabilitat que es configuren s'encarreguen de vertebrar, també, la

²⁶⁴ CAPDEVILA, Joaquim: "La cultura camperola de la festa...", a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, op. cit., pp. 88-92; CAPDEVILA, Joaquim: "La substitució del cançoner...", a *Els Marges...*, op. cit., pp. 54-55.

individualitat, proporcionant la il·lusió del protagonisme social: així l'individu obté una plataforma des de la qual expressar-se al mateix temps que queda integrat en el nou ordre cultural. Aquesta sociabilitat adquireix aleshores un caràcter polític –de voluntat d'intervenció i d'organització– i actua per canviar el sistema electoral des de dins i a través de mobilitzacions. Així es pretén assegurar un electorat fidel i desenvolupar projectes polítics reformistes previ accés als instruments de poder mitjançant procediments democràtics i parlamentaris. Les clares connotacions socials dels espectacles i els esports de masses tenen en la publicitat i en la premsa els mitjans constituents de la litúrgia del culte a la nova modernitat, d'acord amb Espinet i Tresserras.²⁶⁵

L'hegemonia de la burgesia catalana en aquest procés –tot i la funció protagonista i massiva d'arrel popular– pretén constituir una nova cultura cívica capaç d'atraure aquells sectors socials més allunyats i antagònics, mitjançant una proposta ètica d'acceptació del nou ordre de valors en edificació, atesa la impermeabilitat existent entre els diversos grups socials i la consegüent acceleració de la fractura entre burgesia i proletariat. En aquest sentit, la lluita de classes apareix

“[...] com un element viu més en la percepció expressa de la realitat social per part dels seus actors individuals. Més sovintejadament representada en negatiu (ignorància de l'altre), però així mateix actuada positivament (combatre l'enemic).”²⁶⁶

En definitiva, l'aparició de la cultura de masses i la consolidació de la civilització industrial i capitalista configuren un procés social caracteritzat per: 1) la substitució de la cultura popular preindustrial; 2) la fonamentació de la moderna societat de masses en els *mass media* o mitjans de masses; 3) un nou funcionament social a través dels circuits de comercialització, als quals els consumidors s'hi subordinen; i 4) l'orientació unívoca i omnipotent vers el consum massiu per obtenir el màxim de beneficis possibles. En aquest sentit, la premsa de masses, en tant que producte de la moderna societat de masses, esdevé imprescindible tant per al seu desenvolupament com per a la configuració de la nova cultura urbana i industrial en gestació. A més, també incentiva i impulsa la configuració de la cultura de masses i contribueix a la sociabilitat i a la democratització de la societat i del sistema. Així doncs, els mitjans de comunicació de masses són imprescindibles per copsar l'existència de la societat de masses, sense la

²⁶⁵ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 48-49.

²⁶⁶ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., p. 214.

qual és impossible d'entendre la concepció de la modernitat i la modernització, d'acord amb Espinet.²⁶⁷

No obstant això, les limitacions en política cultural i comunicativa es mantenen al llarg de la Segona República i també durant la Guerra Civil essent, en part, responsables de la incapacitat de construir una veritable política unificadora que categoritzi els mitjans de comunicació com a eina d'instrucció social, i no només com a instrumentalització política. En aquest sentit, l'actitud defensiva mostrada pels intel·lectuals crítics –i no tant crítics– contra els processos de renovació tecnològica, d'una banda, i les transformacions culturals experimentades al llarg del període, de l'altra, han funcionat com un dispositiu o una expressió de resistència al canvi planejat o establert. Aquest fet, provat tant en la societat catalana com en l'espanyola, s'il·lustra clarament en com

“[...] Encara durant els anys de la Segona República els periodistes barcelonins es mostraven obertament contraris a les màquines d'escriure, les quals consideren pròpies de “senyoretas secretàries”. [...] La conseqüència d'aquesta manca d'iniciativa intel·lectual és òbvia: inevitable acomodació final al canvi, però amb retard i sense la radicalitat de consciència i el domini de la situació que caldrien. És a dir, amb incomoditat, amb malestar.”²⁶⁸

En efecte, doncs, el caràcter instructiu dels mitjans de masses es constitueix per la via popular, gràcies a l'evolució i la massificació adquirides durant el transcurs de la Guerra Civil. En aquest sentit, les circumstàncies de la guerra afavoreixen i acceleren el gran arrelament sociopolític i cultural de l'ecosistema informatiu-comunicatiu català i la seva gran capacitat de cohesió en tots els àmbits –social, cultural, polític, ideològic, identitari, etc.–, motivades en bona part també per la condició de rereguarda del país durant bona part del conflicte. Quant al sistema comunicatiu de Barcelona, i per extensió del Principat, el factor comunicatiu més rellevant en els primers dies de guerra és la capacitat de mobilització popular enfront dels rebels. En efecte, en el sistema de comunicació de masses català, dens i poderós en l'estructura interna del Principat, els mitjans de comunicació es posen al servei de l'acció popular i, en alguns casos, de la revolució. Aquesta mobilització és un dels primers resultats obtinguts en un procés de reutilització dels mitjans disponibles d'una societat la qual, d'acord amb Gómez

²⁶⁷ *Ibidem*, pp. 38-39, 41-44.

²⁶⁸ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 109-110.

Mompart i Tresserras²⁶⁹, encara no palesa una divisió social típica de les societats de masses entre actors i espectadors.

Heus aquí l'exemplificació de la transició inherent en aquells moments entre una i altra societat –tradicional i de masses–: el caràcter espontani de la mobilització, el component de revolta dinàmica i l'origen múltiple posen les bases d'un nou ordre informatiu. Quan els dos bàndols es delimiten més o menys clarament, recomponen el seu sistema informatiu segons els seus interessos i necessitats: d'una banda, el bàndol insurgent el reconstrueix des del poder polític, l'empra com a extensió del propi braç militar i sustenta en la guerra la seva total reorganització, obtenint un sistema centralitzat, homogeni i a redós del control i la normativa militars. De l'altra, l'heterogeneïtat, la diversificació i la multiplicitat de concepcions i opcions estratègicopolítiques configuradores del bàndol lleial acaben propiciant la constitució simultània de petits microsistemes informatius dispersos i sovint contradictoris.

En aquest sentit la diferència entre ambdós bàndols és clara com també n'és quant al model de sistema i d'Estat defensats: autoritari el franquista i democràtic el republicà. Tanmateix, la naturalesa plural i diversa –democràtica– de les forces republicanes n'afebleix el potencial i repercuteix molt negativament en el desenllaç del conflicte. Els desafortunats episodis dels Fets de Maig de 1937 a Barcelona i al conjunt del Principat en són un clar exemple.²⁷⁰

En definitiva, i d'acord amb Marín i Tresserras²⁷¹, els principals fenòmens que configuren i caracteritzen la societat de masses a Catalunya són: 1) el suport d'una base econòmica industrial capitalista dirigida al consum de masses, 2) la preponderància i les intencions assimiladores del món urbà sobre el rural, 3) l'accés de la dona a l'esfera pública, 4) l'existència d'uns mitjans de comunicació articuladors de la societat interclassista i obtenidors d'un espai cultural comú per a tota la massa social, 5) la superació dels sistemes polítics de caràcter estamental i la consegüent divisió social del mateix, i 6) la globalització econòmica, política i cultural.

²⁶⁹ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; TRESSERRAS, Joan Manuel: “La reorganización del sistema informativo durante la guerra”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 168-169.

²⁷⁰ *Ibidem*, pp. 169-170.

²⁷¹ MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 116-117.

2. 2. Les principals expressions configuradores entre la Restauració i la Guerra Civil (1875-1939)

2. 2. 1. Els nous marcs de sociabilitat, lleure i festa

El moviment associacionista català es configura a partir de la polaritat social originada per les noves formes de relació social i de poder sorgides amb la industrialització i la divisió tècnica i social del treball. Aquest fet propicia l'establiment d'una cultura hegemònica definida en l'àmbit polític i vinculada a la dialèctica entre classes. La identitat i l'associacionisme contemporanis, en aquest sentit, emergeixen com a concepció alternativa del món a l'hegemònica burgesa; com a autoorganització cultural i social –progressivament polititzada– de les classes subalternes organitzades entorn de casinos, cafès, centres recreatius, partits polítics, ateneus, sindicats, centres excursionistes, esbarts, clubs, etc. El patrimoni cultural associatiu configurat al seu redós, impulsa i afavoreix la consolidació de la cultura de masses, d'acord amb Xavier, Ferré i Arnabat.²⁷²

Així mateix, el temps lliure, el qual s'orienta a identificar un subjecte amb el seu propi àmbit de relació i condició social, esdevé un valor característic de la culturització autònoma. La moderna compartimentació del temps –de treball i de lleure–, l'aparició de l'estacionalitat i la secularització i regulació del calendari festiu indiquen “[...] una seqüència de freqüentació en els centres de reunió i en les societats recreatives [...]”²⁷³, espais que, certament, no només acompleixen una funció festiva o lúdica sinó també instructiva, pedagògica i política.²⁷⁴

Aquest fenomen és experimentat d'antuvi a Barcelona on “[...] L'esbarjo es convertirà en una activitat multitudinària i intensa, i exigirà un espai físic. [...]”²⁷⁵ En efecte, el Passeig de Gràcia –via que uneix el Pla de Barcelona amb aquesta vila–, que a mitjan segle XIX s'enjardina a banda i banda, esdevé un important espai de sociabilitat i oci en tant que acull la celebració de balls, representacions teatrals, exhibicions equestres, etc.

²⁷² XAVIER, Ramon; FERRÉ, Xavier: “Sociabilitat...”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., pp. 43-44; ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*, Federació d'Ateneus de Catalunya, Barcelona, 2015, p. 134.

²⁷³ XAVIER, Ramon; FERRÉ, Xavier: “Sociabilitat...”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., p. 36.

²⁷⁴ RENOM, Mercè: “Cultura plebea de la festa...”, a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, op. cit., p. 69.

²⁷⁵ FÀBREGAS, Xavier: “Topografia de l'oci a la Barcelona del vuit-cents”, a *Serra d'Or*, núm. 225, Barcelona, juny de 1978, p. 22.

També s'hi construeixen els Camps Elisis (1853), els quals comprenen un saló circular i un gran saló “[...] amb platea i un pis sostingut fins per vint-i-quatre columnes [...]”, en paraules de Xavier Fàbregas,²⁷⁶ essent un espai ideal i concorregut per a la celebració de balls de societat. Igualment, als Camps Elisis també s'hi poden practicar jocs –tir de pistola, cavallets, billar, etc.–, passejar amb poni i pujar a la muntanya russa, malgrat que el canvi urbà i industrial de Barcelona propicia la transformació dels jardins en teatres, com succeeix el 1876.

Quant al model ateneístic català, aquest presenta uns trets diferenciats del continental: la sociabilitat popular, la seva vocació pedagògica i instructora, la voluntat de cohesió social i la vertebració de la cultura popular. La lògica associativa és una eina d'expressió nítida i inequívoca de la resistència cultural i política del país i, per tant, de la vinculació entre sociabilitat i llengua com a exponent identitari i distintiu del fet nacional. La consolidació de l'associacionisme català als anys trenta impulsa i generalitza definitivament la difusió cultural i l'alfabetització social.²⁷⁷

A la Catalunya occidental, aquests espais de sociabilitat popular –sobretot els propers al republicanisme– combaten el caciquisme del tombant de segle i impulsen la modernització de l'imaginari catalanista pràcticament sense treves fins la Guerra Civil. El catalanisme polític emergent reforça la voluntat de regeneració del país, també en la vessant popular i cultural, gràcies precisament al sorgiment del nou teixit associatiu. En aquest aspecte, la catalanització del republicanisme i la *republicanització* del catalanisme, d'acord amb Antonieta Jarne, resulten essencials per entendre la respectiva modernització i massificació culminada amb la Segona República.²⁷⁸ El màxim exponent de l'associacionisme polític republicà i catalanista al Ponent català és Joventut Republicana de Lleida (JRLL) (1901)²⁷⁹, la qual representa una conjunció diàfana entre política, sociabilitat i cultura, intrínsecament lligada a la ciutat i entesa com a escola de ciutadania. El seu gir catalanista es palesa amb la integració a Solidaritat Catalana

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 26.

²⁷⁷ XAVIER, Ramon; FERRÉ, Xavier: “Sociabilitat...”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 34-35; ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, *op. cit.*, pp. 19-21.

²⁷⁸ JARNE, Antonieta: “Estratègies de participació pública i sociabilitat popular a les Terres de Lleida”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, pp. 447-448.

²⁷⁹ Per una excel·lent i curosa monografia de Joventut Republicana, vegeu: SOL, Romà; TORRES, Carme: *Joventut Republicana. 80 anys al servei de Lleida (Notes per a una història)*, Joventut Republicana de Lleida, Lleida, 1982.

(1907) i amb la vertebració i monopolització irrefrenable del republicanisme catalanista de la ciutat i progressivament de la Plana, atès que la seva rellevància i influència no coneixen límits: Cervera, Agramunt, Mollerussa o les Borges Blanques són alguns dels municipis on també germina i culmina la seva proposta.

Així doncs, la propagació del republicanisme, del nacionalisme i del socialisme, la culturització de la societat lleidatana i catalana i la promoció d'actes d'esbarjo i esports són només alguns dels objectius dels estatuts de 1917 de l'entitat. Igualment, la inauguració del Casal i del Camp d'Esports (1919), atès l'augment de socis i d'activitat, palesen la rellevància i el caràcter social, cultural, polític, associatiu, esportiu i popular de JRLI. Tot i l'aturada política imposada per la dictadura, amb la Segona República reprèn el protagonisme participant en la fundació de l'ERC i esdevenint la força hegemònica de la ciutat.²⁸⁰ En definitiva, en paraules de Josep Maria Pons,

“[...] fou una entitat adaptada a la societat moderna de masses, que oferia els espais d'oci i sociabilitat que aquesta nova societat reclamava, de manera que els espais que gestionava esdevingueren una referència a tota la ciutat. I, ahora, aquesta entitat estava vinculada a una oferta política i ideològica que apostava per una modernització social i de l'estructura política del país.”²⁸¹

Altrament, quant a l'associacionisme catòlic i obrer, aquest també resulta molt important i nombrós, comprenent una forta influència en aquest àmbit la FJC amb més de 10.000 membres, atès que “[...] pretenia treure el catolicisme de les mans de l'integrisme i es definia com a moviment cristià, juvenil i catalanista. [...]”²⁸² En aquest sentit, els centres i cercles catòlics són l'exemple més reeixit “[...] i, sempre a redós de les parròquies, abastaran temes relacionats amb la moral, la religió, l'educació, les festes, els socors mutus, l'esbarjo [...]”²⁸³, en pro de la lluita i la conscienciació social per recuperar els privilegis de l'Església després d'una progressiva –i feble– separació de l'Estat i laïcització social. En efecte, aquestes entitats resulten marcs de difusió d'un determinat ideal polític, social o religiós, depenent dels promotors i els usuaris.

²⁸⁰ PONS, Josep Maria: “Sociabilitat política a la Catalunya del segle XX: mobilització, desfeta i represa del republicanisme catalanista. L'exemple de Joventut Republicana de Lleida”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., pp. 188-193.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 203.

²⁸² DUCH, Montserrat: “Ruptures en les formes i els espais de la sociabilitat a Catalunya: repressió franquista i canvi estructural”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., pp. 79-80.

²⁸³ ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, op. cit., pp. 163-164.

El model de sociabilitat propi de les classes benestants i burgeses és el casino, un espai exclusiu per a sectors de la mateixa condició social i inclinació política i, per tant, dotat d'un ferm esperit classista que incentiva la creació d'ateneus obrers, populars i proletaris. Si bé els seus orígens no són polítics, al llarg de la segona meitat del XIX n'apareixen d'orientacions diverses amb predomini dels republicans i dels carlins. Amb tot, i malgrat que en el període 1887-1939 la censura i la suspensió de les llibertats d'associació són freqüents manta vegades, a la província de Lleida es constitueixen prop de 2.000 associacions, mentre que arreu del país se n'assoleixen les 30.000, essent l'ateneu el model de sociabilitat predominant.²⁸⁴

Igualment, els altres marcs de sociabilitat existents a Catalunya són: els casals –espais propis de les classes treballadores i mitjanes que fomenten la participació pública dels associats en qualsevol àmbit–, els fomentos –estimulant el coneixement d'un aspecte concret– i, amb una menor incidència social i implantació territorial, les unions i les agrupacions. Els centres excursionistes, molt rellevants a cavall del XIX i el XX, són el mitjà de connexió de la identitat nacional amb el patrimoni natural i cultural “[...] amb la consegüent i romàntica revaloració del folklore”, en paraules de Pere Solà.²⁸⁵

Atesa la nul·la oferta pública estatal quant a la cultura i la culturització de les classes populars, aquesta funció és entomada pels ateneus, tot incentivant la cultura democràtica i participativa del país posant-la a l'abast de les masses entre 1850 i 1920. La rellevància d'aquest fet i de l'associacionisme popular en general s'evidencia, per exemple, amb l'augment de l'alfabetització del país en un 50% entre 1860 i 1920, al qual també s'hi vinculen essencialment Solidaritat Catalana i l'acció política, cultural i territorial de la Mancomunitat.²⁸⁶ En definitiva, aquestes practiques instructives i culturitzants potencien la modernització i la cohesió social del país, essent-ne el màxim representant l'Ateneu Enciclopèdic Popular (1902) mentre que a les comarques lleidatanes hi destaquen l'Ateneu de Tàrraga (1919), l'Ateneu Lleidatà (1924) i l'Ateneu Popular de Lleida (1935). El targari, dissenyat per Adolf Florensa (1889-1968), seguia el model dels ateneus noucentistes catalans determinant un espai per al teatre, a la nau central, un per a la sala-cafè i un altre per a la sala de ball, en dues naus

²⁸⁴ *Ibidem*, pp. 115-116, 151-153.

²⁸⁵ SOLÀ, Pere: *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*. *L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, La Magrana, Col·lecció Els Orígens. 2, Barcelona, 1978, p. 42.

²⁸⁶ ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, *op. cit.*, pp. 83, 209, 224; SOLÀ, Pere: *Els ateneus obrers...*, *op. cit.*, pp. 35-36, 43-45.

laterals. També incloïa biblioteca, gimnàs i sala d'esbarjo, els dos darrers al soterrani, d'acord amb Arnabat i Ferré.²⁸⁷

A banda dels ateneus, la funció sociabilitzadora i professionalitzadora també es consuma als cafès i les tertúlies, espais de relació i sociabilitat per excel·lència en els quals l'activisme cultural, social i polític es palesa mitjançant la difusió, la discussió i el debat constant. En aquest sentit, els cafès i les tavernes dels primers decennis del XIX – espais d'intensificació i modernització de la festa, el lleure, la pràctica del joc i la sociabilitat en general– esdevenen els models originals de sociabilitat adaptats per l'associacionisme popular, si bé diversificant-ne i evolucionant-ne les formes i els continguts. En efecte, la modernització de jocs, aficions i festes impulsa els espectacles de masses com ara el cinema, el *music-hall*, el teatre, la sarsuela, etc.²⁸⁸

Les diverses expressions musicals també s'entenen com un espai de lleure interclassista, transversal i fraternal; és el cas del cant coral, una expressió molt particular de la sociabilitat catalana i, més concretament, dels ateneus. Quant als orfeons, expressió convergent de catalanisme, republicanisme i obrerisme, aquests experimenten la seva esplendor entre finals del XIX i principis del XX sota el bressol de la regeneració i en paral·lel a la configuració de la intransigència social i la doctrina revolucionària. Si bé l'Orfeo Català (1891) resulta la màxima institució del país en aquest marc, el precursor esdevé l'Orfeo Lleidatà (1861), símbol del floriment coral i orfeonista al ponent català. Juntament, les societats corals La Paloma (1878) i La Violeta (1895) esdevenen un referent de la vida social i cultural de la ciutat i de la sociabilitat popular de l'època.²⁸⁹ Així mateix, arreu de la demarcació apareixen d'altres societats corals com La Barretina d'Agramunt, La Dàlia Blanca d'Artesa de Segre, El Progreso de Cervera –les tres de 1904–, Nova Tàrrrega i Nova Lleida –ambdues de 1915–, i les respectives de Solsona, Balaguer, les Borges o Bellpuig, entre d'altres, als anys vint. Finalment, les bandes musicals, molt arrelades al sud del país a cavall d'ambdós segles, també esdevenen un

²⁸⁷ ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, *op. cit.*, pp. 384-386, 391.

²⁸⁸ *Ibidem*, pp. 44-45, 59-60, 84; CAPDEVILA, Joaquim: *Temptats per l'atzar...*, *op. cit.*, pp. 14-15, 31-34; CAPDEVILA, Joaquim: “La cultura camperola de la festa...”, a CAPDEVILA, Joaquim; GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 87-88; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa diària. Quan els mitjans es fan de masses”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme de Catalunya. Vol. I Dels inicis a la Guerra Civil*, Editorial Sàpiens, Barcelona, 2016, p. 56.

²⁸⁹ ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, *op. cit.*, pp. 103-106, 113; JARNE, Antonieta: “Estratègies de participació...”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 451-454.

referent de la cultura musical popular i de la sociabilitat contemporània catalana, atès el seu èxit en festes majors, processons, festes populars, etc.²⁹⁰

D'altra banda, la modernització, la massificació i la diversificació dels marcs de sociabilitat són essencials per a la popularització i la consolidació dels esports de masses entre les classes treballadores. En efecte, de la Gran Guerra endavant la rellevància social de l'esport i la seva massificació i espectacularització incentiven la creació de seccions autònomes esportives als ateneus, centres i societats i, fins i tot, la constitució de centres, societats i clubs esportius com a espais de sociabilitat propis.²⁹¹ Efectivament, la capacitat autoorganitzativa i associativa de la societat catalana, constituïda en una densa i potent xarxa de sociabilitats, és un fet identificatiu i característic de la personalitat del país, del seu civisme social i cultural i de la seva independència respecte del poder polític i econòmic. La imbricació de la societat civil en la dinàmica política i social, la capacitat de mobilització i l'eficàcia que demostra i la conscienciació democràtica que fomenta és d'una importància capital per a la configuració de la societat de masses a Catalunya.²⁹²

Tanmateix, cal tenir present que les xarxes de sociabilitat catalanes són exclusivament masculines fins els anys de la Gran Guerra i endavant, essent un clar punt d'inflexió la democratització i la politització inherents a la Segona República, atesa la proliferació de seccions femenines en els ateneus i centres i la creació d'entitats exclusivament femenines. Igualment, esdevé una realitat la integració de la dona a la vida política, fet que anima a la seva mobilització i conscienciació política, cabdal durant el transcurs de la guerra. En ambdós bàndols la dona desenvolupa una funció clau més enllà de la d'infermera o assistent hospitalària –imprescindible, d'altra banda–: en diverses poblacions de la Plana de Lleida, les dones comunistes, anarquistes o falangistes accedeixen a càrrecs polítics de certa rellevància local, participen en actes públics de propaganda política i ideològica, radien conferències i redacten articles de premsa, d'acord amb Arnabat, Ferré, Duch i Jarne.²⁹³

²⁹⁰ *Ibidem*, pp. 113-114, 171; *Ibidem*, pp. 451-454.

²⁹¹ ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, *op. cit.*, pp. 86, 156; DUCH, Montserrat: "Ruptures en les formes..." a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, *op. cit.*, p. 77.

²⁹² ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, *op. cit.*, pp. 13-17.

²⁹³ *Ibidem*, p. 87; DUCH, Montserrat: "Ruptures en les formes..." a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 73-74; JARNE, Antonieta:

2. 2. 2. *Literatura de consum i arts escèniques*

La literatura de consum i les arts escèniques són una característica més dels processos de modernització social i cultural experimentats al país a principis del XX, la qual és difosa i promoguda pel desenvolupament del capitalisme, l'especialització i l'augment de la producció i el consum de productes manufacturats i d'oci massiu, a redós de l'espectacularització de l'oci i dels nous marc de sociabilitat. En efecte, prolifera la literatura de consum en veu alta i per a grups reduïts –novel·les de fulletó, novel·les teatrals, etc.– així com les representacions teatrals, els balls i les danses –sarsueles, operes, cuplets, etc.–.²⁹⁴

Quant a les arts escèniques, si bé aquestes es produeixen al llarg del XIX principalment a les tavernes i als cafès, també sorgeixen espectacles populars als carrers i places protagonitzats per artistes itinerants, saltimbanquis i passavolants. Aquest fenomen, al qual s'hi oposa el ciutadà ordenat i diligent –en tant que entén el carrer com un espai de pas, de trànsit, i no lúdic ni de distracció–, és manta vegades anunciat en la premsa de l'època. En paraules de Fàbregas, “[...] el “Diario de Barcelona”, per exemple, en el seu to assenyat i moralitzador, ens forneix una documentació abundantíssima sobre els artistes itinerants que circulaven per Barcelona.”²⁹⁵ La reticència de les autoritats municipals a aquestes manifestacions propicia el decret d'ordenances per a regular l'ús del carrer i l'adequació dels actes que s'hi celebren, sentenciant el 1876 que

“Los saltimbanquis, músicos y cantores ambulantes, o danzantes, jugadores de mano, etc., no podrán estacionarse en las calles y plazas, para ejercer su industria sin previo permiso de la Autoridad municipal. Se les prohíbe absolutamente tirar las cartas, decir la buenaventura, interpretar o explicar sueños, contar o publicar romances y cantares repugnantes u obscenos, y pasear animales peligrosos si no van atados o en cualquier forma guardados. Tampoco podrán vender o expender drogas o medicamentos de ninguna clase.”²⁹⁶

A inicis del XX, els balls i les danses, el teatre i les cançons passen a eixamplar l'esbarjo de centres, círcols i societats diverses –segons la inclinació o l'estatus sociopolític i cultural–, incentivats en part pel nou teixit associacionista popular del país i amb la pretensió de contrarestar l'afectació que la cultura de masses i la producció

“Estratègies de participació...”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 460-464.

²⁹⁴ CAPDEVILA, Joaquim: “La cultura camperola...”, a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 87-88.

²⁹⁵ FÀBREGAS, Xavier: “Topografia de l'oci...”, a *Serra d'Or...*, *op. cit.*, p. 23.

²⁹⁶ *Ibidem*, pp. 23-24.

heterònoma infligeixen sobre la cultura popular tradicional, la vida comunitària i el seu cançoner. No obstant això, l'aparició i consolidació dels nous mitjans de masses com la ràdio i el cinema a partir dels anys vint, sentencien els clàssics balls, els romanços i les cançons de ronda que tant protagonisme havien adquirit en tavernes i salons.²⁹⁷

Altrament, la mecanització del camp afecta la supervivència de les cançons sobre el treball i comporta la definitiva estigmatització del cançoner popular i tradicional, sobretot entre els sectors més joves. A això hi contribueix, d'acord amb Capdevila²⁹⁸, l'impacte dels nous balls i cançons de *moda* amb relació al nou oci de masses i la nova superproducció cultural. El ruralisme i la seva literatura, en definitiva, resten d'ençà en un estat de permanent marginació quant a la moderna cultura de masses.

Altrament, als anys deu i vint es popularitza el cuplet com a gènere de la cançó sicalíptica –obscena, picant–, com ara les populars *Baixant de la font del Gat* i *Marieta de l'ull viu*, el punt neuràlgic del qual és l'àrea del Paral·lel a Barcelona, si bé als pobles de la plana barcelonina es representa des de les darreries del XIX i perdura fins la Guerra Civil. La consagració del gènere es palesa amb l'anunci de convocatòria d'un concurs de cuplets organitzat el maig de 1921, per *El Día Gráfico*, fent un crida a músics i poetes barcelonins per a què aportin música i lletra de nous cuplets. Un cop celebrat el concurs i designats els guanyadors –les lletres de Joan Casas i Vila, Vicenç Andrés i Llobet i Joaquim Ventalló, i les músiques de A. R. Berdiel i Joaquim Zamacois–, el diari organitza una gran festa final al Teatre Tívoli on es presenten i representen totes les obres premiades.²⁹⁹

El cuplet català, a més del seu caràcter frívol i patriòtic, resulta assequible per a amplis sectors socials, fet que el dignifica com a competidor de cors i orfeons –fins aleshores únics exponents de la cançó en català, incapaçs de popularitzar els seus cants–. Tanmateix, l'orfeonisme té una incidència social molt notòria com a manifestació musical de matriu modernista que pretén contrarestar l'èxit del *género chico* a Catalunya. El cuplet, en tant que símbol de la Barcelona menestral i frívola, també

²⁹⁷ CAPDEVILA, Joaquim: “La cultura camperola...”, a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, pp. 88-90.

²⁹⁸ *Ibidem*, pp. 90-94.

²⁹⁹ *Ibidem*, pp. 94-95; MOLAS, Joaquim: “Notes sobre la cançó popular moderna: el cuplet”, a BRUGUERA, Jordi; MASSOT, Josep: *Actes del cinquè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes. Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat, 1980, pp. 330-331, 335-336.

competeix amb la sardana, producte artísticament més noble representant del país i dels ideals nacionalistes.³⁰⁰ En definitiva, totes aquestes expressions són una eina fonamental de propaganda patriòtica, si bé el cuplet, com el teatre d'inspiració popular i la sardana, esdevenen “[...] un instrument eficaç de lluita a favor de les idees republicanes i catalanistes [...]”, en paraules de Joaquim Molas i Enric Gallén.³⁰¹

En aquests anys les sarsueles –majoritàriament escrites i interpretades en castellà– també gaudeixen d'un èxit aclaparador entre l'audiència, essent representades i promogudes essencialment en les societats recreatives i els centres republicans, ja a principis de segle, i ràpidament incloses en casinos, sindicats i festes majors. Amb tot, aquesta influència de gèneres forans i moderns ocasiona la reacció catalanista del cançoner que malda per la recuperació de la tradició catalana i de la cultura popular. En aquest sentit, la poesia popular reinterpreta la tradició i el cançoner populars recolzada i promoguda pels orfeons, els cors Clavé, les cobles sardanistes, l'excursionisme, casinos, centres catòlics, etc. Al ponent català, algunes de les grans plomes capaces de compondre cançons de ronda, corrandes, romanços, etc., són Valeri Serra i Boldú (1875-1938) i Josep M. Iglésias Guizard (1873-1932).³⁰²

Així mateix, cal destacar el *music-hall* com a espectacle ínfim amb una funció catàrtica important i distingit principalment per combinar cançó popular, comèdia i ball de vedettes, així com també l'actuació de mims, cantants o il·lusionistes. A més, la seva consolidació i popularització evidencia i justifica la substitució dels gustos populars –o, més ben dit, el canvi en la representació i la recepció de les masses– pels gustos massius, tot integrant-se ràpidament als incipients circuits comercials dels espectacles de masses.³⁰³ Igualment, a partir de la Gran Guerra apareix amb força el teatre català constituït per sainets, vodevils, melodrames, teatre líric i, en part, també per revistes. En aquest aspecte, la col·lecció teatral més vigorosa i decisiva del país, d'acord amb Molas, és *L'Escena Catalana* “[...] que, com se sap, incorporà dins un eclèctic catàleg el

³⁰⁰ Ibídem, p. 333, 345; MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular i de consum”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, Vol. XI, Ariel, Barcelona, 1988, pp. 310-311.

³⁰¹ MOLAS, Joaquim: “Notes sobre la cançó...”, a BRUGUERA, Jordi; MASSOT i MUNTANER, Josep: *Actes del cinquè col·loqui...*, p. 343.

³⁰² CAPDEVILA, Joaquim: “La cultura camperola...”, a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, op. cit., pp. 95-101.

³⁰³ MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios...*, op. cit., pp. 165-166.

conjunt d'obres més representatives de la producció autòctona o estrangera de caràcter culte i més o menys popular. [...].”³⁰⁴

Quant a la literatura de consum i popular, i més concretament a la novel·la, a partir dels anys deu s'evidencia clarament la diversificació cultural i lingüística del país, en tant que la llengua castellana és triada pel públic per a gèneres nous –com la novel·la–, mentre que el català és reservat a gèneres tradicionals, fet que determina un gran buit de la producció en català. El públic lector, majoritàriament masculí i culte, llegeix en castellà pel prestigi del mercat i de la llengua, mentre que el públic femení, més reduït i menys avesat a la lectura, prefereix la producció en català, la qual rarament és original i més aviat és purament la traducció d'obres castellanes o europees.³⁰⁵

En aquest camp destaca la novel·la de fulletó, dirigida a un públic lector poc cultivat, malgrat que a inicis del XX les obres escrites en català resulten molt minses atesa la manca de modernització de les editorials del país. No obstant això, el sector emprèn un creixement gràcies a la represa de la producció en la llengua del Principat iniciativa d'impressors, llibreters i revistes. Quant a les revistes, hi destaca *La Dona Catalana* (1925-1938), centrada en temàtica sentimental i romàntica –destinada bàsicament a un públic femení– i en novel·la històrica i d'aventures.³⁰⁶ Amb tot, els autors catalans més prolífics de l'època són Miquel Poal-Aregall (1894-1935), Joan Oller Rabassa (1882-1971) o el lleidatà Josep Maria Francès (1891-1966), autor de comèdies musicals, cuplets i obres com *La rossa de mal pèl* (1929), *La guerra dels sants* (1932) i de la lletra de la sardana *El saltiró de la cardina* (1915). També cal distingir Lluís Capdevila (1893-1960), que conrea amb molta consistència una novel·la amb molt de periodisme i teatre, utilitzant molt secundàriament els elements propis del fulletó, d'acord amb Molas i Gallén.³⁰⁷

La novel·la curta també té un gran èxit en aquesta època, en tant que se situa entre la novel·la d'elit i la de fulletó, dirigida a una audiència popular i d'arrel vuitcentista. En

³⁰⁴ MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura...*, op. cit., p. 313.

³⁰⁵ MOLAS, Joaquim: “La cultura catalana i la seva estratificació”, a VILAR, Pierre; et al.: *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1983, pp. 135, 142; MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura...*, op. cit., p. 326.

³⁰⁶ MOLAS, Joaquim: “La cultura catalana ...”, a VILAR, Pierre; et al.: *Reflexions crítiques...*, op. cit., pp. 139-140.

³⁰⁷ MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura...*, op. cit., pp. 330-334.

paraules de Molas, “[...] aquest producte novel·lístic constitueix una barreja de tres tradicions molt concretes: la del plec solt, la de les publicacions teatrals i la del periodisme.”³⁰⁸ Les primeres col·leccions de novel·la curta són *La novel·la catalana* (1907) i *El cuento del dumenche* (1908), si bé la seva època daurada correspon als anys 1917-1931, en la qual s’hi encabeix *La novel·la d’ara* (1923-1926), una de les col·leccions més remarcables per eclèctica i rigorosa, de gustos postmodernistes i postnoucentistes. En conjunt, basen la seva tasca en reeditar novel·les consagrades de la literatura catalana com les de Narcís Oller o Prudenci Bertrana, al costat d’altres populars: per exemple, *La novel·la estrangera* publica traduccions de Carles Riba o Ventura Gassol i *La novel·la catalana cinematogràfica* resumeix pel·lícules d’èxit.³⁰⁹ En definitiva,

“[...] les col·leccions catalanes, com les castellanes, perseguien uns objectius molt determinats, que, a grans trets, podríem resumir en els termes següents: animar el fervor patriòtic del lector, fer art i, més en concret, art “pur” i, per damunt de tot, divulgar les plomes més il·lustres del país [...]”³¹⁰, i crear-ne una clientela fixa i fidel.

Els gèneres fins ara adduïts esdevenen primordials en la literatura de consum i popular catalana fins la Guerra Civil, per bé que a meitats dels anys vint apareix un nou tipus de novel·la molt més incisiva, de caràcter urbà –i urbanita–, clarament heterònoma i estratificada en diversos gèneres: la novel·la rosa. Aquesta, comprèn col·leccions com la *Biblioteca El Llibre Català* d’Alfons Roure, la *Gentil* de Josep M. Folch i Torres i la *Biblioteca Damisel·la* de Clovis Eimeric.³¹¹ En efecte, doncs, quant a la producció literària en català,

“[...] els anys 20 i 30, hi hagué, malgrat els buits –i els fracassos–, una producció diversificada i, per tant, un consum diversificat. És a dir, les editorials, dins una política general comuna, en seguiren una de pròpia i, a més, tendien a diversificar la seva producció segons els possibles nivells de públic. De manera correlativa, però, hi hagué una sèrie de falles d’estructura que, sobretot en el terreny popular, portà a l’ús de més d’una llengua.”³¹²

³⁰⁸ MOLAS, Joaquim: “La cultura catalana ...”, a VILAR, Pierre; et al.: *Reflexions crítiques...*, op. cit., p. 140.

³⁰⁹ Ibídem, pp. 141-142; MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura...*, op. cit., pp. 326-329.

³¹⁰ MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura...*, op. cit., p. 328.

³¹¹ Ibídem, pp. 335-336.

³¹² MOLAS, Joaquim: “La cultura catalana ...”, a VILAR, Pierre; et al.: *Reflexions crítiques...*, op. cit., p. 144.

2. 2. 3. *Publicitat, propaganda i cartellisme*

La publicitat moderna sorgeix a Catalunya a les darreries del XIX gràcies a la industrialització i als progressos tècnics i científics de la producció gràfica, els quals afavoreixen la difusió i comercialització de productes i el sorgiment d'un nou públic. Aquest fet incentiva l'elaboració d'imatges corporatives de productes, comerços i indústries –marques– pensades per fomentar l'increment de les vendes incidint, en primer ordre, en guanyar l'atenció i la confiança del consumidor. Tanmateix, si bé l'època d'esplendor del cartellisme comercial es produeix des de les darreres dècades del XIX i fins la Gran Guerra –atès que els industrials catalans copsen la importància d'aquest nou mitjà publicitari–, la publicitat no és entesa com a ciència ni com a recurs de progrés fins ben entrat el XX.³¹³

L'auge del cartellisme gràfic i del col·leccionisme es consagren el 1896, coincidint amb l'exposició de cartellistes europeus com Toulouse-Lautrec, Grasset, Steinlein o Chéret, entre d'altres, celebrada a la Sala Parés de Barcelona, fet que afavoreix també la promoció dels cartellistes catalans com ara Ramon Casas (1866-1931), Josep Triadó (1870-1929), Apel·les Mestres (1854-1936) i Alexandre de Riquer (1856-1920) –autor del primer anunci il·lustrat del país, el gener de 1884 a *La Il·lustració Catalana*–.³¹⁴ En aquest sentit, les primeres revistes il·lustrades del XX incorporen la fotografia, la publicitat i la modernitat del benestar emmirallant-se amb els magazines anglesos i francesos. El cartellisme gràfic i la il·lustració proliferen en revistes com *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1939), *Quatre Gats* (1899), *Pèl & Ploma* (1899-1903), *¡Cu-Cut!* (1902-1912), *En Patufet* (1904-1938) o *D'Ací i D'Allà* (1918-1936) –primer magazine autènticament català–. Talment, la manca d'innovació i d'atracció i la intensificació de la producció al servei de la propaganda política i comercial a partir del bienni 1907-1908, provoca el declivi del cartellisme català i de la repercussió internacional dels seus cartellistes.³¹⁵

³¹³ TRENC, Eliseu: “Modernització i/o tradició a les arts gràfiques a Catalunya a finals del segle XIX”, a MOLAS, Joaquim; et al.: *1898: entre la crisi d'identitat i la modernització. Actes del Congrés internacional celebrat a Barcelona, 10-14 d'abril de 1998*, Vol. II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, pp. 190-115; COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar. La publicitat a través de la història*, Editorial UOC, Barcelona, 2015, pp. 44-45, 47, 66-67, 69-72.

³¹⁴ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 74; JARDÍ, Enric: *El cartellisme a Catalunya*, Destino, Barcelona, 1983, pp. 39-41, 63-64.

³¹⁵ Ibídem, pp. 76; Ibídem, pp. 63, 67-68; TRENC, Eliseu: “Modernització i/o tradició...”, a MOLAS, Joaquim; et al.: *1898: entre la crisi...*, op. cit., pp. 114-115; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 98-99.

En paral·lel, també apareix l'anunci comercial que troba en les targetes comercials, de visita, de Nadal i de Cap d'Any, en els programes de festes, catàlegs, invitacions d'exposicions, programes de balls, de concerts, d'òpera, esqueles, recordatoris, etc., les seves formes d'expressió i impressió. No obstant això, els anuncis experimenten una incipient diversificació temàtica a les primeries del XX –roba, cosmètica, alimentació, etc.–, degut a la incorporació de la dona a la vida pública i al treball, fet que impulsa l'accés de la informació a sectors socials fins aleshores restringits.³¹⁶ En aquest sentit, en paraules de Miquel Roig i Enric Castells, a Lleida

“[...] La figura femenina pren protagonisme i és més representada que la masculina. Un dels primers exemples és el cartell de 1912 de Xavier Gosé, en el qual una bella dona engalanada amb el vestit català aguanta una garlanda de flors damunt un programa de festa. [...]”³¹⁷

Tanmateix, la vida del cartellisme a la capital del Segrià és curta i pobra quant a temàtica atesa principalment la manca de grans cases de comerços a la ciutat. En aquests anys, la majoria dels cartells fan referència a la Festa Major de maig –el primer és de l'any 1863, coincidint amb el primer cop que se celebra–, a les festes de pobles veïns, a la Festa Major de tardor, a la Fira de Sant Miquel i també a recitals de música, representacions teatrals i actes religiosos. Alguns dels principals cartellistes lleidatans de l'època són Xavier Gosé i J. Bartoletti.³¹⁸

La premsa esdevé el gran suport de difusió i massificació de la publicitat, mentre que la publicitat resulta la principal font d'ingressos de la premsa, sobretot i en primer ordre de la premsa comarcal, a causa del seu caràcter i de la seva funció subsidiària vers la barcelonina. Tanmateix, la popularització del sector publicitari no es produeix fins la dècada dels vint gràcies a la seva introducció en els nous mitjans de comunicació de masses com la ràdio i el cinema. En aquest sentit, inicia una tímida socialització i politització de la seva propaganda responent a la realitat social del país, “[...] atès que actuava com a mirall de les necessitats, els sentiments, els gustos i la manera de ser i pensar de la ciutadania.”³¹⁹ Si bé es produeix una simbiosi entre els conceptes *publicitat* i *propaganda*, tanmateix la distinció fonamental rau en què la primera comprèn una

³¹⁶ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 49-54; JARDÍ, Enric: *El cartellisme a Catalunya...*, op. cit., pp. 63, 67-68; TRENC, Eliseu: “Modernització i/o tradició...”, a MOLAS, Joaquim; et al.: *1898: entre la crisi...*, op.cit., p. 116.

³¹⁷ ROIG, Miquel; CASTELLS, Enric: *La Festa Major de Lleida, cartells i fotografies (1863-1997)*, Ajuntament de Lleida – Quaderns de divulgació ciutadana, Col·lecció La Banqueta, Lleida, 1998, p. 25.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 20.

³¹⁹ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, p. 28.

comunicació comercial amb fins econòmics, mentre que la segona “[...] té l’objectiu de provocar l’adhesió de les persones a una idea o doctrina, aconseguir un suport de la seva opinió i impulsar a tenir una conducta determinada”³²⁰, d’acord amb Lluís Costa. Malgrat que la politització de la publicitat es produeix a partir de la Gran Guerra atenent al seu caràcter propagandístic, resulta prohibida arran de la suspensió de les garanties constitucionals instaurada pel règim de Primo de Rivera.

Així mateix, el cartellisme català esdevé als anys vint l’avantguarda de les arts gràfiques de tot l’Estat i la conscienciació dels seus professionals es palesa amb la creació de l’Associació de Professionals de Publicitat (1921). Al llarg de la dècada es consolida la fotografia com a recurs publicitari i propagandístic, en un moment en què la imatge ja no només esdevé un element persuasiu sinó un factor determinant per a cridar l’atenció del consumidor. En efecte, el disseny gràfic i publicitari afavorit per la modernitat i el realisme de la fotografia es converteix en un excel·lent mitjà de comunicació i expressió³²¹, en el qual destaquen artistes com Joan Enric Garcia Junceda (1881-1948), Ricard Opisso (1880-1966), Xavier Nogués (1873-1941), Josep Aldumà (1897-1975), Ricard Fàbregas (1906-1947) i Josep Obiols (1894-1967). Un dels cartells més populars d’Obiols –i del cartellisme català, per extensió– és el que vetlla i promou per l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana el 1919, tot incentivant-ne la matricula. Entre els pintors i dibuixants coetanis lleidatans, sobresurten Baldomer Gili i Roig (1873-1927), Enric Crous, E. Trilles, Pallejà, etc.³²²

Amb tot, l’esclat definitiu del sector publicitari s’esdevé el 1929 amb la paral·lela celebració a Barcelona del I Congrés Nacional de Publicitat i de l’Exposició Universal. La magnitud dels fenòmens, la bona salut del cartellisme gràfic i la rellevància de l’Exposició s’evidencien amb la convocatòria d’un concurs de cartells publicitaris per a il·lustrar i anunciar el certamen, el qual és guanyat per Josep Rojas Assens (1897-1990) essent-ne sotsguanyador Josep Morell (1899-1949), ambdós referents del cartellisme català dels anys trenta –dècada en la què la publicitat i el cartellisme es consoliden al país–.³²³ En efecte, la consolidació dels moderns mitjans de masses –suports ideals per al reclam publicitari– al llarg de la Segona República impulsen l’espectacularització de

³²⁰ *Ibidem*, pp. 33-34.

³²¹ *Ibidem*, pp. 109-110, 143.

³²² *Ibidem*, pp. 81-83, 91; ROIG, Miquel; CASTELLS, Enric: *La Festa Major...*, *op. cit.*, p. 20; JARDÍ, Enric: *El cartellisme a Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 68-69, 76.

³²³ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, *op. cit.*, pp. 114-115; JARDÍ, Enric: *El cartellisme a Catalunya...*, *op. cit.*, pp. 82, 88.

la publicitat i del grafisme, fet que dificulta una clara diferenciació entre publicitat i propaganda degut, també, a la capacitat persuasiva de la imatge publicitària, en tant que eina essencial de l'efervescència propagandística comercial però també política i ideològica. Així doncs, la publicitat, fins aleshores orientada al reclam comercial, es massifica i es torna nítidament propagandística.³²⁴

D'acord amb els factors adduïts, als anys trenta es produeixen diversos intents per a regular la propaganda política en els mitjans, sobretot a la ràdio –com ara la prohibició i limitació d'actes polítics en temps electorals prèviament als comicis de 1933–, per bé que com succeeix durant la dictadura les mesures reguladores fracassen. Igualment, la massificació de la publicitat i el seu valor persuasiu, en connivència amb el context de democratització i d'obertura republicana, incideixen en la definitiva mobilització i politització dels professionals del sector organitzats en l'Associació de Cartellistes de Barcelona (1931). Aquest fet influeix i impulsa el caràcter militant i combatiu de la propaganda i més fermament del cartellisme a partir de l'esclat de la Guerra Civil, tal com evidencia la constitució del Sindicat de Dibuixants Professionals (1936) vinculat al Comissariat de Propaganda de la Generalitat.³²⁵ En paral·lel, d'acord Joan Sagués,

“A Lleida, el suport a la causa republicana d'intel·lectuals i artistes plàstics progressistes, l'impulsaren els personatges vinculats a l'avantguardisme de la revista *Art*, políticament propera al BOC i al POUM. En aquest ambient es constituí a finals de juliol de 1936 l'Agrupació d'Escriptors i Artistes Socials de Lleida (AEAS). La comissió organitzadora aplegava els principals representants de l'avantguarda local: Antoni Garcia Lamolla, Pau Xuriguera Parramona, Josep Comabella Rabassa, Leandre Cristòfol Peralba i Enric Crous Vidal.”³²⁶ Igualment també es crea el Sindicat d'Artistes, Dibuixants, Pintors i Escultors de Lleida, vinculat a la UGT.

En efecte, la guerra aferma el cartellisme i la publicitat com a eines de propaganda ja no només politicoideològica, sinó també bèl·lica i militar, de consigna i mobilització. Aquesta situació es palesa amb la proliferació de cartells, fulletons, revistes, fotografies, postals, emissions radiofòniques, cinema, etc., amb la voluntat d'informar i persuadir, tot assistint a una producció cartellística –quantitativament espectacular– que anul·la

³²⁴ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 139, 145, 148-149, 154-155; SATUÉ, Enric: “El cartellisme català del temps de la República”, a ARACIL, Rafael; SEGURA, Antoni; TERMES, Josep; SATUÉ, Enric; BOHIGAS, Oriol; GUILLAMON, Julià: *República! Cartells i cartellistes (1931-1939)*, Centre d'Estudis Històrics Internacional, Pavelló de la República, Universitat de Barcelona i Viena Edicions, Barcelona, 2006, pp. 33-35.

³²⁵ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 129-131; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, pp. 122-123.

³²⁶ SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003, p. 481.

progressivament la finalitat comercial anunciant únicament productes bàsics de primera necessitat –medicaments, roba, aliments com el cafè, etc.–.³²⁷ La desaparició de la publicitat de tots els mitjans de comunicació, la radicalització politicoideològica de la societat –i, per tant, també del sector i dels professionals–, i el component moral i alligador de la propaganda bèl·lica, expliquen com, d'acord amb Santi Barjau,

“[...] Encara que el cartellisme bèl·lic no vol bellugar els mateixos ressorts que l'art comercial, sinó que més aviat tendeix a commoure i a demanar els més greus sacrificis a favor d'unes idees, les tècniques persuasives són fins a cert punt similars i és per això que alguns cartellistes procedents del camp comercial van passar a cultivar amb assiduitat la gràfica de guerra. [...]”³²⁸

Així mateix, l'esclat de la guerra propicia també l'eclosió definitiva del cartellisme fotogràfic i la consagració dels grans cartellistes i fotògrafs publicitaris de la dècada. Igualment, l'interès del conflicte i el valor propagandístic i persuasiu de la fotografia potencien la presència de cartellistes i corresponsals europeus a Catalunya, fet que avala i confirma la condició propagandística del cartellisme.

En aquest sentit, alguns dels màxims exponents del cartellisme revolucionari i bèl·lic d'aquests anys són Carles Fontserè (1916-2007) –promotor del Sindicat de Dibuixants Professionals, de tendència comunista i al servei del Comissariat de Propaganda des dels inicis del conflicte–, Martí Bas (1910-1966) –també comunista, molt proper al PSUC i a la UGT–, i l'andalús Lorenzo Goñi (1911-1992), autor entre d'altres del famós “I tu que has fet per la victòria?”. Talment, amb una trajectòria dilatada i totalment consagrada, el fotocartellista Pere Català i Pic (1889-1971), editor del Comissariat de Propaganda reconegut pel popular “Aixafem el feixisme”, un dels primers cartells íntegrament fotogràfics i dels més mundialment famosos del conflicte, en què una espardenyia de vetes aixafa una creu gammada sobre paviment urbà. D'altra banda, la no-militància d'alguns dels més esplèndids cartellistes gràfics i publicitaris del país com Josep Sala (1896-1962) els acaba desvinculant i arraconant del sector.³²⁹

En definitiva, el cartellisme es demostra un instrument clau quant a la propaganda, la comunicació i l'agitació al llarg de la guerra, tant en l'àmbit intern –rereguarda i front–

³²⁷ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 162-164; JARDÍ, Enric: *El cartellisme a Catalunya...*, op. cit., p. 105; FIGUERES, Josep Maria: *Periodisme...*, op. cit., p. 193.

³²⁸ BARJAU, Santi: “El cartellisme a Catalunya”, a *Serra d'Or*, núm. 438, Barcelona, juny de 1996, p. 34.

³²⁹ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 160; JARDÍ, Enric: *El cartellisme a Catalunya...*, op. cit., pp. 107, 112-113, 118; BARJAU, Santi: “El cartellisme...” a *Serra d'Or...*, op. cit., p. 32; SATUÉ, Enric: “El cartellisme català...”, a ARACIL, Rafael; et al.: *República!...*, op. cit., pp. 39-40.

com en la projecció internacional per part dels dos bàndols. En aquest cas, la batalla del cartellisme modern és guanyada quasi sense oposició i de principi a fi pel bàndol republicà, fet ratificat pel director general de la propaganda franquista durant el conflicte, Dionisio Ridruejo. Aquest, en les seves memòries publicades pòstumament el 1976, admet que “A simple vista se veía que los medios de propaganda republicana habían sido superiores a los nuestros y su asistencia intelectual mucho más extensa, valiosa y organizada.”³³⁰

2. 2. 4. *Fotografia*

La fotografia professional i artística s'expandeix, es democratitza i envaeix l'espai públic català durant la segona meitat del XIX, gràcies a la popularització del retrat i de la targeta de visita, en unes dècades daurades pel retratisme, la fotografia professional, els estudis fotogràfics i les galeries. La seva decadència, però, es produeix a inicis del XX quan els avenços tècnics i pictòrics propicien la massificació de l'activitat fotogràfica paral·lelament a la irrupció i la massificació del fotoperiodisme com a resultat de l'auge de la fotografia documental i de l'amateurisme. D'altra banda, la fotografia més elitista i pulcra de tints altburgesos deriva en el moviment pictoralista contrari al documentalisme i a l'amateurisme defensor de la vessant artística de la fotografia.³³¹

L'ús funcional de la fotografia en l'aspecte social i comunicatiu de la naixent societat de masses catalana s'inicia entorn el 1880 i el primer fotograt publicat en premsa, concretament a la revista barcelonina *La Ilustración*, s'esdevé el novembre de 1881. Tanmateix, aquesta efemèride respon a la innovació tècnica fotogràfica però no a una suposada ni remota consideració utilitària. Així mateix, aquesta revista publica el primer reportatge fotogràfic el febrer de 1885, realitzat pel fotògraf gironí Heribert Mariezcurrena (1847-1898), el qual conté 44 imatges il·lustrant el terratrèmol que havia afectat diverses poblacions malaguenyes algunes setmanes enllà.³³² No obstant això, són els preparatius i la celebració de l'Exposició Universal de Barcelona (1888) els que

³³⁰ Cita extreta de GUILLAMON, Julià: “Feu tancs... tancs... tancs! Que són els vehicles de la victòria”, a ARACIL, Rafael; et al.: *República!...*, op. cit., pp. 53-54.

³³¹ NARANJO, Juan; FONTCUBERTA, Joan; FORMIGUERA, Pere; TERRÉ, Laura; BALSELLS, David: *Introducció a la història de la fotografia a Catalunya*, Lunweg, Barcelona, 2000, pp. 21-25, 29-31; LÓPEZ MÓNDEJAR, Publio: *Historia de la fotografía...*, pp. 92-93.

³³² GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 78; FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme a Catalunya, 1885-1976*, Ajuntament de Barcelona i Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1990, pp. 11, 17.

impulsen definitivament l'ús de fotogravats a la premsa, si bé no es consideren imatges periodístiques degut al seu caràcter estàtic mancat de l'essència del reportatge gràfic i a la seva impressió majoritàriament en postals i àlbums.

D'altra banda, el fotoperiodisme –tipologia periodística que empra la imatge fotogràfica com a mitjà d'expressió– pateix una certa postergació en el sector que no es mitiga fins la dècada de 1910.³³³ En definitiva, en paraules de Jaume Fabre,

“[...] En els reportatges fotogràfics publicats hi ha excel·lents panoràmiques i visions de detall, però encara molt poca imatge viva. El reportatge fotoperiodístic encara ha de trobar professionals que el desenvolupin i, sobretot, diaris que vulguin acollir-lo.”³³⁴

En aquest sentit, les societats fotogràfiques existents des de finals de segle són l'únic vehicle de difusió i promoció de l'activitat fotogràfica i de la seva rellevància social, científica, artística i informativa, fet que contribueix a l'evolució del fotoperiodisme, a la il·lustració de la premsa i a l'edició de revistes especialitzades. Algunes de les societats més destacades són el Club Fotogràfic Barceloní (1894), la Unió Fotogràfica de Barcelona (1918) –de caire pictoralista i artística, professional, que el 1919 adquireix com a òrgan oficial la revista *Lux* (1916-1922)–, l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya de Barcelona (1923), i l'Agrupació Fotogràfica d'Igualada (1930) –amb les què s'assoleix la definitiva estabilitat del sector en tant que marcs de sociabilitat i d'instrucció artística, fotogràfica i social–.³³⁵

Així doncs, a finals del XIX les revistes quinzenals i setmanals són les pioneres quant a la publicació de fotogravats i fotografies en premsa, de temàtica folklòrica, de viatges, artístiques o literàries, com ara *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1939), *La Campana de Gràcia* (1870-1934), *¡Cu-Cut!* (1902-1912), *La Il·lustració Catalana* (1880-1917) –primera revista gràfica en català–, *El Diluvio Ilustrado* (1904-1911), *La Actualidad* (1906-1913), *La Hormiga de Oro* (1884-1936) i *Barcelona Atracción* (1911-1936).³³⁶

En efecte, la proliferació fotogràfica i fotoperiodística propicia millores en reproducció i impressió d'imatges i afavoreix la consolidació de la fotografia com a mitjà de comunicació de masses, atès que la il·lustració de les notícies remarcables incentiva la

³³³ FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme...*, op. cit., pp. 13, 36.

³³⁴ *Ibidem*, p. 20.

³³⁵ NARANJO, Juan; et al.: *Introducció a la història...*, op. cit., p. 82; LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía...*, op. cit., p. 224.

³³⁶ FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme...*, op. cit., pp. 17, 34-35; FERRÉ, Teresa; ANTEBI Andrés; GONZÁLEZ, Pablo: “El fotoperiodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 142-145.

interacció amb el lector i la generació d'emocions. En aquest sentit, la Setmana Tràgica és el primer gran esdeveniment català plasmat pels fotoperiodistes i publicat als setmanaris, per bé que l'única fotografia realitzada durant el judici a Francesc Ferrer i Guàrdia, acusat d'instigar dels fets, és obra de l'italià Alexandre Merletti (1860-1943), publicada a *La Campana de Gràcia*.³³⁷

A partir de 1910 la popularització i consolidació dels esports de masses –i la seva consegüent espectacularització– afavoreix la introducció de fotogravats en la premsa esportiva i la realització de reportatges gràfics cada cop més elaborats. Aquest fet propicia el sorgiment i l'especialització del fotoperiodisme esportiu, el qual progressa en paral·lel al perfeccionament de la fotografia, a la massificació del reportatge esportiu –tant en premsa esportiva com en la general i diària–, i a la professionalització dels fotoperiodistes. En efecte, la publicació d'imatges de famosos –esportistes, cantants, actors i actrius, toreros, etc.– potencia la seva idealització i el seu elitisme massiu, i n'afavoreix la seva progressiva significació com a recurs de catarsi massiva per a sectors socials cada cop més amplis, d'acord amb Naranjo, López i Fabre.³³⁸

Amb tot, la fotografia esdevé un element més de l'ecosistema comunicatiu de masses, en tant que es copsa cada cop més com un mitjà de comunicació deslliurant-se progressivament del seu component artístic i pictòric, en el sentit decimonònic del terme. Tanmateix, la inexistent indústria fotogràfica al país i l'agreujant de la manca de consideració periodística professional de la fotografia i dels fotoperiodistes provoquen que molts fotògrafs hagin de conjuminar la tasca artística de l'ofici amb la comunicativa; això és, la fotografia d'estudi i el retrat amb la comercial i industrial –publicitat, il·lustració editorial, cartellisme–. Alguns dels noms més rellevants del primer fotoperiodisme català són Josep Brangulí (1879-1946), Josep Maria Co de Triola (1884-1965), Josep Banús Moragas (1878-1960) o el pallarès Francesc Portella Moles (1888-1975), corresponsal gràfic de *La Vanguardia* i l'*ABC*.³³⁹

³³⁷ FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme...*, op. cit., p. 36; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 79-80; FERRÉ, Teresa; ANTEBI Andrés; GONZÁLEZ, Pablo: “El fotoperiodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 135.

³³⁸ FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme...*, op. cit., p. 30; FERRÉ, Teresa; ANTEBI Andrés; GONZÁLEZ, Pablo: “El fotoperiodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 145.

³³⁹ NARANJO, Juan; et al.: *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 76-77, 81-82, 87, 90; LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía...*, op. cit., pp. 280-281; FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme...*, op. cit., p. 21, 26.

Aquest escenari, però, comença a canviar arran de la massificació i la intensificació fotogràfica produïda per la Gran Guerra, fet que afavoreix la conscienciació d'impressors i editors entorn del seu valor com a reclam periodístic i comercial i la consegüent organització del sector –es constitueix l'Agrupació de Repòrters Gràfics de Barcelona (1921)– per assolir la regulació d'uns drets laborals inexistents. D'altra banda, la proliferació de la il·lustració fotogràfica de la premsa i del fotoperiodisme respon també a la situació –i a la censura– política i social de la dictadura, intensificant encara més aquest escenari amb la posterior democratització republicana.³⁴⁰ Precisament en aquests anys es produeix la revolució tècnica del mitjà i la seva generalització i popularització definitives, afavorint la gestació d'una nova fornada de fotoperiodistes catalans: Carlos Pérez de Rozas (1893-1954), Agustí Centelles (1909-1985) o l'oriünd de Belianes Joan Andreu Puig Farran (1904-1982), qui s'inicia com a fotògraf a *El País* el 1924 i posteriorment treballa a *La Humanitat*, *La Vanguardia* o *Última Hora*, entre d'altres. A aquesta situació hi contribueix essencialment la preparació i celebració de l'Exposició Internacional de 1929, atès l'augment de l'interès dels mitjans de premsa per la fotografia que determina una creixent dinamització del fotoperiodisme, d'acord amb Fabre.³⁴¹

Endemés, la represa i l'auge associacionista del país als anys trenta afavoreixen la multiplicació d'entitats fotogràfiques, moltes vinculades a sindicats i partits d'esquerra i, per tant, polititzades. La fotografia es consolida com a eina de sociabilitat i conscienciació cultural, social, política i nacional(ista) i la política de masses se'n aprofita i l'empra com a mecanisme d'ideologització, persuasió i adoctrinament. De fet, la imatge per sí mateixa configura un discurs periodístic que implica una interpretació i una transformació de la realitat:

“[...] Les seves característiques morfosintàctiques i de contingut, dins de la construcció de la realitat comunicativa, expressen més acuradament la representació simbòlica d'esdeveniments noticiosos i la transmissió i consolidació de la cultura de masses.[...]”³⁴²

Així doncs, el fotoperiodisme modern, centrat en donar resposta a les exigències de la nova premsa il·lustrada heterònoma a través de fórmules informatives trencadores, es

³⁴⁰ FERRÉ, Teresa; ANTEBI Andrés; GONZÁLEZ, Pablo: “El fotoperiodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 139, 143; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 94-95; LÓPEZ MÓNDEJAR, Pablo: *Historia de la fotografía...*, op. cit., p. 226.

³⁴¹ FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme...*, op. cit., p. 37, 40.

³⁴² GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “L'origen de la comunicació visual de masses (1936-1939)”, a *Anàlisi: quaderns de comunicació i cultura*, núm. 13, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Periodisme i Ciències de la Comunicació, Bellaterra, 1990, p. 129.

caracteritza per la cerca constant de la notícia, d'allò noticiable, i per la narració dels fets des d'una vessant cada cop més interpretativa. El fotoperiodista de la República, doncs, ja no només comunica, també informa, i ho fa implicat emocionalment, ideològic i social: naixen, en efecte, el fotoperiodisme i la fotografia militants.³⁴³

En aquest sentit, la Guerra Civil esdevé el punt culminant de la pretensió i la reclamació subjectiva i particular del fotoperiodista, en tant que “[...] la imatge provoca les emocions del públic més intensament que el text i s'utilitzarà com un arma propagandística”³⁴⁴, per a crear estats de consciència. La fotografia i el fotoperiodisme s'espectacularitzen i el seu contingut se centra radicalment en les informacions i els esdeveniments bèl·lics, al servei de la propaganda i participant també en la confecció de cartells i publicacions. Tanmateix, existeix limitació i censura entorn la publicació de certes fotografies, sobretot aquelles que puguin ser d'utilitat per a l'enemic o puguin causar un efecte desmoralitzador sobre la població civil. En paraules de Figueres,

“Als anys trenta la reproducció de la imatge gràfica havia assolit un nivell de notable qualitat tècnica i de facilitat operativa en tot el procés, des de l'inici, amb la presència habitual del fotògraf als escenaris bèl·lics del front, fins al creixement del públic lector, més nombrós i que possibilitava una eficaç comercialització del treball gràfic.”³⁴⁵

El valor constant que posseeix la imatge, més enllà de l'anècdota i la representació momentània, resulta també imprescindible en la difusió internacional del conflicte. Aquest fet pren protagonisme a les corresponsalies i als fotoperiodistes catalans, degut a l'arribada de repòrters gràfics estrangers en representació de la premsa mundial.³⁴⁶

Paradoxalment –o no tant– el desastre de la guerra garanteix l'esplendor del fotoperiodisme, el qual experimenta en aquests anys el seu període de màxima difusió, experimentació visual i unió professional. A més, el fet de no signar les fotografies garanteix un anonimat que serà de molta utilitat després del conflicte, afavorint un retorn a l'activitat laboral del fotògraf més o menys normal –sempre hi quan no figuri molt implicat o vinculat políticament, o s'hagi exiliat–. No obstant això, la derrota republicana provoca el truncament i la involució del reportatge gràfic i del fotoperiodisme, en tant que el nacionalisme patriòtic-folklorico-cultural del

³⁴³ FERRÉ, Teresa; ANTEBI Andrés; GONZÁLEZ, Pablo: “El fotoperiodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 145; LÓPEZ MÓNDEJAR, Publio: *Historia de la fotografía...*, op. cit., pp. 222-226; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 165-166.

³⁴⁴ NARANJO, Juan; et al.: *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 91-93.

³⁴⁵ FIGUERES, Josep Maria: *Periodisme en la Guerra Civil...*, op. cit., p. 167.

³⁴⁶ *Ibidem*, p. 171; FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme...*, op. cit., p. 60-62.

franquisme, assentat en la tradició pictoralista anterior, condemna la fotografia al reduccionisme professional i a l'oficialisme institucional.³⁴⁷

2. 2. 5. *Esports*

La incorporació dels esports a la dinàmica social i cultural del país com a nova forma de lleure es produeix, primer i de manera exclusiva, en els sectors socials més industrialitzats i modernitzats, relegant-ne les masses obreres i treballadores. En aquest sentit, la burgesia catalanista conservadora, a redós del moviment cultural i nacional de la Renaixença, reivindica la pràctica de l'exercici físic com a font de regeneracionisme social, cultural i nacional, exercitada en els primers gimnasos i centres esportius instal·lats al país les darreres dècades del XIX.³⁴⁸ Aquest fet propicia la generació d'incipients cercles de sociabilitat, embrions de futures associacions esportives i culturals, que malden per recuperar l'activitat física i esportiva també incentivada i difosa en aquests casos a través de la tradició popular. Així doncs, a cavall d'ambdós segles,

“[...] la vida urbana i l'ús més generalitzat de l'electricitat van estimular durant aquests anys formes de jocs, aficions i festes ben diferents de les tradicionals, i alhora van impulsar els anomenats *espectacles i esports de masses*: cinema, cafè concert, teatre, òpera, music-hall, sarsuela, boxa, futbol, toros, frontó, excursionisme, ciclisme, gimnàstica, etc.”³⁴⁹

Precisament, l'excursionisme s'erigeix com l'element modernitzador i catalanitzador de la sociabilitat esportiva en aquests anys, el qual demostra la conjunció entre renaixement cultural, esportiu i nacional que a les Terres de Lleida es representa per mitjà de l'Associació Catalanista de Lleida (1878), l'Associació d'Excursions Catalana (1880) –amb delegacions a Lleida, Tremp, Tàrraga o Cervera, entre d'altres–, i l'Associació Excursionista Ilerdense (1884).³⁵⁰ En paral·lel, el ciclisme esdevé l'esport més popular i rellevant del país en aquest període: el primer club ciclista de Lleida és el

³⁴⁷ FERRÉ, Teresa; ANTEBI Andrés; GONZÁLEZ, Pablo: “El fotoperiodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 153; NARANJO, Juan; et al.: *Introducció a la història...*, op. cit., pp. 100-102; LÓPEZ, Publio: *Historia de la fotografía...*, op. cit., p. 304.

³⁴⁸ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya. Vol. I (1870-1931)*, Columna, Barcelona, 1994, p. 33; TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport a les terres de Lleida (1850-2000)*, Consell Català de l'Esport, Secretaria General de l'Esport, Generalitat de Catalunya, Lleida, 2003, p. 19.

³⁴⁹ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 56.

³⁵⁰ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., p. 40; TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport...*, op. cit., p. 20; JARNE, Antonieta: “Estratègies de participació...”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., pp. 458-459.

Veloz Club Leridano (1888), considerat també el primer club esportiu de la ciutat. En efecte, en paraules de Pujadas i Xavier Santacana,

“[...] La bicicleta era el símbol lúdic del progrés industrial, i en conseqüència, dels sectors socials que s’associaven a aquest. Incorporava la noció de tècnica, de mecànica, de velocitat. Era, en definitiva, una mostra del progrés indefinit en que creien els impulsors de la industrialització. [...]”³⁵¹

La industrialització de l’esport propicia el sorgiment de la premsa esportiva especialitzada que afavoreix i accelera la difusió del modern fenomen de masses i la seva espectacularització, en tant que fins la Gran Guerra l’esport es concep com una pràctica encara elitista i reservada als sectors i les àrees industrialitzats, principalment Barcelona i Tarragona. Aquest fet, que evidencia i consolida l’auge de la pràctica esportiva i la seva massificació i diversificació social, impulsa la consolidació de l’esport de masses català i, sobretot, del futbol com a fenomen social i massiu més remarcable.³⁵²

Així doncs, la popularització, la democratització i la pràctica esportiva s’estenen arreu del país entre els anys deu i vint, si bé de manera irregular. La seva capacitat de mobilització, palesada amb la massificació de l’assistència als esdeveniments, és copsada per les forces polítiques, socials i ideològiques que pretenen emprar-la amb fins doctrinaris, instructius, pedagògics i polítics. Altrament, el fenomen esportiu de masses i la vitalitat associacionista de les comarques menys industrialitzades i urbanitzades de Catalunya afavoreixen les manifestacions esportives en espais públics i festes majors, degut també i principalment a la manca d’instal·lacions i infraestructures. En paral·lel sorgeixen les primeres federacions i competicions esportives provincials, comarcals i locals, fenòmens que impulsen l’accessibilitat de la pràctica esportiva a tots els sectors socials, fins i tot aquells divergents amb el modern fenomen social i cultural. En aquests espais se celebren a Lleida les primeres curses pedestres, competicions de ciclisme, partits de futbol, competicions de tir amb arc o curses de motocicletes, entre d’altres, fins que el 1919 es construeix el Camp d’Esports.³⁵³

³⁵¹ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., pp. 42-43.

³⁵² *Ibidem*, pp. 37, 50-51, 59; SANTACANA, Carles: “Premsa esportiva. De l’elitisme a les publicacions per a tots els públics”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 122.

³⁵³ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., pp. 90-91, 135; TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d’esport...*, op. cit., pp. 24-30.

En efecte, doncs, la xarxa associacionista i el modern teixit esportiu que es va configurant incentiven i acceleren la identificació entre modernització social i regeneració nacional. Aquesta concepció, projectada i vehiculada per la Mancomunitat a partir de 1918, fracassa degut a la manca de condicions infraestructurals, higièniques i educatives. Talment, les masses treballadores accedeixen al modern esport de masses gràcies al paper instructiu i formatiu de les associacions populars i obreres i als seus valors culturals i socials, atès que la precarietat laboral, econòmica, educativa i formativa, així com la manca de temps lliure, encara són factors que condicionen la pràctica esportiva de molts ciutadans.³⁵⁴

Els elements adduïts permeten de copsar com el desplegament associatiu a les Terres de Ponent, i la dinàmica esportiva en general, no es produeix fins la dècada dels vint i està marcada per la tasca de JRLI, entitat que impulsa la creació de múltiples seccions i clubs esportius en disciplines com natació, atletisme, boxa, ciclisme i futbol. De fet, entre 1918 i 1919 es constitueix la secció esportiva de l'entitat, es funda el Futbol Club Joventut i s'inaugura el Camp d'Esports, l'espai poliesportiu més important i imponent del país, d'acord amb Pujadas, Santacana i Xavier Torredadella.³⁵⁵ Aquest fenomen sobrepasa la ciutat de Lleida i abasta pobles i ciutats de tota la Plana en forma de nous marcs de sociabilitat esportiva democràtica i popular, que generen nous equips i clubs esportius i infinitat de competicions interprovincials i locals. En definitiva, l'aportació de JRLI al moviment esportiu català i a la vinculació d'esport i catalanisme resulta cabdal durant l'etapa de la Mancomunitat però també, i sobretot, al llarg de la Segona República.³⁵⁶

Amb tot, aquests factors i les múltiples casuístiques que els engloben generen nombrosos debats entre els valedors i els detractors de la popularització, la democratització i l'espectacularització del fenomen al llarg del període d'entreguerres, en els quals hi prenen part intel·lectuals com ara Antoni Rovira i Virgili –a favor de la consideració cultural i social de l'esport– o Josep Maria de Sagarra –partidari del seu ús higienista i instructiu, però no del seu sensacionalisme–. La incorporació i la funció de

³⁵⁴ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., pp. 85-86, 96-97, 143, 149.

³⁵⁵ *Ibidem*, pp. 98-99; TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport...*, op. cit., pp. 27-29.

³⁵⁶ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., pp. 93-102; TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport...*, op. cit., p. 29.

la dona o l'accessibilitat de les masses treballadores a l'activitat esportiva són les qüestions que més intensitat aporten a les discussions.³⁵⁷

En definitiva, als anys vint els esports més populars del país resulten el futbol – consolidat com a principal esport i espectacle de masses –, el ciclisme – amb la recuperada Volta a Catalunya (1920), recorrent tot el territori i amb corredors estrangers – i el tennis – amb l'aparició de la primera revista dedicada a aquest esport, *Tennis* (1921)–.³⁵⁸ Atesa aquesta dinàmica, el naixement de noves entitats no es detura en l'àmbit comarcal ni local, malgrat que “[...] L'interès de les masses per determinats espectacles esportius que aleshores començaven a créixer no era correspost organitzativament i infraestructural, i això creava dificultats.”³⁵⁹ Generalment, les disciplines palesen restriccions en aquest sentit, degut tant a la manca d'infraestructures i recursos econòmics com a la consolidació dels valors del professionalisme, la comercialització i l'espectacularització.

Així doncs, les poques possibilitats de professionalització i de manteniment dels clubs modestos, emmirallats en l'espectacularitat de les grans entitats nacionals, els condemnen a una ràpida desaparició. A les comarques de Lleida, la dècada dels vint s'inicia amb 35 clubs registrats, mentre que el 1925 hi figuren poc més de la meitat. Tanmateix, quant al futbol, el seu èxit social i massiu queda igualment palès en el sorgiment d'equips locals a pobles com Camarasa, Castellans, Sant Martí de Maldà, Belianes, Alfés, El Poal o al barri lleidatà de La Bordeta, entre d'altres³⁶⁰, fet que avala la bona salut de l'esport comarcal i local, malgrat el caràcter efímer característic de la majoria. A més, la tendència irrefrenable del futbol, identificat amb els valors democràtics alimentats per l'oposició catalanista a la dictadura, li atorga una significació sociopolítica molt rellevant, fet evidenciat amb la representació simbòlica del Futbol Club Barcelona com a emblema icònic de catalanitat i democràcia.³⁶¹

L'esport de masses com a fenomen inherent de la societat de masses catalana és difós, massificat i popularitzat a través d'expressions pròpies com la fotografia, el cartellisme, la publicitat, la ràdio o el cinema³⁶², tot produint i aconseguint en paral·lel la mitificació

³⁵⁷ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., pp. 94-95, 198-199.

³⁵⁸ *Ibidem*, pp. 171-172.

³⁵⁹ *Ibidem*, p. 172.

³⁶⁰ *Ibidem*, pp. 176, 194; TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport...*, op. cit., pp. 31-38.

³⁶¹ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., pp. 132-133, 196, 203-206.

³⁶² *Ibidem*, pp. 135-137.

de l'*sportman* com a jove triomfador, mite de les masses i símbol de la modernitat entès i emprat com a mecanisme de catarsi massiva de les classes treballadores i populars. En efecte, a la Catalunya primorriverista la indústria de l'espectacle i el pes dels nous mitjans de masses incideixen notòriament en la uniformització dels costums socials i en la modernització de les pautes de vida, sobretot en nuclis urbans i ciutats mitjanes. Tanmateix, però, l'arrelament de l'esport i la cultura física entre la majoria social del país no esdevé encara un fet constatable.

Amb tot, l'obertura i la intensificació socials, culturals, polítiques i democràtiques palesades amb la Segona República consagra la cultura de masses esportiva en paral·lel al creixement associacionista de caire popular principalment republicà i/o obrerista. Aquest escenari permet també la consolidació d'un esport autènticament popular, en connivència amb la regeneració definitiva de la societat catalana, motivant el segon *boom* d'esports esmorteïts durant la dictadura com la natació, el ciclisme o l'atletisme, en part produït per la ideologització de les respectives entitats. La institucionalització esportiva de la vida pública accentua la vinculació suprema entre cultura, esport i identitat nacional, essent novament cabdal la funció identificativa del Barça; uns valors apadrinats pel periòdic esportiu *La Rambla* (1930-1936), del periodista i directiu culer Josep Sunyol i Garriga, reflectits en el seu lema *Esport i Ciutadania*.³⁶³ Quant a la ciutat de Lleida, el ventall ideològic queda palès amb les entitats més actives durant la Segona República, i amb la seva nomenclatura: l'Associació d'Exalumnes dels Maristes (AEM) –entitat esportiva en actiu més antiga de la ciutat–, el Centre de Cultura i Esports –vinculat a JRLI, amb una secció femenina important–, la FJC –que combina esport, cultura, joventut i catolicisme–, l'Escola del Treball –que incorpora l'esport com a eina formativa per als joves–, l'Agrupación Deportiva Tradicionalista –secció poliesportiva de la Joventut Requeté–, Palestra –que conjumina esport, joventut i catalanisme– i, òbviament, JRLI.³⁶⁴

Altrament, l'esport i les entitats esportives s'adulteren i es redefeixen a causa de la militarització i de l'ús propagandístic i polític originats per la Guerra Civil, organitzant esdeveniments esportius amb la intenció de recaptar fons pel conflicte i de conscienciar

³⁶³ Ibídem, pp. 160-162; DUCH, Montserrat: "Ruptures en les formes...", a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., pp. 80-81; SANTACANA, Carles: "Premsa esportiva...", a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 128-129; JARNE, Antonieta: "Estratègies de participació...", a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., p. 456.

³⁶⁴ TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport...*, op. cit., p. 37.

la joventut de la rereguarda entorn la rellevància de la preparació física. Així doncs, “[...] se generan discursos y se emprenden acciones para tener cabida política, social, cultural y vital en un marco incomparable de relaciones, desde las interpersonales hasta las internacionales.”³⁶⁵ No obstant això, la manca d’unes directrius institucionals clares, la mobilització dels joves al front, la violència política i la pèrdua d’autonomia i capacitat de la xarxa associativa i esportiva del país, generen un estat de desconcert i descoordinació permanents que paralitzen el sistema esportiu català.³⁶⁶

2. 2. 6. Ràdio

La ràdio neix a Catalunya poc després de la instauració de la dictadura, fet que condiona la seva gènesi quant a la informació –sotmesa a una permanent censura prèvia– i a la llengua –circumscribida únicament a la castellana, en tant que “[...] emprar el català en l’àmbit públic equival a afavorir el “separatisme” [...]”³⁶⁷–. L’emissora precursora del país és Radio Barcelona (EAJ-1) (1924), creada per l’Asociación Nacional de Radiodifusión (ANR)³⁶⁸, entitat radiofònica i cultural apareguda el mateix any. La manca de finançament i de suport, però, provoca la seva fusió amb Unión Radio el 1926, degut també a la superioritat tècnica de la seva competidora, Radio Catalana (EAJ-13) (1925), vinculada professionalment i financerament a Radio Ibérica. Tanmateix, la competitivitat de Radio Barcelona –que incrementa d’ençà de la fusió–, i la manca d’inversions i d’equipament de Radio Catalana, propicien la suspensió temporal de les seves emissions el març de 1929, i el definitiu tancament el desembre de 1930, d’acord amb Franquet i Guillamet.³⁶⁹

La constant transformació i redefinició de la ràdio com a mitjà de comunicació es copsa amb l’ampliació i millora de les programacions que ofereix: conferències, teatre,

³⁶⁵ Ibídem, p. 44; DOMÍNGUEZ, Andrés i PUJADAS, Xavier: “Estadios y trincheras...”, a PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos...*, op. cit., p. 170.

³⁶⁶ Ibídem, pp. 173, 185.

³⁶⁷ FRANQUET, Rosa: “La ràdio. Un mitjà massiu al servei de la cultura i la informació”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 158.

³⁶⁸ Un bona i extensa història monogràfica de l’ANR i Ràdio Associació de Catalunya a: SALILLAS, José Manuel; LLENA, Agustín: *50 años de EAJ15. Radio Asociación de Catalunya. Radio España de Barcelona*, Picazo, Barcelona, 1980.

³⁶⁹ FRANQUET, Rosa: “La ràdio. Un mitjà...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 158-159; FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio a Catalunya al segle XX (de la ràdio de galena a la ràdio digital)*, Direcció General de Radiodifusió i Televisió, Generalitat de Catalunya, Col·lecció Textos i documents, Barcelona, 2001, pp. 36-40; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 112-113. Per aprofundir en la història de Ràdio Catalana, veure: SALILLAS, José Manuel: *Radio Catalana. Al cumplirse 50 años de su desaparición*, Departamento Cultural de Radio España de Barcelona, Barcelona, 1980.

música, tertúlies, radio-beneficiència –clau en la vessant propagandística i humanitària durant la Guerra Civil–, seccions femenines, meteorologia, borsa, etc. Aquest fet afavoreix l’afecció de les classes treballadores i mitjanes al nou mitjà en tant que “[...] Llur posició social no els permet de freqüentar teatres, concerts, conferències, etc., i són els qui més agraeixen els programes radiofònics. [...]”³⁷⁰ En efecte, i d’acord amb Espinet, la ràdio engega el seu particular procés per a “[...] convertir-se en un element de progrés, en un component de la modernitat quotidiana, [...] és a dir, de la *societat de comunicació de masses*.”³⁷¹

La progressiva massificació de la ràdio afavoreix i intensifica l’espectacularització dels fenòmens de masses com ara l’esport i, consegüentment, la conversió dels esportistes en ídols de masses –apropant l’*star system* a les masses i, per tant, humanitzant-lo–. Amb tot, és la boxa el primer esport retransmès per ràdio al país, el 15 de maig de 1926, mentre que el primer partit de futbol radiat és l’Espanyol-Barça del novembre de 1927.³⁷² Aquests episodis palesen la creixent influència pública de la ràdio en aquests anys, si bé no es consolida com a mitjà informatiu, superat encara per la premsa, fins la Segona República. En aquest context l’ANR, degut a les discrepàncies amb Unió Radio entorn la gestió de Radio Barcelona, crea Ràdio Associació de Catalunya (RAC) (EAJ-15) inaugurada l’abril de 1930. En uns anys d’efervescència política, democràtica i catalanista, la politització de la radiodifusió s’evidencia amb el fort component catalanista de la nova emissora, motiu principal de la rivalitat amb Unió Radio, reflectit també en la seva revista Catalunya Ràdio (1931).³⁷³

En efecte, la Segona República comporta la consagració del mitjà com a eix central de la comunicació de masses, com a mitjà periodístic *de facto*, i no únicament com una eina divulgativa i d’entreteniment, essencial per a informar sobre les transformacions esdevingudes.³⁷⁴ En definitiva, s’esdevé un excel·lent instrument –el millor– de comunicació social i política, i de politització de les masses, afavorint a més l’ampliació

³⁷⁰ FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, *op. cit.*, p. 42, 46-47.

³⁷¹ ESPINET, Francesc: “La recepció de la ràdio a Catalunya des dels seus inicis fins a la Guerra Civil, segons els egodocuments”, a *Recerques*, núm. 16, Barcelona, 1994, p. 12.

³⁷² BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, *op. cit.*, pp. 236-238.

³⁷³ FRANQUET, Rosa: “La ràdio. Un mitjà...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, *op. cit.*, p. 162; FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, *op. cit.*, pp. 51-52; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, *op. cit.*, pp. 112-113, 122-123; SALILLAS, José Manuel; LLENA, Agustín: *50 años de EAJ15...*, *op. cit.*, p. 21, 67-68.

³⁷⁴ FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, *op. cit.*, pp. 87-89; FRANQUET, Rosa: “La ràdio. Un mitjà...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, *op. cit.*, p. 162-163; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, *op. cit.*, pp. 169-170.

del seu radi de difusió, de continguts i de programacions –gràcies també a la revocació de la censura prèvia–. Així doncs, entre d’altres es radien els primers discursos del President Niceto Alcalá Zamora i del President Francesc Macià, es retransmet l’alliberament dels presos polítics i les manifestacions contra la dictadura i la monarquia, fet que consolida categòricament l’espectacularització de la política de masses, tot estructurant la societat de masses a redós, en bona part, de l’espectacularització de la ràdio.³⁷⁵

En aquest sentit, la mesura més important per a l’expansió del servei i del mitjà arreu és el decret sobre radiodifusió local (1932)³⁷⁶, el qual permet de crear emissores locals, afavorint l’alfabetització, la instrucció i la culturització i combatent l’escletxa cultural i social existent entre el món rural i l’urbà. Tanmateix, a causa del nul·l nivell adquisitiu de les masses agrícoles i treballadores per adquirir un receptor, és “[...] al cafè on s’instal·la la “ràdio pública” de pobles i barris, si no és directament al bell mig del carrer. [...]”³⁷⁷ Amb tot, el decret accentua la competència entre la RAC i Unión Ràdio en tant que, la primera, emparada per la Generalitat, instal·la o concerta la instal·lació de filials a les tres capitals de província, mentre que el grup madrileny obté la llicència per municipis com Reus, Manresa i Terrassa, “[...] en una cobertura geogràfica de menor extensió y comercialmente menos importante. [...]”³⁷⁸ Així mateix, en consonància amb la massificació del mitjà, es constitueix la Federació d’Emissores de Ràdio de Catalunya (1934), adherida a la posteriorment creada Federació de Emisoras Locales.³⁷⁹

En aquests anys, doncs, s’instal·len nou emissores de petita potència entre les quals hi ha Ràdio Lleida (EAJ-42), inaugurada el gener de 1934 i vinculada a la RAC. Inicialment, els estudis de ràdio de la ciutat s’instal·len al Círcol Mercantil i Industrial del carrer Major i a partir del juny de 193, a l’edifici del Liceu Escolar.³⁸⁰ Malgrat la

³⁷⁵ FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, op. cit., pp. 53-55; BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, op. cit., pp. 258-259; GARITAONAINDIA, Carmelo: *La radio en España...*, op. cit., pp. 60-62; ESPINET, Francesc: “La recepció de la ràdio...”, a *Recerques...*, op. cit., p. 18.

³⁷⁶ BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, op. cit., p. 331; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, op. cit., p. 170.

³⁷⁷ ESPINET, Francesc: “La recepció de la ràdio...”, a *Recerques...*, op. cit., p. 13.

³⁷⁸ BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, op. cit., p. 339.

³⁷⁹ FRANQUET, Rosa: “La ràdio. Un mitjà...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 168-169; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 124-126.

³⁸⁰ SIRÉ, Josep; SOL, Romà; TORRES, Carme: *50 anys de Ràdio Lleida, e.a.j.* 42, Diputació de Lleida i Ràdio Lleida, Lleida, 1986, p. 20; ESPINOSA, Sílvia: *Història sentimental de Ràdio Lleida*, Cadena Ser – Ràdio Lleida, Lleida, 1999, pp. 11-12; FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, op. cit., pp. 84-85;

politització de la societat i dels mitjans de masses i el seu servei a la política de masses i a la propaganda, en paraules de Josep Siré, Romà Sol i Carme Torres,

“[...] Els seus micròfons no estigueren mai al servei dels polítics. Estigueren sempre al servei de la catalanitat i de la ciutadania, però es mantingué al marge de tota lluita partidista. [...] no feu retransmissió de cap acte polític; ni cap crida de partit utilitzà l'emissora. Tampoc cap propaganda hi trobà ressò. [...]”³⁸¹

La programació de l'emissora lleidatana, vinculada en gran part a l'edició comuna de la RAC, es basa en informació, música i cultura, esdevenint ràpidament d'una importància social i ciutadana fonamentals per a la vida de Lleida i dels lleidatans, fet evidenciat amb l'edició del butlletí mensual propi *Ràdio Lleida EAJ-42* (1935).

Un any abans el Govern de la Generalitat rep les competències en radiodifusió atorgades per l'Estatut, les quals estableixen: 1) l'execució de la legislació en matèria de radiodifusió, 2) la concessió i l'establiment d'estacions emissores i receptores segons les freqüències reservades, 3) la capacitat per resoldre les llicències, la caducitat, les inspeccions, les incautacions, les suspensions i utilitzacions, la vigilància, etc., i 4) la concessió sobre aparells i línies de ràdio i microfonia, la recaptació de cànons, etc. L'Estat, però, es reserva el dret a coordinar la radiodifusió estatal com a part de l'ecosistema comunicatiu de masses, a instal·lar serveis propis i a inspeccionar-ne els de la Generalitat.³⁸² En efecte, doncs, la capacitat mobilitzadora i influenciadora de la ràdio i el seu protagonisme polític es manifesten diàfanament en els Fets d'Octubre de 1934:

“La nit del 6 al 7 d'octubre de 1934, tot Catalunya visqué amb l'orella enganxada a la ràdio. Encara no hi havia un receptor a cada casa, faltava molt per arribar-hi, però aquella nit la ràdio permetia per primera vegada seguir el desenvolupament d'una crisi política, que acabaria amb el president de la Generalitat i tot el seu govern a la presó. [...] Fou la primera vegada que es produí a Catalunya una utilització política directa de la ràdio. [...]”³⁸³

Certament, la ràdio disputa un paper cabdal i essencial retransmetent en directe els discursos i les consignes polítiques –fet que posarà en entredit la seva autonomia a Catalunya–, i també, per primer cop, successos com els bombardejos a les Rambles de Barcelona o els tirotejos al Palau de la Generalitat. La seva espectacularització “[...]”

SALILLAS, José Manuel: “Els inicis de la ràdio local a Catalunya”, a *Annals del Periodisme Català*, núm. 23, “70 anys de ràdio”, Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1993, p. 41.

³⁸¹ SIRÉ, Josep; SOL, Romà; TORRES, Carme: *50 anys de Ràdio Lleida...*, op. cit., pp. 27-28.

³⁸² GARITAONAINDIA, Carmelo: *La radio en España...*, op. cit., p. 109; BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, op. cit., p. 332.

³⁸³ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 149.

facilita, en definitiva, substituir l'acció política pel fet mateix d'escoltar-la. [...]”³⁸⁴, possibilitant, de manera quasi dogmàtica, la creença que escoltar la ràdio esdevé en sí mateix un acte polític i social de compromís amb la realitat.

No obstant la seva rellevància en aquestes jornades, l'esclat de la revolució i la Guerra Civil palesen la seva evolució i consagració, en tant que organitzadora dels fets ocorreguts, d'acord amb Espinet.³⁸⁵ Efectivament, Radio Barcelona i la RAC pateixen l'assalt i l'ocupació de grups feixistes els dies previs a l'alçament del juliol de 1936, i Ràdio Lleida és presa per les guarnicions rebels de la ciutat el mateix dia 19 i durant les següents tres jornades.³⁸⁶ No obstant això, el domini de la ràdio i de la propaganda pertany en un primer moment al bàndol republicà, fet que s'evidencia amb l'al·locució radiada del general Manuel Goded –qui capitaneja la revolta militar a Barcelona– rendint-se la mateixa tarda del 19 de juliol. Aquest gest més o menys simbòlic és realment, i d'acord amb Figuera, la primera alteració i victòria mediàtiques assolides per la ràdio sobre els propis esdeveniments polítics.³⁸⁷

Aquesta supremacia radiofònica també s'exemplifica amb l'apropiació de la Generalitat de totes les emissores catalanes i la seva fiscalització a través del Comissariat de Propaganda i de la Comissaria –més endavant Direcció– General de Radiodifusió. En aquest sentit, Radio Barcelona i la RAC –i totes les emissores associades– alteren i limiten la seva programació durant la guerra: únicament música, petites notes oficials, discursos polítics i serveis de socors.³⁸⁸ D'altra banda, les emissores d'ona curta i extra curta, d'importància cabdal durant el transcurs i el desenllaç dels Fets de Maig de 1937, són incautades, intervingudes i ocupades per sindicats, faccions i partits polítics, i radien intercaladament programació informativa i propagandística amb musical, i en diverses llengües –evidenciant-ne la transcendència en el ressò internacional del conflicte–.³⁸⁹

³⁸⁴ ESPINET, Francesc: “La recepció de la ràdio...”, a *Recerques...*, *op. cit.*, p. 22; BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, *op. cit.*, pp. 359-360, 365.

³⁸⁵ ESPINET, Francesc: “La recepció de la ràdio...”, a *Recerques...*, *op. cit.*, p. 16.

³⁸⁶ FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, *op. cit.*, p. 85; ESPINOSA, Sílvia: *Història sentimental...*, *op. cit.*, p. 17.

³⁸⁷ FIGUERES, Josep Maria: *Periodisme en la Guerra Civil*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, pp. 106-107; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, *op. cit.*, p. 161; ESPINET, Francesc: “La recepció de la ràdio...”, a *Recerques...*, *op. cit.*, p. 29.

³⁸⁸ FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, *op. cit.*, pp. 107-110, 118-119.

³⁸⁹ BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio...*, *op. cit.*, pp. 394, 470; FRANQUET, Rosa: “La ràdio. Un mitjà...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, *op. cit.*, pp. 173-175.

Durant les jornades de maig es multipliquen les intervencions radiofòniques dels líders polítics, exigint la fi dels combats, fent un ús completament i estricta instrumentalitzat de la ràdio i convertint-la *de facto* en una eina de control social. En aquest sentit i a mesura que avança la guerra, el missatge informatiu-propagandístic acapara tota l'atenció social, política i radiofònica, en detriment d'altres continguts que al llarg del període s'havien consolidat.³⁹⁰ No obstant això, la incessant i progressiva descoordinació, desconfiança i divergència entre les forces republicanes accentua i accelera una contrapropaganda franquista cada cop més eficaç. La sintonització d'emissores enemigues constitueix en ambdós bàndols un delictes d'espionatge perseguit i reprimit.

Si bé el gener de 1938 els serveis informatius s'unifiquen sota el control i les directrius de la Direcció General de Radiodifusió, el 3 d'abril Lleida és ocupada pels franquistes, els quals incauten l'edifici de Ràdio Lleida destruït pels bombardejos. D'altra banda, setmanes abans de l'ocupació de Barcelona, el Govern de la República requisa els aparells de ràdio de la ciutat per evitar l'audició de notícies franquistes que desmoralitzin —encara més— l'esberlada i agònica resistència. La presa de la capital catalana el 26 de gener de 1939 produeix la definitiva castellanització i espanyolització de la ràdio del país, centralitzada entorn la franquista Radio Nacional de España.³⁹¹

2. 2. 7. *Cinema*

Malgrat la manca d'indústria cinematogràfica a Catalunya, el caràcter itinerant i esporàdic del cinema finisecular en potencia l'expansió arreu del país gràcies a la proliferació de fires, festes majors i mercats. D'altra banda, l'èxit del cinema informatiu i documental rau en “[...] la dedicació de científics, artistes i aficionats a una vertadera follia fotogràfica [...]”³⁹², en paraules de Porter, amb epicentre a l'Associació Fotogràfica Catalana (1888). Tanmateix, el caràcter embrionari del cinema informatiu i de l'espectacle propicia que no se'l consideri ni com a mitjà de comunicació ni com a manifestació cultural fins ben entrat el XX, fet que resulta causa i conseqüència de la baixa qualitat dels films produïts i de la manca d'infraestructures en les quals exhibir-se.

³⁹⁰ *Ibidem*, p. 356; *Ibidem*, pp. 173-174.

³⁹¹ *Ibidem*, pp. 474, 478-479, 481; *Ibidem*, pp. 174-175; FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio...*, *op. cit.*, pp. 121-124; SIRÉ, Josep; SOL, Romà; TORRES, Carme: *50 anys de Ràdio Lleida...*, *op. cit.*, pp. 38-39, 49; GARITAONAINDIA, Carmelo: *La radio en España...*, *op. cit.*, p. 232.

³⁹² PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, p. 35.

Així doncs, la incipient popularització del cinema es produeix a les principals ciutats del país a inicis de segle gràcies a la importació de films nord-americans i europeus, afavorint un tímid desenvolupament tècnic, estètic i comercial de les produccions catalanes i de la seva vessant culturitzadora i divulgadora adreçada a les masses.³⁹³ En efecte, el creixement de l'audiència, el major dinamisme i diversitat de les sales i la major qualitat i durada dels films palesa la naixent comercialització del fenomen, si bé als pobles petits i al món rural català l'auge de la indústria cinematogràfica i l'exhibició de pel·lícules no es produeix fins la dècada dels vint, quan la massificació del cinema esdevé ja una realitat arreu de Catalunya.³⁹⁴

Amb tot, la cinematografia catalana inicia esperançadora la dècada dels deu atesa la ingerència de capital nord-americà, la qual provoca, d'altra banda, que la principiant indústria de l'espectacle autòctona se supediti a la producció forastera i es constitueixi entorn d'un insuficient capital humà, econòmic, social i tecnològic. En definitiva, la proliferació de productores i l'abundància i la qualitat de les seves produccions és directament proporcional a la seva dependència vers el capital estranger.³⁹⁵ Tanmateix, aquesta situació genera, d'acord amb Porter,

“[...] una certa eufòria, potser excessiva, que fa pensar a molts que *fer cine* era cosa fàcil. Això portà a una proliferació de marques de vida efímera, ben contrària a la concentració empresarial i financera que hauria estat desitjable.”³⁹⁶

Així doncs, si bé s'evidencia la bona salut de les empreses distribuïdores i exhibidores del país –el 1913 Barcelona compta amb tantes sales com Berlín i només és superada per París i Nova York³⁹⁷–, també és patent la involució financera i artística de les productores i de les exportacions. En aquest sentit, s'anul·la qualsevol opció d'anivellament amb les indústries continentals, fins i tot quan aquestes es paralitzen a causa de la Gran Guerra. Igualment, les circumstàncies polítiques i socials conjunturals d'aquests anys –les vagues generals de 1917 i 1919, la fallida del Banc de Barcelona el 1920, la creació de la Mancomunitat o la consolidació del catalanisme republicà d'esquerres, entre d'altres– i la manca de suport i el menyspreu rebut per sectors públics, institucionals, religiosos, financers i polítics també afecten la posició del

³⁹³ Ibídem, pp. 65-68, 87, 91.

³⁹⁴ Ibídem, pp. 60-65.

³⁹⁵ Ibídem, pp. 91, 97-98. Per copsar les característiques i dinàmiques de la indústria cinematogràfica catalana, en tant que eix nuclear del cinema estatal, vegeu: PÉREZ, Julio: “Narración de un aciago...”, a GUBERN, Román; et al.: *Historia del cine español...*, op. cit., pp. 47-88.

³⁹⁶ Ibídem, p. 139.

³⁹⁷ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., p. 60.

cinema fet a Catalunya, atès que el copsen com “[...] una escola de mals costums [...]”³⁹⁸ i en promouen una campanya de desprestigi.

Altrament, la possibilitat de produir cinema genuïnament català amb la presència de la llengua, la cultura i la nacionalitat catalanes no es produeix fins els anys vint³⁹⁹, degut en part a que l’aparició del cinema sonor esdevé un altre obstacle en aquest sentit considerant la condició política, nacional i lingüística del país. La limitació territorial del català, de fet, perjudica productors, distribuïdors i exhibidors, per raons econòmiques i comercials evidents, així com als propis actors, condicionant-ne la seva trajectòria i popularitat. En conseqüència, l’evolució del cinema en català s’atomitza i les noves produccions són quasi quimèriques degut també al lideratge indiscutible de les productores estrangeres i a la consolidació de la indústria a Madrid i València.⁴⁰⁰

No obstant això, el component evasiu i d’entreteniment del cinema –focalitzat en els nous ídols de masses–, l’assequibilitat del cost de les butlletes, la fàcil comprensió del mitjà –que ajuda a vèncer l’analfabetisme social–, i la ràpida connexió amb l’espectador, generen un entusiasme social que l’impel·leixen cap a la consolidació i la massificació. En efecte, el cinema es consagra com a espectacle de masses, fet que s’evidencia amb el floriment de revistes especialitzades i la proliferació de seccions informatives o de crítica cinematogràfica en la premsa i en la ràdio. L’impacte del fenomen de masses i la nova superproducció cultural generen, en definitiva, tot un *star system* copsat i emprat com a recurs de catarsi massiva vers les pròpies insatisfaccions personals i col·lectives.⁴⁰¹

Aquest impuls és afavorit també per les transformacions urbanes, econòmiques i socials de l’Exposició Internacional de 1929, la qual propicia el creixement de la producció cinematogràfica catalana malgrat que la majoria són films propagandístics del règim, del seu paper institucional i del patriotisme espanyol. Certament, l’organització de l’esdeveniment i la producció dels films es planifiquen entorn d’una doble intenció: la recuperació econòmica i l’espanyolització definitiva de Catalunya. En paral·lel, doncs,

³⁹⁸ Ibídem, pp. 63-64.

³⁹⁹ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., pp. 152-153, 155, 158.

⁴⁰⁰ Ibídem, pp. 159-160, 169-170, 177.

⁴⁰¹ Ibídem, p. 153; FERRÉ, Teresa; ANTEBI Andrés; GONZÁLEZ, Pablo: “El fotoperiodisme. De la fotografia per il·lustrar a la instantània en exclusiva”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 147-150; ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., p. 179; CAPDEVILA, Joaquim: “La cultura camperola...”, a CAPDEVILA, Joaquim; GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, op. cit., pp. 90-92.

“[...] L’arribada en menys d’un quinquenni de més de dos-cents cinquanta mil immigrants havia de servir per desdibuixar la catalanitat i contrarestar així la puixança del catalanisme polític, i la lluentor de la mostra havia de servir per intentar trencar l’aïllament internacional en el qual vivia, políticament i econòmicament, Espanya.”⁴⁰²

Tanmateix, existeix una altra producció catalana anterior a la dictadura, no polititzada o apolítica i molt més heterònoma: la producció popular i massiva, també catalogada com a independent, un dels principals exponents de la qual és el lleidatà Josep Amich-Bert *Amichatis* (1888-1965) que, a més de ser col·laborador assidu de revistes humorístiques com *El Papitu* o *L’Esquella de la Torratxa* i prolífic autor de comèdies i vodevils, produeix films com *La moza del cántaro*, *Baixant de la font del Gat* o *La Marieta de l’ull viu*, tots tres el 1927, i dos anys després s’atreveix amb la seu primer sonor: *Les Caramelles*.⁴⁰³

El *boom* transversal i permanent fins la Guerra Civil de la indústria cinematogràfica catalana s’esdevé amb l’obertura política i democràtica de la Segona República, quan es produeixen 53 llargmetratges.⁴⁰⁴ En paral·lel es consagra el cinema com a espectacle de masses i com a element de sociabilitat, d’instrucció –també ideològica i política–, d’oci i de festa, i són les pròpies associacions, societats i centres els creadors de seccions cinematogràfiques que, tot sovint, editen publicacions especialitzades. És el cas del Centre Excursionista de Catalunya, entitat d’importància inqüestionable en el desplegament i l’assentament del cinema amateur a Catalunya i a l’Estat, amb la seva Secció de Cinema Amateur i la revista *Cinema Amateur* (1931), pionera del sector i en català. Tanmateix, les seves reflexions estètiques, tècniques i formalistes n’encotillen i en limiten la difusió popular, convertint-la progressivament en una capçalera d’accessibilitat restringida.⁴⁰⁵

Alguns dels principals exponents de l’esclat de la premsa cinematogràfica en aquests anys són les revistes barcelonines *Popular Film* (1926-1927), *Films Selectos* (1930-1937) o *Filmópolis* (1933-1936), representants de la moderna premsa especialitzada i

⁴⁰² PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, p. 171.

⁴⁰³ *Ibidem*, pp. 163, 174.

⁴⁰⁴ CAPARRÓS, José María: “El Comité de Cinema y Laya Films, organismos de propaganda de la Generalitat de Catalunya (1932-1939)”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, *op. cit.*, p. 487.

⁴⁰⁵ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, *op. cit.*, pp. 206-207; ROMAGUERA, Joaquim: “Cinema i cultura a Catalunya (1929-1936)”, a *Cinematògraf*, núm. 3, 2a època, “El cinema espanyol, de l’adveniment i la implantació del cinema sonor (1929) a l’esclat de la Guerra Civil (1936)”, III Jornades sobre Recerques Cinematogràfiques, Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 2001, p. 68; NIETO, Jorge; MONTERDE, José Enrique: *La premsa cinematogràfica...*, *op. cit.*, p. 72.

generalista híbrida, en efecte, atès el tracte catàrtic de l'*star system* del moment, la inclusió d'abundant informació i actualitat i la gens menyspreable funció propagandística. Així mateix, a comarques també es percep aquesta follia: a Lleida es constitueix un cineclub impulsat per la revista *Art* (1932-1935) amb personalitats com Enric Crous o Antoni Bonet que pretenen fundar la productora *Iman Films* per a produir el que anomenen *cinema pur*.⁴⁰⁶ Així doncs, la rellevància i la potencialitat del cinema amateur queda palesa “[...] pel fet de ser l’únic que es trobava fent cinema d’una manera constant, sistemàtica i fora del circuit comercial [...]”⁴⁰⁷, d’acord amb Anna Duran, esdevenint en conseqüència molt reeixit dins i fora del país, abonat als avenços tècnics i artístics, de producció eminentment cultural, genuïnament català i econòmicament més viable.

En aquest context és primordial el Comitè de Cinema de la Generalitat (1932-1936), el qual s’ocupa de la vessant pedagògica, cultural i divulgativa dels films fins la propagandística, lingüística i nacional, passant per la coordinació, relació i intercanvis dels professionals i amateurs a tots els àmbits. En efecte, l’organisme, del qual l’escriptor i polític balaguerí Josep Carner-Ribalta n’és una peça clau, avala, empara i difon el cinema amateur determinant-ne la seva època daurada.⁴⁰⁸ Tanmateix, les distintes problemàtiques socials i econòmiques repercuteixen en la indústria de manera nefasta i la Generalitat per tal de revertir la situació pretén catalanitzar el sector a través dels *Estudis Orpheu* de Barcelona, els únics estudis de cinema sonor de l’Estat. Malgrat les reticències del sector empresarial a la incorporació de la identitat i la cultura catalanes com a reclam cinematogràfic, el cinema accedeix als àmbits institucionals, oficials i professionals, impenetrables fins aleshores, i Barcelona recupera la posició de capital cinematogràfica peninsular.⁴⁰⁹

El retrocés polític, social i cultural experimentat arran dels Fets d’Octubre de 1934 propicien la paralització quasi total del Comitè i impossibiliten una acció de govern

⁴⁰⁶ NIETO, Jorge; MONTERDE, José Enrique: *La prensa cinematográfica...*, *op. cit.*, pp. 65-74, 400-401, 403-405, 500-503; ROMAGUERA, Joaquim: “Cinema i cultura...”, a *Cinematògraf*, núm. 3, 2a època, “El cinema espanyol...”, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁰⁷ DURAN, Anna: “La política cinematogràfica de la Generalitat republicana: El Comitè de Cinema de la Generalitat de Catalunya”, a *Cinematògraf*, núm. 3, 2a època, “El cinema espanyol...”, *op. cit.*, p. 27.

⁴⁰⁸ DURAN, Anna: “La política cinematogràfica...”, a *Cinematògraf*, núm. 3, 2a època, “El cinema espanyol...”, *op. cit.*, pp. 26-27.

⁴⁰⁹ *Ibidem*, pp. 181-183; CAPARRÓS, José María: “El Comitè de Cinema...”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, *op. cit.*, pp. 487-488; PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, *op. cit.*, p. 189.

estructurada i transversal quant a la catalanització de la cultura i la indústria cinematogràfiques. Amb tot, el sector creix econòmicament i material: “[...] vint-i-set llargmetratges, uns quants curts i bastants documentals d’índole diversa realitzats en dos anys [...]”⁴¹⁰ ho palesen. Aquest increment és fruit, a banda del context al·legat, de la producció d’empreses europees, nord-americanes i espanyoles a Catalunya, fet que perpetua la incapacitat i la immaduresa productiva i tecnològica del cinema català.

Malgrat l’aixecament militar i l’esclat de la Guerra Civil, la producció cinematogràfica del país no s’entorpeix durant el primer any de conflicte, en tant que Catalunya es manté lleial a la República i, com a conseqüència, només a Barcelona es produeixen 18 cintes el 1936. En aquest sentit, el mateix juliol es crea la Comissaria d’Espectacles –que adopta provisionalment les competències en cinematografia–, dirigida per Carner-Ribalta, i es dissol el Comitè de Cinema com a pas previ a la creació del Comissariat de Propaganda.⁴¹¹ Les principals accions del Comissariat s’adrecen a: 1) la instrucció, l’educació i la pedagogia de les masses, 2) la definitiva configuració i consolidació d’una escola i d’una indústria del cinema català, i 3) la vessant bèl·lica, col·laborant amb els combatents al front, exaltant els valors democràtics i republicans i internacionalitzant la guerra i el drama patit per l’ocupació franquista.⁴¹²

En aquest sentit, el Servei de Cinematografia de la Conselleria de Cultura crea la productora *Laya Films*, amb una intenció clarament propagandística sobre la rereguarda i el front, i la distribuïdora *Catalònia Films*. Tanmateix, el control quasi total de la producció cinematogràfica recau en la CNT i la seva productora i distribuïdora *SIE Films*, fins que d’ençà el 1938 el PSUC centralitza el sector a través de *Film Popular*, tot col·laborant inicialment amb la producció del Govern. En efecte, el cinema dels anys trenta, i més marcadament durant la guerra, resulta una eina informativa nítidament espectacularitzada i instrumentalitzada per la política i la ideologia, i uniformitzada productivament en aquest sentit.⁴¹³ Així,

⁴¹⁰ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, op. cit., pp. 197, 203-204.

⁴¹¹ *Ibidem*, pp. 206-208.

⁴¹² CAPARRÓS LERA, José María: “El Comité de Cinema...”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit., pp. 489-491.

⁴¹³ ROMAGUERA, Joaquim: “El cinema català durant la guerra incivil”, a *Serra d’Or*, núm. 438, Barcelona, juny de 1996, pp. 35-37. FIGUERES, Josep Maria: “La guerra del periodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 205; FIGUERES, Josep Maria: *Periodisme...*, op. cit., pp. 190-193; DURAN, Anna: “La política cinematogràfica...”, a *Cinematògraf*, núm. 3, 2a època, “El

“[...] Per una vegada, els poders reals –la Generalitat, els partits, els sindicats i l’exèrcit mateix– es varen adonar que la informació i la propaganda havien de jugar-se a fons i que el cinema era en aquells moments, juntament amb la radiodifusió, l’arma més poderosa disponible. [...]”⁴¹⁴

Malgrat tot, però, la producció acaba sent testimonial degut a la duresa i les dificultats materials i econòmiques, a la pròpia uniformització i a les col·lectivitzacions sofertes.

cinema espanyol...”, *op. cit.*, p. 32; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, *op. cit.*, p. 168. GARITAONANDÍA, Carmelo: “Las palabras como armas...”, a TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, pp. 164-165; PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, *op. cit.*, p. 212.

⁴¹⁴ PORTER, Miquel: *Història del cinema...*, *op. cit.*, p. 214.

3. LA MODERNA PREMSA PERIÒDICA A CATALUNYA (1875-1939)

En primer terme, i prèviament a l'anàlisi de la moderna premsa periòdica a Catalunya en l'etapa establerta, és necessari distingir entre premsa de la primera modernitat o pretecnològica i premsa plenament moderna. En efecte, la primera es distingeix per no servir-se –o que fer-ne poc ús– del telègraf i del telèfon, mentre que la segona és aquella que sí se serveix activament del telègraf, del telèfon, així com també d'agències de notícies i corresponents.

La premsa pretecnològica es singularitza pel seu caràcter discursiu, explicatiu i analista de la informació i de les notícies que publica. Generalment és premsa política i d'opinió, però també conté informacions d'interès comercial i social “[...] o textos relacionats amb temes intemporals o eterns i sucosos reportatges sobre esdeveniments sensacionals molt sovint relacionats amb crims, perills imminents o sexe. El telègraf canviaria aquesta concepció en un tres i no res [...]”⁴¹⁵, en paraules de Serrano. Talment, s'adreça i accedeix a un públic reduït o molt reduït essencialment burgès i altburgès, lletrat i elitista. Igualment, el seu caràcter i contingut, principalment locals i localistes, interactuen amb el lector intercanviant opinions, gustos o interessos fent-la, doncs, una premsa molt funcional en tant que s'involucra amb els problemes quotidians i les decisions personals i col·lectives.

La premsa plenament moderna, d'altra banda, és aquella que supera els obstacles espaciotemporals de la comunicació –i la seva massificació– gràcies, en efecte, a l'ús comunicatiu, informatiu i periodístic del telègraf i del telèfon. Tanmateix, si bé s'assoleix la deslocalització de la informació, aquesta esdevé, degut a la distància, poc pràctica, interessant o inservible, propiciant-ne una clara irrellevància en molts casos.⁴¹⁶ No obstant això, els periòdics amb una major reputació i rellevància socials i periodístiques són els que prioritzen i valoren la velocitat, la quantitat i la distància de la notícia enlloc de la seva utilitat i qualitat. En definitiva, l'ampliació i diversificació del flux informatiu propicia la desvinculació total entre la informació i l'acció –això és, entre l'anàlisi dels fets i la interacció que se'n fa–, essent-ne característica de la premsa

⁴¹⁵ SERRANO, Sebastià: *Comprendre la comunicació...*, op. cit., p. 273.

⁴¹⁶ *Ibidem*, pp. 271-273.

plenament moderna atesa l'elaboració i la publicació mecàniques i mecanitzades de notícies i informacions.⁴¹⁷

Quant a les millores tècniques i la proliferació de la telegrafia i la telefonia, aquestes no arriben a Catalunya fins a inicis del XX, moment en què es consolida la premsa moderna, informativa i d'empresa. Tanmateix, no és fins la dècada dels vint que l'ús telegràfic i telefònic és consagra al país, en paral·lel a la consolidació de la premsa de masses, les agències de notícies, les corresponals i els corresponals, tot afavorint i accelerant la implantació d'un periodisme més informatiu. Amb tot, es produeix un tractament més acurat, professional, intel·ligible de la informació, fet que li atorga una major qualitat i interès.⁴¹⁸

Talment, la premsa periòdica de les zones menys urbanitzades i industrialitzades del país –les rurals, interiors i pirinenques, principalment– no fa ús periodístic i informatiu del telègraf ni del telèfon, atesa essencialment la manca de desenvolupament territorial, social, empresarial i cultural, així com la manca de professionalització del sector, de serveis i d'infraestructures fins ben entrat el XX. A la demarcació de Lleida, per exemple, únicament els grans diaris de la capital empren aquestes noves tecnologies si bé amb una intenció clarament complementària i parcial, tot incorporant petites seccions –a voltes quasi esquemàtiques– d'informació telegràfica o telefònica. El gruix de la informació és local i comarcal, i les notícies catalanes, espanyoles i internacionals –breus i de poca actualitat– sovint s'extreuen o es copien directament dels grans diaris barcelonins. Aquest procediment, d'acord amb Guillamet i Gómez Mompert⁴¹⁹, és reproduït per la resta de la premsa de la demarcació vers els diaris lleidatans, sempre i quan la informació sigui d'interès per la contrada.

En definitiva, doncs, entre les dues darreres dècades del XIX i els dos primers decennis del XX el periodisme a Catalunya s'industrialitza i la premsa d'empresa, heterònoma i d'origen netament urbà prolifera en detriment de la premsa d'opinió i de partit. Aquesta recula de manera proporcional al progrés de la premsa d'informació i d'interpretació, aportant una nova significació quant a la percepció de la realitat i de la informació. Si bé

⁴¹⁷ *Ibidem*, pp. 274-275.

⁴¹⁸ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, *op. cit.*, pp. 66-67, 81-82.

⁴¹⁹ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal. Un model català de periodisme popular*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1983, pp. 21, 61; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, *op. cit.*, p. 137.

ambdues concepcions i estructures periodístiques cohabitaven al país al llarg del període, aquest fenomen simbolitza indubtablement la gènesi de la societat de masses a Catalunya, la qual es consagra definitivament durant la Segona República.⁴²⁰

En aquest context, es produeix l'esclat del pluralisme periodístic i polític de les capçaleres catalanes, sobretot de tendència republicana, i el naixement dels primers diaris en català: *Diari Català* (1879-1881), *La Renaixensa* (1881-1905), *La Vanguardia* (1881) –màxim exponent de la moderna premsa informativa– i *La Veu de Catalunya* (1898-1936). Talment, la premsa en català s'escampa progressivament pel conjunt del país, essent la revista *Lo Garbell* (1883) la primera publicació de Lleida –i província– redactada en aquesta llengua.⁴²¹

Igualment, l'auge del moviment catalanista i de la Renaixença explica l'esclat de la premsa patriòtica i literària que emprà el català –de manera íntegra o bilingüe– com a llengua de comunicació escrita. Aquest fet empeny d'altres tendències polítiques com la carlina, la republicana o la socialista a introduir progressivament el català en els seus òrgans de premsa. Certament, però, aquest no és un fenomen exclusivament barceloní sinó que, de fet, el català es consolida en la premsa local i comarcal a cavall d'ambdós segles. Així mateix, la seva diversitat temàtica i el seu pluralisme ideològic esdevenen, a escala, equiparable amb les de Barcelona, la qual mitjançant la concepció sociomental definida es converteix en premsa nacional. En paral·lel es consoliden els principals diaris a comarques, com per exemple *El País* (1879-1936) a Lleida, fet que esdevé una constant al llarg del primer terç del XX en consonància amb la seva total catalanització culminada amb la Segona República.⁴²²

Amb tot, el periòdic de masses a Catalunya s'organitza com a producte de consum durant la primera dècada del XX, fenomen palesat amb l'augment dels tiratges dels diaris i el seu abaratiment, la renovació tècnica i tecnològica de les impremtes, la rellevància de la fotografia i el poder social i econòmic de la publicitat. No obstant això,

⁴²⁰ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 52.

⁴²¹ Ibídem, pp. 52-53; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1641-1994)*, La Campana, Barcelona, 1994, pp. 63-65.

⁴²² COSTA, Lluís: “La premsa comarcal. A la recerca d'un model propi”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, pp. 80-82; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 73, 82-85; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 54-55.

en paraules de Guillamet, els primers vint anys de segle el periodisme topa amb un règim de llibertat vigilada:

“[...] L’aplicació abusiva de la suspensió de garanties, especialment a la província de Barcelona, fa que entre 1902 i 1923 només hi hagi tres anys sencers de normalitat constitucional, que són 1904, 1914 i 1915. Això significava la imposició reiterada de la censura governativa. [...]”⁴²³

Aquesta situació, produïda en part a causa de la conflictivitat de l’època –la Llei de Jurisdiccions (1906), la Setmana Tràgica (1909) o les vagues de 1917 i 1919–, afavoreix la presa de consciència del sector i dels seus professionals, els quals s’organitzen en defensa dels seus drets i interessos, com és el cas dels redactors i la constitució de la Asociación de la Prensa Diaria de Barcelona (1909), el Sindicato Profesional de Periodistas (1912) i la Asociación de Periodistas y Periódicos No Diarios de Barcelona (1913). Tot i la preeminència associativa i sindical de la capital catalana, aquestes entitats també proliferen arreu del país sorgint-ne les primeres a Reus, Girona, Lleida, Sabadell, Terrassa, Tarragona i Mataró.⁴²⁴

Arran de la Gran Guerra la informació –i, per tant, la premsa– s’internacionalitza i s’espectacularitza, fet que incentiva l’aparició de les primeres corresponalsies als països punters del continent. En el marc català, la renovació del periodisme és protagonitzada, d’acord amb Josep Maria Casasús i Guillamet⁴²⁵, per l’anomenada *generació d’entreguerres* conformada pel director de *La Vanguardia* Agustí Calvet *Gaziel* (1887-1964), Josep Pla (1897-1981), Claudi Ametlla (1883-1968) o Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), entre d’altres.

Així doncs, i en paral·lel a l’acció de la Mancomunitat, la massificació i diversificació de la premsa permet la transformació del sector i la configuració d’un ecosistema comunicatiu i informatiu de masses català –si bé encara precari i d’implementació incipient–. En efecte, es perceben els aspectes significatius de la modernització i la massificació: la premsa recull notícies sobre actes polítics, manifestacions, esports i espectacles de masses com el futbol o el cinema, etc.; les pàgines especials i els

⁴²³ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 90.

⁴²⁴ *Ibidem*, pp. 90, 102-103, 105; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 60-61.

⁴²⁵ CASASÚS, Josep Maria: *El pensament periodístic a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1987, pp. 46-47, 87-90, 170; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 97.

suplements també es consoliden. A més, l'ús del català s'incrementa notablement sobretot en la premsa especialitzada de comarques.⁴²⁶

La supremacia comunicativa de la premsa es palesa amb la celebració del I Congrés de la Premsa Catalano-Balear (1923) com a acte previ a la creació de la Federació de la Premsa Catalano-Balear, fet que denota un gran dinamisme de la premsa catalana evidenciat, de manera incontestable, amb el pronunciament de Primo de Rivera. Certament, els diaris del país imprimeixen sense comentaris el manifest redactat pel dictador la matinada del 13 de setembre de 1923 en què declara l'estat de guerra i la destitució del govern.⁴²⁷ La censura de la premsa –i d'altres mitjans– s'institucionalitza i molts periòdics són clausurats, prohibint “la licencia que se emplea para la difamación, el escándalo y para propagar ideas impías, rebeldes y falsas.”⁴²⁸

No obstant això, el periodisme assoleix alguna de les seves demandes principals durant el règim, com ara el descans dominical o l'expedició de carnets de periodista, la qual resulta tant un reconeixement professional com un mecanisme de control. D'altra banda, però, la premsa perd l'autonomia empresarial i periodística adquirides, atès que les notes oficials publicades i les instruccions sobre les accions censoradores i les multes governatives són dictaminades, directament i personal, per Primo de Rivera.⁴²⁹ Si bé quasi un centenar de revistes no polítiques són suspeses durant la dictadura al país –a més dels periòdics catalanistes, republicans i antimonàrquics, com *El Ideal* (1898-1923) de Lleida–, és rellevant “[...] la força amb què apareixen noves publicacions en català arreu i de tota mena que, malgrat la breu durada de moltes, configuren un període d'expansió certament notable”⁴³⁰, en paraules de Guillaumet.

Tanmateix, però, la premsa diària –tant de Barcelona com de comarques– segueix emprant el castellà de manera majoritària o total, i “[...] S'haurà d'esperar en temps de la Segona República per produir-se l'adaptació a la llengua catalana de molts diaris

⁴²⁶ Ibídem, p. 98; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 57, 62, 67-69.

⁴²⁷ COSTA, Lluís: “La premsa comarcal...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 87-89; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 106.

⁴²⁸ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 114-115.

⁴²⁹ Ibídem, pp. 115-116; CANOSA, Francesc: “República de periodistes. L'edat de les mirades daurades”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 181-182.

⁴³⁰ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 117.

comarcals [...].»⁴³¹ Amb tot, la nova premsa de l'etapa final de la dictadura esdevé comunament una premsa moderna i renovada degut a la incorporació de la fotografia i del reporterisme. La preparació i la repercussió produïdes per l'Exposició Universal de 1929 i, en l'àmbit comarcal, per l'Exposició de Premsa Comarcal (1930) –promoguda pel periodista Lluís Bertran i Pijoan– determinen la vitalitat i la fortalesa de la premsa local i comarcal del Principat. Paral·lelament, en el marc local es produeixen diverses exposicions sobre producció periòdica territorial, realitzant-se a Lleida el 1929.⁴³²

L'obertura democràtica i social que caracteritza la Segona República afavoreix l'impuls del periodisme en els camps de la investigació i del reporterisme, d'una banda, i fomenta la presència femenina en les redaccions dels periòdics, de l'altra. La premsa esportiva esdevé molt influent en el sector degut a la consagració dels esports de masses i a la seva significació catàrtica, en uns anys de politització generalitzada a tots els àmbits i sectors socials clau en el devenir de la dècada i en la massificació de la societat catalana.⁴³³ No obstant això, tot i l'abolició de la censura de premsa, la Llei de Defensa de la República (1931-1933) penalitza les notícies contràries al sistema i les que pertorben la pau social i l'ordre públic.

En aquest sentit, si bé l'Estatut de 1932 reserva el dret exclusiu a legislar sobre premsa a la Generalitat, la Llei d'Ordre Públic de 1933 remet a l'aplicació de la Llei de Premsa de 1883, la qual atorga a l'Estat les capacitats de suspensió de publicacions i d'imposició de censura en cas d'estat d'alarma –situació permanent a Catalunya entre el setembre de 1934 i el gener de 1936–. Tanmateix, la represa de les publicacions suspeses durant la dictadura i l'aparició de noves empreses periodístiques permeten de culminar el procés de pluralisme periodístic al Principat i la definitiva normalització del català.⁴³⁴ Així doncs, en paraules de Guillamet,

“El resultat més significatiu d'aquestes novetats fou el gran impuls del periodisme en català. La majoria dels nous diaris de Barcelona eren en català i l'ús de la llengua pròpia esdevenia gairebé absolut a la premsa comarcal, on aquests anys fan el canvi definitiu

⁴³¹ COSTA, Lluís: “La premsa comarcal...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 83.

⁴³² GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 143-147.

⁴³³ *Ibidem*, p. 134.

⁴³⁴ *Ibidem*, pp. 117-129; CANOSA, Francesc: “República de periodistes...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 189.

diaris com els gironins L'Autonomista i Diari de Girona, el tarragoní La Creu, el tortosí El Poble o el lleidatà El País. [...].⁴³⁵

En resum, les principals característiques del periodisme català dels anys trenta són: 1) la diversitat de classes periodístiques –d'acord amb Canosa⁴³⁶: *star system*, *classe mitjana* i *planter*–, l'heterogeneïtat dels seus perfils –articulistes, reporters, directors, corresponsals, fotoperiodistes, redactors en cap, etc.–, la incorporació definitiva de la dona i el predomini de gèneres moderns com l'entrevista i el reportatge; 2) la funció social del periodisme al país i la influència de l'estranger, les experiències i sinèrgies amb els nous mitjans de masses –ràdio, cinema, publicitat i fotografia– i la visibilitat dels moderns espectacles i esports de masses; i 3) la pròpia teorització i recerca sobre el periodisme català, la seva professionalització i la formació de nous periodistes sobre unes bases científiques.⁴³⁷

L'esclat revolucionari el juliol de 1936 provoca, d'una banda, la supressió i la incautació d'un gran nombre de premsa, tot causant la desaparició de la totalitat dels exponents escrits de dretes, catòlics, monàrquics i antirepublicans fins l'ocupació franquista i, de l'altra, el naixement d'infinat de periòdics d'esquerra amb “[...] uns continguts fortament ideologitzats i amb el rerefons d'una voluntat de llibertat, tot i la forta presència de censures i consignes [...]”⁴³⁸, en paraules de Josep Maria Figueres. En efecte, la naturalesa bèl·lica va negant i substituint l'essència original de totes les publicacions existents al país, polititzant-les i vinculant-les, de manera més o menys voluntària, a les diverses forces lleials. Així mateix, ocasiona l'aparició de variades i efímeres revistes polítiques la sort de les quals és tan incerta com particular.

Aquesta situació origina que per primer cop la premsa en llengua catalana superi l'editada en castellà al Principat: “[...] Concretament, el 1937 es comptabilitzen 34 diaris en català per 28 en castellà, i el 1938, 24 en català per 17 en castellà [...]”⁴³⁹, malgrat que el tiratge, la difusió i la influència –és a dir, la capacitat empresarial i l'accessibilitat editorial– és favorable a uns pocs diaris d'àmbit nacional català com *La Vanguardia*, *Solidaridad Obrera* o *Treball*. Amb tot, però, la guerra constata la

⁴³⁵ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 130.

⁴³⁶ CANOSA, Francesc: “República de periodistes...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 185.

⁴³⁷ *Ibidem*, pp. 185-188.

⁴³⁸ FIGUERES, Josep Maria: “La guerra del periodisme. De la informació a la propaganda”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 202.

⁴³⁹ *Ibidem*, p. 204.

culminació de la tradició periodística liberal, republicana i catalanista forjada al llarg del XIX, en paral·lel i gràcies en part a la consagració del fotoperiodisme i la fotografia de premsa i de guerra com a elements imprescindibles de comunicació, informació i propaganda. La dinàmica informativa dels anys trenta impulsa la proliferació de revistes il·lustrades i del fotoperiodisme d'influència europea, principalment alemanya.⁴⁴⁰

No obstant això, les dificultats humanes i materials resulten cada cop més insalvables quant a la redacció, la impressió, i els recursos periodístics, fet que propicia la desaparició de la majoria de capçaleres. La premsa de dretes, catòlica, i colpista retorna al país un cop Lleida és conquerida pels franquistes el 3 d'abril de 1938, substituint *de facto* la premsa republicana local. En el conjunt català, d'ençà i fins el final de la guerra s'esdevé la coexistència de “[...] la primera premsa franquista i l'última premsa republicana”⁴⁴¹, d'acord amb Guillamet. Havent finalitzat el conflicte, la legislació franquista sobre premsa sotmet a jurisdicció militar els delictes d'impremta reservant a l'Estat l'organització, la vigilància i el control de tota producció periòdica.

3. 1. Tipus de premsa en virtut de les categories

3. 1. 1. Premsa d'informació general

La premsa d'informació general es gesta a mitjan segle XIX degut a una potent diversificació i diferenciació de contingut i periodicitat experimentades, causa i conseqüència de la multiplicació de periòdics en les dècades propvinents. Es caracteritza per una periodicitat diària, generalment, si bé en algunes àrees i viles rurals i interiors poc dinàmiques i poblades és freqüent el format setmanari, quinzenari i, fins i tot, mensual. Amb tot, s'adreça a una àmplia audiència, en tant que ofereix uns continguts molt variats i d'interès general: política, societat, administració, religió, cultura, literatura, art, esports, oci, moda, comerç, economia, humor, sàtira, etc. També s'ocupa de la informació estatal i, si s'escau, internacional.

Així doncs, existeix la premsa d'informació general produïda a Barcelona –difosa en marcs territorials amplis, com un conjunt nacional– i la produïda a la resta del país, en una escala de difusió i d'implantació menors –en ciutats mitjanes i grans d'importància

⁴⁴⁰ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 165-166, 176.

⁴⁴¹ *Ibidem*, pp. 158-159.

comarcal o regional, municipis culturalment i política actius, etc.—. Certament, ambdues produccions no acostumen a entrar en identificacions o disquisicions locals/localistes, comarcals, ni d'altra mena, sinó que són les qüestions generals d'àmbit estatal, català i també provincial o regional les que copen les seves pàgines.⁴⁴² No obstant això, però, en les ciutats i municipis més petits es pot confondre amb la premsa d'informació local i, de fet, en un mateix periòdic s'hi encabeixen tant les notícies generals i nacionals com les locals i comarcals degut a la insuficiència del sistema informatiu territorial.

D'altra banda, el castellà és la llengua predominant de redacció fins els anys trenta — com en el conjunt de categories de premsa—, si bé el català s'hi va equiparant amb el pas de les dècades essent-ne emprat precoçment i preeminent en l'àmbit local i comarcal, per bé que la força i la difusió de la premsa barcelonina n'endarrereix la dinàmica.⁴⁴³ Certament, la xarxa de publicacions locals i comarcals, la proliferació i vitalitat de la qual serveix de contrapès a la força de la premsa barcelonina alhora que ambdues es complementen, esdevé un dels trets històrics distintius de la premsa catalana. Aquest fet també explica la seva extensa durabilitat en la majoria dels casos, malgrat que l'expansió i la consolidació de la premsa d'informació general arreu del país no es produeix fins els anys de la Mancomunitat i endavant, d'acord amb Guillamet i Gómez Mompert.⁴⁴⁴

Així mateix, és important remarcar que a Catalunya no existeix la categoria de premsa provincial, en tant que és un concepte extret del llenguatge estatal centralista i que correspon a tota la producció periòdica d'àmbit espanyol no editada a Madrid. L'existència d'un ecosistema comunicatiu català i d'un mercat de premsa propis impossibilita la proliferació d'aquesta tipologia de premsa al país, i els diaris provincials de Lleida, Tarragona i Girona empen aquesta nomenclatura vinculada, únicament i exclusiva, al fet administratiu.⁴⁴⁵

En definitiva, el principal exponent d'aquesta categoria periodística és *La Vanguardia*, el director del qual, Agustí Calvet *Gaziel*, entenia la premsa d'informació general com “[...] una premsa que plagués a tothom i satisfés ensems la voracitat de paper d'un

⁴⁴² GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 52, 54-55.

⁴⁴³ *Ibidem*, pp. 19, 42; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 35.

⁴⁴⁴ *Ibidem*, p. 69; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 123, 233-236; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, op. cit., p. 98.

⁴⁴⁵ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., p. 25.

públic que en necessitava per a mil quefers diversos, des dels usos familiars més privats fins al costum mercantil de fer-ne paperines.”⁴⁴⁶ Altres exemples són *La Renaixensa* (1881-1905), *La Veu de Catalunya* (1898-1937) i *El Noticiero Universal* (1888-1985), quant a Barcelona, i la *Gasetta comarcal* d'Igualada (1927), *Ara* de Tortosa (1935-1936), *Ciutat* (1928) i *Avui* (1935-1936) de Reus, o *Catalònia* de Tarragona (1935-1936).

3. 1. 2. *Prensa d'informació local i comarcal*

La premsa d'informació local es caracteritza per identificar uns continguts i un públic concrets amb la pertinença a una mateixa comunitat, representant a escala reduïda el model de premsa d'informació general –principalment– barcelonina. En aquest sentit, tracta d'una gran varietat temàtica –societat, política, administració, religió, esport, curiositats, història, etc.–, si bé focalitzada en el context local, comarcal i/o regional. La seva periodicitat, a diferència de l'anterior, acostuma a ser setmanal o quinzenal, tot i que en municipis o comarques petites la freqüència pot ser també mensual, depenent de l'àrea de difusió i de la dimensió de la comunitat. Amb tot, el nombre de públic al qual accedeix esdevé molt més reduït i restringit que en el cas anterior, fet que n'impedeix la professionalització i la constitució en empresa i negoci periodístics–.⁴⁴⁷

Altrament, això afavoreix la reivindicació d'una funció i d'uns espais propis i específics a mesura que avança el segle XX, amb la voluntat de diferenciar-se de la premsa d'informació general. Aquest fet, que confirma la rellevància del periodisme popular local i comarcal, està directament relacionat amb l'activitat política i cultural del territori.⁴⁴⁸ Així doncs, i d'acord amb Costa,

“[...] El panorama de la premsa comarcal era immillorable i, per tant, la utilització del català en l'àmbit de l'escriptura guanyava espais, per bé que cal recordar que a la segona dècada del segle XX, d'unes 30 capçaleres de periodicitat diària publicades a fora de Barcelona, només n'hi havia cinc de redactades íntegrament en català. S'haurà d'esperar en temps de la Segona República per produir-se l'adaptació a la llengua catalana de molts diaris comarcals [...]”⁴⁴⁹

No obstant això, la premsa d'informació local i comarcal de periodicitat no diària sí que es caracteritza per emprar el català de manera precoç, fins i tot en contextos

⁴⁴⁶ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 62.

⁴⁴⁷ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 18-20, 37.

⁴⁴⁸ COSTA, Lluís: “La premsa comarcal...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 76-77, 80.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, p. 83.

desfavorables com la dictadura de Primo de Rivera. En efecte, i en paral·lel als avenços tecnològics i estructurals assolits, aquesta premsa prolifera als anys vint en consonància també amb la generalització de l'ús del català degut, en part, a la seva reduïda difusió i importància territorial en molts casos. Aquest model es consolida als anys trenta gràcies a la pròpia voluntat d'esdevenir un important actor social i cultural de la realitat del país.⁴⁵⁰

En definitiva, aquesta premsa no genera competència amb la premsa d'informació general i, tot i la influència de Barcelona, les principals ciutats del país creen el seu propi sistema informatiu directament vinculat al seu nivell d'activitat cultural i productiva. Aquestes, històricament importants quant a demografia, cultura, política i economia com Lleida, Tarragona, Girona, Reus o Manresa, exerceixen una influència real en la seva àrea, comarca o regió.⁴⁵¹ Així doncs, els periòdics d'informació local són un clar exemple de la influència i la capitalitat d'aquestes grans ciutats i de la vitalitat cultural i social del gruix de municipis i pobles del país, la pròspera i duradora trajectòria de la majoria dels quals respon a les característiques i continguts essencials i transversals que els configuren. En paraules de Guillamet,

“[...] l'estructura territorial de la premsa comarcal és un reflex força fidel del nivell d'activitat política, cultural i econòmica, la seva aparició i el seu desenvolupament obeirien no sols, o no tant, a la necessitat i a l'interès de rebre la informació important de la resta del país i del món en general com a la més concreta d'elaborar i formalitzar la informació de la seva pròpia realitat.”⁴⁵²

Algunes d'aquestes capçaleres són: *L'Eco d'Igualada* (1920-1921), *El Francolí* de l'Espluga de Francolí (1921-1926), *Badalota* de l'Arboç (1921-1927), *Aires de la Conca* de Montblanc (1925-1936), *Acció Comarcal* de Valls (1925-1931), *Gasetta de Vilafranca* de Vilafranca del Penedès (1926-1931) o *Tivissa* (1928-1931).

3. 1. 3. *Premsa política*

La premsa política, de freqüència diària o setmanal principalment, és aquella normalment relacionada o vinculada amb alguna facció, partit o personalitat política que sovint esdevé òrgan oficial o oficiós d'una determinada línia o força políticoidològica. Si bé un gruix important d'aquestes capçaleres es defineixen com a premsa *independent*,

⁴⁵⁰ Ibídem, pp. 80-81, 87-89.

⁴⁵¹ Ibídem, pp. 42, 56-57; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 137-140.

⁴⁵² GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 47-48, 57.

manta vegades i segons les circumstàncies aquest terme acaba perdent el seu sentit essent fins i tot substituït per un de més explícit de tarannà polític.

Així mateix, és una premsa marcadament subjectiva, d'opinió, de propaganda i lluita política pel poder focalitzada vers un rival o rivals polítics concrets. La seva importància és indubtable al llarg del segle XIX però el seu esclat es produeix en les dècades centrals i, sobretot, amb la Primera República i la Restauració borbònica, essent aclaparador i unívoc l'ús del castellà en la redacció. Malgrat la pèrdua de protagonisme i incidència a cavall d'ambdós segles en detriment de la moderna premsa informativa, rebrota amb força amb la Gran Guerra i endavant, resultant decisiva la consolidació del catalanisme polític i del republicanisme catalanista i d'esquerres per a potenciar-la i massificar-la en els primers vint anys de segle.⁴⁵³

Tanmateix, la censura dictatorial provoca la suspensió i desaparició de nombrosos periòdics polítics, sobretot catalanistes, anarquistes i republicans, i els que sobreviuen són constantment amenaçats, multats i suspesos temporalment –com els propers a la Lliga i tolerants amb el règim–. Només alguns reapareixen a partir de 1930 gràcies al impuls, la diversificació i la proliferació ideològica, social i territorial de la política republicana. Igualment, també hi ajuda la visibilitat aportada per les narratives periodístiques i tecnològiques, la identitat i la singularitat política i lingüística del país i el seu desig d'autogovernar-se.⁴⁵⁴

En efecte, els factors ara adduïts també potencien la proliferació i consolidació de la premsa política arreu del país la qual, però, sovint és força inestable empresarialment i editorial, atesa la seva dependència vers determinats interessos polítics, financers i editorials. Aquest fet propicia que un gruix considerable hagi de canviar freqüentment la seva periodicitat. Altrament, l'esclat de la guerra transforma la premsa política en premsa de guerra, de consigna, de propaganda bèl·lica i ideològica, i de mobilització. La radicalització del context i la revolució, juntament amb la desaparició de la premsa

⁴⁵³ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 44-47, 243, 246; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, op. cit., p. 109; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., p. 236.

⁴⁵⁴ GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 129,136-137; CANOSA, Francesc: "República de periodistes...", a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 183.

de dretes, porten a l'extrem ideològic els periòdics existents esdevenint d'esquerres o d'extrema esquerra, segons el cas.⁴⁵⁵

En definitiva, alguns títols de premsa política, polititzada o rotatius que s'han polititzat en el transcurs de la seva trajectòria, són: *La Veu de Catalunya* (1891-1937), òrgan de la Lliga Regionalista, *La Humanitat* (1931-1939), de l'Esquerra Republicana de Catalunya, o l'anarquista *Solidaridad Obrera* (1907-1939), quant a Barcelona. Arreu del país s'editen, per exemple: *Democracia* (1907-1938) del Partit Republicà Federal de Vilanova i la Geltrú, *Tarragona Federal* (1910-1934), el regionalista *La Veu de Tarragona* (1913-1935), *Llibertat* (1915-1930) dels tradicionalistes d'Igualada, o *Front. Òrgan del BOC de Sitges* (1934-1937), entre molts d'altres.

3. 1. 4. Premsa humorística i satírica

La premsa humorística i satírica, generalment setmanal o quinzenal a excepció de les grans capçaleres barcelonines de freqüència diària, es caracteritza per emprar l'humor i la sàtira bé amb una intencionalitat purament d'entreteniment i d'esbarjo sense malesa, bé per a denunciar, criticar i/o enaltir qüestions de tots tipus: polítiques, socials, administratives, festives, religioses, amoroses, quotidianes, esportives, etc. La seva naturalesa sarcàstica, irònica, burleta i punyent sovint l'exposa a infinitat de multes, sancions i suspensions tant administratives com de particulars, per injúries, calúmnies i vulneracions d'índole diversa. Aquest fet, juntament amb raons polítiques o lingüístiques, és el principal motiu pel qual infinitat de capçaleres pateixen clausures i suspensions durant els anys vint.

Si bé les grans produccions del país –barcelonines o no– gaudeixen d'una trajectòria fins i tot extraordinària, com *La Campana de Gràcia* (1870-1934), *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1939), *En Patufet* (1904-1938), *Papitu* (1908-1937), *Xut!* (1922-1937) o *El Be Negre* (1931-1936), en l'àmbit comarcal i local la premsa humorística acostuma a significar-se per una experiència més aviat breu, degut precisament als motius adduïts. Aquest fet, d'altra banda, n'afavoreix la proliferació de títols essent una de les categories més reeixides del període. En aquest cas, en són alguns exemples *La Peña de Sant Pere de Ribes* (1911-1913), *Paricu* (1921) o *La Tronada* (1928-1929) de Reus,

⁴⁵⁵ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 52, 59; FIGUERES, Josep Maria: "La guerra del periodisme...", a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 204.

Frivolitats (1922-1923) de Vilanova i la Geltrú o *L'Aiguat de Sant Lluç* (1931-1932) de Vilaverd.

Amb tot, l'auge de la premsa humorística i satírica catalana es produeix d'ençà 1860 en paral·lel a l'auge del periodisme en català i de tendència republicana, fet que la converteix en una important eina de recuperació de la llengua escrita en la vida pública del país. Aquests orígens políticoculturals la condicionen i la impregnen d'una important –si bé variable en cada cas– càrrega política i ideològica, i certs títols fins i tot acaben esdevenint òrgans complementaris o secundaris de propaganda política de diverses forces polítiques, d'acord amb Guillamet i Josep Maria Cadena.⁴⁵⁶

Així doncs, mentre *La Campana* i *L'Esquella* són publicacions d'esquerres i republicanes, el màxim exponent de la sàtira catalana burgesa i conservadora és el *¡Cu-Cut!* (1902-1912), que apareix en una època de declivi de la premsa humorística republicana. Aquesta capçalera és recordada per la mofa expressada vers l'exèrcit espanyol arran de la pèrdua de Cuba i Filipines el 1898, la qual provoca l'assalt de la seva redacció el 25 de novembre de 1905 per part dels militars, la seva suspensió durant cinc mesos i la famosa –per impopular– Llei de Jurisdiccions.⁴⁵⁷ En definitiva, la implicació social, política i cultural palesa la voluntat i l'acció instructora de la premsa humorística, en tant que, en paraules de Cadena,

“[...] Els rotatius humorístics han tingut la virtut d'incorporar un gran nombre de ciutadans de les classes populars a les masses lectores i, a la vegada, han constituït un excel·lent termòmetre per mesurar el grau de llibertat d'expressió d'una societat, ja que els governants, que no han patit mai bé veure's satiritzats, sempre han procurat fer callar amb multes i suspensions la veu dels títols periodístics més mordaços.”⁴⁵⁸

Amb tot, les dècades de 1910 i 1920 són els anys de màxima eclosió i consolidació d'aquesta categoria periodística, malgrat el condicionant imposat deliberadament per la dictadura sobretot als periòdics de tendència republicana i/o catalanista. Altrament, l'adveniment de la Segona República suposa un lleuger retraïment editorial de la producció humorística, fruit de la represa de la premsa política, ideològica i de partit. Només les empreses consolidades periodísticament i econòmica es mantenen o rebroten

⁴⁵⁶ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., p. 68; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 55-60; CADENA, Josep Maria: “La premsa humorística. Una tradició, una escola, una indústria”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 35.

⁴⁵⁷ CADENA, Josep Maria: “La premsa humorística...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 35-39; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 87.

⁴⁵⁸ CADENA, Josep Maria: “La premsa humorística...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 30.

als anys trenta, principalment les produïdes a les grans ciutats i àrees del país contràriament al que succeeix a l'interior i les comarques rurals del país.

3. 1. 5. Premsa esportiva

Quant a la premsa esportiva, aquesta fructifica i es desenvolupa en dues estructures periodístiques diferenciades però sovint interrelacionades i complementàries: 1) els butlletins dels clubs i associacions esportives de freqüència generalment mensual o quinzenal, i 2) la premsa heterònoma especialitzada de periodicitat diària o setmanal. En ambdues, però, hi predomina la llengua castellana i la progressiva catalanització no es produeix fins els anys deu i endavant. El seu origen, tanmateix, és fruit d'aquests butlletins apareguts a les darreries del XIX que es distingeixen per un caràcter intern, no professional, ni empresarial, ni periodístic, i amb el principal objectiu de comunicar i informar els socis i simpatitzants de l'entitat en qüestió sobre els actes i les gestions que realitza i organitza. La premsa esportiva especialitzada, que apareix a inicis del XX i originalment comprèn uns trets a mig camí entre el periodisme modern i el butlletí associatiu decimonònic, sorgeix a Barcelona –talment com totes les categories–, la qual en manté el monopoli editor i difusor fins almenys la Gran Guerra. En efecte, fins aleshores la capital catalana edita el 86% del total de premsa esportiva del país, mentre que la segona ciutat productora a cavall d'ambdós segles és Reus, la qual a finals del XIX ja edita la *Revista de Sport* (1895) i *El Veloz* (1895).⁴⁵⁹

Així mateix, l'eclosió d'aquesta premsa a partir de la Gran Guerra afavoreix també la generalització i professionalització dels butlletins esportius vinculats a l'auge de l'associacionisme cultural i esportiu. Aquests adopten un caràcter més obert i periodístic intercalant les notícies referents a les seves entitats amb informacions d'interès externes i d'arreu. L'adquisició d'aquesta moderna naturalesa informativa i interpretativa equipara els butlletins amb la premsa especialitzada i molt sovint les notícies pròpies de les entitats i associacions s'acaben reduint o desapareixen en detriment de la informació d'interès heterònom.

Així mateix, la creixent politització i conscienciació social representades en primer terme per l'associacionisme i l'excursionisme, impulsen la producció de butlletins i

⁴⁵⁹ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, op. cit., pp. 37, 69-70; SANTACANA, Carles: "Premsa esportiva...", a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 107, 114.

revistes esportives de crítica social i política, essent el cas de *Xut!* (1922-1937) –que barreja esport i humor–, *Raça* (1922) –que pretén la regeneració nacional catalana a través de l'esport–, *L'Esport Català* (1925-1927) i, sobretot, *La Rambla* (1930-1936) –una simbiosi entre esport, esperit ciutadà i reivindicació nacional–. Tanmateix, la intensificació d'aquest fenomen al llarg de la dictadura com a plataforma sociopolítica per a mostrar-ne el rebuig, propicia la suspensió de moltes capçaleres, d'acord amb Pujadas i Santacana.⁴⁶⁰

Amb tot, la seva consolidació es confirma amb la postguerra mundial i s'allarga fins el 1931, quan la reactivació de l'esport afavoreix la seva expansió i dinamització arreu del país i, en conseqüència, la proliferació d'aquesta premsa a les comarques rurals i interiors. La principal intensificació es produeix a les comarques tarragonines i barcelonines, si bé la majoria tenen un caràcter efímer i poc estable, mentre que en les àrees sense un bagatge esportiu i periodístic especialitzat previ l'edició és popularitzada i massificada gràcies al futbol –bàsicament–, consolidant-la definitivament fora de Barcelona a partir dels anys trenta.⁴⁶¹

El gran exponent del periodisme esportiu català és *El Mundo Deportivo* (1906), la rellevància esportiva, empresarial i social del qual no troba parangó en el sector en tot el primer terç de segle, fet que també el porta a mantenir-se actualment havent supera el segle d'existència. Altrament, la primera capçalera esportiva redactada en català és *Sports* (1908) i el primer magazine esportiu, *Stadium* (1911-1930), el qual es caracteritza per combinar crònica esportiva, crònica social i fotoperiodisme.⁴⁶² Els anys vint i trenta són els anys de la premsa esportiva comarcal i local, la funció i la capacitat de la qual és molt remarcable i imprescindible per a consolidar la vitalitat adoptada –per bé que la seva brevetat en denoten, en la majoria de casos, les dificultats editorials–. Alguns títols són *Gol* (1923-1924) de Reus, *Penadés Deportiu* (1924-1928) i *Catalunya Esportiva* (1928-1929) ambdós d'El Vendrell, el *Butlletí del Club Natació Sitges* (1928) o *Reus Deportiu* (1929-1932).

⁴⁶⁰ *Ibidem*, pp. 111-112, 132-133; *Ibidem*, pp. 137-138.

⁴⁶¹ PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada...*, *op. cit.*, pp. 109-110, 130; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, *op. cit.*, pp. 139-141.

⁴⁶² *Ibidem*, pp. 79, 90-91, 108; *Ibidem*, pp. 116, 120-123.

3. 1. 6. *Prensa religiosa*

En referir-nos a la premsa religiosa ho fem, d'una banda, als òrgans escrits oficials d'institucions eclesiàstiques diverses –parròquies, santuaris, bisbats, esglésies, etc.–, els quals editats d'ençà el segle XIX en divulguen la seva activitat i doctrina i, de l'altra, a la premsa religiosa de caràcter majorment heterònom, pertanyent o simpatitzant d'entitats, centres, partits polítics i associacions religioses i catòliques, en edició més tardana intensificada en el tombant de segle. Quant al radi de difusió i el públic al qual accedeixen, els butlletins institucionals són restrictius i selectius en tant que s'adrecen principalment als fidels, practicants i feligresos en cada cas. La premsa religiosa d'estil periodístic i empresarial, altrament, es mostra suggerent per a un públic més divers – sempre dins la doctrina i els valors catòlics–, en tant que conflueix i incideix en nombrosos espais de la vida social, política, quotidiana i lúdica –el cultural, l'infantil i juvenil, el femení, l'esportiu, etc.–.

Quant a la periodicitat, la premsa religiosa adopta diverses freqüències segons el territori, l'audiència i la influència que exerceixen, essent-ne la setmanal i la mensual les més usuals malgrat que les produccions vinculades a partits polítics també poden editar diàriament. Així mateix, la majoria són redactades en castellà o bilingües amb predomini del castellà fins ben entrat el XX i no es catalanitzen –les que es mantenen– fins la Segona República, si bé les primeres redactades en català apareixen a mitjan segle XIX, d'acord amb Guillamet⁴⁶³: *Lo Pare Arcàngel* (1841) i *Lo Vertader Català* (1843). Així mateix, els butlletins de parròquies i Esglésies editats a la Catalunya interior i rural són principalment i de forma prematura redactats en català ja als anys deu i quinze.

En aquest sentit, els fulls parroquials, diocesans i dominicals en progressiva expansió en aquests anys i editats en la majoria dels pobles i municipis comprenen dues principals funcions o objectius: 1) satisfer les necessitats i inquietuds relacionades amb la fe, la creença catòlica i la doctrina cristiana dels seus lectors, i 2) resoldre dubtes quant als valors i idees defensades pel catolicisme en qualsevol àmbit i faceta de la vida humana: polític, social, quotidià, domèstic, lúdic i festiu, educatiu, etc.⁴⁶⁴ Quant a la producció periodística, a més dels periòdics tradicionalistes, conservadors i catòlics, també

⁴⁶³ GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 97-98; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 43.

⁴⁶⁴ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., p. 46, 59, 68.

s'editen revistes portantveus d'entitats catòliques –com la FJC (1931) o els Pomells de Joventut (1920)– les quals vehiculen els valors morals i socials del catolicisme amb el vigor i la fortalesa de la joventut, tot prenent la simbiosi i socialització entre ambdues.⁴⁶⁵

En definitiva, la premsa catòlico-religiosa gaudeix de bona salut fins la Gran Guerra, moment en què la seva producció es detura i s'inverteix la tendència de manera progressiva tot minvant el nombre de capçaleres, per bé que les que es mantenen ho fan sovint fins la Guerra Civil, d'acord amb Espinet.⁴⁶⁶ Alguns títols tant de butlletins eclesiàstics com d'heterònoms són: la *Fulla Parroquial de Constantí* (1916-1924), el setmanari *Joventut de Valls* (1919-1936) vinculat a la Comunió Tradicionalista, *Vida Mariana* de Calaf (1928-1934), la *Fulla Dominical* de Sitges (1921-1936), la revista *Joventut Cristiana* de Sant Sadurní d'Anoia (1925-1936), *Les Veus del Sagrari* de Reus (1926-1933), adreçada a joves i infants o *Audax* (1932-1936) dels Joves Cristians de Tarragona.

3. 1. 7. Premsa cultural, literària i artística

La generalització i divulgació de la premsa cultural es produeix a partir de la Restauració a redós sobretot de l'auge del catalanisme cultural i polític, “[...] decisiu en els primers vint anys del XX per a potenciar la premsa comarcal [...]”⁴⁶⁷, i a la vertebració i vitalitat d'un associacionisme cultural-recreatiu responsable d'una part molt remarcable de la producció de premsa cultural, artística i literària al llarg del primer terç del XX.⁴⁶⁸

Les primeres revistes culturals i d'opinió generalment s'editen en periodicitat setmanal, quinzenal o mensual i es caracteritzen pel tracte d'actualitat i el valor informatiu. A cavall dels dos segles, el contingut més reeixit és el literari i artístic adreçat a un públic burgès, culte i d'elit, en tant que la informació que ofereix és exclusiva i restringida als sectors alfabetitzats i d'alta capacitat adquisitiva degut a l'elevat cost del preu de

⁴⁶⁵ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 170-171.

⁴⁶⁶ ESPINET, Francesc: “El segundo frente informativo: revistas y prensa especializada”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 59-60.

⁴⁶⁷ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 46-47.

⁴⁶⁸ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 73-74; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 57-58.

subscripció.⁴⁶⁹ En aquest sentit, esdevé originalment una premsa d'autoproducció i d'autoconsum d'aquests sectors socials, almenys fins la generalització del seu consum a als anys trenta, en tant que els seus editors, promotors i redactors també s'hi inclouen. Talment, el català té una posició principal, intensificada d'ençà els anys deu i molt més clarament en la producció local i comarcal, amb un predomini aclaparador.

Així mateix, la producció pertanyent a entitats culturals d'índole diversa –destinada a un públic més plural i heterogeni, sense pretensions cultivadores– exerceix, en el marc comarcal i local, una funció assimilable a la del periòdic d'informació local, atesa la seva inexistència en molts casos. En efecte, el tractament d'informacions, estudis i curiositats relacionats amb diversos aspectes del municipi i la comarca explica, en part, la seva estabilitat i durabilitat amb relació a les més elitistes i exclusives, d'acord amb Guillamet.⁴⁷⁰ Així, resulta il·lustratiu el cas de Reus atès el recorregut i la rellevància de la *Revista del Centre de Lectura* (1920-1934), d'una banda, i dels quinzenaris culturals i literaris *Foc Nou* (1910-1911) i *Llaç* (1919-1920), de l'altra.

Amb tot, als anys vint es produeix l'esclat definitiu de la premsa cultural, tant qualitatiu com quantitatiu, i la consolidació del seu grau de difusió i arrelament, gràcies principalment a la censura patida per la premsa política. Arreu del país s'editen, per exemple, *L'Almanac dels Catalans* (1923-1926), de caire històric i literari i dirigit per Rovira i Virgili, *L'Almanac de la Sardana* (1926-1930), “[...] reflex de la importància del moviment sardanístic durant la dictadura [...]”⁴⁷¹ o *Llegiu-me* (1926-1928), revista literària popular i il·lustrada. Igualment, diverses publicacions comarcals superen el propi territori d'influència per contingut i difusió com ara *Terramar* (1919-1920) i *L'Amic de les Arts* (1926-1929) de Sitges, les quals aporten col·laboracions d'artistes i escriptors d'arreu del país.⁴⁷² També cal fer avinent que d'ençà la segona meitat dels anys vint i més nítidament als anys trenta es produeix l'esclat de premsa cinematogràfica, musical i radiofònica, considerada en aquesta categoria, atesa

⁴⁶⁹ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 19, 41; GUILLAMET, Jaume: “La premsa a Catalunya”, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1988; pp. 28-29.

⁴⁷⁰ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., p. 68.

⁴⁷¹ MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura catalana...*, op. cit., p. 304.

⁴⁷² *Ibidem*, pp. 46-47; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme...*, op. cit., p. 140.

l'expansió i consolidació dels mitjans i espectacles de masses sobre els quals es fonamenten.⁴⁷³

En definitiva, aquesta premsa manté la progressió i la proliferació al llarg de la Segona República també a comarques, amb els exponents de *Cultura* (1928-1938) de l'Associació d'Alumnes de l'Escola Professional de Valls, *Vimbodí* (1929-1936) o *Estudis* (1933-1936) de l'Associació Cultural de Reus. Tanmateix, l'esclat de la guerra i la seva excepcionalitat provoquen la desaparició de la pràctica totalitat de la premsa cultural catalana⁴⁷⁴, i les poques que es mantenen o apareixen pertanyen sobretot a iniciatives juvenils clarament polititzades: *Nou Esclat* (1937-1938) de Capellades o *Superació* (1939) de Vilanova i la Geltrú, la qual esdevé la primera publicació catalana de postguerra, d'acord amb Sixte Moral.⁴⁷⁵

3. 1. 8. *Premsa associativa*

El conjunt de publicacions d'entitats, ateneus, associacions i societats diverses que aconsegueixen una funció comunicativa entre els seus membres quant a qüestions d'interès comú –culturals, recreatives, socials, professionals, religioses, polítiques, etc.– és el que es considera premsa associativa. Aquesta, que s'edita i és vigent al llarg de tot el període (1875-1939), experimenta la seva plenitud editorial en els primers vint anys del XX i durant la Segona República, en consonància amb un progressiu deslliurament del seu caràcter intern original esdevenint el principal exponent del periodisme popular.

Aquest tipus de periodisme popular associacionista i de tarannà localista i/o comarcalista és una eina indispensable per a la reconstrucció nacional, cultural, lingüística i política del país. En aquest aspecte hi tenen una particular rellevància les publicacions excursionistes i sardanistes –més de 200 en el període 1900-1939– i les ateneístiques, en tant que “[...] perllongarien la funció ideològica i política de la premsa durant el segle XX”, d'acord amb Casasús⁴⁷⁶, donada la seva vinculació al fet cultural, patriòtic i folklòric català. A més, el sorgiment de noves i diverses entitats i associacions amb premsa pròpia des d'inicis de segle –femenines, estudiantils,

⁴⁷³ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 62-64.

⁴⁷⁴ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 50-52.

⁴⁷⁵ MORAL, Sixte: *La premsa en català a Vilanova i la Geltrú*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilanova i la Geltrú, 1985, pp. 100-101.

⁴⁷⁶ CASASÚS, Josep Maria: *El pensament periodístic...*, op. cit., pp. 121-122.

proletàries, socialistes, republicanes, religioses, esportives, etc.⁴⁷⁷ – impulsa la vitalitat del fenomen associatiu comarcal i local, cabdal per a la generalització i la producció de premsa. És el cas del Centre Catòlic d'Obrers d'Igualada i l'edició de *Propaganda* (1914-1918), o el de l'Agrupació Excursionista de Reus i el seu *Butlletí* (1915-1916).

En efecte, aquesta premsa respon a les inquietuds i a l'efervescència de la societat civil en tots els seus camps: des del sindicalisme fins a l'esport passant pels ateneus culturals, les entitats polítiques o les organitzacions juvenils i sectorials.⁴⁷⁸ Talment, la seva complexitat, diversitat i varietat genera tot tipus de periodicitats: revistes setmanals, desenals i quinzenals, butlletins mensuals, bimestrals, trimestrals, etc., fet variable, certament, en funció de les característiques, intencions, públic i àrea de difusió en cada cas, i determinant del seu èxit i trajectòria. En definitiva, resulta la categoria de premsa més transversal quant a freqüències d'edició i quant a l'orientació i la temàtica del seu contingut, en tant que reflex de l'enorme diversificació associativa del país.

Altrament, la creixent politització i democratització del món associatiu català provoca la suspensió de nombroses revistes al llarg de la dictadura degut, precisament i sobretot, al seu tarannà politicoideològic i cultural en el sentit educatiu i instructiu del terme, d'una banda, i catalanista, de l'altra. En ambdós casos, aquests caràcters són revelats explícitament pel seu títol i/o pel nomenclàtor de l'entitat a la qual es vincula la publicació, fet estretament imbricat amb l'essència de l'associacionisme i la relació amb la premsa. En són exemples *Nostra Revista* (1923) de l'Orfeó Tarragoní, *Publicacions del Casal Nacionalista de Capsanes* (1923) i el *Butlletí Mensual Portaveu de l'Esbart Choral Catalunya Nova* (1923-1925) de Vilafranca del Penedès, entre molts d'altres. En definitiva, en paraules de Francisco Giner,

“Els periòdics són un instrument poderós, tant de direcció, com d'expressió actual de l'opinió pública, així com d'educació general i política, i, mitjançant la divulgació i la propagació de les idees, actuen fins i tot sobre les classes socials més endarrerides. El dret de publicar diaris de totes les classes no és només, doncs, part del dret general de manifestar el pensament, sinó també una funció d'interès social, a la qual van aparellats deures de consciència, tant més imperiosos i estrictes com més important i més eficaç és la influència que a través d'ells s'exerceix. [...]”⁴⁷⁹

No obstant això, la primavera republicana catapultava de nou la producció periodística de centres i entitats gràcies a la reobertura o reconstitució dels clausurats i a la proliferació

⁴⁷⁷ ESPINET, Francesc: “El segundo frente informativo...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., p. 63.

⁴⁷⁸ Ibídem, pp. 69-70; GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., p. 68.

⁴⁷⁹ Citat a SOLÀ, Pere: *Els ateneus obrers...*, op. cit., pp. 181-182.

de nous, molts dels quals polítics o polititzats: el *Butlletí del Centre Catòlic* d'Igualada (1931-1932), el *Butlletí Portaveu de l'Agrupació Excursionista Ginesta* de Tarragona (1929-1936) o *Flama...* (1931-1936) de la Secció Política de la Societat Coral Artesans de Gelida. Tanmateix, el desmantellament del teixit social i associatiu provocat per l'esclat de la guerra i la mobilització al front i a la rereguarda sentencien la premsa associativa. Únicament les entitats i centres polítics i sindicals –o vinculats– editen revistes difícilment distingibles amb la premsa política, com és el cas de *Cultura-Esport*, de la Unió Esportiva Obrera de Reus (1937) o *SUT* (1937-1938) del Sindicat Únic de Treballadors de Vilafranca del Penedès.

3. 1. 9. *Premsa femenina i premsa feminista*

La premsa femenina, en edició des de mitjan segle XIX, és el conjunt de publicacions de temàtica especialitzada, selectiva i de gènere, condicionada per una difusió limitada, el qual agrupa tant les publicacions de contingut catòlico-moral, (pseudo)doctrinàries i de mística femenina⁴⁸⁰, –el *Boletín de las Hijas de María de la Parroquia Mayor de Santa Ana* (1895) o *Acción Católica Femenina* (1911-1920)–, com les revistes de moda, higiene, cura de la llar o maternitat, més heterònomes i periodístiques –la *Revista de modas y salones* (1883-1885) o *El hogar* (1895-1896)–.⁴⁸¹

Si bé aquesta premsa es manté fins la Guerra Civil, la progressiva incorporació de la dona a la vida pública a partir dels anys quinze i vint i culminada amb la Segona República propicia l'esclat i la consolidació d'un nou tipus de premsa femenina: aquella que entén i copsa la dona com un públic potencial i objectiu que demanda de consumir premsa pròpia i autònoma. Així doncs, aquesta ha de respondre als seus vertaders interessos, els quals són particulars i diversos –en aquest sentit, doncs, premsa d'informació general, política, art, literatura, societat, etc.–, tot diferenciant-se de les produccions anteriors en tant que sovint traspasa i trenca amb el prejudici de gènere, d'acord amb Isabel Segura, Marta Selva i Espinet.⁴⁸²

⁴⁸⁰ La premsa femenina original, en efecte, és aquella que es dedica bàsicament a l'espai reproductiu i místic d'allò femení i de la feminitat. Vegeu consideracions sobre aquesta qüestió a: MENÉNDEZ, María Isabel; FIGUERAS, Mònica: “La evolución de la prensa femenina en España: de *La Pensadora Gaditana* a los blogs”, a *Comunicació: Revista de Recerca i d'Anàlisi*, Societat Catalana de Comunicació, Vol. 30, Barcelona, maig de 2013.

⁴⁸¹ SEGURA, Isabel; SELVA, Marta: *Revistes de dones, 1846-1935*, Edhasa, Barcelona, 1984, pp. 197-200, 225-228, 265-267.

⁴⁸² *Ibidem*, pp. 47-49; ESPINET, Francesc: “El segundo frente informativo...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, *op. cit.*, p. 63.

En paral·lel, en aquests anys apareixen les primeres revistes que incorporen reivindicacions femenines de tipus social o cultural, com *Feminal* (1907-1917), *Unión Femenina. Periódico social feminista* (1918) o *Elegante. Arte, belleza, higiene* (1923), moltes de les quals ja desprenen uns incipients tints feministes quant a la concepció reivindicativa d'igualitarisme en tots els àmbits i aspectes.⁴⁸³ Igualment, però, les revistes de moda són les de més èxit i durabilitat del sector al llarg del primer terç del XX, fet que s'evidencia per exemple amb la dilatada trajectòria de *La dona catalana* (1925-1934), la popularitat de la qual respon, d'altra banda, a què “[...] No fa referència als moviments feministes ni a la situació de la dona en particular. No es qüestiona res.”⁴⁸⁴

Amb tot, la Segona República incentiva la radicalització de la premsa femenina, degut i en paral·lel a la politització i la conscienciació de la dona afavorida i vigoritzada, en part, per la constitució de seccions polítiques i d'associacions exclusivament femenines amb producció de premsa pròpia marcadament feminista. En són exponents: el *Portaveu del Club Femení i d'Esports de Barcelona* (1930), *Evolució* (1931) o *Acció Feminal de Sant Andreu de Palomar* (1932), entre d'altres.⁴⁸⁵ No obstant això, l'esclat de la Guerra Civil talla de soca-rel les reivindicacions i la conscienciació femenines i l'ascens de la seva premsa i únicament aquelles capçaleres de caràcter moral, catòlic i conservador vinculades a aquests centres, entitats o partits es mantenen polititzades al inici del conflicte.

Quant a la premsa femenina comarcal i local, la seva aparició no es produeix fins la dècada dels trenta i principalment a les ciutats grans i mitjanes del país –com per exemple l'*Espiga* (1934-1935) de la Joventut Catòlica Femenina d'Acció Catòlica de la dona de Tarragona–, o aquelles amb un important teixit industrial –com ara *Salubritat* (1927-1929) de Capellades–. Altrament, la periodicitat més habitual és la setmanal i la quinzenal, si bé també n'apareixen de mensuals i desenals i la llengua predominant és clarament el castellà, per bé que a partir dels anys quinze l'ús del català s'incrementa i

⁴⁸³ DORIA, Sergi: “Aparadors de la modernitat...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 101; SEGURA, Isabel; SELVA, Marta: *Revistes de dones...*, op. cit., pp. 257-258, 273-274, 285-286.

⁴⁸⁴ SEGURA, Isabel; SELVA, Marta: *Revistes de dones...*, op. cit., p. 290.

⁴⁸⁵ *Ibidem*, pp. 49-50, 315-316, 323-324; ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 216-218; JARNE, Antonieta: “Estratègies de participació...”, a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya...*, op. cit., p. 460; DUCH, Montserrat: “Ruptures en les formes...”, a *Ibidem*, pp. 73-75; ARNABAT, Ramon i FERRÉ, Xavier: *Ateneus...*, op. cit., p. 87.

el bilingüisme s'equilibra en la Segona República. No obstant això, la premsa femenina exclusivament en català no supera en cap cas la premsa en castellà ni la bilingüe.⁴⁸⁶

3. 1. 10. *Premsa infantil*

La premsa infantil és aquella producció periodística, d'empresa i heterònoma que s'ocupa de la informació i les qüestions d'interès d'un públic juvenívol i adolescent: oci, literatura i contes, cultura, alfabetització, passatemps, esports, etc. En aquest cas, com en l'anterior, no és gens menyspreable la premsa de caràcter catolico-religiós, vinculada a congregacions, federacions, etc., així com tampoc la promoguda per ajuntaments i d'altres organismes públics en pro de la instrucció dels infants.

Si bé aquesta premsa apareix de manera intermitent des de finals del XIX, el seu creixement s'experimenta –tot i que reduït encara en xifres absolutes– en el període 1913-1927 quan es configura progressivament un públic infantil lector massiu. Tanmateix, si bé es consolida durant la Segona República, no assoleix la configuració definitiva d'un mercat propi suficientment vertebrat com per a autodeterminar-se. D'altra banda, quant a l'ús de la llengua, el català no obté un cert protagonisme en aquesta premsa fins els anys quinze, malgrat que la censura política i lingüística de la dictadura n'afebleix la seva producció, propiciant la suspensió i desaparició d'un important gruix de revistes infantils i postergant-ne l'esclat definitiu de les redactades en català fins la Segona República, quan se sobreposen a les escrites en castellà, d'acord amb Espinet i Antonio Checa.⁴⁸⁷

Quant al format i la periodicitat, aquesta premsa és una producció equiparable a la revista o al periòdic de dimensions reduïdes –quartilla– i, normalment, de poques pàgines –de quatre a vuit–, generalment d'edició setmanal o quinzenal. Tanmateix, també se'n publiquen, menys usualment, de desenals o mensuals. Quant a la seva durabilitat, tot i que depèn del territori d'edició, de la difusió i de la influència, és pràcticament inèdita lluny de les principals ciutats del país, en les quals normalment no prolifera fins els anys trenta.

⁴⁸⁶ SEGURA, Isabel; SELVA, Marta: *Revistes de dones...*, *op. cit.*, pp. 80-83.

⁴⁸⁷ ESPINET, Francesc: "El segundo frente informativo...", a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, *op. cit.*, pp. 59-60, 63; CHECA, Antonio: *Historia de la Prensa Pedagógica en España*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 2002, p. 276.

Així doncs, alguns exemples de premsa infantil local i comarcal són: *L'Escola* (1918-1921) de Valls –quinzenari catòlic per a nens i nenes i auxiliar de mestres i mestresses–, les publicacions estiuenques *Diari de Vilamar* (1922-1923) de Calafell i *Infantesa* (1933-1934) d'Igualada –promoguda aquesta darrera per l'Associació Protectora de l'Ensenyança, l'Ajuntament i Palestra–, *En Pesolet* (1932-1933) i el seu hereu *L'Estel* (1934-1936) de Sant Pere de Ribes –la darrera de caire més catòlic, social i polític, fet que la condueix a la suspensió arran dels Fets d'Octubre de 1934, i més adient per a un públic adolescent que no pas infantil–.

Talment, la primera i més rellevant revista infantil i il·lustrada en català del període és *En Patufet* (1904-1938), promoguda pel Foment Autonomista Català i marcadament culturalista i humorística amb la pretensió d'orientar els infants a la lectura, la cultura i el folklore catalans. Es caracteritza pel seu interclassisme i, si bé en origen és una publicació adreçada als infants, la pròpia evolució de la revista l'acaba fent més adient, a partir dels anys vint, per a una audiència adolescent. Així mateix, la seva importància rau, d'una banda, en l'element icònic i il·lustrat –clau per a la socialització dels infants– i, de l'altra, en la seva indispensable funció alfabetitzadora en català en una època difícil en aquest aspecte i per a un públic poc avesat a llegir, i fins i tot parlar, en la llengua pròpia del país, d'acord amb Espinet.⁴⁸⁸ També en són molt rellevants, i així ho evidencien les respectives i dilatades trajectòries, capçaleres com *TBO* (1917-1938), *El Violet* (1922-1930), *Pulgarcito* (1921-1939) i *L'Esquix* (1931-1936)⁴⁸⁹, per bé que l'esclat de la Guerra Civil frena irreparablement la dinàmica del sector periodístic infantil i únicament les principals empreses del país es mantenen en edició afavorides per l'escenari de rereguarda i la necessitat combinatòria d'entreteniment, d'evasió i d'instrucció.

3. 1. 11. Premsa escolar i estudiantil

La premsa escolar i estudiantil és el conjunt de butlletins o revistes setmanals, quinzenals i mensuals –menys habituals–, òrgans o portantveus d'escoles, instituts, acadèmies, institucions pedagògiques, alumnes i estudiants. Semblantment a les revistes d'entitats i associacions, aquests butlletins també tenen un caràcter intern adreçat a la comunitat educativa en qüestió i a incentivar la relació entre la institució, els alumnes i

⁴⁸⁸ ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., p. 168.

⁴⁸⁹ Ibídem, pp. 168, 173; MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura...*, op. cit., pp. 432-434; CADENA, Josep Maria: “La premsa humorística...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 41-44.

els familiars. Així doncs, resten mancats d'un interès econòmic, empresarial i heterònom, i el seu contingut comprèn dues vessants: 1) la pedagògica, educativa, moral i instructiva –incloent textos, treballs, contes, exercicis, etc.– i 2) l'ociosa i divertida que, sense deslliurar-se del component pedagògic i del rigor escolar, incorpora passatemps, acudits, redaccions de contingut lliure, endevinalles, esport, literatura, etc.

Amb tot, el període de màxima proliferació és 1909-1923 coincidint amb l'inici i la consolidació dels títols escolars i estudiantils en català, si bé el seu naixement es produeix a mitjan segle XIX amb la premsa d'orientació catòlica i religiosa, la qual assoleix una gran incidència i rellevància com a portantveu d'escoles pies, congregacions, seminaris, etc. En són exponents: *La Academia Calasancia* (1891-1931) de Barcelona, *Joventut* (1916-1919) dels alumnes del Reial Col·legi de les Escoles Pies d'Igualada, *L'Apòstol* (1922) dels seminaristes de Tarragona o *Joventut Cristiana* (1925-1936) de l'Escolania Parroquial de Sant Sadurní d'Anoia, entre d'altres. Quant als títols escolars i estudiantils deslligats d'aquesta orientació, alguns exemples són: *Germanor* (1918-1925) dels alumnes del Col·legi de Sant Pere de Tortosa, *Puericultura* (1921-1936) del Institut de Puericultura de Reus, *La Pepa* (1924-1925) dels alumnes de l'Escola de Segona Ensenyança de Vilanova i la Geltrú, *L'Estudiantil* (1934-1935) portantveu dels alumnes del Institut Milà i Fontanals de Vilafranca del Penedès o *Claror* (1935-1937) del Grup Escolar de Valls, entre molts d'altres.

En efecte, l'eclosió i expansió definitiva d'aquesta premsa arreu del país i en llengua catalana es produeix amb la Segona República, en consonància amb el truncament del predomini del castellà com a llengua de redacció. Així doncs, el ressorgiment del català s'assoleix un cop superada la censura dictatorial de la dècada anterior que afecta un gran nombre de revistes, sobretot les vinculades a entitats que promouen l'ensenyament de la llengua i la cultura catalanes com l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, d'acord amb Checa.⁴⁹⁰ Així mateix, el context republicà comporta la politització de la majoria de publicacions pertanyents a associacions estudiantils i educatives, les quals serveixen d'eina reivindicativa de temes –i en termes– sociopolítics que afecten els estudiants catalans. De fet, al llarg dels anys trenta i també durant la guerra, la majoria de revistes adquireixen un component summament polític-ideològic al qual s'hi subjuga l'essència original d'aquesta categoria periodística. En aquest sentit, el

⁴⁹⁰ CHECA, Antonio: *Historia de la Prensa...*, op. cit., p. 274

sorgiment de títols en ple conflicte, com *Lluita!!* (1937) –d’orientació catalanista i revolucionària, portantveu de la delegació de Reus de la Federació Nacional d’Estudiants de Catalunya– o *Sempre Alerta* (1937) –publicació infantil editada per la Federació Nacional de Peoners de Tortosa–⁴⁹¹, dificulta de dirimir concisament les dissemblances amb la premsa política, talment com succeeix amb la premsa associativa.

3. 1. 12. Premsa professional

La premsa professional, en paraules de Guillamet, “[...] Són les publicacions especialitzades que serveixen els interessos concrets dels diferents sectors de la vida econòmica i social, sovint en funció dels de la producció econòmica.”⁴⁹² En efecte, són aquells butlletins o revistes sectorials, empresarials i gremials, normalment de caràcter intern, que esdevenen òrgans oficials o portantveus de gremis, entitats, federacions, societats de recerca, col·legis professionals, ajuntaments, cambres, consells, etc., si bé en alguns casos la seva naturalesa original també inclou un cert tarannà cultural –o culturalista–, social, sindical i cooperativista. Amb tot, la seva difusió és restringida i selectiva, en tant que el seu interès ateny essencialment als seus membres, treballadors, simpatitzants i col·laboradors en cada cas. En definitiva, el seu contingut té una clara funció comunicativa interna quant a qüestions d’interès comú, d’enaltiment de la seva activitat i tasca, i de lluita pels seus interessos, drets i reivindicacions socials, laborals i/o polítiques, si s’escauen.⁴⁹³ En efecte, aquestes característiques o elements comporten que molts dels títols professionals també siguin considerats associatius i/o culturals, en funció de l’estratificació de la seva naturalesa en cada cas.

El seu esclat i proliferació es produeix en els primers vint anys del XX degut sobretot a la progressiva conscienciació social i laboral de les classes treballadores i professionals, i a la consegüent mobilització i organització en sectors, sindicats, societats, etc. Tanmateix, des de mitjan segle XIX s’editen butlletins d’aquesta índole com la *Revista frenològica* de Vilanova i la Geltrú (1852-1854) o el *Boletín de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* (1892-1933). D’altra banda, la progressiva politització social i laboral incideix en la ideologització –en diversos graus– d’algunes entitats i de la seva premsa, fet que en provoca la desaparició als anys de la dictadura⁴⁹⁴ i el rebrot i

⁴⁹¹ *Ibíd.*, pp. 277-284.

⁴⁹² GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁹³ *Ibíd.*, pp. 18; ESPINET, Francesc: “El segundo frente informativo...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, *op. cit.*, pp. 56-57.

⁴⁹⁴ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, *op. cit.*, pp. 46-47.

la radicalització als anys trenta a causa de l'efervescència social, política i sindical, en alguns casos assolint la vigència fins ben iniciada la Guerra Civil.

Quant a la periodicitat, la més usual és la mensual, si bé també se'n produeixen de setmanals, quinzenals, trimestrals i semestrals. Així mateix, el seu caràcter i valor professional i associatiu afavoreixen, normalment, una continuïtat temporal remarcable, factor el qual se supedita, tanmateix i en cada cas, al context de cada moment i a l'àrea d'influència i difusió. Quant a la llengua de redacció, l'ús del castellà hi predomina fins els anys de la Gran Guerra a partir de la qual el català és adoptat per moltes publicacions de manera progressiva. La seva supremacia, però, ha d'esperar als anys trenta, quan l'impuls republicà afavoreix i potencia la catalanització dels butlletins sovint en consonància amb la catalanització de les demandes polítiques, socials i laborals, i de la vida pública en general.

En definitiva, la premsa professional és d'una importància considerable sobretot en l'àmbit local i comarcal, en el qual, principalment en els municipis i comarques interiors i més rurals, la manca de diaris i periòdics d'informació general comporta que aquesta – juntament amb l'esportiva, la humorística o la religiosa– esdevingui el reflex d'una part important de l'expressió de la societat civil, d'acord amb Guillaumet i Espinet.⁴⁹⁵ Així doncs, alguns títols professionals són: el *Butlletí del Col·legi Oficial de Metges de Tarragona* (1900-1933), el *Portaveu de la Unió de Dependents del Comerç* (1916-1918) de Vilafranca del Penedès, l'*Avenç Agrícola* (1919-1923) de la Cambra Agrícola de Sant Sadurní d'Anoia, la *Revista* (1928-1929) de la Cooperativa *La Económica* d'Igualada, el *Flequer Tarragoní* (1934-1936), i els butlletins correlatius del Comitè de Defensa Local (1936-1937), del Consell Municipal (1937-1938) i de l'Ajuntament (1938-1939) de Vilanova i la Geltrú.

3. 1. 13. Premsa comercial

La premsa comercial és el conjunt de revistes i butlletins de caràcter publicitari i propagandístic adreçats a la promoció, la divulgació i la venda de productes comercials, de botigues i comerços, d'empreses i d'indústries, etc. de qualsevol àmbit i tipus. Aquests poden ser tant de caràcter general, és a dir, encarregats de promoure diverses tipologies de productes de cases o centres comercials, com especialitzats i específics,

⁴⁹⁵ *Ibidem*, pp. 18-19, 68-69; ESPINET, Francesc: "El segundo frente informativo...", a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., p. 69.

això és, de botigues o fàbriques d'articles i productes concrets: adobs, fàrmacs, alimentació, etc.

En efecte, doncs, aquesta premsa esdevé tant variada com ho són els distints tipus de productes i establiments que existeixen: companyies elèctriques, adoberies químiques, pintures, roba i moda, productes de bellesa, alimentació, etc. Alguns dels exemples d'aquesta categoria són el *Butlletí de propaganda de la Cooperativa Popular d'Electricitat de Vilanova i la Geltrú* (1935) –publicació que defensa l'autoproducció i l'autoconsum d'electricitat, i en promou la venda i l'activitat comercial–, i *Energia. Revista comercial i de cultura* d'Igualada (1927-1929) –adreçada als comerciants i industrials igualadins amb la pretensió d'enaltir el comerç i la indústria locals i comarcals–. Aquesta darrera destaca –i sorprèn– per la seva progressiva castellanització, contràriament a la dinàmica lingüística general de la premsa del país, fet que bé pot adscriure's a l'enduriment de la censura dictatorial en els seus darrers anys, o bé simplement a l'estratègia comercial i editorial.

Amb tot, la periodicitat més freqüent i pràcticament exclusiva és la mensual i l'ús del català esdevé molt majoritari. Altrament, a més del fenomen publicitari i propagandístic comercials, un altre tret distintiu és l'ús important i creixent de la il·lustració i la fotografia, també amb una finalitat exclusivament comercial. Si bé existeix l'anomenada premsa d'anuncis, avisos i comerç des de mitjan segle XIX –*El Anunciador Catalán* (1856-1857) o *El Lloyd Español. Diario Marítimo y de intereses mercantiles* (1861-1867)–, la premsa comercial plenament moderna sorgeix a inicis del XX i es generalitza als felços anys vint, a causa essencialment del procés de configuració i assentament de la cultura de masses, de la generalització del consum i del consumisme i de la seva voluntat d'accés a tots els sectors i àmbits socials.

Tanmateix, la proliferació de la il·lustració i la fotografia com a reclams publicitaris en totes les categories periodístiques d'ençà els anys quinze determina justament una menor rellevància, durada i incidència social i territorial de la premsa comercial especialitzada –sobretot, i en primer terme, en el marc local i comarcal–. La seva consolidació, no obstant això, es produeix amb la Segona República en paral·lel a la clara penetració del sector en les grans empreses i en els nous sectors d'activitat i

d'audiència, d'acord amb Costa, Espinet i Jordi Casassas.⁴⁹⁶ Aquest fet s'evidencia amb la consolidació dels nous mitjans i espectacles de masses com la ràdio i el cinema, la qual afavoreix la proliferació de la premsa comercial esdevinguda també cultural, en tant que fenòmens de la cultura de masses: *¡Talia!* (1925) d'Igualada, revista de crítica i comentari dels espectacles locals de tot tipus, *Cinòpolis* (1929) de Barcelona, que barreja cinema i humor, *Ràdio Vilanova* (1934) de Vilanova i la Geltrú o *Moralitat i cinema* (1935) editada per l'Autoritat Eclesiàstica de Reus.⁴⁹⁷

3. 1. 14. Premsa gràfica, il·lustrada i magazín

Finalment, s'ha considerat la inclusió d'una darrera categoria de premsa la qual, si bé no s'adscriu a una tipologia periodística concreta –atès que no es configura per mitjà d'un contingut específic sinó d'un element comunicatiu comú com és el grafisme i la il·lustració– disposa d'uns components constitutius i definitoris que la singularitzen.

La premsa gràfica, il·lustrada i magazín és aquella que empra la imatge, el dibuix i la fotografia com a eina informativa i periodística principal en substitució del text escrit, molt sovint. Així mateix, destaca per: 1) una notable qualitat en la presentació, el disseny i l'ús de la llengua, 2) adreçar-se a un públic culte, burgès i elitista –si bé la fàcil i amena lectura del magazín, equiparable al llibre, n'afavoreix el seu interclassisme–, i 3) una periodicitat setmanal o mensual, normalment. L'aparició de la premsa gràfica i il·lustrada es produeix a cavall dels segles XIX i XX mentre que la premsa magazín sorgeix, en part, de la seva proliferació i especialització a partir dels anys deu i vint. Amb tot, la seva època daurada i la seva definitiva catalanització comprèn el període 1914-1936.⁴⁹⁸

Quant al contingut, el magazín és definit per Tresserras com un *magatzem* informatiu en tant que inclou una gran varietat temàtica: literatura, geografia, història, moda,

⁴⁹⁶ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 51-54; ESPINET, Francesc: “El segundo frente informativo...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 69-70; CASASSAS, Jordi (coord.): *Premsa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814-1975)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005, p. 56.

⁴⁹⁷ COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar...*, op. cit., pp. 28, 154-155, 163-164.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, pp. 56-57; TRESSERRAS, Joan Manuel: *D'Ací i D'allà. Aparador de la modernitat (1918-1936)*, Llibres de l'Índex, Barcelona, 1993, op. cit., p. 11; DORIA, Sergi: “Aparadors de la modernitat. De les il·lustracions als setmanaris d'actualitat”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 96; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: “Els símptomes de modernització...”, a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit., p. 180.

curiositats, ciència, art, etc.⁴⁹⁹ La intel·ligibilitat i la superficialitat amb la què sovint tracta la informació –sense descuidar-ne l’estil– són el seu tret diferencial i la clau del seu èxit. La premsa gràfica i il·lustrada, d’altra banda, normalment se centra i esdevé més prolífica entorn de temàtiques literàries, artístiques, fotogràfiques, culturals o esportives. Quant a la durabilitat, únicament les més potents editorialment, econòmica i periodística, editades a Barcelona i als grans centres del país, assoleixen una experiència remarcable i duradora, essent en majoria una premsa de trajectòria breu i poc lúcida. En són exemples *Penedès. Revista comarcal il·lustrada* (1919-1921) d’El Vendrell o la revista setmanal il·lustrada *Esport i Cultura* (1922) d’Igualada.

Amb tot, algunes de les primeres revistes il·lustrades catalanes són *La Ilustración Artística* (1882-1916), *Ilustració Catalana* (1880-1917), *La Hormiga de Oro* o *La Ilustración* (1880-1885), mentre que el primer magazín genuïnament català i d’estil europeu, *D’Ací i D’allà* (1918-1936), es distingeix per una simbiosi quasi perfecta entre actualitat i literatura, esdevenint un “magatzem variat il·lustrat”⁵⁰⁰, en paraules de Tresserras, però sense diferir d’un llenguatge estètic i curós, destinat en primer terme a la burgesia modernista catalana. Altrament, cal remarcar capçaleres com *Pèl & Ploma* (1899-1903) –la qual pel seu repertori temàtic i la seva cura artística i literària és una de les revistes il·lustrades i artístiques més rellevants d’Europa–, *Feminal* (1907-1917) –la primera revista il·lustrada femenina i feminista– i *El Día Gráfico* (1913-1938) –primer diari d’informació fotogràfica–.⁵⁰¹

La proliferació d’aquests títols abunda al llarg de la dictadura, entre els quals hi destaca *Bella Terra* (1923-1927), si bé la inestabilitat política i empresarial i la supremacia de *D’Ací i D’allà*, en condicionen la durada.⁵⁰² Els anys trenta s’inicien amb *Imatges* (1930), un setmanari gràfic adreçat a les classes mitjanes i amb més interès per l’actualitat que no pas per la cultura literària que, en paraules de Tresserras, és “[...] La més innovadora de les publicacions setmanals catalanes.”⁵⁰³ La dinàmica es manté i prolifera al llarg de la dècada també en l’àmbit comarcal, atesa l’aparició de *Prisma* (1930-1934) de Vilanova i la Geltrú, *Tarragona i el Camp* (1934-1936) i *Quaderns*

⁴⁹⁹ TRESSERRAS, Joan Manuel: *D’Ací i D’allà...*, op. cit., p. 11.

⁵⁰⁰ *Ibidem*, p. 12.

⁵⁰¹ DORIA, Sergi: “Aparadors de la modernitat...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 94, 96-97, 101; TRESSERRAS, Joan Manuel: *D’Ací i D’allà...*, op. cit., pp. 11-12; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 80.

⁵⁰² DORIA, Sergi: “Aparadors de la modernitat...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 101-103, 109.

⁵⁰³ TRESSERRAS, Joan Manuel: *D’Ací i D’allà...*, op. cit., p. 12.

Il·lustrats Penedès (1934-1936) de Vilafranca del Penedès. Així mateix, molts títols es polititzen fins i tot activament degut al context republicà com ara *Mirador* (1929-1937), adreçat a la intel·lectualitat burgesa catalana moderadament esquerrana, i les catòliques i conservadores *Esplai* (1931-1936) i *La Veu del diumenge* (1934).

L'esclat de la guerra, no obstant això, en frena la progressió i la producció –com succeeix amb la prometedora revista gràfica *Quelcom* (1936) de Reus– i els títols que es mantenen es posen al servei de la propaganda política i bèl·lica: *Moments* (1936-1937) editat pel Sindicat de Periodistes, Dibuixants i Publicitaris de la UGT–, *Nova Ibèria* (1937) del Comissariat de Propaganda de la Generalitat, *Meridià. Tribuna del Front Intel·lectual Antifeixista* (1937-1938) i continuador de *Mirador* i *Catalans!* (1938-1939) magazín popular republicà i d'esquerres, d'acord amb Sergi Doria, Molas i Gallén.⁵⁰⁴

3. 2. Tipus de premsa en virtut de la periodicitat

3. 2. 1. Premsa diària

Els diaris moderns, entesos com a empreses periodístiques i informatives i sorgits a partir de 1880, es distingeixen per: 1) el seu desenvolupament tecnològic i tècnic, periodístic i empresarial i, en conseqüència, 2) l'assumpció d'un periodisme informatiu, professional i empresarial, 3) la seva organització industrial i comercial com a producte de consum cada cop més massiu i heterònom, i 4) un contingut basat en la informació general variada i d'abast català, estatal i, fins i tot, internacional, el qual és propi tanmateix de les grans empreses periodístiques consolidades –en primer terme, les barcelonines– i amb una projecció i incidència remarcables arreu del país.⁵⁰⁵

Amb tot, la seva naturalesa n'afavoreix la supremacia, incidència i influència informatives i periodístiques, tant territorialment com social, amb independència de les dimensions i de l'abast de la difusió en cada cas, d'acord amb Gómez Mompert.⁵⁰⁶ Altrament, quant a la premsa diària d'àmbit regional, comarcal i local, aquesta s'ocupa essencialment de notícies circumscrites al interès d'aquests territoris i població –les

⁵⁰⁴ *Ibidem*, p. 13; MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular...”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura...*, *op. cit.*, p. 305.

⁵⁰⁵ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, *op. cit.*, pp. 137-138.

⁵⁰⁶ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa diària...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, *op. cit.*, p. 62.

quals sovint manquen d'afectació fora de les mateixes—, mentre que el contingut estatal i internacional esdevé testimonial i, fins i tot, inexistent. Aquest fet, juntament amb l'endarreriment tecnològic, industrial, comercial i econòmic del sector i de la societat en general, accentua clarament la diferenciació entre la premsa diària industrial, d'una banda, i la producció local i comarcal de caràcter particular que respon a inquietuds i interessos quotidians i culturals concrets, de l'altra. La dissemblança és més notable en les zones interiors del país i sobretot en les més rurals i isolades⁵⁰⁷, en les quals l'edició de diaris es pot demorar fins els anys trenta en molts casos. Així doncs, els principals nuclis de producció de premsa diària són les ciutats grans i mitjanes d'importància regional o provincial com ara Manresa, Sabadell, Reus, Tortosa, Lleida, etc.

El factors fins ara adduïts propicien que, generalment, els diaris catalans comptin amb una trajectòria i durada remarcables —sobretot els d'abast nacional—, si bé quant a la producció comarcal i local les produccions menys reeixides resulten freqüents, degut precisament a la manca de desenvolupament, recursos i estabilitat, així com al context polític. Amb tot, alguns dels diaris catalans són: *El Noticiero Universal* (1888-1985), *La Vanguardia* (1881), el *Diario de Reus* (1844-1939) —originalment independent, arrendat per la Lliga Regionalista i catalanitzat d'ençà 1930—, el *Diario de Tarragona* (1808-1938) —originalment independent, esquerrà, republicà i catalanitzat amb la Segona República i portaveu de la CNT durant la guerra—, el *Diari d'Igualada* (1931-1936) —polític conservador proper a la Lliga— o *Ara* (1935-1936) de Tortosa —d'inspiració independent, dirigit pel diputat lligaire Josep Maria Casabó—.

Altrament, a mesura que avança el XX, i accentuadament a partir de 1914, els moderns diaris d'empresa es polititzen i en conseqüència en polititzen el contingut, fet que ocasiona la simpatia o la vinculació, més o menys directa, amb alguna línia, associació o partit polítics, també els intitulats independents i apolítics. Aquest fet es produeix molt sovint a causa o en relació amb el suport financer, econòmic, professional i editorial que determinats partits o líders polítics aporten al diari en qüestió condicionant-ne la seva línia editorial. En efecte, aquesta premsa és emprada com a eina d'acció social i política,

⁵⁰⁷ COSTA, Lluís: “La premsa comarcal...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 76-77.

de promoció de la línia estratègia i ideològica del partit i de captació de nous simpatitzants i afiliats.⁵⁰⁸

En paral·lel, la nacionalització cultural institucionalitzada des de la Mancomunitat en aquests anys n'afavoreix la catalanització dels preexistents i el naixement de nous redactats en català. Tanmateix, la prolífica producció diària i en castellà barcelonina condiona la normalització lingüística del català en aquesta premsa, per bé que les seves dinàmiques són més favorables i de més ràpida implantació arreu del país. Així doncs, fins el 1936 a la ciutat comtal s'editen 224 diaris, mentre que en el conjunt del país se'n imprimeixen 218, en dades de Gómez Mompert i Costa.⁵⁰⁹ En efecte, doncs, la Segona República afavoreix la proliferació de premsa diària d'informació general i política vinculada a algun o altre partit i en català, la producció de la qual s'accentua i es generalitza encara més arran de l'esclat de la Guerra Civil.⁵¹⁰

3. 2. 2. *Premsa i publicacions setmanals i quinzenals*

La periodicitat setmanal i quinzenal caracteritza, d'una banda, la premsa d'informació general local i comarcal i, de l'altra, els periòdics i les revistes de temàtica especialitzada –esportiva, humorística, política, cultural, etc.–. Aquesta periodicitat és imprescindible, sobretot, en els municipis i poblacions més petits del país, en els quals la inexistència de diaris n'impulsa la funció anàloga en cada territori esdevenint l'únic mitjà d'informació disponible, fet que en propicia la seva generalització comarcal i local, principalment en les zones interiors i rurals del país, i en limita, altrament, la seva difusió. Amb tot, aquests factors afavoreixen la seva estabilitat editorial, sobretot en els municipis més petits, denotant una vitalitat social i cultural vertebrada entorn d'uns interessos i actituds comuns evidenciats amb el pluralisme temàtic i ideològic de la premsa.⁵¹¹

Altrament, en les ciutats més dinàmiques i de majors dimensions les publicacions setmanals i quinzenals poden experimentar una trajectòria més efímera, degut a la major competència de premsa i a raons com la manca de finançament, la precarietat

⁵⁰⁸ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa diària...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 53; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 137-138.

⁵⁰⁹ Ibídem, p. 57; Ibídem, pp. 139-140; COSTA, Lluís: “La premsa comarcal...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 80.

⁵¹⁰ FIGUERES, Josep Maria: “La guerra del periodisme...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 202-203; FIGUERES, Josep Maria: *Periodisme...*, op. cit., pp. 62-63.

⁵¹¹ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 22, 26-27, 47-48.

econòmica, l'escassa o nul·la professionalització i modernització del sector, les limitacions del mercat i el poc o inexistent desenvolupament tecnològic i empresarial.⁵¹² Igualment, sobretot en les publicacions humorístiques, polítiques i culturals, l'aplicació de sancions i suspensions, atès el seu caràcter social, polític o ideològic i el seu catalanisme, és un factor clau per entendre la seva brevetat temporal.

En efecte, i com succeeix també en la premsa diària, les capçaleres d'informació general i les de contingut polític o polititzat sovint es confonen degut a la creixent tensió política, social i cultural al llarg del període, la qual en molts casos afecta la línia editorial de periòdics *a priori* apolítics–, i a la ingerència econòmica, financera i administrativa d'alguna personalitat, centre o partit polític. En aquest sentit, algunes de les més remarcables són: el *¡Cu-Cut!* (1902-1912), *L'Intransigent* (1918-1922) o *L'Opinió* (1928-1934).⁵¹³ En definitiva, aquestes freqüències editorials són vigents a la pràctica totalitat de les poblacions catalanes al llarg del primer terç del XX, atès que, en paraules de Guillamet,

“A finals del segle XIX, ja es perfila un sistema de premsa comarcal a tres nivells: les ciutats mitjanes que tenen els seus propis diaris, setmanaris i revistes de tot tipus, les ciutats petites que es queden en el nivell dels setmanaris i els pobles grans on l'existència de revistes pròpies és un senyal de la seva vitalitat política i cultural. [...]”⁵¹⁴

Quant a la llengua, mentre que el català és predominant en els setmanaris i quinzenaris, “[...] sobre el fons d'una àmplia hegemonia lingüística en la premsa comarcal, cultural i especialitzada desenvolupada al llarg del primer terç del segle”⁵¹⁵ consolidada definitivament en aquestes periodicitats als anys trenta. D'altra banda, l'esclat de la guerra provoca la desaparició de la gran majoria de setmanaris i quinzenaris, bé degut a confiscacions, bé a manca de recursos materials, personals i econòmics per a mantenir-los, bé a qüestions ideològiques i bèl·liques, o bé a tot plegat. Els pocs títols que es mantenen, la trajectòria dels quals és igualment efímera, es polititzen radicalment i sovint es vinculen a centres polítics, associacions juvenils, culturals o esportives, etc. com ara *Cultura-Esport* (1937), quinzenari de la Unió Esportiva Obrera de Reus.

⁵¹² COSTA, Lluís: “La premsa comarcal...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 83-86.

⁵¹³ ESPINET, Francesc: “El segundo frente informativo...”, a TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 53-55.

⁵¹⁴ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 84-85.

⁵¹⁵ *Ibidem*, p. 247.

En definitiva, alguns exemples d'arreu del país són: el setmanari republicà *El Consecuente* (1908-1936) de Reus, el quinzenari humorístic *La Gatzara* (1910) d'Igualada, el quinzenari literari *Terra Nostra* (1918-1929) d'Alcanar, *Penadés Esportiu* (1924-1928) d'El Vendrell, el quinzenari catòlic *Sol Ixent* (1925) de Vilafranca del Penedès, el setmanari informatiu *El Temps* (1931-1936) de Valls o el quinzenari informatiu *La Segarra* (1932-1934) de Santa Coloma de Queralt.

3. 2. 3. Premsa i publicacions mensuals, bimestrals, trimestrals i semestrals

Les presents freqüències d'edició, sobre les quals hi predomina clarament la mensual, són característiques de premsa, butlletins i revistes relacionades o pertanyents al món associatiu, sectorial, professional, religiós i cultural –literari, artístic, esportiu, etc.–. En efecte, doncs, en la seva majoria són publicacions editades a mode de memòria o de recull d'activitats i notícies succeïdes i celebrades *en se* i *per se* en cada cas. Així doncs, generalment no contenen una intenció periodística ni heterònoma –o no en primer terme– i, per tant, no conceben la seva difusió sota paràmetres empresarials sinó socioculturals i comunitaris. En són exponents: *Vida* (1910-1911) de l'Orfeó Vendrellenc, *Estel Marià* (1918-1932) de la Congregació Mariana de Valls, *L'Estel* (1924-1926) de l'Agrupació Excursionista de Montblanc o el butlletí mensual del club de futbol *Reus Deportivo* (1929-1932).

Amb tot, aquestes periodicitats tenen un radi d'acció, d'implantació i de difusió limitat, atès precisament el seu caràcter intern i la inexistència –o precarietat o desestructuració– d'una indústria heterònoma que les potenciï, prenent una notable rellevància social, territorial i cultural sobretot en els municipis més petits i editorialment desproveïts del país. Altrament, en poblacions de majors dimensions i amb d'altres publicacions de periodicitats variades aquestes freqüències són més proclius a la vida efímera, fet que, d'altra banda, n'incentiva una proliferació gens menyspreable al llarg del període.⁵¹⁶ En aquest sentit, l'impuls i la intensificació de butlletins esportius i dels moderns magazíns, sobretot, afavoreixen l'auge de publicacions mensuals a partir dels anys vint i la seva consolidació amb la Segona República, tot responent clarament a la transformació i

⁵¹⁶ GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 41.

l'espectacularització de la societat de masses, d'acord amb Santacana, Espinet i Tresserras.⁵¹⁷

Els factors adduïts propicien, principalment en les àrees menys poblades i en les viles més petites del país, l'aparició de revistes mensuals o bimestrals no vinculades al món associatiu ni professional, sinó d'informació general local o comarcal equivalents a les publicacions diàries o setmanals de les grans ciutats catalanes. Aquest fet, però, n'afavoreix la seva estabilitat i durada en tant que, en molts casos, esdevenen l'únic mitjà informatiu i comunicatiu del municipi, quan no l'única publicació editada en tot el període. D'altra banda, en els grans i mitjans municipis catalans aquestes esdevenen complementàries als diaris, setmanaris i quinzenaris que s'hi editen.⁵¹⁸

En definitiva, alguns exponents són *La Veu de Capellades* (1911-1916), *El Sol de Tous* (1914-1933) de Sant Martí de Tous, *La Columna de Foc* (1918-1920) de Reus, *La Veu de les Llunyanyies* (1919-1920) de Carme, *Monitor* (1920-1923) de Sitges i *Quaderns Il·lustrats Penedès* (1934-1936) de Vilafranca del Penedès. Malgrat tot, les dificultats de difusió, producció, implantació i d'altres com les econòmiques, polítiques, culturals o socials propicien que, si bé la gran majoria de municipis pretenen assolir, com a mínim, la producció de revistes mensuals d'informació local, aquest objectiu sigui, d'acord amb Guillamet⁵¹⁹, de difícil consecució en molts casos.

3. 2. 4. *Prensa i publicacions efímeres i irregulars*

En referir-nos a la premsa efímera, ho fem al conjunt de publicacions de trajectòria breu –inferiors o iguals a dos anys d'edició– i sovint poc estable que apareix i desapareix per raons circumstancials –polítiques, socials, econòmiques, culturals, empresarials, periodístiques, administratives, etc.– i segons les necessitats, els interessos i els objectius en cada cas. Tanmateix, generalment és premsa relacionada amb la conjuntura política –de lluita politicoideològica i de trinxera– l'increment de la qual s'accentua en períodes d'inestabilitat o de canvi com ara campanyes o períodes electorals, la dictadura i la Guerra Civil, especialment: la revista literària *Futurisme* (1910) de Vilafranca del

⁵¹⁷ SANTACANA, Carles: "Premsa esportiva...", a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 129; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: "Els símptomes de modernització...", a TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit., p. 180.

⁵¹⁸ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., pp. 37; COSTA, Lluís: "La premsa comarcal...", a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 80.

⁵¹⁹ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., p. 27.

Penedès, *El Sindicalista* (1915-1916) d'Igualada, *Renaixença Republicana* (1931-1932) de Torrelavit o *Riudevittles* (1934) de Sant Pere de Riudebitlles.

Quant a la premsa irregular, és aquella que sense entendre de tipologies ni temàtiques experimenta diverses aturades en la seva activitat editorial al llarg de la seva trajectòria o que, si bé es publica d'una manera continuada, ho fa sense mantenir una periodicitat o ubicació estables. Per exemple: *El Igualadino / L'Igualadí* –en vuit èpoques des d'inicis de segle i fins a 1934–, *El Crit del Penedès* editat primer a Sant Quintí de Mediona (1919) i després a Vilafranca del Penedès (1923), o la revista literària i il·lustrada *Prisma* (1930-1934) de Vilanova i la Geltrú que edita només vint números en cinc anys.

Talment, la premsa efímera i la irregular comparteixen la majoria de característiques: 1) el seu nul o poc reeiximent periodístic, empresarial, econòmic i editorial, 2) la seva nul·la o poca professionalització tant empresarial com del personal de redacció i edició, i 3) la manca de suports en tots els àmbits –financer, polític, social, etc.–. Aquests factors, que es produeixen més freqüentment i letal en l'àmbit local i comarcal –sobretot rural i interior– on les produccions efímeres i irregulars hi predominen en major nombre que a les grans ciutats i àrees, també esdevenen causa i efecte dels canvis en la periodicitat de les publicacions accentuant-ne la irregularitat, si bé aquesta és una qualitat existent en totes les freqüències i temàtiques, d'acord amb Costa.⁵²⁰

Altrament, l'aplicació de censures, sancions, multes i suspensions governatives, administratives i militars, generalitzades i palesades clarament i sobretot en la dictadura, representen un altre obstacle –potser el més insalvable– per a l'èxit i la regularitat dels periòdics. Els títols que més la pateixen són, principalment, els de naturalesa humorística i satírica i político-ideològica, sobretot els apàtics o contraris al règim i els redactats en català.⁵²¹ Aquests fenòmens, juntament amb les tensions experimentades durant la Segona República, motiven la definitiva desaparició de les capçaleres d'edició i d'administració irregulars.

Quant a la premsa efímera, aquesta rebrota amb força i esdevé quasi predominant al llarg de la guerra, a causa de les distintes raons que se'n deriven –bèl·liques, materials, humanes, econòmiques, administratives, etc.–, fet que determina la naturalesa de lluita

⁵²⁰ COSTA, Lluís: “La premsa comarcal...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 83-84.

⁵²¹ CADENA, Josep Maria: “La premsa humorística...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 46; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 117.

política, ideològica i militar de la pràctica totalitat d'aquesta premsa –si bé a la rereguarda encara n'apareixen d'altres continguts–. Tanmateix, a partir dels Fets de Maig de 1937 la supervivència o l'edició de nous títols efimers esdevenen aïllades i excepcionals⁵²², com el socialista *Masses* (1937), l'humorístic *Cok-tail* (1937), ambdós de Vilanova i la Geltrú o l'antifeixista tarragoní *19 Juliol* (1938).

⁵²² *Ibíd.*, pp. 158-159; NÚÑEZ, Mirta: “Las palabras como armas: la propaganda en la Guerra Civil”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, *op. cit.*, p. 185.

SEGONA PART

4. LA PREMSA A LA DEMARCACIÓ DE LLEIDA ENTRE 1898 I 1939

El conjunt de la premsa editada a la demarcació de Lleida entre 1898 i 1939 comprèn 469 títols distribuïts en les 14 categories periodístiques que s'exposen i es detallen en aquest capítol, les quals, tanmateix, no disposen de l'exclusivitat dels títols que les integren, atès que la naturalesa, condició o qualitat de la majoria obliga a considerar, precisament, cada capçalera en totes les famílies periodístiques de les quals incorpori trets identificatius i característics. Si bé aquesta praxis incorre en multiplicitats temàtiques i tipològiques, la seva aplicació és essencial per assolir un grau d'anàlisi historico-periodístic més rigorós i, en definitiva, més fidedigne a cada una de les empreses editorials. Així mateix, també cal remarcar que 79 de les 469 publicacions no s'han localitzat en cap dels arxius consultats pertinentment –això és el 16,84%–, per bé que només 6 s'han catalogat com a premsa indeterminada atenent també a la manca de suficients dades bibliogràfiques al respecte que permetin considerar-les més concretament.

Finalment, per a cada categoria s'ha elaborat una taula d'edicions, que especifica l'alta dels títols –és a dir, el moment d'aparició– en virtut de cada localitat i per quinquennis, i una gràfica, la qual palesa la vigència editorial de cada publicació i categoria –això és, la seva continuïtat temporal– i el seu volum concentracionari, atesa la consideració tant de les altes editorials com de la continuïtat dels periòdics existents en cada quinquenni.

4. 1. Els tipus de premsa a la demarcació lleidatana

4. 1. 1. Premsa d'informació local, comarcal i/o general

La premsa d'informació local i comarcal a la província de Lleida es pot classificar en tres grans blocs: 1) aquella clarament polititzada i/o ideologitzada, propietat o simpatitzant d'una facció o partit polític, 2) aquella que, contràriament, se situa en la neutralitat i, fins i tot, en l'apoliticisme, i 3) aquella autodefinida *independent* que tanmateix comprèn una clara connotació política i/o ideològica, inherent o adquirida. En relació amb els capítols anteriors, s'evidencia com a cavall dels segles XIX i XX aquesta premsa malda per reconfigurar o readaptar un ecosistema comunicatiu i informatiu lleidatà propi, si bé de manera més o menys interessada i intensa, d'acord

amb el seu grau de difusió i impacte. El seu principal nucli d'accés i difusió és la ciutat de Lleida atesa la seva condició de capital territorial, administrativa, política, econòmica, etc., la seva condició de capital provincial i la seva influència i projecció vers la resta de la Plana, en primer terme, i el Pirineu, després. En total, aquesta premsa compta amb 92 títols arreu de la demarcació, dels quals 25 són editats a Lleida –el 27,17%– i els 67 restants es reparteixen en 21 municipis: 9 a Mollerussa, 8 a Tàrrega, 7 a Tremp i La Seu d'Urgell, 6 a Cervera, 5 a Balaguer, 4 a Agramunt i Bellpuig, 3 a Solsona, 2 a les Borges Blanques i Artesa de Segre, i 1 a Arbeca, Bellver de Cerdanya, Camarasa, Mafet, la Granadella, Pinell de Solsonès, la Pobla de Segur, Anglesola, Sort i Vielha (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 1.).

Aquestes dades condueixen a quatre apreciacions bàsiques al respecte: en primer terme, la potencialitat i la vitalitat periodística, social i cultural de Mollerussa i Tàrrega i, en general, de l'àrea urgellenca quant a l'edició d'aquest tipus de premsa. La construcció del Canal d'Urgell i del ferrocarril, així com la seva incidència urbanística, industrial, econòmica i demogràfica, en són elements cabdals. En segon terme, la producció de Tremp i la Seu d'Urgell, dues de les àrees amb dèficits infraestructurals i comunicatius importants al llarg del període, fet que denota l'elevada capacitat editorial vinculada al creixent teixit sociocivilitat, en la primera, i a la instrumentalització caciquista i catòlica, en la segona. Tercerament, cal destacar la baixa producció a les Borges Blanques, en paral·lel a la dinàmica demogràfica negativa dels anys deu i vint, contràriament a l'escenari experimentat a la resta de la Plana. Finalment, cal manifestar una producció significativa de poblacions amb una remarcable activitat econòmica i demogràfica, com Agramunt, Artesa de Segre o Bellpuig.

Amb tot, les xifres indiquen com els dos grans *booms* d'edició de premsa d'informació local i comarcal corresponen als anys tombants de segle, i al llarg de la dècada dels deu fins la dictadura (vegeu Taula 1). Certament, aquesta premsa manté una elevada producció en el primer període fruit, entre d'altres, a l'herència adoptada de les darreres dècades del XIX, en tant que es caracteritza per practicar un periodisme d'opinió, partidista i polític, amb l'únic objectiu de configurar l'opinió de les masses, fins pràcticament els anys deu.⁵²³ A partir de la Gran Guerra i fins la segona meitat dels anys

⁵²³ Jaume BARRULL: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 455.

vint s'incentiva la tendència vers el periodisme informatiu i comunicatiu d'intencions heterònomes i massives.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Agramunt	1			1	2			
Anglesola				1				
Arbeca					1			
Artesa de Segre			1		1			
Balaguer	1				2	1	1	
Bellpuig			1	1	1		1	
Bellver de Cerdanya			1					
Borges Blanques, Les				2				
Camarasa					1			
Cervera	3					2	1	
Granadella, La							1	
Lleida	13	1	2	2	3		3	1
Mafet			1					
Mollerussa	1		1	3	1	2	1	
Pinell de Solsonès				1				
Pobla de Segur, La			1					
Seu d'Urgell, La	1	1	2		1	2		
Sort							1	
Solsona	1		1	1				

Tàrrrega	5		1		2			
Tremp		2	3	1			1	
Vielha				1				
TOTAL	26	4	15	14	15	7	10	1

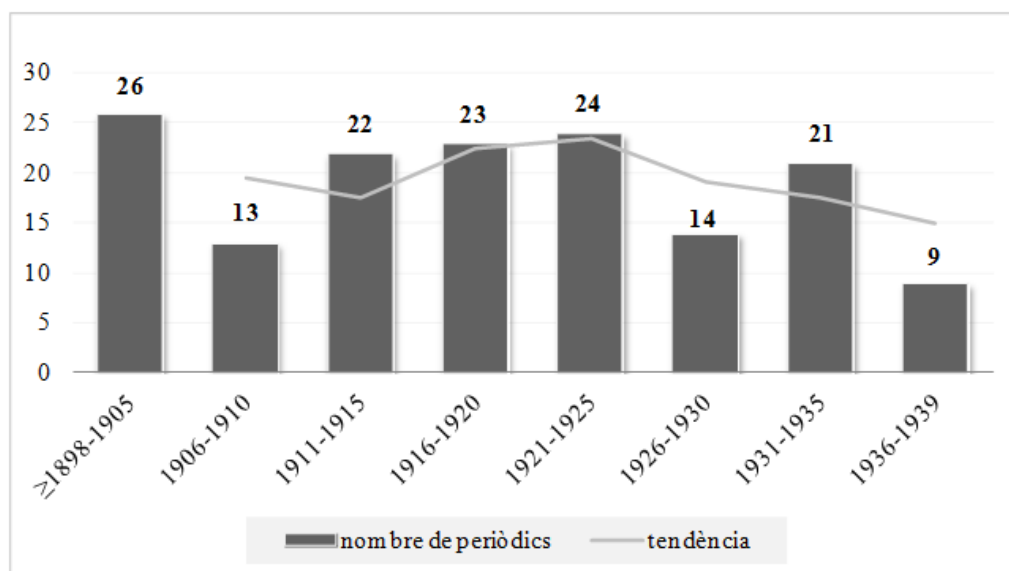
Taula 1. Edició de premsa d'informació local, comarcal i/o general a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Aquesta dinàmica, però, no esdevé particular si es compara amb els períodes d'intensificació productiva de la premsa de la província i del conjunt del país. Durant els anys trenta la producció d'aquestes capçaleres decau degut, en gran mesura, a l'auge de la premsa política, ideològica i de partit permessa pel nou context republicà a redós de la democratització de la vida en tots els àmbits. No obstant això, el declivi productiu no implica la desaparició dels periòdics, gràcies a la vigència d'alguns dels matriculats prèviament, fet que possibilita de seguir cobrint les necessitats de la societat de cada territori fent innecessària –i inviable editorialment i econòmica– la competició periodística a través de nous rotatius.

Efectivament, la davallada de la producció en el quinquenni 1906-1910 és pal·liada per la continuïtat d'algunes de les capçaleres iniciades abans de 1905, tot palesant la bona salut d'un bon nombre de publicacions del tombant de segle. Altrament, la producció dels tres quinquennis següents és reforçada també per la continuïtat editorial, fet que constata el creixement editorial dels anys deu i vint, frenat, d'altra banda, arran de la dictadura (vegeu Gràfic 1). És igualment il·lustratiu que la meitat dels 14 títols en edició en el quinquenni 1926-1930 correspon a periòdics iniciats amb anterioritat, mentre que en els anys 1931-1935 només 10 de les 21 capçaleres es matriculen d'ençà 1931.

Així doncs, si bé la salut de la premsa d'informació local i comarcal a la província resulta molt notable, cal atribuir-ho en bona mesura a la continuïtat i concentració de rotatius més que no pas a la permanència de volums d'altres editorials en cada període. En efecte, aquest escenari es palesa en el panorama editorial durant la Segona República, atès l'auge productiu d'altres categories periodístiques en detriment de la informativa que, malgrat tot, manté una dinàmica equiparable als primers vint anys de segle. Aquesta dinàmica es consolida, de fet, durant la Guerra Civil amb l'edició d'un únic periòdic purament informatiu, *El Refugiado* (1937), el qual publica els noms i les dades conegudes dels refugiats de guerra d'arreu establerts a les comarques lleidatanes

per afavorir-ne la regularització. Malgrat les 9 revistes en edició en el període 1936-1939 (vegeu Gràfic 1) cal consignar-ne la desaparició de 7 prèviament o simultània a l'alçament militar del juliol de 1936, mantenint-se a la palestra periodística només dues durant el conflicte: la segona època de *L'Ideal* (1936-1938) de Lleida i *Crònica Targarina* (1921-1937) de Tàrraga.

Gràfic 1. Continuitat de la premsa d'informació local i comarcal a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

En definitiva, els dos períodes més prolífics quant a la concentració de periòdics informatius són el del tombant de segle i el 1921-1925, per bé que l'irrefrenable creixement editorial al llarg dels anys deu determina una intensificació de volums consolidada a les portes de la dictadura. D'acord amb Sol i Torres⁵²⁴, és Lleida la localitat que més pateix la censura editorial de la premsa informativa, motivant la pràctica desaparició d'aquesta categoria a la capital provincial en aquests anys. Talment, el floriment periodístic tardà en certes zones de la demarcació propicia que les noves capçaleres aparegudes als anys vint i endavant disposin d'una certa estabilitat i, fins i tot, en algun cas se superi el període dictatorial. És el cas, per exemple, de *Pla i Muntanya* (1925-1936) de Balaguer o de *Lo Pregoner* (1921-1936) de Bellpuig.

4. 1. 2. Premsa política

Els periòdics polítics a la demarcació de Lleida s'agrupen de la següent manera: 1) els òrgans o portaveus oficials d'una facció o partit polític, 2) els que, sense adoptar la

⁵²⁴ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps de la Mancomunitat de Catalunya (1913-1924)*, Virgili i Pagès, Lleida, 1989, p. 375.

naturalesa anterior –sovint autoconsiderats *independents*–, simpatitzen o s’identifiquen clarament amb una determinada línia politicoideològica i la defensen⁵²⁵, 3) els de caràcter electoralista, conjuntural, efímer o de trinxera; això és, els que s’editen circumstancialment per afrontar una campanya electoral, una pugna o un període polític molt concret, sovint amb un lèxic i un estil vehements i combatius. Finalment, 4) s’inclouen els de guerra i propaganda bèl·lica, apareguts a partir de 1936 i vinculats tant a partits polítics i sindicats, com a brigades, divisions i d’altres cossos militars. Igualment, en aquesta divisió s’estableixen dos subgrups: a) d’una banda, els periòdics polítics i ideològics que s’han mantingut tot i l’esclat del conflicte i que han radicalitzat les seves postures i discursos, en consonància amb la dinàmica guerracivilista. D’altra banda, b) els títols de nova creació apareguts exclusivament i intencionada per la guerra i durant aquesta i immersos en una lògica unívocament bèl·lica.

Amb tot, la premsa política esdevé la més nombrosa quant a capçaleres arreu de la província en tot el període, amb un total de 146 títols dels quals 71 corresponen a la ciutat de Lleida –el 48,63%–. En efecte, Lleida esdevé l’epicentre de la política provincial, fet que s’evidencia amb la implantació de les seues, estructures i jerarquies locals i provincials dels partits polítics a la capital del Segrià reforçant, també amb el volum productiu d’aquesta premsa, la seva influència econòmica, administrativa i territorial. Les 75 capçaleres restants es distribueixen en d’altres 22 poblacions de la següent manera: 17 a Tàrrrega, 7 a Balaguer, a La Seu d’Urgell i a Tremp, 5 a Cervera, a Solsona i a les Borges Blanques, 3 a Agramunt i a Bellpuig, 2 a Mollerussa, a Sort i a Ponts i 1 a Artesa de Segre, la Pobla de Segur, la Fuliola, Verdú, Almacelles, Almenar, Camarasa, la Granadella, Pinell de Solsonès i Vielha (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 1. 2.).

Aquestes xifres indiquen, deixant de banda Lleida, la bona salut del teixit comunicatiu i periodístic de Tàrrrega en el marc de la lluita política municipal entorn la dicotomia entre caciquisme i anticaciquisme dels anys tombants de segle, en tant que en aquest període edita pràcticament el mateix nombre de capçaleres que Lleida. En efecte, la naturalesa conjuntural dels títols targarins es palesa en la manca de solidesa productiva i

⁵²⁵ També es consideren els títols originalment mancats d’orientació ideològica que l’adquireixen progressivament o arran d’un determinat moment, com pot ser la politització de la Segona República. En aquest cas, aquests periòdics es contemplen com a premsa política d’aquest instant i no des de l’origen editorial, i així s’ha palesat tant a la taula com a la gràfica. En són exemples *Pla i Muntanya* (1925-1931) de Balaguer, que es polititza als anys trenta, o *Lacetània* (1914-1920) de Solsona, que a partir de 1918 s’adhereix a la Lliga Regionalista.

empresarial de la premsa política local fins la Segona República. Igualment, destaquen les experiències de Balaguer, Tremp i la Seu d'Urgell, degut a la instrumentalització i representació d'un arc sociopolític divers i diversificat al llarg del període amb el concurs –també editorial– tant de les forces dinàstiques i catòliques, com de les oposidores, que fluctuen depenent del període i del context –carlines, republicanes, regionalistes, nacionalistes, socialistes, etc.–.

La proliferació i la diversificació socioterritorial de títols polítics distribuïts en els quatre grups adduïts, es palesa clara des dels anys quinze i endavant –si bé no es generalitza decisivament fins els anys republicans– en un intent generalitzat de vertebració política del territori, quant a les noves forces antidinàstiques principalment (vegeu Taula 2). La voluntat expansiva d'estructuració i d'articulació socioterritorial impulsa i afavoreix l'aparició dels primers títols polítics en capitals muntanyenques com Sort, la Pobla de Segur i Vielha, i en viles d'importància subcomarcal però amb una vitalitat sociocultural palpable com Mollerussa i Ponts, primerament, o Artesa de Segre i Bellpuig, després.

	≥ 1898- 1905	1906- 1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1930	1931- 1935	1936- 1939
Agramunt					1		1	1
Almacelles							1	
Almenar	1							
Artesa de Segre						1		
Balaguer			1	3			3	
Bellpuig							3	
Borges Blanques, Les				3			2	
Camarasa							1	
Cervera	2		1				1	1
Fuliola, La							1	
Granadella, La							1	

Lleida	10	10	4	6	3	4	12	22
Mollerussa				1			1	
Pinell de Solsonès				1				
Pobla de Segur, La			1					
Ponts			1		1			
Seu d'Urgell, La			2	2	1	1	1	
Solsona	2			1			2	
Sort				1			1	
Tàrraga	8		1	1	1		3	3
Tremp		2	2	1			1	1
Verdú							1	
Vielha					1			
TOTAL	23	12	13	20	9	6	36	28

Taula 2. Edició de premsa política a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Amb tot, la premsa política és prou important entre les darreries del XIX i els primers anys del XX sobretot a les comarques de la Plana, on Tàrraga i Lleida hi desenvolupen una funció essencial. Tanmateix, en paraules de Francesc Closa, com s'ha palesat en capítols previs,

“[...] Les tensions polítiques, religioses i ideològiques gestades temps enrere, però recuperades durant la Restauració, perllongaren l'existència de la premsa d'opinió i de partit i frenaren l'entrada dels nous models de diari informatiu més moderns consolidats, feia anys, a altres parts d'Europa i als Estats Units d'Amèrica.”⁵²⁶

La progressiva incorporació a la vida pública de nous agents sociopolítics –republicans, catalanistes, carlins, etc.– afavoreix la seva accessibilitat a la premsa com a instrument d'oposició i combat i en facilita l'apropament i la diversificació editorials –incipient fins als anys deu i vint– en conseqüència amb l'obertura ideològica de l'arc sociocultural. Efectivament, la premsa esdevé l'eina per a guanyar un espai electoral propi i per

⁵²⁶ CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació a la premsa carlina a Lleida. Ideologia i poder a El Almogàvar leridano, El Loredan i l'Almogàver (1890-1910)*, Pagès Editors, Lleida, 2002, p. 46.

mobilitzar sectors socials que els permetin d'estructurar-se socioterritorialment.⁵²⁷ No obstant això, els principals factors que impossibiliten l'accés de la premsa política –i de la política, directament– a d'altres poblacions són la manca d'articulació dels partits fora de les grans capitals, la manca d'una xarxa viària i comunicativa en condicions, un elevat grau d'analfabetisme generalitzat, sobretot en les àrees rurals i més isolades, i la persistència d'un ecosistema comunicatiu obsolet a més d'escàs a inicis del XX, d'acord amb Conxita Mir.⁵²⁸

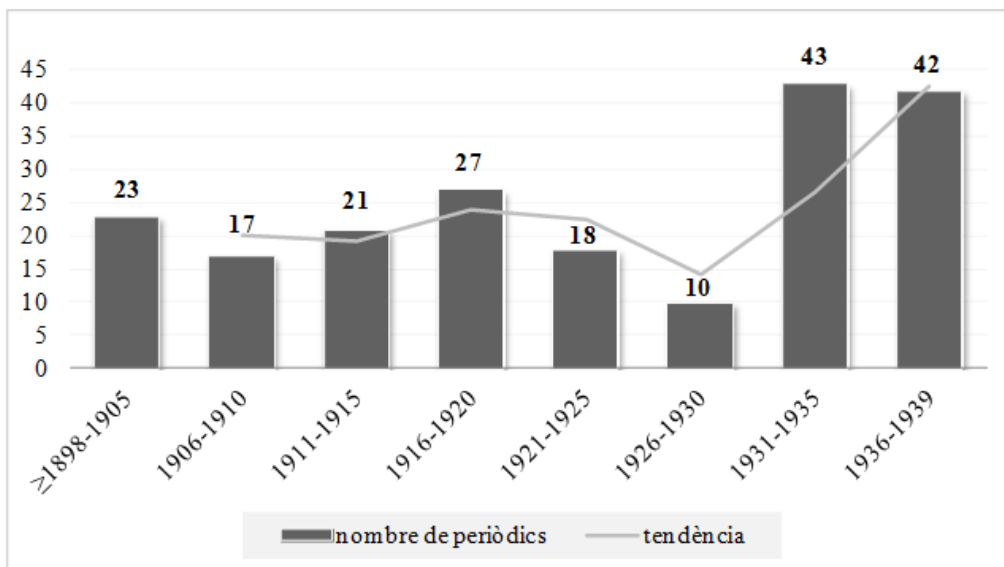
Amb tot, es percep una davallada productiva els anys 1906-1910, degut en part a la condició de premsa efímera, conjuntural i de pugna política de la majoria dels periòdics sorgits el quinquenni anterior, així com a la respectiva inestabilitat empresarial i sociopolítica. Tanmateix, la intensificació de la concentració editorial es reprèn la dècada de 1910, a redós de la modernització i incipient massificació del sector i de la bonança propiciada per la Gran Guerra i per la funció de la Mancomunitat –amb una important culturització i catalanització socioperiòdística–. Certament, aquest és un clar indicador de la bona salut de la premsa política provincial en aquests anys, el qual perdura lleument en el primer quinquenni de la dècada següent gràcies a la premsa en edició fins l'adveniment de la dictadura el 1923. En aquest sentit, la matrícula de noves capçaleres és delmada clarament a inicis dels vint, atesa l'aparició de només 9 títols pels 20 estrenats entre 1916 i 1920 (vegeu Taula 2).

Així doncs, la capacitat editorial es demostra mínima als anys centrals de la dictadura, amb 6 exponents entre 1926-1930, per bé que la davallada és atenuada per les publicacions vigents (vegeu Gràfic 2). En definitiva, és prou significatiu que a la dècada dels deu s'editin 33 rotatius i, en canvi, a la dels vint només 15. Altrament, la democratització social i política dels anys trenta afavoreix l'eclosió decisiva de la producció política, ateses les 36 capçaleres en edició simultània entre 1930 i 1931; això és, 30 periòdics més que els matriculats en la segona meitat dels vint (Vegeu Taula 2). En efecte, s'assoleix la plenitud editorial en tots els àmbits amb uns valors insòlits fins al moment, fenomen que es reforça amb els 43 títols concentrats entre 1931 i 1935 (vegeu Gràfic 2) i que propicia l'assoliment del grau de maduresa i solidesa socio-empresarial definitiu de la premsa política, tot consagrant-se com a moderna premsa de

⁵²⁷ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, op. cit., pp. 115-116, 193-194; CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrrega (1898-1923)...*, op. cit., pp. 311, 319.

⁵²⁸ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 391-392.

masses en paral·lel a la generalització de l'ús vehicular del català.⁵²⁹ En resum, als anys trenta l'eclosió sense precedents de la matrícula i del volum editorials estimulen, acceleren i consoliden definitivament la premsa política com l'instrument comunicativo-informatiu per excel·lència en termes moderns.

Gràfic 2. Continuïtat de la premsa política a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Malgrat el lògic decreixement productiu a partir de 1936 atès el context, la continuïtat dels títols manté el sector en nivells pràcticament idèntics als del període 1931-1935 (vegeu Gràfic 2), per bé que el gruix de títols desapareguts arran de l'esclat revolucionari provoca que aquesta continuïtat esdevingui truncada. Altrament, la immensa majoria dels 28 periòdics editats d'ençà 1936 (vegeu Taula 2) són de naturalesa guerracivilista, ja sigui pel seu caràcter intrínsec bèl·lico-militar com per la radicalització determinada pel context. L'esclat editorial d'aquesta naturalesa es produeix particularment l'any 1937, essent-ne Lleida el centre productiu en uns mesos crucials per a “[...] mantenir alta la moral de la guerra i predisposar *correctament* els ciutadans davant dels fets [...]”, en paraules de Joan Sagués.⁵³⁰ En aquest sentit, i en consonància amb la resta del país, es desenvolupa la rellevància de la premsa com a instrument de persuasió, mobilització i control social, vinculada al foment de l'odi i la deshumanització de l'enemic. Així doncs,

“En qualsevol situació d'excepcionalitat política, i per tant en una guerra, el poder procura controlar els medis de comunicació i d'informació. Filtra les notícies sobre el

⁵²⁹ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 206.

⁵³⁰ SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003, p. 474. La cursiva és de l'autor.

curs de la guerra i sobre els enemics interns, buscant que la població rebi preferentment notícies favorables i esperançadores. [...].”⁵³¹

Altrament, la llengua catalana pateix un retrocés editorial durant el conflicte en novament del castellà atesa la proximitat del front aragonès, en tant que eina principal de mobilització social i de propaganda bèl·lica, i a l’arribada de refugiats, exiliats, ferits i soldats. La instal·lació del Govern de la República a Barcelona coarta i condiciona igualment l’ús del català, en paral·lel també a les tensions entre ambdós executius.

4. 1. 3. Premsa humorística i satírica

La premsa humorística i satírica de la demarcació segueix una dinàmica més pròpia de les àrees rurals del país que no pas de les zones desenvolupades i modernitzades, per bé que des de les darreres dècades del XIX aquesta premsa gaudeix d’una bona salut a la Plana, i principalment a la seva capital, amb publicacions com *La Escoba* (1864) o *Don Pepito* (1868). Tanmateix, la inestabilitat política en provoca una llarga i forçosa absència de quinze anys fins a l’aparició de *Lo Garbell* (1883), primera publicació lleidatana en català, la qual enceta una nova etapa editorial finisecular amb l’edició, fins el 1898, d’*El Perro* (1885-1886), *La Lata* (1892), *La Pua* (1895) i *La Tijera* (1896-1897).⁵³²

Amb tot, entre 1898 i 1939 aquesta categoria produeix un total de 43 títols, dels quals 23 s’editen a Lleida –el 53,49%– i 20 en d’altres 7 poblacions: 6 a Balaguer, 5 a Tàrrrega, 4 a Mollerussa, 2 a Cervera i 1 a Tremp, Solsona i Juneda en cada cas (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 1. 3.). Aquestes dades palesen que el gruix de la producció humorística i satírica provincial s’origina a la Plana lleidatana: totes les capitals, excepte les Borges, n’editen algun exponent al llarg del període, mentre que únicament Solsona i Tremp representen la muntanya lleidatana. Altrament, destaca el cas de Juneda, representant les Garrigues en aquest camp en detriment de la seva capital i l’única població sense capitalitat territorial que s’embarca en la parcel·la editorial humorística. Aquest fet respon, sens dubte, a la seva vitalitat sociocultural, palesada intensament en l’associacionisme popular i polític més que no pas en l’activitat editorial

⁵³¹ *Ibidem*, p. 473.

⁵³² SABATÉ, Margarida: “La Restauració. L’esclat de la premsa”, a BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L’humor gràfic a la premsa de Lleida, 1883-1975*, Quaderns de divulgació ciutadana, Col·lecció La Banqueta, núm. 33, IMAC i Pagès Editors, Lleida, 2005, pp. 13-17; SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet nacional...*, *op. cit.*, pp. 102-105.

i el seu constant creixement demogràfic al llarg del període.⁵³³ La primera i única revista humorística junedenca és *La Pubilla. Periòdic satíric* (1916), la qual s'ha provat d'aquesta categoria i no pas literària o d'informació general com afirma Nora Gras.⁵³⁴

En la majoria d'aquestes publicacions, el caràcter i l'orientació polítics esdevenen clau i fins i tot molt sovint són editades –o impulsades o promogudes– per formacions polítiques que les empen per a criticar i ridiculitzar les forces rivals, de manera més o menys dissimulada i subtil. Aquest particularisme, que també implica atacar el poder municipal constituït, comporta manta vegades sancions i multes tot forçant la supressió editorial, principal indicador de la brevetat de la majoria de periòdics satírico-humorístics. No obstant això, també existeixen capçaleres humorístiques desproveïdes de connotacions ideològiques i dedicades únicament a la festa, l'entreteniment, l'oci i la rialla, sense majors pretensions ni intencionalitats.

Quant a l'esclat productiu, existeixen dos grans períodes: d'una banda, el comprès entre les darreries del XIX i les primeries del XX –amb l'edició de 13 revistes; 8 a Lleida– i, de l'altra, el quinquenni 1916-1920 –11 revistes; 4 a Mollerussa– (vegeu Taula 3). En el període intermedi, concretament el quinquenni 1906-1910, es produeix una accentuada davallada, atès que només es matriculen 4 títols. En paraules de Margarida Sabaté,

“La nova Llei de jurisdiccions podria ser la causa per la qual des de l'any 1906, en què es deixen de publicar les revistes anteriors, fins al 1909, torna a haver-hi un interval de temps en què no es troben revistes humorístiques pròpiament dites, o almenys que es defineixin com a tals.”⁵³⁵

Certament, es produeix un buit editorial en el sector humorístic lleidatà –i per extensió provincial en aquest període– entre la desaparició de *Lo Gat del Famades* (1906) i l'aparició d'*El Bedel* i *Mortalla* (ambdós el 1909). A banda d'això, destaca la producció mollerussenca, atesa la proliferació de revistes humorístiques en el bienni 1916-1917, malgrat que resulten summament fràgils i efímeres, impulsades a redós del conflicte i la rivalitat entre els dos bàndols del jovent local.

⁵³³ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 24, 27-28, 125.

⁵³⁴ GRAS, Nora: “La premsa de les Garrigues en blanc i negre (1900-1960)”, a *Cabal de petjades. VII Trobada d'Estudiosos de les Garrigues. Vinaixa, 14 d'octubre de 2009*, Editorial Fonoll, Juneda, 2010, p. 193.

⁵³⁵ SABATÉ, Margarida: “La Restauració...”, a BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L'humor gràfic...*, op. cit., p. 20.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Balaguer				3	1	1	1	
Cervera	2							
Juneda				1				
Lleida	8	4	5	3	1		2	
Mollerussa				4				
Solsona			1					
Tàrrrega	3				1		1	
Tremp			1					
TOTAL	13	4	7	11	3	1	4	0

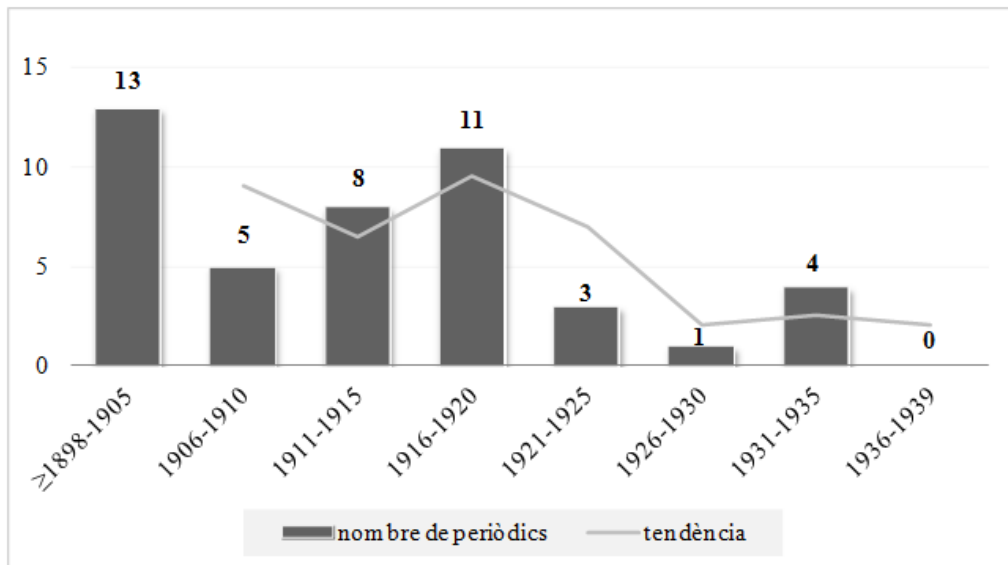
Taula 3. Edició de premsa humorística i satírica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Tanmateix, cal consignar que la inconsistència de les publicacions és una constant d'aquesta categoria al llarg del període, tot denotant uns valors pràcticament idèntics entre l'edició i la concentració de títols (vegeu Gràfic 3). De fet, les més duradores són les lleidatanes *Poticracia* (1910-1912) i *Toca Ferroj* (1931-1935), per bé que la seva trajectòria és discontinua en el temps i ambdues experimenten tres èpoques editorials.

A més, la dictadura resulta un obstacle insalvable per a la supervivència del sector periodístic satírico-humorístic, degut a la constant censura i a la manca de llibertats de premsa des del XIX i fins aleshores. Tanmateix, l'humor i la sàtira no desapareixen de la vida ni de l'imaginari provincials, sinó que s'insereixen, sobretot gràficament, en revistes il·lustrades, literàries, culturals o d'informació general.⁵³⁶ En definitiva, Lleida i Balaguer són les dues ciutats que denoten una major proliferació d'aquests títols al llarg dels anys vint, així com un cert manteniment de la dinàmica editorial que, tanmateix, resulta altament interrompuda (vegeu Taula 3). De fet, la capital de la Noguera és l'única ciutat de la demarcació que matricula un títol entre 1926 i 1930 –*L'Hereuet de*

⁵³⁶ MACIÀ, Marc: “De la Dictadura a la República. La Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)”, a BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L'humor gràfic...*, op. cit., pp. 43-49.

“*L’Estisora*” (1927)–, si bé esdevé un número únic, d’acord amb Nativitat Moncasi⁵³⁷, tot provant la brevetat de la publicació immersa en un context, a més, gens favorable.

Gràfic 3. Continuïtat de la premsa humorística i satírica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia

Així mateix, els escadussers volums i producció humorístics durant la Segona República, amb l’únic aval de 4 títols en tot el decenni (vegeu Gràfic 3), s’expliquen per l’abassegadora politització i radicalització ciutadana en tots els àmbits i sectors, fet que perjudica enormement la mateixa existència d’aquesta i d’altres categories. Tanmateix, la politització sovint també s’insereix en els exponents satírics, com succeeix en aquests anys amb *El Safaretx* (1932) de Balaguer, d’orientació esquerrana i anticlerical, *La Lluna* (1932) de Tàrrega, afí al regionalisme local, i els lleidatans *Toca Ferroj* (1931-1935), vinculat a la Lliga Catòlica, i *L’Òstia* (1931), d’inspiració republicana, anticlerical i anticatòlica. Tot i així, la instrumentalització política o la politització de les capçaleres satíriques no és un particularisme dels anys republicans, sinó que esdevé una condició inherent des del segle XIX com a recurs incisiu i complementari en la lluita sociopolítica municipal i local. En són exemples els targarins *Lo Lloca* –republicanoliberal–, *Cacaseno* –liberal– i *Bertoldo* –conservador–, o els lleidatans *La Mala Senmana* (1899) –catalanista i proper als liberals–, *Satanàs* (1905) –proper als

⁵³⁷ MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat de Balaguer (1862-1936)*, Departament de Cultura, Barcelona, 1987, pp. 173-178.

republicans–, i *Lo Gat del Famades* (1905-1906) –d’orientació conservadora–, entre d’altres.⁵³⁸

4. 1. 4. *Prensa esportiva*

Quant a la premsa esportiva, aquesta sorgeix i es consolida durant la segona meitat dels vint i, amb major notorietat, en la dels trenta; això és, més lentament i tardana que en les àrees més desenvolupades i modernitzades del país, en les quals apareix i es consolida ja al llarg de la dècada dels deu. A més, cal remarcar que la seva producció és en el conjunt del període molt escassa i molt poc prolífica, atès que es concentra únicament a Lleida, Balaguer, les Borges Blanques i Tàrraga (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 1. 4.). En definitiva, al llarg del període s’editen 11 publicacions esportives, entre butlletins i periòdics, 8 de les quals a Lleida –el 72,72%–, professant el predomini que li és propi en l’exercici de la seva condició de capital provincial també en l’àmbit sociocultural i esportiu. Aquest fet, i la millora de la difusió i de l’accés de la premsa esportiva barcelonina arreu del país, propicien en bona mesura aquest escenari (vegeu Taula 4).

També cal matisar que la majoria dels títols pertanyen a entitats i associacions esportives essent-ne els seus butlletins interns, fet que accentua la quasi nul·litat de la producció de premsa esportiva periodística i heterònoma. En aquest sentit, la primera publicació de la demarcació és el *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida* (1908-1916, 1926, 1936), tot demostrant la bona salut del moviment associacionista a la Plana lleidatana, també en l’àmbit esportiu.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Balaguer						1		
Borges Blanques, Les					1			
Lleida		1			1	1	3	2
Tàrraga						1		

⁵³⁸ Per a una acurada catalogació de la premsa satírica i humorística a Lleida, vegeu: BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L’humor gràfic...*, op. cit. Sobre la premsa humorística i satírica d’orientació catalanista entre finals del XIX i la primera dècada del XX, vegeu: SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet nacional...*, op. cit., pp. 99-115.

TOTAL	0	1	0	0	2	3	3	2
--------------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------

Taula 4. Edició de premsa esportiva a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Així doncs, tot i l'existència d'un fort teixit associatiu esportiu i cultural que es concreta en l'afecció vers l'esport i la seva pràctica arreu de la província, s'experimenta un trencament o, si més no, una discontinuïtat en el camp periodístic, atès que la minsa producció de premsa esportiva provincial no reflecteix la vitalitat, l'entusiasme i la vertebració que l'esport genera arreu del territori, i en concret a Lleida, ja des de les darreries del XIX.⁵³⁹ Aquest escenari s'esdevé a causa de: 1) la manca de professionalització del sector periodístic, de l'esport i dels esportistes lleidatans, 2) la manca de modernització, tecnificació, recursos, etc. que afecten clarament el desenvolupament empresarial i comercial de la premsa esportiva especialitzada, 3) la importantíssima influència que l'esport i la premsa esportiva barcelonins exerceixen arreu del país i sobretot en aquelles zones amb una estructuració incipient o inexistent, com és el cas, i 4) el fet que la premsa d'informació general, local i/o comarcal de cada població, comarca i territori noticiï els esdeveniments esportius més rellevants i les novetats més significatives, d'acord amb Torrebadella.⁵⁴⁰

En efecte, en un ecosistema comunicatiu tan incipient i en plena eferescència, aquests factors repercuteixen negativament a la lògica evolutiva de professionalització editorial, comercialització periodística i espectacularització del periodisme esportiu local i propi. D'acord amb Jaume Barrull, Jarne i Mir, la influència de l'esport barceloní, sobretot del futbol, propicia que durant la Segona República l'homòleg lleidatà vagi perdent volada, en tant que "[...] L'esport girava, cada vegada més, al voltant dels èxits i per tant de les figures i això requeria alguna cosa més que voluntat i entusiasme."⁵⁴¹ Aquests elements condicionen les possibilitats d'editar premsa esportiva local i comarcal, i quan les circumstàncies ho permeten els factors adduïts la fan, molt sovint, innecessària. Així doncs, únicament apareixen 5 publicacions esportives especialitzades a la demarcació: *Lleida Deportiva* (1923), *Soroll* (1934-1936) i *Sport* (1935) a Lleida, *Borges Deportiva* (1924) a les Borges, i *Crònica Esportiva* (1929-1930) a Tàrraga.

Les capçaleres esportives se centren, majoritàriament, en els principals esports del moment com són l'excursionisme, el ciclisme i el futbol, mentre que d'altres socialment

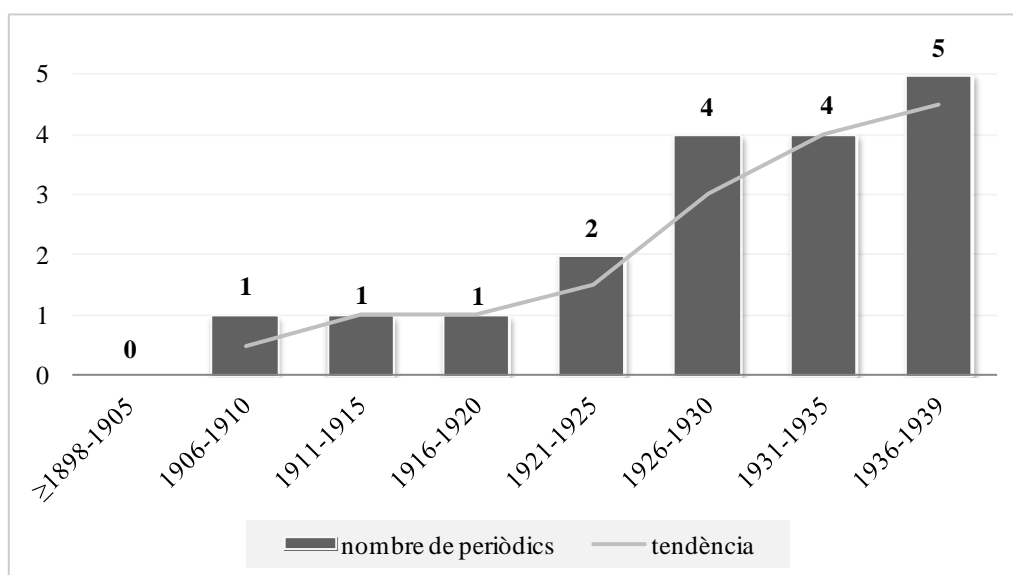
⁵³⁹ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 212-213.

⁵⁴⁰ TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport...*, op. cit., p. 34.

⁵⁴¹ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 217.

rellevants com la natació, el tennis i la boxa⁵⁴², no assolixen suficient notorietat periodística. Per contra, apareixen dues publicacions centrades en l'aviació, fet que denota un interès real per aquesta disciplina entre, almenys, les classes benestants de Lleida: *Aire* (1929-1930) i *Alas Rojas* (1936-1937), la qual esdevé una simbiosi entre les vessants esportiva i bèl·lica de l'aviació, apareguda en plena Guerra Civil. En aquest sentit, en difon i n'enalteix la pràctica i la tècnica, i mostra la història i els avenços d'aquesta disciplina esportiva. Endemés, els seus faedors fins i tot creen un equip de futbol, la *Unió Esportiva Alas Rojas*, de la qual la revista en fa diverses cròniques.

Amb tot, la dinàmica evolutiva de la premsa esportiva és prou diàfana, malgrat les reduïdes dimensions de la seva producció i del seu impacte territorial. La seva activitat editorial es manté de manera testimonial durant la Guerra Civil amb la publicació ara referida i el butlletí homònim de l'Agrupació Ciclista Lleidatana, aparegut a partir de l'agost de 1936⁵⁴³, mentre que les altres tres publicacions representades en el període 1936-1939 desapareixen abans de l'esclat de la guerra. Tanmateix, la gràfica següent pot induir a error atenent que el definitiu esclat editorial d'aquesta premsa no s'esdevé el 1926, sinó concretament el bienni 1929-1930 i endavant, per bé que la lògica quinquennal de la gràfica així ho representi (vegeu Gràfic 4).

Gràfic 4. Continuïtat de la premsa esportiva a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

⁵⁴² *Ibíd.*, pp. 216-217.

⁵⁴³ Se'n desconeix la data d'aparició i el període de publicació, en tant que el primer i únic número vist no duu datació. No obstant això, ha d'aparèixer a partir de l'agost de 1936, atès que el número consultat indica que les excursions que s'organitzin s'anunciaran en els periòdics *Acracia* i *UHP*, els quals s'editen des d'aleshores. Talment, tampoc es pot determinar la durada de la revista, per bé que s'intueix mínima.

Així doncs, quant a la continuïtat i la concentració de capçaleres esportives, la dinàmica és poc intensa i molt lineal, únicament trencada precisament per la seva eclosió als darrers moments de la dictadura, tot representant i evidenciant, en efecte, la seva breu i poc reeixida trajectòria. Cal fer avinent també que en aquests anys la premsa esportiva s'associa o s'assimila generalment a la informació futbolística, atès que el futbol en monopolitza l'interès, en tant que principal esport de masses. No obstant la seva expansió i dinamització, però, no s'assoleix una diversificació editorial i territorial de la seva premsa, tampoc durant la Segona República.

4. 1. 5. Premsa religiosa

Quant a la premsa religiosa de la demarcació, aquesta es divideix entre: 1) les revistes i butlletins editats per les diverses institucions eclesiàstiques, 2) els òrgans o portantveus d'associacions, agrupacions i entitats d'orientació catòlico-religiosa –incloses les estudiantils i escolars–, i 3) les publicacions periodístiques de temàtica obertament i principal catòlica i/o religiosa, simpatitzants o vinculades a alguna entitat o associació d'aquesta naturalesa. Així doncs, en virtut d'aquests paràmetres s'han comptabilitzat 74 revistes religioses de les quals 27 s'editen a Lleida –el 36,48%– i 47 en 14 poblacions més: 11 a Solsona, 10 a Cervera, 5 a Balaguer, 4 a La Seu d'Urgell i Tàrraga, 3 a Tremp, 2 a Mollerussa i les Borges Blanques, i 1 a Albesa, Anglesola, Bellpuig, Guissona, la Pobla de Cérvoles, i Portell (Sant Ramon) (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 5.).

Quant a aquesta premsa, cal remarcar la promoció i la rectoria editorials, quasi monopolístiques, de la jerarquia institucional estratificada i escampada pel territori provincial, en relació amb la importància i la influència dels Bisbats de Lleida, Solsona i Urgell i de les institucions que en són dependents. En consonància, s'evidencia la rellevància productiva catòlico-religiosa de les tres capitals bisbals de la demarcació i de l'arxiprestat de la Segarra. En aquest sentit, la tradició conservadora i catòlica de Cervera nega el substrat sociopolític i cultural de la comarca, els espais ciutadans i, lògicament, l'expressió socioperiodística. Així mateix, la Pobla de Cérvoles és l'única població provincial pertanyent a l'Arquebisbat de Tarragona que edita una capçalera d'aquest tipus (vegeu Taula 5).

En definitiva, el Bisbat de Solsona és el més prolífic, atès que compta amb un major nombre de viles productores: Solsona, Cervera, Tàrraga, Mollerussa, Bellpuig,

Anglesola i Portell, per bé que les dues primeres localitats sobresurten clarament a causa de la seva importància no només en l'arc catòlic sinó en les facetes sociocultural, socioeconòmica, demogràfica i socioperiòdística. Altrament, destaca la baixa producció a les Borges Blanques i Mollerussa, dues capitals que galegen d'una notable tradició periòdística en d'altres camps.

	≥ 1898- 1905	1906- 1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1930	1931- 1935	1936- 1939	s/a*
Albesa				1					
Anglesola				1					
Balaguer			2			1	2		
Bellpuig				1					
Borges Blanques, Les			1				1		
Cervera		1		1	1	4	1	2	
Guissona					1				
Lleida	7	1	2	6	2	4	5		
Mollerussa		1				1			
Pobla de Cérvoles, La				1					
Portell (Sant Ramon)					1				
Seu d'Urgell, La	1			1	1		1		
Solsona	1			2	1	3	2		2 ⁵⁴⁴
Tàrrrega	1	1		1			1		
Tremp		1	2						

⁵⁴⁴ Aquestes dues publicacions són *Fulla Claretiana* i *Fulla Parroquial de Solsona*, de les quals no se n'ha localitzat cap exemplar. Es pressuposen anteriors a 1931, en tant que ambdues són recollides per Lluís Bertran en la seva obra editada aquell any, si bé no s'indica la data d'aparició. Vegeu: BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1931, p. 248.

TOTAL	10	5	7	15	7	13	13	2	2
--------------	-----------	----------	----------	-----------	----------	-----------	-----------	----------	----------

Taula 5. Edició de premsa religiosa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

* Sense any.

Així doncs, tot i la pràctica editorial impulsada per les institucions eclesiàstiques i religioses, la notorietat periodística d'associacions catòliques diverses és un clar símptoma de la cohesió i la vertebració del moviment catòlic, a redós de l'esclat associacionista dels anys quinze i trenta i la consegüent proliferació de títols. En aquest sentit, el volum considerable de revistes religioses escolars i juvenils evidencia que la premsa és emprada per a reforçar i incrementar el control social del fet religiós, principalment i sobretot en l'àmbit educatiu. Igualment, si bé no es contempla com a premsa religiosa, cal tenir present l'edició del *Diario de Lérida*, en tant que

“[...] representa, en el món ciutadà, la defensa de la tradició catòlica, i al seu redós s’hi apleguen tots els elements catòlics. És portaveu de les entitats i associacions religioses, entre elles l’Acadèmia Mariana, i hi són nombrosos els articles d’adoctrinament en la fe, i les campanyes en defensa dels bons costums. [...]”⁵⁴⁵

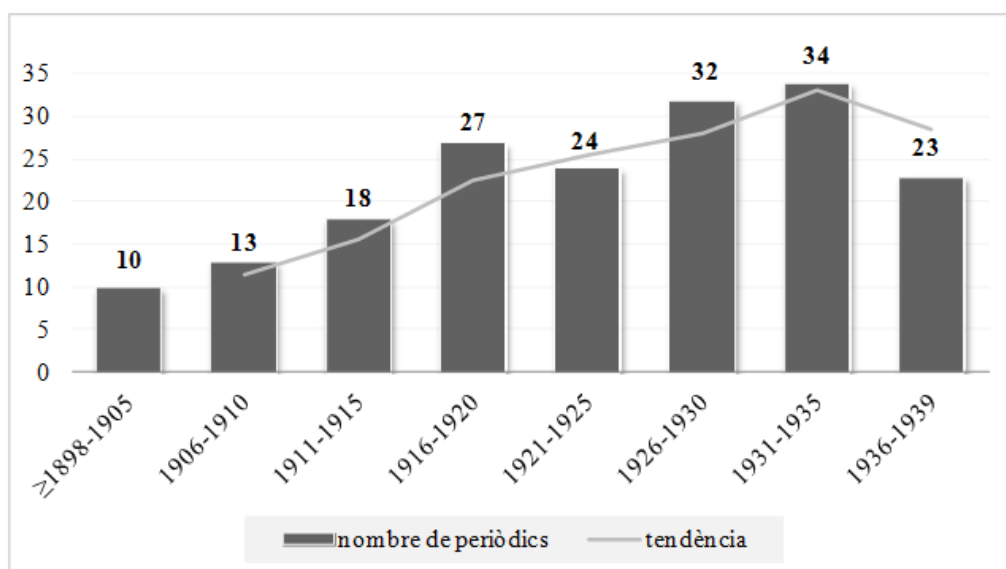
En efecte, a les darreries del XIX s’evidencia una clara tendència ascendent de la producció religiosa, si bé s’experimenta una davallada els anys 1906-1915 que, tanmateix, és completament pal·liada pel volum de publicacions vigents en aquesta dècada (vegeu Gràfic 5). Altrament, la crisi sobrevinguda amb la postguerra, la qual accentua novament la conflictivitat social i política d’un sistema agonitzant⁵⁴⁶, propicia una nova crisi editorial d’intensitat inferior a l’anterior. Els nivells productius creixen a mitjan dècada dels vint i en l’etapa prebèl·lica de la Segona República, si bé no assoleixen els valors dels anys quinze malgrat apropar-s’hi molt (vegeu Taula 5).

La solidesa empresarial i editorial de la majoria dels títols així com la seva considerable longevitat afavoreixen l’adquisició del màxim històric quant al volum de títols entre 1931 i 1935 (vegeu Gràfic 5). Això es deu, essencialment, a la consolidació i proliferació editorial de l’associacionisme religiós en detriment de títols institucionals en uns anys de clara (re)vertebració del teixit associatiu sociocultural i sociopolític guiada per la voluntat de participació activa de la ciutadania en tots els àmbits. Quant al període 1936-1939, en aquest només es produeixen tres títols, per bé que un desapareix abans de l’alçament militar –*Aubada* (1936) de Cervera– i els altres dos s’inicien després de l’ocupació franquista –les homònimes *Vida Parroquial* de Cervera (1939-

⁵⁴⁵ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet nacional...*, op. cit., pp. 195-196.

⁵⁴⁶ BARRULL, Jaume (ed.): *L’obra de la Mancomunitat de Catalunya a les terres de Lleida (1914-1923)*, Pagès editors, Lleida, 2014, p. 29.

1940) i Mollerussa (en segona època, des de 1939)–, fet que deixa completament erm el sector editorial catòlico-religiós al llarg del conflicte. En efecte, aquest es desmembra absolutament fruit de l'esclat de la revolució, la qual determina l'anihilació de tots els exponents d'aquesta premsa en edició prèvia.

Gràfic 5. Continuïtat de la premsa religiosa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

En definitiva, s'evidencia que la dinàmica i la vitalitat de la concentració de capçaleres és molt més potent que la seva edició, tot evidenciant-ne una trajectòria, una durada i una estabilitat generalment molt notables. Aquest fet mostra també com una de les principals característiques d'aquesta premsa no és tant l'impacte i la difusió de la seva edició, sinó el fet de disposar d'una estructura financera, editorial i material important, dependent d'una institució eclesiàstica o d'una entitat religiosa, que en garanteixi l'edició i l'empresa. Aquest escenari es palesa clarament amb la producció i el volum de concentració de títols en el període 1931-1935, atès que les capçaleres aparegudes d'ençà 1931 representen poc més del 38% de les revistes en edició en aquest període, tot exemplificant i emfasitzant el bon estat de la premsa periòdica religiosa malgrat els entrebancs experimentats amb el context i la política republicans.

4. 1. 6. Premsa cultural, literària i artística

La premsa cultural és el canal d'expressió més evident i directe del moviment cultural – això és, en les respectives vessants literària, artística, musical, pedagògica, associativa, etc.– d'un determinat territori, esdevenint en conseqüència el principal mesurador del seu arrelament, de la seva expansió i de la seva consolidació. Les produccions culturals provincials s'emmarquen en quatre grans tipologies: 1) les de tall noucentista arrelades

o subjacents del moviment catalanista i patriòtic, folklòriques o bohèmies, sovint de caire instructiu i, en alguns casos, també culte, elitista i lletrat; 2) una premsa cultural-recreativa associacionista i institucional en la qual hi predominen els títols excursionistes, sardanístics i musicals; 3) les que entenen o empren la cultura com a instrument de reivindicació i distinció social, política, classista, pedagògica, etc. en el procés de diversificació i massificació sociocultural; i 4) els títols que combinen informació local general i cultural i que es particularitzen per un marcat to literari i un estil curós.

Amb tot, la dinàmica editorial d'aquesta premsa resta fortament vinculada al context i a l'evolució socioculturals de la demarcació al llarg del període i, en aquest sentit, en paraules de Joan Cornudella,

“[...] L'endarreriment cultural lleidatà, és a dir, la inexistència de modernitat decidida amb l'entrada al segle XX serà atribuït en bona part a l'antiprogresisme polític, representat pel caciquisme rural, i a la influència de l'integrisme religiós. El pensament rural era una llosa que posava fre a qualsevol tipus de novetat. Per sort, el catalanisme polític lleidatà de les primeres dècades del nou segle no solament anirà situant Lleida i comarques de la plana en el curs general de la dinàmica ideològica catalana, sinó que empenirà una revisió crítica de la història social i cultural contemporània pròpia dels nous temps que corren. El desplegament cultural promogut per la Mancomunitat de Catalunya i el fervor catalanista del noucentisme acabaran de consolidar aquest nou impuls modernitzador del país.”⁵⁴⁷

En efecte, en aquest sentit cal remarcar tres aspectes: 1) l'endarreriment cultural experimentat impedeix la proliferació d'una producció notable i de qualitat fins, almenys, els anys quinze. 2) Aquest fet esdevé, en part i també, causa i conseqüència de la proliferació de la premsa d'informació local i comarcal arreu del territori des del darrer terç del XIX, i la respectiva inclusió generalitzada de seccions i afers culturals, literaris i artístics. 3) La rellevància del moviment associacionista cultural, recreatiu i instructiu amb relació a l'impuls modernitzador produït en paral·lel a l'acció de la Mancomunitat, d'acord amb Barrull⁵⁴⁸ (vegeu Taula 6).

Així i tot, el desvetllament de la premsa cultural únicament es produeix a la Plana, atès que la muntanya lleidatana esdevé impermeable a aquests nous estímuls, degut a l'omnipresència i l'omnipotència del caciquisme, del conservadorisme i de l'integrisme, a la incapacitat de les forces antidinàstiques per estructurar-se al territori, a la manca de

⁵⁴⁷ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals del període d'entreguerres. Balaguer, Cervera, les Borges Blanques, Mollerussa i Tàrrrega”, a *URC. Revista literària...*, op. cit., p. 75.

⁵⁴⁸ BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, op. cit., p. 50; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 109-110.

vertebració territorial i al consegüent aïllament sociocultural, i a la desmobilització d'una societat poc o gens alfabetitzada i cohesionada i generalment resignada a una dinàmica sociopolítica purament estètica.⁵⁴⁹ Així mateix, a la Plana la distinció és clara entre Lleida i la resta de l'àrea, en tant que la capital del Segrià “[...] s’ha afermat com a autèntica capital cultural de Ponent [...]”⁵⁵⁰ d’ençà els anys de la Mancomunitat, gràcies a institucions de creació i difusió cultural –com el Centre Excursionista, l’Ateneu o l’Orfeó–, a personalitats de gran renom –com Enric Crous, Josep Estadella, Ricard Viñes, Leandre Cristòfol, els Xuriguera, els Torres, els Pereña, etc.–, i a les revistes *Vida Lleidatana*, *Lleida i Art*.⁵⁵¹

En definitiva, al conjunt de la demarcació s’editen 58 revistes de les quals 25 apareixen a la capital –el 43,10%– i les 33 restants es distribueixen en 13 poblacions: 7 a Balaguer, 6 a Tàrraga, 5 a Cervera, 3 a Mollerussa, 2 a Bellpuig, a les Borges i a Arbeca, i a 1 a la Seu d’Urgell, Agramunt, Artesa de Segre, la Coma i la Pedra, Maldà i Anglesola, respectivament (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 1. 6.).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Agramunt					1			
Anglesola				1				
Arbeca					1			1
Artesa de Segre					1			
Balaguer				1	4	2		
Bellpuig			1		1			
Borges Blanques, Les				2				

⁵⁴⁹ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 377-392. Vegeu també: GALLART, Amadeu: “La Seu d’Urgell 1910-1930. Vint anys pel segle vint” a *Salit. Paper d’Història de La Seu*, Ajuntament de La Seu d’Urgell, La Seu d’Urgell, 1991; BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984. Cent anys d’història*, Virgili i Pagès, Lleida, 1987; SÀNCHEZ, Llorenç: *L’Alta Ribagorça. Estudi i anàlisi històrica*, Consell Comarcal de l’Alta Ribagorça, Barcelona, 1998; D. A.: *Solsona, 400 anys d’Història. Miscel·lània*, Ajuntament de Solsona – Regidoria de Cultura, Solsona, 1994; PABÁN, Marisa: *La Vall d’Aran. Una comarca pirinenca (1901-1931)*, Tesi Doctoral, Departament d’Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1992.

⁵⁵⁰ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC. Revista literària...*, op. cit., p. 83.

⁵⁵¹ BORRELL, Josep: “La construcció d’una societat i una cultura modernes”, a *URC...*, op. cit., pp. 41-47; CAMPS, Josep: “Lleida (1921-1930): una aposta per la modernitat”, a *URC...*, op. cit., pp. 49-50.

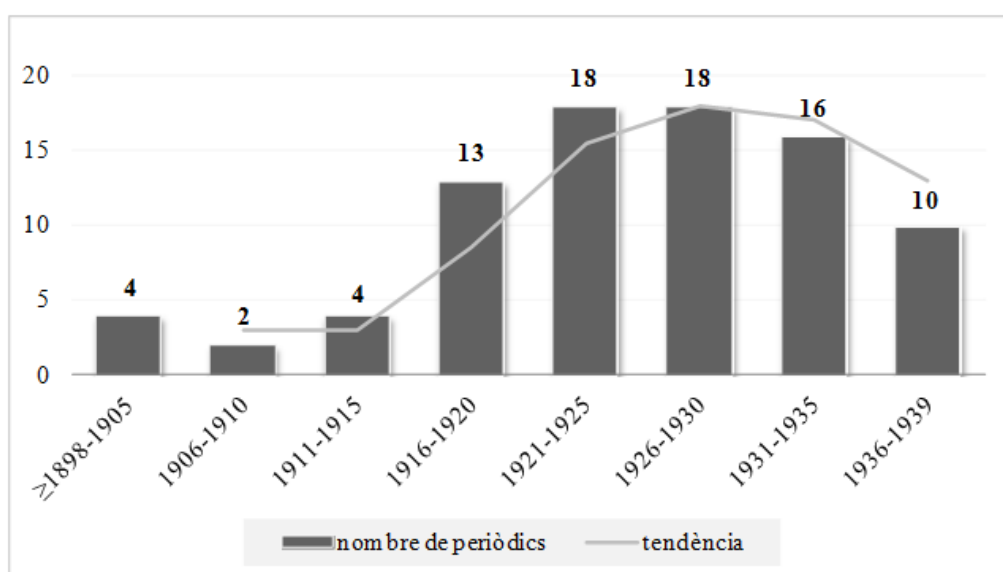
Cervera	2					4		
Coma i la Pedra, La				1				
Lleida	1	2	2	4	2	5	8	1
Maldà					1			
Mollerussa				1	1	1		
Tàrrega				1	3	1	1	
Seu d'Urgell, La	1							
TOTAL	4	2	3	11	15	13	9	2

Taula 6. Edició de premsa cultural, literària i artística a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Aquestes dades remarquen el desvetllament cultural a les Terres de Lleida i la seva diversificació editorial, destacant-ne la posició de Balaguer com la segona ciutat cultural i literària de Ponent, fet que palesa el canvi cultural i social iniciat amb força a partir sobretot dels anys vint i, primerament, al sector oest i nord-oest de la Plana. Altrament, cal destacar l'embranchida de Tàrrega, gràcies a entitats com el Museu, l'Ateneu, Joventut Nacionalista o el Patronat de Sant Jordi, i Cervera, marcada per l'elitisme de la Universitat, el catolicisme del Sindicat Agrícola i l'adoctrinament religiós. Finalment, cal fer esment de la vila de Bellpuig degut a la qualitat literària i estilística de les seves dues capçaleres, així com el reconeixement de la seva durada: *Lo Pla d'Urgell* (1912-1921) i *Lo Pregoner* (1921-1936). La localitat urgellenca i Lleida són, de fet, les dues úniques places on es produeix una permanència editorial cultural entre 1912 i 1936.

El principal episodi productiu de la premsa cultural en el conjunt de la demarcació s'esdevé entre 1914 i 1923 (vegeu Taula 6), tot generant una incipient massificació editorial i determinant una notable diversificació territorial i sofisticació empresarial, estilística i estructural. El punt àlgid, tanmateix, es produeix en el quinquenni 1921-1925, i més concretament en el trienni 1921-1923, coincidint amb l'embranchida literària de tall noucentista i catalanista traumàticament frenada i escapçada per la repressió dictatorial. La diversificació territorial també comprèn en aquests anys el seu màxim històric: 9 de les 14 poblacions editen algun títol cultural, essent-ne l'únic del període a Agramunt, Maldà i Artesa de Segre.

No obstant el Cop d’Estat i la subsegüent censura de premsa, “[...] no sembla que la Plana pateixi en excés els efectes de la dictadura de Primo de Rivera en el terreny de la creació periodística i literària [...]”⁵⁵², d’acord amb Cornudella, gràcies també en part a la transformació, la renovació i la modernització del sector en aquests anys i a la retracció d’elements espinosos pel règim. En aquest sentit, la revitalització de la cultura local esdevé crucial i assoleix definitivament l’espai propi en el sector periodístic provincial. De fet, el repunt en l’edició de noves capçaleres a la ciutat de Lleida en el quinquenni 1926-1930 propicia que en el conjunt de la demarcació les matricules en aquest període pràcticament s’equiparin a les dels anys 1921-1925, emanades bàsicament del trienni imminentment anterior a la dictadura. En definitiva, el volum editorial es manté al llarg de la dècada, amb la concentració de 18 revistes en cada un dels quinquennis que la configuren (vegeu Gràfic 6). Tanmateix, cal remarcar també que el sector és sostingut per les noves matricules en cada cas –15 el 1921-1925 i 13 el 1926-1930–, més que no pas per la trajectòria de la majoria de revistes.

Gràfic 6. Continuitat de la premsa cultural, literària i artística a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Així mateix, amb l’adveniment republicà la producció del sector adopta una dinàmica decreixent clarament progressiva, bé que no agressiva gràcies ara sí al volum de periòdics en edició. Aquest fet determina que la producció cultural allargassi el seu bon moment fins mitjan anys trenta, malgrat el retraïment en l’edició de noves altes. L’esclat productiu i la proliferació de capçaleres polítiques i de la politització en conjunt de l’àmbit socioperiodístic incideixen indiscutiblement en aquest canvi de tendència, com

⁵⁵² CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC. Revista literària...*, op. cit., p. 80.

també en la dràstica reducció de la diversificació territorial: només Lleida i Tàrrrega produeixen premsa cultural. Certament, en aquests anys prolifera la premsa que instrumentalitza la cultura en pro de la reivindicació cultural vinculada a la formació politicoideològica o políticoideologitzada. En definitiva, la inqüestionable embranzida editorial i el consegüent predomini de la premsa cultural, literària i artística a la demarcació es produeix entre 1916 i 1930, amb l'edició de 38 revistes (vegeu Taula 6). Totes les localitats productores d'aquesta categoria periodística, excepte la Seu d'Urgell, impulsen alguna capçalera en aquest període.

Quant al període 1936-1939, cal remarcar l'esterilitat productiva del sector editorial cultural durant la guerra: d'una banda, només apareixen dues noves revistes, *Cultura infantil* (1936) d'Arbeca i *Cartellera d'Espectacles* (1936-1937) de Lleida, i, de l'altra, només dues resten vigents havent esclatat el conflicte, la referida revista lleidatana d'espectacles i el butlletí del *Centre Sardanístic Lleidatà* (1934-1938). La resta d'exponents en edició el 1936 desapareixen, en efecte, arran de l'alçament militar i la resposta revolucionària. L'extrema radicalització política de la societat i la instrumentalització absoluta de la premsa –i de la cultura, l'art, la literatura, el cinema, la música, l'associacionisme, etc.– determinen la mort per inanició d'aquesta categoria periodística o, si més no, dels seus paràmetres i elements gestatoris i definitoris al llarg del primer terç del XX.

4. 1. 7. Premsa associativa

La premsa associativa segueix una dinàmica prou assimilable a la del conjunt del país en tot el període, atenent a una concentració productiva creixent des de finals del XIX que esclata definitivament als anys quinze a redós de l'auge associacionista, cooperativista i sindicalista propulsat per la Mancomunitat. La crisi sistèmica expressada amb l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera instaura la censura i la clausura de nombrosos títols associatius, sobretot de tall polític, cultural-catalanista i sindical, així com de les entitats que els editen. La definitiva eclosió, consolidació i massificació d'aquesta categoria s'esdevé els anys 1931-1936 i respon a la politització, socialització i democratització de l'associacionisme vinculat preferentment a la reivindicació sindicalista o classista i de tarannà cultural(ista) i, per tant, a una irrefrenable i nítida simbiosi entre l'espai político-ideològic i la conscienciació sociocultural.

Amb tot, la premsa associativa es ramifica en quatre grans subconjunts: 1) el configurat pels títols cultural-recreativo-instructius promoguts per entitats sardanístiques, excursionistes o musicals, entre d'altres, 2) el constituït per revistes de caire catòlic i religiós, bé vinculades a l'àmbit educatiu com a les agrupacions juvenils, 3) el que abraça els periòdics polítics o polititzats editats per entitats i centres simpatitzants o vinculats més o menys estretament amb una determinada ideologia política –i amb el partit que la sustenta–, i 4) el que engloba les publicacions de federacions, unions, sectors, cooperatives i sindicats, les quals esdevenen amb diferència les més nombroses del període. Aquestes, si bé són preminentment de naturalesa agrícola, també pertanyen a l'àmbit de l'ensenyament, a l'esport, al funcionariat i l'administració, a la indústria i al comerç, al sector ferroviari, al món bancari i borsari, i al moviment obrer.

En definitiva, a la demarcació es produeixen 85 títols associatius repartits en 16 localitats de les quals només 4 corresponen a la muntanya lleidatana. A Lleida se n'editen 54 –el 63,53%–, fet que en denota l'absoluta preeminència i diversificació associativa magnificada sobretot als anys republicans amb la matrícula de 19 títols entre 1931 i 1935 –el 35,18% de la producció lleidatana del període–, tot impulsant i aixoplugant el creixement del sector editorial associatiu provincial (vegeu Taula 7). Els 31 exponents restants es distribueixen pel territori com segueix: 6 a Tàrrrega, 4 a Balaguer i Cervera, 2 a Mollerussa, Tremp, les Borges, Solsona i la Seu d'Urgell, i 1 a Agramunt, l'Albi, Almacelles, Almenar, Bellpuig, Maials i Sort (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 7.). Aquesta distribució palesa nítidament la diferència madurativa de l'associacionisme, i de la seva premsa, entre la Plana i la muntanya, i la capitalització i vertebració del moviment a Lleida.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Agramunt					1			
Albi, L'					1			
Almacelles							1	
Almenar	1							
Balaguer		1	1	1		1		

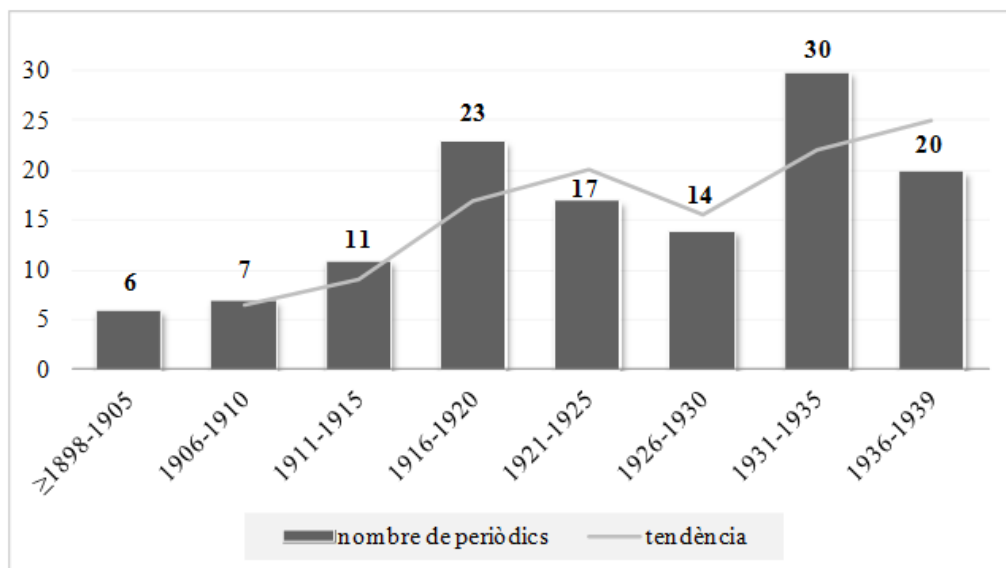
Bellpuig				1				
Borges Blanques, Les				2				
Cervera	1			1			1	1
Lleida	4	3	4	8	3	5	19	8
Maials				1				
Mollerussa		1	1					
Seu d'Urgell, La							2	
Solsona				1			1	
Sort							1	
Tàrraga			1	1	2			2
Tremp			1	1				
TOTAL	6	5	8	17	7	6	25	11

Taula 7. Edició de premsa associativa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

En efecte, la productivitat de Lleida despunta des de finals del XIX i, si bé resta adormissada fins els anys deu i quinze, la seva capacitat material, humana i política incomparable en tota la província n'afavoreix el lògic encapçalament. Així doncs, la capital del Segrià abandera l'esclat editorial associatiu amb les 8 altes del període 1916-1920 i les 19 dels anys 1931-1935 –en aquesta etapa a la resta de la província només n'apareixen 6–. La modernització i la diversificació politicoideològica, cultural, econòmica, sectorial, religiosa, esportiva, etc., a la ciutat s'evidencia en aquest quinquenni i cristal·litza amb la producció d'aquesta premsa.

Quant als exponents apareguts al llarg de la dècada dels vint, només 4 dels 13 es matriculen en els anys centrals de la dictadura i responen, principalment, a naturaleses tècniques i/o catòlico-religioses, fins i tot simpatitzants o properes a les directrius del règim: les lleidatanes *Boletín de la Cooperativa de Funcionarios "Lérida"* (1925-1928), *Cultura y Acción* (1926-1930) i *Lérida Misionera* (1928-1936), i *Federació* (1923-1927) de l'Albi. Quant a les 9 restants, aquestes bé s'editen amb anterioritat al Cop d'Estat i desapareixen com a conseqüència del mateix, bé s'editen d'ençà el bienni 1929-1930. Malgrat tot, el volum de capçaleres al llarg de la dècada és notable, si bé

acusa el context dictatorial, fet atribuïble a la vigència de revistes empreses en etapes prèvies que igualment són reprimides arran del Cop d'Estat –*Nostra Parla* (1918-1923) de Tàrraga– o que, contràriament, obtenen el vistiplau del règim, i fins i tot el superen, atès el seu tarannà –*Educación* (1918-1932) de Lleida– (vegeu Gràfic 7).

Gràfic 7. Continuitat de la premsa associativa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Així doncs, la definitiva intensificació i consolidació de la premsa associativa, fins aleshores generalment breu i inestable, s'inicia amb l'impuls democratitzador i participatiu que albira i materialitza la Segona República. Tanmateix, en aquesta etapa la diversificació territorial és més reduïda que en els anys quinze i se cenyeix més clarament a la ciutat de Lleida. L'efervescència que acompanya el clima polític i la proliferació d'entitats socioculturals polítiques o polititzades s'estén i s'assenta, fet que possibilita els primers títols associatius marcats per aquest caràcter a Sort, la Seu d'Urgell i Almacelles (vegeu Taula 7). Així mateix, 25 de les 30 publicacions en edició en el quinquenni 1931-1935 són de nova creació, tot determinant un clar trencament socioperiòdic amb el període anterior, provocat per l'auge de la repressió i la censura associativa de la dictadura, d'una banda, i per la radicalització social intensificada a cavall dels anys vint i trenta, de l'altra. En definitiva, l'eclosió massiva de la premsa associativa polititzada i de caràcter eminentment reivindicatiu, classista i sindicalista és exponencialment contrària a la considerable davallada periodística de l'associacionisme religiós en aquests anys.

Quant al període 1936-1939 la proliferació de nous exponents i l'evolució positiva de la seva concentració són irrefutablement interromputs per l'esclat de la guerra, tot definint-

ne novament una trajectòria comú poc duradora. En efecte, el 1936 es produeix la prematura desaparició de 5 de les 11 revistes que s’hi matriculen, i els únics títols que es mantenen durant el conflicte són editats exclusivament a Lleida. El butlletí del *Centre Sardanístic Lleidatà* (1934-1938) és l’única revista que, havent iniciat l’edició prèviament a 1936, supera aquesta data i continua l’activitat durant la guerra, mentre que les 8 restants igualment debutants en èpoques anteriors en cap cas vencen l’alçament militar (vegeu Gràfic 7).

4. 1. 8. *Prensa femenina i premsa feminista*

La premsa feminista és completament inexistent en tota la demarcació al llarg del període, mentre que la producció femenina compta testimonialment amb 3 títols publicats a Lleida (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 1. 8.), tot coincidint amb els dos períodes d’eclosió periodística del país: els anys 1914-1923 i la Segona República (vegeu Taula 8).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Lleida			1	1			1	
TOTAL	0	0	1	1	0	0	1	0

Taula 8. Edició de premsa femenina i premsa feminista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Certament, les tres revistes comprenen orientacions, estils i funcions periodístiques distintes entre sí: *Modistas y Estudiantes* (1915), *Revista Rexach* (1920-1922) i *Orientación Femenina* (1932-1935). La primera, que és una incipient i limitada prova de la inicial diversificació i massificació informativo-comunicatives, pretén representar la feminitat i la joventut o, millor encara, la joventut des de la mística femenina. Això, a més, sense abandonar la caricatura i la ironia, i amb dosis –bé de benevolència, bé de condescendència, bé sarcàstiques– de prejudici i de prototipificació vers la dona. En aquest sentit, la seva primera editorial resulta ben aclaridora i gràfica, per la manera en què es presenta i s’ofereix al seu públic:

“Para vosotras, princesitas de ensueño, mujeres-niñas, de cutis sonrosado, de rubias guedejas, de dientes perlinos, siempre alegres y reidoras, para las que esperan al Príncipe encantado de su quimera; para vosotras ligeras figulinas, delicados vivelottes de policromos colores, muñequitas de andar menuda y gracioso, que a su paso hacen brotar el piropo instintivo y dar gracias al Creador por haber puesto ángeles en la tierra.

Para tí, modistilla gentil, para tí son estas páginas, en ellas encontrarás algo que es muy tuyo, tal vez te encuentres tu misma, tu loca alegría, tu risa cascavelera y cristalina, y acaso también, la nota amarga de tus tristezas..... [...].⁵⁵³

Quant a la segona, editada cinc anys més tard, aquesta resulta eminentment comercial i s'autoconcep com un producte de consum heterònom i exclusiu per al públic femení, al qual prefigura la condició de sector socioeconòmic autònom hàbil i susceptible de cobrir unes determinades necessitats consumistes. Així doncs, la seva edició evidencia, tímidament i inicial, la progressiva socialització i incorporació de la dona a la vida pública i quotidiana a partir d'aquests anys. Aquest procés, tanmateix, culmina als anys trenta amb la definitiva consolidació de la conscienciació femenina i de la seva vertebració individual i col·lectiva com a sector participatiu i actiu de la societat de masses.

La tercera i darrera revista femenina de la demarcació s'edita havent passat una dècada i resulta l'exponent del feminisme catòlic, moral i moralitzant, pseudodoctrinari i místic, atesa la seva funció d'òrgan de la Federació de Juventudes Catòlico Femeninas vinculada a Acció Catòlica de la dona. El seu propòsit és vetllar i treballar per la instrucció femenina, principalment en els àmbits social i quotidià, si bé comprèn un tarannà tan pretensions i condescendent com axiomàtic, tot *suggerint* l'afiliació a les Joventuts Catòliques Femenines “[...] si queréis acertar en los derroteros de la vida. [...]”.⁵⁵⁴ Tot i la seva forta vessant entorn de la moralitat i el catolicisme femenins, comprèn una trajectòria gens menyspreable adduint el context sociopolític i religiosament hostil que defineix la Segona República.

Malgrat la manca de vertebració d'un sector socioperiodístic heterònom femení, aquest fet no representa en cap cas el fracàs de la socialització popular i política de la dona –o bé la seva ineficiència o inexistència–. Nogensmenys, la seva participació en l'edició, redacció i confecció de periòdics de diversa índole és latent i creixent des dels anys quinze⁵⁵⁵, tot palesant la seva incipient –però progressiva i irrefrenable– inserció en la vida social, i la seva importància en la configuració de l'opinió pública i de la moderna societat de masses. En aquest sentit destaca també per la precocitat temporal i pel seu

⁵⁵³ *Modistas y Estudiantes*, 30/09/1915, núm. 1, p. 1.

⁵⁵⁴ *Orientación Femenina*, març de 1932, núm. 1, p. 1.

⁵⁵⁵ Alguns exponents són els mollerussencs *L'Abella* (1917) –subtitulat *Defensor del bello sexo*–, *La Tarota* (1916-1917) –autodefinint com a *defensor i advocat de les dones*– i *Cap de Ruc* (1917) –advertint que *Defenderá al sexo “débil”*–, el targarí *El Pueblo* (1914) i els balaguerins *L'Estisora* (1916) –*Defensor dels drets polítics de la dona*– i *Lletres Joves* (1923).

tarannà formal –en contraposició amb els títols humorístics, per exemple– la lleidatana *El Teatre dels Infants* (1912-1913), la qual compta amb un Cos de Redacció propi i autònom per a la seva Secció Femenina conformat per la Directora Francesca Gómez, les redactores Natalia Canti, Agapita Ciutat, Antonia Jimenez, Carme Morante, Angela Pleyán, Julia Riera, Lluïsa Rosuero i Maria Targa, i la secretària de redacció Esperança Serra.⁵⁵⁶

Amb la Segona República aquest context es diversifica, es generalitza i es consolida sobretot en les publicacions de caire polític i sindical, on la reivindicació social femenina, la igualtat de gèneres en tots els àmbits, la instrucció de la dona o el seu dret a la participació políticoelectoral emmarquen la definitiva conscienciació sociopolítica de la dona.⁵⁵⁷ L'esclat de la Guerra Civil i la radicalització feminista dels sectors socialistes, comunistes i anarquistes, principalment, potencien la visibilitat i el valor de les dones i de les seves funcions i atribucions, gràcies també a l'absència d'homes a la rereguarda, tot accelerant-ne i radicalitzant-ne el procés socialitzador. D'acord amb Jarne⁵⁵⁸, les dones comunistes fins i tot fan actes de propaganda pública pels pobles, escriuen articles i proclames i arriben a ocupar càrrecs de responsabilitat política.

4. 1. 9. Premsa infantil

La premsa infantil a la demarcació en el període 1898-1939 és també testimonial, atesa fonamentalment la manca d'estructuració territorial d'un mercat propi i, en paral·lel, la inexistència d'una audiència infantil consumidora de premsa. En aquest cas, però, de les 4 revistes editades dues apareixen a Lleida –el 50%– i 1 a Torregrossa i a Solsona, respectivament (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 9.). No obstant això, en cap cas prolifera una mínima continuïtat editorial que prefiguri o permeti d'intuir la gestació d'una cultura periodística infantil. Les dues revistes lleidatanes s'editen en el marc del primer gran període editorial de la categoria (1913-1927) i la solsonina apareix durant la Segona República, si bé el primer títol és *El Instructor* (1903-1904) propi de Torregrossa i no de Lleida com indiquen Sol i Josep Antoni Rosell (vegeu Taula 9).⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ *El Teatre dels Infants*, gener de 1913, Any II, núm. 3, p. 9.

⁵⁵⁷ És el cas de *Terra Ferma* (1932-1936) de Lleida o *República* (1931-1934) de Cervera.

⁵⁵⁸ JARNE, Antonieta: "Estratègies de participació...", a DUCH, Montserrat, ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats...*, op. cit., p. 461.

⁵⁵⁹ La localització i accessibilitat a una extensa col·lecció de la revista permet de corroborar el seu origen torregrossí. Vegeu: SOL, Romà: *150 años de prensa...*, op. cit., p. 276; ROSELL, Josep Antoni: *La*

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Lleida			1	1				
Solsona							1	
Torregrossa	1							
TOTAL	1	0	1	1	0	0	1	0

Taula 9. Edició de premsa infantil a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Tot i que el definitiu esclat de la premsa infantil arreu del país i principalment en les grans àrees i ciutats es produeix amb la Segona República, aquest patró no és equiparable a la nostra demarcació. Així, el fet que a Lleida no s'editi cap més capçalera des de la desaparició d'*El Bedel* (1917-1918) és atribuïble, almenys en part, a la proliferació de premsa de caràcter estudiantil i escolar des de les darreries de la dictadura i sobretot durant la República. Aquests nous fenòmens ho impossibiliten juntament amb l'elevat analfabetisme infantil, la manca d'un mercat sostenible i estructurat, la inexistència d'una sòlida professionalització del sector i l'absència d'una audiència avesada i fidel a aquesta premsa.

Quant al rerefons de les quatre revistes, aquestes s'assenten sobre tres línies o fonaments estilístico-editorials diferents: el literario-teatral, el catòlico-moral i l'heterònom i periodístic, adreçada al sector infantil com a potencial consumidor d'una premsa pròpia d'entreteniment, d'instrucció i d'interès. Totes tres vessants, tanmateix, pretenen la instrucció del infant, ja sigui des d'una visió educativa com des d'un marc més global enfocat a la socialització integral del seu públic. En aquest sentit, és il·lustratiu el nomenclàtor d'*El Instructor*, la qual ubica la redacció a Torregrossa i l'administració a Almacelles⁵⁶⁰ per bé que comprèn una clara ambició empresarial i una pretensió d'accessibilitat i difusió arreu de la província. Aquest fet contraresta en part que la primera capçalera infantil de la demarcació s'editi fora de la capital, atès que

premsa a Lleida, Quaderns de divulgació ciutadana, Col·lecció La Banqueta, núm. 8, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1987, p. 43.

⁵⁶⁰ A partir del número 20 (10/04/1904) les unifica a Torregrossa.

molt probablement s'hi distribueix i s'hi llegeix –de fet, la impremta de la revista és la de Josep A. Pagès de Lleida–.⁵⁶¹

Altrament, *El Teatre dels Infants* (1912-1913) pretén instruir recreant per mitjà de la literatura i el teatre, i en aquest sentit es dirigeix als pares demanant-los “[...] ser els més fermes propagadors de nostra idea y d'aquest botlletí donchs en ell ho trobaréu el complement de l'educació que deguéu donar als noys.”⁵⁶² Després de quatre anys d'absència, la premsa infantil es reprèn amb *El Bedel*, de característiques heterònomes similars a *El Instructor*. El seu objectiu és que “[...] los jóvenes estudiantes puedan, con acierto, ejercitarse en el manejo de la pluma, exponer los progresos de cultura literaria y científica, y prepararse paraser [sic] el día de manyana hombres de provecho a la sociedad en que vivan.”⁵⁶³

Aquesta revista és el darrer exponent infantil de la premsa a Lleida, que cobreix únicament sis anys, i cal esperar fins la proclamació republicana per a l'edició del darrer títol aparegut en aquest cas a Solsona: *El Nap-Buf* (1931-1933). Aquest, de caràcter moralista i progressivament catòlic, es relaciona bàsicament amb dos factors: 1) l'abassegadora religiositat imperant a l'àrea de Solsona i la seva importància en la vida pública –cal recordar la seva capitalitat bisbal i el predomini de la premsa religiosa–, i 2) la formació de la FJC, a redós de la qual la revista acaba orbitant esdevenint-ne el butlletí oficial.⁵⁶⁴

En definitiva, es constata una minsa i gens reeixida producció infantil, fet que impossibilita cap intensificació ni continuïtat editorials, tot representant nítidament incontestable: 1) el fracàs de la socialització i la instrucció periodística quant al sector infantil, 2) la inexistència d'un mercat adreçat a la seva consecució, i 3) el malencert en impulsar-ne i estimular-ne l'hàbit lector des del sector periodístic especialitzat. Així mateix, els periòdics i butlletins que inclouen informacions i notícies d'interès per a infants són quasi nuls i els qui ho fan són, bàsicament, els de premsa escolar i estudiantil, mancats de qualsevol interès heterònom i periodístic. L'exponent solsoní il·lustra, d'altra banda, la capacitat, la influència i el control socials del catolicisme i de

⁵⁶¹ *El Instructor*, 29/02/1904, any II, núm. 16, pp. 1, 8. La majoria dels seus números comprèn l'encapçalament *Provincia de Lérida*, fet significatiu quant a la pretensió territorial, si més no, de la revista.

⁵⁶² *El Teatre dels Infants*, novembre de 1912, núm. 1, p. 1.

⁵⁶³ *El Bedel*, 01/11/1917, núm. 1, p. 1.

⁵⁶⁴ LLORENS, Antoni: *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*, Vol. II, Virgili & Pagès, Lleida, 1987, pp. 239-240.

l'associacionisme catòlic en el sistema educatiu del moment, sobretot en aquelles àrees amb una llarga tradició en aquest sentit, i del contrapès a la laïcització republicana en uns anys de marcada hostilitat.

4. 1. 10. Premsa escolar i estudiantil

La premsa escolar i estudiantil de la demarcació prolifera a partir dels anys quinze, per bé que la seva producció resulta aturada per complet durant la primera meitat de la dècada dels vint i no experimenta la definitiva eclosió i diversificació fins els darrers anys de la dictadura i durant la Segona República. En el conjunt provincial, s'editen 34 revistes de les quals 15 a Lleida –el 44,11%– i les 19 restants a d'altres 14 localitats, distribuïdes de la següent manera: 3 a Cervera, 2 a Solsona, Tàrraga i Corbins, i 1 a Arbeca, Juneda, Les, Fígols d'Organyà, Alguaire, Os de Balaguer, Almacelles, Montoliu de Lleida, Menàrguens i Puigverd de Lleida (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 10.). Cal tenir present que aquesta categoria es bifurca en dos grans grups: els 22 títols més marcadament escolars, editats per centres educatius o institucions de primera ensenyança, d'una banda, i les 12 revistes estudiantils, publicades per instituts, associacions d'estudiants o entitats pedagògiques de segona ensenyança o batxillerat, de l'altra. Així mateix, és significativa la constitució de dos subgrups orientats vers una tendència ideològica més o menys concreta: un de naturalesa i d'inspiració catòlica, aixoplugat en entitats com l'Associació d'Estudiants Catòlics o les Associacions Marianes de Normalistes, i un altre de caràcter netament socioreivindicatiu i pseudosindicalista, prolífic sobretot als anys trenta i atribuïble a entitats com el grup de mestres Batec o la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyança (FETE).

No obstant això, cal precisar que 21 publicacions no comprenen cap intenció o distinció més enllà de la pedagògica i educativa, la promoció dels seus estudis i la publicitat de la seva gestió i activitat a la resta de la comunitat educativa i de la societat. En són exemples les revistes del Liceu de Lleida i Tàrraga o les de les escoles de Cervera i Juneda. En definitiva, però, l'edició dels primers butlletins escolars a inicis de segle és testimonial tant per volum com per consistència empresarial i temporal (vegeu Taula

10), essent destacable només la prolixitat del *Boletín del Liceo Escolar* (1910-1937) que, d'acord amb Sol i Torres, s'edita fins el 1937.⁵⁶⁵

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Alguaire							1	
Almacelles							1	
Arbeca								1
Cervera						2	1	
Corbins							2	
Fígols d'Organyà							1	
Juneda							1	
Les						1		
Lleida	1	2	1	4		2	4	1
Menàrguens							1	
Montoliu de Lleida							1	
Os de Balaguer							1	
Puigverd de Lleida							1	
Solsona				1		1		
Tàrrega							1	1
TOTAL	1	2	1	5	0	6	16	3

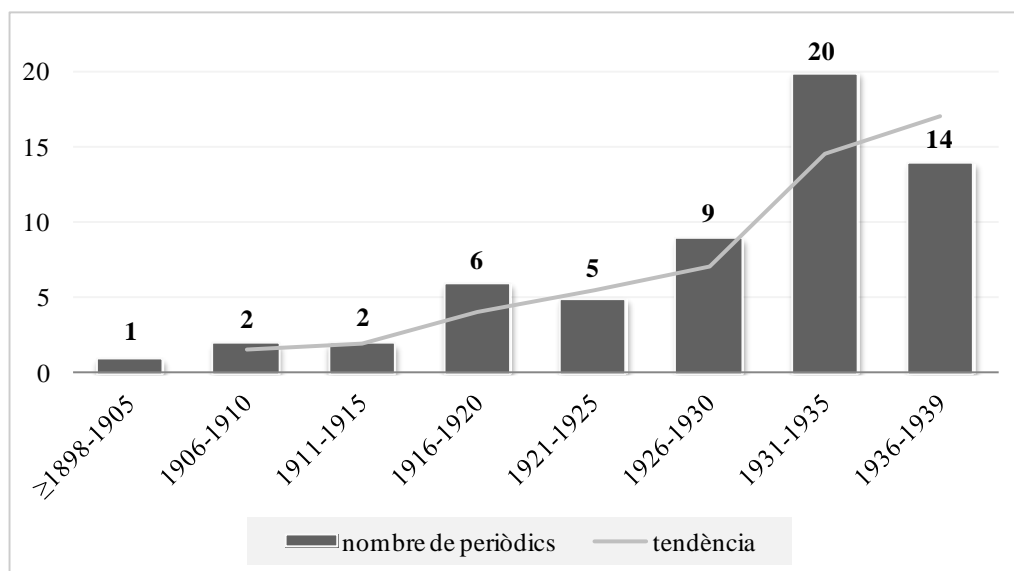
Taula 10. Edició de premsa escolar i estudiantil a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Malgrat la primera intensificació productiva als anys quinze, aquesta és taxativament aturada i frustrada degut al retraïment de la renovació pedagògica, instructiva i cultural provocat pel context dictatorial dels anys vint i a la consegüent i absoluta absència de noves produccions escolars i estudiantils fins a les darreries de la dècada. La seva eclosió i consolidació definitives es produeixen en la dècada dels trenta en paral·lel a la reactivació de les preocupacions educatives, pedagògiques i culturals, fet que propicia

⁵⁶⁵ SOL, Romà; TORRES, Carme: *La premsa de Lleida dia a dia*, Nou Diari de Lleida, Agenda 1994, Lleida, 1993 (4-5 d'octubre, 22-23 d'octubre). [Les pàgines no van numerades; cada una comprèn dos dies de la setmana].

també una completa diversificació socioterritorial, tot i el seu caràcter limitat i reduït en termes absoluts tant en incidència com en difusió. En aquest sentit, convé subratllar que entre 1926 i 1937 aquesta premsa prolifera fora de Lleida abraçant totes les localitats que en són productores i editant, en definitiva, 25 de les 34 capçaleres del període –el 73,53%– (vegeu Taula 10). Tanmateix, l'esclat de la guerra i la revolució n'escapça irremeiablement la consolidació: 2 dels 3 títols apareguts entre 1936 i 1939 es matriculen i desapareixen prèviament al conflicte, únicament mantenint la vigència durant la guerra el *Butlletí Estudiantil* (1936-1937), òrgan de la secció estudiantil de la FETE.

Amb tot, el volum de premsa escolar i estudiantil segueix una dinàmica clarament ascendent al llarg del període (vegeu Gràfic 8): quant a les 5 revistes en edició en el quinquenni 1921-1925, totes de Lleida, 3 són clarament catòliques –*Educación* (1918-1932), *El Colegial Mercedario* (1920-1921) i *Esperanza* (1917-1936)– i les altres dues són els òrgans del Liceu Escolar i de l'Institut General i Tècnic, fet que determina l'absència de les connotacions sociopolítiques en aquesta premsa durant la dictadura. Així mateix, l'auge productiu entre 1926 i 1935 en defineix i determina el volum concentracionari: de les 9 revistes vigents els anys 1926-1930, només 3 en són precedents, i de les 20 del quinquenni posterior, únicament 4 provenen d'anys anteriors.

Gràfic 8. Continuïtat de la premsa escolar i estudiantil a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Altrament, en l'etapa 1936-1939 el retraïment editorial propicia una dinàmica inversa. No obstant això, cal fer avinent que 12 de les 14 publicacions desapareixen amb anterioritat a l'esclat de la guerra o com a conseqüència immediata, i només el *Butlletí*

Estudiantil i el *Boletín del Liceo Escolar* es mantenen vigents fins ben entrada la Guerra Civil. En definitiva, s'evidencia que al llarg de l'etapa republicana la premsa escolar i estudiantil es consagra empresarialment i editorial, gràcies tant al desbordant esclat d'altres editorials en termes comparatius amb la resta del període com per la dinàmica marcada pel volum concentracionari, en constant progressió. Aquest fet es deu, essencialment, a la notable estabilitat i difusió dels títols en edició però també a la conscienciació cívico-cultural i instructivo-pedagògica extesa arreu del territori.

L'acció republicana en aquest sentit –construcció i obertura d'escoles, universalització de l'ensenyament, etc.– es diversifica intensament almenys arreu de la Plana. Fins i tot existeixen escoles en d'altres viles que, malgrat no editar premsa escolar com a tal, adquireixen una impremta escolar la qual és emprada com a eina i tècnica de renovació pedagògica posada al servei de l'alumnes i amb la qual imprimeixen produccions pròpies soltes causa i conseqüència del treball quotidià. En són exemples, d'acord amb Fernando Jiménez⁵⁶⁶, Vilanova de la Barca, Castellans o Bell-lloc d'Urgell. La immensitat d'aquestes escoles i mestres constitueixen i formen part del Grup de mestres Batec de Lleida, element cabdal i imprescindible per entendre la proliferació i expansió d'aquesta tipologia de premsa als anys trenta.⁵⁶⁷ Així mateix, i en paral·lel, convé consignar igualment la disputa educativa, pedagògica, instructiva i cultural que es produeix en aquesta dècada, en tant que fonament de la pugna política republicana, la qual intensifica l'auge de les revistes estudiantils clarament dotades de consciència i radicalitat de classe determinant quant a la seva progressiva i irrefrenable politització i/o sindicació.

4. 1. 11. Premsa professional

La premsa professional de la demarcació segueix perfectament els ritmes productius experimentats arreu del país al llarg del període, fet atribuïble principalment no tan sols a l'efervescència i la mobilització socio-laboral dels diferents sectors, sinó també a la consolidació de la seva trajectòria editorial, ben estructurada i en creixement des del segle XIX –el primer exponent considerat és el *Boletín Oficial de la Provincia de*

⁵⁶⁶ JIMÉNEZ, Fernando: “Seis experiencias de educación Freinet en Cataluña antes de 1939”, a *Cuadernos de Aula Libre, Movimiento de Renovación Pedagógica “Aula Libre”*, núm. 2, Fraga, 1994, pp. 14,17, 39; JIMÉNEZ, Fernando: *¡Allí teníamos una imprenta! Cuadernos Freinet de los escolares de Montoliu de Lérida*, Tanteo México-España, Ciutat de Mèxic, 2016, p. 56.

⁵⁶⁷ JIMÉNEZ, Fernando: *Batec. Historia de vida de un grupo de maestros*, Universitat de Lleida, Lleida, 2007, pp. 21-30, 35-40.

Lérida (1834-actualitat)–. Tanmateix, la producció del dinovè i fins pràcticament tota la primera dècada del XX és exclusiva de Lleida, essent Balaguer, Mollerussa i Tàrrrega les primeres ciutats de la Plana on hi prolifera. El lideratge productiu de la capital del Segrià es deu certament a la seva condició de cap de província i als avantatges constitutius, difusors i projectius que aquest fet genera i atorga a les nombroses cambres, col·legis, consells i societats professionals.

Amb tot, la representació de la premsa professional a la demarcació resta coberta amb 78 títols al llarg del període, 61 dels quals s'editen a Lleida –el 78,20%–, mentre que els 16 restants es reparteixen en 9 localitats: 4 a Cervera, 3 a Mollerussa i a Balaguer, i 1 a Tàrrrega, Solsona, la Seu d'Urgell, Agramunt, l'Albi i Maials (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 11.). La certa proliferació a Cervera, Mollerussa i Balaguer és destacable sobretot en relació amb la notable trajectòria de la majoria dels títols, l'exemple més il·lustratiu dels quals és la capital de la Segarra atesa l'edició pràcticament ininterrompuda d'aquesta premsa entre 1912 i 1936. Quant a la dinàmica productiva, la categoria experimenta tres grans esclats: a cavall del XIX i XX, a l'entorn essencialment dels sectors de la medicina, l'ensenyança i l'agricultura, els anys quinze i vint –on es concentra també la major diversificació territorial del període–, empès per la conscienciació i l'especialització generada per l'auge de l'associacionisme, i els anys trenta, a redós de la (re)articulació del teixit social i popular amb un marcat de reivindicatiu i regenerador (vegeu Taula 11).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Agramunt					2			
Albi, L'					1			
Balaguer		1		2				
Cervera			1	1	1		1	
Lleida	10	6	5	6	12	6	12	5
Maials				1				
Mollerussa		1	1				1	
Seu d'Urgell, La							1	

Solsona			1					
Tàrrega		1						
TOTAL	10	9	8	10	16	6	15	5

Taula 11. Edició de premsa professional a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

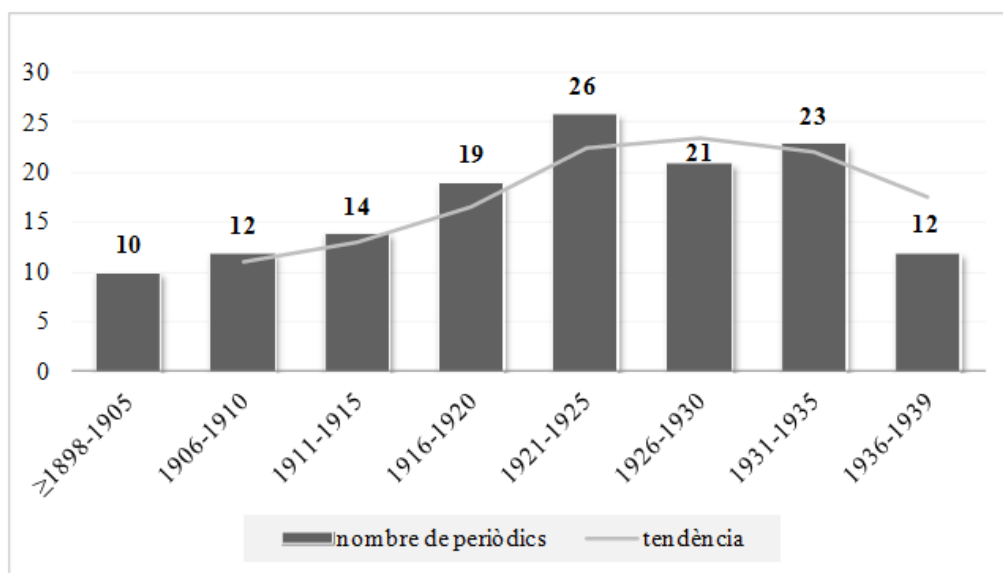
Altrament, aquesta premsa comprèn un arc d'entitats molt ampli degut a l'abundància de professions i especialitats tècniques, acadèmiques i laborals existents, fet que convida a considerar cinc grans grups temàtics o tipològics en aquest sentit. En primer lloc, les entitats i publicacions de caràcter agrícola amb 18 periòdics, la proliferació dels quals s'entén amb l'auge del sindicalisme i del cooperativisme agraris afavorits tant per l'obra de la Mancomunitat com, en paral·lel, per la mecanització del camp, la professionalització de la pagesia i la modernització de la producció. Aquests factors impulsen una major i més definida autoorganització i conscienciació classista agràries, les quals troben en la premsa el mitjà idoni per a respondre als seus interessos i reivindicar les seves demandes, d'acord amb Barrull, Sol i Torres.⁵⁶⁸

En segon terme, els sectors mèdic, farmacèutic i sanitari amb 15 revistes editades per diverses institucions de metges, farmacèutics, veterinaris, infermers o higienistes. Tercerament, s'identifica la parcel·la administrativo-institucional, la qual comprèn 12 títols editats per ajuntaments, diputacions i d'altres institucions provincials o locals. En quart lloc, el sector comercial i industrial, representat per exemple per les cambres de comerç, que compta amb 10 revistes vinculades a aquests sectors empresarials i econòmics. Finalment, un conjunt de publicacions de distintes tipologies, naturaleses i especialitats les quals, o bé no prefiguren un grup clarament definit, o bé no són prou nombroses per a constituir-lo. En total són 23 capçaleres corresponents a societats bancàries i borsàries, al món de l'ensenyament o l'alimentació, a l'hostaleria o a funcionariat de diversos sectors, entre d'altres.

Malgrat la lleugera davallada productiva en el decenni 1905-1916 (vegeu Taula 11), la solidesa empresarial d'alguns dels títols prèviament editats afavoreix un volum de premsa creixent des de les darreries del XIX i fins la dictadura. Precisament durant els anys vint, la censura socioperiòdística del règim es palesa també en la consegüent retracció del sector editorial professional, atès que la majoria de les revistes en edició a

⁵⁶⁸ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 41-42; BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, op. cit., pp. 57-59; SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., pp. 132, 138-140.

Lleida entre 1923 i 1931 són de caràcter administratiu i institucional o vinculades a sectors funcionarials. Aquest fet explica una davallada més atenuada de la concentració de premsa en aquests anys, també en comparació amb d'altres categories (vegeu Gràfic 9). Tanmateix, les úniques tres revistes mantingudes durant la dictadura a la resta de la demarcació són de caràcter agrícola: *Lo Sindicat* (1919-1933) de Cervera, *La Fals* (1912-1926)⁵⁶⁹ de Balaguer i *Federació* (1923-1927) de l'Albi.

Gràfic 9. Continuïtat de la premsa professional a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

La represa organitzativa i sociabilitzadora entomada amb la Segona República impulsa la consolidació dels periòdics professionals que, si bé quant a l'edició iguala els valors assolits el quinquenni 1921-1925, cospa una intensificació productiva lleugerament inferior quant al volum de periòdics. En aquests anys pren una rellevància notable el sindicalisme del sector de l'ensenyament, tant professional com ideològic, el qual es consagra amb l'esclat de la revolució i la fi de les escoles religioses.⁵⁷⁰

No obstant això, la producció assoleix els mínims històrics del període a partir de 1935 i se situa en valors d'inicis segle en relació amb els títols concentrats entre 1936 i 1939 (vegeu Taula 11). Així mateix, de les 5 revistes que es matriculen en aquest període, dues cessen abans de l'esclat del conflicte, mentre que 8 de les 12 en edició desapareixen prèviament a l'alçament militar o com a conseqüència del mateix, essent el *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida* l'únic que es manté inalterable al llarg del conflicte (vegeu Gràfic 9).

⁵⁶⁹ Aquesta revista es considera premsa professional d'ençà 1918, quan esdevé òrgan del Sindicat Agrícola.

⁵⁷⁰ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 198-199.

En definitiva, l'evolució de la dinàmica editorial d'aquesta categoria és vertiginosament ascendent fins ben entrada la dictadura i en paral·lel al increment de la seva estabilitat empresarial, denotant la seva necessària existència, en tant que gestora i vehiculadora de la consciència de classe i de les demandes pertinents. En efecte, les capçaleres que mantenen l'edició en el quinquenni 1911-1915 suposen el 40% del volum total d'aquests anys i pràcticament el 50% les pròpies del període 1916-1920. Contràriament, l'adveniment republicà també escenifica un trencament socioperiodístic en aquesta premsa, atès que igual com afavoreix la proliferació de nous títols també en propicia la desaparició de molts dels editats anteriorment: només 8 dels 23 periòdics en edició en el quinquenni 1931-1935 són altes registrades en anys anteriors.

4. 1. 12. Premsa comercial

En referir-nos a la premsa comercial ho fem tant a aquelles 6 revistes de caràcter publicitari vinculades a determinants sectors socioeconòmics, empreses o comerços, com als 7 periòdics de caire propagandístic destinats a promocionar i promoure aspectes patrimonials, turístics, festius, i també comercials, si bé en un sentit divulgatiu i folklòric més que no pas, o no essencialment, heterònom i consumista. A partir dels anys trenta, també sorgeixen 3 títols comercials en termes moderns, en tant que instruments de promoció dels nous espectacles i mitjans de masses. La poca proliferació d'aquesta subcategoria, la seva brevetat editorial i la seva absoluta manca de diversificació territorial –les tres s'editen a Lleida– indiquen que, si bé als anys trenta la societat de masses es consolida, als territoris interiors i rurals de la demarcació es desenvolupa en un estat encara molt embrionari. Aquest factor determina clarament la poca solidesa del sector periodístic comercial dotant els exponents d'un elevat grau d'instabilitat empresarial tot i la considerable oferta entorn l'espectacularització de masses, a Lleida si més no.

En definitiva, aquest escenari, juntament amb la generalització i massificació de la publicitat i la propaganda comercial, en tant que principal reclam heterònom i massiu, esterilitza el sentit editorial d'aquestes capçaleres i del conjunt dels periòdics comercials. En total són 16 els seus exponents provincials, 13 dels quals s'editen a Lleida –el 81,25%–, dos a les Borges Blanques, i un a Bellpuig (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 12.).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Bellpuig				1				
Borges Blanques, Les		1	1					
Lleida	1	1	1	4	1	2	2	1
TOTAL	1	2	2	5	1	2	2	1

Taula 12. Edició de premsa comercial a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Així doncs, s'evidencia la generalització de la premsa comercial en la segona meitat dels anys deu, atès l'únic esclat productiu experimentat al llarg del període, en paral·lel a la proliferació i massificació de l'ús de la il·lustració i la fotografia com a elements principals del reclam publicitari i comercial (vegeu Taula 12). En aquest sentit, s'emmarca i es defineix l'essència i la funcionalitat de l'anunci com

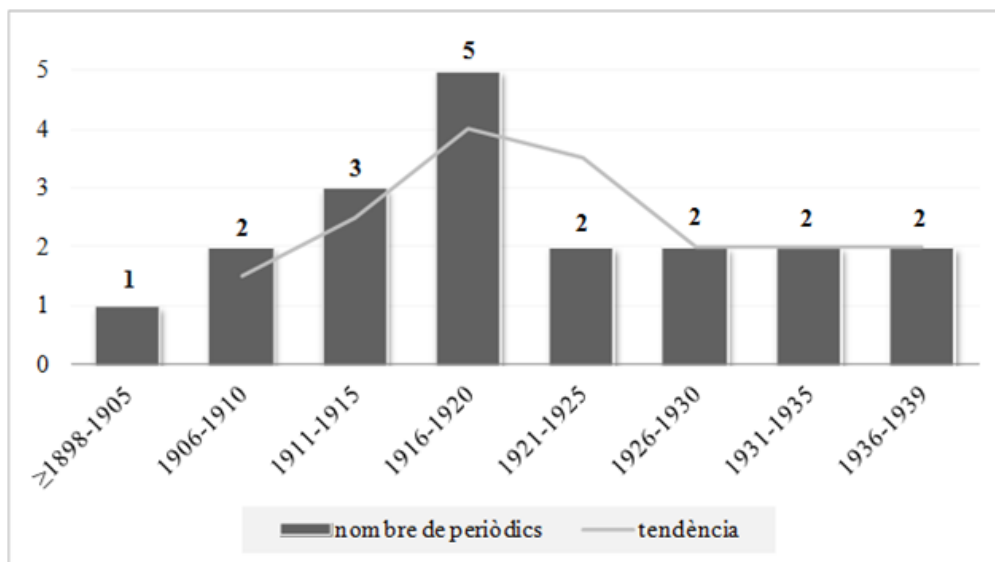
“[...] la divulgación del comercio en general, y en particular, del nacimiento de toda industria, invento, ó de la apertura de cualquier establecimiento. Es la manera de hacer llegar á regiones distantes, á los pueblos más apartados, la existencia de artículos que, si habían de consumirse en el punto de producción, harían estéril la vida comercial y lo que hoy es centros mercantiles de gran popularidad y arraigo, continuarían siendo poblaciones inanimadas, poblaciones en donde la vida se haría imposible.”⁵⁷¹

En efecte, entre 1916 i 1920 pràcticament apareix una revista per any, si bé tant aquestes com el global de les revistes aparegudes es caracteritzen per una efímera trajectòria que impossibilita l'articulació d'aquest sector editorial i la simultaneïtat i coexistència dels diversos exponents. De fet, les úniques dues capçaleres que cohabitaven durant un breu espai de temps són la *Revista Rexach* (1920-1922) i *El Transporte* (1922) ja que, si bé de la segona se'n desconeix el període d'edició, la primera s'edita durant tot l'any, fet que n'habilita la sincronia en algun moment. En definitiva, i considerant els factors adduïts, el període de màxima esplendor de la premsa comercial provincial es produeix entre 1916 i 1922.

Altrament, *Lleida-Revista* (1906-1914) és el títol més estable, si bé la seva condició de *Periódico de Férias y Fiestas* li determina una intermitència editorial flagrant, atès que anualment publica només quatre o cinc números durant la Festa Major de Maig de Lleida. Malgrat tot, és lloable la seva constància empresarial, la qual palesa també la bona rebuda per part de l'audiència. Amb tot, la naturalesa efímera i inconsistent del

⁵⁷¹ *El Comercio Universal*, Lleida, 15/12/1912, núm. 1, p. 2.

conjunt de la premsa comercial de la demarcació es visualitza nítidament en uns volums concentracionaris pràcticament idèntics a les altes en cada cas, constatant la brevetat editorial del sector i, en definitiva, la inexistència d'una continuïtat editorial real i funcional (vegeu Gràfic 10).

Gràfic 10. Continuïtat de la premsa comercial a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Tanmateix, es confirma una tendència evolutiva creixent fins el 1920, degut precisament a la intermitència de *Lérida-Revista* i malgrat la inhabilitada coexistència dels títols. D'altra banda, si bé l'any 1936 s'inscriu l'edició de *Ràdio Lérida* (1935-1936) i de *Cartellera d'Espectacles* (1936-1937), aquesta no resulta una permanència sincrònica, atesa la desaparició de la primera al febrer i l'estrena de la segona l'octubre, fet que impossibilita novament una continuïtat editorial efectiva de la premsa comercial provincial, talment recolzant el freqüent i inalterable trencament productiu del sector al llarg del període.

4. 1. 13. Premsa gràfica, il·lustrada i magazín

La premsa gràfica i il·lustrada disposa d'unes característiques particulars amb relació a la dinàmica editorial i tipològica de les grans capçaleres i dels principals centres editors del país. De fet, existeix una clara mancança de títols a la demarcació que configurin aquesta categoria al llarg del període, afectant la constitució i el desenvolupament de la pròpia categoria i de la categorització de premsa gràfica. Això es produeix en tant que la premsa gràfica i il·lustrada provincial no es gesta ni es fonamenta a l'entorn d'un contingut específic i, per tant, tampoc no es configura ni es consolida com a categoria periodística definida, pròpia i independent. Contràriament al que bé pot succeir en

d'altres territoris del país periodísticament més modernitzats i professionalitzats, a la demarcació es manté i és emprada exclusivament com a recurs autònom, complementari i característic, practicat de manera diversificada per varies categories i sectors editorials.

En efecte, els tres principals conjunts o categories periodístics que fan un ús més procliu, prolífic i constant del grafisme i de la il·lustració –considerats, doncs, premsa gràfica– són: 1) el comercial, publicitari i propagandístic turístic-patrimonial, 2) el cultural, literari i artístic, i 3) el bèl·lic. Així doncs, és en base a la proliferació i a la massificació d'aquests recursos que s'han considerat les capçaleres que configuren la categoria gràfica, il·lustrada i magazín de la premsa a la demarcació. Aquesta circumstància, talment, propicia que la seva tipificació pugui resultar inexacta o poc precisa quant a la seva delimitació formal o estilística i que, en conseqüència, la relació dels títols que l'han de constituir compregui, tal vegada, un grau d'imprecisió i de subjectivitat més elevat que en cap altre cas. Amb tot, l'únic títol provincial inequívocament gràfic al llarg del període és *Lérida Gráfica. Revista dedicada a la ciudad y al comercio de Lérida* (1917), mentre que, quant al magazín, amb un procés de gestació i evolució similar, els únics exponents són els lleidatans *Lleida* (1921, 1925-1930), *Vida Lleidatana* (1926-1931) i *Art* (1932-1935).

Així mateix, cal fer avinent la no inclusió de la premsa humorística i satírica com a categoria principal de premsa gràfica, fet que respon a què, si bé la majoria dels seus títols s'il·lustren amb gravats, dibuixos, il·lustracions, cartells o pintures, el seu ús i la seva proliferació resulten generalment força intermitents i poc abundants o predominants. Aquesta premsa només comprèn uns pocs títols il·lustrats a inicis de segle, els quals animen una primerenca –i limitada– proliferació de premsa gràfica a Lleida. Així doncs, la manca de desenvolupament, de constància i de continuïtat en l'aplicació del grafisme, la imatge i la il·lustració impedeix de categoritzar la premsa humorística provincial en el seu conjunt com a premsa gràfica i il·lustrada, atès que el volum i la rellevància pictogràfics han de revestir d'una notorietat i d'una determinació lloables i permanents.

En definitiva, la tipificació de les revistes s'ha resolt en virtut de l'abundància i la permanència de gravats i il·lustracions en el conjunt de les seves pàgines i al llarg de la

seva trajectòria.⁵⁷² En aquest sentit, destaquen les satíriques *Satanàs* (1905) i *Lo Gat del Famades* (1905-1906) que juntament amb *Poticracia* (1910-1912) s'han considerat els únics representants de l'humor gràfic de la ciutat de Lleida. En paraules de Sol i Torres, quant a *Satanàs*, “[...] En les seves il·lustracions, algunes d’elles molt atrevides, hi hagué quasi una equitativa repartició entre la crítica política i l’anticlerical. [...]”⁵⁷³ Igualment, *Lo Gat del Famades* “[...] Era il·lustrat amb dibuixos satírics constitutius d’acudits polítics del moment. [...]”⁵⁷⁴ En efecte, atès que són dues revistes políticament antagòniques “[...] presentaven un bon nombre d’il·lustracions a través de les quals es buscava ridiculitzar el contrari, i al mateix temps recreen l’ambient que es vivia a la Lleida del moment”, en paraules de Sabaté.⁵⁷⁵

En total són 32 les publicacions gràfiques i il·lustrades considerades entre 1898 i 1939, de les quals 25 apareixen a Lleida –el 83,87%– i de les altres 7 n’apareixen 2 a Cervera i a les Borges Blanques, i 1 a Tàrrrega i a Torregrossa (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 1. 13.). En primer terme, cal consignar la ja referida mínima producció humorística a cavall del XIX i XX per copsar un primerenc i molt limitat repunt productiu. També destaca la capçalera de Torregrossa, l’única editada a la vila al llarg del període, atès el seu notable contingut gràfic degut en bona mesura a la seva naturalesa de revista infantil. Certament, la consolidació de la fotografia periodística i el desenvolupament del fotoperiodisme com a eina propagandística i bèl·lica al llarg de la Segona República i sobretot durant la Guerra Civil, motiva l’esclat definitiu de l’ús informatiu-comunicatiu de la fotografia, la imatge i el pictograma (vegeu Taula 13). De fet, i en consonància amb la dinàmica nacional, fins aleshores el dibuix, la fotografia i la il·lustració són entesos i emprats únicament com a complement visual i de reforç d’un determinat missatge, i no com a fenomen informatiu *en se* i *per se*. Això no implica, però, que tota la premsa bèl·lica editada hagi de ser gràfica per definició.

⁵⁷² En aquest sentit, s’han desestimat les capçaleres que, tot i definir-se explícitament com a gràfiques o il·lustrades, no contenen un volum de gravats ni d’il·lustracions prou significatiu. D’altra banda, sí s’han inclòs aquelles revistes que, si bé no es defineixen en aquest camp, contenen un volum pictogràfic o iconogràfic que en determina la seva categorització.

⁵⁷³ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, *op. cit.*, p. 110.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, p. 112.

⁵⁷⁵ SABATÉ, Margarida: “La Restauració...”, a BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L’humor gràfic...*, *op. cit.*, p. 19.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Borges Blanques, Les		1	1					
Cervera	1							1
Lleida	4	3		3	1	2	2	10
Tàrrega						1		
Torregrossa	1							
TOTAL	6	4	1	3	1	3	2	11

Taula 13. Edició de premsa gràfica, il·lustrada i magazín a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

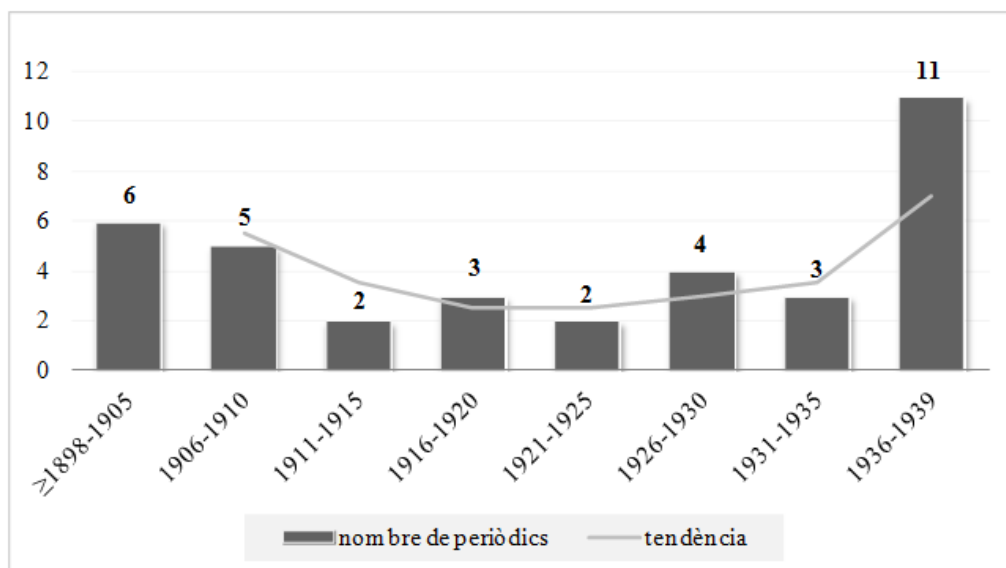
Quant als tres conjunts adduïts –comercial, cultural i bèl·lic–, les capçaleres gràfiques bèl·liques són les més nombroses amb 11 publicacions, de les quals 10 es publiquen a Lleida, mentre que els altres dos grups resten lleugerament menys definits degut a la seva dispersió espaciotemporal. La premsa gràfica de caire comercial i propagandístic comprèn 7 títols editats entre 1904 i 1928, mentre que la premsa il·lustrada de to cultural i literari n’edita 6 entre 1921 i 1935. En general, aquesta premsa gaudeix d’una experiència poc prolífica, si bé la de caire literari i artístic n’és la més fructífera gràcies, en part, al floriment cultural de les darreries dels anys vint i endavant. Talment, no deixa de ser significatiu que en qualitat de premsa gràfica cultural només les lleidatanes *Art* (1932-1935) i *Camins* (1934) editin durant la Segona República, fet tanmateix atribuïble a la represa i al definitiu esclat de la premsa política en aquests anys. Quant a *Art*, en paraules de Joan M. Minguet, aquesta es distingeix per

“[...] l’ús de la fotografia, de la tipografia i del disseny gràfic com a elements visuals que definien el discurs de la publicació. I que aquest discurs se situava en el marc d’una societat que havia incorporat elements mecànics i tecnològics, que conviuen, en tant que fets culturals, amb els canals tradicionals com la pintura o la literatura. [...]”⁵⁷⁶

Altrament, cal remarcar la volatilitat i la fragilitat empresarial del grafisme i la il·lustració, en tant que en cada quinquenni només es manté vigent una publicació de les editades prèviament –i, encara més, en el període 1916-1920 no en persisteix cap–, fet que denota una trajectòria igualment efímera i inestable de la majoria dels títols. (vegeu Gràfic 11). Així mateix, la continuïtat editorial es torna a trencar de manera definitiva

⁵⁷⁶ MINGUET, Joan M.: “*Art* i les revistes catalanes d’avantguarda”, a *URC. Revista literària*, núm. 20, *Revistes literàries a la Lleida d’entreguerres, 1919-1939*, Institut Municipal d’Acció Cultural de Lleida i Pagès Editors, Lleida, 2005, p. 74.

amb la instauració de la Guerra Civil: la darrera publicació gràfica apareguda abans de l'aixecament militar és *Art*, mentre que la primera editada en plena guerra és *Alas Rojas* (1936-1937).

Gràfic 11. Continuïtat de la premsa gràfica, il·lustrada i magazín a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

En definitiva, l'ús de la fotografia, la imatge i el missatge visual no es consolida com a mitjà periodístic de primer ordre fins la Guerra Civil. Això significa i evidencia essencialment la persistència de dos grans endarreriments: 1) en la modernització, tecnificació i professionalització del sector empresarial periodístic quant a la inclusió d'aquests nous elements editorials i comunicatius, i 2) en l'imaginari social quant a la funcionalitat de la fotografia com a element informatiu-comunicatiu. Talment, la fotografia i el fotoperiodisme bèl·lics fomenten la funció social, política, emocional, ideològica i militant de la imatge en particular i del periodisme en general, en tant que, en paraules de Sagués,

“[...] Els dibuixos que es publicaven tenen majoritàriament un to seriós i propagandístic. Estaven pensats per alertar de les terribles amenaces que representava el feixisme i per lloar les virtuts de la República, la democràcia, la revolució o l'Exèrcit Popular, depenent de cadascuna de les publicacions. Els pocs acudits que apareixen es dedicaven fonamentalment a ridiculitzar i denunciar l'enemic, i a demostrar les connexions dels revoltats amb el feixisme internacional.”⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ SAGUÉS, Joan: “La Lleida contemporània a través dels ulls dels humoristes gràfics”, a BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L'humor gràfic...*, op. cit., p. 11. Vegeu: BUSTO, Anna: “La Guerra Civil (1936-1939)”, a BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L'humor gràfic...*, op. cit., pp. 71-80.

En aquest sentit, el manifest fundacional de l'Agrupació d'Escriptors i Artistes Socials de Lleida (AEAS) il·lustra nítidament la instrumentalització, la força i el valor persuasiu i armamentístic de les imatges, tot situant l'art gràfic i visual al servei de la guerra i de la revolució: “[...] Como hombres empuñaremos el fusil; como artistas cantaremos, convirtiéndolas en materias de arte, todas sus gestas.”⁵⁷⁸

4. 1. 14. Premsa indeterminada

Aquesta categoria comprèn sis publicacions de les quals únicament se'n coneix el títol i en algun cas també l'any d'edició, fet que, com s'ha consignat a l'inici del capítol, haver-les ubicat en una o altra de les categories definides prèviament no s'hauria adit als criteris de prudència i rigor que atenyen un estudi d'aquestes característiques.

La meitat s'editen a Lleida i les altres tres apareixen a Balaguer, Artesa de Segre i la Seu d'Urgell (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 1. 14.). Quant a les lleidatanes, aquestes corresponen a les 3 primeres cronològicament publicades: *Unión Iberica* (1900), *El Segre* (1905) –ambdues citades per Alfred Pereña a *Lleida* l'any 1928⁵⁷⁹– i *Bohemia* (1918), de la qual Sol⁵⁸⁰ no n'ha consultat cap número, mentre que Rosell⁵⁸¹ la defineix com a publicació minoritària. Altrament, de *La Flor de Balaguer* només se'n coneix el títol i, si bé Bertran⁵⁸² no n'indica l'any d'edició, Moncasi⁵⁸³ assenyala que es redacta en castellà i es planteja la seva edició amb anterioritat a 1926, tanmateix sense poder-ho confirmar. Justament aquest any apareix la bilingüe *La Voz del Segre* a Artesa de Segre, d'acord amb Bertran.⁵⁸⁴ Finalment, en plena Guerra Civil es publica *Vida Nova* (1937) a la Seu d'Urgell, de la qual Torrent i Tasis⁵⁸⁵ només consignen que es redacta en català.

⁵⁷⁸ Cita extreta de SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., p. 482.

⁵⁷⁹ *Lleida*, 25/11/1928, núm. 84, pp. 13-16; *Lleida*, 10/12/1928, núm. 85, pp. 16-18.

⁵⁸⁰ SOL, Romà: *150 años...*, op. cit., p. 51.

⁵⁸¹ ROSELL, Josep Antoni: *La premsa a Lleida...*, op. cit., p. 50.

⁵⁸² BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit., p. 24.

⁵⁸³ MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., pp. 218-219.

⁵⁸⁴ BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit., p. 7.

⁵⁸⁵ TORRENT, Joan; TISIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 475.

4. 2. Altres productes de la premsa històrica

Quant als altres productes de la premsa històrica, aquests fan referència a elements periodístics i a instruments empresarials i editorials de caire formal i estructural, més o menys heterònoms, excepcionals i regulars, propis de qualsevol categoria de premsa, atès que no distingeixen entre tendències, caràcters, continguts ni tipologies. Així, la seva edició o incorporació esdevé tan opcional com recurrent, tot variant i depenent en funció de la intencionalitat editorial de cada publicació periòdica. Aquests elements i instruments són: els fulls solts o fulls volanders, els fulletons, els suplementos i els números extraordinaris.

4. 2. 1. Fulls solts o fulls volanders

En referir-nos als fulls solts o fulls volanders ho fem a aquelles produccions generalment editades com a preàmbul, avançament o anunci de la impressió d'una nova revista o periòdic. Aquests fulls sovint comprenen una única pàgina d'extensió –d'aquí la seva denominació–, de dimensions variades i redactats únicament a una cara –per bé que existeixen excepcions–. Amb tot, però, a la demarcació només s'han identificat tres fulls solts publicats per tres títols lleidatans, dels quals només se n'ha localitzat un: *Per que surt «l'Espurna»*, del periòdic obrerista *L'Espurna* (1930-1931), editat a dues pàgines per anunciar i definir la nova empresa com un setmanari polític d'ideologia esquerrana que s'ocupa de política, religió i laïcisme, tot mostrant un especial fervor vers la política i l'administració de Lleida i província.⁵⁸⁶ Quant als altres dos fulls solts identificats, pertanyents a *El Foro de Lérida* (1910) i a *Justícia* (1930), el primer s'intueix pel primer número de la publicació, el qual apunta que “Nuestro plan es conocido por el prévio anuncio que de él hemos hecho”⁵⁸⁷, i quant al segon, la referència és aportada per Torrent i Tasis⁵⁸⁸, si bé no s'ha localitzat cap exemplar del periòdic, fet que no permet confirmar-ne la seva posterior edició.

4. 2. 2. Fulletons

En referència als fulletons, el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) els defineix com la part d'un periòdic reservada per a la publicació de textos literaris en fascicles i fragments. Tanmateix, tot i posseir sovint un caràcter novel·lístic i

⁵⁸⁶ *L'Espurna, Per que surt «l'Espurna»*, s/d, s/n, pp. 1-2.

⁵⁸⁷ *El Foro de Lérida*, 05/03/1910, núm. 1, p. 1.

⁵⁸⁸ TORRENT, Joan; TAVIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 443.

melodramàtic, la seva publicació no és exclusiva de les revistes culturals i literàries i, de fet, la seva producció es generalitza i es diversifica accedint a pràcticament totes les categories periodístiques. Aquest fenomen s'evidencia més fefaentment en la premsa local i comarcal, degut a les seves característiques i particularitats. En aquest sentit, és necessari de recuperar una cita prou reveladora de Guillamet, en la qual incideix en què

“Un diari de comarques acostuma a ser a més d'un servei informatiu una plataforma d'acció cultural i política de manera molt més directa i accentuada que no un diari general. Això es manifesta encara més clarament amb els nombrosos fulletons i separates que publiquen molts d'ells. [...]”⁵⁸⁹

Així doncs, la diversificació periodística dels fulletons propicia una variació i multiplicació temàtica i dels continguts, la qual depèn, d'altra banda, del caràcter i la línia editorial de cada periòdic. A la nostra demarcació s'han comptabilitzat 16 periòdics i revistes que incorporen algun fulletó al llarg de la seva trajectòria, per bé que és possible que n'existissin més. El fulletó tipus més reeixit és la publicació de novel·la curta, assaig, teatre i cançó, dels quals en són exponents: *Alma aragonesa*, sarsuela en un acte i quatre quadres de Manuel García Balañà, director de la revista humorística *Lo Senyor Taset* (1915) o *El pan de la vejez*, la novel·la curta de Luis Castelló publicada a *La Jornada* (1924).

Talment, també apareixen fulletons de caràcter tècnic o administratiu, històric, lingüístic, cultural, polític, ideològic i religiós com ara: el *Manual de parachutismo* (1935) de Francisco Pérez Mur, publicat a *Alas Rojas* (1936-1937), la *Ley de Caza* publicada a *El Noticiero de Lérida* (1902-1903), la *Nova Ortografia Catalana*⁵⁹⁰ de *La Fals* (1912-1926) de Balaguer, l'obra *Els primers homes i les civilitzacions primitives a Catalunya*, del director de *Ressorgiment* (1919) d'Agramunt, Manuel Gilabert, les *Memorias de la Ciudad de Solsona* d'El Montañés (1904-1907), l'obra *Los crímenes del Carlismo* editada pels radicals de *República* (1909-1910), *La Virgen de los Peligros* publicada per la catòlica *Orientación Femenina* (1932-1935) o la *Colección de Leyendas Marianas* publicada el 1897 per *Anales de la Academia Bibliográfico-Mariana* (1862-1964), entre d'altres.

⁵⁸⁹ GUILLAMET, Jaume: *La premsa comarcal...*, op. cit., p. 65.

⁵⁹⁰ Constituïda per diversos fulletons periòdics per tal d'informar i explicar la nova ortografia catalana.

4. 2. 3. *Suplements*

Els suplements són publicacions complementàries del periòdic, diari o revista que els editen i bé poden aparèixer regularment o bé esdevenir una publicació única. En aquest sentit, el seu contingut normalment respon al de la seva capçalera i a les qüestions d'interès que pretén destacar, com per exemple l'anunci i promoció de certs esdeveniments, qüestions administratives o tècniques, contingut cultural, literari o d'oci, festes i festivitats de diversa índole, etc. Si bé originalment comprenen una funció totalment complementària i puntual, o si més no discontinua i intermitent, el seu èxit és resultat de la coherència temàtica, del sentit heterònom, de la periodicitat i de l'ambició empresarial i editorial que presenten. Així, dos dels suplements més reeixits i reconeguts de la demarcació són el cultural *Tàrrega* (1928) i l'esportiu *Crònica Esportiva* (1929-1930), ambdós publicats pel periòdic *Crònica targarina* (1921-1937).

El primer és una *Revista mensual il·lustrada* que tracta d'art, d'història, de monuments i tradicions de Tàrrega i de l'Urgell, i inclou un gran nombre de gravats, il·lustracions, fotografies i dibuixos. Tot i que la segona part del subtítol afirma que és *Suplement de «Crònica Targarina»*, en el seu primer número anuncia que les seves inquietuds i intencions només podien superar-se assolint la seva independència editorial: “[...] per això avui ens presentem “nosaltres” sols, deslligats de tot altre interès que no sigui el vinculat amb nostra actuació. [...]”⁵⁹¹ Això sembla palesar com amb anterioritat la seva publicació resulta clarament subjecta al periòdic targarí, de la qual se'n deslliga. El setmanari *Crònica Esportiva*, “Atiant-nos a l'esperit vivificador que impera de nou en el floreixement de l'esport [...]”⁵⁹², apareix per defensar i promoure'n el seu ideal i per estimular-ne la vitalitat entre la joventut. S'erigeix com a defensor i vertebrador de l'esport targarí i urgellenc, reconeixement vinculat i afavorit per una trajectòria editorial força independent marcada, però, per la seva brevetat. A més, esdevé la primera publicació esportiva apareguda fora de Lleida –si exceptuem *Borges Deportiva* (1924) de la qual no se'n tenen dades–, fet que també li atorga una certa rellevància en aquest sentit.

Així mateix, els suplements que predominen són, d'una banda, els de contingut agrícola, com per exemple el *Suplemento dedicado á los agricultores y obreros y gratuito para los suscriptores* d'*El Diario de Lérida*, la *Hoja Agrícola* adreçada als

⁵⁹¹ *Tàrrega*, 24/06/1928, núm. 1, p. 1.

⁵⁹² *Crònica Esportiva*, 04/11/1929, núm. 1, p. 1.

treballadors del camp i de la Cambra Agrícola de *La Razón* o la *Hoja Agrícola de l'Abella* del periòdic homònim mollerussenc. De l'altra, destaquen els religiosos, com els diversos publicats per la revista lleidatana *Lluvia de Rosas* per celebrar o commemorar festivitats, esdeveniments, espais i personalitats religiosos o *Orientacions d'Acció Catòlica* editat per *El Militant* de la Seu d'Urgell. Finalment, també és destacable *El Toreo* del diari *La Tribuna* de Lleida, l'objectiu i l'essència del qual rau en l'enaltiment, la promoció i l'extensió entre els lleidatans de la concepció patriòtica i sentimental de “[...] nuestra bizarra fiesta nacional [...]”⁵⁹³ En efecte, emprant un tot festiu i humorístic, està dedicat a la pràctica del toreig i conté informació sobre les curses de braus que es duen a terme a Lleida.

4. 2. 4. *Números extraordinaris*

Els números extraordinaris són exemplars especials, sovint monogràfics, que una publicació periòdica edita amb motiu d'una festivitat, esdeveniment o celebració concrets. Aquestes produccions són, sens dubte, les més prolífiques de les consignades en aquest apartat, atès que almenys una setantena de periòdics de la demarcació lleidatana n'editen al llarg de la seva trajectòria. La principal diferència amb els suplementos és que, mentre aquests són produccions annexades i complementàries als números ordinaris que generalment comprenen una extensió molt breu, els extraordinaris són exemplars que substitueixen l'edició ordinària d'un periòdic tot disposant d'un format sovint singular i d'una extensió sovint ampliada.

Efectivament, es caracteritzen per assolir un nombre de pàgines substancialment major que el dels exemplars ordinaris, per incloure impressions a color, nombroses imatges, fotografies o gravats i per comptar, fins i tot, amb la col·laboració de personalitats il·lustres relacionades amb la línia periodística de la revista o amb l'esdeveniment ressenyat. La seva presentació habitualment llueix coberta i contracoberta així com pàgines setinades blanquejades –si bé depèn i varia en funció de cada periòdic i de cada cas–. No obstant això, aquestes novetats tècniques es popularitzen i es diversifiquen amb l'incipient esclat de l'ecosistema comunicatiu de masses i la primerenca modernització del sector periodístic produïda a partir dels anys quinze, malgrat que la inestabilitat o la rigidesa editorial, econòmica i estructural d'un periòdic propicien que els extraordinaris no sempre puguin incorporar aquests canvis.

⁵⁹³ *El Toreo. Suplemento de La Tribuna*, 01/06/1936, núm. 1, p. 1.

Amb tot, sovint els extraordinaris representen, de manera més o menys explícita i reconeguda, la reivindicació d'allò local, localista i propi vinculada a les festes majors i d'altres celebracions locals que generen multitud de monogràfics, d'una banda, a la reivindicació político-ideològica, de l'altra, i a la commemoració d'actes i de festivitats religiosos, finalment.

5. L'ORIENTACIÓ POLÍTICA DE LA PREMSA A LA DEMARCACIÓ DE LLEIDA

La premsa política de la província és un conglomerat extremadament heterogeni i abundant de periòdics i revistes, els quals se circumscriuen i es defineixen principalment en virtut d'una determinada cultura política, d'una banda, i del caràcter o la condició ideològica que sustenten, de l'altra. Ambdues, no obstant això, sovint són difícilment dirimibles i classificables, en tant que els ritmes i les dinàmiques politicoideològics i culturals de la premsa política no responen, generalment, a uns estàndards permanents i immutables. Aquest fet obliga, doncs, a adscriure cada capçalera en totes les cultures i famílies politicoideològiques de les quals manifesti simpatia, afinitat o afiliació política, ja sigui de manera simultània en un moment concret o evidenciant modificacions estructurals o estratègiques en aquest sentit al llarg de la seva trajectòria.

5. 1. La premsa en la cultura política

L'anàlisi següent pretén categoritzar i definir els trets distintius de les principals condicions de la cultura política de la premsa, constituïdes en: la premsa orgànica de partit, la premsa de pugna política conjuntural, la premsa electoralista o de coalició i la premsa *independent*. Així mateix, s'inclou la premsa orgànica d'*Unión Patriótica*, el partit del règim de Primo de Rivera, atesa la seva particular naturalesa i cultura política ben distingides i distingibles de qualsevol altra família política. De fet, la seva integració en una o diverses famílies polítiques concretes no s'hauria adit a la particularitat política i ideològica del moviment i de la seva premsa, com tampoc al rigor i a la realitat històriques a les quals se circumscriu.

5. 1. 1. La premsa orgànica de facció o partit polític

La premsa orgànica de facció o partit polític és aquella que exerceix de portaveu i d'òrgan escrit oficial d'una determinada força política o bé d'una línia o tendència político-editorial concreta dins una família política. Això és, en efecte, aquelles capçaleres sovint impulsades, editades i finançades per les més altes instàncies d'un partit polític o per alguns dels seus màxims representants a escala local, comarcal provincial o nacional. Així doncs, resulta una eina imprescindible en la configuració,

reconfiguració o manipulació de l'opinió pública i en la lluita pel poder social i polític. Al llarg del període la seva principal funció és, d'una banda, la propaganda i la difusió de l'organització que avala –i, en conseqüència, de la seva línia ideològica i política– i, de l'altra, l'oposició, l'atac i el menyspreu vers la resta de forces polítiques rivals i en alguns casos també les ideològicament properes i, fins i tot, les pertinents a la mateixa família política.

Generalment, aquesta premsa comprèn una empresa i una durada estables i sòlides, si bé la seva trajectòria està absolutament marcada i condicionada per l'èxit sociopolític del seu partit o facció. Les principals forces polítiques sovint compten amb més d'un òrgan de premsa –per bé que el resultat final depèn de les particularitats de cada cas–: un de central, normalment diari, amb un bagatge editorial i un recorregut molt sòlids, i d'altres suplementaris, de freqüència setmanal, quinzenal o mensual, amb un caràcter més irregular i temporal. Així mateix, també existeix la possibilitat que un òrgan de premsa d'un determinat partit o ideologia se n'acabi desvinculant i apropant-se o adherint-se a un altra força o moviment polític, fenomen produït, de fet, amb notable assiduitat en la premsa de la demarcació al llarg del període.

5. 1. 2. La premsa de pugna política conjuntural

Les diverses lluites polítiques sorgides en el marc del caciquisme durant la Restauració borbònica s'esdevenen tant entre aquelles forces fiançades en el sí del sistema com entre aquestes i les noves opcions polítiques i ideològiques que apareixen en aquests anys –catalanistes, nacionalistes, federalistes, republicans, socialistes, etc.–. Aquestes lluites, quotidianes en la política estatal, quallen en la vida municipal sobretot a partir dels anys tombants de segle. Tanmateix, es produeixen no solament per qüestions polítiques i ideològiques sinó que, en aquest marc de lluita política local, el principal motiu d'enfrontament rau en la gestió municipal. Aquest dinamisme polític-estratègic és perfectament reflectit i instrumentalitzat en el naixement i la proliferació de nombroses capçaleres d'aparició conjuntural i irregular, l'objectiu de les quals és intentar escapar el rival polític a base de crítiques, denúncies, calumnies i injúries a qualsevol nivell i en qualsevol àmbit. A més, aquestes produccions generalment s'enrolen en el finançament, la propietat o l'edició directa d'un partit o grup polític, o d'un líder personalista sòlid. Normalment, doncs, esdevé premsa molt efímera –únicament 2 o 3 números fins i tot–, que un cop assolit o fracassat el seu objectiu desapareix, bé per raons de pura victòria o

fracàs, bé per manca de finançament, de suport social o polític, de recursos materials, etc.⁵⁹⁴

Alguns dels principals models d'aquesta premsa a la demarcació són: 1) el cas de Tàrrrega, molt il·lustratiu ja que en un període de 7 anys, entre 1898 i 1904, apareixen 8 publicacions enmig del conflicte insidiós que enfronta els conservadors i els carlins locals amb la resta de forces polítiques municipals –liberals, republicans, catalanistes i catòlics– entorn el subministrament hidràulic i elèctric que ha d'emprendre la ciutat.⁵⁹⁵

2) El cas de Solsona, en què liberal-conservadors al govern municipal, i carlointegrates a l'oposició, s'enfronten al llarg del 1904 per discrepàncies polítiques entorn el control i la gestió municipals. Si bé resulta un conflicte intens la seva durada és molt breu degut al fracàs dels carlointegrates en delmar els liberal-conservadors i usurpar-ne el poder municipal.⁵⁹⁶ 3) El cas de Lleida en què, entre les múltiples i diverses lluites polítiques i conjunturals que s'hi produeixen al llarg del període, és destacable l'augment de la producció republicana amb l'edició de 7 periòdics entre 1907 i 1910. Aquests reflecteixen les discrepàncies entre els republicans nacionalistes i els radicals entorn del fenomen regionalista català i l'actitud a adoptar per part del republicanisme lleidatà.⁵⁹⁷

No obstant això, els exponents ara adduïts són únicament exemples concrets d'aquesta premsa i responen a casos ubicats en un espai i un temps molt precisos –característiques definitòries compartides, tanmateix, per totes les capçaleres d'aquesta naturalesa–. Al llarg del període es produeixen, en efecte, multitud d'esdeveniments, casuístiques i factors que motiven l'edició i proliferació de títols conjunturals, tot palesant la força de l'eina escrita per a la instrumentalització de l'opinió política, de la lluita ideològica i de la fita conjuntural –prou imbricada socialment–.

5. 1. 3. La premsa electoralista o de coalició

La premsa electoralista o de coalició políticoelectoral es defineix principalment per esdevenir també de pugna política conjuntural, en tant que per la seva naturalesa s'edita amb uns objectius molts clars –propagar una determinada força o línia política i

⁵⁹⁴ ROYO, Albert: “La premsa a la demarcació de Lleida (1898-1939): dinamisme temporal, models de periodicitat i implantació territorial”, a *Comunicació. Revista de recerca i d'anàlisi*, Societat Catalana de comunicació, Vol. 34 (2), Barcelona, 2017, pp. 110-111.

⁵⁹⁵ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrrega (1898-1923)*..., *op. cit.*, pp. 79-83.

⁵⁹⁶ QUEVEDO, Carles: “El setmanari *El Rebenque*...”, *op. cit.*, pp. 70-73, 82-83.

⁵⁹⁷ SOL, Romà, TORRES, Carme: *Lleida en temps*..., *op. cit.*, pp. 291-293; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)*..., *op. cit.*, pp. 277-279, 305-306, 357.

demanar-ne el vot— i durant un període de temps molt concret. D'altra banda, la diferència fonamental d'aquesta premsa amb l'anterior és, en efecte, el motiu pel qual s'edita: si els periòdics apareguts conjunturalment pretenen combatre el rival polític per qüestions municipalistes i polítiques, ja siguin de control o de gestió, la premsa electoralista o de coalició s'edita exclusivament amb l'objectiu d'obtenir uns millors resultats electorals i, si s'escau, guanyar uns comicis o desprestigiar la resta d'oponents.

Així mateix, cal puntualitzar que la premsa electoralista també pot ser editada per un únic partit polític, i no només per una coalició de partits, amb la intenció de reforçar-se de cara a unes eleccions properes. És el cas, per exemple, de *Caliu* (1931) de Lleida —òrgan de la Lliga Catòlica en la campanya electoral per als comicis municipals de l'abril—, de *Renaixement Montanyés* (1918) de Sort —òrgan dels partidaris d'Eduard Aunós en les eleccions pel districte Sort-Vielha— o de *República Radical* (1913) de Lleida —òrgan dels radicals aparegut en motiu dels comicis municipals de novembre—, entre molts d'altres. Si bé la premsa de coalició també pot aparèixer amb d'altres objectius a més de l'electoral, generalment la seva edició s'esdevé amb vistes a la celebració d'algun tipus de votació ciutadana. És el cas d'Acción Leridana⁵⁹⁸, que edita *El Poble* (1920) aprofitant les eleccions municipals del febrer de 1921 i del Front Proporcionalista Republicà Catalanista⁵⁹⁹, que publica *La Lluita* (1932) com a eina de campanya per a les eleccions al Parlament de Catalunya. En aquest sentit, ambdues publicacions no s'han comptabilitzat dins de cap adscripció ideològica i política concreta, en tant que la naturalesa de les coalicions i l'heterogeneïtat de les forces que les configuren així ho aconsellen. En efecte, categoritzant-les s'incorre en imprecisions i imprudències de forma i de fons i, més important encara, se'n desnaturalitza i despersonalitza la respectiva essència política i simbòlica.

En definitiva, al llarg del període són diverses les coalicions i aliances polítiques que es generen, si bé la majoria d'aquestes no editen premsa pròpia i empren com a portaveu oficial un títol preexistent vinculat a alguna de les forces que la integren. En són exponents, *El Pallaresa*, diari liberal en l'època en què esdevé també portaveu de la

⁵⁹⁸ Coalició nascuda com a oposició a Joventut Republicana i al seu autoritarisme dins la Concentració Popular, formada per monàrquics integristes i radicals a la qual s'afegeixen progressivament, dinàstics, carlins i finalment la Lliga. Vegeu: SOL, Romà, TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., pp. 210, 241.

⁵⁹⁹ Coalició formada principalment per regionalistes i radicals, però també per membres de la USC, liberals i d'altres, per combatre de l'hegemonia de l'ERC en la política catalana. Vegeu: BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 197; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 448-449; SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., p. 217.

Coalició Monàrquica (1906-1918)⁶⁰⁰, o *El Ideal*, òrgan de Joventut Republicana de Lleida i portaveu de la Concentració Popular entre 1917 i 1923.⁶⁰¹

5. 1. 4. *La premsa independent*

La premsa *independent* no són aquelles capçaleres que o bé són apolítiques, o bé no tracten de temàtica política, o bé no disposen d'una concreció ideològica clara. Tampoc no són aquelles capçaleres que es mantenen inalterables i impermeables davant la creixent politització i ideologització socials. La definició estricta de premsa *independent* fa referència a aquells títols que no subordinen la seva gestió, edició ni redacció a determinades ingerències o interessos polítics, editorials, econòmics ni ideològics. Així doncs, un periòdic que tracti, analitzi i opini sobre la situació política contemporània –i tot el que això comporta quant a situacions subjacents, multiplicitat d'escenaris, etc.– pot esdevenir perfectament independent. No obstant això, com es constata al llarg del període, la condició d'independent –que generalment és autoproclamada pels propis periòdics– és en la majoria dels casos força discutible, si més no.

En efecte, els principals elements que discuteixen la conceptualització i consegüent categorització de la premsa independent com un *corpus* homogeni i sòlid, o que directament la invaliden, són: 1) l'instrumentalització propagandística, política i ideològica de la premsa –vinculada a la politització social i a la conscienciació política creixents– per part dels diferents actors polítics i socials; 2) l'instrumentalització periodística, econòmica i també políticoideològica fruit dels recursos financers i econòmics aportats per alguna personalitat o força política que mantenen actives les empreses periodístiques en un context de precarietat multidimensional del sector periodístic, i de l'ecosistema informatiu-comunicatiu en general; 3) la pròpia naturalesa i funció de la premsa i del sector, en tant que eina d'opinió pública i principal canal informatiu de la creixent societat de masses que, aprofitant una acció i participació ciutadana molt més directa, sovint també és impulsada a intervenir com un agent més en el joc socio-polític-ideològic.

Així doncs, la categorització d'*independent* es mostra estèril, atesa que la diferenciació que aquesta qualitat havia pogut aportar a la premsa es volatilitza i desapareix. El deteriorament etimològic i pràctic que experimenta el concepte al llarg del primer terç

⁶⁰⁰ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet nacional...*, op. cit., pp. 197-198.

⁶⁰¹ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 241.

del XX motiva una manca d'exactitud que en distorsiona el significat i la concepció, i en fa decreïxer –sovint fins a l'extrem– la rellevància i el valor posseït per la distinció d'*independent*. En aquest sentit, el significat del terme s'associa de manera molt més fidedigna a l'expressió *defensor(a) dels interessos (morals i materials) de...*, locució característica, per freqüent i comuna –però no exclusiva–, de la majoria de la premsa autoconsiderada independent.

Generalment, les publicacions que se'n proclamen són les de contingut informatiu a qualsevol escala i les polítiques. En el primer cas, els periòdics comprenen una clara connotació política i/o ideològica més o menys directa que tant pot ser inherent com adquirida. Quant a la premsa política autodefinida com a *independent*, si bé en la majoria dels casos no esdevé premsa orgànica de partit o facció –tot i que també en pot ser–, simpatitza, s'identifica i fins i tot defensa inequívocament una determinada línia politicoideològica. Els diaris de Lleida *El País* (1879-1936) i *El Pallaresa* (1895-1923), entre d'altres, incorporen la paraula *independent* en alguna etapa de la seva trajectòria, per bé que ambdós representen periodísticament el liberalisme lleidatà –amb matisos i variacions en virtut de l'època–.

En definitiva, la majoria d'aquestes publicacions incorporen el terme *independent* al subtítol, el qual sovint és corregit quan s'abandona més o menys reconegudament aquesta condició a favor d'un determinat posicionament polític, essent més freqüent, d'altra banda, quan la capçalera en qüestió es clarament instrumentalitzada. És el cas del solsoní *Lacetània* (1914-1920), el qual en la primera etapa se subtitula *Quinzenari independent d'avisos i notícies* i en la segona, d'ençà 1918 esdevenint portaveu de la Lliga Regionalista, es defineix com a *Publicació quinzenal regionalista*.

5. 1. 5. *La premsa d'Unión Patriótica*

El règim dictatorial de Primo de Rivera, que escombra tot l'entramat polític i institucional de la Restauració començant pels mateixos partits dinàstics⁶⁰², crea la *Unión Patriótica* l'abril de 1924 per tal de finançar i conservar el poder. El partit únic, però, no és concebut ni definit com una força política convencional sinó com

⁶⁰² CAPELL, M. Àngels: “La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)”, a BARRULL, Jaume; MIR, Conxita (dir.): *Memòria del segle XX*, Segre, Lleida, 1999, p. 63.

“[...] una asociación de hombres de buena fe que aceptasen la Constitución de 1876 para heredar el Directorio y formar un gobierno constitucional que pudiera realizar un plan de necesidades urgentes sin otra definición política que el acatamiento a la ley y el orden.”⁶⁰³

Atès que l'organització i el règim rebutgen el parlamentarisme i els partits polítics tot defensant la vigilància militar de la vida pública i el nacionalisme espanyol(ista)⁶⁰⁴, els seus òrgans escrits s'han considerat impropis de qualsevol de les adscripcions polítiques i ideològiques que s'analitzen més endavant. La base social i política de l'organització és engrassada i engreixada per personalitats i quadres provinents, d'una banda, d'un cada cop més actiu associacionisme patronal i, de l'altra, de perfils tècnics i tecnòcrates sense experiència política i sovint pròxims a solucions autoritàries.

La manca d'estructures pròpies i autònomes del partit, degut a la seva dependència extrema vers el govern i el dictador, i la direcció pressa per aquestes noves elits, evidencia encara més l'animadversió política i parlamentària de la *Unión Patriótica* i de l'Estat primorriverista en conjunt.⁶⁰⁵ Amb tot, alguns reductes i quadres del joc polític caciquista de la Restauració també s'hi avenen, per pragmatisme, interès i oportunisme més que no pas per convicció —els liberal-conservadors mauristes, sectors catòlics, monàrquics, tradicionalistes, antiregionalistes i antirepublicans—, en tant que única via per mantenir les seves posicions i privilegis polítics i, en conseqüència, per mantenir-se actius en l'escena política.⁶⁰⁶

Amb tot, la *Unión Patriótica* edita tres periòdics a la demarcació: els lleidatans *Patria* (1924-1925) i *Heraldo Nacional* (1925-1930) i *El Valle de Arán* (1924-1925) de Vielha. El primer esdevé l'òrgan propagandístic del règim i del partit, i es defineix com a servidor de la Pàtria, la Monarquia i la Religió sota la premissa de l'apoliticisme, tot denunciant que “La desastrosa actuación de los viejos partidos políticos había sumido a España en un deplorable estado de abandono y de cobardía.”⁶⁰⁷ El segon, adduint al caràcter tècnic i tecnòcrata de l'entramat administratiu i institucional, és també *Órgano del Colegio Secretarial de Guadalajara y Lérida*.⁶⁰⁸ Finalment, l'edició del títol aranes il·lustra el protagonisme indiscutible del caciquisme oligàrquic, conservador i monàrquic a l'Aran al llarg de la Restauració i el seu ingrés al partit del règim com

⁶⁰³ *Ibidem*, p. 63.

⁶⁰⁴ *Patria*, Número extraordinario. Manifiesto de la Unión Patriótica, 12/04/1925, núm. 12, pp. 1-8.

⁶⁰⁵ ROSELL, Maria Creu: *Josep Pujol Cercós, alcalde de la modernitat. Economía, política i societat a la Lleida dels anys vint (1927-1935)*, Pagès Editors, Lleida, 2010, pp. 95, 98.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, op. cit., p. 94; SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 263.

⁶⁰⁷ *Patria*, 03/10/1924, núm. 2, p. 1.

⁶⁰⁸ *Heraldo nacional*, 01/05/1929, Any V, núm. 906, p. 1.

assegurança de la seva parcel·la de poder. Així, *El Valle de Arán*, tot i esdevenir *Organo de los Comités de Unión Patriótica y defensor de los intereses morales y materiales de la comarca*⁶⁰⁹, resulta més aviat el mitjà socio-informatiu del cacicat aranès que no pas una capçalera orgànica política ni polititzada.

5. 2. Premsa i adscripcions ideològiques i polítiques

En referir-nos a la premsa d'acord amb l'adscripció ideològica i política ho fem a aquella que, essent o no obertament política, simpatitza, comparteix, avala, defensa o promou una tendència politicoideològica concreta: el dinastisme monàrquic –liberals i conservadors–, el republicanisme, el tradicionalisme i el catolicisme, el catalanisme i l'obrerisme –socialisme, comunisme i anarquisme–. Amb tot, aquest fet obliga a considerar en alguna de les tendències certes publicacions no categoritzades com a polítiques –humorístiques, culturals, associatives– avalades per la seva orientació editorial, per la seva vinculació empresarial o per la inspiració del seu contingut. Igualment, alguns títols s'han considerat en més d'una línia politicoideològica, atenent a comportaments duals i a canvis en la pròpia trajectòria editorial i política, fet que, si bé pot generar controvèrsies depenent del cas, s'ha estimat necessari per preservar, de manera fidedigna, la quinta essència de cada títol i, en conseqüència, per palesar nítidament els diferents ritmes i dinàmiques de la premsa política, tot afavorint-ne una radiografia el més acurada i infal·libre possible. Finalment, cal consignar que no s'han inclòs les publicacions electoralistes o de coalició política ni tampoc la premsa orgànica de la *Unión Patriótica*, analitzades en el punt precedent.

5. 2. 1. Premsa i forces dinàstiques

5. 2. 1. 1. Premsa i conservadors

En conjunt, els periòdics dinàstics experimenten molt limitadament la modernització tècnica, informativa i empresarial del sector periodístic, quan no en són clarament refractaris almenys fins ben entrat el segle XX.⁶¹⁰ Tanmateix, l'aversion a la modernització i a l'evolució sociopolítica i cultural dels conservadors motiva, en bona mesura, el seu fracàs –o, si més no, l'endarreriment– editorial i periodístic. Per bé que

⁶⁰⁹ *El Valle de Arán*, 01/03/1925, Any II, núm. 4, p. 1.

⁶¹⁰ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 169.

els seus periòdics són un dels màxims exponents de les capçaleres d'opinió i de pugna política subjugada a faccions o partits, la premsa conservadora en aquest cas resulta del tot prescindible a la muntanya lleidatana, en aquelles àrees de major domini caciquista. Això es deu, principalment, a la flagrant inexistència de grups polítics organitzats socioterritorialment i a la manca de mobilització i participació social –fraud electoral, manipulació o inexistència de comitès, clientelisme, etc.–.⁶¹¹ Els factors adduïts i d'altres com la manca de vertebració del territori i l'accessibilitat únicament a les grans àrees i nuclis de població, “[...] La manca de comunicacions ràpides i el grau d'analfabetisme patit contrarestaven l'efecte de qualsevol campanya propagandística desenvolupada a través de manifestos i proclames o d'una premsa escassa i de poca difusió. [...]”⁶¹²

A la Plana els conservadors experimenten una crisi pràcticament permanent i perpètua des d'inicis de segle i fins la dictadura de Primo de Rivera, fet que els hi atorga una presència socioterritorial cada cop més minsa. Només la seva afecció al tornisme dinàstic i les aliances amb els liberals els mantenen actius, per bé que el degoteig de militància cap a l'integrisme, d'una banda, i cap al liberalisme, de l'altra, és constant degut i en part al rebuig conservador a la regeneració política sistèmica.⁶¹³ A més, el qüestionament del sistema per part dels republicans i dels carlins, principalment, i la força que els primers adquireixen a Lleida, i progressivament a la resta de la Plana, esterilitza la dicotomia tornista liberal-conservadora i la substitueix per la republicano-monàrquica⁶¹⁴, la qual es fa efectiva arreu de la demarcació amb la Solidaritat Catalana (1907), tot replant “[...] el clau en l'esberlament de la política nascuda els anys de la Restauració”⁶¹⁵, en paraules de Josep Lladonosa. En definitiva, “[...] En pocs anys s'havia passat del tot al no-res. [els conservadors] No saberen adaptar-se a les exigències dels temps, ni a la necessitat de la participació popular [...]”⁶¹⁶ i, en fer-se efectiva la dictadura, resulten pràcticament inexistents com a força política.

Tot plegat explica que només s'hagin comptabilitzat 11 publicacions conservadores, de les quals 6 s'editen a Lleida –el 54,54%– i la resta es distribueixen per d'altres 5

⁶¹¹ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 386-387.

⁶¹² *Ibidem*, p. 392.

⁶¹³ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., pp. 242-245; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 269-270, 360; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 72.

⁶¹⁴ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 360, 391-392.

⁶¹⁵ LLADONOSA, Josep: *Història de la Ciutat de Lleida*, Curial, Barcelona, 1980, p. 381.

⁶¹⁶ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 248.

localitats: 2 a La Seu d’Urgell i 1 a Vielha, Mafet i Tàrrega, respectivament (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 2. 1.). Amb tot el primer diari conservador –en dues etapes relativament breus– és *El País* (1879-1936), el qual, d’acord amb Sol i Torres,

“[...] Neix sense representar concretament cap ideologia. Neix per a ésser, simplement, el diari de tot Lleida, els interessos de la qual defensa i sobre la vida de la qual informa. [...]”. La seva independència i el seu apartidisme es trenquen “[...] quan neixen nous diaris de clares tendències; quan la vida política agafa força i diversitat. Llavors, es convertirà en diari partidista i defensarà a les nostres terres l’ideari i els interessos conservadors [...].”⁶¹⁷

En efecte, el diari esdevé conservador, en primer terme, des de les darreries del XIX i fins el 1897 i, més endavant, a inicis de XX, probablement entre 1903 i 1910⁶¹⁸, malgrat que d’ençà esdevé liberal-demòcrata i en temps de la Segona República proper a l’ERC. Els dos períodes de màxima producció conservadora, divergents respecte els de l’esclat periodístic general, es produeixen molt limitadament a cavall d’ambdós segles i a l’entorn dels anys quinze, en relació amb la nul·la diversificació territorial de la seva premsa i amb uns nivells productius baixos que denoten una integració i estructuració sociopolítica arcaica i obsoleta (vegeu Taula 14).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Mafet			1					
Lleida	2		3	1				
Seu d’Urgell, La			2					
Tàrrega	1							
Vielha				1				
TOTAL	3	0	6	2	0	0	0	0

Taula 14. Edició de premsa conservadora a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

En efecte, la seva proliferació i diversificació s’accentuen entre 1911 i 1915, fet que es deu fonamentalment, i d’acord amb Mir, Sol i Torres⁶¹⁹, a tres fenòmens summament

⁶¹⁷ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, op. cit., p. 195.

⁶¹⁸ En el número 5.341 (01/01/1897) canvia el subtítol *Diario de Lérida* pel de *Diario Liberal Independiente*, posicionant-se en el liberalisme. Altrament, entre els números 8.025 (12/04/1903) i 9.361 (01/01/1911) el subtítol és *Diario independiente*, mentre que a partir d’aleshores es defineix com a *Diario Liberal*, novament.

⁶¹⁹ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 269, 294; SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., pp. 149-153.

correlacionats: 1) l'estímul que suposa el trencament de la Solidaritat Catalana el 1909 i la desfeta dels republicans, que genera una nova revifalla dels sectors dinàstics; 2) el seu predomini al consistori lleidatà d'ençà i fins el 1915; i 3) l'eclosió mobilitzadora i organitzativa tant de l'associacionisme agrari com de l'obrerisme a partir de 1910. Aquest darrer punt el determina, en bona mesura, el procés industrialitzador i urbanitzador de Lleida, principalment, però també la potència de la indústria serradora i hidroelèctrica naixent a la muntanya lleidatana i a l'àrea del riu Noguera Pallaresa.

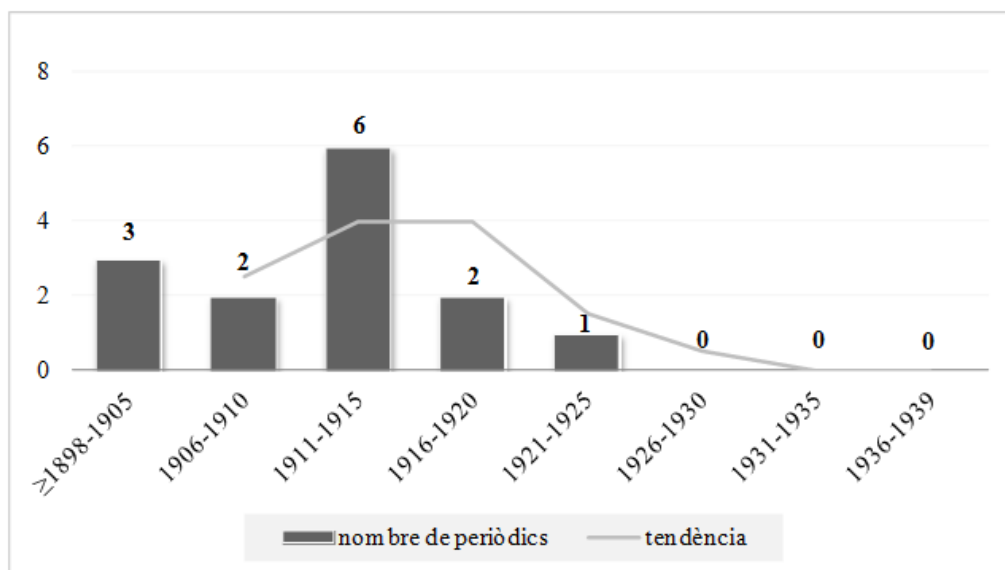
Així doncs, els títols conservadors es concentren en aquest període amb la intenció de potenciar i/o combatre els diversos escenaris sorgits, d'una banda, i assolir la pròpia revitalització, de l'altra. En aquest sentit, destaca una molt incipient i volàtil diversificació productiva concentrada en el bienni 1912-1913, en el qual s'editen tres revistes exponents de la instrumentalització política d'una premsa de pugna conjuntural: *Orgelia* (1912) i *La Verdad* (1913) a La Seu d'Urgell i *Lo Portanoves* (1913) a Mafet. No obstant això, en aquests anys es mantenen fortes discrepàncies i desunions a les files conservadores, sobretot entre les joventuts i la vella guàrdia, palesades en els seus respectius periòdics: *La Prensa* (1912-1916) i *Renacimiento* (1913-1914). El motiu de la discòrdia és la imposició de la política tornista, i dels propis candidats electorals, predeterminada per la cúpula estatal dels conservadors ubicada a Madrid.

Aquests fets, juntament amb les controvèrsies i discrepàncies internes entorn la viabilitat i idoneïtat de mantenir el sistema tornista, accentuen el trencament i la pèrdua de fortalesa dels conservadors.⁶²⁰ Així doncs, la facció maurista del partit, partidària del projecte regeneracionista de l'antic líder conservador Antonio Maura i contrària al immobilisme de la cúpula, edita un títol tan suggerent com *La Razón* (1918). En definitiva, l'escenari descrit propicia també una premsa inconsistent i efímera que determina unes dinàmiques i uns volums concentracionaris clarament insuficients en comparació amb la resta de les forces polítiques existents (vegeu Gràfic 12). Amb tot, les dues capçaleres en vigència entre 1906 i 1910 són *Lo Gat del Famades* (1905-1906) i l'etapa conservadora d'*El País*. En el primer cas, tot i ser una revista humorística, "Els seus textos estaven inspirats en el pensament polític del partit conservador i dels seus líders Francesc Costa i Antoni Agelet, i dirigia les seves sàtires tant contra el partit republicà, com contra els carlins i els integristes. [...]"⁶²¹ Altrament, la darrera

⁶²⁰ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 72, 79.

⁶²¹ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, op. cit., pp. 110-111.

capçalera conservadora en edició a la demarcació és l'aranesa *La Voz del Valle* (1920-1922).

Gràfic 12. Continuïtat de la premsa conservadora a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

El rebuig del règim primorriverista vers la política institucional i a l'entramat polític, parlamentari i caciquista de la Restauració suposa una ruptura irreparable també quant a la producció de premsa dinàstica. Així mateix, la impossibilitat i la incapacitat del dictador per reprendre la via constitucional, d'una banda, i d'Alfons XIII per salvaguardar la monarquia, el sistema i la seva pròpia persona, de l'altra, condueixen a l'ensorrament definitiu del sistema monàrquic restauracionista i, amb ell, dels partits dinàstics, d'acord amb Barrull, Jarne i Mir.⁶²² El desmantellament total i irreversible de les forces conservadores propicia la desaparició d'un teixit periodístic-editorial que, tanmateix, es mostra obsolet, ineficaç i ineficient al llarg del període.

5. 2. 1. 2. Premsa i liberals

La premsa liberal comprèn unes característiques formals i estilístiques idèntiques a la premsa conservadora, en tant que premsa dinàstica, així com també una producció de capçaleres similar tant en nombre de títols com de localitats productores: 11 revistes en 4 municipis. Tanmateix, es palesa com les àrees productores de premsa liberal esdevenen més reduïdes i delimitades que en el cas conservador, tot representant de manera fidedigna les zones de major predomini i control pràcticament incontestable de les forces liberals. Per bé que a Lleida s'editen 4 capçaleres –el 36,36%–, el principal

⁶²² BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 106, 114.

nucli editor provincial d'aquesta premsa és Tàrraga, amb 5 periòdics publicats entre 1901 i 1904, fet que identifica el seu caràcter irregular, conjuntural i de pugna política local i municipal, sorgida en el marc de la lluita caciquista durant la Restauració.⁶²³ A Solsona apareix un títol el 1904 que també respon a la naturalesa adduïda⁶²⁴ (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 2. 2.). En definitiva, el període del tombant de segle és el més prolífic quant a altes liberals arreu de la demarcació, tot representant-se essencialment l'únic esclat productiu (vegeu Taula 15).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Lleida	3				1			
Pinell de Solsonès				1				
Solsona	1							
Tàrraga	5							
TOTAL	9	0	0	1	1	0	0	0

Taula 15. Edició de premsa liberal a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Altrament, la davallada editorial d'inicis de centúria respon a dues casuístiques ocorregudes el 1903: 1) la substitució del torn dinàstic pel joc polític entre monàrquics i republicans –principalment a Lleida i en àrees de la Plana–, i 2) la divisió interna del partit en dues faccions irreconciliables fins el 1916: d'una banda, els partidaris del líder històric provincial Miquel Agelet –els *ageletistes*– i, de l'altra, els adeptes a la nova figura preeminent i dominant al Pirineu, Emili Riu –els *riuistes*–.⁶²⁵ Els factors adduïts potencien, doncs, la desunió i les discrepàncies internes i incideixen en l'afebliment progressiu del poder polític i estructural liberal. Tanmateix, el partit aconsegueix de mantenir una certa unitat d'estratègia i d'acció fonamentada, bàsicament, en frenar l'avenç de la Lliga Regionalista, entesa com l'enemic principal del monarquisme dinàstic. En paral·lel, i contràriament als conservadors, en paraules de Barrull, Jarne i Mir,

“Els liberals, per la seva part, podien fer gala d'una millor solidesa orgànica i d'una major implantació en els òrgans de poder local, a desgrat de les diferències que separaven els

⁶²³ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)...*, op. cit., p. 83;

⁶²⁴ QUEVEDO, Carles: “El setmanari *El Rebenque...*”, a *OPPIDUM. Revista Cultural...*, op. cit., pp. 82-83.

⁶²⁵ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 277.

“ageletistes” de les comarques de la plana dels “riuistes” de la muntanya. Unes diferències que no impediren que pels volts de l’any 1916 acabessin confluint en una nova formació unitària que denominaren Partit Liberal Autonomista. [...]”⁶²⁶

Efectivament, l’assumpció de l’autonomisme per part dels liberals forma part de l’estratègia política d’aturar el moderat però progressiu auge dels regionalistes i de mantenir el control històric a la muntanya lleidatana, sobretot. A més, l’amenaça indestriable del republicanisme nacionalista i dels radicals a la Plana principalment també exigeix d’una reestructuració urgent del partit. Així doncs, s’accelera en la reunificació d’ambdues faccions liberals, tot evidenciant l’àmplia i sòlida xarxa organitzativa del partit amb una capacitat de mobilització gens menyspreable que s’estén arreu del territori provincial.⁶²⁷

No obstant això, els liberals no produeixen nova premsa fins el 1918 amb *La Verdad* (1918-1920) a Pinell de Solsonès, en un moment en què el partit resta endinsat en una nova ruptura, ara ja irreversible i definitiva, superada la brevíssima experiència autonomista. Tanmateix, la trajectòria prou extensa i sòlida dels títols lleidatans *El País* i *El Pallaresa* afavoreix l’existència de premsa liberal fins la dictadura de Primo de Rivera (vegeu Gràfic 13). En aquests anys, es produeix la fuga de diversos quadres del partit cap a les files regionalistes –incloses figures històriques liberals com Romà Sol o Josep Maria España–, tot inaugurant una nova dinàmica política entorn la lògica dicotòmica representada per les forces governamentals i les autonomistes.⁶²⁸

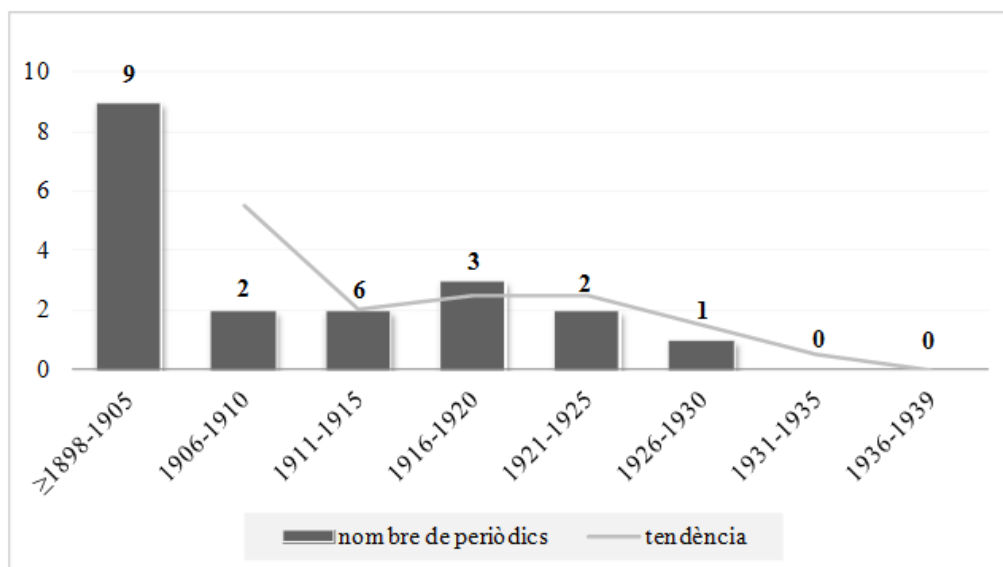
Així doncs, la força política de dretes més rellevant de la província fins el 1919 inicia la seva definitiva davallada. Si d’una banda la Lliga Regionalista és la principal beneficiària de la facció autonomista dels liberals, el mateix any el nucli dinàstic antirepublicà i antiregionalista configura la *Unión Monárquica Nacional*, la qual s’enquadra a la *Unión Patriótica* a partir de 1924. En aquest sentit, durant la primera meitat dels anys vint i ja en plena dictadura només apareix una publicació d’orientació liberal, *La Jornada* (1924) de Lleida, d’acord amb Sol.⁶²⁹

⁶²⁶ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 80.

⁶²⁷ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 258; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 277-279; BARRULL, Jaume (ed.): *L’obra de la Mancomunitat...*, op. cit., p. 31.

⁶²⁸ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., pp. 208-209, 239-240, 260-263; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 283.

⁶²⁹ SOL, Romà: *150 años...*, op. cit., p. 281.

Gràfic 13. Continuïtat de la premsa liberal a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

No obstant això, cal remarcar les dues principals capçaleres liberals del període, els diaris *El País* –que abraça aquesta adscripció entre 1897 i 1903, primerament, i entre 1911 i fins el 1930, després– i *El Pallaresa* –entre 1895 i 1918–. El tiratge i la difusió d’ambdós, prou prolífics i diversificats almenys arreu de la Plana i del Prepirineu lleidatans, permeten de mantenir un cert teixit periodístic socioterritorial enmig dels dos períodes de major volum editorial. La supremacia editorial dels liberals vers els conservadors durant la dictadura demostra novament la seva consistència i preeminència en els camps polític i socioperiodístic gràcies, principalment, a la consolidada trajectòria d’*El País*, consagrat com a referent provincial de la premsa liberal i com un dels màxims exponents de la premsa històrica lleidatana atesa la seva envergadura editorial.

En definitiva, la desfeta del monarquisme espanyol i la proclamació de la Segona República comporten la completa abstracció i desintegració de les forces dinàstiques oligàrquiques i caciquils, atesa la seva inadmissibilitat en el joc polític del nou sistema democràtic.⁶³⁰

5. 2. 2. *Premsa i republicanisme*

La premsa republicana és representada per un total de 51 revistes, entre les quals destaquen, per la seva abundància i proliferació, les 25 de caràcter catalanista-autonomista-nacionalista –vinculades preferentment a JRLl i a l’ERC–, les 11 afins al

⁶³⁰ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 106, 114-119.

Partit Republicà Radical i les 8 progressistes –republicanisme democràtic vinculat, principalment, a la Unió Republicana d’inicis de segle–. Aquest fet revela, d’entrada, la importància, la influència i l’assentament sociopolític i cultural de tres corrents antagòniques –sobretot la catalanista i la radical–, principalment a la Plana. Altres famílies republicanes, com el federalisme i el reformisme, amb dos periòdics en cada cas, també disposen de premsa pròpia. Finalment, s’han considerat dues capçaleres lleidatanes i una de targarina de contingut guerracivilita i antifeixista, atesa la defensa abrandada de la legalitat republicana.⁶³¹

L’eclosió i la consolidació de la premsa republicana es produeix, de manera definitiva i igualment òbvia, al llarg de la Segona República, amb uns nivells d’altes productives, de diversificació i de difusió sense precedents (vegeu Taula 16). En efecte, 14 de les 15 localitats produeixen algun títol simultàniament en aquest quinquenni, per bé que totes comprenen un periòdic republicà d’ençà de 1931, atès que el d’Artesa de Segre s’inicia el 1930 però és vigent fins el 1933. Amb tot, 22 de les 51 revistes publicades s’editen a Lleida –el 43,13%–, mentre que les altres 29 es reparteixen en 14 poblacions: 6 a Tàrraga, 5 a Balaguer, 4 a Cervera, 3 a Tremp, 2 a les Borges Blanques i 1 a la Seu d’Urgell, Almacelles, la Granadella, Artesa de Segre, Bellpuig, Camarasa, Sort, Solsona i Verdú (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 2. 3.).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Almacelles							1	
Artesa de Segre						1		
Balaguer				3	1		1	
Bellpuig							1	
Borges Blanques, Les				1			1	
Camarasa							1	
Cervera	2		1				1	
Granadella,							1	

⁶³¹ Aquesta categorització contempla l’orientació original de cada periòdic, si bé no tots la mantenen intacta al llarg de la seva trajectòria.

La								
Lleida	3	7	3	2		1	4	2
Seu d'Urgell, La							1	
Solsona							1	
Sort							1	
Tàrrrega	2		1				2	1
Tremp		1	1				1	
Verdú							1	
TOTAL	7	8	6	6	1	2	18	3

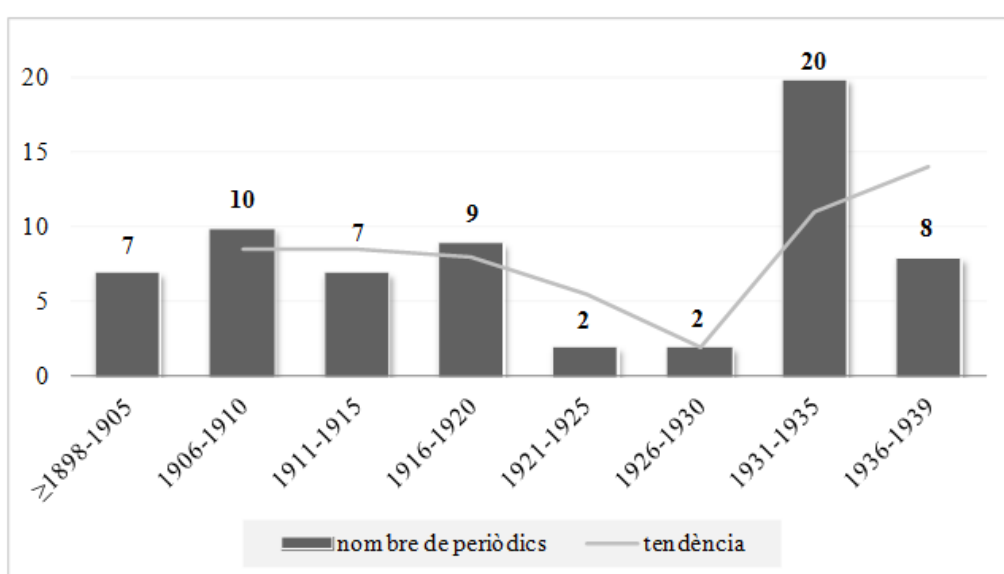
Taula 16. Edició de premsa republicana a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

La tendència editorial de les altes produïdes fins el 1920 es manté força estable i lineal, per bé que l'edició durant la primera dècada del segle se circumscriu a les ciutats de la Plana amb una presència notable del republicanisme –Lleida, Cervera i Tàrrrega– i a Tremp. A la segona meitat dels anys deu també proliferen títols a les Borges Blanques i Balaguer. Així i tot, la notable solvència i l'estabilitat de les publicacions aparegudes habiliten un volum concentracionari ascendent a les darreries de la primera i la segona dècada de segle, malgrat que la dinàmica general fins a la dictadura resulta poc consistent i variable (vegeu Gràfic 14).

En aquests anys és molt rellevant la premsa humorística polititzada, la qual dota el republicanisme d'un nombre de capçaleres gens menyspreable, sobretot a Lleida, afavorint l'estabilització de la producció: *Lo Maco Lindo* (1899), propera al republicanisme demòcrata, *Satanás* (1905) simpatitzant dels progressistes o *Mortalla* (1909) vinculada a JRLI. Altrament, destaquen les produccions de Tremp, Cervera i Tàrrrega, atès que representen clarament la premsa de pugna política de caràcter localista-municipalista, essent les dues darreres les úniques localitats que acompanyen Lleida en l'edició de títols republicans a cavall del XIX i XX, i en les quals el republicanisme reformista s'hi assenta i promou premsa afí: *Escuela* (1913-1914) de Cervera i *El Pueblo* (1914) de Tàrrrega.

Aquesta fenomenologia exemplifica l'embranchida editorial però sobretot sociopolítica del republicanisme a les comarques de la Plana en aquests anys i fins la dictadura. Això,

juntament amb la politització i l'impuls de la premsa humorística d'inspiració republicana, en consolida la seva estabilitat productora principalment a Lleida i al ponent català. De fet, el quinquenni 1906-1910 és el període de major edició i concentració de periòdics republicans únicament superat pels anys trenta, a excepció de Lleida on aquests primers anys de segle són els més prolífics quant a la matriculació de títols (vegeu Taula 16), fet estretament vinculat a la intensificació i extensió sociopolítica del republicanisme lleidatà. En aquest sentit, entre 1907 i 1910 es produeixen fins a set altes de premsa republicana a la capital del Segrià, tot adduint la instrumentalització político-ideològica dels periòdics a redós del conflicte autonomista.

Gràfic 14. Continuïtat de la premsa republicana a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Entre les publicacions republicanes, però, sobresurt *El Ideal* (1898-1923, 1936-1938) per la seva estabilitat i permanència a la palestra periodística, únicament deturada per la dictadura i la posterior publicació de *La Jornada* (1930-1935) –periòdic que en posterga la represa editorial–. Aquest títol experimenta fins a tres etapes distintes en dues èpoques d'edició: originalment es vincula a *Fusión Republicana* i a *Unión Republicana* fins que el 1910 simpatitza amb els plantejaments de JRLl i s'edita fins al dictadura. En la segona època, catalanitzat per complet sota el títol *L'Ideal*, és l'òrgan periodístic de Joventut Republicana de Lleida i de l'ERC. En definitiva, l'evolució editorial, política i ideològica d'*El Ideal* es pot extrapolar, generalment, a la dinàmica de progrés experimentada pel gruix de la premsa republicana de la demarcació, bé quant a l'assumpció del catalanisme –en distints graus i variants–, bé quant a l'efervescència, el renaixement –simbòlic-metafòric, en aquest cas, també– i la consagració amb la Segona República.

No obstant això, cal fer avinent que el gruix de les capçaleres comprenen una existència breu que, en la majoria dels casos, no les hi permet sobreviure més enllà del quinquenni d'edició. El principal motiu d'aquest fenomen és, en efecte, la instrumentalització de la premsa com a eina fonamental de combat polític antidinàstic i anticaciquista, la qual és paral·lela i independent de la dinàmica política de cada moment i localitat, atès que el patró es repeteix idènticament als anys trenta. En aquest sentit, només 2 de les 20 publicacions en edició entre 1931 i 1935 s'inicien prèviament: *La Jornada* (1930-1935) de Lleida i *Foc Nou* (1930-1933) d'Artesa de Segre (vegeu Gràfic 14).⁶³²

Aquest escenari denota, d'una banda, una important inestabilitat editorial i empresarial fruit de la pròpia inestabilitat social i política que acompanya el període republicà i, també, la manca de consolidació de la vertebració territorial d'aquesta premsa i del sector en general. D'altra banda, aquest fet dota les capçaleres republicanes –i la premsa en general– d'un component instrumental i de combat politicoideològic molt similar en el fons a la pugna periodística durant la Restauració, si bé evolucionada, modernitzada i massificada en la forma –o en les formes–. No obstant això, la massificació sociopolítica i cultural, i la democratització de la vida pública i política, impulsen l'expansió i la immersió definitiva del republicanisme arreu de la demarcació produint, en conseqüència, l'esclat definitiu i diversificat de la premsa republicana també, fins i tot, en localitats mancades de premsa pròpia fins aleshores.

Aquest fenomen és profusament aprofitat per l'ERC per configurar un ecosistema comunicatiu de masses propi que afermi la seva hegemonia socioterritorial i la vertebració arreu del territori. Els periòdics que apareixen en les viles ermes de premsa pròpia fins al moment responen, sense excepció, a l'autoria del novell partit republicà. Igualment, cal palesar que, amb la singularitat de Tremp, a la muntanya lleidatana no es produeix premsa republicana fins els anys trenta i, en concret, únicament a Sort, Solsona i la Seu d'Urgell (vegeu Taula 16). Aquest fet s'atribueix tant a la preeminència del caciquisme dinàstic i del catolicisme com a la pràcticament nul·la presència activa del republicanisme en tota la zona i en tot el període.⁶³³ Certament, en paraules de Mir,

⁶³² No es comptabilitza *Crònica Targarina*, atès que si bé s'inicia el 1921 no es considera una capçalera netament republicana fins el 1931.

⁶³³ GALLART, Amadeu: "La Seu d'Urgell..." a *Salit...*, *op. cit.*, pp. 17-20; CREUS, Montserrat: "Vida política a Solsona des de principi de segle fins a la Segona República" a D. A.: *Solsona, 400 anys...*, *op. cit.*, p. 229; FARRÀS, Francesc: "El Pallars contemporani", a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, *op. cit.*, pp. 134-135.

“[...] no ha d’estranyar que així fos perquè, llevat dels tres districtes més actius de la plana lleidatana, a cap altre indret provincial no era possible endegar una mínima mobilització real del cos electoral, condició indispensable [...] per derrotar les forces governamentals. [...]”⁶³⁴

Finalment, cal remarcar que només 3 de les 8 publicacions en edició entre 1936 i 1939 es matriculen en aquest període, mentre que les altres 5 s’inicien prèviament, si bé només tres aconseguen de mantenir-se vigents durant la Guerra Civil: *L’Ideal*, *Crònica Targarina* i *L’Avenç* de Bellpuig (1932-1938). Aquestes juntament amb *El Món a Tàrrrega* (1936) i les lleidatanes *Adelante* (1937) i *Alas Rojas* (1936-1937) iniciades posteriorment a l’estiu revolucionari són els 6 exponents republicans en edició durant el conflicte.

5. 2. 3. *Premsa, tradicionalisme i catolicisme*

La premsa tradicionalista i catòlica es caracteritza per esdevenir l’aparador públic dels múltiples i aferrissats enfrontaments i escissions de diversa índole produïts entre les diferents branques polítiques que la configuren. En efecte, les crisis i pugnes condueixen a l’escissió dels integristes el 1888 –la facció més reaccionària i antiliberal del tradicionalisme–⁶³⁵ i a partir de la primera dècada del XX a la fractura entre filoregionalistes i antiregionalistes o legitimistes –defensors de la concepció original i legítima del tradicionalisme–. Altrament, l’evolució del propi moviment i les diferents interpretacions i representacions dels tradicionalistes catòlics, dels legitimistes –també anomenats jaumistes, en defensa del pretendent Jaume, un cop mort Carles– i dels mellistes –seguidors de Juan Vázquez de Mella, ideòleg del carlisme desautoritzat pel pretendent Jaume–, genera una conflictivitat constant al llarg del període.⁶³⁶

Amb tot, aquest fraccionament cal inserir-lo en el context del fracàs de la via armada carlista i les discussions entorn de la participació política en el sí del sistema de la Restauració. Aquests factors atenen a les tres principals particularitats que configuren el dogma carlista tradicionalista i el seu *corpus* actitudinal: antiliberalisme, apoliticisme i apartidisme.⁶³⁷ En aquest sentit, d’acord amb Barrull, el carlisme “[...] mai es va

⁶³⁴ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 291.

⁶³⁵ BARRULL, Jaume: “Carlites i integristes: presència institucional i debat ideològic durant el primer terç del segle XX”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d’Estudis Ilerdenes, Lleida, 1993, p. 213.

⁶³⁶ LLADONOSA, Josep: *Història de la Ciutat...*, op. cit., p. 387.

⁶³⁷ CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació...*, op. cit., pp. 60-64; CORNUDELLA, Joan: “Els Jocs Florals Jaumistes de Les Borges Blanques i el seu entorn carlista (1912-1917). El Vilosell, 20 de setembre

autoconsiderar com un partit, sinó com una comunitat. [...]”⁶³⁸ Paral·lelament, però, cal fer avinent la pròpia incapacitat de reestructuració i vertebració vers la *nova* modernitat, la societat i la política de masses i, en conseqüència, la materialització catàrtica d’un nou moviment sorgit entre el *vell* i el *nou* carlisme que prefiguri aquest escenari.⁶³⁹

Aquest context determina essencialment la configuració d’un ecosistema comunicatiu i associatiu socioterritorial propi, en el qual la premsa desenvolupi una funció predominant “[...] no únicament a nivell propagandístic sinó també intern, com a element cohesionador i complementari de la resta de l’estructura civil del carlisme. [...]”, en paraules de Francesc Closa.⁶⁴⁰ Aquesta premissa es materialitza en la consideració de 32 capçaleres tradicionalistes i catòliques –les més marcadament polítiques o polititzades– arreu de la demarcació i al llarg del període⁶⁴¹, de les quals 16 s’editen a Lleida –el 50,00%–. Quant a les 16 restants, 2 es publiquen respectivament a Solsona, Tàrraga, la Seu d’Urgell, Cervera, les Borges Blanques i Tremp i 1 títol apareix a Mollerussa, Balaguer, Ponts i Mafet (vegeu-ne la relació de títols a l’Annex 2.4.).

No obstant la notable diversificació territorial, cal palesar una profunda davallada editorial en els anys deu i vint amb l’escadussera matrícula d’únicament 6 periòdics en dues dècades. Aquest escenari s’esdevé, a més, després d’una bonança productiva notable a cavall del XIX i XX propiciadora d’una incipient diversificació que tanmateix resta somorta i no es resol fins la Segona República (vegeu Taula 17). Malgrat tot, l’estabilitat editorial i empresarial de la majoria d’aquesta premsa i sobretot dels grans diaris catòlics i tradicionalistes lleidatans d’aquests anys –*Diario de Lérida* (1886-1931), *El Correo de Lérida* (1909-1922) o *El Pallaresa*, portaveu de la Coalició

de 2003”, a *IV Trobada d’Estudiosos de la Comarca de Les Garrigues*, Consell Comarcal de les Garrigues, El Vilosell, 2004, p. 294; MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 292-293.

⁶³⁸ BARRULL, Jaume: “Carlismes i integristes...”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., p. 210.

⁶³⁹ BARRULL, Jaume: “Carlismes i integristes...”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., p. 227; Per aprofundir en el *vell* i el *nou* carlisme, vegeu: CANAL, Jordi: “Els èxits i els fracassos del “carlisme nou” (1889-1900): una aproximació des de la Catalunya occidental”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., pp. 127-145; CANAL, Jordi: “Carlins i integristes a la Restauració: l’escissió de 1888”, a *Revista de Girona*, núm. 147, juliol-agost 1991, p. 64.

⁶⁴⁰ CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació...*, op. cit., p. 111.

⁶⁴¹ Així doncs, revistes com *Veritas* (1935-1936), de l’Agrupació Estudiantil Tradicionalista, *Juventus* (1932-1933), de l’Associació d’Estudiants Catòlics, i d’altres vinculades, per exemple, a la Federació de Joves Cristians o d’altres entitats mancades d’aquest component, no s’han inclòs. Els exponents del catolicisme institucional, com les fulles parroquials o d’altres, tampoc s’han considerat. Altrament, s’ha comprès *El Pallaresa* en la seva etapa com a òrgan de la Coalició Monàrquica –entre 1906 i 1918, sota la direcció del monàrquico-liberal Joan Rovira Agelet–.

Monàrquica entre 1906 i 1918—, aconseguen de contrarestar la manca de nous títols, tot assolint uns volums d'edició consolidats fins l'adveniment de la dictadura (vegeu Gràfic 15).

Els dos grans focus tradicionalistes i carlins de la demarcació són Lleida i les Borges Blanques. Si bé a la capital de les Garrigues l'hegemonia i la influència social i política del tradicionalisme quant al conjunt de les forces de dreta és indiscutible, aquest escenari no es constata en la producció periodística, atesa l'edició de només dos títols al llarg del període. Tanmateix, a Tremp, Tàrraga i Solsona s'edita un títol respectivament durant el primer quinquenni del segle, fet que n'evidencia una certa implantació i rellevància també en aquestes zones.⁶⁴² A més, en tots tres casos la seva aparició es fonamenta en la lògica político-ideològica de la premsa de confrontació i de pugna conjuntural d'àmbit local(ista) i municipal(ista), ben arrelada a inicis de segle. D'altra banda, aquest fet no tan sols no contrarieja amb la fe i el *corpus* tradicionalistes, sinó que tendeix a expandir-los a través de la dinàmica socioterritorial i cultural del marc local.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Balaguer							1	
Borges Blanques, Les				1			1	
Cervera		1					1	
Lleida	5	5	1	1			4	
Mafet			1					
Mollerussa				1				
Ponts			1					
Seu d'Urgell, La				1			1	
Solsona	1						1	

⁶⁴² CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació...*, op. cit., p. 63; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 108; SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 295; CORNUDELLA, Joan: "Els Jocs Florals Jaumistes...", a *IV Trobada d'Estudiosos...*, op. cit., pp. 293-294; MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 156, 159-160; BARRULL, Jaume: "Carlites i integristes...", a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., pp. 216-217.

Tàrrrega	1						1	
Tremp	1	1						
TOTAL	8	7	3	4	0	0	10	0

Taula 17. Edició de premsa tradicionalista i catòlica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Quant al component catalanista del carlisme catòlic –o del catolicisme carlista– que evoluciona en consonància amb els postulats del regionalisme, una de les figures periodístiques i polítiques més rellevants és Manuel Roger de Llúria, un dels principals sostenidors de *Lo Campanar de Lleyda* (1901-1902)⁶⁴³ –òrgan dels catalanistes catòlics i carlins de la ciutat–, i director de *L'Almogàver* (1908)⁶⁴⁴ –òrgan de la Junta Provincial carlista–. Tanmateix, les discrepàncies sobre la concepció regionalista d'integristes i carlins motiva enfrontaments, també editorials i periodístics, entre ambdós moviments⁶⁴⁵, palesant la deriva regionalista d'alguns sectors integristes i catòlics que es vinculen i traspassen progressivament al regionalisme lligaire, tot col·laborant i engreixant els seus cercles i les seves publicacions periòdiques.⁶⁴⁶

Altrament, el catolicisme integrista i de dretes està encapçalat per Joventut Catòlica i la Lliga Catòlica principalment a la Plana, els quals representen grups apolítics de pressió i de marcada devoció i acció catòlica, d'acord amb Sol, Torres i Lladonosa.⁶⁴⁷ El seu principal objectiu és la defensa a ultrança de la religió i de tot el què convergeix en el món eclesiàstic, i “[...] la seva acció específica es dirigia principalment a propagar la premsa catòlica [...],”⁶⁴⁸ el distingit exponent de la qual és el referit *Diario de Lérida*. Amb tot, la proliferació de premsa tradicionalista i catòlica orbita a l'entorn de les interminables picabaralles dialèctiques i doctrinàries entre integristes i carlins

⁶⁴³ El periòdic acaba vinculat a la Unió Catalanista i, en conseqüència, molts dels carlins i catòlics catalanistes lleidatans també. Aquesta vessant del catalanisme moderat i catòlic –o del carlisme catalanista, si es prefereix– combregarà amb els postulats regionalistes de la Lliga anys després.

⁶⁴⁴ Per aprofundir en la figura de Manuel Roger de Llúria, vegeu: CLOSA, Francesc: “Manuel Roger de Llúria i el procés de renovació del carlisme lleidatà (1888-1917)”, a MONTAÑA, Daniel; RAFART, Josep (coord.): *La industrialització al Berguedà i el fenomen carlista. V Simposi d'Història del Carlisme. Avia. Dissabte, 13 de maig de 2017*, Centre d'Estudis d'Avia, Avia, 2017, pp. 195-222.

⁶⁴⁵ CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació...*, op. cit., p. 122.

⁶⁴⁶ És el cas, per exemple, del nucli integrista i tradicionalista de Tremp, el qual s'adhereix al Casal Nacionalista Català –representant de la Lliga–, per exercir oposició comuna vers els liberals i republicans, i col·laboren en el seu òrgan *La Conca de Tremp* (1919-1922). Vegeu: ARMENGOL, Josep: “El carlisme (1870-1871) i l'integrisme (1888-1918) trempolí. Continuïtat i persistència d'unes opcions polítiques marginals”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., p. 157.

⁶⁴⁷ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 298; LLADONOSA, Josep: *Història de la Ciutat...*, op. cit., p. 387.

⁶⁴⁸ BARRULL, Jaume: “Carlites i integristes...”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., p. 216.

fundament il·lustrades pels continguts d'*El Correo de Lérida*, *El Correo Leridano* (1910-1912) o *El Radical* (1910, 1913, 1916), entre d'altres.

En efecte, les dissidències, les escissions i els enfrontaments s'eternitzen al llarg del període i esdevenen el fil conductor principal de la raó d'ésser del sector socioperiodístic tradicionalista fins el règim dictatorial. Aquest escenari de crisi perpètua estimula la producció i la instrumentalització de nous títols també fora dels grans nuclis, com és el cas d'*Aires Llegitimistes* (1913-1915) de Ponts, de l'homònim editat entre 1916 i 1918 a la Seu d'Urgell a causa de la suspensió de l'anterior, i de l'*Heraldo de Urgel* –o *Herald d'Urgel*–⁶⁴⁹ (1918) dels carlins de Mollerussa. Aquest darrer, en una clara declaració d'intencions en el marc de l'agreujament del conflicte, apareix “[...] poc abans de la dissolució del Centre Jaumí i semblava un intent de treure pit davant els sectors que col·laboraven amb el catalanisme. [...]”⁶⁵⁰

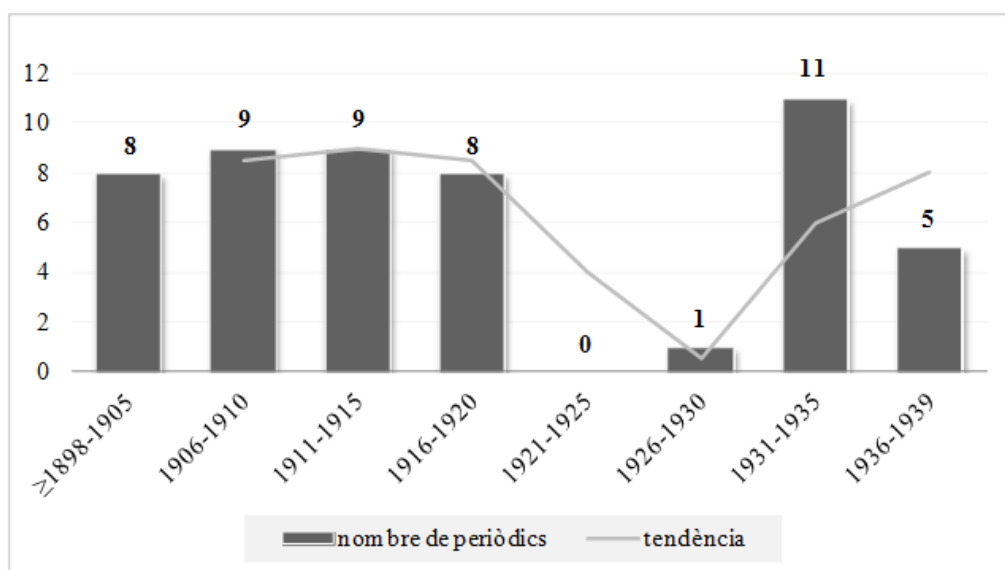
Amb relació als factors fins ara adduïts, la premsa tradicionalista i catòlica s'adreça, principalment, a combatre *l'enemic intern*, és a dir, a denunciar, criticar i atacar les altres famílies del moviment que combreguen idees divergents o actuen de manera discrepant vers allò *propi* o *genuí*, més que no pas, o no únicament ni predominant, a combatre *l'enemic extern* entès com la resta de forces polítiques i socials participants del joc restauracionista. Aquest fet evidencia, d'una banda, la pretensió homogeneïtzadora i dominadora de cada tendència *en se* i *per se* i, de l'altra, la manca d'efectivitat i capacitat –i, tal vegada, de voluntat i d'intenció política i partidista– inherent en el marc configurador del carlisme.

El gran esclat productiu de la premsa tradicionalista i catòlica es produeix amb l'adveniment de la Segona República, en consonància amb un nou intent de reunificació del moviment –que, tanmateix, es prova novament fracassat–, fet que exigeix un canvi estratègic i tàctic implementat també en el camp periodístic. En efecte, es produeix una ruptura editorial amb la premsa editada fins aleshores, en tant que de les 11 capçaleres en edició entre 1931 i 1935 només *El Diario de Lérida* es manté, mentre que les 10 restants són de nova creació (vegeu Taula 17 i Gràfic 15). El diari degà de l'integrisme provincial, però, no s'adequa a les demandes evolutives sociopolíticament requerides i

⁶⁴⁹ No s'ha trobat cap exemplar del periòdic i la bibliografia consultada no en precisa un títol concret.

⁶⁵⁰ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., p. 73.

s'acomiada de la palestra periodística el juny de 1931 assumint la seva obsolescència després de 46 anys d'edició i essent substituït per *El Correo* (1931-1936).⁶⁵¹

Gràfic 15. Continuïtat de la premsa tradicionalista i catòlica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

La definitiva incapacitat de reagrupament tradicionalista propicia que els diferents quadres engreixin les noves forces polítiques sorgides al llarg de la dècada, i els seus respectius òrgans escrits: des dels ultradretans i espanyolistes de la Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA), fins als catòlics d'Acció Popular, passant pels catalanistes conservadors de la Lliga o els democratacristians d'Unió Democràtica de Catalunya (UDC).⁶⁵² Per la seva banda, la testimonial Comunió Tradicionalista edita *Terra Ferma* (1932-1936), autoconsiderat *germà petit* d'*El Correo*, amb un lema prou revelador: “Dios, Patria y Santas Tradiciones que hicieron un día gran y gloriosa a la Nación Española, y también a la Cataluña de nuestros amores.”⁶⁵³

Certament, i en paral·lel a l'embranchida editorial republicana, es consolida la diversificació d'aquesta premsa amb exponents en 7 dels 11 municipis productors. Els títols de Cervera, Solsona, la Seu d'Urgell o les Borges denoten indubtablement l'arrelament i la fortalesa, resistents o actius, del tradicionalisme i del catolicisme en determinats indrets de la Plana i la muntanya, en els quals la simbiosi socioterritorial i ideològica resulta inherent i perpètua d'ençà el segle XIX. Tanmateix, és il·lustrativa

⁶⁵¹ *El Diario de Lérida*, 14/06/1931, any XLVI, núm. 14.945, p. 1.

⁶⁵² BARRULL, Jaume: “Carlites i integristes...”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., pp. 220-222; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 185-186, 190.

⁶⁵³ *Terra Ferma*, 22/10/1932, any I, núm. 1, p. 1.

l'absoluta absència de matrícules en el període 1936-1939, mentre que de les 5 revistes en edició 4 desapareixen amb anterioritat a l'alçament militar del juliol –*Terra Ferma* de Lleida, *Horitzó* (1932-1936) de les Borges, *Acció* (1932-1936) de Balaguer i *Acció Comarcal* (1931-1936) de Tàrrrega– i una, *El Correo*, n'és víctima (vegeu Gràfic 15).

La crucial participació del carlisme en la conspiració cívicomilitar del juliol de 1936 palesa l'extensió, l'estructura i la combativitat social i geogràfica de la seva força, tot i la manca de presència políticoelectoral, si bé la desorganització interna provoca el fracàs de la seva participació en l'alçament. Tanmateix, d'alguna manera la tradició carlocatòlica entronca amb el nacional-catolicisme imperant a partir de 1938 i amb el seu portaveu periodístic a Lleida, el diari falangista *La Mañana*.⁶⁵⁴

5. 2. 4. *Premsa i catalanisme*

La premsa catalanista comprèn fonamentalment les dues grans famílies polítiques que constitueixen i erigeixen el catalanisme al llarg del període: d'una banda, la tradició vuitcentista, patriòtica i renaixentista que evoluciona i desemboca en un noucentisme regionalista burgès i, de l'altra, la tradició republicana i d'esquerres, de base popular i camperola. A la demarcació, ambdues s'originen a Lleida i s'expandeixen pels principals nuclis de la Plana i per altres d'actius culturalment i política com Agramunt, Bellpuig o Ponts. En total s'han considerat 68 capçaleres catalanistes⁶⁵⁵, 18 de les quals s'editen a Lleida –el 26,47%–, mentre que de les 50 restants 9 es publiquen a Tàrrrega, 4 a Mollerussa, Balaguer, les Borges Blanques, Bellpuig, la Seu d'Urgell i Tremp, 3 a Cervera, 2 a Agramunt, Solsona i Sort, i 1 a Almacelles, Almenar, Artesa de Segre, Camarasa, la Granadella, la Pobla de Segur, Ponts i Verdú (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 2. 5.).

Les dades adduïdes determinen que en el global del període la premsa catalanista comprèn, d'antuvi, una major diversificació i implantació socioterritorials, de les quals se'n desprèn un arrelament prou significatiu del catalanisme vuitcentista i de la tradició periodística subjacent en l'imaginari individual i col·lectiu, fins ben bé els anys vint.

⁶⁵⁴ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 185-189; BARRULL, Jaume: "Carlismes i integristes...", a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes...*, op. cit., p. 227; CORNUDELLA, Joan: "Els Jocs Florals Jaumistes...", a *IV Trobada d'Estudiosos...*, op. cit., pp. 293-294; RUBIÓ, Josep: *La Guerra Civil a les Garrigues. De la revolució a l'ocupació franquista (1936-1939)*, Pagès Editors, Lleida, 2011, p. 20; LLADONOSA, Josep: *Història de la Ciutat...*, op. cit., p. 418.

⁶⁵⁵ S'ha desestimat la inclusió de revistes associatives i d'altres entitats de caire musical, excursionista, sardanístic, estudiantil, etc. atesa la manca de vinculació o de components politicoideològics concrets.

Destaca també la consolidació de Tàrraga com la segona ciutat productora de premsa catalanista de la província, atès l'arrelament de la tradició catalanista a cavall del XIX i XX, d'acord amb Capdevila⁶⁵⁶, amb la constitució de l'Agrupació Catalanista (1899) – l'òrgan de la qual és *El Àguila Tarregense/L'Àliga* (1899-1900)–, i de la Lliga Catalanista d'Urgell i de Segarra (1903). Amb tot, els ritmes, les dinàmiques, les intensificacions i els retraïments són particulars en cada cas i evolucionen també diferenciadament: d'una banda, són més marcats, decidits i definits a la Plana i, de l'altra, es produeixen amb major retràs, dificultat i desordre a la muntanya.

En definitiva, els tres grans períodes de proliferació d'aquesta premsa a la demarcació s'esdevenen en primer terme a cavall del XIX i XX i entre 1914 i 1923 –tot coincidint amb l'establiment de la Mancomunitat i l'impuls cultural i nacional que genera– i, de manera massiva i definitiva, amb la Segona República –en consonància amb una diversificació generalitzada abraçant 14 dels 20 municipis productors– (vegeu Taula 18).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Agramunt					2			
Almacelles							1	
Almenar	1							
Artesa de Segre						1		
Balaguer			1	2	1			
Bellpuig			1		1		2	
Borges Blanques, Les				2			2	
Camarasa							1	
Cervera	1					1	1	
Granadella, La							1	
Lleida	6	3		1	2	2	3	1

⁶⁵⁶ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)...*, op. cit., pp. 476-477, 480-481.

Mollerussa	1			1	1		1	
Pobla de Segur, La			1					
Ponts					1			
Seu d'Urgell, La				1	1	1	1	
Solsona			1				1	
Sort				1			1	
Tàrrrega	1		1	1	2		3	1
Tremp	1	1		1			1	
Verdú							1	
TOTAL	11	4	5	10	11	5	20	2

Taula 18. Edició de premsa catalanista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

El fenomen del catalanisme, que experimenta una clara refracció a Ponent i a la Catalunya Nova entre les darreries del XIX i les primeries del XX⁶⁵⁷, es caracteritza en aquest anys per esdevenir un moviment eminentment social, cultural i literari amarat d'un modernisme vuitcentista d'arrel folklòrica i jocfloralista, encara en puixança a la demarcació.⁶⁵⁸ El catalanisme polític inicia la seva vertebració a l'entorn d'aquests fenòmens i de revistes com *Lleyda Catalana* (1899) de l'Associació Catalanista, *La Veu del Segre* (1899-1905) dels regionalistes adherits a la Lliga, *La Comarca de Lleyda* (1897-1899, 1900-1903) de l'Associació Catalunya, o *Lo Campanar de Lleyda* (1901-1902) del catalanisme conservador i carlista.⁶⁵⁹ Arreu de la demarcació, apareixen també *La Veu de la Montanya* (1903-1905) a Tremp, *La Veu de la Segarra* (1903-1904) a Cervera o *La Comarca de Urgel* (1896-1905) a Mollerussa.

⁶⁵⁷ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrrega (1898-1923)...*, *op. cit.*, pp. 478-479.

⁶⁵⁸ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, *op. cit.*, pp. 137-141, 151, 179-180; LLADONOSA, Josep: *Història de la Ciutat...*, *op. cit.*, pp. 380-381; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, *op. cit.*, pp. 75-77; CORNUDELLA, Joan: "Els Jocs Florals...", a *IV Trobada...*, *op. cit.*, pp. 291-310; CORNUDELLA, Joan: "L'aportació de la cultura urgellenca...", a *URTX...*, *op. cit.*, pp. 237-241; CORNUDELLA, Joan: "Les revistes comarcals...", a *URC...*, *op. cit.*, pp. 75-83.

⁶⁵⁹ BORRELL, Josep: "La construcció...", a *URC...*, *op. cit.*, p. 44.

El cada cop més eixamplat i vertebrat teixit associacionista, principalment aixoplugat en la Unió Catalanista i les entitats adherides⁶⁶⁰, avança –prudentment però eficaç i decidida– cap a la participació, consagració i massificació sociopolítiques i electorals del moviment. Tanmateix, l'esclat definitiu es produeix amb Solidaritat Catalana (1907) i, bàsicament, amb l'aparició i consolidació del republicanisme nacionalista d'esquerres –Joventut Republicana de Lleida– com a bastió central del catalanisme polític a Ponent.⁶⁶¹ En aquest sentit és paradigmàtic l'apropament del diari republicà lleidatà *El Ideal* al nacionalisme de JRLI, per ser-ne l'òrgan oficial a partir de 1910.⁶⁶²

En definitiva, els fenòmens adduïts es reflecteixen diàfanament en el caràcter i el volum de la premsa catalanista d'inicis de segle, com també en el seu grau de diversificació i implantació. No obstant això, la producció de títols pateix una forta recessió entre 1906 i 1915 fruit, en part, del retraïment polític provocat per la desfeta de Solidaritat Catalana i al rèdit polític recuperat, en conseqüència, per les forces dinàstiques. A partir de 1916 i fins el 1925 la producció es reprèn irrefrenablement assistint a la matrícula de 21 publicacions en aquesta dècada (vegeu Taula 18), coincidint no gratuïtament amb els efectes de l'obra de la Mancomunitat, la qual s'adreça al ple recobriment de la cultura, la llengua, la consciència i la identitat nacionals.

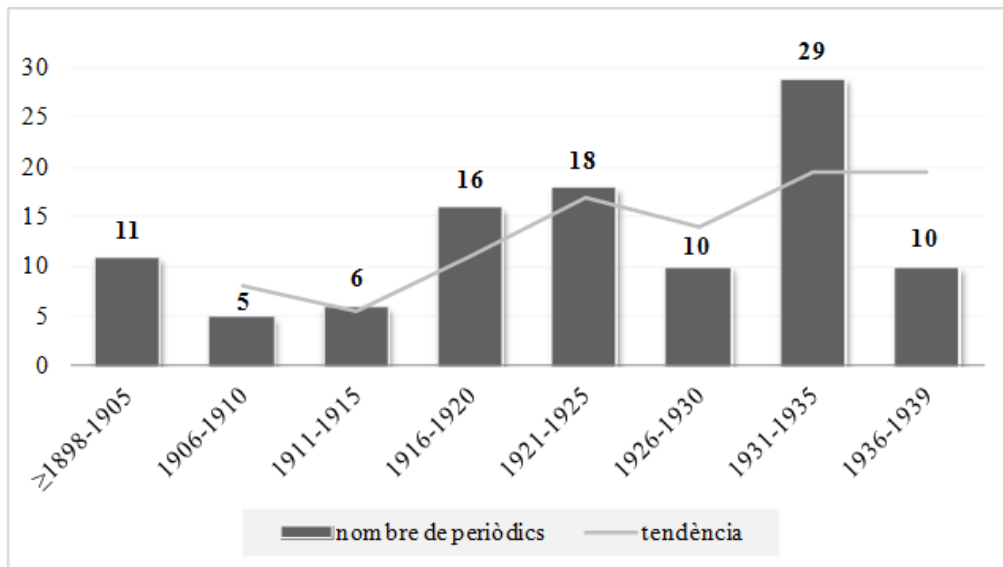
Si bé la instauració del règim dictatorial delma clarament el sector editorial catalanista retornant-lo als nivells productius dels anys deu, el manteniment i el sorgiment de premsa de tipus cultural –neorenaixentista i noucentista– n'evita la desaparició. Talment, el volum de la premsa resol que la seva trajectòria és breu almenys fins els anys quinze i endavant, atès que els valors concentracionaris de cada quinquenni són engreixats, molt pronunciadament, per les altes produïdes i no pels periòdics en edició provinents d'etapes anteriors (vegeu Gràfic 16). De fet, els cinc títols més longeus no apareixen fins aquests anys i s'editen fora de Lleida, quatre a Balaguer i Bellpuig –

⁶⁶⁰ La Unió Catalanista (1891) neix amb la pretensió d'aglutinar les entitats i associacions catalanistes sense intencions de participar activament en el joc polític. Tanmateix, a inicis de segle s'acosta progressivament i decidida a la lògica política i s'acaba constituint com a partit catalanista nacionalista radical, fet que propicia una escissió de la facció menys radicalitzada i més possibilista, embrió de la Lliga Regionalista a Lleida, que constitueix la *Munió Catalanista L'Avenç* i edita *La Veu del Segre* (1899-1905), que n'esdevé l'òrgan.

⁶⁶¹ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Joventut Republicana...*, op. cit., pp. 34-37; BORRELL, Josep: "La construcció...", a *URC...*, op. cit., p. 44; La trajectòria del republicanisme nacionalista a Lleida i a la demarcació a *Premsa i republicanisme*.

⁶⁶² SOL, Romà; TORRES, Carme: *Joventut Republicana...*, op. cit., pp. 39, 68-70.

respectivament, *La Fals* (1912-1926)⁶⁶³ i *Pla i Muntanya* (1925-1936) i *Lo Pla d'Urgell* (1912-1921) i *Lo Pregoner* (1921-1936)– i un a Tàrrrega –*Crònica Targarina* (1921-1937)–. Quant a Lleida, l'únic exponent amb una trajectòria equiparable és *El Ideal*, mentre que *El Pallaresa* es considera catalanista únicament en dues etapes: entre 1895 i 1906 i en el bienni 1918-1919.

Gràfic 16. Continuïtat de la premsa catalanista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

En efecte, d'acord amb Sol i Torres⁶⁶⁴, la reaparició del cultiu nacionalista permet de recuperar la confiança ciutadana en la capacitat de governar i d'autogovernar-se, fet que afavoreix i accelera la penetració i la consolidació del nacionalisme regionalista conservador arreu de la província com a força política de primer ordre. En aquest sentit, cal contemplar el sorgiment d'una nova dicotomia político-electoral entre governamentals i autonomistes, substituint el joc monarquico-republicà preexistent. Aquests fenòmens es palesen en l'aparició de noves capçaleres regionalistes però també en la reorientació de títols en edició.

Quant a la pugna autonomista/regionalista entre liberals i lligaires, aquesta és clarament personificada en l'encesa disputa mantinguda el 1918 pel periodista junedenc Miquel Capdevila Rosinach, director d'*El Pallaresa*, i Joan Rovira Agelet, líder dels liberals lleidatans, President de la Diputació, director d'*El País* i exdirector de l'anterior.⁶⁶⁵ En

⁶⁶³ Per bé que a partir de 1918, quan esdevé òrgan del Sindicat Agrícola, bescanvia progressivament el component catalanista original pel catòlic propi de l'entitat.

⁶⁶⁴ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., pp. 208-209, 239-240, 264-265.

⁶⁶⁵ Per conèixer i aprofundir sobre la qüestió, així com sobre la figura i la trajectòria de Capdevila, vegeu: AIXALÀ, Albert (ed.): *Miquel Capdevila. Joguina de la contradicció. Tria d'articles (1918-1939)*, Fonoll, Juneda, 2016, pp. 127-146.

efecte, *El Pallaresa*, històric diari liberal, esdevé òrgan de la Lliga de l'abril de 1918 a l'octubre de 1919, tot coincidint amb l'etapa directiva de Capdevila. Aquest, convençudament nacionalista, empra el diari, entre d'altres, com a palestra pública per bescantar durament Rovira, el seu partit i el seu òrgan escrit. Consegüentment, el líder liberal es querella contra Capdevila per injúries per les quals és condemnat a 3 anys, 3 mesos i 21 dies de desterrament a més de 50 quilòmetres de Lleida, i al pagament de 250 pessetes en concepte d'indemnització pels danys infligits. Amb tot, Capdevila comprèn un distingit estil periodístic, personal i humà, tot fent ús d'un discurs i d'una acció intel·ligentment subtils, transparents i punyents:

“Se'ns ha notificat que en Rovira es querella contra mi per suposades injúries en un dels articles que tan bon acolliment han trobat en la consciència pública de totes les terres lleidatanes. Estic del tot tranquil i confiat en la rectitud del jutge. Això de veure injúries on no n'hi ha és un privilegi de certs cacics.

En canvi, no penso querellar-me per les que m'ha dirigit el diari de les desferres caciquistes [en referència a *El País*]. Aquestes injúries m'honoren.

Això no serà obstacle per a que segueixi dient veritats sense tenir en compte que agradin o no a en Rovira. Sortosament l'apreciació moral de les coses que tenen les persones de recta consciència és ben distinta de la que podria mortificar-me.

S'havia provat tot per a fer-me callar. Només faltava això. Però aquest recurs de caciquet despietat haurà [sic] el mateix efecte que totes les altres maniobres.

Per la meua part, rient o seriós, seguiré endavant.”⁶⁶⁶

En definitiva, el conjunt de la premsa catalanista experimenta a l'entorn dels anys vint una incipient i primerenca diversificació i generalització, atès que apareixen els primers títols en la majoria de localitats, també en aquelles mancades de producció periodística prèvia com Sort o la Pobla de Segur. Certament, doncs, el fervor del ressorgir catalanista connecta directament amb la planificació i la projecció del teixit comunicatiu i informatiu de la província que, d'altra banda, no es consolida ni es massifica fins els anys trenta. Tanmateix, cal no oblidar la rellevància política, social, cultural i periodística de la tradició republicana nacionalista a la demarcació, que en els anys previs a la dictadura també emprèn una diversificació productiva atès, en bona mesura, el seu lideratge sociopolític i cultural a Lleida, les Borges Blanques, Balaguer o Tàrraga.

El denominador comú de les capçaleres editades en aquests anys respon a (re)connectar la tradició del catalanisme vuitcentista i noucentista amb la simbologia, l'imaginari i la realitat identitaris, lingüístics i patriòtics creixents, tot adduint la defensa del progrés i de la regeneració de la vida ciutadana en la seva màxima esplendor. La principal

⁶⁶⁶ *El Pallaresa*, octubre de 1918 (data incerta), citat per AIXALÀ, Albert (ed.): *Miquel Capdevila...*, op. cit., p. 141.

diferència, altrament, és el grau d'implicació política i ideològica i d'exhibició d'un component tel·lúric, fins i tot, més o menys explícit en cada cas. Malgrat això, l'adveniment de la dictadura atura dràsticament la dinàmica productiva del sector, atès que de les 18 revistes en actiu entre 1921 i 1925, només 5 es mantenen d'ençà 1923. Talment, 4 de les 10 en edició en el quinquenni següent no es matriculen fins el bienni 1929-1930, això és a les acaballes del règim, fet que confirma la liquidació dels volums de la premsa catalanista en aquesta dècada.

La recuperació democràtica i la materialització republicana impulsen el recobriment del catalanisme en la seva màxima expressió, també en l'àmbit socioperiodístic, tot assistint a la culminació de l'esclat productiu que a més esdevé massificat i diversificat netament en termes moderns. En efecte, quant a les altes editorials, el nombre de produccions es quadruplica respecte al quinquenni anterior tot passant de 5 a 20 matrícules, mentre que en relació amb el volum de premsa els valors pràcticament es tripliquen, tenint en compte les 10 revistes vigents en el període 1926-1930 per les 29 dels anys 1931-1935 (vegeu Taula 18 i Gràfic 16). Quant a la diversificació territorial, aquesta estimula novament l'aparició de capçaleres en municipis sense tradició periodística catalanista i sense tradició periodística prèvia en general, fet que també impulsa i determina la decisiva eclosió i penetració del republicanisme nacionalista a la muntanya lleidatana.

Amb tot, ben segur no és pas gratuït que la majoria de revistes vinculin fervorosament els components republicà i catalanista i s'adhereixin a l'ERC, la novella i flamant nova força política catalana: des de 1930 es produeixen 24 periòdics dels quals 15 estan vinculats a aquesta i a Acció Catalana Republicana (ACR), fonamentalment.⁶⁶⁷ Tanmateix, el 1936 només apareixen dos nous periòdics, vinculats en aquest cas al catalanisme de dretes lligaire, *Orientacions* de Lleida i *La Veu de Tàrraga*, per bé que cap dels dos supera el Cop d'Estat del juliol (vegeu Taula 18). Altrament, dels 10 títols en edició entre 1936 i 1939 únicament 3 són vigents durant la Guerra Civil, *L'Ideal* de Lleida, *Crònica Targarina* i *L'Avenç* de Bellpuig (1932-1938), mentre que els 7 restants desapareixen prèviament a l'alçament militar o com a conseqüència del mateix (vegeu Gràfic 16).

⁶⁶⁷ A més, si en l'òrbita republicano-nacionalista també considerem revistes com *Lleida*, *Vida Lleidatana*, *Pla i Muntanya* o *Crònica Targarina* –amb un component polític o polititzat originalment poc explícit–, són 19 de 24 les produccions d'aquesta tendència en aquests anys.

5. 2. 5. *Prensa i obrerisme*

En referir-nos a la premsa obrerista, ho fem a aquella premsa de combat politicoideològic, sindical i classista que depèn o es vincula a les distintes tendències que prefiguren el moviment obrer i, en conseqüència, a les forces polítiques que les representen en cada moment històric. En aquest sentit, les principals concepcions ideològiques que enquadren l'obrerisme i n'editen capçaleres, són el socialisme, el comunisme i l'anarquisme. D'altra banda, però, també apareix premsa obrerista associativa editada per federacions o agrupacions obreres amb una tendència ideològica molt determinada.⁶⁶⁸ Finalment, en el marc de la guerra de 1936-1939 apareixen tres títols publicats per brigades i divisions de l'Exèrcit Republicà que, alienes a qualsevol vincle orgànic partidista, evidencien un obrerisme que les distingeix de la resta de revistes bèl·liques i militars: *Vida Nueva* (1937) –fidel al socialisme soviètic–, *Superación* (1937-1938) –d'orientació marxista i frontpopulista– i *Nueva Era* (1938) –d'ideologia comunista–.⁶⁶⁹

En definitiva, s'han comptabilitzat 44 publicacions obreristes a la demarcació, repartides en 7 municipis, de les quals 36 s'editen a Lleida –81,81%–, 2 a Agramunt i a Balaguer i 1 a Tremp, Cervera, Tàrraga i La Fuliola, respectivament (vegeu-ne la relació de títols a l'Annex 2. 6.). Aquestes dades ens permeten de consignar que Lleida esdevé la capital de l'obrerisme ponentí i provincial, degut, en part i sobretot, a la seva condició de seu dels partits, sindicats i federacions adduïts, així com a la seva influència socioterritorial en aquest àmbit. Així doncs, la premsa obrera provincial s'assimila indiscutiblement a la premsa obrera lleidatana fins que no es produeix la tímida diversificació editorial als anys trenta, l'endarreriment de la qual –en comparació amb la resta de premsa política de la demarcació– delimita una producció circumscrita a la Plana –el títol trempolí no s'edita fins el 1937–. Així mateix, l'esclat productiu d'aquesta premsa es consolida durant la Guerra Civil (vegeu Taula 19).

Igualment, ideològicament cal assenyalar el predomini de les capçaleres socialistes, amb 14 revistes –el 32,55%–, mentre que tant la premsa comunista com la vinculada a

⁶⁶⁸ És el cas, per exemple, de la Federació Local Obrera de Lleida (FLO), adherida als anys trenta a la CNT, o de la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyança (FETE), sota el paraigües del PSUC durant la Segona República. Vegeu: LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària. 100 anys de moviments llibertari a Lleida*, Confederació General del Treball-Federació Intercomarcal de Lleida, Lleida, 2011, pp. 64-65; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 199.

⁶⁶⁹ SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., p. 479.

associacions i entitats obreres compten amb 7 títols respectivament –el 16,28%–. Finalment, l’anarquisme produeix 5 exponents –l’11,62%– essent la tendència més minoritària en l’aspecte editorial, fet que contrasta categòricament amb el seu arrelament i predomini en el sí del moviment obrer provincial, sobretot a partir dels anys deu i quinze.⁶⁷⁰

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Agramunt							1	1
Balaguer							2	
Cervera								1
Fuliola, La							1	
Lleida	1		2	2	1	3	9	18
Tàrrrega								1
Tremp								1
TOTAL	1	0	2	2	1	3	13	22

Taula 19. Edició de premsa obrerista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

En aquest sentit, si bé la Restauració suposa per l’obrerisme un context de repressió i clandestinitat que el delma, a inicis del XX comprèn uns anys de reconsideració i reorganització que li permeten un incipient renaixement finalment materialitzat en la constitució de Solidaritat Obrera (1907).⁶⁷¹ La vertebració de la consciència col·lectiva obrera, classista i sindicalista influeix enormement en la –minsa– intensificació editorial esdevinguda als anys deu, únicament produïda a Lleida. Aquesta s’inicia amb força a partir de la Setmana Tràgica (1909) quan la consolidació de l’anarcosindicalisme propicia la constitució d’organitzacions obreres pròpies que vetllin pels interessos dels treballadors.⁶⁷² L’augment i la consolidació definitius del moviment obrer al ponent català es produeixen a l’entorn de la CNT (1910), per bé que la tothora cendent

⁶⁷⁰ LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària...*, op. cit., p. 51; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 74, 98-102.

⁶⁷¹ Federació obrera i sindicalista sorgida a Barcelona que originalment aglutina tendències socialistes, anarquistes, republicanes radicals i nacionalistes, que s’estructura a nivell català i que es manté fins la fundació de la CNT (Confederació Nacional del Treball) el 1910. LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària...*, op. cit., pp. 36-37.

⁶⁷² LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària...*, op. cit., pp. 43-44; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 75.

heterogeneïtat obrera incentiva i afavoreix l'aparició de títols vinculats a les federacions i entitats obreres que van sorgint, entre les quals destaca Federació Obrera que es pretén la casa comuna de totes les societats obreres locals i edita *El Obrero Leridano* (1915-1917).

Amb tot, l'esclat sindicalista i la seva ràpida expansió territorial resulten més abundants i efectius que no pas els de la seva premsa. D'acord amb Eva Lega, Javier López i Jordi Soldevila⁶⁷³, apareixen sindicats de ferroviaris, d'impressors, de cambres, i molts d'altres, a Lleida, Tàrraga, Mollerussa però també a localitats més petites i adormissades fins aleshores com Seròs, Bellpuig, les Borges Blanques o Juneda, per exemple. En efecte, el moviment obrerista lleidatà madura i vigoritza en aquests anys i, sota l'aixopluc de l'anarcosindicalisme, “[...] comptà amb dirigents ardits, fou combatiu i incidí en la vida ciutadana [...]”⁶⁷⁴ No obstant això, s'ha palesat com la seva rectoria sociopolítica i ideològica no s'imprimeix en cap cas en el camp editorial i els exponents editats es caracteritzen per una trajectòria breu i sovint inestable.

De fet, l'anarquisme no torna a comptar amb premsa afí fins que apareix *Regeneración* (1921), essent la darrera publicació obrera editada abans de la dictadura. Aquesta revista, propera a la Federació Anarquista Ibèrica (FAI)⁶⁷⁵, combat el sindicalisme entès com a instrument d'estat i com a eina legal i d'estabilitat en la societat burgesa. En conseqüència, aposta imperiosament pel sindicalisme revolucionari entès com a pas previ per a la implantació del comunisme llibertari.⁶⁷⁶ Entretant, però, els socialistes lleidatans s'erigeixen com el principal oponent de l'anarquisme en el sí del moviment obrer, al qual pretenen disputar-li'n el lideratge. Aquest fet, immers en l'efervescència reorganitzadora de l'obrerisme a Ponent i en les disputes internes pel seu control estratègic i ideològic, és causa i conseqüència del candent context de crisi sistèmica sociopolítica, de la presa de consciència de la classe treballadora i de les discrepàncies sociopolítiques i econòmiques sorgides amb la Gran Guerra.

En definitiva, els anys previs a la dictadura resten marcats per una nova reordenació del sindicalisme obrerista, el qual inicia una progressiva decantació i basculació cap al comunisme sindicalista revolucionari representat editorialment per *Lucha Social* (1919-

⁶⁷³ LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària...*, op. cit., pp. 46-48.

⁶⁷⁴ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 153.

⁶⁷⁵ LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària...*, op. cit., p. 60.

⁶⁷⁶ *Regeneración*, 4/06/1921, Any I, núm. 1, p. 1.

1922).⁶⁷⁷ La cristallització del mateix es palesa consegüentment en la definitiva confluència constitutiva del Bloc Obrer i Camperol (BOC) el 1930.⁶⁷⁸ No obstant això, la paràlisi discursiva i d'acció i la consegüent clandestinitat imposada al moviment obrer al llarg de la dictadura n'obstaculitzen i el delmen novament la seva vertebració i organització, fet que es palesa clarament en l'absència de premsa obrera en aquests anys. En efecte, les 3 revistes aparegudes en el període 1926-1930 (vegeu Taula 19) es matriculen realment en el bienni 1929-1930, en uns anys d'incipient reorganització obrerista que esdevé definitiva i convincent arran de la proclamació republicana: la portaveu dels ferroviaris lleidatans adherits al sindicat socialista UGT *La Señal* (1929-1930), l'anarquista *Justícia* (1930) i la comunista *L'Espurna* (1930-1931).

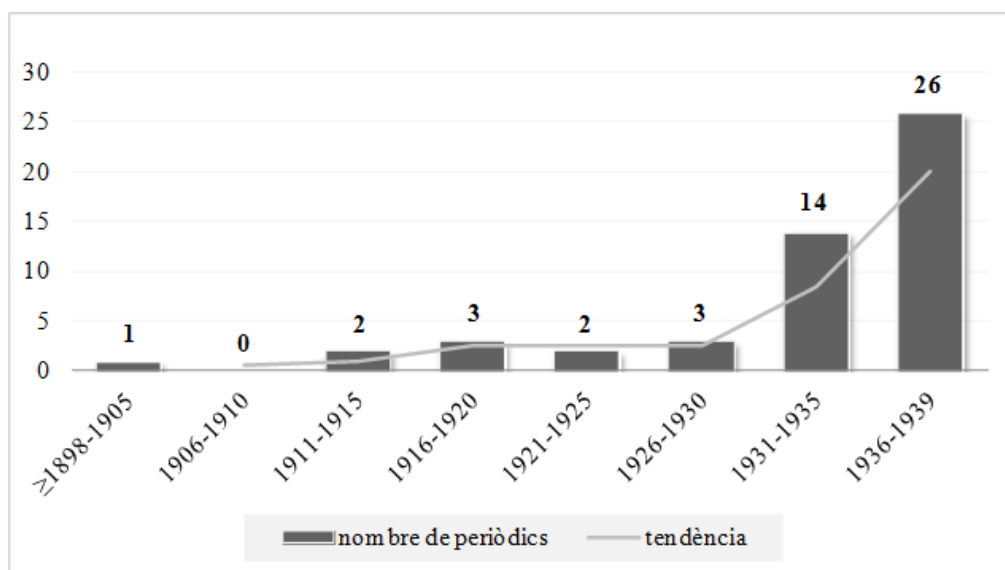
En efecte, aquestes primeres produccions empreses a les darreries del règim representen el preludi al primer i únic gran esclat editorial d'aquesta premsa a la demarcació, esdevingut als anys trenta en consonància amb el primer i únic episodi de diversificació territorial. Així, el nombre d'altres del període 1931-1935 suposen més del triple en relació amb les produïdes en el quinquenni 1926-1930, i les matriculades en els anys 1936-1939 gairebé doblen les aparegudes durant l'etapa republicana prebèl·lica (vegeu Taula 19). Aquest fet il·lustra la total i completa conscienciació, radicalització, socialització i politització del moviment obrer, bo i en paral·lel a la completa democratització, politització i diversificació social.

Malgrat tot, la intensificació productiva no aporta una major solvència i trajectòria empresarials als títols apareguts, els quals es segueixen caracteritzant per la inestabilitat, la brevetat i l'acció conjuntural. Això es demostra irrefutablement tot comparant els valors editorials amb el volum productiu: en els anys 1931-1935 només 1 de les 14 capçaleres en edició prové de la dictadura –la comunista *L'Espurna*–, mentre que en el període 1936-1939 només són 4 les revistes que es mantenen de l'etapa anterior (vegeu Gràfic 17). Tanmateix, dues d'aquestes quatre ho fan editant en segona època reapareixent l'estiu de 1936 després d'haver experimentat una llarga interrupció temporal i consegüentment una discontinuïtat editorial, amb relació a la seva primera

⁶⁷⁷ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 98-102; Una bona anàlisi sobre el contingut de *Lucha Social* a BARRULL, Jaume: *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*, Ajuntament de Lleida, Quaderns de divulgació ciutadana, col·lecció La Banqueta, núm. 14, Lleida, 1990, pp. 13-24.

⁶⁷⁸ LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària...*, op. cit., pp. 64-68; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 213.

etapa: l'anarquista lleidatana *Acracia* (1933-1934, 1936-1938) i l'òrgan del BOC de Balaguer *Avant* (1931-1932, 1936).⁶⁷⁹

Gràfic 17. Continuïtat de la premsa obrerista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Efectivament, doncs, la continuïtat editorial d'ambdues revistes es palesa desautoritzada si es comprèn de manera estricta com una empresa periodística d'edició constant i inalterable. Tanmateix, la naturalesa d'ambdós casos propicia que la continuïtat es concebi com el manteniment i la dignificació prolífics d'una realitat concreta, d'un moviment espiritual i ideològic, representada per la segona època d'una publicació anteriorment editada i reconeguda. Amb tot, al llarg dels anys trenta s'assisteix a la completa i efervescent radicalització política i ideològica republicana de les federacions i organitzacions de treballadors originalment no vinculades a cap força política, fet que es palesa nítidament en el compromís, la determinació i la vehemència de l'anàlisi d'*Escola...* (1935-1936), òrgan dels treballadors de l'ensenyança, el febrer de 1936:

“Estem en plena febre electoral. El dia 16 de febrer dos grans fronts lluitaran acarnissadament. El front monàrquic-clerical-cedista. I el front obrer-republicà d'esquerres. El front del poble i el front de la reacció negra. Dos fronts, dos programes, dos règims. Ningú pot quedar al marge de la lluita. I menys el mestre. Tots dempeus. Llitem al costat del front que defensa: la creació d'escoles. El laïcisme. I la dignificació

⁶⁷⁹ El 10 de juny de 1932 apareix l'homònima *Avant* a Lleida que, a més d'ésser l'òrgan del BOC a la província, també s'acredita com a òrgan de la Federació Comunista Ibèrica (FCI). En cap cas, però, es pot contemplar com a segona època de la publicació balaguerina, si bé sembla òbvia la relació entre ambdues i, més concretament, entre la desaparició de la primera el maig de 1932 i l'aparició d'aquesta un mes després. Probablement, la raó sigui l'estratègia sociopolítica seguida pel BOC amb la intenció de créixer en ressò i accessibilitat com a força política, tot aprofitant també l'impuls de la FCI i d'un òrgan de premsa propi d'àmbit provincial.

moral i material del Magisteri. Pel triomf del dia 16 de febrer! Vota i propaga el front obrer-republicà d'esquerra.⁶⁸⁰

L'absoluta consolidació, intensificació i massificació de la premsa obrerista a la demarcació es produeix indiscutiblement amb l'esclat revolucionari propiciat per l'alçament militar del juliol i el seu consegüent fracàs al país. La seva instrumentalització en termes moderns s'esdevé en paral·lel a la definitiva vertebració del moviment antifeixista i revolucionari, a redós del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), les seves joventuts (JSU) i el seu sindicat, la UGT. En efecte, aquests són els principals productors de premsa obrerista durant el conflicte en contraposició amb la desaparició d'exponents anarquistes i la minsa però destacable producció comunista, en els millors dels casos vigent fins que el maig de 1937 es procedeix a la persecució i il·legalització del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM).

⁶⁸⁰ *Escola...*, febrer de 1936, Any II, núm., 7, p. 1.

6. LA PREMSA PER COMARQUES. PREMSA I REALITATS COMARCALS

En aquest capítol es procedeix a l'exposició i l'anàlisi del dinamisme temporal, la implantació territorial i els models de periodicitat de la premsa editada a cada una de les comarques i territoris de la demarcació de Lleida, bo i conjuminant-ho amb els distints ritmes i dinàmiques d'assentament, desenvolupament i evolució de la moderna cultura de masses i la seva incidència en la vertebració i la constitució de la societat de masses de cada comarca, si s'escau. Amb tot, l'anàlisi es regeix i s'assenta en la divisió *macro* establerta en relació amb les tres grans realitats diferencials de la demarcació, també en l'àmbit socioperiodístic: les comarques de la Plana –exceptuant el Segrià–, les comarques de la muntanya, l'Alt Pirineu i l'Aran, i la comarca del Segrià capitanejada, apropiada i assimilada per la ciutat de Lleida.

En aquest sentit, cal recordar que s'ha respectat l'actual ordenació i administració territorials, comarcals i provincials, així com la possible disposició de múltiples categories periodístiques i freqüències editorials d'un mateix títol adduint la pròpia naturalesa empresarial, d'una banda, i les modificacions de la periodicitat si s'escau, de l'altra. En definitiva, cada comarca inclou una taula que reflecteix l'alta editorial de cada capçalera i una gràfica que mostra el volum i la continuïtat temporal de les mateixes, per quinquennis, determinant les intensificacions, els retraïments, la tendència i les dinàmiques productives en cada cas. L'anàlisi particular de les periodicitats i les categories comarcals també s'acompanya d'una gràfica que n'exposa les relacions i confluències, comprenent les possibles multiplicitats adduïdes. Finalment, es remet al lector al catàleg de premsa elaborat per a consultar la descripció analítica i exhaustiva de cada un dels 469 títols provincials.

6. 1. La premsa a les comarques de la Plana

6. 1. 1. La premsa a les Garrigues

La comarca de les Garrigues, situada a l'extrem sud-est de la demarcació de Lleida, delimita al nord amb el Pla d'Urgell i l'Urgell, al sud i a l'est amb la província de Tarragona i a l'oest amb el Segrià. Des de mitjan segle XIX, es caracteritza per un comerç i una indústria centrats en la producció ametllera, cerealística, vinícola i,

principalment, oleícola. Tanmateix, però, la seva història contemporània està marcada pel Canal d'Urgell (1862) i els seus efectes socioterritorials, els quals acceleren una clara dualitat comarcal entre la zona nord –l'àrea regada beneficiària de les infraestructures i les comunicacions subjacents– i la zona central i meridional –l'àrea no regada–.⁶⁸¹ En aquest sentit, la proliferació de les terres de regadiu al septentrió garriguenc permet nous cultius i contribueix a la consolidació de les Borges “[...] com a centre productiu i demogràfic de les Garrigues [...]”⁶⁸²

Malgrat l'especialització oliverera experimentada, la crisi finisecular de la fil·loxera en limita el potencial i en dificulta la innovació tècnica, per bé que l'impuls del nord comarcal n'atenua els efectes i afavoreix indiscutiblement un augment demogràfic que esdevé del 13% entre 1887 i 1920. A partir d'aquesta data, però, l'elevada emigració de mà d'obra provoca la pèrdua de més d'un miler d'habitants en deu anys –32.600 el 1920; 31.500 el 1930–, d'acord amb Josep Joan Mateu, Marc Macià i Barrull.⁶⁸³ Quant a les Borges, la dinàmica és similar atès l'increment demogràfic palesat entre 1887 – 3.816h– i 1910 –4.772h–. Si bé el 1920 la ciutat redueix efectius –4.587h–, aquest fet és reverteix durant la Segona República, “[...] de manera que el 1936 el conjunt de la població borgenca havia augmentat fins als 4.654 habitants [...]”, en paraules de Macià Farré.⁶⁸⁴ La recuperació i l'algidesa de la indústria oleícola al llarg del període d'entreguerres hi coadjuva decisivament, tot consolidant-se com l'estendard del desenvolupament econòmic i demogràfic de les Garrigues.

En l'àmbit sociopolític, la tradicional fortalesa i anquilosament dels dinàstics al districte domina el joc polític i electoral fins que Francesc Macià hi guanya les eleccions encapçalant Solidaritat Catalana, tot encetant una nova etapa hegemònica durant la resta del monarquisme (1907-1923). Tanmateix, entre les darreries dels vuitantes i les primeries dels norantes del XIX apareixen els primers quadres republicans i catalanistes –les Borges, la Granadella, Juneda, etc.–, d'una banda, i carlins i tradicionalistes –les

⁶⁸¹ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 24, 27-28.

⁶⁸² *Ibidem*, p. 41.

⁶⁸³ MATEU, Josep Joan: “El cooperativisme agrari a les Garrigues: gènesi i evolució a Llardecans i Maials (1880-1962)”, a *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 34, Barcelona, 1996, p. 80; MATEU, Josep Joan: *Terra i treball a les Garrigues: el procés d'especialització oliverera, 1850-1950. Història d'un fracàs?*, Pagès editors, Lleida, 1996, pp. 15-16, 203-212; MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 22-24, 29; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 36.

⁶⁸⁴ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., p. 34.

Borges, Arbeca, Llardecans, Juneda, etc.–, de l'altra. Ambdós moviments representen i il·lustren l'eix dreta-esquerra local i comarcal al llarg del període.⁶⁸⁵

Quant al sector editorial i periodístic, a les Garrigues es produeixen 17 capçaleres entre 1898 i 1939 distribuïdes en 6 municipis, la meitat dels quals s'ubiquen a l'àrea regada: les Borges Blanques, Arbeca i Juneda. El principal nucli editor de premsa és la capital, tot produint 10 títols en tot el període –el 58,82%–, mentre que Arbeca i Juneda n'editen 2 respectivament. Les altres tres localitats, situades a l'àrea no regada, són l'Albi, la Granadella i la Pobla de Cérvoles, amb un únic títol en cada cas. Tanmateix, el dinamisme demogràfic, polític, cultural i territorial de la zona nord de la comarca, i principalment de les tres poblacions consignades, no s'evidencia en cap cas en l'activitat editorial, atesa la seva inexistència fins el 1909. Aquest fet és revelador i determina, en certa manera, que les Garrigues i les Borges esdevinguin –com es veurà– la comarca i la capital de la Plana amb menys periòdics editats en tot el període. La pèrdua demogràfica experimentada als anys deu i l'estancament del decenni posterior, que eixampla les dinàmiques i els ritmes desiguals amb la resta de capitals comarcals –Lleida apart–, afecten el potencial i el progrés econòmic del territori, l'estructuració política de la societat –la qual en resulta debilitada– i la seva massificació en termes moderns.⁶⁸⁶

Així doncs, els factors adduïts avalen l'alentiment la producció periòdica garriguenca, fet que no impedeix, tanmateix, que experimenti –molt limitadament– els dos *booms* editorials en consonància amb la dinàmica general de la demarcació i del país: 1914-1923 i 1931-1936 (vegeu Taula 20).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Albi, L'					1			
Arbeca					1			1
Borges Blanques, Les		1	2	4	1		2	

⁶⁸⁵ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 370-372; MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 38, 42-43, 47-48.

⁶⁸⁶ *Ibidem*, pp. 30-31; MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia. Les Borges Blanques, 1923-1926*, Edicions de la Universitat de Lleida, Patronat Josep Lladonosa, Alguaire, 2018, p. 31

Granadella, La							1	
Juneda				1			1	
Pobla de Cérvoles, La				1				
TOTAL	0	1	2	6	3	0	4	1

Taula 20. Edició de premsa a les Garrigues. Elaboració pròpia.

Aquest escenari també permet de constatar la inexistència d'un ecosistema informativocomunicatiu garriguenc vertebrat i ben disposat i, en concret, d'un sector periodístic –o d'una tradició periodística– en connivència amb l'estructura política i pública local i comarcal, així com la incapacitat de constituir-lo al llarg del període. En aquest sentit, cap de les tres primeres publicacions comarcals són periòdics polítics –bé orgànics, bé simpatitzants d'una determinada línia ideològica– ni tampoc informatius o culturals: *Borjas Blancas* (1909), *Borjas-Revista* (1913) –dos números únics propagandístics i comercials– i *Bolletí Parroquial de Borges Blanques* (1914) –el qual no s'ha localitzat, si bé Manel Giné⁶⁸⁷ disposa d'un exemplar–. La primera pretén vigoritzar la història de la vila, esdevinguda *ciutat* l'any 1900 “Por su desarrollo agrícola, mercantil é industrial, sobre todo en la fabricación de aceite de oliva [...]”⁶⁸⁸, i el seu teixit comercial, mentre que la segona apareix per celebrar la Festa Major d'aquell any enquadrada en una varietat temàtica molt més notòria. Entre les plomes que hi col·laboren destaquen el diputat del districte Francesc Macià, l'advocat i polític Pere Mías i el mossèn Antoni D. Rubies.⁶⁸⁹

Amb tot, després d'aquesta dispersa temptativa editorial, l'eclosió cultural i periodística comarcal es produeix a redós de l'acció de la Mancomunitat: d'una banda, gràcies a l'impuls del cooperativisme i a la transformació socioeconòmica que se'n deriva –incidint en la vertebració sociopolítica de les entitats sindicals constituïdes entorn dels carlins o dels republicans⁶⁹⁰– i, de l'altra, a les millores comunicatives i culturals endegades. En aquest sentit, és il·lustratiu el cas de Juneda, atès que la prosperitat de la vila és decisivament impulsada per l'obra de la Mancomunitat: la instal·lació de l'enllumenat i l'arribada de l'aigua, l'edifici de les escoles, la biblioteca pública, les carreteres a Torregrossa i Castellldans, la subcentral telefònica a la vila i en d'altres

⁶⁸⁷ GINÉ, Manel: “Les publicacions periòdiques a Les Borges Blanques al llarg del segle XX”, a *Fites en el temps...*, op. cit., p. 215.

⁶⁸⁸ *Borjas Blancas*, 1909, número únic, p. 5.

⁶⁸⁹ *Borjas-Revista*, setembre de 1913, número únic, pp. 1-31.

⁶⁹⁰ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 85-86.

localitats com Torregrossa, Castellans, l'Albagés i El Cogul, a més de la central a les Borges, d'acord amb Josep Teixidó.⁶⁹¹ El desvetllament cultural i sociocomunicatiu junedenc es tradueix en el camp editorial amb la primera revista local de la història: el setmanari satíric *La Pubilla* (1916), primer i únic exponent humorístic de la comarca, impulsat per l'associació juvenil La Piula, amant de la rialla i la gatzara i erigit com el defensor del progrés local.⁶⁹²

En paral·lel, a les Borges s'editen quatre revistes en el quinquenni 1916-1920, tot palesant una intensificació productiva que condueix al primer esclat editorial i que es vincula clarament a l'auge associatiu experimentat en aquests anys i fins l'adveniment de la dictadura. Tanmateix, cal constatar que en cap cas els periòdics són correlatius ni simultanis, fet que indueix novament a remarcar la fragilitat d'un sector encara en vertebració. En primer terme, s'edita el quinzenari d'informació local i comarcal d'inspiració autonomista *L'Avenç* (1916), el propòsit del qual és la defensa de les Borges i del conjunt dels pobles del districte “[...] perquè al raser d'un sol sentiment, d'una sentida germanor, vegin a la conquesta de millores i progressos que gaudeixin els pobles quan saben ser dignes i concients.”⁶⁹³ Malgrat tot, desapareix adduint una aturada temporal de dues o tres setmanes per a reformar i ampliar la revista de la qual no es reposa. Probablement, el vertader motiu rau en el presumpte enfrontament mantingut amb les autoritats locals a raó de la gestió municipal. En aquest sentit, anuncia estèrilment que “[...] seguirem el programa que'ns hem trassat i portarem a la llum pública totes les deficiències que sapiguem per a que el públic que es a qui devem acatamen, conegui els detalls i les menudències que a la Casa gran de la Plaça hi poguem notar. [...]”⁶⁹⁴

Un nou setmanari informatiu, cultural i polític, d'orientació carlina, és *L'Estel* (1917-1918), amb un marcat to i estil periodístics netament conservadors i catòlics.⁶⁹⁵ La seva independència editorial fineix en consonància amb el seu primer aniversari quan n'anuncia la propietat del Centre Tradicionalista de les Borges, fent coincidir ambdues seus i substituint-ne el director.⁶⁹⁶ Malauradament, però, l'exemplar en el qual s'anuncia

⁶⁹¹ TEIXIDÓ, Josep: “Ramon Arqués i Gorgues: Juneda entre 1875-1924”, a *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 9, Tàrrrega, 1996, pp. 256-257.

⁶⁹² *La Pubilla*, 16/07/1916, núm. 1, p. 1.

⁶⁹³ *L'Avenç*, 30/04/1916, Any I, núm. 1, p. 2.

⁶⁹⁴ *L'Avenç*, 05/11/1916, Any I, núm. 24, pp. 1-2.

⁶⁹⁵ *L'Estel*, 18/02/1917, Any I, núm. 7, pp. 1-8.

⁶⁹⁶ *L'Estel*, 27/01/1918, Any II, núm. 56, p. 1.

aquest canvi estructural és el darrer localitzat, fet que impedeix comprovar, d'antuvi, l'edició de nous números i la fructificació real d'aquestes intencions, així com l'afectació produïda en la seva línia editorial suposant que certament *L'Estel* es mantingui a la palestra. Altrament, *Sang Nova* (1918-1919) és un quinzenari polític i associatiu editat per Joventut Republicana Autonomista i centrat en la perspectiva catalanista i republicana, tot definint-se defensor de la democràcia i del progrés i obertament macianista.⁶⁹⁷ El seu nacionalisme resulta ascendent i culmina, d'acord amb Macià Farré⁶⁹⁸, en l'extraordinari editat en commemoració del 27è aniversari de la Guerra dels Segadors amb la inclusió de textos de primeres espases nacionalistes com Francesc Pi i Margall, Antoni Rovira i Virgili i Enric Prat de la Riba.

En paral·lel, apareix la segona revista religiosa i parroquial comarcal, *La Parròquia* (1918) a la Pobla de Cérvoles, de la qual no se n'ha localitzat cap exemplar. La seva difusió traspasa la vila i ateny a d'altres quatre municipis circumscrits al sud-est garriguenc, en tant que resulta el *Butlletí de les Parròquies d'Albí, Cervià, Pobla de Cérvoles, Vilosell i Vinaixa*, d'acord amb Torrent i Tasis.⁶⁹⁹ Finalment, el periòdic més durador dels apareguts en aquest quinquenni és el quinzenari borgenc *Sempre Avant!* (1920-1923), editat per Joventut Catalanista de les Borges i portaveu d'"[...] els nostres ideals radicalment catalanistes [...]" amb la pretensió d'"[...] un perfeccionament cultural per a devindre soldats ardits de la Patria Catalana i els nous almogavers defensors dels seus drets històrics."⁷⁰⁰ Per bé que el periòdic com l'entitat editora – rebatejada com a Joventut Nacionalista (1922)– esdevenen ferventment macianistes, les diverses discrepàncies amb els republicans borgencs i lleidatans a l'entorn de la candidatura municipal de 1922 propicien el trencament amb Francesc Macià i la creació d'una independent Agrupació Nacionalista Sempre Avant! el setembre de 1923 que, subjecta al periòdic, s'adhereix a Acció Catalana, d'acord amb Jaume Gelonch.⁷⁰¹ Tanmateix, el Cop d'Estat de Primo de Rivera desmantella qualsevol temptativa posterior, començant per la pròpia entitat i el seu òrgan escrit.

⁶⁹⁷ *Sang Nova*, 18/02/1918, Any I, núm. 1, p. 1.

⁶⁹⁸ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., p. 145.

⁶⁹⁹ TORRENT, Joan; TAVIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 430.

⁷⁰⁰ Ambdues cites a *Sempre Avant!*, 01/12/1920, núm. 1, pp. 2-3.

⁷⁰¹ GELONCH, Jaume: "El nacionalisme radical a les Garrigues. Joventut Catalanista de Les Borges Blanques (1920-1924)", a *Fites en el temps. VI Trobada d'Estudiosos de les Garrigues. El Cogul, 27 d'octubre de 2007*, Editorial Fonoll, Juneda, 2008., pp. 140-144.

Així mateix, poc abans del Cop d'Estat i coexistent breument amb *Sempre Avant!* a la comarca, apareix el juliol de 1923 la revista informativa i cultural *L'Escut* (1923-1926) d'Arbeca. Aquesta capçalera es presenta com a portaveu de la localitat, representa uns valors amarats de moralitat, religió, espiritualitat i pàtria, es declara obertament catòlica i practicant⁷⁰² i, si bé es mostra políticament neutra, s'endinsa en qüestions polítiques tant locals com forasteres. El seu director i propietari, ànima i caràcter del quinzenari, és el metge Marià Mullerat, alcalde de la localitat el 1924 i entre 1927 i 1930, qui impregna *L'Escut* del binomi religió-pàtria predominant i protagonista.⁷⁰³ En aquest sentit, el periòdic s'alinea amb l'Església per garantir la pervivència de la societat tradicional i per restablir el cristianisme entre les masses, i contempla la llengua com l'eix vertebrador de la pàtria configurada entorn la unitat cultural, històrica i lingüística de tots els territoris de la “gran nació catalana.”⁷⁰⁴ En pro del progrés d'Arbeca i dels arbequins, el seu propòsit és “[...] que en ses pàgines tinguin cabuda totes aquelles manifestacions literàries i artístiques que siguin avenç cultural de nostra Vila en son marxar progressiu arreu del temps. [...]”⁷⁰⁵

En definitiva, amb l'edició de *L'Escut* finalitza el primer gran període productiu de la premsa garriguenca, atès que entre 1913 i 1923 apareixen 8 de les 17 revistes del període –el 47,06% del total–. Durant la dictadura, a més també apareix *Federació* (1923-1927) a l'Albi i *Borges Deportiva* (1924) a les Borges. La primera és portaveu de la Federació Agrícola de la Conca de Barberà i comprèn una edició irregular publicant 6 números en 5 anys –el darrer editat a Montblanc⁷⁰⁶–. Quant a *Borges Deportiva*, aquest és l'únic títol esportiu de la comarca, del qual només se'n té constància gràcies a una referència publicada per *L'Escut* d'Arbeca⁷⁰⁷, per bé que probablement és el mateix al qual Macià Farré⁷⁰⁸ s'hi refereix com a premsa esportiva i únic exponent borgenc durant la dictadura.

⁷⁰² *L'Escut*, 15/07/1923, núm. 1, p. 1

⁷⁰³ MULLERAT, Montserrat, et al. (eds.): *Homenatge a Marià Mullerat i Soldevila*, Lleida, Arts Gràfiques Bobalà, Lleida, 2001, (orig. 1997), pp. 171-172.

⁷⁰⁴ *L'Escut*, 25/07/1923, núm. 2, p. 1.

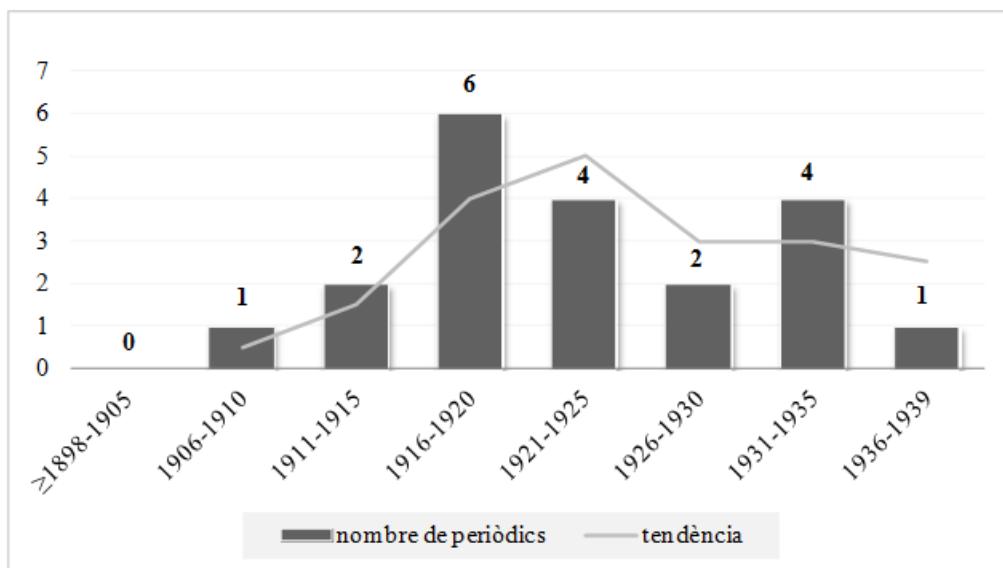
⁷⁰⁵ *L'Escut*, 15/07/1923, núm. 1, p. 2.

⁷⁰⁶ PUIG, Roser; GRAU, Josep M.; FELIP, Jaume: *La premsa i la història a la Conca de Barberà, 1889-1939*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 1995, p. 78.

⁷⁰⁷ “Ha visitat nostra redacció un nou periòdic d'esport titolat “Borges Deportiva” que veu la llum a la propera població. Li desitgem bon èxit i amb gust establim el canvi.” Vegeu: *L'Escut*, 15/08/1924, Any II, núm. 26, p. 8.

⁷⁰⁸ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., p. 44.

Amb tot, la dèbil activitat editorial en aquests anys es consumeix definitivament entre 1928 i 1932, atesa l'absència total i absoluta de títols comarcals propis. Quant a la premsa política o polititzada, la letargia productiva s'eixampla gairebé una dècada: des de la fi de *Sempre Avant!* (1923) i fins al debut d'*Horitzó* i *Lluita* (ambdós el 1932). En definitiva, la manca –o la insuficiència– de dinamisme i d'articulació del sector es vincula directament amb la seva tardana configuració a la comarca i una consegüent experiència editorial limitada que comporta la brevetat dels títols publicats. Així doncs, la poca solidesa i vertebració de l'ecosistema periodístic i informatiu garriguenc el priven de reconstituir-se amb major celeritat. En aquest cas, a més, l'acció i els efectes de la dictadura no són atribuïbles a aquest escenari, atesa la inamovible hegemonia del tradicionalisme catòlic –*Horitzó* (1932-1936)– i del republicanisme nacionalista –*Lluita* (1932)–, en l'esfera sociopolítica local també al llarg dels vint tot impeding *de facto* la implantació de l'entramat institucional del règim, d'acord amb Macià Farré.⁷⁰⁹ Igualment, tot i l'aparició d'ambdues capçaleres durant la Segona República la producció borgenca i comarcal, tant quantitativament com qualitativa, es manté igualment minsa als anys trenta –*Lluita* només edita 5 números– i en nivells inferiors al primer període d'intensificació editorial (vegeu Gràfic 18). Aquest fet evidencia que l'ecosistema periodístic i comunicatiu comarcal no s'erigeix com l'eina per a canalitzar, expandir i consolidar l'efervescència sociopolítica i cultural advinguda amb la proclamació republicana.

Gràfic 18. Continuïtat de la premsa a les Garrigues. Elaboració pròpia.

⁷⁰⁹ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia. Les Borges...*, op. cit., pp. 51-53.

En efecte, ambdues grans famílies politico-ideològiques borgenques editen respectivament un títol periodístic emprat també com a eina llancívola d'atacs i menyspreus mutus. El setmanari *Horitzó*, la publicació comarcal més longeva del període, és portaveu de la Federació de Joves Cristians i del catolicisme catalanista i s'assenta sobre els pilars de l'amor a la triada que formen la fe cristiana, la pàtria catalana i les Borges. Així mateix, pretén combatre “[...] El sectarisme més execrable, posat al servei de tots els baixos instints [...]”⁷¹⁰ de l'ERC, el seu màxim oponent politicoideològic i als líders de la qual considera com els “[...] actuals usufructadors de la cosa pública a Catalunya [...]”⁷¹¹

Oposadament, *Lluita* és el quinzenari dels republicans locals que apareix amb el principal objectiu de promocionar i expandir l'ERC arreu de la comarca. A diferència del seu contrincant periodístic, comprèn un fort caràcter electoralista molt més imbricat amb vistes a les eleccions del novembre de 1932 al Parlament català. En relació amb l'objectiu de recobrar la unitat nacional i a l'entorn del candent debat sobre l'administració comarcal i el desvetllament polític del país un cop assolit l'Estatut, és prou significativa la seva percepció a propòsit de *La tasca dels periòdics comarcals*, en tant que instrument de conscienciació cultural, política i social en el marc adduït i en conjuminació amb la moderna cultura de masses. Malgrat l'extensió de la cita, s'ha considerat oportuna per il·lustrativa la seva inclusió, atès l'interès de la seva aportació i l'estreta relació amb l'objecte d'estudi:

“[...] Cal recordar i agrair els sacrificis morals i econòmics de la nostra premsa durant el que va de segle. Ara que entre tots els bons catalans hem desvetllat el “son” de la Catalunya nació, i que li hem revifat l'ànima, cal que li refem el cos. Quin és l'instrument més eficaç? Els periòdics comarcals. Mireu, doncs, si és d'enorme importància la tasca de les publicacions comarcals!

Si durant molta part del segle passat, la feina espiritual ha estat sembrar la llevor per a desvetllar la consciència de Catalunya, s'ha fet des del seu tronc, que és Barcelona. I ara toca a les rames (les comarques) les quals han recollit la nova saba, d'orientar aquest tronc, l'organització política del qual, ha de regir la Catalunya autònoma.

De tots és sabut que la nova estructuració del règim interior autònom, ha d'ésser comarcal; tots hi estem d'acord, tant els partits polítics com cada u de nosaltres, els ciutadans. És per això que s'ha d'intensificar la campanya en aquest sentit, puix que hem de voler, d'exigir, que la nova Catalunya no quedi centralitzada a la capital de Barcelona. Per tant, els catalans nacionals escampats per les comarques, tenim el deure, per mitjà de periòdics voluntariosos com “Lluita”, d'orientar els govern de tots, de les necessitats econòmiques, industrials, i agrícoles de nostres comarques.[...].”⁷¹²

⁷¹⁰ *Horitzó*, 29/10/1932, núm. 1, p. 1.

⁷¹¹ *Horitzó*, 05/11/1932, núm. 2, p. 1.

⁷¹² *Lluita*, 26/11/1932, Any I, núm. 4., p. 2.

No obstant això, la trajectòria del periòdic resulta francament efímera tot editant únicament 5 números. La seva desaparició està íntimament vinculada al Centre Democràtic i Republicà, entitat del republicanisme catalanista i d'esquerres local i “[...] una de les institucions polítiques més importants, si no la que més, de les Borges de la primera meitat del segle XX. [...]”⁷¹³ La pugna constant entre les dues ànimes que la integren, la liberal-consevadora i la republicana, determinen un enfrontament crònic en el seu sí i la consegüent instrumentalització de *Lluita* per part de l’ala progressista amb la voluntat de fer visible i consolidar la seva hegemonia interna. L’eixamplament irremeiable d’aquestes discrepàncies afecta la viabilitat del quinzenari, d’acord amb Macià Farré.⁷¹⁴ Igualment se’n fa ressò el seu rival periodístic, *Horitzó*, tot anunciant que “les baralles que ha tingut la seva família”⁷¹⁵ li han ocasionat la mort editorial. Ara bé, també cal concebre la fi del periòdic republicà com la derrota en el camp periodístic i editorial enfront de la superioritat exercida pel setmanari catòlic. Indiscutiblement, *Horitzó* resulta una capçalera molt més professional i professionalitzada en tots els aspectes –format, disseny, contingut, edició–; tot esdevenint

“[...] la gran publicació borgenca durant la República, l’autèntica crònica d’aquells anys vista pels ulls catòlics, conservadors i nacionalistes catalans de part del carlisme borgenc enquadrat en la secció local de la Federació de Joves Cristians de Catalunya.”⁷¹⁶

Altrament, l’enfocament editorial encotillat de *Lluita*, molt més centrat en l’experiència política partidista, segurament esgota la funcionalitat de la publicació, propiciant-li en certa manera una mort per inanició. No obstant la desfeta periodística dels republicans borgencs, l’ERC esdevé la principal força política de la comarca en aquests anys⁷¹⁷, fet palesat amb la publicació de la segona –i darrera– capçalera garriguenca vinculada als republicans: *Clarí* (1933-1934) de la Granadella. La seva aparició, coincident amb la fi de *Lluita*, comprèn un tint de substitució –simbòlica, si més no– del portaveu de l’ERC a les Garrigues, per bé que es defineix com a “Periòdic sense compromisos, periòdic sense relació alguna amb els partits, periòdic deslligat de tota organització de negocis, periòdic defensor dels interessos de les Garrigues. [...]”⁷¹⁸ Així mateix, pretén vetllar i enaltir la cultura comarcal, qüestió que relaciona amb el candent debat vers la

⁷¹³ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia. Les Borges...*, op. cit., p. 42.

⁷¹⁴ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 133-134, 140-141, 195-196.

⁷¹⁵ *Horitzó*, 07/01/1933, Any II, núm. 11, p. 10; GINÉ, Manel: “Les publicacions periòdiques...”, a *Fites en el temps...*, op. cit., p. 219.

⁷¹⁶ MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia...*, op. cit., pp. 162-163.

⁷¹⁷ RUBIÓ, Josep: “La Segona República...” a *Vincles i arrels...*, op. cit., pp. 84-85, 91-92.

⁷¹⁸ *Clarí*, 06/01/1933, Any I, núm. 1, p. 1.

comarcalització del país en ferma defensa del reconeixement de les Garrigues naturals com a territori administratiu uniforme.

Curiosament, el seu darrer número apareix un any més tard que l'anterior, tot informant als lectors que “per diverses circumstàncies, que nosaltres som els primers de lamenta, s'hagut de suspendre temporalment la publicació d'aquest quinzenal [...]”⁷¹⁹ Tot copsant-ne el contingut es palesa com aquest exemplar, juntament amb l'anterior aparegut un any abans, esdevenen dos extraordinaris dedicats a la Festa Major de 1933 i editats per a la normal publicació amb quinze dies de diferència, en tant que hi consta que l'excés de material recopilat per a commemorar la festa obliga a publicar dos extraordinaris contigus. Tot i haver passat un any, però, la redacció de *Clarí* apel·la a la vigència i a l'actualitat de la informació que conté i en decideix la publicació.⁷²⁰ Els motius de la llarga aturada, tanmateix, es desconeixen.

En paral·lel, a Juneda apareix el segon i darrer exponent editorial local del període, dedicat a la Festa Major d'aquesta vila i editat per l'escola amb un títol prou intuïtiu: *L'Escola* (1933). Esdevé un número únic redactat íntegrament pels escolars junedencs, nens i nenes entre 11 i 14 anys “[...] que volem ésser homes conscients de nostres drets i de nostres deures.”⁷²¹ Tanmateix, la revista no és l'únic exponent de premsa escolar a la comarca, per bé que el segon i darrer títol d'aquesta categoria, *Cultura Infantil* (1936) d'Arbeca, no s'ha localitzat.⁷²² L'aparició d'ambdós evidencia un cert –mínim– impacte d'aquest tipus de premsa en alguns indrets comarcals de l'àrea nord, caracteritzats per una major capacitat modernitzadora, demogràfica i comunicativa. Així mateix, cal considerar l'eclosió i la diversificació sociocultural i infraestructural advingudes als anys trenta, d'una banda, i la conscienciació i l'esclat educatius com a eina imprescindible de cultura i pedagogia inherent als valors republicans, de l'altra.

El predomini periodístic i informatiu borgenc i comarcal recau, en efecte, en *Horitzó* que reflecteix també l'hegemonia tradicionalista al centre-dreta de l'arc polític local i impossibilita l'establiment dels regionalistes a les Borges també als anys trenta, essent

⁷¹⁹ *Clarí*, 11/09/1934, Any II, núm. 17, p. 1.

⁷²⁰ *Clarí*, 11/09/1934, Any II, núm. 17, pp. 1-2.

⁷²¹ *L'Escola*, setembre de 1933, s/n, p. 1.

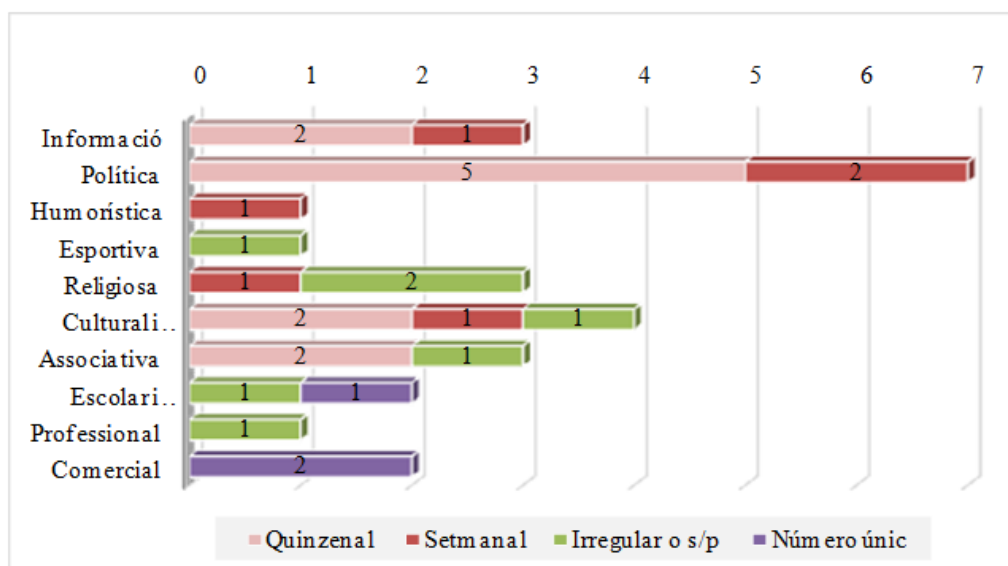
⁷²² Vegeu-ne la informació pertinent a: GRAS, Nora: “La premsa de les Garrigues...”, a *Cabal de petjades...*, op. cit., pp. 193-196; REBULL, Mariona: *La premsa local i comarcal a Les Garrigues*, Treball de Final de Grau, Facultat de Lletres, Universitat de Lleida, Lleida, 2014, p. 48.

l'únic municipi de la Plana on la Lliga no s'hi assenta.⁷²³ El setmanari es manté a la palestra fins el gener de 1936 amb 158 números, contràriament al que indiquen Torrent, Tasis i Giné⁷²⁴, per bé que se'n desconeix el motiu de la seva aturada en un context de plena efervescència i polarització sociopolítica i ideològica. En definitiva, l'esclat de la Guerra Civil inhabilita completament la capacitat editorial comarcal d'un sector que, tanmateix, s'ha mostrat inconnex i poc prolífic al llarg del període. Els principals factors per entendre la irrealitzable –o, si més no, inacabada– vertebració d'aquest ecosistema comunicatiu en termes moderns a semblança del que s'esdevé a la resta de les comarques lleidatanes, són: 1) la seva tardana articulació en un context de depressió socioeconòmica comarcal –que coincideix, precisament, amb l'auge socioeconòmic i comunicatiu arreu de la Plana–, i 2) la manca d'inquietud i d'hàbit lector del públic garriguenc degut també a l'elevat analfabetisme.

Quant a la periodicitat de la premsa garriguenca (vegeu Gràfic 19), cal destacar el predomini dels dos models editorials més freqüents i comuns en viles i ciutats petites amb una capacitat editorial limitada: els quinzenaris –6 títols– i els setmanaris –3 exponents–, tot suposant 9 dels 17 periòdics –el 52,94%–. En paral·lel, cal fer avinent la inexistència de mensuals i l'elevat nombre de premsa irregular o sense una periodicitat clara i contrastada –5 capçaleres– degut a la deslocalització dels títols, o bé a la manca de dades. Altrament, malgrat la baixa producció en el conjunt del període amb menys títols editats que fins i tot l'actual comarca del Pla d'Urgell –que en aquests anys no disposa de comarca pròpia ni de capitalitat administrativa–, cal destacar l'edició de tres revistes no periòdiques, és a dir, constituïdes per un únic exemplar, les borgenques *Borjas Blancas* i *Borjas-Revista* i *L'Escola* de Juneda, essent les Garrigues la comarca més prolífica en aquest tipus de produccions. D'altra banda, *L'Avenç* és l'únic títol que experimenta una modificació en la seva freqüència editorial, iniciant-se quinzenalment i esdevenint setmanari a partir de la sisena entrega.

⁷²³ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 185-189; RUBIÓ, Josep: “La Segona República. Lluites i tensions a la comarca de les Garrigues”, a *Vincles i arrels. VII Trobada d'Estudiosos de les Garrigues. L'Albi, 29 d'octubre de 2011*, Centre d'Estudis de les Garrigues, L'Albi, desembre 2012, p. 86; CORNUDELLA, Joan: “Els Jocs Florals Jaumistes...”, op. cit., pp. 293-294.

⁷²⁴ Aquests autors assenyalen com a darrer número el 135, del 22 de juny de 1935, fet que s'ha provat erroni. Vegeu: TORRENT, Joan; TASIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 429; GINÉ, Manel: “Les publicacions periòdiques...”, a *Fites en el temps...*, op. cit., p. 220.

Gràfic 19. Categories i periodicitats de la premsa de les Garrigues. Elaboració pròpia.

Quant a la categoria, alguns dels títols s'han considerat en més d'una tipologia periodística, fruit de la naturalesa i les singularitats empresarials en cada cas (vegeu Gràfic 18): *Federació* –associativa i professional–, *L'Avenç* i *L'Estel* –informatives, polítiques i culturals–, *L'Escut* –cultural i informativa–, *Horitzó* –política i religiosa–, *Cultura Infantil* –cultural i escolar–, i *Lluita* i *Sempre Avant!* –polítiques associatives–. En definitiva, la premsa predominant a les Garrigues és la política, per bé que no sempre des d'una posició orgànica i partidista sinó més aviat estratègic-ideològica. La premsa cultural i literària, d'una banda, i la informativa, de l'altra, comprenen un nombre d'exponents significatius amb relació a la diversificació temàtica i el volum productiu de la premsa garriguenca. La resta de categories són poc productives, fet que, sumat a la brevetat o la irregularitat editorial del gruix de capçaleres, contraresta el pluralisme temàtic i ideològic de la premsa comarcal.

6. 1. 2. La premsa a la Noguera

La Noguera és la comarca més septentrional de la Plana de Lleida i, ubicada al centre-oest de la demarcació, connecta amb el Pirineu a través de la Serra del Montsec. Al nord, delimita amb el Pallars Jussà i l'Alt Urgell, a l'est amb el Solsonès i la Segarra, al sud amb el Segrià, el Pla d'Urgell, l'Urgell i la Segarra, i a l'oest amb les comarques de la Llitera i la Ribagorça. Al llarg del segle XIX esdevé preeminentment agrícola, mancada de qualsevol índex d'industrialització i sostinguda per un caciquisme imperant i fortament implantat, així com també per una forta autoritat i influència del Bisbat d'Urgell. Semblantment al que succeeix a les Garrigues, també coneix una dualitat

comarcal entre sud i nord a cavall del XIX i XX, a redós d'un conjunt de millores comunicatives i infraestructurals amb epicentre a Balaguer, com ara les carreteres fins a Tàrraga i Tremp, l'arribada de l'electricitat i l'aigua potable a la ciutat, i el ramal Tèrmens-Balaguer del ferrocarril fins a Mollerussa.⁷²⁵ No obstant això, Balaguer experimenta un estancament demogràfic entre 1860 –4.985h– i 1900 –4.938h– i una davallada poblacional durant la primera dècada del XX –4.800 ciutadans el 1910–, mentre que el conjunt comarcal roman estancat –47.500 habitants el 1900 i 47.600 el 1910–, en dades de Barrull.⁷²⁶ La capital noguerenca, però, es recupera i assoleix els 5.325 habitants el 1920 i els 5.700 el 1930. A la Noguera, entre 1910 i 1920 també es produeix un marcat creixement –50.700h– frenat i reduït el 1930 –50.000 comarcans–.

En l'àmbit sociopolític, les millores comunicatives i infraestructurals afavoreixen l'activitat sociocultural de la comarca i la seva conscienciació i modernització cíviques: d'una banda, se celebra la III Assemblea de la Unió Catalanista (1894), tot consolidant la implantació i l'organització del catalanisme local i, de l'altra, s'esdevé la primera vaga general a Balaguer contra l'impost sobre la verema (1901). En paraules de Josep Aznar,

“[...] Amb tot això ens assenyala que per aquells anys s'anava desvetllant un neguit social que coneixerà el màxim esplendor en els anys pròxims anteriors a la guerra de 1936. El caciquisme però, dominava la situació i, hom diu, en les successives eleccions es dedicava a la compra de vots i a la tupinada per tal de no perdre el control de la direcció de la ciutat.”⁷²⁷

En efecte, però, la pràctica caciquista domina el joc polític i electoral de la capital i del conjunt comarcal, si bé aquest fet canvia radicalment a partir de les eleccions de 1907 amb la victòria de Solidaritat Catalana al districte, la qual, “[...] a més de marcar la fi del tornisme governamental, encetà l'època d'implantació electoral d'un únic representant a Corts per aquest districte, Felip Rodés [...]”⁷²⁸, tot instaurant una nova dicotomia políticoelectoral fins la dictadura entre *roderistes* –antidinàstics– i *antiroderistes* –dinàstics–. Amb tot, es palesa una societat diversa i inquieta políticament i cultural, atès l'heterogeni i consolidat ecosistema associatiu balaguerí a inicis de segle reflex de la varietat sociopolítica existent: des del catòlic Centre Agrícola Industrial fins al Casino

⁷²⁵ AZNAR, Josep: *Història de Balaguer...*, op. cit., pp. 143-145. SANAHUJA, Pedro: *Història de la ciutat...*, op. cit., pp. 422-423.

⁷²⁶ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 36.

⁷²⁷ AZNAR, Josep: *Història de Balaguer...*, op. cit., p. 145.

⁷²⁸ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 364.

Republicà, passant pel Centre Tradicionalista o l'Associació de Mestres Públics, entre d'altres.⁷²⁹

Quant al sector editorial, a la Noguera s'editen 39 periòdics en 7 localitats diferents entre 1898 i 1939, dels quals 28 apareixen a la capital –el 73,68%–, 4 a Artesa de Segre, 2 a Camarasa i Ponts, respectivament, i 1 a Albesa, Os de Balaguer i Menàrguens. El primer esclat editorial produït als anys deu i quinze i endavant (vegeu Taula 21) defineix una intensificació i una primerenca diversificació editorial, ben connectada també amb l'embranchada sociopolítica, socioeconòmica i demogràfica, accentuades clarament per les obres hidroelèctriques de La Canadenc a Camarasa i Sant Llorenç de Montgai, i el Sub-Canal d'Urgell. En aquest sentit, d'acord amb Barrull⁷³⁰, l'eix Balaguer-Camarasa afavoreix la irrupció de la capital comarcal com a centre d'enllaç de comunicacions i comerç entre la Plana i el Pirineu.

En definitiva, els factors adduïts incentiven i acceleren també la configuració i vertebració definitives d'un incipient ecosistema informatiu editorial i periodístic que es manté i es consagra als anys trenta. Els primers i limitats exponents en aquest sentit són el *Boletín* (1912) religiós de Balaguer, l'informatiu *¡¡Alerta!!* (1913) d'Artesa de Segre i el catòlico-monàrquic i tradicionalista *Aires Llegitimistes* (1913-1915) de Ponts, predecessor de l'homònim aparegut a la Seu d'Urgell el 1916. L'incipient sector periodístic d'ambdues localitats nord-comarcals palesa, en efecte, la notable activitat sociocultural despresa en cada cas.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939	s/a*
Albesa				1					
Artesa de Segre			1		1	2			
Balaguer	1	1	3	7	7	3	5		1 ⁷³¹
Camarasa					1		1		

⁷²⁹ AZNAR, Josep: *Història de Balaguer...*, op. cit., p. 146.

⁷³⁰ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 36-37.

⁷³¹ No s'ha localitzat cap exemplar de *La Flor de Balaguer*. Com s'ha apuntat en un altre apartat, Bertran no n'indica l'any d'edició, però Moncasi assenyala que es redacta en castellà i es planteja la seva edició amb anterioritat a 1926, si bé sense confirmar-ho. Vegeu: BERTRAN, Lluís: *Prensa de Catalunya...*, op. cit., p. 24; MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., pp. 218-219.

Menàrguens							1		
Os de Balaguer							1		
Ponts			1		1				
TOTAL	1	1	5	8	10	5	8	0	1

Taula 21. Edició de premsa a la Noguera. Elaboració pròpia.

*Sense any.

No obstant això, la producció balaguerina és molt minsa a cavall dels dos segles i del tot inexistent a la Noguera: *El Freno del Caciquismo* (finals del segle XIX-1913) i la revista del *Sindicato Agrícola de Balaguer y Comarca* (1908-1909). Pel que fa a la primera, només s'han localitzat exemplars de la tercera època (1902), si bé Alfred Pereña, en *Una llista de periòdics lleidatans*⁷³² publicada a la revista *Lleida* el 25 de novembre de 1928, en data de 1894 la segona època. Amb tot, la seva inclusió entre els periòdics lleidatans ressenyats per Pereña permet de confirmar que *El Freno del Caciquismo* també es publica a Lleida, com assegura Moncasi.⁷³³ Així mateix, l'esclat editorial es consolida a la segona meitat dels anys deu, si bé se circumscriu quasi exclusivament a Balaguer; a Albesa apareix el *Bolletí Parroquial* (1916) del qual Torrent i Tasis afirmen haver-ne tractat 22 números.⁷³⁴ Amb relació a Balaguer, la “inusitada i febril activitat política i social”⁷³⁵ d'aquests anys es trasllueix clarament en la producció de premsa, atesa l'edició de 20 periòdics entre 1911 i 1930 i, més concretament, la publicació de 14 títols en la dècada 1916-1925 –el període productiu comarcal més prolífic i intens– (vegeu Taula 21).

De fet, i contràriament a la dinàmica general de la Plana i del país, aquest impuls editorial esdevé més nombrós i diversificat que l'episodi definitiu esdevingut amb la Segona República, en consonància amb el desvetllament urbanístic i sociocultural balaguerí i noguerenc d'aquests anys i la consegüent dinamització i intensificació de la mobilització, la conscienciació i els ritmes sociopolítics i ciutadans. En són exponents el Centre Popular Monàrquic, el Centre Nacionalista Català, el Centre Republicà Radical, la Joventut Jaumista i el Liceu Escolar, entre d'altres.⁷³⁶ La vitalitat i la inquietud

⁷³² *Lleida*, 25/11/1928, núm. 84, p. 16.

⁷³³ MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., p. 53-55. Vegeu també: *El Freno del Caciquismo*, 25/01/1909, Segle II, Tercera època, Any VII, núm. 30, p. 1.

⁷³⁴ TORRENT, Joan; TASIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 435.

⁷³⁵ AZNAR, Josep: *Història de Balaguer...*, op. cit., p. 147.

⁷³⁶ *Ibidem*, pp. 147-148, 150; SANAHUJA, Pedro: *Història de la ciutat...*, op. cit., pp. 423-424.

associatives i cíviques que es flairen propicien també el particular esclat de la premsa humorística i satírica a Balaguer i comarca promogut per La Conya de la Ronya, la qual edita en primer terme *L'Estisora* (1916) amb la intenció “[...] que tothom senti l’entusiasme que nosaltres sentim per la vida, i que amb nosaltres tothom hi rigui.”⁷³⁷ Malgrat la seva brevetat editorial, l’essència de la revista perdura amb *Estisorades* (1918), *L’Hereuet* (1922) i *L’Hereuet de “L’Estisora”* (1927). Tanmateix, els tres comparteixen la mateixa naturalesa efímera, essent el títol més sòlid i reeixit *Estisorades* amb 9 números. La revista es mostra ferma defensora de la llengua catalana oral i escrita, i critica i s’enfronta amb el periòdic republicà i anticatalanista local *El Rebelde* (1918) al qual li retreu el seu bilingüisme predominantment castellà, el seu baix to i la seva deficient escriptura en català, d’una banda, i les critiques vers la gent de *La Falç* –portaveu en aquests anys del Sindicat Agrícola de Balaguer–, a la qual defineix de pobres, de l’altra. Tanmateix, no abandona la sàtira i, consignat que no és un periòdic seriós sinó humorístic, irònicament i amb certa condescendència decideix perdonar els republicans.⁷³⁸

No obstant això, la zona nord de la comarca resta més aïllada i desconnectada d’aquesta ebullició social i cultural fruit, principalment, del dèficit comunicatiu i infraestructural que pateix encara als anys trenta. A més de la manca d’una òptima xarxa viària que la incomunica amb la zona muntanyenca, nuclis de rellevància subcomarcal com Artesa de Segre o Ponts resulten allunyats del ferrocarril, fet que impossibilita unes comunicacions comercials, econòmiques, socials i culturals actives amb el sud, així com un efectiu desenvolupament de les seves potencialitats.⁷³⁹ En aquest sentit, Camarasa no produeix cap títol fins que apareix *L’Atrevit* (1923) que amb aquesta nomenclatura sembla desafiar el context adduït, malgrat la seva efímera trajectòria atesa la desgraciada coincidència amb el Cop d’Estat de Primo de Rivera.

Un dels periòdics més rellevants dels anys deu i vint a Balaguer, per la seva trajectòria, professionalitat, pulcritud i impacte socioterritorial, és *La Fals* (1912-1926).⁷⁴⁰ Els impulsors d’aquesta capçalera catalanista, d’informació política i nacionalista, s’autodefineixen “[...] lliures d’esprit: els de ideals nobles y generosos: els aimants de la llibertat: els que sentim ansies de perfecció y que respectuosos ab tots, entrém á la lluita

⁷³⁷ *L’Estisora*, 18/03/1916, Any I, núm. 2, p. 1

⁷³⁸ *Estisorades*, 09/06/1918, Any I, núm. 4, p. 2.

⁷³⁹ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 110.

⁷⁴⁰ A partir del número 23 (15/10/1913) corregeix ortogràficament el seu títol: *La Falç*.

pera la lliberació dels pobles ab tot el vigor de nostra juvenesa.”⁷⁴¹ Al llarg de la seva existència la revista experimenta tres èpoques diferenciades: originalment és l'òrgan del Jovent Autonomista Català de Balaguer, si bé d'ençà 1916 esdevé portaveu de l'Associació Catalanista local⁷⁴² –constituïda a resultes d'una escissió del Centre Nacionalista Català–. En aquest any la pugna política local entre regionalistes i republicans propicia l'edició de *La Tribuna. Periòdic Republicà Autonomista* (1916), títol que discrepa dialècticament i ideològica amb *La Falç*, als impulsors de la qual qualifica de “nuevos ligueros.”⁷⁴³ Amb tot, la tercera etapa de *La Falç* s'inicia el 1918 quan l'Associació Catalanista l'ofereix al Sindicat Agrícola com a portaveu de l'entitat, tot desvinculant-la definitivament d'escenaris partidistes i polítics per a defensar l'acció social catòlica, ideari del Sindicat.⁷⁴⁴ Tanmateix, *La Falç* no esdevé l'única revista agrícola de la Noguera, en tant que apareix *La Veu del Pagès* (1919-1920) enmig de l'enlairament cooperativista i sindicalista agrari impulsat en aquests anys per la Mancomunitat.⁷⁴⁵ De fet, contràriament al que consigna Moncasi⁷⁴⁶, s'ha constatat com la revista esdevé originalment portaveu de la Unió de Pagesos de Balaguer animant fervorosament la constitució de la Federació de Sindicats Agrícoles de la Província de Lleida. Un cop fundada l'entitat, anuncia haver-ne estat designada com a portaveu⁷⁴⁷, malgrat experimentar una breu existència.

En efecte, als anys vint s'intueix una deflació de la il·lusió cooperativista agrícola a Balaguer, palesada amb la liquidació i el tancament de la cooperativa desgranadora de cànem de la ciutat el 1926, anunciats a *La Falç* en el seu darrer número⁷⁴⁸ –situació que probablement també provoca l'acabament de la revista en tant que òrgan del Sindicat–. En aquest sentit, el tancament es deu a la manca d'implicació dels socis a l'hora de desgranar el cànem a la cooperativa, fent-ho la majoria en desgranadores particulars i propiciant, en conseqüència, fortes pèrdues econòmiques que la condueixen a una mort

⁷⁴¹ *La Fals*, 15/01/1912, Any I, núm. 1, p. 1.

⁷⁴² MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., pp. 63-82; *La Falç*, agost de 1916, núm. 57, p. 1.

⁷⁴³ *La Tribuna*, 30/01/1916, Any I, núm. 2, p. 1.

⁷⁴⁴ *La Falç*, 28/04/1918, núm. 76, p. 1.

⁷⁴⁵ BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, op. cit., pp. 57-59.

⁷⁴⁶ MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., pp. 111-113.

⁷⁴⁷ *La Veu del Pagès*, 22/08/1920, Any II, núm. 18.

⁷⁴⁸ *La Falç*, març de 1926, Any XV, núm. 166, pp. 4-5.

per inanició.⁷⁴⁹ Tanmateix, l'anònim redactor emplaça la joventut pagesa local a reorganitzar novament i en un futur pròxim l'Esgranadora Cooperativa, adduint que

“[...] és necessària a Balaguer, per a regularitzar el preu del cànem, evitant en lo possible, els abusos dels acaparadors, és necessària per a suprimir els intermediaris deixant tot el guany obtingut amb el cànem en mans dels pagés que l'ha cullit, i principalment és necessària per a saber el preu veritat [sic] del cànem, les altes i baixes que sofreix el mercat, a fi de que'l pagés se'n pugui valdre i vendre en moment oportú.”⁷⁵⁰

No obstant això, la ciutat resta immersa en una creixent conscienciació i vertebració sociocultural i política en paral·lel a la bonança, la modernització i el creixement experimentat. Així, en paraules de Pàmies,

“La riquesa de Balaguer era l'horta, però també el cànem, el gra, la remolatxa de sucre. D'obrers, n'hi havia molts a les bòbiles, molins d'oli i de farina, fibradores de cànem i serradores. Les obres de la “Canadiense” a Llorenç i a Camarasa havien atret molt peonatge no català que vivia a Balaguer o als voltants. Alguns s'hi van quedar. Dues estacions de ferrocarril ocupaven uns quants treballadors que esdevingueren els més preparats per a les accions socials a causa de la influència de la important massa de ferroviaris que hi havia a Lleida. Naturalment, el comerç rutllava. Els Bancs prosperaven.”⁷⁵¹

Tot i la longevitat de *La Falç*, la capçalera comarcal amb més anys de trajectòria és *El Propagador del Santo Cristo de Balaguer* (1912-1936)⁷⁵², una revista religiosa i moral que pretén difondre la devoció al Sant Crist i al seu Santuari a més d'enaltir i promoure la il·lusió i l'entusiasme per les obres de restauració del temple (1912). La celebració de l'efemèride, que a més coincideix amb els primers Jocs Florals de Balaguer⁷⁵³ – esdeveniment de gran importància per al desvetllament cultural i literari de la comarca –, comporta l'edició d'un extraordinari en el qual hi col·laboren el Bisbe d'Urgell, Josep Carner i Ribalta i Valeri Serra i Boldú, entre d'altres.⁷⁵⁴

En definitiva, la intensificació i la continuïtat de la premsa a la Noguera es consolida dels anys quinze endavant, tot comprènent una concentració major de títols els primers anys vint i durant la Segona República (vegeu Gràfic 20). En el quinquenni 1921-1925, a més de l'esclat de la producció balaguerina, la premsa es consolida en algunes de les principals viles de la comarca, tot assolint una incipient i limitada diversificació,

⁷⁴⁹ *La Falç*, març de 1926, Any XV, núm. 166, p. 5.

⁷⁵⁰ *La Falç*, març de 1926, Any XV, núm. 166, p. 5.

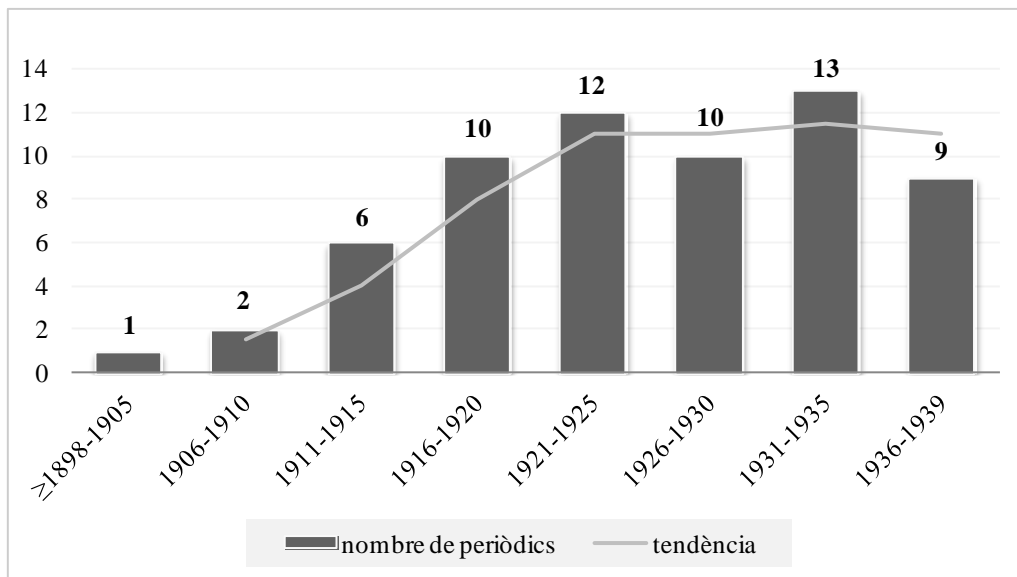
⁷⁵¹ PÀMIES, Teresa: *Crònica de la vetlla...*, op. cit., p. 19.

⁷⁵² A partir del número 141 (agost de 1924) es rebateja com *El Propagador de la Devoción al Cristo de Balaguer*. El darrer número localitzat data del juny de 1931, si bé Moncasi n'afirma l'edició fins el juliol de 1936. Vegeu: MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., pp. 83-90.

⁷⁵³ CORNUDELLA, Joan: “L'aportació de la cultura urgellenca...”, a *URTX...*, op. cit., p. 240.

⁷⁵⁴ *El Propagador del Santo Cristo de Balaguer*, 24/05/1912, Any I, s/n, pp. 1-25.

malgrat que la producció de premsa política és dràsticament frenada a causa de la dictadura. Així, el 1920 apareixen dues noves capçaleres: la satírica *El Cridaire*, editada per la Joventut Nacionalista Republicana de Balaguer i la nacionalista *Flama*. Aquest darrer títol, fundat per Carner i Ribalta amb la intenció d'ocupar el lloc de portaveu del nacionalisme local deixat per *La Falç*, es defineix com “[...] la turbulència d’una joventut... que ve a combatre els qui sota el nom de patriotes, nodreixen un egoisme i una conveniència...”⁷⁵⁵ D'altra banda, la disputa per l'hegemonia de l'espai polític de l'esquerranisme republicà balaguerí⁷⁵⁶ propicia l'edició del radical *Libertad* (1921), mentre que a Ponts apareix *L'Autonomista* (1922-1923, 1929-1930) en defensa de l'ideal catalanista independent desvinculat de qualsevol lluita partidista.

Gràfic 20. Continuitat de la premsa a la Noguera. Elaboració pròpia.

Amb tot, l'ebullició de premsa d'informació local-comarcal i cultural-literària adopta al llarg de la dictadura el seu punt més àlgid, tot esdevenint-ne la protagonista del sector i de la vida pública i a redós de la qual sorgeixen un seguit de plomes consagrades com a màxims exponents de la cultura noguerenca: Sebastià Armenter –redactor de *La Branca* (1924), de *Pla i Muntanya* (1925-1936) i d'*Acció* (1932-1936)–, Domènec Carrové – primer director de *Pla i Muntanya*–, els germans Josep i Joan Sauret –propietaris de la Impremta Sauret de Balaguer; Joan Sauret substitueix Carrové en la direcció de *Pla i Muntanya*– o Jaume Bosch i Barrera –propietari, director i redactor de *Renaixement* publicada a Artesa de Segre en dues etapes (1922-1924, 1927) i a Balaguer (1925)–. Si

⁷⁵⁵ TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 431-432.

⁷⁵⁶ FARRÉ, Joan: “La vida associativa...”, a *La Noguera...*, op. cit., pp. 50-51.

bé Balaguer esdevé la segona capital cultural de la Plana, Artesa de Segre s'ergeix com la capital cultural i literària del nord comarcal sobretot arran de la celebració dels seus Jocs Florals (1923) impulsats per Bosch des de *Renaixement*.

En aquest context, l'esclat de la premsa cultural i literària s'inaugura amb les efímeres *Lletres Joves* (1923) –catalanista i catòlica, vinculada als Pomells de Joventut⁷⁵⁷– i *La Branca* (1924) –d'estil més curós i de contingut més elitista adreçada a un públic culte i sensibilitzat en l'àmbit cultural i literari local i nacional⁷⁵⁸–. Igualment es consolida amb la publicació de *Renaixement* (1925) i *Pla i Muntanya* (1925-1936). La primera, essent empresa particular de Bosch i Barrera, és continuadora de l'homònima original d'Artesa de Segre, la qual s'ha constatat com reapareix novament en aquesta vila el 1927⁷⁵⁹, mentre que la segona és la revista d'informació local i comarcal més important de la història de la premsa balaguerina i la portaveu imparcial del progrés i de la vida de la comarca.⁷⁶⁰ Tot i el seu apoliticisme declarat, a mesura que la dictadura avança i es deteriora irreversiblement, la capçalera incorpora qüestions polítiques. Altrament, el 1926 s'editen tres revistes més: la religiosa *Fulla Parroquial* (1925-1936) i la informativa *La Veu de Balaguer* (1926-1930), que es postula com “[...] la veu de tot el poble, sense mirar partit polític, ni molt menys fins particulars. Comentarà desapassionadament totes les coses de Balaguer i les defensarà amb braó. [...]”⁷⁶¹, i *Voz del Segre* a Artesa.

Amb tot, a les darreries de la dictadura s'esdevé la definitiva efervescència sociopolítica que qualla amb la proclamació republicana. En aquest sentit, la disputa mantinguda entre el republicanisme d'esquerres i la classe treballadora polititzada i socialitzant resulta un dels pals de paller de la política balaguerina al llarg de la Segona República i de la polarització de la lògica dicotòmica entre dretes i esquerres. L'allunyament de l'obrerisme respecte del republicanisme catalanista beneficia el BOC, al qual s'hi adhereix la majoria dels obrers.⁷⁶² Altrament, *Pla i Muntanya*, en progressiva politització a partir de la dimissió de Primo de Rivera i pròxima al republicans

⁷⁵⁷ *Lletres Joves*, 01/08/1923, Any I, núm. 2, p. 1.

⁷⁵⁸ *La Branca*, abril de 1924, Any I, núm. 1, p. 1.

⁷⁵⁹ Si bé reapareix amb el número 1 (31/01/1927), localitzat a la Biblioteca de Catalunya, n'indica l'any VI d'edició, fet alienable a la continuació empresarial del títol original i de l'homònim balaguerí. Tanmateix, no se'n té constància si s'edita realment durant l'any 1926, atès que el darrer número localitzat a Balaguer és l'11 (27/11/1925), any IV de publicació.

⁷⁶⁰ *Pla i Muntanya*, 15/04/1925, Any I, núm. 1, p. 1.

⁷⁶¹ *La Veu de Balaguer*, 01/10/1926, núm. 1, p. 1.

⁷⁶² BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit.,

catalanistes, comparteix i defensa algunes de les reivindicacions político-estratègiques de l'obrerisme local com ara l'exigència de l'ensenyament gratuït i obligatori, l'ensenyament professional, l'amnistia o la recuperació dels drets cívics.

En aquests mesos de flaira republicana impregnada “[...] en totes les entitats de caràcter recreatiu, cultural, esportiu i cívic [...]”⁷⁶³ es reorganitza l'Orfeó Balaguerí, fundat el 1921, i es constitueix el Centre Excursionista Balaguerí (1929), el qual edita la seva *Memòria* (1930) –primera i única publicació esportiva de la comarca–⁷⁶⁴, tot palesant clarament la vertebració del moviment noucentista en “[...] un moment de renovació fonamental, en una època de transició cap a nous valors estètics i culturals i un procés evident de modernització [...]”⁷⁶⁵ En resum, el component tel·lúric i etològic de l'associacionisme cívic i cultural d'arrel vuitcentista connecta directament amb l'ecosistema sociocomunicatiu i identitari de la societat de masses, creant una simbiosi entre l'excursionisme i l'esport –principal manifestació i espectacle de masses–.

La politització endegada a través dels camps culturals i literaris i reflectida en *Pla i Muntanya*, es diversifica a finals de 1930 amb l'aparició de *Foc Nou* (1930-1933, en dues èpoques) a Artesa de Segre. En els seus orígens esdevé una capçalera cultural, d'informació i també política, si bé es mostra independent, per bé que amb els números es desvetlla marcadament esquerranosa i republicana. Tanmateix, no és fins la seva segona època que esdevé *Quinzenal adherit a l'Esquerra Republicana de Catalunya*, amb la convicció que “[...] per tal d'aixafar el caciquisme revifat a l'escalf d'unes doctrines pregonades per amargats i ineptes, que no tenen de republicanes més que el nom [...] haveu d'oposar-hi el vostre crit de victòria, per la llibertat, per la República i per Catalunya.”⁷⁶⁶

Amb tot, la proclamació de la Segona República potencia encara més la vertebració sociopolítica i cultural del territori i de la societat balaguerina i noguerenca, i impulsa novament la producció de premsa. Així doncs, als 5 títols vigents s'hi afegeixen 8 nous periòdics, tot suposant l'edició simultània de 13 capçaleres comarcals entre 1931 i 1935 (vegeu Gràfic 20). Les demandes obreres es canalitzen a través d'*Avant* (1931-1932, 1936), òrgan del BOC i palestra pública de les pugnes dialèctiques i teòriques

⁷⁶³ PÀMIES, Teresa: *Crònica de la vetlla...*, op. cit., pp. 46-47, 62.

⁷⁶⁴ La revista es rebateja com a *Butlletí del Centre Excursionista Balaguerí* a partir del tercer número.

⁷⁶⁵ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, op. cit., p. 80.

⁷⁶⁶ *Foc Nou*, 28/10/1933, Any III, núm. 18, p. 1.

mantingudes amb *Pla i Muntanya*. Si bé la primera etapa de la revista és breu degut al sorgiment de l'homònima a Lleida⁷⁶⁷, aquest buit és parcialment substituït per *El Safaretx* (1932), revista satírica esquerrana, republicana i anticlerical, editada per la joventut militant i simpatitzant del BOC.⁷⁶⁸ Les dretes i els elements catòlics locals compten, en consonància amb la constitució de l'Acció Popular Social, amb *Acció* (1932-1936), en la qual es retroben alguns dels joves catòlics i conservadors redactors de *Lletres Joves* una dècada abans⁷⁶⁹, amb el propòsit de “[...] propagar el reialisme social de Jesucrist per l’expandiment de les doctrines lluminoses de l’Església i vindicar les tradicions balaguerines [...]”⁷⁷⁰.

La creixent politització i polarització a l’entorn de l’eix dreta-esquerra incentiva la radicalització d’*Acció* i la seva aproximació a la dreta més intransigent, trencant amb la Lliga per nacionalista.⁷⁷¹ Aquesta pugna es palesa en la vertiginosa consideració de dos blocs ideològics antagònics representats pel periòdic catòlic, d’una banda, i per *Pla i Muntanya*, de l’altra, atesa la seva decisiva politització i vinculació a l’ERC⁷⁷² en detriment de l’original empresa cultural i literària. Així mateix, l’hegemonia sociopolítica de l’ERC afavoreix l’edició d’un nou periòdic comarcal vinculat, *El Desvetllament Camarasí*, d’acord amb Barrull.⁷⁷³ Malgrat tot, la victòria electoral de les dretes el novembre de 1933 motiva l’aturada editorial de *Pla i Muntanya* fins el juny de 1934 quan reapareix instrumentalitzada com a *Òrgan d’Unió Republicana* –coalició constituïda pel Centre Republicà Radical i el Centre Català Republicà⁷⁷⁴– i adherida a l’ERC. Tanmateix, a finals de setembre torna a ésser silenciada fins el gener de 1935, molt probablement a raó de les represàlies infligides pels Fets d’Octubre de 1934. La situació no es normalitza fins a les eleccions del febrer de 1936.

En paral·lel, apareix *Finestral* (1934-1936) a Balaguer simpatitzant amb el catalanisme liberal i republicà confluït a l’entorn de partits com la Lliga, UDC o ACR. Alguns dels

⁷⁶⁷ *Avant*, 10/06/1932, Any I, núm. 1, p. 1.

⁷⁶⁸ PÀMIÉS, Teresa: *Crònica de la vetlla...*, op. cit., pp. 187-188; MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., pp. 193-206.

⁷⁶⁹ PÀMIÉS, Teresa: *Crònica de la vetlla...*, op. cit., p. 67.

⁷⁷⁰ *Acció*, 05/11/1933, Any II, núms. 33-34, p. 1.

⁷⁷¹ FARRÉ, Joan: “*La vida associativa de Balaguer (darrer terç del segle XIX-1936)*”, a *La Noguera*, Estudis núm. 3, Centre d’Estudis Comarcals de la Noguera, Balaguer, 1989, p. 29; PÀMIÉS, Teresa: *Crònica de la vetlla...*, op. cit., pp. 179, 181; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 189-192.

⁷⁷² *Pla i Muntanya*, 13/11/1933, Any IX, núm. 214, p. 1.

⁷⁷³ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 208.

⁷⁷⁴ FARRÉ, Joan: “*La vida associativa...*”, a *La Noguera...*, op. cit., pp. 50-51.

seus redactors, com Sebastià Armenter o Francesc Xavier Rúbies, col·laboren la dècada anterior en les revistes *Lletres Joves*, *La Branca* o *La Fals*. Precisament el darrer número de *Finestral* és dedicat a Rúbies –fundador de *La Fals* i primer alcalde de Balaguer de la Segona República–, un dels seus principals puntals, en motiu del seu recent traspàs.⁷⁷⁵ En aquests anys també s'edita la fulla de l'*Església de Sant Domingo dels Pares Franciscans de Balaguer* (1935-1936), una pàgina annexada a la revista barcelonina *Fulla Dominical* repartida als feligresos balaguerins. En definitiva, la vitalitat social, política i cultural de la Noguera i de la seva capital, irrefrenable des dels anys quinze i fins la Guerra Civil, així com una prolífica producció de premsa, permeten de confirmar que Balaguer esdevé una de les capitals lleidatanes amb una major i més diversa implantació i estructuració d'opcions politicoideològiques al llarg del període. D'acord amb Pàmies,

“El lector d'avui s'estranyarà segurament que en una ciutat que no tenia 6.000 habitants hi hagués tantes publicacions locals, ultra els diaris que arribaven de Barcelona i que els ciutadans es llegien amb deficiència. Només es pot entendre si tenim present la vida política que s'hi feia i el context de la Catalunya d'aquells anys; però, ultra la política, s'hi ballava, s'hi cantava, s'hi organitzaven concursos literaris, curses de bicicletes, conferències sobre “vegetarianisme” amb el famós Dr. Ferrando. És evident que una societat que gaudeix de llibertats cívi­ques elementals assoleix un dinamisme i una vitalitat inoïts. Aquest era el cas de Balaguer.”⁷⁷⁶

En aquest context també és molt il·lustrativa l'aparició de dues revistes escolars a la Noguera, en paral·lel al desvetllament i a l'impuls renovador instructiu, cultural i infraestructural dinamitzat per les institucions republicanes. En són els exponents *Albada* (1933-1936) d'Os de Balaguer, la qual no s'ha pogut consultar⁷⁷⁷, i *Inquietud* (1935-1936)⁷⁷⁸, portaveu de l'Escola Graduada de nens de Menàrguens. El denominador comú d'ambdues –i dels mestres que les promouen i les impulsen– és la concepció i el mètode pedagògic i educatiu del francès Célestin Freinet. En efecte, els mestres d'ambdues escoles formen part del Grup Batec de Lleida, d'orientació pedagògica i

⁷⁷⁵ *Finestral*, 13/01/1936, Any III, núm. 36, pp. 1-12.

⁷⁷⁶ PÀMIES, Teresa: *Crònica de la vetlla...*, op. cit., p. 188.

⁷⁷⁷ Es conserven exemplars a l'Arxiu Miquel Deyà de Palma, tal com es palesa a JAUME, Miquel: *Freinet a Mallorca. Miquel Deyà Palerm i l'escola de Consell (1930-1940)*, Leonard Muntaner Editor, Palma, 2001, p. 121. Tanmateix, la seva consulta és actualment restringida, fet que l'ha impossibilitada. Vegeu-ne referències també a: *Inquietud*, desembre de 1935, Any I, núm. 4, p. 13; *Inquietud*, juny-juliol de 1936, Any II, núm. 10, p. 13; JIMÉNEZ, Fernando: *Batec. Historia de vida...*, op. cit., pp. 56-57.

⁷⁷⁸ La ressenya de la revista, així com la seva contextualització en l'època republicana i l'edició en facsímil de tots els exemplars, a: MARQUÈS, Salomó; REGUANT, Montserrat: *Un poble, una escola, una revista. La revista Inquietud de l'escola de Menàrguens, 1935-1936*, Ajuntament de Menàrguens i Pagès Editors, 2010, Lleida.

instructiva freinetista en consonància amb les corrents educatives més avantguardistes i renovadores.

Així mateix, ambdues revistes són redactades i editades pels alumnes de les respectives escoles –nens i nenes entre 6 i 14 anys–. Quant a la revista d’Os de Balaguer, aquesta és promoguda i dirigida pel mestre Jacint Pallejà, com recorda Antoni Tresens qui fou alumne de l’escola i actiu redactor d’*Albada* quan comptava 12 i 13 anys d’edat.⁷⁷⁹ El propi Tresens evoca un article seu ressenyant una excursió a Barcelona i, en concret, als magatzems Can Jorba, dels més importants de la capital catalana de l’època. Així mateix, recorda amb lucidesa com cada alumne escrivia almenys un text per a ésser publicat i confirma que s’arriba a publicar més d’un exemplar sense periodicitat fixa.

Quant a la publicació de Menàrguens, aquesta és impulsada pels mestres Lluís Aigé, Josep Casamajor i Pasqual Server. Si bé Server no s’ha localitzat en cap llistat de mestres freinetistes, d’acord amb Salomó Marqués i Montserrat Reguant⁷⁸⁰, Aigé i Casamajor formen part de la Cooperativa Española de Técnicas Freinet. A més, Aigé esdevé inspector interí de la província i inspector de primer ensenyament de la mateixa el 1936 i, d’ençà aquest any, Casamajor és el director de l’escola de Menàrguens. *Inquietud* té la doble funcionalitat d’instruir els alumnes en el camp de l’escriptura, la lectura i la cultura, d’una banda, però també d’apropar l’escola als pares, en tant que eina imprescindible per al progrés humà en tots els àmbits.

Així, reconeix determinant “[...] el vostre ajut i col·laboració a fi de que la tasca escolar proporcioni un millor rendiment i fer entre tots que els homes de demà –els vostres fills– siguin ciutadans instruïts i conscients.”⁷⁸¹ En aquest sentit, la revista dedica les dues darreres pàgines de cada exemplar a l’interpel·lació directa entre mestres i pares. La seva ferma i decidida voluntat es materialitza definitivament amb el gens menyspreable intercanvi editorial escolar amb escoles d’arreu del país, de l’Estat i fins i tot de l’estranger, d’una banda, i amb la constitució de l’Associació d’Amics de l’Escola

⁷⁷⁹ Les dades aquí exposades són fruit i resultat de la conversa telefònica mantinguda amb el senyor Antoni Tresens d’Os de Balaguer a data de 7 de febrer de 2019. El contacte ha estat possible gràcies a la cortesia de l’ajuntament de la vila. Malgrat tot, Tresens no en conserva cap exemplar.

⁷⁸⁰ MARQUÈS, Salomó; REGUANT, Montserrat: *Un poble, una escola, una revista...*, op. cit., pp. 34-37.

⁷⁸¹ *Inquietud*, setembre de 1935, Any I, núm. 1, p. 12.

entre els mesos de març i maig, de l'altra.⁷⁸² Tanmateix, la sort de tot plegat, tan entusiasmadora com efímera, és truncada pel Cop d'Estat del juliol de 1936.

En efecte, de les 9 publicacions en edició a la comarca a l'inici d'aquest any (vegeu Gràfic 20) només una es manté durant la Guerra Civil –*Avant* de Balaguer–. Juntament amb la revista menarguina, les tres capçaleres religioses desapareixen a causa del context motivat per la insurrecció militar i la consegüent revolució popular, mentre que *Finestral* es deixa de publicar el gener de 1936. Quant a *Pla i Muntanya* i *Acció* no es pot confirmar amb certesa la data de la seva desaparició, per bé que Moncasi⁷⁸³ n'assegura l'edició fins el mateix juliol. Altrament, entre 1936 i 1939 no sorgeix cap nou títol (vegeu Taula 21).

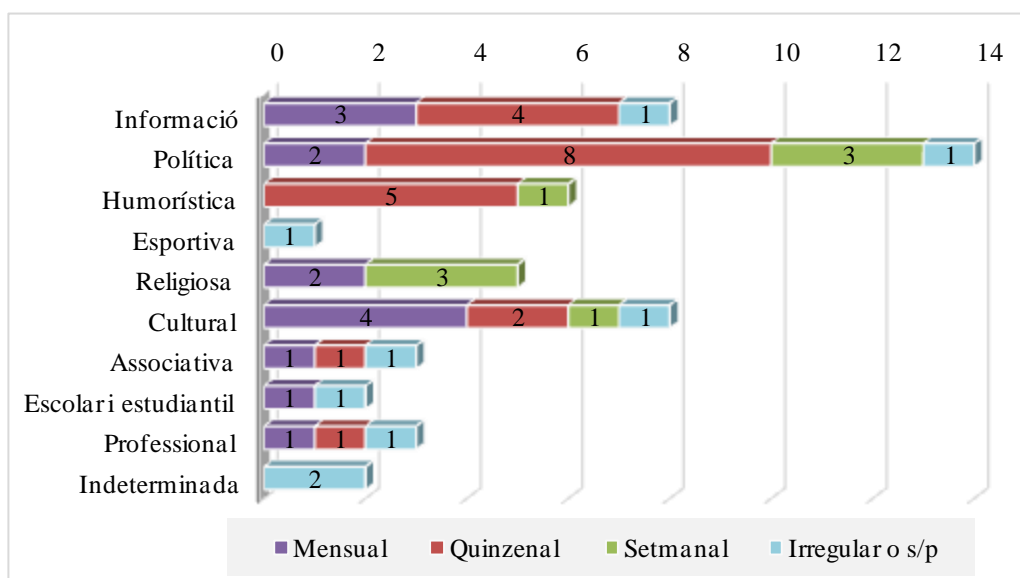
Quant a la periodicitat dels títols noguerencs, 16 dels 38 són quinzenals –el 42,10%–, mentre que d'altres 7 s'editen setmanalment (vegeu Gràfic 21). En total, aquestes 23 revistes –el 60,52%– demostren que ambdós models d'edició són els més freqüents i estesos en ecosistemes comunicatius i informatius en incipient gestació i vertebració, com és el cas de Balaguer i Artesa de Segre –els quinzenaris, a més, abracen la majoria de les categories periodístiques–. En paral·lel, només *Avant* experimenta un canvi de freqüència, atès que en la seva primera època s'edita quinzenalment i en la segona esdevé setmanari, fet que porta a considerar-la en ambdues periodicitats. Així mateix, les 10 revistes mensuals editades, de caràcter religiós o cultural –per bé que no sempre vinculades al món associatiu–, experimenten una trajectòria generalment breu. Certament, l'existència d'un ecosistema informatiu ben arrelat fomenta la proliferació de premsa i n'afavoreix l'estabilitat i la durada, en connivència amb la intensificació productiva d'ençà els anys quinze i amb la proliferació d'entitats professionals i culturals.

Quant a la categoria dels periòdics, predomina clarament la premsa política seguida de la informativa, de freqüència majoritàriament quinzenal, mentre que la premsa cultural esdevé essencialment mensual (vegeu Gràfic 21). Quant a la religiosa, aquesta només comprèn 5 títols, si bé cal destacar la longevitat d'*El Propagador* i de *Fulla Parroquial*. D'altra banda, destaca la notable producció humorística malgrat la seva poca incidència

⁷⁸² *Inquietud*, desembre de 1935, Any I, núm. 4, p. 13; *Inquietud*, març de 1936, Any II, núm. 7, p. 14; *Inquietud*, abril de 1936, Any II, núm. 8, pp. 13-14; *Inquietud*, maig de 1936, Any II, núm. 9, pp. 12-14; *Inquietud*, juny-juliol de 1936, Any II, núm. 10, p. 13.

⁷⁸³ MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat...*, op. cit., pp. 143-144, 207-208.

palesada en la brevetat dels títols. Així mateix, no s'ha pogut determinar ni la categoria ni la periodicitat de *La Flor de Balaguer* i *La Voz del Segre* per manca de dades tècniques i descriptives.

Gràfic 21. Categories i periodicitats de la premsa de la Noguera. Elaboració pròpia.

També cal fer avinent que 9 títols s'han considerat en més d'una categoria, tot adduint a les seves característiques editorials i empresarials: *Renaixement* i *La Veu de Balaguer* – informatives i culturals–, *El Safaretx* –política i satírica–, *Flama* –política i cultural–, *La Fals* –política, associativa i professional–, *Sindicato Agrícola de Balaguer y Comarca* – professional i associativa–, *Pla i Muntanya* –informativa, cultural i política–, *Memòria del Centre Excursionista* –cultural, associativa i esportiva– i *La Veu del Pagès* – associativa i professional–. En definitiva, la varietat i la riquesa tipològica així com la consistència i la proliferació de títols en cada categoria evidencien la vitalitat, la intensitat, la diversitat i la inquietud social, cultural i política que arrela, creix i es consolida a la Noguera al llarg del període.

6. 1. 3. La premsa a la Segarra

La Segarra s'ubica al nord-est de la Plana de Lleida, a la vessant més oriental de la demarcació, tot delimitant al nord amb el Solsonès, al sud amb la Conca de Barberà, a l'est amb l'Anoia i a l'oest amb la Noguera i l'Urgell. La seva situació geogràfica posiciona la comarca i la seva capital, Cervera, en l'eix viari que enllaça Barcelona amb Lleida i aquesta via amb els Pirineus, fet determinant en l'arribada del ferrocarril (1860) i la potenciació de les transaccions comercials i el transport de mercaderies i de mà

d'obra. En aquest context, i juntament amb una tradició històrica i cultural ben forjada al llarg del XIX, Cervera esdevé el centre comercial, de serveis i d'abastiment d'una comarca caracteritzada per la preeminència del treball agrícola vinculat al cultiu de la vinya, l'olivera i el cereal.⁷⁸⁴ La incipient industrialització vinícola produïda en el darrer quart del XIX és radicalment frenada a causa de la crisi finisecular de la fil·loxera, si bé es reprèn a inicis del XX amb la consolidació de la indústria cerealística i farinera cerverines, les quals permeten la revitalització de l'economia segarrena, d'acord amb Enric Tello i Josep Maria Ramon.⁷⁸⁵

En l'àmbit demogràfic, per bé que la Segarra és la comarca de la Plana que pateix la crisi de manera més incisiva –passant de 23.684h a 20.384h entre 1887 i 1910⁷⁸⁶–, Cervera guanya població entre 1887 i 1900 –de 4.592 a 4.840 habitants–, mentre que en la dècada posterior en perd prop de 600. Els índexs de 1920 i 1930 atorguen un constant creixement tant al conjunt comarcal –prop de 22.000 comarcans– com a la seva capital –prop de 5.000 vilatans– degut a la revitalització econòmica.⁷⁸⁷

La producció editorial està ben arrelada a Cervera al segle XIX, tot produint 6 capçaleres vinculades a les diferents famílies republicanes locals i també al catolicisme entre 1890 i 1897⁷⁸⁸, sent l'única localitat productora de la comarca. Quant al marc cronològic del present estudi, les tres primeres apareixen de manera correlativa el 1899: l'humorística *El Salsichón*, la informativa *La Opinión de Cervera*, i la satírica i sociopolítica *El Yo*. Malgrat la naturalesa efímera de totes tres es palesa un cert dinamisme socioperiodístic que permet de remarcar l'arrelament d'una primerenca inquietud editorial i sociocultural monopolitzada i subjecta al llarg del període a la política i a la politització dels espais ciutadans i les seves dinàmiques, d'una banda, i a la religió com a eina d'afermament i control socioterritorial, moral i cultural, de l'altra. En efecte, al llarg de la Restauració la política comarcal és dominada pel liberalisme dinàstic, pel caciquisme monàrquic i per les dretes catòliques, un substrat sociopolític i cultural indestriablement influenciat pel Bisbat de Solsona i les seves institucions.

⁷⁸⁴ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 41, 44-46.

⁷⁸⁵ TELLO, Enric: *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*, Pagès, Lleida, 1995, p. 504; RAMON, Josep Maria: *El sindicalisme agrari a la Segarra*, Pagès, Lleida, 1999, pp. 41-42.

⁷⁸⁶ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 42, 46-47.

⁷⁸⁷ *Ibidem.* pp. 42, 44.

⁷⁸⁸ LLOBET, Josep Maria: *La premsa a la Segarra...*, op. cit., s/p.

Així doncs, és significatiu que el període 1898-1905 esdevingui el més prolífic quant a altes de premsa a Cervera (vegeu Taula 22); de fet, els 7 periòdics editats en aquest període es concentren en un termini de 6 anys (1899-1904): a més dels tres adduïts apareixen els polítics *La Veu de la Segarra* (1903-1904) i *República* (1903-1906) i els informatius *El Ciervo/El Cuervo* (1903-1911) i *La Juventud* (1904). La ràpida aflluència periodística en aquests mesos es deu, probablement i en part, als quatre processos electorals esdevinguts el 1903⁷⁸⁹, escenaris tan propicis com orfes d'un impuls mobilitzador ciutadà i popular que només la premsa pot oferir, en tant que eina principal de la pugna política i pública entre catòlics i republicans. Amb tot, a la Segarra s'editen 29 títols al llarg del període, 27 dels quals a la seva capital –el 93,10%–, 1 a Guissona –*Fulla Dominical* (1925)–, i un altre al Portell (Sant Ramon) –*San Ramón y su Santuario* (1922-1931)–.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Cervera	7	1	2	2	2	6	4	3
Guissona					1			
Portell (Sant Ramon)					1			
TOTAL	7	1	2	2	4	6	4	3

Taula 22. Edició de premsa a la Segarra. Elaboració pròpia.

En efecte, Cervera monopolitza i patrimonialitza la producció de premsa comarcal, sent als anys vint quant la producció religiosa segarrenca apareix en les altres dues localitats, tot adduint la comoditat del context dictatorial i el control socio-ideològic practicat per l'Església. Aquest fet, que denota l'exercici de capitalitat realitzat per Cervera en tots els àmbits, verifica els índexs de diversificació productiva comarcal més baixos de la Plana i, en certa manera, impedeix o obstaculitza que el substrat sociocultural, polític i associatiu de nuclis de rellevància subcomarcal com Guissona⁷⁹⁰ es reflecteixi en una producció periodística prolífica i variada.

⁷⁸⁹ LLOBET, Josep Maria: “La recuperació lingüística, un objectiu del periòdic cerverí *La Veu de la Segarra* (1903-1904)”, a *Miscel·lània Cerverina*, núm. V, Centre Comarcal de Cultura de Cervera, Cervera, 1987, p. 211.

⁷⁹⁰ SOLDEVILA, Jordi: “El republicanisme a Cervera (1875-1923)”, a *Miscel·lània Cerverina...*, op. cit., p. 103; RAMON, Josep Maria: “El ‘Sindicat Agrícola de Cervera i sa Comarca’: dels orígens a la reconstrucció de la fàbrica de les farines (1918-1924)”, *Miscel·lània Cerverina*, núm. 10, Cervera, 1996, pp. 135-136.

En definitiva, la influència social, ciutadana, cultural i moral de l'Església i del Bisbat es palesen en l'elevada producció de premsa religiosa impulsada per alguna institució pietosa; d'acord amb Soldevila⁷⁹¹, entre 1875 i el 1939 apareixen 10 periòdics catòlics a Cervera. El segon gran esclat productiu a la Segarra, el període 1926-1930, evidencia novament el predomini editorial del catolicisme, atesa l'edició de 4 dels 6 títols apareguts, fet que constata el vigor d'aquesta premsa i el monopoli periodístic exercit. Altrament, l'aparició de només 4 noves revistes durant l'etapa republicana contrasta amb la dinàmica socioperiodística generalment experimentada arreu de la Plana i del país, per bé que la continuïtat editorial de revistes iniciades als anys vint (vegeu Gràfic 19) mostra la solidesa de la premsa cerverina durant la Segona República, assolint-ne el període de màxima concentració.

Reprenent els títols d'inici de segle, *El Ciervo* pateix una censura que l'obliga provisionalment a canviar-se el nom pel d'*El Cuervo* entre el segon i el quart exemplars, tot reprenent el títol original d'ençà el cinquè número "Habiendo cesado ya las obstrucciones [...]"⁷⁹² que ho impedièn. El seu programa i els seus propòsits esdevenen

"Despertar adormecidos sentimientos de dignidad y honradez; descubrir miserias ocultas y propósitos interesados; abonar y enaltecer todo lo noble y generoso, así como criticar y censurar firmemente cuanto signifique enganyo ó falsía; velar por los intereses morales y materiales de Cervera y su comarca [...]"⁷⁹³

Tot i la inestabilitat inicial, la revista es consolida en la palestra periodística local editant quinzenalment fins el 1911, amb 183 entregues. Quant a *La Juventud*, aquesta és una revista de fort caràcter moralitzant, defensora de l'educació i la instrucció populars, que pretén ser l'òrgan del jovent de Cervera sota l'aixopluc de la Joventut Catòlica.⁷⁹⁴ D'altra banda, *La Veu de la Segarra* és el portaveu del Centre Regionalista local i la primera publicació política comarcal del XX, fet que confirma una primerenca implantació de la Lliga a la comarca. No obstant això, el protagonisme de republicans i carlins arrelats a la comarca des de les darreres dècades del XIX afebleix la presència regionalista coincidint amb Solidaritat Catalana, la qual no es refà sociopolíticament a la

⁷⁹¹ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 47-50.

⁷⁹² *El Ciervo*, 24/06/1903, Any I, núm. 5, p. 1.

⁷⁹³ *El Ciervo*, 11/04/1903, Any I, núm. 1, p. 1.

⁷⁹⁴ SOLDEVILA, Jordi: "República: la premsa republicana a la Segarra", a *Gazeta, Jornada d'Història: La premsa d'Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-1975*, núm. 2, Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 2010, p. 168.

Segarra fins la constitució de l'Agrupació Nacionalista de Cervera (1917).⁷⁹⁵ Quant als republicans, la Unió Republicana local edita *República* amb la intenció de reunir les dues tendències locals predominants, possibilistes i federalistes. La coexistència dels òrgans regionalista i republicà comporta enfrontaments per les qüestions religiosa i lingüística, fonamentalment. D'una banda, el regionalista es defineix com a catòlic i ferri defensor de la seva doctrina, mentre que el republicà se'n mostra ferventment contrari. De l'altra, *República* és redactat en castellà, mentre que *La Veu de la Segarra*, en un exercici de recuperació del català com a llengua vehicular en la premsa local, apareix per difondre el catalanisme i la llengua, tot defensant-ne la seva oficialitat – també a l'Església–.⁷⁹⁶ Ara bé, ambdós títols comparteixen la lluita ferma contra el caciquisme, en tant que responsable de la ignorància, la indiferència i la inacció en què es postren Cervera i la Segarra.⁷⁹⁷

En paral·lel a aquesta efervescència sociopolítica i editorial cal adduir el notable teixit associatiu cerverí a cavall d'ambdós segles vinculat, en efecte, al creixent entramat polític: entre d'altres, el Centre Obrer Instructiu d'Unió Republicana, el centre tradicionalista, el conservador, el liberal o el Montepío Orfeón Juventud Católica. Els republicans i els carlins consoliden els seus propis espais locals; els primers arrelen clarament en les dues principals ciutats: Cervera i Guissona.⁷⁹⁸ Tanmateix, l'esquerda republicana produïda a causa del debat sobre Solidaritat Catalana i la posició a adoptar en conseqüència provoca la irremeiable desaparició del seu portaveu, *República*, i el trencament del partit entre una majoria solidària i una minoria antisolidària, seguint la dinàmica general catalana, del qual no es recupera fins els anys vint.⁷⁹⁹ En definitiva, però, la tradicional dicotomia política caciquisme-anticaciquisme s'esterilitza i és substituïda per dos nous eixos sociopolítics igualment complementaris i concordants: dreta-esquerra i catalanisme-anticatalanisme.

Igualment a cavall del segle, la crisi agrícola i econòmica experimentada motiva una incipient proliferació d'associacions obreres, industrials i professionals⁸⁰⁰,

⁷⁹⁵ SOLDEVILA, Jordi: "El republicanisme a Cervera...", a *Miscel·lània Cerverina...*, op. cit., p. 110; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 373-376; SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 73, 175.

⁷⁹⁶ *La Veu de la Segarra*, 03/10/1903, Any I, núm. 17, p. 1.

⁷⁹⁷ *La Veu de la Segarra*, 06/02/1903, Any I, núm. 1, p. 1; *República*, 15/07/1903, Any I, núm. 1, p. 1.

⁷⁹⁸ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 53-69, 80-81.

⁷⁹⁹ SOLDEVILA, Jordi: "El republicanisme a Cervera...", a *Miscel·lània Cerverina...*, op. cit., p. 109.

⁸⁰⁰ RAMON, Josep Maria: *El sindicalisme agrari...*, op. cit., p. 45; RAMON, Josep Maria: "El 'Sindicat Agrícola...", *Miscel·lània Cerverina...*, op. cit., pp. 134-145; SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de*

majoritàriament de naturalesa catòlica i conservadora. Aquest context és aprofitat per Joventut Catòlica per eixamplar la seva base a l'entorn del catolicisme, atesa la seva capacitat mobilitzadora, tot editant el setmanari catòlic *Pàtria* (1909-1910) amb la intenció d'aixoplugar liberal-conservadors, catòlics, integristes i carlins sota el seu paraigües i així “[...] influir en la nova societat de masses que estava emergint [...]”, en paraules de Soldevila.⁸⁰¹ En efecte, es fa defensor de la causa de Déu i de la Pàtria com a “[...] soldats de la bona premsa”⁸⁰², si bé desapareix al cap d'un any per manca d'impressor tot i els esforços i les intencions per reprendre'n l'edició.

Així mateix, al inici dels anys deu el nou context econòmic, agrícola, comercial i industrial genera un seguit de millores urbanes, com ara la primera biblioteca – propietat del Centre Obrer– o l'establiment de la telefonia i de l'enllumenat públic, que potencien la centralitat econòmica i comercial de Cervera a redós de la Cambra de Comerç i Indústria (1912)⁸⁰³ i que es reflecteixen en nova premsa. Precisament aquest organisme edita *Nuevo Ambiente* (1912-1919) amb la pretensió de ser un espai de confluència per a tots els cerverins, si bé per pragmatisme s'apropa a l'Església i a la monarquia, fet que no convenç el republicanisme més abrandat.⁸⁰⁴ El seu contingut és variat, plural i entretingut, sense banalitzacions i sempre d'interès, apostant per la cultura, l'enaltiment i el progrés de Cervera.⁸⁰⁵

Paral·lelament, la reconfiguració dels diversos espais polítics locals presenta la constitució de Joventut Republicana de Cervera i del Partit Reformista, que “[...] tindria a Tàrrrega i a Cervera els seus dos principals baluards a Ponent [...]”⁸⁰⁶ L'arrelament definitiu d'ambdues entitats es materialitza amb l'edició d'*Escuela* (1913-1914), dirigit per Epifani Urrutia i redactat per Joan Comorera i Fermí Palau Casellas, entre d'altres. El seu propòsit és llimar les diferències amb la vella guàrdia republicana i convergir novament sobre les bases de la República i la Joventut, entenen la instrucció pedagògica com l'eina indispensable per impregnar els anhels de llibertat, regeneració, ambició i combat, en tant que “[...] la Escuela es una arma de alcance universal.”⁸⁰⁷ En

Cervera..., *op. cit.*, p. 47; CAMPS, Eduard; SANTA EULÀRIA, Joan: *Guissona*, Grafos, Barcelona, 1982, p. 593.

⁸⁰¹ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, *op. cit.*, p. 146.

⁸⁰² *Pàtria*, 26/03/1910, Any II, núm. 51, p. 1-6.

⁸⁰³ BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, *op. cit.*, p. 53.

⁸⁰⁴ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, *op. cit.*, pp. 161-162.

⁸⁰⁵ *Nuevo Ambiente*, 18/08/1912, Any I, núm. 1, p. 1; 06/02/1913, Any II, núm. 13, pp. 2-5.

⁸⁰⁶ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, *op. cit.*, pp. 68-69, 157-158.

⁸⁰⁷ *Escuela*, 30/11/1913, Any I, núm. 7, p. 1.

efecte, el quinzenari no vol ser un periòdic de propaganda republicana ni pretén encotillar-se com a portaveu de Joventut Republicana, sinó que malda per ser de tots els ciutadans que vulguin justícia i sentin nostàlgia pels ideals. Malgrat tot, les dificultats d'assolir la convergència de les diverses tendències locals consumeixen la desaparició d'*Escuela* deu mesos després del seu debut, al·legant manca de suports i d'entusiasme dels seus correligionaris, i avisant que els seus valors romandran intactes en Joventut Republicana de Cervera.⁸⁰⁸

Amb tot, la comarca experimenta un segon auge comunicatiu, infraestructural i modernitzador durant els anys de la Mancomunitat, gràcies al creixement econòmic dels anys vint i al impuls d'iniciatives paral·leles i derivades: diversificació de la telefonia, noves carreteres, la portada de l'aigua o el ferrocarril secundari Tarragona-Ponts, que fracassa degut a la inacció del govern estatal.⁸⁰⁹ Així mateix, l'estructuració del sindicalisme i del cooperativisme segarraenc es consolida amb la constitució de noves entitats⁸¹⁰, entre les quals el Sindicat Agrícola de Cervera (1918) esdevingut nou centre econòmic comarcal desbancant la Cambra Agrícola i perjudicant també la Cambra de Comerç i Indústria i la continuïtat del seu portaveu, *Nuevo Ambiente*, el qual desapareix dos mesos després de l'edició de *Lo Sindicat* (1919-1933)⁸¹¹ –publicació no religiosa més longeva de la Segarra–.

L'òrgan del Sindicat Agrícola es preocupa de difondre i divulgar tot tipus de coneixements tècnics i agrícoles, disposicions legislatives i reglaments, fires, conferències i cursos per fomentar la instrucció i l'educació cooperativa, generalment sota l'aixopluc econòmic i material de la Mancomunitat.⁸¹² En aquest sentit, es significa sociopolíticament com a catòlic per obligació i consciència, català per l'amor a la terra i a la llengua, i pagès per tradició, per necessitat i per orgull.⁸¹³ En efecte, l'auge i la vertebració cooperativista generen i potencien una conscienciació socio-classista de la pagesia a l'entorn del Sindicat, en tant que “[...] símbol de la nostra redempció; [...] qui junts amb la nostra cooperació, veurem satisfetes les nostres aspiracions i els nostres

⁸⁰⁸ *Escuela*, 26/07/1914, Any II, núm. 26, p. 1.

⁸⁰⁹ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 169-170; BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, op. cit., p. 43; CAMPS, Eduard; SANTAELIÀRIA, Joan: *Guissona...*, op. cit., p. 582.

⁸¹⁰ RAMON, Josep Maria: *El sindicalisme agrari...*, op. cit., pp. 41-42; RAMON, Josep Maria: “El ‘Sindicat Agrícola...’”, *Miscel·lània Cerverina...*, op. cit., pp. 134-135.

⁸¹¹ El número 32 (24/08/1922) la capçalera normativitza ortogràficament el títol esdevenint *El Sindicat*.

⁸¹² RAMON, Josep Maria: “El ‘Sindicat Agrícola...’”, *Miscel·lània Cerverina...*, op. cit., pp. 144-146.

⁸¹³ *Lo Sindicat*, 02/11/1919, Any I, núm. 2, p. 1.

desitjos.»⁸¹⁴ La necessària activitat realitzada en paral·lel a la conscienciació i l'activisme agraris candents arreu del país avala indubtablement l'acció del Sindicat, així com l'estabilitat i la trajectòria del periòdic.

Amb tot, la revifalla cultural segarrenca és marcada per l'elitisme de la Universitat i per la influència del Sindicat Agrícola i de les institucions religioses. De fet, l'activitat periodística resta completament òrfena de participació política degut als elements que monopolitzen el sector, d'una banda, i a les reorganitzacions i crisis constants del republicanisme i del carlisme i la incipient implantació del regionalisme catalanista, de l'altra.⁸¹⁵ Així mateix, quant a la inexistent producció literària de qualitat, aquesta no resorgeix fins a les darreries dels vint en conjuminació amb “[...] una veritable renovació d'interessos culturals pel que fa a les publicacions”, en paraules de Cornudella.⁸¹⁶ Així doncs, 4 dels 6 títols editats entre 1916 i 1925 (vegeu Taula 22) apareixen prèviament al Cop d'Estat de Primo de Rivera –*Fulla Parroquial de Cervera* (1917-1936), *Lo Sindicat* (1919-1933), *Butlletí Municipal de la Ciutat de Cervera* (1922) i *San Ramón y su Santuario* (1922-1931)–; els dos editats en plena dictadura són les fulles dominicals de Cervera (1925-1926) i Guissona (1925).

En efecte, el predomini de les publicacions marcadament catòliques i generalment editades o impulsades per institucions religioses, condiciona i defineix el tarannà social, moral i cultural de la societat segarrenca. Entre aquestes destaca per la seva longevitat la publicació del Santuari de Sant Ramon, portaveu de l'Orde dels Mercedaris, la qual si bé pretén divulgar la seva fe no comprèn un marcat to doctrinari, tot i el caràcter netament catòlic i moralitzant de les notes històriques i literàries que conté.⁸¹⁷ L'obertura del nou context laic i laïcitzant que s'enceta amb la Segona República és la causa més que probable, o una de les causes, de la seva desaparició.

⁸¹⁴ *Lo Sindicat*, abril de 1920, núm. 6, citat per RAMON, Josep Maria: “El ‘Sindicat Agrícola...’”, *Miscel·lània Cerverina...*, *op. cit.*, pp. 136-137.

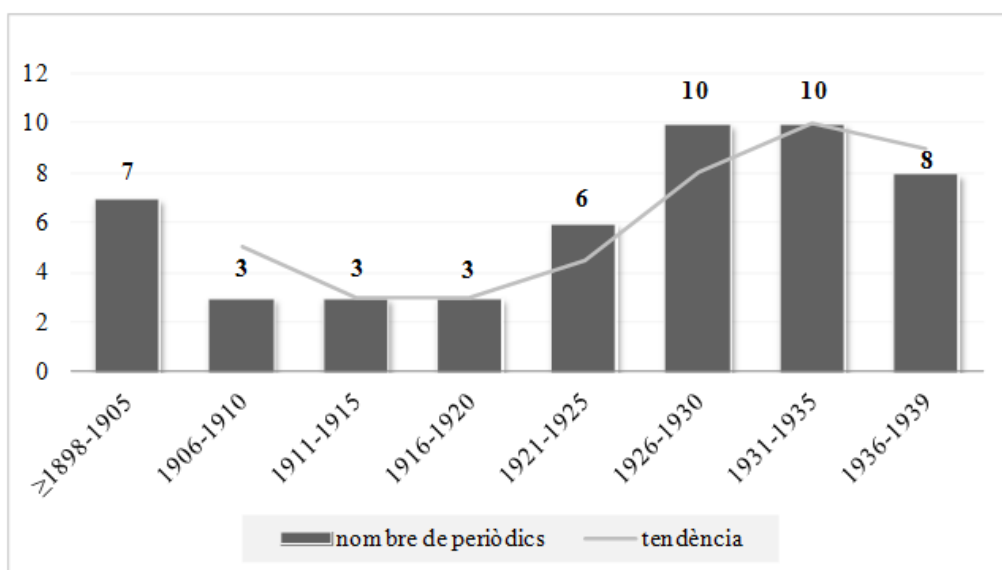
⁸¹⁵ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, *op. cit.*, p. 79; SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, *op. cit.*, pp. 179-182. “[...] Poca informació hem obtingut d'aquest darrer període: la premsa republicana local s'esllangueix durant la darrera dècada de la Restauració, lluny de les èpoques més prolífiques de finals del XIX i principis del XX i reflex de l'època que estaven passant els republicans.” SOLDEVILA, Jordi: “El republicanisme a Cervera...”, a *Miscel·lània Cerverina...*, *op. cit.*, p. 112.

⁸¹⁶ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, *op. cit.*, p. 80.

⁸¹⁷ Vegeu, per exemple: *San Ramón y su Santuario*, 30/03/1923, Any II, núm. 8; 31/03/1925, Any IV, núm. 31; 31/03/1926, Any V, núm. 43; abril-maig de 1926, Any V, núm. 44.

En definitiva, la premsa segarrenca assoleix la solidesa editorial als anys vint, fet que es reflecteix amb una incidència socioterritorial notable i una trajectòria molt considerable de la majoria dels exponents. En el primer quinquenni de la dècada es matriculen 4 títols nous i només 2 es mantenen d'anys anteriors, dinàmica persistent en el segon quinquenni amb un augment de la producció, atès que de les 10 revistes en edició 6 en són debutants i 4 precedents (vegeu Taula 22 i Gràfic 22). La tendència canvia radicalment, però, entre 1931 i 1935, atesa la davallada de matrícula editorial –6 de les 10 capçaleres són d'edició prèvia–. En resum, la dècada 1926-1935 esdevé la més fecunda quant a la concentració de títols, fet que consolida una sòlida experiència editorial que permet de mantenir la dinàmica del sector.

El predomini literari i editorial del catolicisme es manté imperant en el període 1926-1930, editant de 8 dels 10 periòdics entre els quals destaquen *El Pregoner Cor-marià de Cervera* (1927) i *L'Estel Cor-marià de Cervera* (1927-1936) –portaveus de l'Arxiconfraria del Cor de Maria– i *Candidatus Latinus* (1928-1930) i *Palaestra Latina* (1930-1936) –editats pels claretians–. Aquestes dues són un cas extraordinari i únic a la demarcació atesa la seva redacció en llatí –íntegrament en la primera i bilingüe en la segona amb el castellà–, degut al seu propòsit de fomentar l'ensenyament d'aquesta llengua entre els escolàstics i el conjunt de la joventut local. Si bé *Palaestra* esdevé continuadora de *Candidatus*, representa la voluntat de professionalitzar-ne l'empresa, d'apropar-la a l'alumnat i de consolidar-la com a publicació instructiva escolar, en edició únicament durant els mesos del curs acadèmic.

Gràfic 22. Continuïtat de la premsa a la Segarra. Elaboració pròpia.

Així doncs, el floriment periodístic cerverí i segarrenc dels anys vint és indissociable del caràcter catòlic i conservador dels seus editors, molt còmode i tolerable per la dictadura que, mancada d'implantació socioterritorial i política a la comarca, cedeix a l'Església la influència educativa, ideològica, cultural i política de la societat cerverina.⁸¹⁸ Tanmateix, a les darreries de la dècada s'inicia una certa recuperació cultural i política fruit de la pèrdua de suports del règim i palesada en l'edició de noves publicacions vinculades a sectors socials emergents i opositors: els catalanistes del Casal Cerverí –propers a la Lliga– i els republicans del Centre Obrer.⁸¹⁹ En aquest context apareixen les revistes culturals, literàries i d'informació local i comarcal *Gasetta de Cervera* (1928-1929) –vinculada al Casal Cerverí a través d'algunes plomes rellevants de la cultura local com Josep Piñol, Claudi Gómez o Ferran Razquin– i *Cervera* (1930-1931). Aquesta esdevé una revista juvenívola, en la qual

“[...] s'hi juntaràn la crítica amb la sàtira, el bon humor amb les extravagancies i la dura censura en tots aquells cassos que sia necessària. No ens decantém a la dreta ni a l'esquerra, estarem prop o lluny d'ambdues col·lectivitats segons les seves obres. Volém ser lliures i completament independents en nostra tasca periodística.”⁸²⁰

Tanmateix, però, la seva condició distesa i riallera s'arracona a mesura que avancen les entregues i de manera definitiva a partir de l'octubre de 1930, quan anuncia

“[...] un nou vol a la seva publicació que des d'ara s'inicia i es comença a posar en pràctica per tal de fer-la més interessant i copiosa mentres es procura també donar-li un caire que la caracteritzi més com a periòdic informatiu que com a revista literària casolana, [...]”⁸²¹

Igualment, el clima polític l'aproxima a l'òrbita d'Acció Catalana, partit republicà i nacionalista constituït a partir de l'escissió del sector juvenívola de la Lliga i que també compta amb nuclis a Guissona i Granyena de Segarra.⁸²² Certament, el cas de *Cervera* no resulta insòlit en tant que la politització de capçaleres independents i culturals entre les darreries de la dictadura i l'aurora republicana és un fenomen netament estès arreu de la Plana, íntimament relacionat amb la radical polarització de l'eix dreta-esquerra.⁸²³ Aquest escenari també radicalitza l'eix catolicisme-anticatolicisme fomentat, d'una

⁸¹⁸ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 49, 197-198.

⁸¹⁹ *Ibidem*, pp. 191-194.

⁸²⁰ *Cervera*, 01/01/1930, Any I, núm. 1, p. 1.

⁸²¹ *Cervera*, 15/10/1930, Any I, núm. 20, p. 1.

⁸²² SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., p. 193; BARRULL, Jaume: “Cervera i la Segarra durant la Segona República” a SANTA, Àngels (ed.): *Jaume Magre en el record*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 2002, pp. 281-282.

⁸²³ En aquest sentit, Soldevila assimila els casos de la *Gasetta de Cervera* i *Cervera* amb les revistes *Lleida* i *Vida Lleidatana*. Vegeu: SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., p. 194.

banda, en la intransigència de les esquerres i, de l'altra, en l'activisme cultural, cívic i polític d'entitats com l'Arxiconfraria, la Cambra de Comerç, la Federació de Joves Cristians o la Universitat Literària de Cervera.⁸²⁴ En aquest sentit, 8 dels 13 títols en edició entre 1931 i 1939 pertanyen a aquestes i d'altres institucions religioses locals i, a més dels vigents, apareixen *Avant* (1932-1933), *Aubada* (1936) i *Vida Parroquial* (1939-1940).

No obstant això, el primer periòdic matriculat a Cervera un cop proclamada la Segona República és l'òrgan del Centre Obrer adherit a l'ERC, *República* (1931-1934)⁸²⁵, el qual es fa continuador en obra i esperit –en format de segona època– de l'homònim editat a inicis de segle. De fet, resulta un periòdic d'opinió i de partit però també d'informació política, social i ciutadana, de marcat tarannà catalanista, defensor de la Constitució i l'Estatut republicans, i simpatitzant amb l'obrerisme i el sindicalisme. Els seus fonaments són la defensa de la República, la democràcia, el liberalisme i el catalanisme. Altrament, es mostra obertament anticatòlic i antieclesiàstic, ataca els seus sectors i estaments i s'enfronta amb el seu portaveu local, *Avant*, per l'estreta vinculació de l'Església amb la monarquia, així com per la retroalimentació mútua entre ambdues, fet que segons el setmanari posa en perill el normal funcionament de la República i la seva existència.⁸²⁶ Així mateix, qualifica les dretes catalanes i espanyoles de feixistes i les hi critica la manca d'acatament del règim republicà. De fet, arran de la seva victòria a les eleccions generals del novembre de 1933, *República*, alarmada, assegura que

“[...] fan que tots els que senten de veritat el sentiment republicà i que aimen la República per damunt de tot, quedin amb la recança de veure que de la República que es donà el poble el 14 d'abril de 1931, no en queda, de fet, gaire bé res més que el nom, i que si l'actuació de l'actual Parlament i del Govern que recolza, segueix pels camins que s'esbocen, ni el nom en quedarà.”⁸²⁷

Malgrat tot, la desaparició del setmanari sembla respondre a les conseqüències d'aquesta desfeta electoral, fet que, juntament amb la manca de cap altre òrgan escrit de l'ERC a Cervera, palesa la feblesa del republicanisme segarrenc, la qual es vincula

⁸²⁴ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, *op. cit.*, p. 82.

⁸²⁵ Una anàlisi profunda i exhaustiva sobre *República* a: SOLDEVILA, Jordi: “*República...*”, a *Gazeta, Jornada d'Història...*, *op. cit.*, pp. 167-172. El darrer número trobat és el 125 (23/12/1933), si bé Llobet assegura que publica fins el 129 (20/01/1934). Vegeu: LLOBET, Josep Maria: *Bibliografia Cerverina...*, *op. cit.*, p. 77.

⁸²⁶ *República*, 29/08/1931, Any I, núm. 6, pp. 1-12.

⁸²⁷ *República*, 23/12/1933, Any III, núm. 125, p. 1.

també a la sòlida tradició dretana i catòlica comarcal, determinant la Segarra com la comarca de la Plana amb menys implantació de l'ERC, d'acord amb Barrull.⁸²⁸

Quant a *Avant* (1932-1933), aquest títol catòlic d'informació local i comarcal es vincula a la Joventut Catòlica, a la FJC (1932), a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) (1932) i a Acció Popular (1932) per tal de renovar la dreta local i dotar-la d'una nova estructura sociopolítica.⁸²⁹ Tot i no ser un periòdic rigorosament polític, es posiciona amb les dretes catalanes i en demana la unitat, defensa el trinomi religiós-pàtria-família i carrega durament contra l'ERC. Un dels seus principals redactors és Ferran Razquin, provinent de la *Gasetta de Cervera*, qui, amb un vocabulari cada cop més radicalitzat i contaminat de bel·licismes, assegura que

“[...] Es precis lliurar Espanya i Catalunya dels governants nefasts que les han portades a la vora de l'abisme de la misèria i de la mort. És absolutament indispensable la cessació de la seva obra destructora feta tan sols de negacions i de greuges, obra que només ha produït llàgrimes, fang i sang [...] L'enemic és poderós i farà quant estarà al seu abast per a no deixar-se pendre les regnes del govern amb que malmena la República.”⁸³⁰

El periòdic aposta per la formació intel·lectual i moral i pel benestar i l'educació ciutadana i, en aquest sentit, fa gala dels concursos literaris que la Secció de Cultura i Esbart de Joventut Catòlica celebra en motiu de l'11 de setembre i de les Festes de Nadal de 1933.⁸³¹ Tanmateix, la desídia de l'activitat editorial d'*Avant* respon al conflicte amb els representants polítics catòlics i dretans a l'entorn de la contribució del setmanari en la tasca social-catòlica quotidiana. Abans de desaparèixer finalment, etziba que “[...] el qui hagi d'averkonyir-se del nom de catòlic no és perquè sigui dolenta la seva doctrina, sinó perquè no és pas neta la seva consciència.”⁸³²

No obstant la limitada però testosterònica embranzida político-editorial de republicans i catòlics fruit de l'efervescència social, ideològica i política del nou context, la fi de *República* i d'*Avant* produeix una desinflada productiva. Efectivament, al llarg de 1934 no es matricula cap nou títol a la Segarra i només se'n mantenen tres: els catòlics *Fulla Parroquial de Cervera*, *L'Estel Cor-Marià* i *Palaestra Latina*. Amb tot, el 1935 es produeixen dues noves altes vinculades al món professional i educatiu: el *Butlletí de la*

⁸²⁸ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 207-208.

⁸²⁹ SOLDEVILA, Jordi: *L'alcalde de Cervera...*, op. cit., pp. 210-211.

⁸³⁰ *Avant*, 18/11/1933, Any II, núm. 97, pp. 2-3.

⁸³¹ *Avant*, 10/11/1933, Any II, núm. 87, pp. 2-5; *Avant*, 24/12/1933, Any II, núm. 102, pp. 6-7. Vegeu també: CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, op. cit., p. 82.

⁸³² *Avant*, 31/12/1933, Any II, núm. 103, p. 2.

Cambra de Comerç de Cervera (1935-1936), que apareix per omplir el buit ocasionat per *El Sindicat* amb l'objectiu de revitalitzar el comerç local⁸³³, i *L'Amic* (1935-1936), portaveu de les Escoles Graduades de Cervera i editada pels seus professors amb l'objectiu d'impulsar el creixement i la protecció morals i materials dels infants i joves cerverins. Ambdues revistes desapareixen en paral·lel a l'alçament militar del juliol de 1936, com també succeeix amb l'única alta produïda el mateix 1936 i la darrera abans de la guerra, *Aubada* (1936).⁸³⁴ Es tracta del darrer títol del catolicisme segarrenc editat pel Grup 83 *Madona Santa Maria* de la FJC de Cervera i hereu de la línia endegada per *Avant*.

Tot i les convulsions que caracteritzen l'any 1936, el teixit sociocultural i polític cerverí es reforça, d'acord amb Cornudella⁸³⁵, amb l'establiment del primer Centre Comarcal de Cultura de la Generalitat, una biblioteca popular, un arxiu històric i un museu comarcal d'història. Ben entrada la guerra, aquest substrat encara es manté, si bé amb equilibris i dinàmiques, encapçalat per la JSU, que el setembre de 1938 anuncia l'obertura imminent d'una biblioteca al seu Casal i la formació de grups d'atletisme, escacs, tennis taula i art. Així mateix, organitza dos festivals “[...] a benefici dels hospitals militars de la localitat [...]”⁸³⁶ mentre edita l'únic títol aparegut en plena Guerra Civil a la comarca, *11 Setembre* (1938), a través del qual defensa la necessitat de mantenir la calma, la unitat i l'esperança a la rereguarda “[...] per tal de contribuir amb el nostre esforç a la victòria sobre el feixisme i fer-nos dignes dels herois de 1714.”⁸³⁷ El darrer exponent editorial comarcal del període, *Vida Parroquial* (1939-1940)⁸³⁸, s'edita havent finalitzat el conflicte civil tot recuperant la preponderant naturalesa religiosa dels mitjans escrits segarrencs.

En efecte, la severa deflació productiva del sector editorial cerverí i comarcal a partir de 1936 i particularment durant la guerra (vegeu Taula 22) es deu a l'esvaniment de les estructures catòliques i religioses arran de l'esclat revolucionari de l'estiu, atesa la seva

⁸³³ *Butlletí de la Cambra de Comerç de Cervera*, agost de 1935, Any I, núm. 1., pp. 1-2.

⁸³⁴ Si bé no se n'ha localitzat cap exemplar, Llobet el categoritza com a periòdic d'informació general i de formació religiosa després d'haver-ne tractat 4 números. Vegeu: LLOBET, Josep Maria: *Bibliografia Cerverina...*, op. cit., p. 82.

⁸³⁵ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, op. cit., p. 82.

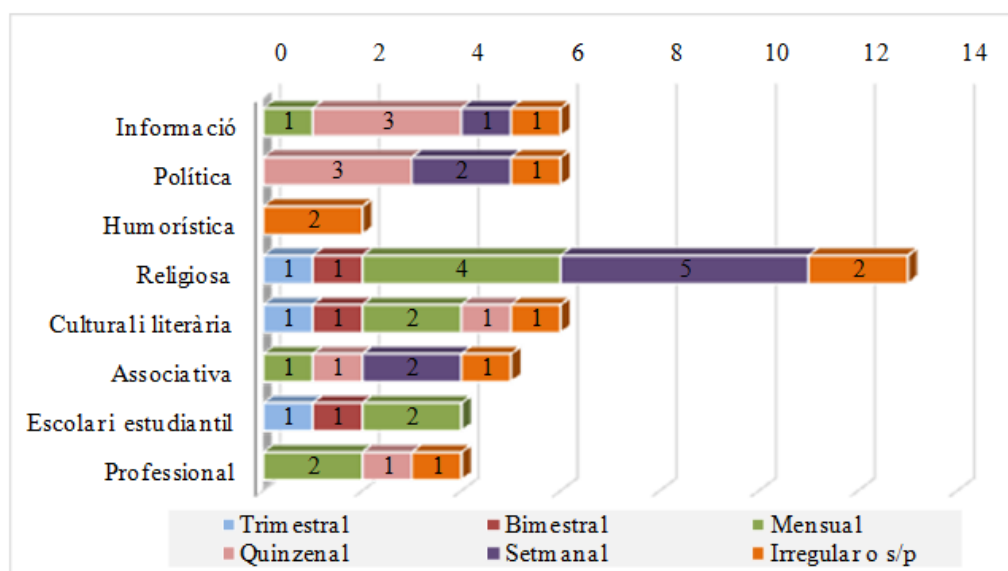
⁸³⁶ *11 Setembre*, 11/09/1938, Any I, núm. 1, p. 3.

⁸³⁷ *11 Setembre*, 11/09/1938, Any I, núm. 1, p. 2.

⁸³⁸ Si bé no s'ha localitzat, és el primer títol segarrenc després de l'ocupació franquista i el darrer del període. Llobet confirma haver-ne tractat 63 exemplars. Vegeu: LLOBET, Josep Maria: *La premsa a la Segarra...*, op. cit., s/p.

hegemonia en la producció editorial impulsant nombroses capçaleres. Així doncs, malgrat l'existència de 8 revistes en edició entre 1936 i 1939 (vegeu Gràfic 21), s'ha constatat com 6 desapareixen prèviament al Cop d'Estat o a causa d'aquest i només dues s'editen a posterioritat.

Quant a la periodicitat de la premsa de la Segarra, les freqüències predominants són la mensual, amb 8 títols –el 27,58%– i la quinzenal i la setmanal, amb 7 exponents respectivament, atesa la duplicitat generada per *La Veu de la Segarra*, inicialment quinzenari i finalment setmanari (vegeu Gràfic 23). Aquesta dualitat no és única, tanmateix, ja que també l'experimenta *Candidatus Latinus* passant de bimestral a trimestral. En definitiva, es constata un equilibri entre els principals models de periodicitat, atenent a una societat inquieta i dinàmica com la certerina que exerceix la seva capitalitat sociopolítica i cultural a través d'un ecosistema comunicatiu i periodístic predominantment catòlic i religiós. Les periodicitats més diversificades quant al contingut són la quinzenal i la mensual escaient majorment a corporacions professionals, congregacions i institucions pietoses, empreses informatives, i entitats culturals i polítiques.

Gràfic 23. Categories i periodicitats de la premsa de la Segarra. Elaboració pròpia.

En relació amb les categories periodístiques, a la Segarra hi predomina la premsa religiosa, amb 11 títols, seguida de la política, la informativa i la cultural i literària, amb 6 exponents en cada cas. Altrament, les revistes professionals, associatives i escolars i estudiantils són menys reeixides, mentre que la premsa humorística, amb només dos títols de breu edició, és la més efímera i inestable d'una comarca mancada de premsa

esportiva (vegeu Gràfic 23). Amb tot, la prevalença religiosa i catòlica sobresurt d'escenaris religiosos i s'impregna també en entitats i associacions culturals, lúdiques i d'altra índole, naturalesa la qual dirigeix generalment la consistència i la proliferació d'unes capçaleres estables i sòlides que, hereves de la producció vuitcentista i vinculades a la vitalitat i al dinamisme cultural, social i polític, arrelen, creixen i es consoliden a la comarca al llarg del període. Finalment, cal tenir present la multiplicitat de categoritzacions compreses per 9 títols cerverins (vegeu Gràfic 22), concretament: *Aubada* –religiosa i associativa–, *Avant* –informativa i religiosa–, *Candidatus Latinus* i *Palaestra Latina* –culturals, religioses i escolars–, *Cervera*, *Gaseta de Cervera* i *La Juventud* –informatives i culturals–, *La Veu de la Segarra* –política i associativa– i *Lo Sindicat* –associativa i professional–.

6. 1. 4. La premsa al Pla d'Urgell

El Pla d'Urgell, ubicat al bell mig de la Plana de Lleida, és una comarca creada el 1988 a partir de les lleis d'ordenació territorial aprovades el 1987 pel Parlament de Catalunya, si bé la seva constitució és cercada –i fracassada– durant la Segona República atesa la voluntat d'articulació d'un territori capitalitzat per Mollerussa avalat pel seu dinamisme econòmic, la seva centralitat comunicativa i el seu important pes demogràfic.⁸³⁹ Així doncs, en el marc cronològic del present estudi els 16 municipis que actualment configuren el Pla d'Urgell queden repartits entre les quatre comarques limítrofes: la Noguera, al nord –Bellvís, Linyola i el Poal–, les Garrigues, al sud –Torregrossa–, l'Urgell, a l'est –Barbens, Castellnou de Seana, Ivars d'Urgell, Vilanova de Bellpuig i Vila-sana–, i el Segrià, a l'oest –Bell-lloc d'Urgell, Fondarella, Golmés, Miralcamp, el Palau d'Anglesola, Sidamon i l'actual capital comarcal, Mollerussa–.⁸⁴⁰

Precisament, la capitalitat política, econòmica i administrativa de Mollerussa, s'adscriu a un procés mental socialment construït durant la segona meitat del XIX i decididament anhelat al llarg del primer terç del XX, el qual se sustenta sobre la construcció del Canal d'Urgell (1862) i sobre la incipient xarxa de comunicació que la connecta amb Linyola (1888) i les Borges (1898).⁸⁴¹ Aquests factors generen, d'una banda, una idea de

⁸³⁹ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 177-180.

⁸⁴⁰ LLEI 5/1988, de 28 de març, de creació de les comarques del Pla de l'Estany, del Pla d'Urgell i de l'Alta Ribagorça. DOGC. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. [Consulta: 9 juliol 2018].

⁸⁴¹ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 25, 177; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 110; CORNUDELLA, Joan: "Les revistes comarcals...", a *URC...*, op. cit., p. 78; YEGUAS, Joan: *Mollerussa*, Cossetània, Valls, 2002, p. 54.

centralitat i de capitalitat en l'àrea regada pel Canal compartida per les poblacions que la configuren i, de l'altra, un mercat competitiu dins un territori d'influència compartida amb les altres capitals territorials. No obstant això, prèvia construcció del Canal la comarca es caracteritza per una important deficiència d'aigua i “[...] a Mollerussa s’hi cultivava blat, civada, oliveres i vinya [...]”⁸⁴² L’arribada del Canal i també del ferrocarril motiven l’expansió de la vinya, del seu conreu i comerç, fins que la plaga finisecular de la fil·loxera desencadena una crisi de sobreproducció i una caiguda de preus que deriva en un major protagonisme de la indústria.⁸⁴³

Aquest fet consolida Mollerussa com a centre comercial agroalimentari de primer ordre i repercuteix positivament en la seva demografia, la qual experimenta un auge constant, variable però sostingut, al llarg del període –996h el 1887, 1.759h el 1900, 3.015h el 1920 i 3.290h el 1940–. Així mateix, la comarca experimenta un superàvit poblacional d’uns 12.200 habitants entre 1857 i 1930, tot incrementant d’11.330h a 23.505h. En efecte, en cap cas s’esdevenen dinàmiques poblacionals decreixents de considerable incidència al llarg del període com sí es produeixen, tanmateix, en les altres comarques de la Plana i en les seves respectives capitals.⁸⁴⁴

El context adduït determina el creixement i la modernització urbana de Mollerussa cristal·litzada a inicis del XX amb l’arribada de l’enllumenat públic (1902), la telegrafia (1907) o la Cambra de Comerç i Indústria local (1908), per exemple. A redós dels nous equilibris econòmics i industrials es constitueix, d’una banda, una burgesia local que també determina un ambient cultural figurat entorn d’El Casino i, de l'altra, una incipient classe obrera organitzada en sindicats i aplegada en la Societat L’Amistat.⁸⁴⁵ En l’aspecte sociopolític, l’arrelament i el predomini de les forces dinàstiques és inqüestionable des de la darrera dècada del XIX i fins Solidaritat Catalana, per bé que els catòlics i els republicans federals s’articulen com a possibles alternatives a l’entorn de la Joventut Mariana, quant als primers, i d’Unió Republicana, quant als segons. Els carlins, per la seva banda, es renoven i es reforcen gràcies a la participació en el

⁸⁴² YEGUAS, Joan: *Mollerussa...*, op. cit., p. 41.

⁸⁴³ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 32-33.

⁸⁴⁴ Ibídem, pp. 23-28; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 43; YEGUAS, Joan: *Mollerussa...*, op. cit., pp. 22-27.

⁸⁴⁵ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 35, 47-48, 100, 102, 174; CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, op. cit., p. 78; YEGUAS, Joan: *Mollerussa...*, op. cit., pp. 27, 36, 43, 57; POLO, Miquel: *Mollerussa. De lloc petit a poble (1889-1938)*, Ajuntament de Mollerussa, Mollerussa, 1997, p. 207.

moviment solidari juntament amb catalanistes i republicans, tot recuperant la capacitat rectora de les dretes locals, d'acord amb Soldevila.⁸⁴⁶

Quant a la voluntat de Mollerussa d'articular el territori entorn seu, aquesta es palesa també clarament en la producció de premsa, principal recurs i mecanisme de mobilització i cohesió ciutadana entorn d'aquesta qüestió. Al Pla d'Urgell s'editen 19 periòdics entre 1898 i 1939, dels quals 18 apareixen a la seva capital –el 94,74%– i 1 a Torregrossa (vegeu Taula 23). Les raons de la poca diversitat de premsa en aquest territori són atribuïbles, essencialment, a la pertinença de l'actual comarca al districte de Lleida, a la influència exercida per la capital provincial en aquest sentit i, al mateix temps, a la influència intraterritorial desplegada per Mollerussa tant en l'àmbit sociocultural com en el polític i l'editorial. Amb tot, en paraules de Cornudella, Mollerussa “[...] Va ser una de les viles de la plana que oferí un contingent substancial de publicacions, proporcionalment molt superior al de moltes altres ciutats de major demografia. [...]”⁸⁴⁷

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Mollerussa	1	2	2	7	1	3	2	
Torregrossa	1							
TOTAL	2	2	2	7	1	3	2	0

Taula 23. Edició de premsa al Pla d'Urgell. Elaboració pròpia.

Tenint en compte aquests factors, i en paral·lel a l'impuls comarcal adduït, és significativa la publicació de 2 revistes a cavall del XIX i XX: *La Comarca de Urgel* (1896-1905), propera al catalanisme local i al setmanari catalanista lleidatà *La Comarca de Lleyda*⁸⁴⁸, i *El Instructor* (1903-1904), primera i única publicació editada fora de Mollerussa, concretament a Torregrossa, i primera revista infantil de la província. Tanmateix, la més significativa en aquest inici de segle, en tant que reflex de l'activitat i la inquietud socioeconòmica despresa per Mollerussa, és la *Revista Agrícola de Urgel* (1908-1912), òrgan del Sindicat General de Regs del Canal d'Urgell centrat en la defensa dels interessos agrícoles de la comarca i en la divulgació dels coneixements i les

⁸⁴⁶ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 59-60, 64, 70, 101-102, 219.

⁸⁴⁷ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, op. cit., p. 78.

⁸⁴⁸ CULLERÉS, Miquel Àngel: *Cent anys de premsa...*, op. cit., p. 34; SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 137-138.

informacions convenients.⁸⁴⁹ Abans d'acabar la dècada també apareix una *Fulla Dominical* (1910).

Si bé la dinàmica productiva es manté en el quinquenni posterior (vegeu Taula 23), entre la desaparició de la *Revista Agrícola* i l'edició de nova premsa se succeeixen tres anys d'orfandat periodística comarcal. Tanmateix, la reactivació editorial compta amb dos títols el mateix any: *L'Heralt d'Urgell* (1915), revista informativa de la qual no se n'ha localitzat cap exemplar, i *Defensa i Germanor* (1915-1918), portaveu del Sindicat Agrícola de la Zona Regable de l'Urgell i defensor dels interessos de la pagesia urgellenca per mitjà de l'associacionisme “[...] que instrueixi a l'agricultor treient-lo de la postració e incultura a que avui està junyit [...]”⁸⁵⁰ En efecte, es palesa la intenció d'impulsar i consolidar la conscienciació sociolaboral i cooperativista de la pagesia a redós de la propulsió endegada per la Mancomunitat.

En aquests anys, la comarca experimenta el segon i definitiu esclat urbanitzador, modernitzador i sociabilitzador en simultaneïtat amb la definitiva transformació i conscienciació ciutadanes. A redós de l'esclat associacionista juvenil, en el bienni 1916-1917 apareixen els únics –i efímers– quatre exponents de la premsa humorística del període: *La Tarota* (1916-1917), *L'Hereu de la Tarota* (1917), *Cap de Ruc* (1917) i *L'Abella* (1917). El primer dels quatre correspon a l'entitat juvenil homònima aglutinadora del jovent local fins que l'aparició de *Cap de Ruc*, revista promoguda pel també director i redactor de *La Tarota* Aníbal Álvarez, sota el pseudònim *Cap de Ruc*⁸⁵¹, genera un conflicte que divideix el moviment juvenil. En efecte, l'edició d'aquest mensual no és ben rebuda per *La Tarota*, atesa la proposta de fer-ne fora Álvarez de l'entitat “[...] por el solo hecho de publicar el mensual CAP DE RUC. [...] CAP DE RUC no va en contra de “La Tarota” ni contra ninguno de sus componentes [...]”⁸⁵² No obstant això, els retrets, atacs i rèpliques proliferen. Les hostilitats s'eixamplen i motiven la constitució de *Cap de Ruc* com a associació juvenil⁸⁵³, per bé

⁸⁴⁹ *Revista Agrícola de Urgel*, abril de 1910, Any III, núms. 24; novembre de 1910, Any III, núm. 31; gener de 1911, Any IV, núm. 33; agost de 1911, Any IV, núm. 40.

⁸⁵⁰ *Defensa i Germanor*, 25/06/1915, Any I, núm. 1, p. 1.

⁸⁵¹ *La Tarota*, 09/09/1916, Any I, núm. 3, pp. 1-8; *La Tarota*, 11/02/1917, Any II, núm. 14, pp. 1-8; *Cap de Ruc*, febrer de 1918, Any I, núm. 2, pp. 1-2; *Cap de Ruc*, març de 1918, Any I, núm. 3, pp. 1-2.

⁸⁵² *Cap de Ruc*, 18/01/1917, Any I, núm. 1, p. 7.

⁸⁵³ *Cap de Ruc*, 15/05/1917, Any I, núm. 8, pp. 1-2.

que finalment s'assoleix l'entesa entre ambdós sectors provocant la desaparició de les respectives publicacions i la reunificació del jovent mollerussenc en *L'Abella*.⁸⁵⁴

Altrament, el nou eix sociopolític entorn del nacionalisme i l'acció de la Mancomunitat impulsa, o incentiva, una major secularització de la vida pública, a la qual els vilatans es van acomodant, fet que comporta diverses confrontacions amb el catolicisme local en qüestions com les escoles laiques i públiques.⁸⁵⁵ En aquest camp primerament es constitueix l'Associació Cultural L'Avenir (1914), primera entitat catalanista local que inaugura la seva biblioteca (1915), organitza la primera Diada per la Llengua Catalana a la capital del Pla (1916) i, rebatejada com a Agrupació Nacionalista L'Avenir, edita *Urgell-Segarra* (1918-1923).⁸⁵⁶ Aquesta apareix principalment amb dos objectius bàsics: d'una banda, “[...] prestar tot el servei possible a les comarques de Urgell i Segarra”⁸⁵⁷ i, de l'altra, defensar la plena llibertat de Catalunya. Comarcalisme i nacionalisme configuren l'essència del periòdic.

En efecte, s'esdevé una nova embranzida socioperiodística, el principal exponent de la qual resulta el quizenari nacionalista, que es completa amb *Herald d'Urgell* –o *Heraldo de Urgel*– (1918) i *La Perla d'Urgell* (1918)⁸⁵⁸ i que conjumina amb l'esclat cultural vinculat al catalanisme d'arrel vuitcentista i a l'incipient modernisme articulat als anys vint. Aquests factors i fenòmens determinen una primerenca vertebració de la societat de masses comarcal a redós d'altres expressions configuradores com són el moviment orfeonista, el fenomen sardanista o l'esport i la particular espectacularització del futbol. Quant a la premsa, aquesta experimenta la seva dècada més prolífica (1916-1925) amb la matricula de 8 periòdics (vegeu Taula 23) i l'edició simultània de 10 títols (vegeu Gràfic 24).

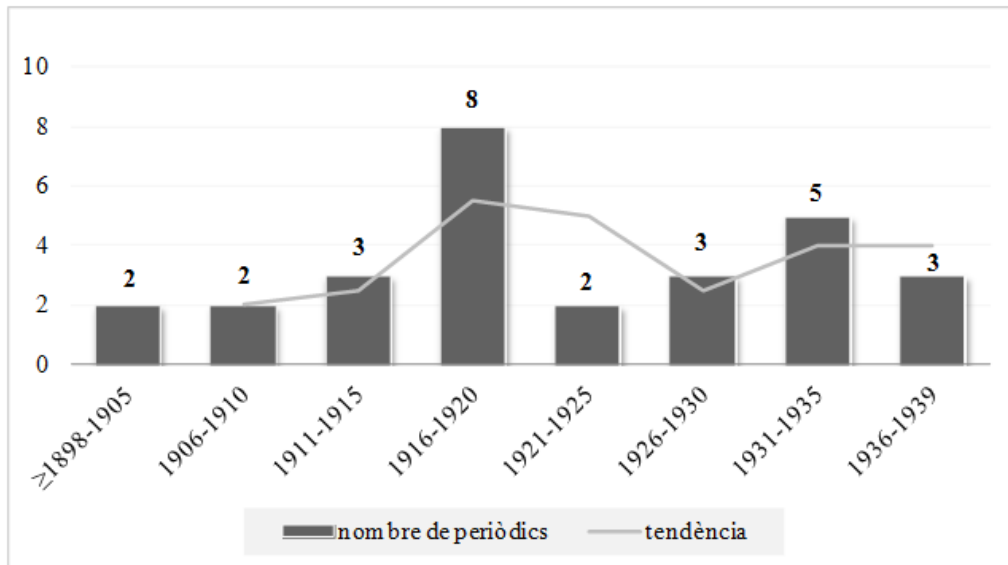
⁸⁵⁴ *L'Abella*, 01/07/1917, Any I, núm. 1, p. 4. Es desconeix l'aparició de *L'Hereu de La Tarota*, si bé s'ha constatat que no és la publicació editada en motiu de la fusió de les dues agrupacions juvenils com afirmen Torrent i Tasis. Vegeu: TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 465.

⁸⁵⁵ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., p. 111.

⁸⁵⁶ El darrer volum consultat és el 47 (18/07/1920), malgrat que Cullerés n'ha localitzat exemplars fins al setembre de 1923 i Torrent i Tasis indiquen la seva existència fins a inicis de 1924. Vegeu: CULLERÉS, Miquel Àngel: *Cent anys de premsa...*, op. cit., p. 64; TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 465.

⁸⁵⁷ *Urgell-Segarra*, 01/01/1919, Any II, núm. 7, p. 1.

⁸⁵⁸ CULLERÉS, Miquel Àngel: *Cent anys de premsa...*, op. cit., p. 63; TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 465; SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 72, 73, 112-113, 140-143.

Gràfic 24. Continuïtat de la premsa al Pla d'Urgell. Elaboració pròpia.

No obstant l'elevada producció, l'estabilitat, la solidesa i la trajectòria editorials i empresarials dels periòdics s'evidencien summament fràgils i efímeres. El negatiu impacte editorial de la dictadura impedeix un canvi en aquesta tendència i, de fet, impossibilita la continuïtat d'alguns dels títols en el quinquenni posterior. Les tres matricules aparegudes entre 1926 i 1930 són de nova creació. Aquesta fenomenologia permet de consignar que els fonaments de la intensificació són molt concrets, específics i fràgils, els quals al desaparèixer provoquen l'ensorrament sistemàtic de la producció periodística local. En conseqüència, es palesa la manca d'estructuració i d'articulació de l'ecosistema comunicatiu i informatiu que, d'altra banda, és adaptat i adaptable a la capacitat administrativo-territorial de Mollerussa, en consonància amb la seva demografia, interessos i inquietuds socials.

En aquest sentit, *Urgell-Segarra* es referma com el principal promotor i mobilitzador ciutadà de l'afirmació nacionalista esdevinguda a Mollerussa com a preludi a la dictadura, tot organitzant, per exemple, la segona Diada per la Llengua (1920). En paraules de Soldevila,

“L'envergadura de l'acte mostra la força i l'estat d'agitació que vivia la societat local i comarcal en aquests anys previs a la dictadura de Primo de Rivera i la capacitat de mobilització del periòdic *Urgell-Segarra*, que s'havia convertit en tot un referent comarcal. Tanmateix, el periòdic no havia tocat sostre i el 1923 va organitzar els primers i últims Jocs Florals celebrats a Mollerussa. [...]”⁸⁵⁹

⁸⁵⁹ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 152-153. Vegeu també: CORNUDELLA, Joan: “L'aportació de la cultura urgellenca...”, a *URTX...*, op. cit., p. 241.

Malgrat tot, el més probable és que el periòdic desaparegui a causa del Cop d'Estat, com succeeix amb l'Agrupació L'Avenir i d'altres entitats catalanistes locals. Entre els espais de sociabilitat que perviuen, l'Acadèmia Montserratina, rebatejada com a Centre de Cultura, acull nous afiliats provinents de les entitats clausurades entre els quals es troben els redactors d'*Urgell-Segarra*. Precisament aquests impulsen l'edició d'*Urgell* (1924-1925), la primera publicació local apareguda durant la dictadura que, malgrat el context, manté les reivindicacions polítiques i catalanistes heretades d'*Urgell-Segarra*, fet que li suposa nombroses censurens parcials.⁸⁶⁰ Amb tot, en aquests anys es produeix un tímid floriment de la premsa cultural i literària mollerussenca, consolidada a les darreries de la dècada i a inicis dels anys trenta. És el cas de *La Voz de Urgel* (1926-1936), revista dirigida i impresa pel periodista, escriptor i impressor bellpugenc Ramon Saladrigues⁸⁶¹ que comprèn la voluntat de vetllar pels interessos de la comarca i aspira a ser-ne la portaveu, tot respectant els poders públics i les autoritats. Si bé es defineix apolítica, en el marc sociopolític previ a la proclamació de la Segona República es produeix la materialització definitiva de la seva transformació editorial, atès que es catalanitza per complet, traduint-ne fins i tot el títol –*La Veu d'Urgell*–, i consolida la seva politització abraçant el catalanisme moderat.

Altrament, l'any 1928 apareixen dues publicacions més: la religiosa *Vida Parroquial* (1928-1935, 1939) i *Joventut* (1928-1931), periòdic informatiu adreçat essencialment al sector juvenívol amb continguts variats relacionats amb el municipi i la comarca. La permissivitat dels darrers anys i mesos de la dictadura, d'una banda, i la radicalització política i la democratització social que es gesten, de l'altra, configuren una polarització social, cultural i ciutadana que es reflecteix en la dinàmica política i electoral al llarg de la Segona República. A més de la referida politització de *La Veu d'Urgell*, cal consignar la vehemència de *Vida Parroquial* vers la laïcització social i educativa republicanes i vers els sectors esquerranosos, socialistes i obreristes que atempten contra els seus drets i institucions. En aquest sentit, al reprendre l'activitat un cop finalitzada la guerra

⁸⁶⁰ CULLERÉS, Miquel Àngel: *Cent anys de premsa...*, op. cit., p. 69.

⁸⁶¹ Saladrigues és també impressor i director d'altres capçaleres urgellenques i locals, com *Urgell-Segarra*. Per a aprofundir-ne més, vegeu: MIRÓ, Ramon: "Noves consideracions a l'entorn de Ramon Saladrigues Oller", a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 30, Bellpuig, 2017, pp. 19-50.

confirma un silenci editorial forçós el 1932 causat pels “revolucionaris rojos”, d’acord amb Miquel Àngel Cullerés.⁸⁶²

No obstant la incipient embranzida de matrícules editorials de les darreries de la dictadura, el sector periodístic local i comarcal no experimenta un ressorgiment a semblança del viscut els anys quinze. De fet, entre 1931 i 1935 només apareixen dues capçaleres noves al Pla d’Urgell (vegeu Taula 23) i són les tres revistes aparegudes prèviament les que en sustenten el sector (vegeu Gràfic 24). És oportú, per l’il·lustratiu que resulta de la connexió existent entre la producció de premsa mollerussenca i la seva pertinença sociopolítica i administrativa al districte de Lleida –i la influència que en rep–, apuntar la total i absoluta absència productiva de nous títols polítics al Pla d’Urgell als anys trenta. En efecte, els únics dos periòdics apareguts són *La Nit del Dissabte* (1931), setmanari informatiu de tall independent i mancat d’orientació ideològica⁸⁶³, i el *Butlletí de la Delegació de la Cambra de Comerç i Indústria a Mollerussa* (1934-1936), revista professional òrgan de l’entitat editora.

Tanmateix, però, la incipient articulació sociopolítica i ideològica a l’entorn de l’eix dreta-esquerra es potencia amb la constitució de la Lliga i de l’Agrupació Regionalista a Mollerusa (1932), en les quals hi conflueix el catalanisme moderat i catòlic local. Aquest escenari atorga als regionalistes la rectoria de les dretes mollerussenques en detriment dels carlins, desil·lusionats amb la República i immersos en constants reconstitucions i divisions.⁸⁶⁴ En el camp socioperiodístic aquesta efervescència es tradueix en la nova funció de portaveu del catalanisme moderat i catòlic adoptada per *La Veu d’Urgell*.⁸⁶⁵ Així doncs, el periòdic tracta molt més de qüestions polítiques i religioses, com ara la ferma defensa de l’ensenyament religiós que motiva conflictes i tensions amb les esquerres republicanes. La irrefrenable radicalització de les postures d’ambdós bàndols n’accelera la definició i la naturalesa excloent.

En paral·lel, durant la Segona República Mollerussa experimenta la seva definitiva urbanització i modernització –s’impulsa la xarxa de clavegueram (1934)⁸⁶⁶–, un actor principal de la qual en resulta la Delegació de la Cambra de Comerç i Indústria que,

⁸⁶² CULLERÉS, Miquel Àngel: *Cent anys de premsa...*, op. cit., p. 85.

⁸⁶³ *Ibidem*, pp. 86-89.

⁸⁶⁴ SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 74-77.

⁸⁶⁵ *Ibidem*, pp. 165-166, 172-173.

⁸⁶⁶ *Ibidem*, pp. 120-122.

amb la publicació del seu butlletí pretén contribuir decisivament al “[...] pervindre comercial i industrial de Mollerussa i del Pla d’Urgell.”⁸⁶⁷ La Cambra esdevé, en efecte, un dels principals motors que impulsen i lluiten per la capitalitat econòmica, política i administrativa de Mollerussa al llarg del debat públic entorn de la comarcalització del país. Així mateix, la seva relació amb el catalanisme moderat local és evident, atès que el President de l’Agrupació Regionalista, Isidre Cuberes, n’és delegat i també redactor de *La Veu d’Urgell*.⁸⁶⁸

Després que les consegüents represàlies pels Fets d’Octubre de 1934 silenciïn –també institucionalment– l’obrerisme i les esquerres republicanes locals fins el 1936, la recuperació de la normalitat institucional d’ençà el febrer d’aquest any esdevé una qüestió de candent actualitat a la vila –com arreu del país, d’altra banda–, i un recurs político-electoral i socioperiòdic de primer ordre. L’efervescent distinció politicoideològica i el consegüent distanciament entre les opcions, es palesen en els discursos carregats simbòlicament –i deliberada– de bel·licismes i radicalismes verbals emprats per a la confrontació directa entre uns *nosaltres* i *ells* cada cop més definits i reivindicats. En aquest context, *La Veu d’Urgell* adverteix a la ciutadania que

“El triomf de les esquerres serà això, doncs. Un trasbalsament social, per mitjà de la violència, de l’agressió, del randalisme [*sic*], del pillatge, del robatori. [...] tots els que formen el front popular, no es recaten de dir a tot arreu, que son els d’octubre i que d’aquells fets, no en condemnen ni en rectifiquen ni mitja paraula. El front popular, doncs, és el front revolucionari, el front que sembraria i sembrarà de dol Espanya de punta a punta [...]”⁸⁶⁹

Tanmateix, encara resta espai per a d’altres informacions allunyades de la ideologia, per bé que només *La Veu d’Urgell* i el *Butlletí de la Delegació* es mantenen en edició el 1936. Així doncs, en cap cas es matricula nova premsa local ni comarcal durant la Guerra Civil i dels tres títols en edició entre 1936 i 1939 (vegeu Gràfic 23) només els

⁸⁶⁷ *Butlletí de la Delegació de la Cambra de Comerç i Indústria a Mollerussa*, gener, febrer, març de 1934, Any I, núm. 1, p. 1.

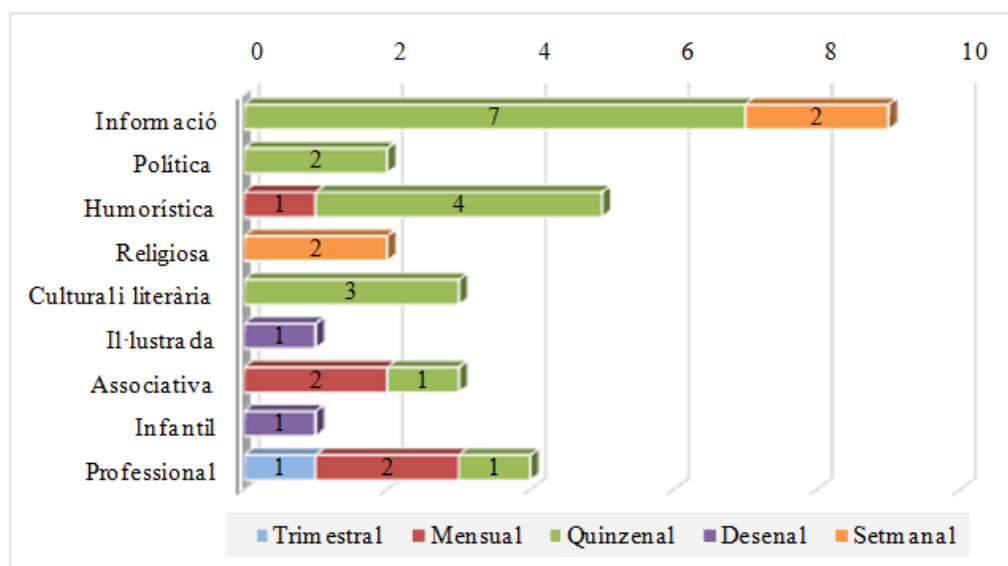
⁸⁶⁸ *Butlletí de la Delegació de la Cambra de Comerç i Indústria a Mollerussa*, gener-març 1934, Any I, núm. 1; *La Veu d’Urgell*, 30/11/1932, Any VII, núm. 158. Vegeu també: SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme...*, op. cit., pp. 174-175, 180; REBOLLEDO, Francesc: “1933-1936 : Constitució de la Cambra de Comerç i Indústria de Mollerussa. Obra breu però intensa”, a *Quaderns de El Pregoner d’Urgell. Miscel·lània d’estudis*, núm. 28, Bellpuig, 2015, pp. 66-67.

⁸⁶⁹ *La Veu d’Urgell*, 30/01/1936, Any XI, núm. 232, p. 2.

dos esmentats en són coetanis. A les acaballes del conflicte reapareix *Vida Parroquial*, el darrer mitjà escrit del Pla d'Urgell del període i el primer del franquisme.⁸⁷⁰

Quant a la freqüència d'edició de la premsa comarcal, cal fer avinent el clar predomini del model quinzenal, amb 12 dels 19 exponents –el 63,15%– i l'aparició del primer desenal de la província –*El Instructor*–. Així mateix, només dues de les 19 capçaleres editades experimenten canvis de periodicitat: *Defensa i Germanor*, de quinzenari a mensual, i *Cap de Ruc*, de mensual a quinzenari. Aquestes s'han considerat duplicant-ne la periodicitat en cada cas (vegeu Gràfic 25). En efecte, el patró quinzenal és el més concorde i rendible, tant econòmicament com editorial, per tal de generar nous periòdics en viles petites i mitjanes on el gruix de lectors existeix en nivells notables i on les circumstàncies de tot tipus permeten el seu arrelament i difusió, no sempre reeixit.

Qüestió a remarcar és l'aparició de publicacions trimestrals, un títol, i mensuals, 3 revistes, en tant que models de periodicitat propis de corporacions professionals vinculades a la capacitat socioeconòmica de Mollerussa i exponents de la seva potencialitat comercial i industrial. Igualment, cal destacar la inestabilitat editorial i empresarial d'alguns periòdics, principalment les produccions humorístiques aparegudes els anys quinze, si bé no s'ha determinat cap títol d'edició irregular ni mancat de periodicitat.

Gràfic 25. Categories i periodicitats de la premsa del Pla d'Urgell. Elaboració pròpia.

⁸⁷⁰ No s'ha localitzat cap exemplar corresponent a la reaparició del període. Vegeu: CULLERÉS, Miquel Àngel: *Cent anys de premsa...*, op. cit., pp. 84-85.

La predominança dels quinzenaris està íntimament relacionada amb la supremacia de la premsa informativa comarcal, atesa la producció de 9 títols –el 47,36%–, seguida dels títols humorístics. Tanmateix, cal tenir present la duplicitat o triplicitat tipològica de set publicacions mollerussenques (vegeu Gràfic 25): *El Instructor* –infantil i il·lustrada–, *Revista Agrícola de Urgel i Defensa i Germanor* –associatives i professionals–, *Heraldo de Urgel* –informativa i política–, *Urgell-Segarra* i *Urgell* –informatives i culturals– i *La Voz de Urgel* –informativa, cultural i política–. L’edició de premsa cultural i literària, d’una banda, i associativa i professional, de l’altra, palesa la remarcable activitat econòmica i demogràfica d’una vila com Mollerussa mancada de capitalitat administrativa però significada com una localitat subcomarcal potent. La proliferació periodística articulada entorn d’un teixit associatiu i professional socialment vigorós i territorialment arrelat, n’és un indicador prou simptomàtic. Finalment, la influència de la política lleidatana, en tant que capital del districte que inclou Mollerussa, i la difusió i la rellevància social de la seva premsa és cabdal per comprendre el dèficit de produccions polítiques pròpies del Pla d’Urgell.

6. 1. 5. La premsa a l’Urgell

La comarca de l’Urgell, situada a l’est de la Plana de Lleida, delimita al nord amb la Noguera, al sud amb les Garrigues i la Conca de Barberà, a l’est amb la Segarra i a l’oest amb el Pla d’Urgell. En les darreres dècades del XIX, l’Urgell i Tàrrega, la seva capital, experimenten un incipient creixement econòmic, industrial i comercial incentivat per la incidència socioterritorial, econòmica i comunicativa del ferrocarril (1860) i del Canal d’Urgell (1862). Aquests factors determinen una dualitat comarcal entre l’àrea regada i l’àrea no regada des de les darreries del XIX que es consolida definitivament amb el desvetllament econòmic urgellenc i targarí durant les primeres dècades del XX, d’acord amb Capdevila i Barrull.⁸⁷¹ En paral·lel, es consolida la centralitat comercial de Tàrrega amb una primerenca industrialització i comercialització dels conreus vinícoles i cerealístics, contribuint a la forta expansió comercial de la Plana d’Urgell prèvia a la crisi finisecular.

Precisament en aquest context, per combatre els greuges de la fil·loxera i fomentar-ne el creixement comercial, es funda la Cambra Agrària Oficial de Maldà (1891), la primera

⁸⁷¹ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)...*, op. cit., pp. 19-22; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 36-37.

de tot l'Estat.⁸⁷² En consonància amb l'auge socioeconòmic urgellenc i la incipient urbanització i modernització ciutadana –a cavall d'ambdós segles s'instal·la l'enllumenat i l'aigua potable a Tàrrega (1896), Bellpuig (1897), Verdú i Anglesola (1898) o Agramunt (1902), per exemple⁸⁷³ –, des d'inicis del XX proliferen les entitats relacionades amb el foment de la indústria, l'agricultura i el comerç. En aquest sentit, la més significativa és la Cambra d'Indústria i Comerç de Tàrrega (1905) amb l'objectiu de dotar la ciutat “[...] d'unes entitats de foment i infraestructures que li permetin consolidar i incrementar el creixement econòmic que experimenta des de la dècada anterior.”⁸⁷⁴

En dades de Capdevila⁸⁷⁵, entre 1901 i 1930 són 292 els establiments industrials matriculats a la capital, tot destacant-ne els 168 del període 1920-1925 en concordança amb l'esclat periodístic local i comarcal. En consonància, la comarca manté un auge poblacional constant al llarg del període comptant 33.600h l'any 1900, 38.300h el 1920 i 38.400h el 1936, després d'una petita davallada durant la dècada. Quant a Tàrrega, la dinàmica és encara superior passant dels 4.552h del 1900 als 5.422 del 1920 i assolint-ne els 6.600h el 1936, d'acord amb Barrull, Capdevila i Glòria Coma.⁸⁷⁶ Aquestes dades converteixen la capital urgellenca en la segona ciutat comercialment i demogràfica de la demarcació, únicament superada per Lleida, mentre que en l'àmbit intracomarcal destaquen Agramunt i Bellpuig com les viles amb un major pes demogràfic i amb una notable capacitat i activitat socioeconòmica i editorial, després de Tàrrega.⁸⁷⁷

⁸⁷² CAPDEVILA, Joaquim: *Maldà, història gràfica i del segle XX*, Ajuntament de Maldà, Maldà, 1999, pp. 17-20.

⁸⁷³ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)...*, op. cit., pp. 146-147; TORRES, Jaume: “Breu història del servei d'aigua potable i electricitat de la vila de Bellpuig”, a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 13, Bellpuig, 2000, pp. 75-76; PONS, Lluís: *Notícia d'Agramunt*, Diputació de Lleida, Ajuntament d'Agramunt, Lleida, 1990, p. 137.

⁸⁷⁴ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)...*, op. cit., pp. 271-272. Vegeu també: BOLEDA, Ramon: *Verdú abans i després de la proclamació de la República, 1904-1936*, Ajuntament de Verdú, Verdú, 2011, pp. 25-26; TORRES, Jaume: “Als 100 anys de la fundació del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Sant Isidre de la vila de Bellpuig”, a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 19, Bellpuig, 2006, pp. 68-69.

⁸⁷⁵ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)...*, op. cit., pp. 16, 19.

⁸⁷⁶ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., pp. 36; CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)...*, op. cit., pp. 16, 20; COMA, Glòria: *Tàrrega a la Segona República*, Pagès, Lleida, 1992, p. 23.

⁸⁷⁷ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, op. cit., p. 44; BACH, Antoni: *Bellpuig. Història de la vila de Bellpuig*, Ajuntament de Bellpuig, Institut d'Estudis Ilerdencs, Bellpuig, 1998, pp. 168-169; PONS, Lluís: *Notícia d'Agramunt...*, op. cit., p. 100. JOVÉ, Antoni: *Població, propietat i canvi social a Lleida (1780-1930)*, Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2015, p. 175.

Pel que fa a l'àmbit periodístic i editorial, a l'Urgell s'editen 47 periòdics entre 1898 i 1939, 28 dels quals a Tàrrega —el 59,57% — i 19 repartits en 7 localitats més: 7 a Agramunt i Bellpuig, respectivament, i 1 a Anglesola, la Fuliola, Mafet, Maldà i Verdú, en cada cas (vegeu Taula 24). En primer terme, tot i la centralitat comarcal de Tàrrega també quant a la producció escrita, l'Urgell és la comarca de la Plana i de la demarcació amb una major diversificació productiva de premsa en tot el període, essent 7 els municipis editors —8 amb la capital— en algun moment del període, per bé que en la seva majoria, i a excepció d'algunes capçaleres bellpugenques i targarines, resulten títols molt breus. En definitiva, en el conjunt de la comarca la producció de premsa assoleix el punt més àlgid en el període 1921-1925, a redós d'un creixement econòmic i demogràfic important, i d'un dinamisme cultural —principalment targarí, però no només— molt dimensionat per la seva magnitud. Tanmateix, Tàrrega impulsa la proliferació editorial a cavall del XIX i XX, primerament, i durant la Segona República, després, amb una major intervenció productiva d'altres localitats urgellenques en aquest segon cas.

	≥ 1898- 1905	1906- 1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1930	1931- 1935	1936- 1939
Agramunt	1			1	3		1	1
Anglesola				1				
Bellpuig			1	3	1		2	
Fuliola, La							1	
Mafet			1					
Maldà					1			
Tàrrega	8	2	2	1	5	2	4	4
Verdú							1	
TOTAL	9	2	4	6	10	2	9	5

Taula 24. Edició de premsa a l'Urgell. Elaboració pròpia.

La capital comarcal viu entre 1898 i 1904 uns anys de proximitat de mitjans periodístics que resulten paradigmàtics quant a la premsa de trinxera política, efímera i conjuntural editada per a sostenir les lluites polítiques sorgides en el marc del caciquisme de la Restauració, més quan la capital de l'Urgell esdevé un dels principals feus dinàstics de

la Plana de Lleida al llarg del període. No obstant això, la resta d'opcions polítiques – republicans, carlins i catalanistes– s'articulen socioterritorialment també en aquests anys.⁸⁷⁸ En aquest context, la ciutat de Tàrraga viu un conflicte insidiós, entorn del subministrament hidràulic i elèctric que ha d'entomar per tal d'avançar en la pròpia modernització urbana i social, que enfronta els conservadors locals –amb el concurs dels carlins– i la resta d'agents polítics de la ciutat –els liberals dinàstics en primer terme, però també republicans, catalanistes i catòlics–. El caciquisme imperant a la ciutat, i a la seva àrea d'influència, és un dels factors que aviva el conflicte, primerament, entre cacics –aquells qui tenen intencions especulatives i electorals, i aquells qui no pretenen millorar els nivells de vida a les classes baixes per por–.⁸⁷⁹

Els conservadors i la nova majoria burgesa formada per liberals, republicans i catalanistes, són els protagonistes reeixits d'aquest episodi, a l'entorn del qual s'editen 8 periòdics, tot palesant la força de l'eina escrita per a la instrumentalització de l'opinió política, de la lluita ideològica i de la fita conjuntural –prou imbricada socialment–.⁸⁸⁰ D'una banda, els conservadors promouen *El Ermitaño de San Eloy* (1900-1903) i *Bertoldo* (1903), el qual es reivindica com

“[...] algo regionalistas, muy catalanes y no catalanistas; y somos... caciquistas, si señor, caciquistas. Creemos defender mejor los intereses de Cataluña siendo catalanes caciquistas, que siendo catalanistas; es mas, confiamos demostrarlo.”⁸⁸¹

De l'altra, apareix el catalanista *El Aguila Tarregense* (1898-1900), que a partir de 1900 es catalanitza per complet esdevenint *L'Àliga* i vira cap a la Unió Catalanista en defensa del comarcalisme segarrenc-urgellenc i del deure cultural-moral de Tàrraga.⁸⁸² Quant als liberals, aquests editen *La Voz de la Verdad* (1901-1902) i *La Verdad* (1903), revistes crítiques amb el catalanisme polític dirigides per Amadeu de Grau, director també de *L'Àliga*,⁸⁸³ i *Cacaseno* (1903) de caràcter satíric. Finalment els federals publiquen *Via Libre* (1902) i els republicans liberals *Lo Lloca* (1902), el qual polemitzava

⁸⁷⁸ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)*..., *op. cit.*, pp. 348-350, 399-402, 447-449, 462, 476-478, 488-491, 558; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)*..., *op. cit.*, pp. 373-374.

⁸⁷⁹ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)*..., *op. cit.*, p. 79.

⁸⁸⁰ ROYO, Albert: “La premsa a la demarcació de Lleida...” a *Comunicació*..., *op. cit.*, pp. 111-112. Per a aprofundir en tots ells, així com el conflicte entorn la llum i l'aigua, vegeu: CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)*..., *op. cit.*, pp. 91-93, 388-397, 481-487, 529-532.

⁸⁸¹ *Bertoldo*, 19/03/1903, Any I, núm. 1, p. 2.

⁸⁸² Vegeu, entre d'altres: *L'Àliga*, 25/02/1900, Any III, núm. 50 – 17/06/1900, Any III, núm. 58. CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)*..., *op. cit.*, pp. 481-488.

⁸⁸³ *La Voz de la Verdad*, 01/07/1901, Any I, núm. 1, pp. 1-4; *La Verdad*, 06/01/1903, Any I, núm. 1, pp. 1-4; CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)*..., *op. cit.*, pp. 506, 531.

amb *El Ermitaño de San Eloy* per la seva solemnitat i clericalisme assegurant que “[...] no es premsa. Es un copiador de cartes ¡y gracias!”⁸⁸⁴

L’efervescència sociopolítica, la incipient vitalitat ciutadana i la traducció editorial es diversifiquen i impregnen d’altres viles urgellenques com Agramunt, localitat en la qual apareix la primera revista editada fora de la capital comarcal: *El Eco del Sió* (1903-1904). Aquesta capçalera informativa s’ocupa de qüestions comercials, industrials i agrícoles, atenent a la realitat socioeconòmica i “[...] procurando de paso corregir, esponiendo al público, todas las inmoralidades, chanchullos y toda clase de abusos, que desgraciadamente abundan en nuestra desdichada Villa y Comarca.”⁸⁸⁵

No obstant això, la producció periodística comarcal es retreu a partir de 1904 (vegeu Taula 24): d’una banda, en quatre anys no s’edita nova premsa fins la *Fulla Dominical* (1908-1936)⁸⁸⁶ de Tàrrega; de l’altra, es demora encara més el ressorgiment de la premsa política, concretament una dècada fins l’aparició del republicà targari *El Pueblo* (1914). Amb tot, en la segona meitat del primer decenni del XX a més de la fulla religiosa apareix el *Boletín de la Cámara de Industria y Comercio de Tàrrega* (1909-1930), impulsat pel primer president de l’organisme i alcalde targari entre 1906 i 1909, Francesc Pera.⁸⁸⁷ Malgrat la solidesa d’ambdues revistes –les més longeves del període a la comarca–, el decisiu esclat editorial urgellenc no es produeix fins els anys deu i quinze i endavant. A més, en aquests anys l’eix periodístic, cultural i literari es trasllada a Bellpuig, atesa la consistència empresarial de *Lo Pla d’Urgell* (1912-1921), setmanari dirigit per Valeri Serra i Boldú que comprèn una notable qualitat periodística i estilística, tot relacionant subtilment l’actualitat territorial amb un exquisit tracte literari i visual gràcies a figures com Manel Gaya i Tomàs, Camil Cava, Enric Arderiu o Mossèn Verdager. El periòdic, que pretén representar per igual i sense preferències cada un dels pobles i comarques als quals s’adreça⁸⁸⁸, es considera del conjunt de les comarques lleidatanes al·legant que

⁸⁸⁴ *Lo Lloca*, 14/09/1902, Any I, núm. 1, p. 1.

⁸⁸⁵ *El Eco del Sió*, 01/01/1904, Any II, núm. 6, p. 2.

⁸⁸⁶ El 1919 és rebatejada com a *Fulla Parroquial*.

⁸⁸⁷ ESPINAGOSA, Jaume, i GONZALVO, Gener: *La premsa local a la comarca...*, op. cit., p. 7; CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)*..., op. cit., p. 278.

⁸⁸⁸ Com anuncia en el primer número, “Se publica en tots y cada un dels pobles següents: Agramunt, Alamús, Alcoletge, Anglesola, Archs, Arbeca, Artesa de Segre, Artesa de Lleyda, Assentíu, Balaguer, Barbens, Belianes, Bellcayre, Bell-lloch, Bellmunt, Bellpuig, Bellví, Boldú, Borges, Bullidó, Butsenit, Camarasa, Castelldans, Castellnou de Seana, Castell del Remei, Castellserà, Cervera, Claravalls, Cubells,

“Tots vivim baix lo mateix sol, tots parlém una llengua, tots som de pobles que rega'l canal d'Urgell ó'l Segre ó á ell van á convergir les fonts y rieres que corren per nostre territori.

Per aqueixes rahons es perquè podem seguir tots una bandera, lo mateix los de la Ribera del Ció, que'ls de les Hortes, que'ls del Plá de Lleyda, que'ls d'Urgell, que'ls de la Segarra. [...] Tots som uns.”⁸⁸⁹

En paral·lel, en aquests anys apareixen dos títols força efímers: *Lo Portanoves* (1913) a Mafet, periòdic catòlic i monàrquic defensor de la triada *Déu, Pàtria i Pau*⁸⁹⁰, i el referit *El Pueblo* (1914) a Tàrrega, un quinzinari reformista de naturalesa partidista i de pugna politicoideològica adreçat als qui estimen el progrés dels homes, les dones i els nens.⁸⁹¹ Altrament, també a la capital comarcal es matricula *La Signou* (1914-1918), revista homònima d'una de les dues campanes de la parròquia local i paradigma del noucentisme catòlic i del conservadorisme i l'integrisme sociopolític i religió del targarí Patronat de Sant Jordi. D'acord amb Capdevila⁸⁹², es caracteritza per la voluntat regeneradora, la denúncia de la indiferència ciutadana, del materialisme i de la manca d'ideals, i per la reivindicació cultural, espiritual, comercial i industrial de Tàrrega.

En definitiva, l'embranchida productiva comarcal es consolida en el quinquenni 1916-1920, en tant que apareixen 6 revistes repartides en 4 municipis, essent les dues primeres *Fulla Dominical* (1916) de Bellpuig i *La Santa Creu (La Santa Cruz)* (1917) d'Anglesola, de caràcter informatiu, cultural i religió. El nucli d'aquesta intensificació es produeix en el bienni 1918-1919 amb els quatre títols restants: la nacionalista *Nostra Parla* (1918-1923) de l'Associació homònima targarina, les bellpugenques *L'Abeller d'Urgell* (1918-1920) i *La Colmena*⁸⁹³, i l'agramuntina *Ressorgiment* (1919). Els tres darrers exponents exemplifiquen la crucial vertebració urbanística, industrial i

Espluga Calva, Fondarella, Fuliola, Gólmés, Ivars d'Urgell, Juneda, Linyola, Lleyda, Mafet, Maldà, Marcobau, Miralcamp, Mollerussa, Montclar, Montgay, Montsonís, Palau d'Anglesola, Pedrés, Penelles, Poal, Pradell, Preixana, Preixens, Puig-grós, Puigvert d'Agramunt, Puigvert de Lleyda, Sant Martí de Maldà, Tàrrega, Tarrós, Tornabous, Torregrossa, Utxafava, Vallbona de les Monges, Vallfogona de Balaguer, Vallvert, Ventoses, Verdú, Vilagrassa, Vilanova de la Barca, Vilanova de Bellpuig.” *Lo Pla d'Urgell*, 04/05/1912, Any I, núm. 1, portada.

⁸⁸⁹ *Lo Pla d'Urgell*, 04/05/1912, Any I, núm. 1, p. 1.

⁸⁹⁰ TORRENT, Joan; TÀSIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 473.

⁸⁹¹ *El Pueblo*, 01/01/1914, Any I, núm. 1, p. 1.

⁸⁹² CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)...*, op. cit., pp. 613-620.

⁸⁹³ No se'n pot precisar el període d'edició, atès que no se n'ha localitzat cap exemplar i les dades bibliogràfiques localitzades no concorden: si bé Torrent i Tàsis i Bertran n'indiquen l'edició entre 1917 i 1919, Espinagosa i Gonzalvo, sense haver-ne vist cap número, assenyalen que s'inicia el 1920 com a continuadora de *L'Abeller d'Urgell*, fet que s'ha comprovat erroni. Finalment, Bach assegura que apareix el 1918 conformat-la també amb *L'Abeller*. Amb tot, la contrarietat de les dades i l'obstacle insalvable de no haver localitzat cap exemplar de *La Colmena*, només permeten indicar que apareix durant la segona meitat dels anys deu. Vegeu: TORRENT, Joan; TÀSIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 472; ESPINAGOSA, Jaume, i GONZALVO, Gener: *La premsa local...*, op. cit., p. 9; BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit., p. 26; BACH, Antoni: *Bellpuig...*, op. cit., p. 276.

socioeconòmica de la comarca, i el gens menyspreable teixit associatiu-professional-comercial subsegüent, en consonància amb l'auge de la conscienciació social i classista. En aquest sentit, *L'Abeller d'Urgell* és portaveu de la Unió Federada de la Classe Mitja d'Urgell i Comarques Circumveïnes⁸⁹⁴, *La Colmena* representa i promou el comerç local, i *Ressorgiment*, confeccionada pels antics col·laboradors de la targarina *La Signou*, esdevé portaveu de les principals entitats locals: l'Ajuntament, la Societat d'Aigües Potables, l'Associació del Comerç i de la Indústria d'Agramunt, el Sindicat Agrícola i Caixa Rural d'Agramunt i sa Comarca, i La Popular Eléctrica d'Agramunt.⁸⁹⁵

Paradoxalment, però, tot i el repunt editorial experimentat en aquest bienni, la sort de *Lo Pla d'Urgell* –la revista urgellenca més significativa de la dècada– comença a tòrcer-se precisament el 1919, degut a l'assentament permanent del seu director Valeri Serra a Barcelona per qüestions laborals. Aquest fet comporta, doncs, alguns problemes de confecció, redacció i edició de la revista progressivament insalvables, si bé inicialment permet de mantenir-ne la regularitat.⁸⁹⁶ El primer símptoma apareix amb la primera discontinuïtat editorial de quatre mesos entre el novembre de 1919 i el març de 1920. Malgrat tot, els esforços, la voluntat i la perseverança de Serra són lloables, anunciant un canvi de periodicitat de setmanal a desenal el gener de 1921⁸⁹⁷ que, d'altra banda, es demostra només com un desig benintencionat que no fructifica donada la persistència de la irregularitat editorial. Amb tot, *Lo Pla d'Urgell* acaba desapareixent el juliol d'aquest any, d'acord amb Ramon Miró i contràriament al que indiquen Torrent i Tasis.⁸⁹⁸

La desaparició del títol bellpugenc esdevé paral·lel a l'inici del període de consagració de la producció periodística urgellenca (1921-1925), atesa la matrícula de 10 capçaleres (vegeu Taula 24) i l'edició simultània de 14 (vegeu Gràfic 25). Així mateix, aquest escenari es planteja en consonància amb la consagració de la cultura noucentista

⁸⁹⁴ *L'Abeller d'Urgell*, 30/03/1919, Any II, núm. 96, p. 1.

⁸⁹⁵ *Ressorgiment*, 16/06/1919, Any I, núm. 1, p. 1. El Sindicat Agrícola i Caixa Rural, fundat pels pagesos locals l'abril de 1917, compta amb 128 socis a finals de 1918 i assoleix els 299 el 1935. Quant a La Popular Eléctrica, aquesta es funda la primavera de 1919, amb la contribució de tots els agents cívics i econòmics locals, degut al deficient subministrament elèctric que abasteix la vila i amb l'objectiu de “[...] millorar l'electrificació de la incipient indústria local.” Vegeu: PONS, Lluís: *Notícia d'Agramunt...*, op. cit., pp. 113-114; PONS, Lluís: “Agramunt. L'administració municipal durant el període 1916-1921”, a *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 7, Museu Comarcal de l'Urgell-Tàrraga, Tàrraga, 1995, pp. 190-191.

⁸⁹⁶ MIRÓ, Ramon: “Noves consideracions...”, a *Quaderns de El Pregoner...*, op. cit., p. 22.

⁸⁹⁷ *Lo Pla d'Urgell*, 20/01/1921, Any XII, núm. 364, p. 2. Citat per MIRÓ, Ramon: “Noves consideracions...”, a *Quaderns de El Pregoner...*, op. cit., p. 25.

⁸⁹⁸ Torrent i Tasis asseguren que la revista desapareix amb 368 números (10/03/1921), fet que s'ha comprovat erroni. Vegeu: MIRÓ, Ramon: “Noves consideracions...”, a *Quaderns de El Pregoner...*, op. cit., p. 22; TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 471-472.

catalanista i del progrés econòmic, demogràfic i comercial de la comarca i les dinàmiques socials i culturals derivades.⁸⁹⁹ L'associacionisme i el creixent gust per la naixent societat de masses, propicien en la societat urgellenca una forta politització i ideologització. Els anys de presa de consciència social i política en el període previ al retrocés dictatorial afavoreixen el sorgiment de nous títols destinats, doncs, a abordar aquestes qüestions.⁹⁰⁰ L'Ateneu i el Museu de Tàrrrega tenen revistes pròpies –*Revista de l'Ateneu* (1921) i *Arqueta* (1922), respectivament– accentuant l'aparell associatiu i mobilitzador.

Certament, doncs, la dècada 1916-1925 és la més prolífera quant a producció de premsa urgellenca del període, atenent les 16 altes esdevingudes entre ambdós quinquennis (vegeu Taula 24) a més de les 4 que les precedeixen i es mantenen en edició.⁹⁰¹ Malgrat la brevetat editorial de la majoria d'aquests títols, es palesa com el 1925 el volum de premsa és superior al doble respecte de 1911 (vegeu Gràfic 26), essent el punt àlgid concentracionari entre 1921 i 1923, atesa l'extraordinària i irrepetible coexistència de 9 títols, als quals se sumen els 4 preexistents⁹⁰² i el debut de *Segarra* (1925-1927) de Maldà a les acaballes del quinquenni. L'acció i l'impacte de la dictadura, malauradament, determinen el prematur retraïment del sector.

En efecte, Agramunt experimenta el seu particular *boom* editorial amb la publicació de *Lérida Farmacéutica* (1921-1923), *La Comarca d'Agramunt* (1921-1922) i *El Catxepí* (1923). La primera resulta un cas extraordinari o, si més no, excepcional, en tant que es tracta de l'única revista professional d'àmbit provincial que no s'edita a Lleida, fet atribuïble a què el seu propietari i director, el farmacèutic Joan Viladot i Puig, és oriünd d'Agramunt on hi disposa la seva farmàcia i on hi instal·la la redacció i l'administració del butlletí.⁹⁰³ En aquest sentit, és significativa l'edició d'un extraordinari per commemorar el 147è aniversari de la inauguració del negoci familiar, tot palesant la clara simbiosi entre Viladot, la farmàcia i la revista.⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals...”, a *URC...*, *op. cit.*, pp. 76-77.

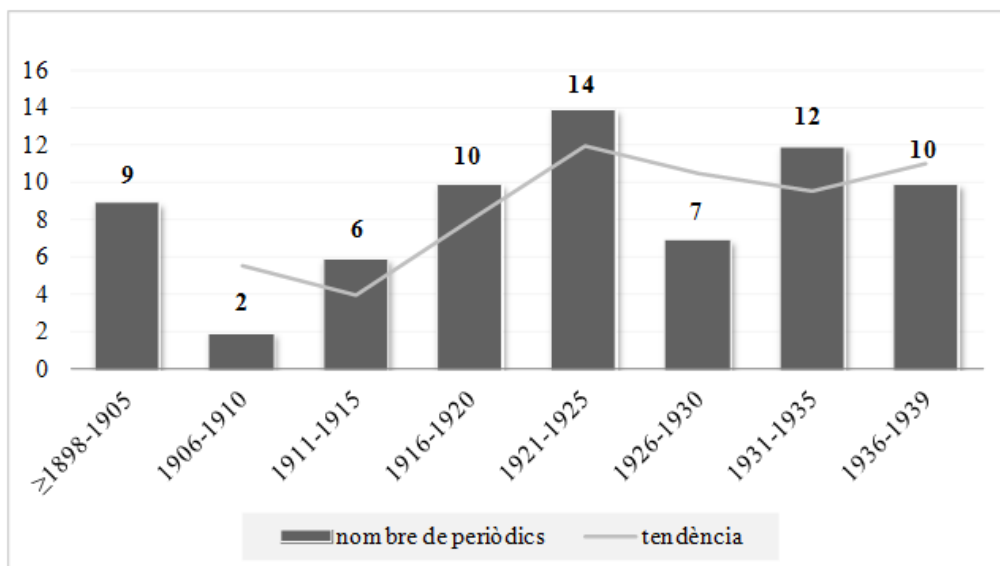
⁹⁰⁰ ROYO, Albert: “La premsa a la demarcació...”, a *Comunicació...*, *op. cit.*, p. 112.

⁹⁰¹ En referència a *Fulla Parroquial*, *Boletín de la Cámara de Industria y Comercio de Tàrrrega*, *La Signou* i *Lo Pla d'Urgell*.

⁹⁰² Ens referim a *Lo Pla d'Urgell*, *Nostra Parla*, *Fulla Parroquial* i el *Boletín de la Cámara de Indústria y Comercio*.

⁹⁰³ *Lérida Farmacéutica*, 01/06/1922, Any II, núm. 9, p. 1; *Lérida Farmacéutica*, 01/07/1923, Any III, núm. 22, p. 1.

⁹⁰⁴ *Lérida Farmacéutica*, 01/07/1923, Any III, núm. 22, pp. 1-25.

Gràfic 26. Continuïtat de la premsa a l'Urgell. Elaboració pròpia.

Quant a Bellpuig, en aquests anys apareix *Lo Pregoner* (1921-1936), una revista d'informació local i comarcal, cultural i literària, amb clares pretensions instructives vers el jovent local i la seva formació corporal i espiritual al més pur estil noucentista.⁹⁰⁵ És dirigida per Ramon Saladrigues, impressor i col·laborador de *Lo Pla d'Urgell* i íntim del seu director Valeri Serra, fet que, juntament amb els paral·lelismes estilístics i espirituals entre ambdues revistes, condueixen a considerar en certa manera *Lo Pregoner* com l'hereu d'aquesta. Altrament, en aquest context de conscienciació sociopolítica i de mobilització cultural i ciutadana apareixen tres títols més a Tàrraga entre 1921 i 1922: *Crònica Targarina* (1921-1937), *La Bou* (1922) –exponent de la premsa humorística inexistente des d'inicis de segle– i *Vida Nova* (1922-1923). Quant al primer, aquest *Periòdic quinzenal independent* d'informació general, local i comarcal assegura a l'aparèixer que

“Procurant conservar nostra personalitat en la manera de sentir i exposar les coses, no defensarem dogmatismes ni defensarem pràctiques de partit de cap mena, car la nostra missió consistirà en publicar tot ço que tingui un caire interessant, i en qualsevol sentit pugui ésser beneficiós per a Tàrraga. [...]”⁹⁰⁶

La bona acollida del quinzenari és experimentada d'antuvi afavorint fins i tot el canvi a l'edició setmanal⁹⁰⁷, tot suposant i confirmant una notable difusió territorial i una consolidació empresarial indiscutible que es palesa al llarg de la seva longeva i sòlida

⁹⁰⁵ MIRÓ, Ramon: “Les delegacions de Palestra a Bellpuig i entorn”, a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 31, Bellpuig, 2018, pp. 25-26.

⁹⁰⁶ *Crònica Targarina*, 12/05/1921, Any I, núm. 1, p. 1.

⁹⁰⁷ *Crònica Targarina*, 01/01/1922, Any II, núm. 17, p. 1.

trajectòria.⁹⁰⁸ Així mateix, *Vida Nova* és un setmanari nacionalista d'informació local, comarcal i política, dirigit per l'històric republicà lleidatà Manuel Pereña i òrgan d'Acció Catalana.⁹⁰⁹ La seva principal pretensió és regenerar la vida social targarina i

“[...] treballar, treballar sempre i coratjosament per crear una vida nova arrodonida cada dia amb noves adquisicions de perfecció, fins a veure convertits aquests bells i estimats indrets de la nostra terra en espill i exemple de pobles conscients, organitzats, cultes i rics en tota riquesa.”⁹¹⁰

No obstant això, el Cop d'Estat de Primo de Rivera trenca amb la dinàmica ascendent de producció de nova premsa, tot limitant l'aparició de nous títols al llarg de la dècada (vegeu Taula 24). La vigència d'algunes capçaleres n'atenua la davallada, si bé les que es mantenen en el quinquenni 1926-1930 són la meitat respecte de l'anterior (vegeu Gràfic 26). Aquesta limitació és més significativa, en tant que 2 dels 3 periòdics endegats són suplementes de *Crònica Targarina –Tàrrega* (1928) i *Crònica Esportiva* (1929-1930)⁹¹¹, fet que evidencia la inexistència de noves iniciatives i empreses periodístiques en aquests anys. Primerament, però, s'ha fet referència a l'aparició del maldanenc *Segarra*, un quinquinari cultural, literari i informatiu adscrit principalment a les localitats de la Vall del Corb dirigit i finançat pel poeta i escriptor Josep Maria Iglésias i Guizard. De fet, en aquests anys Maldà experimenta una modernització urbanística clau –l'escorxador municipal, el projecte d'escoles noves, el nou ajuntament, la subcentral telefònica (1923) i la portada de l'aigua (1926)⁹¹²– que en potencia l'efervescència cultural, social i associativa, tot emulant la pròpia experiència de finals del XIX, i que traspua en la sòlida i qualitativa empresa de *Segarra*. Tanmateix, després de dos anys d'edició Iglésias s'acomiada dels lectors a través d'un poema, tot al·legant raons personals que no especifica; si bé es mostra predisposat a reprendre'n la publicació, el quinquinari no reapareix:

“Adeu pàgines dolces, ont feia d'erbolari
adeu, mes no a la terra, que del casal no'm moc;
m'en vaig a complir pena, car son un quinquinari;

⁹⁰⁸ En aquest sentit, *Renaixement* d'Artesa de Segre afirma que cada diumenge els seus vilatans esperen delerosament la publicació targarina, atès que inclou quantiosa informació del municipi. També és significatiu que el seu director, Jaume Bosch i Barrera, col·labori freqüentment a *Crònica Targarina*. Vegeu: *Renaixement*, 10/11/1922, Any I, núm. 10, p. 8.

⁹⁰⁹ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrega (1898-1923)... op. cit.*, pp. 684-685.

⁹¹⁰ *Vida Nova*, 06/04/1922, Any I, núm. 1, p. 1.

⁹¹¹ Se n'ha considerat el seu tractament com a empreses independents adduint a la voluntat expressada pels propis periòdics, per bé que els respectius subtítols n'especifiquin el caràcter de suplement. Vegeu: *Tàrrega*, 24/06/1928, Any I, núm. 1, p. 1; *Crònica Esportiva*, 04/11/1929, Any I, núm. 1, p. 1.

⁹¹² CAPDEVILA, Joaquim: *Maldà...*, *op. cit.*, pp. 211, 264.

quan l'hagi ben complerta, retornaré al meu lloc.
La pena es tota meva, es filla de ma essència,
car no me la ha imposada Jutjat ni Tribunal;
tota ella ha sigut nada al si de la Audiència
que ting aprop de l'ànima i dicta la Sentència
amb música de versos de lira comarcal.”⁹¹³

Altrament, cal remarcar que l'experiència de *Crònica Esportiva*, tot i la seva brevetat – de novembre de 1929 a gener de 1930–, exemplifica la febre esportiva que inunda les comarques del Ponent català al llarg dels anys vint i, més marcadament, durant la Segona República. No obstant això, la vertiginosa politització de tots els agents socials en aquestes dates afecta clarament la línia editorial del gruix de periòdics, talment incidint en la supervivència del suplement esportiu.

En efecte, la radicalització política i la democratització social que es gesten en aquests anys i que esclaten amb la proclamació republicana impulsen de nou la producció de premsa a la comarca i una diversificació editorial sense precedents –Tàrrrega, Bellpuig, Agramunt, La Fuliola i Verdú–. El nombre de matricules pràcticament es quintuplica, tot augmentant dels 2 títols apareguts entre 1926 i 1930 fins als 9 de 1931-1935 (vegeu Taula 24). Quant a les capçaleres en edició en ambdós períodes, el nombre gairebé es duplica, atesa la vigència de 7 revistes en el primer quinquenni per les 12 del segon (vegeu Gràfic 25). Aquest nou escenari es reflecteix nítidament en els continguts de *Lo Pregoner* i *Crònica Targarina*, els quals s'impregnen progressivament i al llarg dels anys trenta del clima emergent a les darreries de la dictadura. El primer esdevé portaveu oficiós de l'espai sociopolític del catalanisme moderat representat per l'Ateneu Democràtic Prat de la Riba de Bellpuig, adherit a la Lliga⁹¹⁴, mentre que el segon, d'orientació catalanista liberal, s'apropa a les esquerres republicanes. Per bé que Capdevila⁹¹⁵ n'assegura l'afinitat política vers Acció Catalana, certament aquesta condició no s'ha detectat en la lectura de les seves pàgines, atesa l'escrupolosa neutralitat presentada, fet que no significa, tanmateix, que els seus redactors i col·laboradors es puguin vincular d'una o altra manera al partit.

⁹¹³ *Segarra*, 10/06/1927, Any III, núm 48, p. 12.

⁹¹⁴ Cal remarcar que el director de *Lo Pregoner*, Ramon Saladrigues, és membre actiu de l'Ateneu i de la seva Joventut, així com de les respectives juntes de govern. També esdevé regidor (1933) i alcalde (1934) en representació de l'Ateneu i, per extensió, de la Lliga. Vegeu: MIRÓ, Ramon: “L'Ateneu Democràtic...”, a *Quaderns de El Pregoner...*, *op. cit.*, pp. 26-29, 32-33, 42; TORRES, Jaume: “El moviment obrer a Bellpuig”, a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 6, Bellpuig, 1991, p. 52; BACH, Antoni: *Bellpuig...*, *op. cit.*, p. 243.

⁹¹⁵ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrrrega (1898-1923)...*, *op. cit.*, p. 738.

En definitiva, l'articulació de noves entitats sorgides en aquests anys d'impàs materialitzen políticament l'activitat catalanista que, juntament amb la radicalització de les posicions, determina l'eix dreta-esquerra confrontat entorn d'un catalanisme que esdevé –ara sí– políticament hegemònic a l'Urgell. A Bellpuig, per exemple, la confrontació entorn d'aquest eix es constata amb l'aparició de *L'Avenç* (1932-1938), periòdic editat per L'Avenç Republicà, adherit a l'ERC. D'acord amb Miró, aquest escenari motiva una palpable polarització social:

“Durant l'any [1932] hi ha incidents d'actes en favor i en contra de la religió, es constata el cas dels primers nens inscrits al registre sense batejar i també els primers enterraments civils. [...] La radicalització de partits a la població afectà també els joves, que s'apuntaren a l'Avenç o bé a l'Ateneu Democràtic Prat de la Riba. [...]”⁹¹⁶

Per combatre L'Avenç i l'ERC i en defensa de l'Ateneu i de la Lliga apareix el periòdic de dretes *Llamp* (1932), que “[...] emprarà per això tot el seu esforç en defensar tot el que sigui Rel·ligió, Ordre, tradició, patriotisme, cultura i treball en tots els ordres [...]”⁹¹⁷, per bé que sense massa èxit atès l'únic número localitzat. En aquest context, és cada cop major l'afluència de bel·licismes verbals que determina la definitiva politització de *Lo Pregoner*, a la qual cal atribuir-li també la condició opositora de les dretes locals que representa, fet que justifica l'augment qualitatiu i quantitatiu de la bel·ligerància en contra del govern d'esquerres.

Quant a Tàrraga, les pugnes entre la burgesia conservadora i liberal, d'una banda, i els liberals d'esquerres, els republicans i els catalanistes, de l'altra, són una constant des de la inauguració republicana. En aquest sentit, el reconeixement públic de feu macianista és primordial per a pal·liar i llimar divergències profundes entre el catalanisme burgès targarí, i en un període en què les tensions i divisions socials i polítiques eclipsen la vida de la ciutat.⁹¹⁸ Aquest escenari es palesa en el contingut de *Crònica Targarina*, el qual traspua una clara neutralitat política, apartada de bregues ideològiques, personals i partidistes, i orientada vers el màxim ideal del progrés targarí i català. En el camp ideològic, les úniques línies vermelles que ostenta són de les la democràcia, el liberalisme, el catalanisme i la República, les quals empra assenyadament a l'entorn d'incansables demandes de tolerància, unitat, respecte, sensatesa, convivència,

⁹¹⁶ MIRÓ, Ramon: “Les delegacions de Palestra...”, a *Quaderns de El Pregoner...*, op. cit., p. 35.

⁹¹⁷ *Llamp*, 25/10/1932, Any I, núm. 1, p. 1.

⁹¹⁸ CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923)...*, op. cit., pp. 724-725; ROYO, Albert: “La premsa a la demarcació...”, a *Comunicació...*, op. cit., p. 112.

solidaritat.⁹¹⁹ Malgrat les crides del periòdic, la intensificació i la bel·ligerància de l'eix dreta-esquerra es mantenen en constant augment, tot comprnent en les eleccions del febrer de 1936 el seu màxim exponent amb l'extrema simbiosi entre sociopolítica i ideologia, d'una banda, i instrumentalització i propaganda, de l'altra.⁹²⁰

En efecte, el nou context republicà i la diversificació social, cultural i política que genera incentiven l'edició del primer periòdic de la història de Verdú, *La Torre* (1931-1932), tot confirmant l'esclat productiu i diversificat del sector socioperiodístic als anys trenta. Aquest és un títol catalanista i republicà, proper a l'ERC i impulsat, dirigit, editat i redactat principalment per Josep Maria Sanfeliu, l'únic regidor convençudament republicà del consistori local, d'acord amb Ramon Boleda.⁹²¹ Amb tot, cal consignar una qüestió insòlita i inaudita en la present recerca i en el conjunt de la premsa provincial del període: s'ha constatat com l'editorial de presentació de *La Torre, Al Poble*, és pràcticament idèntica i calcada a l'article inaugural *Saludamos* del periòdic republicà targarí *El Pueblo*, aparegut gairebé dues dècades abans i amb l'única gran diferència representada per la llengua de redacció.⁹²² Aquest fet, que es podria traduir com un gest innocent de Sanfeliu tot emprant el fragment com a model inspirador per a l'estrena del seu periòdic, determina un seguit de qüestions a l'entorn de la possible relació entre el director verduní i el republicanisme reformista targarí, així com la influència d'aquest en el republicanisme de Sanfeliu tenint en compte la distància temporal que separen ambdós moments sociopolítics. Si bé no s'ha pogut comprovar ni la intencionalitat ni la innocència de Sanfeliu com tampoc la presumpta relació política, això suposaria endinsar el present treball en una línia allunyada dels seus objectius que, tanmateix, pot ésser interessant per a d'altres estudiosos restant així oberta.

En definitiva, el context fins ara adduït es tradueix periodísticament en l'aparició a Tàrrrega d'*Acció Comarcal* (1931-1936) –òrgan d'Acció Popular, entitat adherida a la Lliga i representant de la burgesia sedimentada i conservadora de Tàrrrega i l'Urgell– i *La Ciutat* (1932-1933) –*Quinzenal afiliat a l'Esquerra Republicana de Catalunya*–. En efecte, el primer “[...] concreta la seva missió a propagar i defensar les idees socials del

⁹¹⁹ Vegeu, per exemple: *Crònica Targarina*, 04/04/1931, Any XI, núm. 501, pp. 1-28; *Crònica Targarina*, 11/04/1931, Any XI, núm. 502, pp. 1-26; *Crònica Targarina*, 11/11/1933, Any XIII, núm. 637, pp. 1-20; *Crònica Targarina*, 13/10/1934, Any XIV, núm. 685, pp. 1-18; *Crònica Targarina*, 11/01/1936, Any XVI, núm. 750, pp. 1-24.

⁹²⁰ *Crònica Targarina*, 15/02/1936, Any XVI, núm. 755, p. 1.

⁹²¹ BOLEDA, Ramon: *Verdú abans i després...*, op. cit., pp. 43, 57, 61.

⁹²² Vegeu: *El Pueblo*, 01/01/1914, Any I, núm. 1, p. 1; *La Torre*, 01/07/1931, Any I, núm. 1, pp. 3-4.

Catolicisme en tota llur integritat doctrinal i en la seva aplicació pràctica en els problemes contemporanis”⁹²³, mentre que el segon pretén difondre el programa i l’ideari de l’ERC en una ciutat i una comarca poc permeables a l’avenç republicà i esquerrà generalment adoptat arreu del país. En aquest sentit, són reveladores les paraules de l’històric republicà lleidatà Humbert Torres en motiu de l’aparició del periòdic:

“Per això, amics de Tàrraga, trobo oportuna la vostra iniciativa. La nostra feina és àrdua, per combatuda per part de tota mena d’interessos i privilegis que veuen en perill les seves il·legítimes posicions d’abans. Coratge i mans a l’obra. Trebal·leu inlassablement per a defensar la nostra idealitat en aqueixes comarques vostres que tan necessitades estan que hi caigui la bona llavor de la bona nova.”⁹²⁴

Les picabaralles dialèctiques i ideològiques entre *La Ciutat* i *Acció Comarcal* són força constants durant la seva coexistència, tant en qüestions municipalistes i locals com en relació amb els drets laborals, la religió, l’ensenyament i la laïcització dels espais públics, la comarcalització del país o la demanda de la capitalitat comarcal administrativa de Tàrraga, qüestió per la qual *La Ciutat* s’enfronta també amb *Crònica Targarina*.⁹²⁵ El context republicà, doncs, radicalment condicionat per la política de blocs antagònics, permet poc espai a l’edició de periòdics no sotmesos a aquesta naturalesa. De fet, l’aparició de *Petit Liceu* (escolar, 1932) i *La Lluna* (satíric, 1932), primerament, i *Ressò* (hereva de la primera, 1936), després, resulten un miratge editorial tant per la seva brevetat com per la seva naturalesa apolítica –si bé el quinzenari satíric es postula catalanista, d’esquerres i republicà–.⁹²⁶

Així doncs, a redós en aquest cas de la definitiva politització del moviment obrer urgellenc, a la Fuliola s’edita *Combat* (comunista, 1933) i a Agramunt *Justícia i Llibertat* (socialista, 1933). El darrer exponent targarí abans de l’esclat de la guerra és *La Veu de Tàrraga* (1936), el qual només publica un número aparegut dos dies abans de l’alçament militar, essent una revista vinculada a la Lliga, conservadora i catòlica, contrària a les esquerres i hostil a *Crònica Targarina*.⁹²⁷ Enmig de les irrefrenables tensions i enfrontaments que anuncien l’esclat bèl·lic, és premonitòria i primordial la reflexió analítica del diputat a Corts pel Front Català d’Ordre Lluís G. Piñol sobre el què s’avé:

⁹²³ *Acció Comarcal*, 19/12/1931, Any I, núm. 1, p. 1.

⁹²⁴ *La Ciutat*, 11/05/1933, Any I, núm. 1, p. 6.

⁹²⁵ *La Ciutat*, 11/05/1933, Any I, núm. 1, p. 1.

⁹²⁶ *La Lluna*, 10/09/1932, Any I, núm. 1, p. 1.

⁹²⁷ *La Veu de Tàrraga*, 16/07/1936, Any I, núm. 1, p. 4.

“[...] tots els perills de la situació actual, que porten l’angoixa a l’esperit del nostre poble, en definitiva es redueixen al perill de la instauració d’un règim de força en l’ordre polític i social, decantat a un tipus marxista o feixista, precedit o no d’un període d’anarquia i violència. L’examen acurat de la situació dels altres pobles d’Europa, ens demostra que en alguns, com Itàlia, Alemanya i Rússia, aquell fet catastròfic ja s’ha produït. [...] Però per això cal deixar de banda tota mena de passió i de partidisme; cal que, en examinar els diferents fets, la reflexió sigui l’única guia; cal ofegar la passió creada pels odis esclatats per dissort entre els diferents estaments; i prescindint d’interessos legítims injustament ferits, d’ideals que s’havien enlairat a la categoria de dogmes, cal que actuï l’esperit investigador, lliure de tota concupiscència i de tota passió, acompanyat sempre de la serenitat.”⁹²⁸

Malgrat tot, aquesta crida tan voluntariosa com desesperada es produeix tardanament, fins i tot en l’àmbit local i comarcal. L’esclat de la revolució arreu del país suposa un absolut trencament amb les dinàmiques anteriors en tots els aspectes de la vida pública i ciutadana, també en el socioperiòdic. En aquest context, d’una banda, *Crònica Targarina* centra la major part del seu contingut en la revolució, el feixisme i la guerra, anunciant que es troba sota control del Comitè del Front Popular de la ciutat⁹²⁹, i, de l’altra, apareix *El Món a Tàrraga* (1936), editat pel Servei de Premsa i Propaganda de la Generalitat i dedicat a armar la ciutadania de consciència bèl·lica i republicana, d’acord amb Espinagosa i Gonzalvo.⁹³⁰ També el comitè revolucionari local d’Agramunt edita *Juliol* (1936-1937), publicació certament duradora en aquest context degut al contingut informatiu, a més de bèl·lic i polític, sobre qüestions d’importància social i local –com la municipalització del servei d’aigües potables anunciada el 23 d’agost de 1936–.⁹³¹

Les dificultats empresarials cada cop més complexes i difícils de superar provoquen la segona aturada temporal de *Crònica Targarina* el dia de Nadal de 1937, al·legant escassetat de paper i de personal entre d’altres raons i suposant-li la desaparició definitiva tot coincidint, casualment, amb la *celebració* del seu dissetè aniversari.⁹³² Aquest fet manté un punt nostàlgic i fins i tot idíl·lic, atès que la revista s’acomia celebrant enorgullida la seva trajectòria, tot evidenciant una conscienciació identitària local i localista, àdhuc tel·lúrica, de la seva tasca periodística i humana a través de la defensa del *periodisme rural* –del qual es vanta i se’n fa exponent–.⁹³³ No obstant això, es palesa l’excel·lent estat editorial del sector periodístic comarcal durant la Guerra Civil, essent el més sòlid de la demarcació en aquesta època –exceptuant Lleida– atesos

⁹²⁸ *La Veu de Tàrraga*, 16/07/1936, Any I, núm. 1, p. 3.

⁹²⁹ *Crònica Targarina*, 25/07/1936, Any XVI, núm. 778, p. 1.

⁹³⁰ ESPINAGOSA, Jaume, i GONZALVO, Gener: *La premsa local...*, op. cit., p. 18.

⁹³¹ PONS, Lluís: *Notícia d’Agramunt...*, op. cit., p. 174.

⁹³² *Crònica Targarina*, 25/12/1937, Any XVII, núm. 842, p. 1.

⁹³³ *Crònica Targarina*, 25/12/1937, Any XVII, núm. 842, p. 1.

els 10 exponents vigents entre 1936 i 1939, si bé no tots es mantenen després del Cop d'Estat (vegeu Gràfic 25).

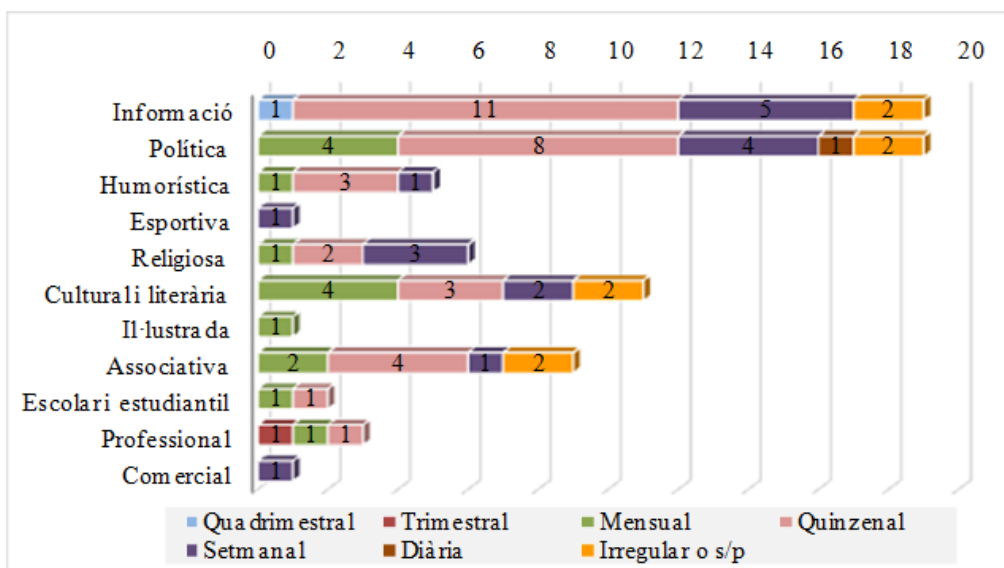
En aquest sentit, de les 5 altes editorials (vegeu Taula 24) només dues apareixen enmig del conflicte civil: *El Món a Tàrrrega* i *UHP* (1938-1939). Aquest, portaveu de la UGT i del PSUC, és l'únic diari editat fora de la capital provincial, per bé que és el mateix que l'homònim publicat prèviament Lleida, el qual es trasllada a Tàrrrega un cop la capital del Segrià és ocupada pels franquistes. Quant a *L'Avenç* de Bellpuig, aquest desapareix en algun moment de 1938 probablement pels constants enfrontaments consistorials entre la CNT i *L'Avenç Republicà*.⁹³⁴

Quant als models de periodicitat de la premsa urgellenca (vegeu Gràfic 27), la freqüència predominant és la quinzenal amb 20 exponents —el 42,55%—, seguida de setmanaris i mensuals, amb 11 i 10 títols en cada cas, malgrat la brevetat de les empreses en molts casos. En efecte, aquests models —principalment el quinzenal i el setmanal— són els més comuns en viles i ciutats petites amb capacitat editorial limitada però amb una societat inquieta i mobilitzada, com el cas de l'Urgell i de Tàrrrega. Així, l'edició de publicacions periòdiques mensuals escau majorment a associacions o entitats culturals i recreatives, com *L'Avenç Republicà*, el Museu o l'Ateneu, fet que es palesa en la producció de premsa cultural i literària —4 de les 11 revistes culturals són mensuals—. Altrament, s'edita una revista trimestral —el butlletí de la Cambra de Comerç i Indústria de Tàrrrega— i una de quadrimestral —*El Catxepí* d'Agramunt—. Quant als canvis de freqüència editorial, cal consignar els casos de *Via Libre* i *Lo Pla d'Urgell* —de setmanaris a edició irregular—, i de *Crònica Targarina* —de quinzenari a setmanari—.

En relació amb les categories de premsa (vegeu Gràfic 27), a l'Urgell hi predominen les capçaleres informatives i les polítiques, amb 19 títols respectivament, fet que s'atribueix també en part a la consideració de diversos títols en múltiples tipologies atenent a la complexitat editorial i empresarial en cada cas. Altrament, la premsa cultural i literària amb 11 revistes i l'associativa amb 9 comprenen un nombre elevat de publicacions, tot atorgant una capacitat productiva destacable a les entitats que les promouen. En definitiva, aquest escenari permet de confirmar que el dinamisme polític comarcal i sobretot targarí del vuit-cents teixeix i vigoritza una tradició periodística que n'és

⁹³⁴ BACH, Antoni: *Bellpuig...*, op. cit., p. 246.

hereva i que impulsa la vertebració d'un ecosistema comunicatiu i informatiu en progressiva evolució i massificació.

Gràfic 27. Categories i periodicitats de la premsa de l'Urgell. Elaboració pròpia.

La resta d'opcions es mantenen força allunyades quant a nombre de capçaleres, essent la premsa comercial, l'esportiva i la il·lustrada les menys reeixides. Finalment, els títols amb multiplicitat de distincions categòriques són: *La Comarca d'Agramunt* –informativa, cultural, política i associativa–, *Ressorgiment* –informativa i professional–, *L'Abeller d'Urgell* –informativa i associativa–, *L'Avenç* i *La Veu de Tàrraga* –polítiques i associatives–, *Lo Pla d'Urgell* –informativa i cultural–, *Lo Pregoner* –informativa, cultural i política–, *Acció Comarcal* –política i religiosa–, *Bertoldo*, *Lo Lloca* i *Cacaseno* –polítiques i humorístiques–, *El Ermitaño de San Eloy* –política, informativa i religiosa–, *La Signou* –informativa, religiosa i associativa–, *Nostra Parla* i *Vida Nova* –associatives, polítiques i culturals–, *Petit Liceu* –cultural i escolar–, *Ressò* –associativa i escolar–, *Revista de l'Ateneu* –cultural i associativa– i *Tàrraga* –cultural i il·lustrada–.

6. 2. La premsa a les comarques de la muntanya i l'Alt Pirineu

6. 2. 1. La premsa al Solsonès

La comarca del Solsonès, situada a la vessant nord-est de la província de Lleida entre la Depressió Central i el Prepirineu, limita al nord amb l'Alt Urgell i el Berguedà, al sud

amb l'Anoia i el Bages, a l'est amb el Berguedà i el Bages i a l'oest amb l'Alt Urgell, la Noguera i la Segarra. Solsona, la capital comarcal i l'únic gran centre comercial, econòmic, industrial, polític i demogràfic, experimenta al llarg del XIX l'assentament i l'expansió de la ganiveteria, consolidada a inicis del XX. Altrament, la revaloració del sector fructícol a en el conjunt comarcal afavoreix el creixement econòmic i demogràfic. Així, malgrat que el 1860 el Solsonès compta 16.000 habitants i la capital en censa 2.500h, la crisi de la fil·loxera afecta els conreus de vinya i accentua l'emigració rural i pagesa a partir de 1880. El conreu vinícola és substituït pel cerealístic i les indústries forestal, farinera i de destil·lats s'estableixen els primers anys del XX; el comerç i la indústria rebroten, finalment, als anys vint gràcies també a l'aprofitament de l'energia hidràulica del riu Cardener, mentre que la indústria ganivetera s'estanca a causa de la manca de modernització i del contrapès exercit per l'àrea tèxtil i minera del Llobregat.⁹³⁵

Certament, es produeix una clara dualitat comarcal entre el nord –sota la influència comercial de Berga– i el sud tant en l'àmbit geogràfic com en l'econòmic, degut a les característiques orogràfiques, estructurals i climatològiques, d'una banda, i al tipus d'activitats econòmiques productives, de l'altra. La reactivació industrial del XX propicia a Solsona una primera urbanització i eixamplament, atesa la seva capitalitat econòmica i comercial i el despoblament de les àrees rurals, degut a la insuficiència de les explotacions agràries, dels serveis i de les infraestructures. En definitiva, entre 1900 i 1930, la ciutat creix dels 2.304 habitants als 3.200h i la comarca passa dels 9.654h als 11.500, en dades d'Antoni Llorens.⁹³⁶

En l'àmbit sociopolític, Solsona alberga una tradició conservadora forjada a l'entorn d'un elevat analfabetisme –l'índex més alt de la província, d'acord amb Mir⁹³⁷–, de la manca de comunicacions i infraestructures que condueixen irremeiablement a un aïllament crònic, i de les estructures agràries.⁹³⁸ La influència i el control indiscutibles i monopolístics de l'Església, i en concret del Bisbat de Solsona, en totes les facetes de la vida humana esdevé imprescindible per mantenir i reforçar el caciquisme dinàstic; guanyar-se'n el favor o, si més no, evitar-ne l'oposició és un factor inalienable. En

⁹³⁵ CREUS, Montserrat: "Vida política a Solsona..." a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història...*, op. cit., pp. 229; LLORENS, Antoni: *Solsona i el Solsonès...*, op. cit., pp. 277-278, 374.

⁹³⁶ LLORENS, Antoni: *Solsona i el Solsonès...*, op. cit., p. 374.

⁹³⁷ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 633-634.

⁹³⁸ CREUS, Montserrat: "Vida política a Solsona..." a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història...*, op. cit., p. 229.

aquest sentit, el catolicisme local, liderat pels carlointegrists solsonins, esdevé el focus de la vida religiosa, artística i cultural de la ciutat fins els primers anys del XX, quan les lluites polítiques locals el deixen somort. N'és un clar exponent la primera publicació de Solsona, i la més longeva: el *Boletín Oficial Eclesiástico de la Diócesis de Solsona* (1866-1933).⁹³⁹ En conseqüència, els factors adduïts impossibiliten la normal activitat política a la comarca, atesa també l'obstaculització organitzativa dels elements antidinàstics fins almenys el tombant de segle.⁹⁴⁰

Quant a la producció de premsa, al Solsonès s'editen 21 periòdics entre 1898 i 1939, 19 dels quals a Solsona –el 90,47%–, fet que n'evidencia també la capitalitat editorial i que respon sobretot a una elevada producció de premsa catòlica i religiosa, bé de caràcter institucional o corporatiu, bé d'empreses heterònomes tal vegada vinculades a associacions d'aquesta naturalesa. El notable volum d'aquesta premsa i la seva importància editorial i productiva, sumat a la producció d'altres tipologies, converteixen Solsona en la capital muntanyenca amb més títols del període, per davant de la Seu d'Urgell i Tremp –amb 16 i 14 publicacions en cada cas–. Les altres dues revistes comarcals s'editen a la Coma i la Pedra i a Pinell de Solsonès (vegeu Taula 25).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939	s/a*
Coma i la Pedra, La				1					
Pinell de Solsonès				1					
Solsona	3		3	3	1	2	5		2 ⁹⁴¹
TOTAL	3	0	3	5	1	2	5	0	

Taula 25. Edició de premsa al Solsonès. Elaboració pròpia.

* Sense any.

A cavall d'ambdós segles, els diferents grupuscles del catolicisme solsoní, pactistes en qüestions municipalistes, es divideixen en dues postures irreconciliables: els liberal-

⁹³⁹ D'ençà l'any 1877 modifica el títol esdevenint *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Solsona*.

⁹⁴⁰ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 377-379; LLORENS, Antoni: *Solsona i el Solsonès...*, op. cit., p. 236; FERRAN, Lluís: "Solsona, terra de carlins: imatges i estereotips d'una cultura política local" a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història...*, op. cit., p. 218; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 377-378.

⁹⁴¹ Aquestes dues publicacions, *Fulla Claretiana* i *Fulla Parroquial de Solsona*, es pressuposen anteriors a 1931 en tant que ambdues són recollides per Bertran en la seva obra editada aquell any, sense indicar-ne la data d'aparició. Vegeu: BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit., p. 248.

conservadors, al govern municipal, i els carlointegrists, a l'oposició, d'acord amb Carles Quevedo.⁹⁴² Aquest fet genera, en conseqüència, l'aparició de sengles revistes que esdevenen els dos primers setmanaris polítics locals exponents de la premsa de pugna política conjuntural: el carlointegrista *El Rebenque* (1904) i el liberal *El Montañés* (1904-1907). Ambdós grups i periòdics s'enfronten al llarg del 1904 pel control i la gestió municipals, un conflicte que, al·legant fortes discrepàncies polítiques, representa una lluita entre cacics pel poder local, els seus interessos i privilegis. Si bé resulta un episodi intens, la seva durada és molt breu degut al fracàs dels carlointegrists en delmar els liberal-conservadors i usurpar-ne el poder municipal.⁹⁴³ En efecte, aquests editen primerament amb el propòsit de desemascarar “[...] á los hipócritas y follones [...]”⁹⁴⁴ amb un títol prou il·lustratiu: el *rebenque* –fuet, xurriaques, en català– és l'eina amb la qual es fustiga els animals perquè realitzin les tasques agràries. En aquest cas els animals són els liberal-conservadors i el periòdic és l'instrument per a fuetejar-los.

Tot i que la relació entre ambdós periòdics i posicions polítiques esdevé de màxima tensió i confrontació, els carlins es mostren incapaços de foragitar els liberals de l'ajuntament, fet que determina la seva indubtable desfeta tant sociopolítica com socioperiodística davant la incapacitat d'afermar la continuïtat editorial d'*El Rebenque*. Quant a *El Montañés*, el periòdic s'imposa en la palestra periodística local com l'únic títol informatiu de la ciutat, afavorint la seva aspiració d'esdevenir l'autèntic defensor de la gestió municipal, de l'ajuntament i dels interessos morals i materials de Solsona, malgrat que la pèrdua del predomini liberal en pro de la Junta Local de Solidaritat Catalana en motiva la desaparició.⁹⁴⁵

L'acabament d'aquesta efímera premsa política i conjuntural motiva l'orfanat periodística comarcal durant cinc anys (1907-1912) fins que apareix el *Botlletí de la Cambra Agrícola de Solsona y sa Comarca* (1912) –cal recordar, però, la vigència editorial del butlletí de la diòcesi–. De fet, en el quinquenni 1906-1910 no es produeix cap nova matrícula de premsa a la comarca (vegeu Taula 25) i encara cal esperar dos anys més per a l'edició de títols informatius i polítics: *La Llumanera* (1914) i *Lacetània* (1914-1920). Aquest context és propiciat per la forta imbricació socioterritorial de la

⁹⁴² QUEVEDO, Carles: “El setmanari *El Rebenque*...”, a *OPPIDUM. Revista Cultural...*, op. cit., pp. 70-71.

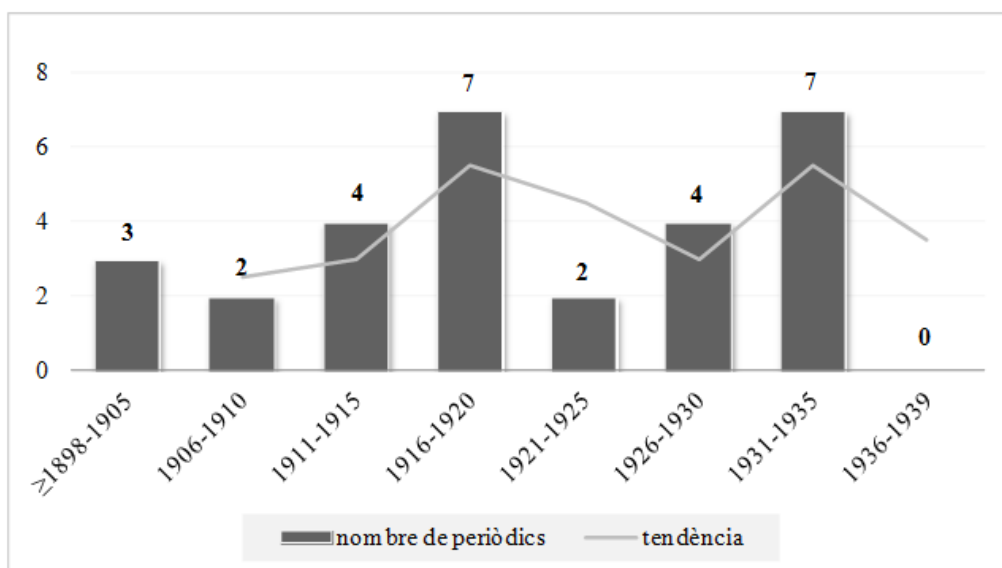
⁹⁴³ *Ibidem*, pp. 70-73, 82-83.

⁹⁴⁴ *El Rebenque*, 04/02/1904, núm. 1, p. 1.

⁹⁴⁵ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)*..., op. cit., pp. 377-378; FERRAN, Lluís: “Solsona, terra de carlins...” a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història*..., op. cit., p. 218.

pràctica caciquista que, juntament amb un analfabetisme i un aïllament comunicatiu crònics, determinen una inquietud i mobilització socials completament absents ben palesades en una inexistent conscienciació i vertebració sociocultural, associacionista i cooperativista, i en la nul·la premsa derivada.⁹⁴⁶

Amb tot, en la dècada dels deu s'editen 8 periòdics repartits en 3 poblacions, suposant l'etapa de major producció del període i el primer i únic episodi de diversificació productiva (vegeu Taula 25). Més concretament, l'esclat es concentra en el quinquenni 1914-1918 amb l'aparició de 7 de les 8 revistes consignades, mentre que quant a la continuïtat editorial, entre 1916 i 1920 es concentren un total de 7 capçaleres, essent el quinquenni amb un major volum de títols juntament amb els anys republicans prebèl·lics (vegeu Gràfic 28).

Gràfic 28. Continuïtat de la premsa al Solsonès. Elaboració pròpia.

No obstant això, la brevetat i la inestabilitat de la majoria d'aquests títols impedeixen la solidesa i l'articulació del sector periodístic local i comarcal, així com la proliferació continuada i constant de periòdics. Aquest fenomen cal vincular-lo, en efecte, a 1) el dèficit infraestructural i comunicatiu, 2) l'elevada taxa d'analfabetisme, i 3) el predomini incontestable i inalterable del dinastisme restauracionista i del catolicisme, que obstrueix i alenteix el desvetllament de pràctiques culturals, cíviques i socials no

⁹⁴⁶ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 378-379, 382-383; PLANAS, Jordi: "Les cambres agrícoles i l'intent de recomposició del món rural tradicional", a *Estudis d'història agrària*, núm. 12, Barcelona, 1998, pp. 119-120; PLANAS, Jordi: *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003, pp. 167-170, 881-882, 895.

atribuïbles a l'esquema de valors tradicionalment imposat. En aquest sentit, és il·lustrativa, per la connexió establerta entre el retraïment editorial, el predomini sociopolític catòlico-conservador i el retrocés dictatorial, l'exactitud de la tendència productiva entre els períodes 1906-1920 i 1921-1935 (vegeu Gràfic 28).

Paral·lelament, però, s'esdevenen dos fenòmens positius: l'inicial diversificació temàtica amb exponents de premsa cultural, humorística, associativa i escolar, i l'edició esmentada de *Lacetània*, el primer títol informatiu i polític de caire catalanista i, tal vegada més rellevant, no vinculat ni subjugat a les forces dinàstiques caciquistes ni al catolicisme –ni a les respectives polítiques i interessos–. El seu programa se centra en l'“[...] amor a Solsona, amor a la comarca, amor a Catalunya. Tres cercles del mateix amor que guanyen en intensitat segons s'apropen al centre, que som nosaltres mateixos, els fills qui donem vida a la capital dels Lacetans.”⁹⁴⁷ Si bé es declara apolítica, *Lacetània* orbita irreversiblement a l'entorn de la Lliga des de la campanya electoral per a les municipals de 1916 quan, arran del conflicte pel subministrament elèctric, recolza clarament Josep Moles –alcalde vinculat als regionalistes fins el 1920–.⁹⁴⁸

Així doncs, la seva aparició suposa i exemplifica la incipient recuperació del catalanisme polític a Solsona després del retraïment experimentat arran de la desfeta de Solidaritat Catalana i gràcies també a l'acció de la Mancomunitat. En efecte, en aquests anys els regionalistes es reorganitzen i s'estructuren a la muntanya lleidatana essent la primera opció política antidinàstica.⁹⁴⁹ En concordança, la ciutat experimenta un creixement i una modernització urbans –la municipalització de l'aigua (1913) o la carretera Solsona-Bassella (1914)⁹⁵⁰– i un primerenc teixit associativo-cultural capitanejat igualment per la condició catòlica que abandera el Centre Catòlic. Aquest, rebatejat com a Centre de Cultura Popular, “[...] des del 1915 fins a la proclamació de la República l'any 1931, tingué una projecció cultural extraordinària en la joventut solsonina [...]”, d'acord amb Llorens.⁹⁵¹

⁹⁴⁷ *Lacetània*, 22/02/1914, núm. 1, pp. 1-2.

⁹⁴⁸ CREUS, Montserrat: “Vida política a Solsona...” a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història...*, op. cit., pp. 230-233.

⁹⁴⁹ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 306-308.

⁹⁵⁰ CREUS, Montserrat: “Vida política a Solsona...” a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història...*, op. cit., p. 231; XANDRI, Jaume: “Cronologia”, a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història...*, op. cit., p. 355.

⁹⁵¹ LLORENS, Antoni: *Solsona i el Solsonès...*, op. cit., p. 278.

La bonança del sector editorial comarcal es palesa certament amb l'edició de quatre noves revistes en el bienni 1916-1917: el butlletí del *Centro de la Unión Apostólica del Obispado de Solsona* (1916), *Veü del Seminari* (1916-1917), *La Nueva Estirpe* (1916), de caràcter cultural i literari amorós de l'art, la ciència i la pàtria⁹⁵², editat a la Coma i la Pedra, i *La Pàtria* (1917), una revista informativa editada a Manresa pels solsonins que hi resideixen i distribuïda i difosa principalment pel Solsonès.⁹⁵³ Quant a l'escenari polític, la fortalesa de la Lliga propicia la publicació d'un nou títol polític, el liberal *La Verdad* (1918-1920) editat a Pinell de Solsonès però difós especialment a Solsona, amb la intenció de combatre la política regionalista i el seu portaveu *Lacetània*.⁹⁵⁴ Esdevé, sens dubte, un nou exponent de la premsa conjuntural instrumentalitzada i de pugna política ja que, si bé comprèn una durada notable, és mancat de regularitat editorial. De fet, l'aparició de l'òrgan liberal accelera la definitiva politització de *Lacetània* esdevenint declaradament una *Publicació quinzenal regionalista*⁹⁵⁵, tot materialitzant definitivament i desacomplexada la pugna entre ambdues forces.

En paral·lel a la pugna municipalista, cal consignar la rellevància de l'any 1919 quant al desvetllament d'un cert dinamisme sociocultural –molt influenciat, tanmateix, pel catolicisme, les seves institucions i les seves manifestacions i valors– i quant a la definitiva conscienciació i organització obrera a la comarca. Aquest context, en consonància amb el clima de conflictivitat social d'arreu del país, incentiva un conflicte entre els treballadors dels magatzems de paper i la patronal, el qual finalitza amb un locaut indefinit comprometent així el negoci del paper i, consegüentment, la normal edició de la premsa escrita. El litigi desencadenat entre la patronal, propera als liberals, i l'ajuntament regionalista deriva en un “[...] mutisme forçós i per causes involuntàries [...]”⁹⁵⁶ de l'òrgan liberal *La Verdad*, entre el novembre de 1919 i l'abril de 1920. Per la seva banda, el regionalista *Lacetània* segueix editant sense problemes, tot i l'amenaça constant d'una aturada indefinida i la irregularitat editorial adquirida des d'aleshores.⁹⁵⁷

La desfeta editorial d'ambdues empreses aquest any suposa la fi del primer gran període productiu i de concentració de premsa del Solsonès, incloent una diversificació insòlita en tot el període. La dècada dels vint presenta un panorama editorial i productiu

⁹⁵² *La Nueva Estirpe*, 01/07/1916, Any I, núm. 1, pp. 1-2.

⁹⁵³ *La Pàtria*, 15/04/1917, Any I, núm. 1, pp. 1-4.

⁹⁵⁴ *La Verdad*, 01/02/1918, Any I, núm. 1, pp. 1-2.

⁹⁵⁵ *Lacetània*, 04/03/1918, Any V, núm. 104, p. 1.

⁹⁵⁶ *La Verdad*, 10/04/1920, Any III, núm. 55, p. 1.

⁹⁵⁷ *Lacetània*, 13/12/1919, Any VI, núm. 143, p. 4.

absolutament antagònic amb la publicació de només tres títols religiosos, dos dels quals en plena dictadura (vegeu Taula 25): *Butlletí Parroquial Col·lectiu de l'Arxiprestat de Solsona* (1921), *Legión Cordimariana* (1926) i *Ave Maria* (1930). El domini editorial religiós es reforça amb dues revistes més de caràcter parroquial, a més de la persistència del butlletí del Bisbat, com són *Fulla Claretiana* i *Fulla Parroquial de Solsona*.⁹⁵⁸ En definitiva, aquest escenari palesa la incapacitat d'estructuració i d'expansió del sector editorial i periodístic local i comarcal, d'una banda, i un primerenc floriment cultural i associatiu majoritàriament emmarcat en l'òrbita i en l'obra catòliques, de l'altra. En aquest sentit és significatiu i talment consuetudinari que a cavall de la dictadura i la República, i en un context d'efervescència de l'anhel democràtic i de l'activa participació ciutadana, en paraules de Maria Claustre Bernadó,

“[...] els partits polítics com a tals, a Solsona no tenien una organització estructurada. Es podia dir que era una ciutat amb idees conservadores, no oblidem que havia estat un feu carlí. Molts ciutadans eren admiradors i seguidors de la Lliga Regionalista d'en Cambó, però per altra banda hi havia petits grups de persones d'esquerres.”⁹⁵⁹

De fet, la pugna ciutadana traspasada a l'esfera políticoelectoral l'abril de 1931 no s'entoma al Solsonès sota el binomi dreta-esquerra o república-monarquia, atesa la inconsistència d'uns conceptes mancats d'arrelament socioterritorial. Més aviat, el punt de conflicte endèmic que evidencia i constitueix els dos bàndols locals dividits i enfrontats fins més enllà de la proclamació republicana és el recorregut de la via Solsona-Sanaüja iniciada el 1930.⁹⁶⁰ Així doncs, la centralitat quotidiana del conflicte propicia fins i tot que la Segona República es presenti a Solsona sobtadament “[...] sense que els seus habitants haguessin tingut consciència [...]”⁹⁶¹ de l'efemèride.

Aquest escenari determina, en efecte, la demora d'un nou període d'intensificació productiva que, lluny d'iniciar-se a redós d'una embranzida sociopolítica i ideològica gens marcada altrament en l'impàs de la dictadura a la República, no s'esdevé fins ben entrat l'any 1931. Així mateix, i en aquest marc, s'assisteix també al clar ajornament de nova premsa de lluita politicoideològica. Certament, la primera revista editada és la infantil *El Nap-Buf* (1931-1933), de tarannà moralista i religiós i íntimament associada

⁹⁵⁸ En cap cas se n'han localitzat exemplars i Bertran no n'indica l'any d'edició. Tanmateix, el quinzenerari solsoní *Acció Popular* assegura que la *Fulla Parroquial* encara es publica el 1933. Vegeu: BERTRAN, Lluís: *Premsa de Catalunya...*, op. cit., p. 248; *Acció Popular*, 18/02/1933, Any II, núm. 24, p. 13.

⁹⁵⁹ BERNADÓ, Maria Claustre: “El problema de la carretera de Sanaüja i les eleccions municipals del 1931 a Solsona”, a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història...*, op. cit., p. 265.

⁹⁶⁰ *Ibidem*, p. 249.

⁹⁶¹ *Ibidem*, p. 269.

al catolicisme solsoní fins a vincular-se directament a la FJC local el 1932.⁹⁶² Altrament, la vertebració política, orgànica i editorial de les dretes i les esquerres solsonines no s'inicia fins aquest període: d'una banda, l'Esquerra Catalana adherida a l'ERC edita el quinzenari *El Cardener* (1931-1933) com a òrgan del partit a Solsona i comarca⁹⁶³; de l'altra, l'entitat sociopolítica, cultural i catòlica Acció Popular, representant dels sectors conservadors i catòlics locals, edita un quinzenari homònim (1932-1933) de lluita política, cultural i religiosa totalment contrari al que anomena sistema pseudo-científic en l'ensenyament, al sistema republicà laic en general i a la separació Estat-Església. És proper als tradicionalistes i al regionalisme, tot atacant els qui reneguen de la llengua catalana parlada i escrita, i als qui llegeixen i parlen en castellà.⁹⁶⁴

Efectivament, ambdues produccions representen i alimenten la creixent tensió social entre les dretes i les esquerres cultivada principalment a l'entorn de la qüestió religiosa. En aquest sentit, els altercats produïts durant la celebració del carnaval de l'any 1933, amb la necessària intervenció de la Guàrdia Civil, causen probablement la desaparició d'*Acció Popular*, si bé l'entitat editora homònima es manté activa i dinàmica fins l'esclat de la revolució del juliol de 1936. Poc després també desapareix *El Nap-Buf*, també vinculada al catolicisme local.⁹⁶⁵ Així doncs, la intensa activitat politico-periodística dels dos primers anys republicans és definitivament frenada el 1933, atès que els dos únics títols produïts en el què resta de període són novament exponents de premsa religiosa: *Santa Maria del Miracle* (1934-1936), portaveu del Seminari i del Monestir amb la missió de propagar “[...] el missatge de misericòrdia i amor [...]”⁹⁶⁶ que proclama la Verge Maria d'El Miracle, i *Llum i Guia* (1935-1936), de l'Acció Catòlica del Bisbat que tracta també sobre el Seminari i s'adreça a la seva joventut per tal d'encaminar-la “[...] a l'alta missió de ministres de Crist i dispensadors dels misteris de Déu.”⁹⁶⁷

En efecte, un dels màxims objectius de l'Acció Catòlica, difosos i practicats des del seu butlletí és cristianitzar la societat, mentre afirma que “[...] Sense el sacerdot s'estronca

⁹⁶² *El Nap-Buf*, 28/02/1932, núm. 35, p. 3.

⁹⁶³ LLORENS, Antoni: *Solsona...*, op. cit., p. 244.

⁹⁶⁴ *Acció Popular*, 05/03/1932, Any I, núm. 1, pp. 1-6.

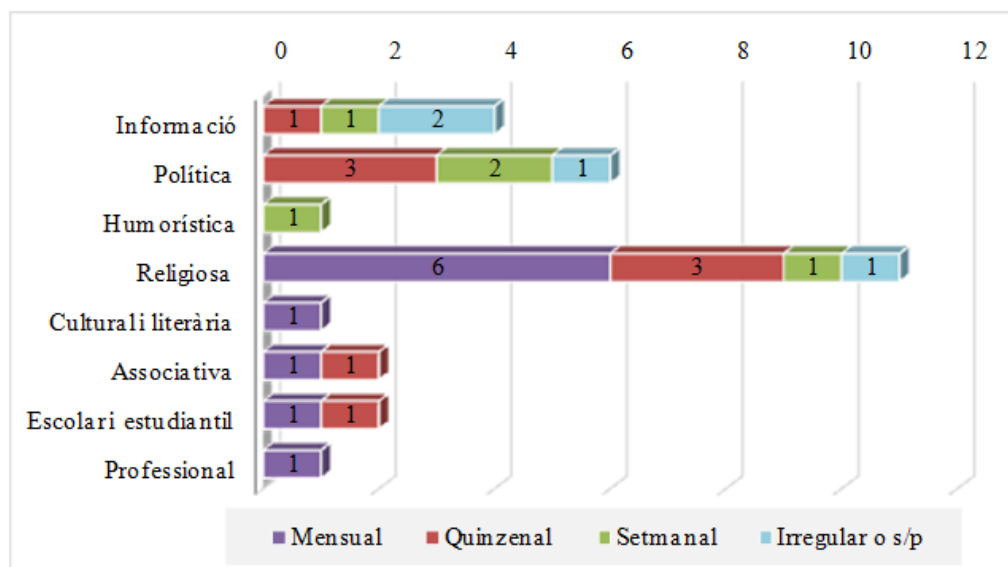
⁹⁶⁵ *El Nap-Buf*, 04/03/1933, Any III, núm. 39, pp. 6-7; *Acció Popular*, 11/03/1933, Any II, núm. 25, pp. 12, 14; LLORENS, Antoni: *Solsona i el Solsonès...*, op. cit., pp. 237, 243-244.

⁹⁶⁶ *Santa Maria del Miracle*, gener de 1934, Any I, núm. 1, pp. 2-3.

⁹⁶⁷ *Llum i Guia*, maig de 1936, Any II, núm. 17, p. 5.

la gràcia, els altars queden deserts, els sacrificis interromputs, Jesucrist no està present entre nosaltres i els homes s'obliden de Déu.”⁹⁶⁸ Aquest escenari reforça per enèsima vegada la tradició i el predomini del conservadorisme i del catolicisme al Solsonès, així com l'autoritat incontestable de l'Església i la poca activitat i solidesa de les forces oposidores. En definitiva, el segon i definitiu gran esclat productiu a Solsona i comarca es palesa tant pel que fa a la intensificació de l'edició, amb 5 títols (vegeu Taula 25), com a la concentració, amb 7 exponents (vegeu Gràfic 27). Altrament, la inexistència de premsa solsonina durant la Guerra Civil respon al bloqueig i la consegüent desarticulació d'un sector editorial nodrit quasi exclusivament de produccions d'institucions religioses i d'entitats catòliques perseguides i clausurades durant l'estiu de 1936.⁹⁶⁹

Quant al model de periodicitat predominant en la premsa solsonina, aquest és el mensual amb 8 exponents –el 38,10%–, vinculat estretament a l'hegemonia exercida pel catolicisme i a la condició de seu bisbal de Solsona, així com a l'establiment de nombroses entitats, institucions i congregacions religioses locals i comarcals: el Seminari, el Col·legi de Missioners, l'Arxiprestat o el Santuari de Santa Maria del Miracle, entre d'altres. En efecte, 6 de les 11 revistes mensuals són religioses i/o marcadament catòliques (vegeu Gràfic 29).

Gràfic 29. Categories i periodicitats de la premsa del Solsonès. Elaboració pròpia.

⁹⁶⁸ *Llum i Guia*, maig de 1936, Any II, núm. 17, p. 6.

⁹⁶⁹ OBIOLS, Joan: “Els nostres temps: 1936-1979”, a D. A.: *Solsona, 400 anys d’Història...*, op. cit., pp. 279-281.

Igualment, la producció de setmanaris i quinzenaris resulta també notable, amb 5 i 4 títols respectivament. La seva proliferació coincideix significativament amb els dos grans moments d'intensificació de la lluita política, l'escenari polític-caciquil de la Restauració i la Segona República, fet que els situa com els patrons idonis d'aquesta tipologia de premsa.

Quant a les categories periodístiques, la producció religiosa és l'hegemònica al Solsonès tot produint 11 dels 21 títols del període, mentre que els 6 periòdics polítics i els 4 d'informatius comprenen també una certa rellevància editorial (vegeu Gràfic 29). En aquest sentit, és menester recordar la importància dels partits judicials en el marc del caciquisme durant la Restauració, i la incidència, en camps diversos, dels bisbats i de les seves capitals. Altrament, la duplicitat o triplicitat tipològica d'alguns periòdics comarcals, atenent a les respectives singularitats, propicia la consideració de *La Verdad*, *El Montañés* i *Lacetània* com a exponents informatius i polítics, *Legión Cordimariana* i *Veü del Seminari* com a religiosos i escolars i estudiantils, *Centro de la Unión Apostólica* com a religiós i associatiu, i *Acció Popular* com a religiós, polític i associatiu.

6. 2. 2. La premsa a l'Alt Urgell

La comarca de l'Alt Urgell, ubicada geogràficament en la vessant oriental del Pirineu lleidatà, delimita amb el Principat d'Andorra i la Cerdanya al nord, amb el Solsonès i la Noguera al sud, amb el Solsonès i el Berguedà a l'est i amb el Pallars Sobirà i el Pallars Jussà a l'oest. Al llarg del segle XIX, l'economia alturgellenca s'assenta sobre l'agricultura de subsistència, centrada en els conreus de blat, vinya, patata i mongeta i complementada amb la ramaderia i l'aprofitament forestal. Aquest escenari és causa i conseqüència directa de l'aïllament perpetu de la comarca, degut a l'absència de vies de comunicació i a la proliferació dels intercanvis comercials d'àmbit local o veïnal. Així doncs, l'Alt Urgell esdevé una comarca tradicionalment agrària, determinada també per una remarcable emigració permanent accentuada des de les darreries del XIX, i insensible a qualsevol canvi sociocultural i econòmic, ben imbricat amb l'absolut predomini del joc polític-caciquil i del catolicisme sociocultural i polític.⁹⁷⁰

⁹⁷⁰ La comarca passa de 28.278h el 1860 als pràcticament 19.000h el 1900. La Seu d'Urgell, per la seva banda, manté un estancament demogràfic en el mateix període a l'entorn dels 3.000 habitants. Vegeu: GASCH, Sol; NISTAL, Jordi: "La Cooperativa Lletera del Cadí en el marc de les transformacions socio-

En efecte, l'hegemonia sociopolítica, cultural i institucional del caciquisme dinàstic i del catolicisme resulten inherents al districte i a la comarca. De fet, la primera autoritat de la Seu és el Bisbe i la vida política només permet l'activitat d'elements petitburgesos terratinents o professionals, mentre que “[...] Una gran part de la població quedava totalment desvinculada de qualsevol possibilitat d'influir en decisions d'àmbit públic [...]”, en paraules d'Amadeu Gallart.⁹⁷¹ A cavall d'ambdós segles emergeix amb força la figura del republicà barceloní Josep Zulueta, artífex principal de l'inici de la transformació social i mental de la vida agrària de la comarca i de la consegüent millora radical de les seves bases econòmiques, a redós de la substitució de la vinya per l'explotació ramadera i lletera.⁹⁷² Amb tot, els elements que afavoreixen aquest nou escenari són el trencament de l'aïllament comunicatiu comarcal, l'evolució de les estructures agràries, la diversificació de l'economia i l'auge del cooperativisme impulsat per la Mancomunitat. La recuperació econòmica materialitzada amb la constitució de la Sociedad Cooperativa de Lechería (1915), fundada per Zulueta⁹⁷³, confirma la centralitat comarcal i comercial de la Seu gràcies també a les relacions comercials, socials i econòmiques amb Andorra per raons de proximitat. En l'àmbit demogràfic, l'Alt Urgell experimenta un tendència positiva d'ençà 1910 que perdura tot el període fins als 20.743 habitants el 1930, mentre que la dinàmica poblacional de la capital s'estanca a l'entorn dels 3.000 efectius fins que el 1930 en censa 4.070.⁹⁷⁴

La centralitat de la Seu també es palesa en l'àmbit editorial, atesa la producció de 16 dels 17 títols comarcals i la nul·la diversificació territorial del sector a efectes pràctics al llarg del període. Els dos grans esclats s'esdevenen, com a la generalitat del país, a partir dels anys quinze, d'una banda, i durant la Segona República, definitivament (vegeu Taula 26). Tanmateix, aquestes intensificacions es demostren quantitativament i qualitativa limitades —baix nombre de produccions, inestabilitat empresarial, brevetat editorial i discontinuïtat temporal—, tot impeding l'estabilitat del sector periodístic, atès

econòmiques del Pirineu”, a *Salit...*, *op. cit.*, pp. 78-80; GALLART, Amadeu: “La Seu d'Urgell...” a *Salit...*, *op. cit.*, pp. 10-11.

⁹⁷¹ GALLART, Amadeu: “La Seu d'Urgell...” a *Salit...*, *op. cit.*, p. 20.

⁹⁷² GASCÓN, Carles: “Josep Zulueta a l'Urgellet: un primer contacte en clau electoral”, a *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès – IBIX: Annals*, 2010-2011, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, Ripoll, 2012, pp. 146-147. Per aprofundir en la relació entre Josep Zulueta i l'Alt Urgell, vegeu: GASCÓN, Carles: *Comarques oblidades. Josep Zulueta i el Pirineu l'any 1890*, Salòria, La Seu d'Urgell, 2010.

⁹⁷³ GASCÓN, Carles: “Josep Zulueta a l'Urgellet...”, a *Annals del Centre d'Estudis...*, *op. cit.*, p. 140; GASCH, Sol; NISTAL, Jordi: “La Cooperativa Lletera...”, a *Salit...*, *op. cit.*, pp. 81, 83.

⁹⁷⁴ GALLART, Amadeu: “La Seu d'Urgell...” a *Salit...*, *op. cit.*, p. 11.

el context social, econòmic, mental i polític regnant, per bé que, altrament, es constata una progressió –esglaonada i pausada– indiscutible (vegeu Gràfic 30).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Fígols d'Organyà							1	
Seu d'Urgell, La	2	1	2	3	2	2	3	1
TOTAL	2	1	2	3	2	2	4	1

Taula 26. Edició de premsa a l'Alt Urgell. Elaboració pròpia.

La proliferació i la intensificació definitives dels anys trenta s'atribueixen a la solidesa empresarial i editorial dels títols religiosos que són, amb notable diferència, els que gaudeixen d'una trajectòria més longeva i estable. De fet, la primera publicació considerada és el *Boletín Oficial del Obispado de Urgel* (1853-actualitat)⁹⁷⁵ que, iniciat a mitjan segle XIX però vigent al llarg del període, és una revista religiosa corporativa i doctrinària centrada a l'entorn del Bisbat i de la Diòcesi. Igualment, des de mitjan segle XIX s'editen diversos periòdics a la comarca⁹⁷⁶, per bé que s'ha constatat com el primer aparegut d'ençà 1898, i el primer del XX, és *La Enciclopedia Musical* (1902), el qual no esdevé únicament un títol musical, sinó que inclou informació d'actualitat, social, cultural, religiosa. En aquest sentit, anuncia dos fets d'una certa rellevància local: la inauguració del nou estatge del Centre Obrer de la Seu –fet que n'implica la prèvia existència– i la fusió de les dues empreses de transport de viatgers que comuniquen la ciutat i Puigcerdà per garantir un millor funcionament de la línia amb l'objectiu d'obrir la comarca al seu entorn.⁹⁷⁷

No obstant això, a la seva desaparició “Un paréntesi molt llarc s'obre fins la vinguda d'un altre periòdic, en 1908, que va ser *El Nuevo Cadí*, d'el qual solsament s'en publicaren quatre números.”⁹⁷⁸ En efecte, doncs, una empresa fràgil i volàtil possiblement vinculada a les forces dinàstiques locals atesa la seva condició d'oposició

⁹⁷⁵ La seva periodicitat és variable al llarg de la seva trajectòria i, d'acord amb Bosom et al., experimenta dues aturades d'uns tres anys en cada cas: primer en el context de la Primera República (04/03/1873 – 24/07/1876), i després en el de la Guerra Civil (15/07/1936 – 01/01/1939). Vegeu: BOSOM, Sebastià; FARRÀS, Francesc; et al.: “La premsa a l'Alt Pirineu...”, a *IV Curs d'Estiu...*, op. cit., p. 85.

⁹⁷⁶ Una bona ressenya sobre les publicacions de La Seu d'Urgell entre mitjan segle XIX i 1930 a: *El Cadí*, 31/12/1930, Any I, núm. 2, p. 2.

⁹⁷⁷ *La Enciclopedia Musical*, 01/11/1902, Any I, núm. 11, pp. 12-13, 17.

⁹⁷⁸ *El Cadí*, 31/12/1930, Any I, núm. 2, p. 2

política al districte després de la victòria de Solidaritat Catalana (1907). Així s'entén també l'edició consecutiva dels dos títols produïts d'immediat, tot encetant un inicial auge productiu igualment efímer i discontinu i la instrumentalització política d'una premsa de pugna conjuntural: els monàrquics i conservadors *Orgelia* (1912) i *La Verdad* (1913), el propietari del qual és l'empresari de la companyia del Canal d'Urgell Lluís Ferrer, candidat dels conservadors a les eleccions del districte de 1907.⁹⁷⁹

En paral·lel, la ciutat inicia un incipient desvetllament urbanístic i comunicatiu que deriva en una primerenca connexió socioterritorial repercutint positivament en les estructures agràries, econòmiques i urbanes, i de la qual el màxim exponent és la cooperativa lletera impulsada per Josep Zulueta. La producció lletera a l'Alt Urgell és providencial per al desenvolupament econòmic de la comarca, així com per a “[...] La consolidació de La Seu com a capital econòmica d'una àmplia àrea subregional a mesura que la Cooperativa va anar estenent el seu radi d'acció per l'Urgellet i la comarca veïna de la Cerdanya”⁹⁸⁰, d'acord amb Sol Gasch i Jordi Nistal. Tanmateix, però, aquest escenari no incideix en l'adormissat sector periodístic, el qual resta completament deturat fins que a mitjan dècada dels deu es publiquen tres capçaleres dispostes d'una experiència editorial més sòlida: *Aires Llegitimistes* (1916-1918), *L'Estel de Núria* (1917-1936)⁹⁸¹ –la més longeva després del butlletí del Bisbat– i *L'Urgel·lità* (1918-1920). La primera és una revista tradicionalista, política i informativa hereva directa del títol homònim editat a Ponts entre 1913 i 1915, del qual en manté i continua la datació i la numeració iniciant-se a la Seu en l'any IV de publicació i amb el número 34. Si bé el trasllat obligat de domicili l'ha mantinguda inactiva durant 3 mesos, assegura determinada que “[...] aquí no ha passat res puig que som els mateixos que eram, disposats a proseguir ab mes fermesa que mai nostres campanyes.”⁹⁸²

Quant a *L'Estel de Núria* i *L'Urgel·lità*, la primera és editada pel Seminari de la Seu d'Urgell i pel Santuari de Núria amb el propòsit d'honorar la patrona de la diòcesi

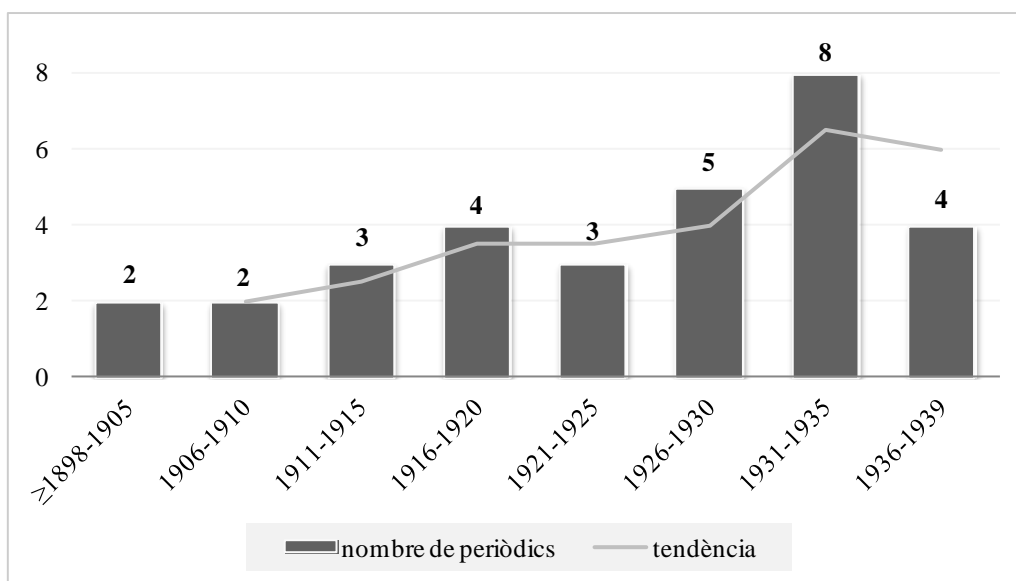
⁹⁷⁹ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 136-137; *El Cadí*, 31/12/1930, Any I, núm. 2, p. 2.

⁹⁸⁰ GASCH, Sol; NISTAL, Jordi: “La Cooperativa Lletera...”, a *Salit...*, op. cit., pp. 88-89.

⁹⁸¹ A partir del número 132 (gener de 1926) inicia la seva segona època caracteritzada per millores significatives en l'edició, la impressió i el format de la revista. Quant a la data de desaparició, s'ha provat errònia la dada aportada per Torrent, Tasis, Bosom, et al., en referència al 15 de març de 1936. El darrer número localitzat data del 15 de juny de 1936. Vegeu: TORRENT, Joan; TASIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 474; BOSOM, Sebastià; FARRÀS, Francesc; et al.: “La premsa a l'Alt Pirineu...”, a *IV Curs d'Estiu...*, op. cit., p. 86.

⁹⁸² *Aires Llegitimistes*, gener de 1916, Any IV, núm. 34, p. 1.

d'Urgell i del Pirineu català, i el segon és un quinzenari polític i d'actualitat que simpatitza amb el catalanisme conservador de la Lliga. Amb tot, prèviament al Cop d'Estat de Primo de Rivera apareixen encara dues revistes més identificades amb aquest primerenc i limitat episodi d'intensificació editorial: la primera, de caràcter religiós i institucional, *Fulla Dominical de La Seu d'Urgell* (1921-1932), i la segona de caràcter electoralista editada pel candidat lligaire al districte Santiago Estapé, *La Veu del Urgellet* (1923). La breu trajectòria d'aquesta revista –*El Cadí* en testimonia 3 números⁹⁸³– es deu, d'acord amb Mir⁹⁸⁴, al pacte formalitzat entre Estapé i el seu contrincant liberal al districte Joan Serradell, pel qual el primer retira la seva candidatura possibilitant la victòria liberal i, a canvi, el diari liberal lleidatà *El País*, propietat de Serradell, es compromet a fer campanya pels regionalistes al districte de Lleida. Certament, un exemple paradigmàtic de la pràctica caciquista i dels seus efectes predominant fins a la fi mateixa del sistema restauracionista.

Gràfic 30. Continuïtat de la premsa a l'Alt Urgell. Elaboració pròpia.

Malgrat la frenada productiva de premsa en el context dictatorial, si bé es mantenen els exponents catòlics i religiosos, es produeix l'impuls decisiu de la modernització urbanística, cívica, cultural i econòmica de la ciutat, que incentiva l'embranchida cooperativista, l'eixamplament de les infraestructures comunicatives, la millora del nivell de vida de la pagesia comarcal i la prosperitat i la proliferació del comerç.⁹⁸⁵ De fet, les dues publicacions no religioses aparegudes durant la dictadura són *La Voz del*

⁹⁸³ *El Cadí*, 31/12/1930, Any I, núm. 2, p. 2.

⁹⁸⁴ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 256.

⁹⁸⁵ GALLART, Amadeu: "La Seu d'Urgell..." a *Salit...*, op. cit., pp. 27-31, 33-37; *El Cadí*, 31/12/1930, Any I, núm. 2, p. 1; *El Cadí*, 31/03/1931, Any II, núm. 8, p. 9.

Cadí (1928), “[...] amb l’apariència d’una robustesa que no hi hagué temps de comprobar [...]”⁹⁸⁶, i *El Cadí* (1930-1934).⁹⁸⁷ Aquesta darrera simbolitza i exemplifica clarament la ruptura amb els marcs sociocultural, socioperiodístic i polític-ideològic preestablerts, tot evideciant en certa manera, juntament amb una incipient efervescència i mobilització ciutadanes materialitzades amb l’adveniment republicà, la vertebració de la societat de masses alturgellenca en termes moderns.

Amb tot, *El Cadí* és fundat per sectors catalanistes conservadors locals i es caracteritza pel seu caràcter informatiu i apolític “[...] però no sord per a recollir els batecs més íntims i més sentits del poble [...]”⁹⁸⁸ Així, saluda la proclamació de la Segona República, si bé ho qualifica tothora de sorpresa malgrat “[...] l’alegria que dona la vista d’un resultat que es venia desitjant de tan temps. [...]”⁹⁸⁹ Quant a l’ERC, recentment assentada a la comarca, aquesta edita el quinzenari *Alt Urgell* (1931-1934), tot suposant una coexistència periodística que comporta d’antuvi i inevitablement constants pugnes dialectico-ideològiques entre ambdós periòdics. D’acord amb el testimoni que ofereix *El Cadí*⁹⁹⁰, el quinzenari de l’ERC l’acusa directament ja en el seu primer número de dogmàtic, fanàtic i sectari en la qüestió religiosa, tot emprant un to apassionat i abrandat. En la seva rèplica, *El Cadí* li retreu una deliberada confusió entre republicanisme i radicalisme i li demanda respecte, tolerància i serenitat a l’hora de defensar les seves idees. Així, li recorda que la llibertat, en tant que condició essencial per a possibilitar la sana convivència, no és en cap cas un valor exclusiu de les esquerres, com assegura *Alt Urgell*.⁹⁹¹ Tanmateix, atesa la vehement persistència del portaveu de l’ERC, *El Cadí* decideix “[...] suprimir tot diàleg amb *Alt Urgell*, mentre es mantingui en l’actual tessitura.”⁹⁹²

Amb tot, en els primers mesos el què representa el sistema republicà genera al catolicisme un estat d’alerta que intenta pal·liar a través d’una nova sociabilització –la Joventut Catòlica (1931) i la Federació de Joves Cristians (1932)– que reafirmi la

⁹⁸⁶ *El Cadí*, 31/12/1930, Any I, núm. 2, p. 2.

⁹⁸⁷ Es desconeix certerament la data de desaparició del periòdic. Si bé el darrer número localitzat és el 48 (20/12/1932), el seu contrincant periodístic *Alt Urgell* l’interpel·la i el replica fins que desapareix el 28 de setembre de 1934. Així doncs, probablement *El Cadí* es manté en edició fins, almenys, aquesta data. En cap cas s’ha pogut comprovar si existeix més enllà.

⁹⁸⁸ *El Cadí*, 18/04/1931, Any II, núm. 9, p. 1.

⁹⁸⁹ *El Cadí*, 18/04/1931, Any II, núm. 9, p. 1.

⁹⁹⁰ *El Cadí*, 30/11/1931, Any II, núm. 24, p. 3. El primer número consultat d’*Alt Urgell* és el 14 (25/06/1932), fet que impossibilita contrastar la versió del títol conservador.

⁹⁹¹ *El Cadí*, 30/11/1931, Any II, núm. 24, p. 3.

⁹⁹² *El Cadí*, 15/12/1931, Any II, núm. 25, p. 3.

doctrina catòlica i la seva condició com a principal actor sociocultural i ideològic del territori. En aquest sentit, s'infravalora i es menysté el nou sistema republicà assenyalant la perfecta sincronia entre republicanisme i catolicisme practicant i determinant, endemés, que “[...] La República, essent molt, és lo de menys. Lo verament important és que els republicans siguin lo que ella significa. Déu ho faci.”⁹⁹³ En definitiva, es genera un context que condueix a la consagració de l'eix polític-ideològic dreta-esquerra. Prèviament, però, apareix el *Butlletí de l'Associació de Propietaris Agrícoles del Partit Judicial de La Seu d'Urgell* (1932), entitat adherida a l'IACSI “[...] que amb decidit entusiasme i un criteri de justa social defensa la propietat rústica. [...]”⁹⁹⁴

Atès el context de radicalització sociopolítica exposat, en una de les múltiples polèmiques i enfrontaments entre *El Cadí* i *Alt Urgell*, el director del primer, l'advocat Josep M. Malagelada, denuncia per difamació el segon, tot propiciant el processament de “[...] les tres persones més significatives i actives de l'Esquerra de la Seu”⁹⁹⁵ – Bartomeu Rosique, Joan Puig i Enric Canturri, alcalde del municipi–, i acusant el partit d'haver “[...] exercit un caciquisme demagog en desprestigi del nostre seny racial, de les nostres venerables institucions seculares [...] amb propagandes i procediments de govern res mes que anarquitzants.”⁹⁹⁶ L'estratègia i els verbalismes bel·licistes esdevenen inamovibles del lèxic i l'estil socioperiodístic emprat en la decisiva i polaritzada instrumentalització de la premsa escrita en aquests anys.

En paral·lel apareix la darrera publicació de la Seu editada prèviament a l'esclat de la Guerra Civil, també de caràcter catòlic, doctrinari i ideològic: *El Militant* (1933-1935), portaveu d'Acció Catòlica i de la Joventut Catòlica del Bisbat que pretén apropar la institució eclesiàstica a la joventut. En efecte, l'any 1933 és el més reeixit del període quant a coexistència i simultaneïtat de premsa, atesa l'edició conjunta de 5 de les 8 revistes vigents en el quinquenni 1931-1935 (vegeu Gràfic 29): *El Militant*, *L'Estel de Núria*, el butlletí del Bisbat, *El Cadí* i *Alt Urgell*. Per contra, la *Fulla Dominical* i el *Butlletí de l'Associació de Propietaris Agrícoles* desapareixen el 1932. Amb tot, s'evidencia la publicació sincrònica de quatre revistes religioses a les quals cal afegir *El*

⁹⁹³ *L'Estel de Núria*, maig de 1931, Segona època, Any XIII, num. 194, pp. 3-4.

⁹⁹⁴ *El Cadí*, 20/12/1932, Any III, núm. 48, p. 9.

⁹⁹⁵ CANTURRI, Enric: *Memòries (república, guerra i exili)*, L'Avenç, Ajuntament de La Seu d'Urgell, Barcelona, 1987, p. 89.

⁹⁹⁶ *El Cadí*, 18/11/1932, Any III, núm. 46, p. 3.

Cadí i el *Butlletí de l'Associació*, capçaleres informativo-política la primera i professional la segona que orbiten en l'univers catòlico-conservador socioculturalment i territorial imperant, particularitat que reforça la rellevància social, cultural, ciutadana i política de l'estament eclesiàstic a la comarca, també durant la Segona República. El manteniment d'un sòlid marge d'actuació, decisió i influència es palesa nítidament amb les pressions exercides pel Bisbat per tal de dificultar al màxim l'edició i difusió d'*Alt Urgell*, periòdic clarament anticlerical. De fet, inicialment la publicació s'ha d'imprimir a Puigcerdà i, és més, mai podrà imprimir-se a la Seu havent de recórrer a la impremta Joventut de Lleida, primer, a la Sauret de Balaguer, després, i novament a la impremta lleidatana en el seu darrer any d'edició –ambdues vinculades a l'ERC–.⁹⁹⁷

No obstant això, l'ERC i el periòdic en cap cas es retrauen i en el seu darrer número, una setmana abans dels Fets d'Octubre de 1934, *Alt Urgell* declara situar-se abans al costat d'un obrer castellà abans que al d'un “isidrista català”⁹⁹⁸ –en referència als conservadors de l'IACSI–, i acusa *El Cadí* de sembrar i expandir l'odi que “[...] ha inspirat i inspirarà sempre la ploma del capitalista i del clergue, que veient [*sic*] se li acaben els bons temps, es revenja furiós en una alenada d'impotència contra els osats que li estan prenent les seues posicions.”⁹⁹⁹ Finalment, enmig de la irrefrenable intransigència dicotòmica, el quinzenari clama decidit que “[...] la democràcia esquerrana triomfant passarà per damunt de vosaltres, per implantar malgrat tot, LA JUSTICIA SOCIAL.”¹⁰⁰⁰

No obstant el clima sociopolític imperant a la comarca i essencialment a la seva capital en aquests anys, la darrera publicació comarcal editada abans de la guerra comprèn un caràcter excepcional atesa la localitat d'edició i la tipologia de premsa. En efecte, apareix *Narieda* (1935-1936) a Fígols d'Organyà, una revista escolar la qual no s'ha pogut consultar.¹⁰⁰¹ La seva sort, però, fineix amb l'inici de la Guerra Civil i el seu tràgic desenllaç.

⁹⁹⁷ TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 475; *Alt Urgell*, 25/06/1932, Any II, núm. 14; *Alt Urgell*, 28/01/1934, Any IV, núm. 52.

⁹⁹⁸ *Alt Urgell*, 28/09/1934, Any IV, núm. 68, p. 4. L'apel·latiu *isidrista* es refereix a membre de l'IACSI, Institut Agrícola Català de Sant Isidre, associació de grans propietaris agraris d'inspiració catalanista conservadora i catòlica propera a la Lliga.

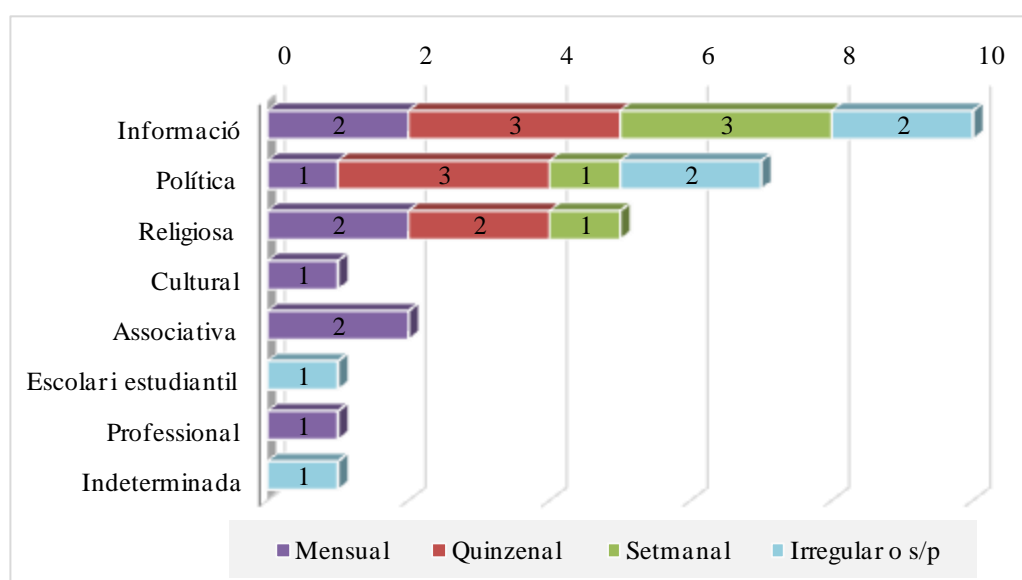
⁹⁹⁹ *Alt Urgell*, 28/09/1934, Any IV, núm. 68, p. 4.

¹⁰⁰⁰ *Alt Urgell*, 28/09/1934, Any IV, núm. 68, p. 4.

¹⁰⁰¹ Com en el cas d'*Albada* d'Os de Balaguer, es conserva el número 6 (maig de 1936) a l'Arxiu Miquel Deyà de Palma, tal com es palesa a JAUME, Miquel: *Freinet a Mallorca...*, op. cit., p. 126. Tanmateix, la

Malgrat l'esclat insalvable iniciada en tots els escenaris amb l'alçament militar el juliol de 1936 i desplegada amb l'establiment del règim franquista, la democratització i la massificació social i política esdevingudes amb la Segona República palesen un nou esclat editorial més nombrós i efectiu que l'anterior. Aquest fet evidencia l'assentament definitiu la premsa de masses a la Seu i, atenent-ne la difusió, a la comarca. La densitat econòmica i demogràfica i els graus de desenvolupament que hi assolix la moderna cultura de masses, esdevenen els factors més incisius en explicar els ritmes i volums de desenvolupament de la premsa periòdica. En aquest sentit, en plena guerra encara apareix *Vida Nova* (1937), per bé que se li atribueix una durada certament breu.

Quant als models de periodicitat, a l'Alt Urgell hi predominen les produccions mensuals i quinzenals, amb 5 capçaleres en cada cas —el 58,82% —, seguides de les setmanals, amb 4 títols (vegeu Gràfic 31). Malgrat l'hegemonia i l'autoritat del Bisbat d'Urgell, els models de periodicitat de la premsa no es vinculen a la proliferació de publicacions religioses, com en el cas del Solsonès, atès que no en són preeminents. Tanmateix, però, s'ha palesat la inqüestionable i inviolable autoritat del catolicisme, la naturalesa del qual s'imprimeix en un bon nombre de publicacions de caràcter informatiu, polític i/o associatiu —conservadores, monàrquiques, catòliques—.

Gràfic 31. Categories i periodicitats de la premsa de l'Alt Urgell. Elaboració pròpia.

En definitiva, fruit d'un arrelament molt més profund del sistema tradicional, conservador i caciquil de la Restauració i d'un estancament demogràfic i econòmic

seva consulta és actualment restringida, fet que l'ha impossibilitada. Vegeu-ne referències també a: *Inquietud*, juny-juliol de 1936, Any II, núm. 10, p. 13.

propiciat per una estructura de treball arcaica centrada en l'agricultura, s'assisteix a una clara retracció a la penetració de la nova societat de masses i, en el seu marc, de la premsa. Amb tot, de les 17 capçaleres comarcals únicament *L'Estel de Núria* experimenta un canvi de periodicitat, en tant que s'inicia com a quinzenari però en la segona època s'edita setmanalment.

En relació amb les categories de premsa, es constata com els títols informatius, amb 10 exponents, i els polítics, amb 7 capçaleres, ocupen la major part de la producció editorial comarcal. Cal remarcar, però, la duplictat de categories que comprenen la majoria de títols, principalment considerades tant informatives com polítiques: *El Cadí*, *La Verdad*, *Orgelia*, *Alt Urgell*, *Urgel·lità*, *La Veu del Urgellet* i *Aires Llegitimistes*. Així mateix, *La Enciclopedia Musical* és informativa i cultural, el *Butlletí de l'Associació de Propietaris Agrícoles* associatiu i professional, i *El Militant* religiós i associatiu. Contràriament al Solsonès, circumscrit al Bisbat de Solsona i amb predomini de produccions religioses, a la Seu només s'editen 4 revistes directament circumscrites a institucions o corporacions pietoses, si bé n'apareixen d'altres estretament vinculades a entitats de caràcter catòlic i doctrinari que defineixen nítidament el marc sociomental i ideològic regnant a la comarca. La concreció d'aquest escenari afecta clarament també la diversificació temàtica de la premsa –i, per tant, la vertebració del sector periodístic en termes moderns i de masses–, essent il·lustrativa l'absència absoluta de capçaleres humorístiques i esportives, per exemple. L'únic exponent de premsa indeterminada comarcal, atesa la manca d'informació al respecte, és *Vida Nova*.

6. 2. 3. La premsa al Pallars Jussà

L'actual comarca del Pallars Jussà, situada a l'oest de la demarcació de Lleida, limita al nord amb l'Alta Ribagorça i el Pallars Sobirà pel congost de Collegats, al sud amb la Serra del Montsec i la Noguera, a l'est amb l'Alt Urgell i a l'oest amb la Ribagorça aragonesa. La seva estructura econòmica al llarg del XIX es dirigeix absolutament a l'autoconsum, fet al qual hi contribueix la comunicació i l'aïllament estructurals generadors d'una emigració endèmica entre 1857 i 1910, d'acord amb Josep Maria Sabartés.¹⁰⁰² L'activitat principal és l'agricultura vinícola, oleícola i cerealística –conreu predominant a Tremp, la capital comarcal–, si bé la ramaderia resulta important sobretot

¹⁰⁰² SABARTÉS, Josep Maria: *L'èxode pallarès. Crisi demogràfica i davallada poblacional als Pallars i a l'Alta Ribagorça (1857-1991)*, Garsineu Edicions, Tremp, 1993, pp. 27, 30.

a la vessant nord, la Vall Fosca o Vall de Cabdella, on hi predominen prats i farratges. El comerç i la indústria d'aiguards completen la base econòmica comarcal de la segona meitat del XIX. Fins a inicis dels noranta, Tremp –2.600h– experimenta una fase de prosperitat demogràfica i econòmica, degut a la immigració provinent del Pallars – 25.600h–, contràriament, doncs, a la dinàmica comarcal. Aquest fenomen potencia el creixement de les activitats econòmiques no agrícoles i una primerenca modernització urbanística i infraestructural tant a Tremp com a la Pobla de Segur –1.800h–.¹⁰⁰³

No obstant això, la dinàmica s'inverteix a cavall del XIX i XX a causa de tres factors determinants que destrueixen el sistema socioeconòmic muntanyenc: les fortes seques dels norantes, la plaga de la fil·loxera a partir de 1900 i les inundacions de 1907. Aquests fenòmens comporten un menor dinamisme demogràfic, una població cada cop més envellida i la despoblació d'alguns nuclis: el 1910 la comarca se situa en 18.996h i Tremp davalla fins els 1.900h. La Pobla és l'únic municipi de la Conca impermeable a aquesta dinàmica, degut a l'aprofitament de l'aigua del riu Flamisell i a la seva funció de mercat d'abastiments dels pobles de la Vall de Cabdella i el Pallars Sobirà.¹⁰⁰⁴ El conjunt comarcal no repunta fins a l'inici de les obres hidroelèctriques als anys deu i endavant, les quals suposen a més la introducció d'“[...] el capitalisme al Pallars, tot articulant la comarca dins l'estructura econòmica general del Principat.”¹⁰⁰⁵ Al seu redós es configura la moderna cultura de masses pallesega i, amb ella, la producció de premsa. En efecte, les obres i els escenaris derivats incideixen profundament en la vida econòmica, social i cultural del Pallars, generant una frenada emigratòria, la millora de les comunicacions i les infraestructures i, en definitiva, l'augment i la modernització del nivell de vida dels pallesegs. La població creix arreu –20.485h (1920); 22.108h (1930)– i a Tremp, consolidada com a capitalitat administrativa i comercial, i a la Pobla, el cens es triplica als anys trenta –3.300h i 1.800h, respectivament–.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, op. cit., pp. 26-28, 40; CASANOVAS, Lluís: *La Pobla de Segur (Notes històriques)*, Edicions Comú de particulars, Igualada, 1958, p. 171.

¹⁰⁰⁴ TARRAUBELLA, Xavier: *La Canadenca al Pallars*, Virgili & Pagès, Lleida, 1990, p. 22, 44; SABARTÉS, Josep Maria: *L'èxode pallesega...*, op. cit., p. 29; FARRÀS, Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., pp. 129-130.

¹⁰⁰⁵ BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, op. cit., p. 44.

¹⁰⁰⁶ FARRÀS, Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., pp. 135-136; TARRAUBELLA, Xavier: *La Canadenca al Pallars...*, op. cit., pp. 236-239, 249-250; TARRAUBELLA, Xavier: “Els aprofitaments hidroelèctrics pirinencs i el seu impacte al Pallars”, a *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 19, Barcelona, 2013, p.

No obstant això, el teixit sociocultural pallarès, incipient des de les darreries del XIX i generador de premsa, es configura i creix a l'entorn de la reivindicació històrica del ferrocarril del Noguera Pallaresa.¹⁰⁰⁷ Amb tot, entre 1898 i 1939 al Pallars Jussà s'editen 15 periòdics, 14 dels quals a Tremp –el 93,33%– i un a la Pobla de Segur. Significativament, el 60% dels títols s'inicien entre 1911 i 1915 (vegeu Taula 27), en consonància amb la consolidació i la modernització socioeconòmica, cultural i demogràfica propiciada per l'impuls i l'impacte de les obres hidroelèctriques i vinculat a l'auge de l'associacionisme cultural i recreatiu trempolí. Als anys vint, l'estancament sociocultural propiciat per la dictadura i la fi d'algunes construccions paralitzen totalment el sector editorial que no es recobra tampoc durant la Segona República. La mínima activitat generada en aquests anys respon a la continuïtat d'alguns dels periòdics iniciats anteriorment (vegeu Gràfic 31).

Si bé el darrer periòdic del XIX és *El Eco del Pallás* (1886-1894), el primer d'ençà 1898 apareix ja al segle XX: el setmanari regionalista i filointegrista d'informació local i comarcal *La Veu de la Montanya* (1903-1905). La seva edició coincideix amb la primera i incipient manifestació del catalanisme polític al districte, tot oposant-se al caciquisme dinàstic i al republicanisme consolidat la primera dècada del XX a l'entorn de Josep Llari. Les discrepàncies contractuals entre el seu director, Jaume Laforga, figura rellevant del sector periodístic trempolí al llarg del període, i la impremta en determinen la seva desaparició.¹⁰⁰⁸

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Pobla de Segur, La			1					
Tremp	1	2	7	2	0	0	1	1
TOTAL	1	2	8	2	0	0	1	1

Taula 27. Edició de premsa al Pallars Jussà. Elaboració pròpia.

148; BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, op. cit., pp. 91-95; CASANOVAS, Lluís: *La Pobla de Segur...*, op. cit., pp. 171-172.

¹⁰⁰⁷ FARRÀS, Francesc: "El Pallars contemporani", a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., pp. 131-133; TARRAUBELLA, Xavier: *La Canadenca al Pallars...*, op. cit., pp. 25-26, 252-254; BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, op. cit., pp. 38-39.

¹⁰⁰⁸ *La Veu de la Montanya*, 18/09/1905, Any III, núm, 115, p. 1.

El primerenc desvetllament sociocultural i polític s'albira amb l'aparició de dues publicacions entre 1906 i 1909: els setmanaris informatius i polítics *El Relámpago* (autonomista i republicà, 1906-1910) i *La Atalaya Leridana* (filointegrista i regionalista catòlic, 1909-1911). La seva edició s'encabeix en la dinàmica sociopolítica del Pallars entre 1907 i 1923, sotmesa a l'aliança políticoelectoral del cacic liberal Emili Riu i el seu cunyat Llari¹⁰⁰⁹, fet que genera pugnes dialèctiques i ideològiques entre republicans i regionalistes fins i tot prèvia aparició del seu òrgan. L'antic director de *La Veu de la Montanya*, Jaume Laforga, aleshores secretari del Sindicat Agrícola de la Conca de Tremp i Pallars –entitat a la qual es vincula *La Atalaya Leridana*– i probable director del periòdic, n'és el principal instigador. En efecte, des del periòdic lleidatà *El Pallaresa* acusa Riu de pretendre capitalitzar l'autonomisme pallarès i talment el responsabilitza de la manca de regeneració política i de progrés a la comarca.¹⁰¹⁰

La decisiva irrupció de la cultura de masses al Pallars i el creixement de l'oferta d'esbarjo i oci, el seu dinamisme i la seva diversitat¹⁰¹¹ incentiven i generen l'únic boom productiu del període al seu redós. Aquest, esdevingut entre 1912 i 1915 amb l'edició de 8 publicacions, inclou també la primera i l'única genuïna de la Pobla (vegeu Taula 27). Així doncs, l'any 1912 n'apareixen les dues primeres: *Luz* (1912), òrgan del Sindicat Agrícola atesa la necessitat de proveir-se d'un periòdic propi després de la fi de *La Atalaya*, i *El Conqués* (1912-1923), el periòdic informatiu comarcal més longeu del període que apareix per treballar pel progrés del *pueblo conqués*.¹⁰¹² Malgrat es declara apolític, orbita a l'entorn del binomi Llari-Riu esdevenint en certa manera l'òrgan oficiós de la dupla caciquista, fet que en garanteix –o, si més no, n'afavoreix– la seva extensa i sòlida trajectòria.

A banda d'això, l'any més prolífic quant a produccions editorials és el 1914, atesa l'edició de quatre revistes: dues de religioses –*Fulla Parroquial de Tremp* (1914-1936)¹⁰¹³ i *Hoja Dominical* (1914-1919)¹⁰¹⁴– i dues de polítiques –la republicana radical

¹⁰⁰⁹ MIR, Conxita: “El Pallars...” a *COLLEGATS...*, *op. cit.*, pp. 119-122; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, *op. cit.*, p. 389; FARRÀS, Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, *op. cit.*, pp. 134-135.

¹⁰¹⁰ *El Relámpago*, 30/05/1909, Any IV, núm. 178, pp. 2-3.

¹⁰¹¹ BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, *op. cit.*, pp. 40, 98-99; TARRAUBELLA, Xavier: *La Canadenca al Pallars...*, *op. cit.*, pp. 123-124, 132.

¹⁰¹² *El Conqués*, 26/10/1912, Any I, núm. 1, p. 1.

¹⁰¹³ D'acord amb Farràs, Prats i Tarraubella, la *Fulla* edita 841 números (24/05/1931) i a partir d'aleshores apareix sense numeració fins el juliol de 1936. També n'afirmen la reaparició entre 1938 i 1939, si bé només s'han localitzat exemplars de 1926. Vegeu: FARRÀS, Francesc; PRATS, Francesc; TARRAUBELLA, Francesc Xavier: *Dos-cents anys d'impremta...*, *op. cit.*, p. 123.

La Montaña (1914-1915) de Tremp i la nacionalista *Lo Pirineu Català* (1914-1915) de la Pobla—. La capçalera radical, de caràcter electoralista, apareix per a promocionar el candidat José A. Mir i Miró a les eleccions provincials i combatre Llari i el seu defensor, *El Conqués*.¹⁰¹⁵ La desfeta política, però, determina la fi del setmanari, si bé l'òrgan radical de Lleida *Renovación* informa que *La Montaña* s'ha integrat al periòdic lleidatà per tal de “[...] dar, así, más unidad y método a la propaganda de nuestros ideales en esta provincia [i] proseguir sus brillantes campañas en defensa de nuestro partido y del resurgimiento republicano de estas comarcas.”¹⁰¹⁶

Altrament, a la Pobla també existeix un “[...] nucli d'una oposició antillarista [...],”¹⁰¹⁷ a redós, en aquest cas, del republicanisme nacionalista i del diputat Antoni Mestre, promotor, editor i director de *Lo Pirineu Català*. La primera capçalera poblatana de la història apareix, doncs, amb l'objectiu d'expandir el nacionalisme català pel Pirineu i defensar els interessos nacionals de Catalunya, la llengua i la cultura, si bé també vetlla pel progrés infraestructural de la vila.¹⁰¹⁸ Tanmateix, els problemes de salut de Mestre l'obliguen a abandonar la política prematurament, fet que determina la desaparició del període tot convertint-lo en un clar exemple d'instrumentalització interessada i personalista de la premsa per part d'un líder polític econòmicament solvent i amb certa rellevància socioterritorial. Finalment, el 1915 s'editen dos títols més que clouen el principal període d'intensificació i diversificació productives comarcals: *El Pollino* (satíric, 1915) i *El Látigo* (1915), publicació electoralista del candidat republicano-liberal autonomista Josep Maria España en pugna amb l'òrgan radical *La Montaña* i el seu candidat.

En definitiva, l'esclat productiu pallarès i trempolí esdevé més quantitatiu que no pas qualitatiu donada la breu i condicionada trajectòria de la majoria dels títols. Aquest factor s'adscriu també al context polític i electoral d'aquests anys i, sobretot, a la celebració dels comicis de 1915 a l'entorn dels quals proliferen i desapareixen periòdics de pugna políticoelectoral. En efecte, de les 9 publicacions vigents entre 1911 i 1915 (vegeu Gràfic 32), únicament tres es mantenen a posteriori: les dues parroquials i *El*

¹⁰¹⁴ Aquesta *Hoja* és editada per l'Apostolat Popular de Barcelona des de 1892, si bé es reparteix a Tremp d'ençà el novembre de 1914, quan es dedica la darrera pàgina de la revista exclusivament a informació de la parròquia de Santa Maria.

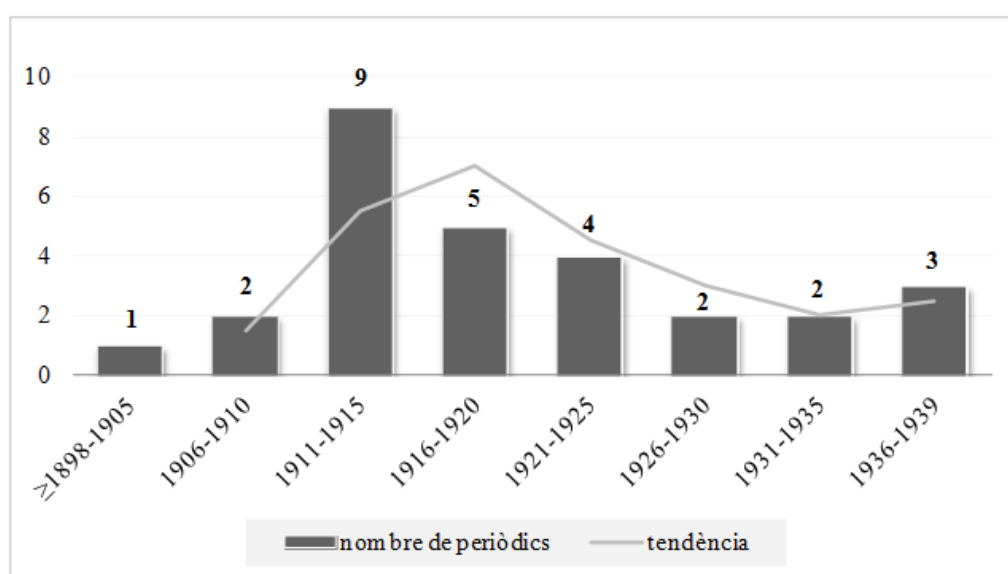
¹⁰¹⁵ *La Montaña*, 08/02/1914, Any I, núm. 2, pp. 1-4.

¹⁰¹⁶ *Renovación*, 22/01/1916, Any I, núm. 2, p. 2.

¹⁰¹⁷ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 391.

¹⁰¹⁸ *Lo Pirineu Català*, 15/08/1914, Any I, núm. 1, p. 2.

Conqués. Aquest fet, vinculat a l'aparició de dues revistes més en el quinquenni 1916-1920, evidencia la desacceleració productiva durant la segona meitat de la dècada, consolidada als anys vint en consonància amb la finalització de les obres hidroelèctriques i la consegüent minva de l'activitat i del dinamisme poblacional, socioeconòmic i cultural.¹⁰¹⁹ Amb tot, el volum editorial dels anys 1926-1930 s'equipara al del període 1906-1910, essent la continuïtat dels títols religiosos l'únic factor que evita la desolació del sector. De fet, des de la desaparició d'*El Conqués* (1923) fins a la publicació de *Renovació* (1932), s'esdevé una dècada periodísticament estèril i inhàbil quant a la producció de nous exponents (vegeu Taula 27).

Gràfic 32. Continuitat de la premsa al Pallars Jussà. Elaboració pròpia.

En efecte, malgrat les dues edicions del període 1916-1920, aquestes apareixen a les seves darreries, *La Conca de Tremp* (nacionalista, 1919-1922) i *Fulla Dominical*¹⁰²⁰, suposant que, a més de les revistes religioses en edició, *El Conqués* resti com l'únic periòdic informatiu de la comarca. El periòdic nacionalista apareix en consonància amb la pretesa reestructuració sociopolítica de la Lliga al Pallars per a la qual articula el Casal Nacionalista de Tremp, entitat editora del quizenari. Aquest títol, inspirat en certa manera en l'estil periodístic i dialèctic del regionalista *Renaixement Montanyès* (1918) de Sort, instrumentalitza el combat contra el cacicat pallarès de Riu i Llari i

¹⁰¹⁹ TARRAUBELLA, Xavier: *La Canadencs al Pallars...*, op. cit., pp. 237-240.

¹⁰²⁰ Aquesta darrera revista s'ha comprovat no ésser l'edició catalana de la referida *Hoja Dominical*, ni disposar-ne cap tipus de relació, per bé que comprèn característiques molt similars. Com en el seu cas, només la darrera pàgina es dedica a la parròquia de Tremp. Si bé el primer nombre localitzat és de 1920 indicant l'any XIV d'edició (1907), no es pot afirmar que la darrera pàgina annexada referent a Tremp s'iniciï aleshores o tal vegada més endavant.

pretén desenvolupar una tasca patriòtica i educativa desvetllant l'ideal nacionalista i afavorint la catalanització de la comarca –accions que considera necessàries també per efectuar les millores culturals i comunicatives demandades–.¹⁰²¹ Talment, s'enfronta i polemilitza amb *El Conqués*, que es reafirma en els valors autonomistes en pro del progrés comarcal, si bé amb un accent més oportunista i pragmàtic:

“Somos regionalistas, nacionalistas, autonomistas, o lo que sea, pero leridanos. [...] Con esto, con amar la Geografía, amamos tanto como el que más a Cataluña, y con más extensión e intensidad que muchos que escriben en nuestra preciosa lengua, que quieren la exclusiva y la rebajan con sus procedimientos de incultura y tendencias de un arcaísmo nefasto.”¹⁰²²

En aquest context reapareix la figura de Laforga, aleshores dirigent de la companyia de Riegos y Fuerza del Ebro, al qual *La Conca de Tremp* qualifica de “[...] Professor de moledicencia i veritable trànsfuga de tots els partits i de totes les amistats [...]”¹⁰²³ en tant que, havent estat un dels més fervents detractors del caciquisme des dels seus periòdics *La Veu de la Montanya* i *La Atalaya Leridana*, en aquests anys esdevé un dels principals col·laboradors de la dupla Riu-Llari, dirigint-ne fins i tot *El Conqués*. Malgrat tot, la dinàmica políticoelectoral del Pallars i la supremacia caciquista determinen novament la salut de les capçaleres opositores, fet que no impedeix, però, que fins al seu darrer alè el periòdic nacionalista empri un to intransigent vers els “[...] cacics ineptes i immorals que desde fa 25 anys desgovernan aquest país [...]”¹⁰²⁴ Tanmateix, la trajectòria d'*El Conqués* és truncada per l'impacte de la dictadura i la seva acció encaminada a escombrar l'entramat caciquil, corrupte i oligàrquic de la Restauració. En la seva darrera entrega, i convençut de poder reprendre la tasca per seguir contribuint al desenvolupament del Pallars, anuncia que

“Después de 12 años de intensa vida periodística, en la que siempre hemos defendido los intereses del trabajo de estas comarcas y por lo tanto de la nación, en especial del trabajo agrícola, en atención a las circunstancias, nos vemos en el caso de anunciar a nuestros lectores la suspensión temporal de EL CONQUÉS confiando en que no será largo el paréntesis, y que resurgiremos a la vida pública completamente reformados y vigorizados para proseguir con más alientos las ansias patrióticas de estos pueblos [...]”¹⁰²⁵

La desaparició d'infinat d'entitats i d'establiments dedicats a l'esbarjo, a l'oci i a la cultura a causa del context dictatorial i a la fi de les obres hidràuliques propicien un

¹⁰²¹ *La Conca de Tremp*, 01/05/1919, Any I, núm. 1, p. 1.

¹⁰²² *El Conqués*, 04/12/1920, Any IX, núm. 420, p. 1.

¹⁰²³ *La Conca de Tremp*, 15/08/1920, Any II, núm. 26, p. 3.

¹⁰²⁴ *La Conca de Tremp*, 24/01/1922, Any III, núm. 48, p. 2.

¹⁰²⁵ *El Conqués*, 20/10/1923, Any XII, núm. 535, pp. 2-3.

irremeiable estancament sociocultural¹⁰²⁶, el qual incideix directament i nefasta en el sector periodístic comarcal. A partir de l'adveniment de la dictadura, en efecte, el sector se sustenta exclusivament amb l'edició de les fulles parroquial i dominical. El panorama socioperiodístic i editorial pallarès no trenca el seu isolament en el que resta de període, malgrat la intensificada politització social i els anhels de democratització i massificació republicans materialitzats en un nou associacionisme sociopolític i cultural de base republicana, esquerrana i catalanista.¹⁰²⁷

De fet, durant els anys prebèl·lics de la Segona República només es matricula un nou periòdic a la comarca (vegeu Taula 27): *Renovació* (1932-1936), quinzenari polític representant de l'ERC a Tremp. El periòdic resulta un lúcid exponent de l'articulada dicotomia dreta-esquerra i de la frenètica polarització i conscienciació socio-ideològica imperant, que en aquestes contrades significa l'evolució –o l'adaptació o la reconfiguració– de l'eix monarquia(caciquisme)-república(democràcia). Seguint aquesta lògica, *Renovació* combat “[...] el record de vells procediments inquisitorials a que tan aficionats estaven els homes de la monarquía [...]”¹⁰²⁸ per mitjà de la conscienciació sociopolítica de la joventut tot determinant-ne el seu posicionament ideològic a favor de la lluita republicana i catalanista.¹⁰²⁹ En aquest escenari, la creixent intransigència ideològica i doctrinària determina l'ús d'un lèxic periodístic bel·licista que il·lustra la configuració d'un marc sociomental excloent entre un *nosaltres* i un *ells* consagrat definitivament en la societat trempolina i comarcal. Així, *Renovació* denuncia la *traïció consumada* pel Govern de dretes de la República, al qual qualifica de “[...] cavernari on s'hi apleguen tots els enemics de la República [...] deixebles ridículs del feixisme vaticanista [...]” i adverteix que “[...] tots nosaltres estem disposats a llençar-nos al carrer i morir cridant visca la llibertat, però també disposats a matar cridant abaix el feixisme i la dictadura.”¹⁰³⁰

¹⁰²⁶ BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, op. cit., pp. 96-100; FARRÀS, Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., p. 138; TARRAUBELLA, Xavier: *La Canadenca al Pallars...*, op. cit., p. 233.

¹⁰²⁷ PRATS, Francesc: *La ciutat de Tremp...*, op. cit., pp. 122, 125, 139-140, 176; BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, op. cit., p. 134. Per a aprofundir en l'evolució de la política consistorial de Tremp en aquest període, vegeu: ARMENGOL, Josep: *L'Ajuntament de Tremp...*, op. cit.

¹⁰²⁸ *Renovació*, 12/11/1932, Any I, núm. 13, p. 1.

¹⁰²⁹ *Renovació*, 04/06/1932, Any I, núm. 1, p. 1; *Renovació*, 18/06/1932, Any I, núm. 2, p. 1; *Renovació*, 17/12/1932, Any I, núm. 16, p. 5; PRATS, Francesc: *La ciutat de Tremp...*, op. cit., p. 127.

¹⁰³⁰ Ambdues cites a: *Renovació*, 06/10/1934, Any III, núm. 61, p. 1.

El periòdic de l'ERC publica el seu darrer exemplar el 18 de juliol de 1936, tot esdevenint una víctima més de l'esclat revolucionari categòricament i definitiva precipitat al Pallars a resultes de la candent i creixent ebullició obrera al llarg de la República.¹⁰³¹ La sòlida vertebració i activitat dels comitès revolucionaris pallaresos, així com el predomini de les forces obreres i sindicals en els Consells Municipals es palesa també en l'esfera editorial, amb la publicació del periòdic anarquista trempolí *Humanidad Libre* (1937). Aquest títol de combat i revolucionari és portaveu de la CNT-FAI, si bé s'ocupa primerament de l'actualitat sindical i de la problemàtica local, comarcal, nacional i internacional, entesa com l'"[...] antesala de las esencias revolucionarias [...]".¹⁰³² Malgrat l'objectiu comú d'enderrocar el feixisme, les creixents discrepàncies i tensions a la rereguarda entre les forces polítiques lleials a la República determina el lèxic del periòdic, tot sentenciant que "[...] No debemos consentir que los partidos políticos del nuevo Gobierno, de marcada orientación contrarrevolucionaria, actúen al margen del sentir de los trabajadores. [...]".¹⁰³³

En definitiva, *Humanidad Libre* és el darrer exponent del Pallars Jussà i l'únic editat en tot el districte Vielha-Tremp durant la guerra, mentre que en el conjunt del Pirineu lleidatà l'altre títol aparegut durant el conflicte és *Vida Nova* (1937) de la Seu d'Urgell. Així doncs, la dècada dels trenta només coneix tres publicacions comarcals, mantingudes en edició en algun moment entre 1936 i 1939, si bé només les dues primeres són sincròniques des de 1932 (vegeu Gràfic 31).

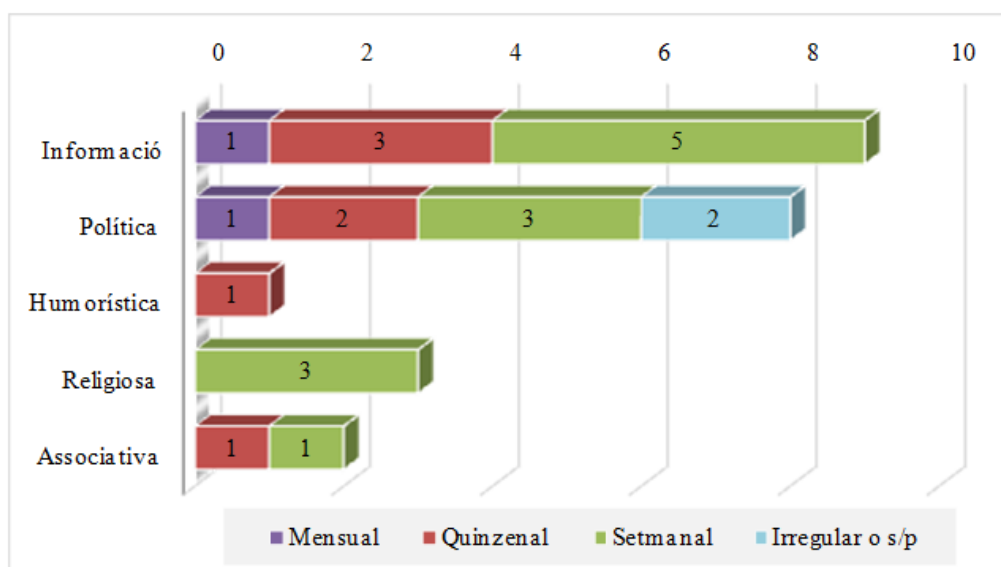
El principal model de periodicitat de la premsa pallaresa és el setmanal, amb 9 produccions –el 60,00%–, seguit de 4 quinzeneris, 1 mensual i 2 d'irregulars o mancats de periodicitat (vegeu Gràfic 33). Amb tot, únicament *El Conqués* en modifica la seva freqüència, atès que passa de setmanari a quinzeneri, fet que condueix a considerar-lo en ambdues periodicitats. El predomini dels models setmanal i quinzenal denota, d'una banda, la limitada capacitat productiva i editorial de la comarca en relació amb la baixa densitat de població i la poca tradició periodística i, de l'altra, una certa i emergent

¹⁰³¹ GIMENO, Manuel: *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987, p. 37; BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984...*, op. cit., pp. 146-147, 150; GIMENO, Manuel, CALVET, Josep: *Salàs de Pallars, 1936-1939. Tres anys dins la història d'un poble*, Virgili i Pagès, Lleida, 1987, pp. 12-16, 29; BOIXAREU, Ramon: *La Revolució i la Guerra Civil a La Pobla (1936-1939)*, Ramon Boixareu, Barcelona, 1986, pp. 10-11.

¹⁰³² *Humanidad Libre*, 20/03/1937, Any I, núm. 1, p. 1.

¹⁰³³ *Humanidad Libre*, 20/05/1937, Any I, núm. 5, p. 1.

inquietud sociopolítica que irromp i orbita a l'entorn del joc político-caciquil de la Restauració, en primer terme, i de la sociabilitat republicana, als anys trenta.

Gràfic 33. Categories i periodicitats de la premsa del Pallars Jussà. Elaboració pròpia.

Quant a les categories de premsa, el context sociopolític i el desenvolupament econòmic i demogràfic, determinen, en efecte, l'absoluta hegemonia productiva de les capçaleres informatives i polítiques, categories inextricablement simbiòtiques en la majoria dels títols (vegeu Gràfic 33). Així doncs, es comptabilitzen 8 periòdics en cada cas, si bé es mostren 9 exponents informatius atenent la referida duplicitat en la periodicitat d'*El Conquès*. Així mateix, es consideren títols polítics i informatius *Lo Pirineu Català*, *El Relàmpago*, *La Atalaya Leridana* i *Renovació*, mentre que *La Conca de Tremp* esdevé informativa, política i associativa i *Luz* informativa i associativa. A banda, *La Veu de la Montanya* i *El Conquès* es consideren informatives –tot i els deixos político-ideològics implícits en cada cas– i *El Látigo* i *La Montaña*, polítiques.

6. 2. 4. La premsa al Pallars Sobirà

El Pallars Sobirà, comarca ubicada parcialment en la zona axial pirinenca de la província de Lleida, és limítrofa amb França al nord, amb el Pallars Jussà pel congost de Terradets i amb l'Alt Urgell al sud, amb la qual també delimita per l'est, mentre que per l'oest frontereja amb la Vall de Cabdella, el Parc Nacional d'Aigüestortes, l'Alta Ribagorça i l'Aran. L'estructura i l'evolució socioeconòmiques al llarg del segle XIX són generalment coincidents amb les del Pallars Jussà: una activitat econòmica adreçada exclusivament a l'autoconsum, configurada forçosament a l'entorn d'una inexistent

xarxa comunicativa i infraestructural que determina i avesa a un aïllament socioeconòmic i cultural crònics, i el manteniment del marc de valors tradicionals. Les principals ocupacions comarcals són l'agricultura cerealística i l'oleícola i, en menor grau, la vinícola i l'horticultura, mentre que la ramaderia principalment ovina i l'explotació forestal són també remarcables. Quant a les activitats no agrícoles, predominen la indústria alimentària i derivades, la tèxtil, la pelletera, l'extracció de ferro de l'Alt Pallars i la sal de Gerri, d'acord amb Francesc Farràs.¹⁰³⁴

Tanmateix, les crisis de subsistència experimentades entre 1870 i 1910 –les males collites dels anys noranta, la fil·loxera a cavall dels dos segles, i les inundacions del 1907– i l'inici del procés de substitució de l'economia tradicional per l'economia de mercat protocapitalista propicien una emigració endèmica des de mitjan segle XIX reforçada a inicis del XX per l'atracció de les àrees industrials del país.¹⁰³⁵ En efecte, la població comarcal perd uns 7.500 habitants entre 1860 –20.000h– i 1910 –12.500h–, mentre que Sort, la capital, davalla de les 1.200 ànimes a l'entorn de les 900 en dades de Sabartés.¹⁰³⁶ En definitiva, l'emigració generalitzada i la lenta transició de model econòmic –atès que no es compta amb l'impuls generat per la indústria hidroelèctrica jussana– propicien un empobriment socioterritorial crònic. Tanmateix, als anys vint es palesa un cert repunt demogràfic –13.600h palleesos, 1.110h a Sort–, si bé el context aduït juntament amb la influència econòmica i geogràfica de la Pobla de Segur, impedeixen l'articulació de Sort com a centre comarcal comercial i d'abastaments, d'una banda, i la definitiva modernització i transformació de les estructures econòmiques, de l'altra.¹⁰³⁷

A més, la conjuminació inalterable i hegemònica del caciquisme dinàstic al districte Sort-Vielha al llarg de la Restauració, des de 1901 en potestat absoluta del liberal Emili Riu, incideix en extrem en la postergació socioterritorial, cultural, econòmica i política del Pallars Sobirà –i del conjunt de l'Alt Pirineu–. L'aïllament sociocomunicatiu d'aquests territoris i la influència de Tremp i la Pobla també quant a l'ecosistema

¹⁰³⁴ FARRÀS, Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., pp. 122-126.

¹⁰³⁵ MATEU, Xavier (coord.): *El Pallars Sobirà: estructura socio-econòmica i territorial*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1983, pp. 45-48, 75-78.

¹⁰³⁶ SABARTÉS, Josep Maria: *L'èxode palleès...*, op. cit., pp. 27-30.

¹⁰³⁷ *Ibidem*, pp. 27-30; FARRÀS, Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., pp. 137-138; TARRAUBELLA, Xavier: *La Canadenca al Pallars...*, op. cit., p. 45; Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., p. 129.

informativo-comunicatiu i al sector editorial, impossibiliten la configuració d'un sistema de comunicació propi i capaç d'afavorir i vehicular la societat de masses en el marc dels progressos socioeconòmics requerits, tampoc durant la Segona República. En efecte, al llarg del període només s'editen dues publicacions al Pallars Sobirà, ambdues a Sort, tot coincidint amb els dos grans moments d'intensificació periodística i editorial del país: a l'entorn dels anys quinze i vint –*Renaixement Montanyés* (1918)– i durant la Segona República –*Alt Pallars* (1933-1934)– (vegeu Taula 28).

	≥ 1898- 1905	1906- 1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1930	1931- 1935	1936- 1939
Sort				1			1	
TOTAL	0	0	0	1	0	0	1	0

Taula 28. Edició de premsa al Pallars Sobirà. Elaboració pròpia.

No obstant això, la difusió de la premsa jussana al Sobirà, atès que s'ocupa en un grau considerable de l'actualitat de les principals poblacions de la comarca, contribueix a construir el marc socioeconòmic, territorial i cultural imperant. Així doncs, a redós de la incipient millora infraestructural de la comarca als anys deu, el periòdic poblatà *Lo Pirineu Català* informa de l'estrena del servei de viatgers entre Lleida i Sort (1914) i de la represa de la línia d'automòbil diària entre aquesta i Tàrrrega (1915).¹⁰³⁸ En efecte la premsa jussana esdevé el principal vehicle informatiu i d'actualitat dels afers d'índole diversa escaients a la comarca sobirana. En aquest sentit, és revelador l'anunci del mateix periòdic el febrer de 1915 referent a la propera aparició d'un periòdic en català a Sort¹⁰³⁹, per bé que la manca d'evidències posteriors al respecte determina que probablement aquesta temptativa no es materialitza.

En definitiva, la primera capçalera genuïnament sortenca es demora fins el 1918, quan la Lliga Regionalista edita *Renaixement Montanyés* producte de la voluntat dels regionalistes –primera força opositora al districte Sort-Vielha– de combatre el caciquisme dinàstic del liberal Riu a les eleccions a Corts. En efecte, la supremacia

¹⁰³⁸ *Lo Pirineu Català*, 15/12/1914, Any I, núm. 5, p. 3; *Lo Pirineu Català*, 14/02/1915, Any II, núm. 7, p. 3. Els principals periòdics trempolins del període també inclouen en major o menor mesura notícies d'interès i rellevància de Sort i del Pallars Sobirà. En són exemples: *La Veu de la Montanya*, 13/09/1903, Any I, núm. 1, p. 3; *La Veu de la Montanya*, 17/12/1904, Any II, núm. 67, p. 3; *El Relámpago*, 18/11/1906, Any I, núm. 40, p. 3; *El Relámpago*, 05/01/1908, Any III, núm. 105, p. 3; *El Conqués*, 05/01/1917, Any VI, núm. 271, p. 3; *El Conqués*, 04/12/1920, Any IX, núm. 420, p. 3.

¹⁰³⁹ *Lo Pirineu Català*, 14/02/1915, Any II, núm. 7, p. 3.

liberal-caciquista a la muntanya lleidatana priva totalment de configurar i d'articular sociopolíticament nuclis divergents i opositors de les forces polítiques antidinàstiques. El setmanari, de caràcter polític i netament electoralista, promociona i defensa el candidat lligaire al districte, el també cacic Eduard Aunós procedent de la Val d'Aran, amb qui pretenen disputar el domini riuista.¹⁰⁴⁰ Igualment, el periòdic resulta un instrument propagandístic del partit en la seva intenció d'expandir-se per unes contrades inaccessibles fins al moment, tot defensant el progrés i la regeneració del districte mentre ataca i critica tot “[...] lo que’n Riu no ha sapigut fer pel espai de 17 anys en benefici de nostra encontrada [...]”¹⁰⁴¹ Així mateix, enalteix fermament la pròpia candidatura, atès

“[...] que, no sols vol treurens de les grapes del cacic, sinó que té grans projectes ab ánimo de realitzar-los per fer nostra comarca próspera i rica [...] ja que, el mateix cacic Don Emili, no passe de esser mes que una especie de gosset boterol enfront de la “Lliga Regionalista”. [...]”¹⁰⁴²

Així doncs, el periòdic noticia les visites i els mítings d'Aunós arreu de la muntanya, els quals se circumscriuen als dos Pallars, l'Aran i l'Alta Ribagorça, tot acreditant la notable influència del candidat regionalista en aquests territoris.¹⁰⁴³ Malgrat tot, la desfeta electoral dels regionalistes provoca la fi del primer i efímer periòdic comarcal i exemplifica també la dissortada –per estèril– activitat lligaira en la part oriental del Pirineu lleidatà.¹⁰⁴⁴ Amb tot, la letargia comunicativa i infraestructural se supera finalment en la dècada dels vint amb la construcció de nous trams viaris –Sort-Esterri(1919)-Port de la Bonaigua (1924-1925), Sort-Adrall i Llavorsí-Àreu (1927-1928)–, als quals se n'afegeixen d'altres als anys trenta. La completa mancança de xarxa telefònica es converteix en el principal dèficit comunicatiu comarcal.¹⁰⁴⁵ Altrament, s'assisteix a la definitiva modernització agrícola i ramadera a l'entorn de la producció i la transformació lletera i de l'especialització bovina, la qual genera un

¹⁰⁴⁰ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 384-385.

¹⁰⁴¹ *Renaixement Montanyés*, 14/02/1918, Any I, núm. 4, p. 2.

¹⁰⁴² *Renaixement Montanyés*, 24/01/1918, Any I, núm. 1, p. 1.

¹⁰⁴³ *Renaixement Montanyés*, 31/01/1918, Any I, núm. 2, p. 3; *Renaixement Montanyés*, 07/02/1918, Any I, núm. 3, p. 3; *Renaixement Montanyés*, 14/02/1918, núm. 4, p. 3.

¹⁰⁴⁴ MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 385.

¹⁰⁴⁵ Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., pp. 137-138; MATEU, Xavier (coord.): *El Pallars Sobirà...*, op. cit., pp. 104, 328; BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, op. cit., p. 43; PORTÍS, Just: *Sort, un temps i una gent*, Virgili & Pagès, Sort, 1989, p. 92.

conjunt d'indústries al seu entorn, si bé la matrícula d'establiments resulta baixa a la comarca en comparació amb els centres econòmics de referència.¹⁰⁴⁶

Certament, la incipient vitalitat socioterritorial despresa de la tímida activitat econòmica, impulsada també per la massificació i democratització advingudes amb la proclamació republicana, afavoreix durant aquests anys una mínima estructuració d'elements republicans catalanistes consolidada a l'entorn de 1934, d'acord amb Mir i Prats.¹⁰⁴⁷ Precisament el Centre Republicà Català, adherit a l'ERC, edita el segon i darrer exponent de la premsa comarcal del període: *Alt Pallars* (1933-1934)¹⁰⁴⁸, quinzenari polític, informatiu i portaveu de l'entitat, el qual comprèn una trajectòria lleugerament més llarga i sòlida que el seu predecessor atribuïble a l'eix periodístico-informatiu que la singularitza –a més del politicoideològic– i a una naturalesa mancada de caràcter preeminentment electoralista.

Malgrat el context socioeconòmic i cultural adduït en aquests anys, el marc revolucionari del juliol de 1936 i la Guerra Civil que se'n deriva –amb les conseqüències pertinents– l'aturen taxativament. Aquest escenari, afegit a la incompleta implantació de la cultura de masses a la comarca, d'una banda, i a la carència generalitzada de vertebració i conscienciació política, de l'altra, ratifica la incapacitat de creació d'un ecosistema informatiu de masses propi al llarg del període. En aquest sentit, les úniques dues produccions –un setmanari polític i un quinzenari políticoinformatiu i associatiu–, exemplifiquen aquest diagnòstic i el vinculen estretament als factors i fenòmens d'índole diversa analitzats, entre els quals destaquen l'escassa població i la seva alta disseminació, la pobra estructura econòmica i la ínfima articulació de la societat en termes moderns.

6. 2. 5. La premsa a l'Aran

L'Aran ocupa la part més septentrional de la demarcació lleidatana a la vessant nord-oest dels Pirineus catalans, tot limitant al nord i a l'oest amb l'Estat francès, al sud amb la Ribagorça –aragonesa i catalana– i a l'est amb el Pallars Jussà pel Port de la

¹⁰⁴⁶ Francesc: "El Pallars contemporani", a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars...*, op. cit., pp. 138-139; MATEU, Xavier (coord.): *El Pallars Sobirà...*, op. cit., pp. 104-105; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., pp. 644-645.

¹⁰⁴⁷ PRATS, Francesc: *La ciutat de Tremp...*, op. cit., pp. 136-137; MIR, Conxita: *Lleida (1890-1936)...*, op. cit., p. 447.

¹⁰⁴⁸ Si bé no se n'ha localitzat cap exemplar, Farràs, Prats i Tarraubella n'indiquen la publicació de 18 números. Vegeu: FARRÀS, Francesc; PRATS, Francesc; TARRAUBELLA, Francesc Xavier: *Dos-cents anys d'impremta...*, op. cit., p. 127.

Bonaigua. L'activitat econòmica aranesa al llarg del segle XIX i fins ben entrat el XX s'adreça únicament a l'autoconsum i l'autosuficiència, essent la ramaderia mulatina i bovina el principal sector productiu. Quant a l'agricultura, les terres araneses esdevenen poc proclius i eficaces per al conreu, degut a què les condicions climàtiques i orogràfiques es predisposen a l'aprofitament dels recursos forestals, hidràulics i miners. Tanmateix, el poc atractiu econòmic i polític de l'Aran en el conjunt del país i de l'Estat demora les solucions efectives per revertir el seu complet aïllament comunicatiu. Aquest factor priva totalment d'un procés d'especialització i de transformació ramadera, així com de l'articulació d'un incipient teixit comercial, tot impedit, en definitiva, el seu desenvolupament econòmic.¹⁰⁴⁹

Conseqüentment, l'emigració aranesa resulta permanent i pràcticament inalterable fins als anys trenta, tot perdent un 43% de població entre 1860 –11.200h– i 1900 –6.300h–, i només existeixen petits recobraments entre 1900 i 1910 en poblacions com Bossòst, Les o Canejan, degut a la mineria, o a Salardú gràcies a les grans cabanyes de bestiar. Quant a la capital del país occità, Vielha, aquesta perd uns 300 habitants entre 1860 –1.000h– i 1910 –700h–, per bé que l'inici de les obres del túnel (1924) li proporciona un repunt demogràfic situant-la a l'entorn dels 900 vilatans el 1930, d'acord amb Marisa Pabán i Llorenç Sànchez.¹⁰⁵⁰ En definitiva, l'incipient i limitat recobriment infraestructural i comunicatiu de l'Aran s'inicia progressivament als anys vint i trenta, vinculat també en part al cert creixement del teixit comercial local –hostaleria, ferreteria, tavernes i cafès, alimentació– fomentat per les obres del túnel de Vielha i l'activitat humana derivada. Tanmateix, aquest impuls en cap cas és suficient per incentivar la transformació del model socioeconòmic tradicional aranès, degut a la irrefrenable emigració autòctona fruit del concurs de capital estranger.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁹ PABÁN, Marisa: *La Vall d'Aran...*, op. cit., pp. 27, 36, 56, 260-263; PABÁN, Marisa: "Una ramaderia entre fronteres: la Vall d'Aran (1850-1936)", a *Estudis d'Història Agrària. La ramaderia: aspectes de la seva evolució*, núm. 14, Barcelona, 2001, pp. 197-200. SÀNCHEZ, Llorenç: *La Vall d'Aran. Síntesi històrica*, Col·lecció Història/Pallars, Col·lecció d'estudis/Volum IV, La Pobla de Segur, 2002, pp. 46-48.

¹⁰⁵⁰ PABÁN, Marisa: *La Vall d'Aran...*, op. cit., pp. 6-7, 13-14; SÀNCHEZ, Llorenç: *La Vall d'Aran...*, op. cit., p. 50.

¹⁰⁵¹ PABÁN, Marisa: *La Vall d'Aran...*, op. cit., pp. 164-165, 202-205, 244; SÀNCHEZ, Llorenç: *La Vall d'Aran...*, op. cit., pp. 51-52.

En aquest context s'insereix també la producció editorial aranesa¹⁰⁵², a la qual s'hi adscriuen tres títols apareguts interrompudament entre 1920 i 1930: dos a Vielha –*La Voz del Valle* (1920-1922) i *El Valle de Aran* (1924-1925)– i un a Les –*El Valle de Arán* (1930-1933)– (vegeu Taula 29).

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939
Les						1		
Vielha				1	1			
TOTAL	0	0	0	1	1	1	0	0

Taula 29. Edició de premsa a l'Aran. Elaboració pròpia.

El primer exponent és *La Voz del Valle* (1920-1922) de la capital occitana, un quinzenari informatiu de caràcter conservador i catòlic que

“[...] dedicará con especialidad todas sus energías y voluntades a la defensa de esta *tierruca*, haciendo llegar por todo el resto de nuestra España, los ecos de nuestros anhelos vivísimos, que son los de ver una España grande, poderosa y rica, y con ella nuestro querido valle [...]”¹⁰⁵³

No esdevé un periòdic polític i, en canvi, comprèn seccions literàries, d'amenitats i d'interès referents a la informació agrícola, ramadera i minera en el marc de la seva màxima *Todo por y para el Valle de Arán*. Aquest lema es reflecteix amb l'extraordinari que publica ocupant-se de les diverses qüestions i problemàtiques que afecten el territori, tot fent nombroses referències a l'il·lustre advocat i polític aranès Josep Maria España, impulsor de nombroses iniciatives per superar l'aïllament territorial i comunicatiu de la Vall durant la dècada anterior tant des de la Presidència de la Diputació de Lleida com en l'exercici de Conseller de la Mancomunitat.¹⁰⁵⁴ En aquest sentit, el propi España, en un document entregat al Ministeri de Foment espanyol a inicis de segle, signat pels alcaldes de la Vall i reproduït per *La Voz del Valle*, palesa la

¹⁰⁵² La premsa aranesa es troba catalogada a: GIRAL, Eugeni: *Hons Aran. Catalòg des publicacions de tematica aranesa (1921-2016)*, Associació Centre d'Estudis i Documentació de la Comunicació (CEDOC), Bellaterra, 2017.

¹⁰⁵³ *La Voz del Valle*, 01/11/1920, Any I, núm. 1, p. 1.

¹⁰⁵⁴ *La Voz del Valle*, 15/04/1922, Any III, s/n, pp. 1-74; JARNE, Antonieta: *Josep Maria Espanya i Sirat. El somni federal des de la Restauració Monàrquica fins a l'exili republicà*, Edicions Alfazeta, Col·lecció Biblioteca de Lleidatans Il·lustres, Lleida, 2010, pp. 41-42; JARNE, Antonieta: “Josep Maria Espanya: els camins del federalisme impossible”, a *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXVII, Barcelona, 2016, pp. 148-154.

singularitat socioterritorial aranesa i la preocupació per la inacció de l'Estat espanyol en relació amb el seu desenvolupament infraestructural i comunicatiu. Així, adverteix que

“[...] considerado este Valle de Arán bajo los puntos de vista topográfico, orográfico e hidrográfico, resulta completamente francés.

En estas condiciones inútil es decir la influencia que en la vida económica de nuestro país ejerce la vecina Francia, influencia que alcanza también a todos los órdenes políticos, sociales y morales, en términos tales, que por sus costumbres, por su manera de ser y por sus tendencias el Valle de Arán sufre un afrancesamiento, por decirlo así, cada día mayor. [...].

La influencia de España en el Valle de Arán es tan escasa que tan sólo se manifiesta por medio del elemento oficial existente.”¹⁰⁵⁵

La publicació contemporània d'aquest fragment per part del setmanari trempolí *El Relámpago* l'any 1909¹⁰⁵⁶ és només un dels exemples d'informació aranesa apareguda en la premsa pallaresa al llarg del període. Aquest fet evidencia l'elevada difusió dels títols pallaresos a les principals localitats de la Vall –certament lloable adduint les deficiències comunicatives vers l'Aran– en un territori on el sector socioperiodístic i editorial no s'inicia incipientment fins els anys vint, per bé que en cap cas resta vertebrat a la fi del període. Talment, entre l'edició del primer periòdic aranès i el debut del segon se succeeixen dos anys en els quals l'Aran resta erm de premsa pròpia.

Certament, *El Valle de Aran* (1924-1925) és una revista política d'informació general editada també a Vielha en plena dictadura i simpatitzant, òbviament, amb el règim i el seu partit, la *Unión Patriótica*. Malgrat les cròniques defensores del progrés econòmic i comunicatiu de l'Aran, disposa d'una perspectiva clarament emmarcada en el discurs oficial del règim, atesa la seva condició inequívoca d'òrgan dels Comitès del partit, com palesa el seu subtítol.¹⁰⁵⁷ L'incipient desvetllament econòmic i infraestructural referit impulsa també una tímida promoció de la moderna cultura de masses al país occità i, en el seu marc, de l'esport de masses. En aquest sentit la revista informa de la recent creació de dues entitats esportives pioneres a Les i Bossòst i assegura que “Vamos, pues, a cooperar en tan loable labor desde esta Sección [*Notas Deportivas*], que hoy iniciamos, guiados por el mejor deseo de que el naciente deporte aranés llegue a traducirse, a fuerza de labor y constancia, en nota brillante y positiva [...]”¹⁰⁵⁸ Malgrat

¹⁰⁵⁵ *La Voz del Valle*, 15/04/1922, Any III, s/n, p. 14.

¹⁰⁵⁶ *El Relámpago*, 21/02/1909, Any IV, núm. 164, p. 1-2. Altra premsa pallaresa amb informació aranesa: *El Conqués*, 15/03/1913, Any II, núm. 20; 30/11/1918, Any VII, núm. 318; *La Veu de la Montanya*, 22/11/1903, Any I, núm. 11; *La Atalaya Leridana*, 03/03/1910, Any II, núm. 29; *Renovació*, 17/12/1932, Any I, núm. 16; *Renovació*, 25/04/1934, Any III, núm. 59; entre d'altres.

¹⁰⁵⁷ *El Valle de Aran*, 31/03/1925, Any II, núm. 5, p. 1.

¹⁰⁵⁸ *El Valle de Aran*, 01/03/1925, Any II, núm. 4, p. 3.

la seva naturalesa orgànica de partit i moviment, comprèn una trajectòria certament curta amb només 5 números publicats, i la seva desaparició suposa la fi a cinc anys de breu i discontinua activitat editorial a la capital aranesa i, en general, la fi de l'experiència productiva editorial del període a Vielha.

No obstant això, el conjunt de l'Aran encara disposa d'una darrera publicació editada en aquest cas a Les: *El Valle de Arán* (1930-1933). Aquesta revista, tot i compartir títol amb la publicació precedent amb l'única distinció ortogràfica de l'accentuació, comprèn una naturalesa absolutament diferent atesa la seva condició de periòdic escolar amb un marcat caràcter instructiu i pedagògic. De fet, és *Redactado y tirado por los niños de las escuelas aranesas*¹⁰⁵⁹ de Salardú, Canejan, Les, Vielha i Bossòst, entre d'altres, els qui s'encarreguen d'elaborar-ne el contingut mitjançant composicions literàries i poètiques, relats d'història, costums i tradicions de la Vall, ciència, etc. Els artífexs, promotors i valedors d'aquesta empresa són el mestre i dramaturg asturià Alejandro Rodríguez – conegut com Alejandro Casona –, fundador d'*El Valle de Arán*, i el mestre, pedagog i inspector de magisteri de la Vall d'Aran Isaac Faro de la Vega, natural de Valladolid, director del mensual i fundador de la impremta escolar –la primera que es coneix a la Vall; les dues revistes precedents s'imprimeixen a Barcelona–.¹⁰⁶⁰

En definitiva, el sentit i la necessitat de la publicació naixen del compromís indiscutible d'ambdós amb l'educació dels infants d'un territori aïllat sociocomunicativament. En aquest context, cal destacar la presumpta gratuïtat de la revista, la seva total manca d'heteronomia i la seva notable difusió i incisió en les localitats dels mateixos alumnes, si més no, i en el seu entorn sociofamiliar. Aquests factors, juntament amb el marc favorable propiciat pel context republicà, són la clau del seu èxit i l'explicació de la seva notable durada. Amb tot, aquest és el darrer exponent de premsa aranesa del període, si bé la premsa informativa és inexistent a la Vall des de la desaparició d'*El Valle de Aran* de Vielha el 1925. Tanmateix, paradoxalment i malgrat l'escadussera producció periodística, cal remarcar que precisament aquesta és l'única revista informativa publicada a la vessant oest del Pirineu lleidatà durant els anys vint, degut a

¹⁰⁵⁹ *El Valle de Arán*, 01/01/1930, Any I, núm. 1, p. 1.

¹⁰⁶⁰ MARÍN, Teresa: *Innovadores de la educación en España (Becarios de la Junta para Ampliación de Estudios)*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Colección Monografías, Cuenca, 1991, pp. 113-114; FEITO, José Manuel: Alejandro Casona, de maestro en Narciandi a inspector en el Valle de Arán: *conferencia pronunciada en el RIDEA, el 17 de junio de 2003 en el centenario del nacimiento de A. Casona*, Real Instituto de Estudios Asturianos, Oviedo, 2003, pp. 25, 55, 58.

la iniciativa de la dictadura en un territori mancat d'inquietuds socioculturals i ideològiques alternatives preexistents.

En conclusió, es palesa la nul·la configuració de la cultura de masses en un territori delmat en extrem per l'aïllament endèmic i inherent a la seva naturalesa orogràfica. En aquest sentit, cap de les tres capçaleres editades proposa o exemplifica una alternativa al *status quo* sociopolític de l'Aran i les dues revistes de caràcter polític-informatiu s'inclouen netament en el sí de l'entramat polític-caciquil imperant. De fet, és prou significatiu que a l'Aran es publiqui l'únic títol d'*Unión Patriótica* aparegut fora de la capital provincial. Així mateix, també és revelador que les produccions polítiques i/o informatives s'editin amb cert èxit als anys vint –durant la dictadura– i, en canvi, no proliferin als anys trenta –durant la Segona República–. Malgrat l'incipient desvetllament socioeconòmic i cultural albirat en aquests anys, la manca d'articulació i de conscienciació política vinculada al context preexistent i a la premsa pallaresa difosa al llarg del període, impossibiliten la constitució i vertebració d'un mínim ecosistema comunicatiu propi que vehiculi la superació de la societat tradicional aranesa i l'anivelli a la societat de masses en vertebració arreu de la demarcació o, si més no, del Pirineu.

6. 2. 6. La premsa a l'Alta Ribagorça

En referir-nos a l'Alta Ribagorça ho fem a una comarca administrativament constituïda el 1988, arran de la nova ordenació territorial del Principat, la qual s'ubica al nord-oest de la demarcació, tot limitant al nord amb l'Aran, al sud i a l'est amb el Pallars Jussà, i a l'oest amb la Ribagorça aragonesa, essent frontera natural el riu Noguera Ribagorçana. Atès que en el marc del present estudi és part integrant del Pallars Jussà, del districte de Tremp i del seu partit judicial, les analogies i les dinàmiques socioeconòmiques, polítiques i demogràfiques entre ambdues comarques són pràcticament indestriables. L'activitat econòmica, basada en l'autosubsistència, és essencialment ramadera i forestal, mentre que l'activitat agrícola se centra en el cereal, les llegums i les patates. L'aïllament territorial és permanent degut a les condicions orogràfiques; la primera carretera, el Pont de Suert-la Pobla de Segur, s'inaugura el 1933.¹⁰⁶¹

¹⁰⁶¹ SÀNCHEZ, Llorenç: *L'Alta Ribagorça...*, op. cit., pp. 382-382, 414-415; CASTILLÓ, Arcadi, MATEU, Xavier (coords.): *El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i de l'Alta Ribagorça*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1981, pp. 16-18; VILA, Marc-Aureli: *La comarca de l'Alta Ribagorça*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990. *de l'Alta Ribagorça*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990, pp. 93-95, 99-102.

Amb tot, l'Alta Ribagorça és l'única comarca de la demarcació mancada de premsa pròpia en aquests anys i, per extensió, d'un sector i d'un ecosistema informatiu i comunicatiu genuïns. Aquest escenari respon essencialment a tres factors cabdals¹⁰⁶²: en primer terme, la seva integració en el Pallars Jussà, fet de plena rellevància atesa l'existència d'altres localitats amb un major pes demogràfic, socioeconòmic, cultural, comercial, industrial i polític com Tremp o la Pobla. En segon terme, cal consignar el perpetu aïllament comunicatiu ribagorçà i la constant emigració, juntament amb la baixa població del territori i la seva elevada limitació i disseminació. En darrer lloc, l'atàvica impermeabilitat i insensibilitat sociopolítiques sostingudes al llarg del període en aquestes contrades degut, d'una banda, a la fortalesa hegemònica del caciquisme arreu del districte i, de l'altra, a la naturalesa conservadora i catòlica d'una societat unívocament rural. En aquest context s'insereix l'hermetisme que impossibilita la gestació i l'articulació d'alternatives polítiques oposidores; només el Pont de Suert i Vilaller comprenen una certa –mínima– activitat sociopolítica als anys vint i trenta, d'acord amb Sánchez.¹⁰⁶³

Quant a la demografia, des de mitjan segle XIX es palesa una davallada constant de la població de la ribagorça catalana, tot perdent uns 1.200 habitants en quatre dècades – 4.600h el 1857; 3.400h el 1900–. L'emigració n'és el factor principal a causa de la crisi finisecular de la fil-loxera, d'una banda, i les riuades de 1874, 1885 i 1886, de l'altra. Si bé comprèn un cert repunt el 1910 –3.728h–, la tendència regressiva es reprèn d'ençà aquest cens: 3.699h (1920), 3.333 (1930), 3.105 (1940), en dades de Sabartés i Sánchez.¹⁰⁶⁴ Així, l'Alta Ribagorça, totalment marginada de l'impacte demogràfic i socioeconòmic propiciat per les obres hidroelèctriques al Pallars, “[...] va romandre tancada en el cercol de les barreres orogràfiques que dificultaven la seva comunicació i relació amb la resta del país [...]”¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶² Ibídem, pp. 378, 414, 429-433; VILA, Marc-Aureli: *La comarca...*, op. cit., pp. 115-120; BARRULL, Carles: “Religiositat popular i anticlericalisme en la societat prepirinenca: alguns exemples a propòsit de la Ribagorça (1930-1940)”, a BARRULL, Carles, JANÉ, Oscar (coords.): *La Guerra Civil a la Ribagorça. Textos i pensaments sobre la República, la Guerra i l'exili al Pirineu*, Centre d'Estudis Ribagorçans, Pagès Editors, Lleida, 2010, pp. 137-146; CASTILLÓ, Arcadi, MATEU, Xavier (coords.): *El Pallars Jussà...*, op. cit., pp. 39-45, 290-291.

¹⁰⁶³ SÀNCHEZ, Llorenç: *L'Alta Ribagorça...*, op. cit., p. 430.

¹⁰⁶⁴ SABARTÉS, Josep Maria: *L'èxode pallarès...*, op. cit., pp. 28-30, 32-33; SÀNCHEZ, Llorenç: *L'Alta Ribagorça...*, op. cit., pp. 379-380, 382-383, 386.

¹⁰⁶⁵ SÀNCHEZ, Llorenç: *L'Alta Ribagorça...*, op. cit., p. 414.

No obstant això, malgrat no produir premsa pròpia, la comarca importa periòdics de ciutats i viles properes –Trem, Sort o Vielha, però també Graus, capital de la Ribagorça aragonesa–, les quals s’ocupen i es preocupen, en certa manera i grau, de les principals problemàtiques socioterritorials, comunicatives i infraestructurals que afecten aquest territori i que, per extensió i interès, les incumbeixen més o menys directament. En aquest sentit, l’exemple més il·lustratiu i tal vegada el més paradigmàtic és el periòdic de Vielha *El Valle de Aran*, el qual es fa també defensor dels interessos morals i materials de l’Alta Ribagorça, justificant que

“Nos ha inducido a ello, de una parte, el entusiasmo con que nuestra modesta publicación ha sido acogida por los sufridos montañeses de la opuesta vertiente pirenaica, hasta el punto de que ya pasan de cincuenta los suscriptores que en aquella región contamos; y, de otra parte, la convicción que abrigamos de que, no sólo no existe incompatibilidad, sino por el contrario, perfecta armonía entre los intereses de las tres comarcas: Ribagorza, Montaña Chica y Arán.”¹⁰⁶⁶

Amb tot, *El Valle de Aran* atia la unió i la unitat dels territoris muntanyencs en la lluita per la seva *causa común*: el propi desenvolupament comunicatiu i infraestructural. L’endèmica postració de la Ribagorça també afligeix la seva àrea aragonesa que, donada la seva extensió i el seu enclavament geogràfic, condiona i ocupa abundants interessos socioterritorials, poblacionals i econòmics de les comarques limítrofes. Aquest fet es palesa netament en un text reproduït pel trempolí *La Atalaya Leridana* del periòdic *El Ribagorzano* (1904-1930) de Graus, en el qual sol·licita a la Direcció General d’Obres Públiques, i a instàncies de tots els alcaldes implicats, la continuïtat de la via Graus-Trem aturada a Lasquarri, tot argumentant que “[...] bien conocidas y apreciadas son las ventajas que la continuación de la mentada carretera aportará á ambas comarcas de Ribagorza y de la Conca de Trem.”¹⁰⁶⁷

En definitiva, a més d’aquests exponents, els trempolins *El Relámpago*, *La Conca de Trem* i *Renovació* també atorguen alguns espais a informacions ribagorçanes dedicades a vetllar per la prosperitat i la modernització comunicatives del territori. Quant a la Ribagorça aragonesa, a més d’*El Ribagorzano* apareix un periòdic amb el principal propòsit de defensar els interessos de la carretera Lasquarri-Vilaller: *La Voz de Isábena* (1927-1928) a Serradui (Isàvena).¹⁰⁶⁸ Certament, doncs, els factors i les singularitats del

¹⁰⁶⁶ *El Valle de Aran*, 31/03/1925, Any II, núm. 5, p. 2.

¹⁰⁶⁷ *El Ribagorzano*, citat per *La Atalaya Leridana*, 16/09/1909, Any I, núm. 22, p. 3.

¹⁰⁶⁸ Quant als exponents trempolins, vegeu: *El Relámpago*, 16/12/1906, Any I, núm. 50, pp. 1-3; *El Relámpago*, 07/03/1909, Any IV, núm. 166, pp. 1-3; *La Conca de Trem*, 20/11/1920, Any II, núm. 33,

territori ribagorçà adduïts, anodí i somort en la seva quotidianitat al llarg del període i encara més ençà, permeten de copsar com la pugna pel desvetllament i, fins i tot, la dignificació territorial, infraestructural i socioeconòmica de la comarca és coadjuvada per la premsa de l'entorn muntanyenc. Tanmateix, però, cal consignar en termes absoluts la baixa aflluència de les informacions referents a l'Alta Ribagorça en el conjunt d'aquests títols, principalment la trempolina atès el seu volum, fet molt il·lustratiu, també i en part, de les dificultats per a superar la inconnexió i la inaccessibilitat comunicativa vers els municipis ribagorçans.

6. 2. 7. La premsa a la Cerdanya lleidatana

La Cerdanya és una unitat física i humana ben definida que actualment es troba dividida entre la Baixa Cerdanya, comarca administrativament catalana, i l'Alta Cerdanya, comarca nord-catalana sota jurisdicció francesa. La Baixa Cerdanya o Cerdanya catalana –en endavant, Cerdanya– resta igualment dividida entre les demarcacions de Lleida i de Girona arran de la provincialització espanyola de 1833.¹⁰⁶⁹ Així doncs, i amb tot, l'anàlisi se centra en la meitat occidental comarcal, la qual compta amb Bellver de Cerdanya com a principal nucli poblacional i delimita al nord-est amb la Cerdanya gironina, al nord-oest amb el Principat d'Andorra, al sud-est amb el Berguedà i al sud-oest amb l'Alt Urgell. L'economia tradicional cerdana al llarg del XIX i les primeries del XX es basa en l'autoconsum i l'activitat principal és la ramaderia ovina i bovina, atesa la seva naturalesa orogràfica i climatològica. La riquesa agrícola recau en els conreus cerealístics, farratgers i hortícoles, mentre que la minsa activitat industrial ocupa algunes explotacions mineres i fargues, l'explotació forestal i el tèxtil, d'acord amb Pau Vila.¹⁰⁷⁰

Quant a la transformació del model socioeconòmic vers el protocapitalisme, aquesta s'inicia tardanament a partir dels anys quinze i vint notablement influenciada per la indústria lletera i derivats de la Seu d'Urgell, per bé que la seva consolidació no es produeix fins els anys trenta amb la creació de la Cooperativa Lletera de Bellver. Aquest fet repercuteix positivament en la modernització urbanística i socioeconòmica

pp. 1-3; *Renovació*, 25/02/1933, Any II, núm. 21, pp. 2-3; *Renovació*, 08/04/1933, Any II, núm. 24, pp. 2-4; *Renovació*, 17/06/1933, Any II, núm. 29, p. 3; *Renovació*, 03/11/1934, Any III, núm. 63, p. 2. Quant a la referència ribagorçana, vegeu: FERNÁNDEZ, Eloy; FORCADELL, Carlos: *Historia de la prensa aragonesa*, Guara Editorial, Zaragoza, 1979, p. 176.

¹⁰⁶⁹ MATEU, Xavier (coord.): *La Cerdanya: recursos econòmics i activitat productiva*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1981, pp. 1-2, 8-10.

¹⁰⁷⁰ VILA, Pau: *La Cerdanya*, Editorial Barcino, Barcelona, 1926, pp. 148, 171-177, 183.

de la vila, atès que dels anys vint ençà la producció lletera incentiva un creixement de les matricules comercials i hostaleres, impulsant Puigcerdà i Bellver com a principals centres comercials de la Cerdanya.¹⁰⁷¹ No obstant això, les deficiències comunicatives i estructurals i l'endarreriment socioeconòmic determinen, en efecte, una constant –si bé gradual– davallada demogràfica comarcal a causa de l'emigració des de mitjan segle XIX –13.500h el 1860– i fins el 1940 –amb 10.000h–. La dinàmica poblacional és idèntica a Bellver, en tant que cobreix el seu màxim històric el 1857 –2.000 habitants– per assolir-ne el mínim el 1940 –1.400 vilatans–.¹⁰⁷²

Quant a la producció de premsa pròpia, a la Cerdanya lleidatana només s'edita un títol al llarg del període, *El Segre* (1912-1913), setmanari informatiu de Bellver. En aquest sentit, cal consignar que malgrat la divisió administrativa provincial, Puigcerdà, la capital de la Cerdanya, determina clarament la baixa producció periòdica bellverenca, atesa la seva influència en tots els àmbits –també el socioperiòdic–. Així mateix, l'enclavament geogràfic de Bellver, a cavall entre la capital cerdana i la Seu d'Urgell –capital del districte i del partit judicial als quals pertany–, propicia que la proximitat, la influència i la superioritat expansives d'ambdues ciutats –centres polítics, administratius, econòmics, culturals i també periòdics i editorials– encotilli el radi d'acció i la potencialitat bellverenques, inhabilitant per innecessària la producció local. Tanmateix, el propòsit del periòdic és lluitar “[...] Por la instrucció y educació de la villa de Bellver y su comarca y por su progreso moral y material [...] atacando de frente a la incultura y al analfabetismo, plagas, causantes de la miseria, malestar y ruina de las Naciones [...]”.¹⁰⁷³ En efecte, es mostra completament apartat del món polític i se centra de manera entusiasta en informar de la incipient transformació i modernització socioeconòmica i urbanística que va atenyent progressivament la comarca i Bellver des d'inicis de segle. En són exemples l'arribada de l'aigua potable a la vila i l'establiment de les primeres fonts (1913).¹⁰⁷⁴

Malgrat tot, si bé la localitat resta òrfena de premsa –element configurador primordial de la societat de masses– justament a l'iniciar-se una tímida modernització i

¹⁰⁷¹ MATEU, Xavier (coord.): *La Cerdanya...*, op. cit., pp. 97-98, 147, 176-177; VILA, Pau: *La Cerdanya...*, op. cit., pp. 183-188, 193-196.

¹⁰⁷² MATEU, Xavier (coord.): *La Cerdanya...*, op. cit., p. 21.

¹⁰⁷³ *El Segre*, 05/01/1913, Any II, núm. 51, p. 5.

¹⁰⁷⁴ *El Segre*, 12/01/1913, Any II, núm. 52, pp. 1-2. Vegeu també: POUS, Joan; VIGO, Salvador: *Bellver de Cerdanya, 1879-1979. Cent anys d'història gràfica*, Ajuntament de Bellver de Cerdanya, Bellver de Cerdanya, 2000, pp. 13-18.

transformació comunicativa reeixida als anys vint, talment com succeeix a l'Alta Ribagorça o a l'Aran, certs títols de Puigcerdà i de la Seu cobreixen parcialment les necessitats informatives bellverenques. Així doncs, la mínima articulació de la cultura de masses també quant a l'àmbit de la sociabilitat moderna esdevinguda a redós dels factors adduïts és noticiada pel periòdic puigcerdanenc *Ceretania* (1906-1930), informant de la constitució a Bellver de dos centres esportius (1923), una orquestra (1928), un Casal-Teatre (1928), un Sindicat d'Iniciativa que vetlla per la promoció turística (1928) i un Cinema (1929).¹⁰⁷⁵ A l'iniciar-se la Segona República la vila es consolida com a centre comarcal secundari, tot disposant entre 50 i 100 establiments industrials i comercials. Els principals sectors econòmics als anys trenta resulten la producció lletera de la Cooperativa, el treball miner i l'incipient turisme, pel reeiximent i el progrés dels quals, i del conjunt de Bellver, vetlla en aquests anys el Sindicat Industrial i Mercantil. En definitiva, però, aquesta bonança socioeconòmica i cultural no es tradueix en cap altra producció periodística genuïna.¹⁰⁷⁶

6. 3. La premsa al Segrià. La premsa a la ciutat de Lleida

La comarca del Segrià se circumscriu al sud-oest de la demarcació de Lleida i delimita al nord amb la Noguera i la Llitera, al sud amb la Ribera d'Ebre, a l'est amb el Pla d'Urgell i les Garrigues, i a l'oest amb el Baix Cinca. Indubtablement, la ciutat de Lleida esdevé l'eix nuclear de la comarca, així com de la Plana o Terres de Lleida – incloent-hi la Franja de Ponent– i de la província, en la qual no troba parangó a causa d'una multiplicitat de factors i variables que s'adscriuen a la seva naturalesa administrativa i a la seva densitat econòmica i demogràfica, principalment. La seva condició de capital provincial li atorga una interminable nòmina de seus d'associacions, partits polítics, corporacions professionals, sectorials i sindicals, congregacions religioses, entitats culturals, esportives, i un llarg etcètera, tant locals com comarcals i

¹⁰⁷⁵ *Ceretania*, 14/01/1923, Any XVIII, núm. 841, p. 3; *Ceretania*, 10/06/1923, Any XVIII, núm. 862, p. 3; *Ceretania*, 24/05/1925, Any XX, núm. 959, p. 7; *Ceretania*, 22/05/1925, Any XXII, núm. 1.061, p. 8; *Ceretania*, 05/02/1928, Any XXIII, núm. 1.095, p. 6; *Ceretania*, 22/07/1928, Any XXIII, núm. 8; *Ceretania*, 26/08/1928, Any XXIII, núm. 1.124, p. 8; *Ceretania*, 09/07/1929, Any XXIV, núm. 1.165, p. 8. Vegeu també: MATEU, Xavier (coord.): *La Cerdanya...*, op. cit., p. 211; VILA, Pau: *La Cerdanya...*, op. cit., pp. 183, 194; POUS, Joan; VIGO, Salvador: *Bellver de Cerdanya...*, op. cit., pp. 19-22.

¹⁰⁷⁶ *El Cadí*, 31/12/1930, Any I, núm. 2, p. 10; *El Cadí*, 01/04/1932, Any III, núm. 31, pp. 2-3; *El Cadí*, 01/06/1932, Any III, núm. 36, p. 12; CADÍ, SCCL; GASCÓN, Carles: *Cadí: 100 anys...*, op. cit., pp. 87-88, 97-98.

provincials. Si bé Lleida s'emmiralla en Barcelona, sobretot fins als anys vint, les capitals de la Plana ho fan vers la ciutat del Segre en una multitud de facetes –també la socioperiodística–.¹⁰⁷⁷ Així mateix, cal consignar el volum de recursos dels quals disposa i els seus dirigents polítics en cada cas: econòmics, humans, hidràulics, elèctrics, infraestructurals i comunicacionals, territorials-ambientals, etc.

En definitiva, la ciutat esdevé el centre urbà comarcal i territorial de referència, fet que comporta que s'hagi d'analitzar des d'una perspectiva diferenciada, tot remarcant la constant i inalterable influència i projecció exercides vers la Plana, en primer terme, i la muntanya, després. En efecte, “[...] La seva condició de capital provincial propicia que les estructures dels partits polítics hi estableixin els seus nuclis directors provincials, i hi promoguin premsa afí diària.”¹⁰⁷⁸ A més, els factors fins ara adduïts determinen una efervescència política, social, cultural i econòmica única a la demarcació, en la qual s'emmirallen i a la qual sovint s'hi adscriuen les capitals de la Plana mantenint i incentivant la vitalitat comarcal i local en el sí del procés d'implantació d'una nova cultura de masses i, en el seu marc, d'un nou ecosistema comunicatiu de masses.

El Segrià, com Lleida en particular i el conjunt de la província en general, és predominantment agrícola. D'acord amb Barrull, Jarne i Mir¹⁰⁷⁹, al llarg del XIX la principal activitat econòmica esdevé el conreu cerealístic i oleícola seguit de les llegums, la vinya, les hortalisses i la fruita dolça, si bé la crisi de la fil·loxera potencia els cultius d'olivera i alfals. La modernització i mecanització del camp, i la incipient transformació socioeconòmica, són postergades fins ben entrada la dècada dels vint, gràcies a l'impuls cultural, urbanístic, tècnic i cooperativista de la Mancomunitat.¹⁰⁸⁰ Altrament, l'activitat industrial s'adscriu únicament a la ciutat de Lleida, on hi predominen l'alimentària i la fustera, si bé als anys vint i trenta proliferen les indústries conserveres, farineres i alcoholeres.¹⁰⁸¹ En paral·lel, el joc polític-caciquil del tornisme dinàstic perpetuat al llarg de la Restauració manifesta clarament una crisi sistèmica a partir de la segona dècada del XX endèmica des de finals del dinovè. Aquest fet,

¹⁰⁷⁷ ROYO, Albert: “La premsa a la demarcació...”, a *Comunicació...*, op. cit., p. 108.

¹⁰⁷⁸ ROYO, Albert: “La premsa en la relació societat(s)-territoris(s) de la província de Lleida (1898-1939)”, a *Recursos i territori: perspectiva històrica i nous equilibris. Actes del X Congrés de la CCEPC, Manresa, 21, 22 i 23 d'octubre de 2016*, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, núm. 9, Valls, 2017, p. 522.

¹⁰⁷⁹ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 29-31, 36-37.

¹⁰⁸⁰ BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, op. cit., pp. 50-59.

¹⁰⁸¹ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 51-52.

juntament amb l'emergència correlativa de nous actors polítics i socials, propicia també el progressiu desenvolupament societari en el marc modern i potent de la promoció cultural, festiva i esportiva que coadjuva la proliferació d'òrgans periòdics.¹⁰⁸²

Quant a dades demogràfiques, el Segrià comprèn uns ritmes de creixement constants i irrefrenables des de les darreries del XIX i fins els anys vint –64.900h el 1900; 92.000h el 1920–, per bé que en la dècada dels trenta pateix una davallada poblacional –89.500h el 1936–.¹⁰⁸³ Aquesta tendència general es deu essencialment a dos factors: el creixement socioeconòmic generat pel ferrocarril, el Canal d'Urgell i el Canal d'Aragó i Catalunya, i el desenvolupament urbanístic, econòmic, sociopolític i cultural de Lleida al canvi de segle. La ciutat passa d'uns 21.400h el 1900 als 38.165h el 1920, mentre que al 1930 es produeix un cert estancament –38.800h–, causant de la dinàmica comarcal paral·lela i prèvia a la davallada palesada el 1936 –36.119h–.¹⁰⁸⁴

En consonància amb els factors i el context adduïts, quant a la producció de premsa del Segrià, aquesta orbita també hegemònicament i indefectible entorn de Lleida, atesa la generalitzada patrimonialització i capitalització practicada en tots els àmbits de la vida quotidiana –també el socioperiòdic–. La comarca comprèn 259 publicacions entre 1898 i 1939, de les quals 250 són editades a la seva capital –el 96,52%– i les 9 restants apareixen dues a Corbins i a Almacelles, respectivament, i una a Almenar, Maials, Montoliu de Lleida, Alguaire i Puigverd de Lleida, en cada cas. Així mateix, convé destacar que la supremacia editorial de Lleida, manifestada en el marc comarcal, transcendeix al conjunt provincial, atès que els 250 títols publicats suposen el 53,30% dels 469 produïts a la demarcació. En definitiva, la prolífica naturalesa de la producció periòdica lleidatana fa inabordable una anàlisi concreta i estricta de cada una de les 250 publicacions editades a la ciutat, a la manera de la desenvolupada en la resta de comarques. En aquest cas, doncs, el patró emprat és lleugerament alterat, proposant una anàlisi de les dinàmiques productives –causes i conseqüències derivades– considerant i conjuminant les distintes etapes cronològiques, el respectiu context sociopolític i cultural i les principals categories periodístiques produïdes en cada cas. És precís

¹⁰⁸² CAPDEVILA, Joaquim: “La substitució del cançoner...”, a *Els Marges...*, op. cit., pp. 52-62; BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, pp. 204-207; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 57-60.

¹⁰⁸³ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, pp. 37-39; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 24.

¹⁰⁸⁴ BARRULL, Jaume, JARNE, Antonieta, MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 25-28.

recordar, no obstant això, que totes les capçaleres sense excepció són degudament descrites i analitzades al catàleg de premsa expressament confeccionat.

Quant als 9 periòdics comarcals no lleidatans, convé destacar malgrat tot la seva coincident edició amb cada un dels tres períodes d'intensificació de la producció local lleidatana: 1) els anys tombants de segle, 2) el període 1914-1923, i 3) la Segona República (vegeu Taula 30). Singularment, a més, és oportú, per l'il·lustratiu que resulta de la connexió existent entre aquests períodes i l'edició d'aquests títols, apuntar que cada capçalera s'emmarca i s'empelta clarament en el moviment sociocultural referent de cada època: en el primer període, el catalanisme patriòtico-cultural de la Unió Catalanista que a Almenar es tradueix amb la constitució de l'Associació Catalanista Lo Segrià i el seu quinzenari *Lo Pensament del Segrià* (1901-1902)¹⁰⁸⁵; en la segona etapa, l'esclat del cooperativisme i el sindicalisme agraris promoguts per la Mancomunitat que a Maials suggereix la constitució del Sindicato Agrícola Fomento Mayalense (1917) i el seu butlletí *El Propulsor Mayalense* (1918-1923)¹⁰⁸⁶; quant al tercer episodi, l'adveniment de la Segona República i l'embranchida i la consolidació del republicanisme catalanista i d'esquerres hegemunitzat per l'ERC que, en el marc de la seva expansió i consolidació polític-territorial genera, entre d'altres, el quinzenari almacellenc *La Clamor* (1931-1932), vinculat al Centre Republicà Català local. Aquest fet és paradigmàtic també de l'esclat sociopolític, cultural i demogràfic d'Almacelles als anys trenta, el segon municipi comarcal quant a població el 1936.¹⁰⁸⁷

Així mateix, l'efervescència instructivo-cultural i pedagògica consuetudinària als valors republicans en estreta consonància amb la proliferació i la vigoria socio-pedagògica de la tècnica Freinet determinen l'aparició d'un seguit de revistes escolars comarcals. Aquest fenomen i la tipologia de revistes que es funden afavoreixen i fixen els anys entre 1932 i 1936 com el període de major diversificació territorial de premsa segriana. Així, s'editen *Colección Escolar de Libros Vividos* (1932-1934)¹⁰⁸⁸ de Montoliu de Lleida –primera experiència d'aquest tipus a la demarcació–, *L'afany*

¹⁰⁸⁵ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, op. cit., p. 184.

¹⁰⁸⁶ MATEU, Josep Joan: "El cooperativisme agrari...", a *Recerques...*, op. cit., pp. 86-88.

¹⁰⁸⁷ BARRULL, Jaume: *Les comarques de Lleida...*, p. 43.

¹⁰⁸⁸ La ressenya de la revista, així com la seva contextualització en l'època republicana i l'edició en facsímil dels exemplars localitzats, a: JIMÉNEZ, Fernando: *¡Allí teníamos una imprenta!...*, op. cit.

(1932-1933)¹⁰⁸⁹ de Puigverd de Lleida, *Veü Infantil* (1933) i *Corbins* (1935-1936) de Corbins, *Pàgines viscudes* (1933) d'Almacelles¹⁰⁹⁰ i *Latidos Escolares* (1935-1936) d'Alguaire.¹⁰⁹¹ Malgrat tot, no són les úniques revistes escolars d'aquesta naturalesa editades a la demarcació, com s'ha palesat. El denominador comú d'aquestes produccions és la pertinença activa dels mestres que les impulsen al Grup de mestres Batec de Lleida, nucli vertebrador i transformador de la renovació pedagògica i instructiva a la demarcació en aquests anys.¹⁰⁹²

En definitiva, es palesa una certa efervescència sociocultural, sociopolítica i associativa comarcal progressiva –variable i limitada– al llarg del període i a redós dels fenòmens socioculturals esdevinguts i subsumits a la irradiació lleidatana. Aquest fet, altrament i en paral·lel, concreta la no articulació en cap cas d'un sector editorial ni d'un ecosistema comunicatiu comarcal propi, diversificat i integrador, degut a la naturalesa i la funcionalitat exercides pel lleidatà –és significativa en aquest sentit la impressió a la capital provincial dels tres periòdics comarcals adduïts–.

	≥ 1898- 1905	1906- 1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1930	1931- 1935	1936- 1939
Alguaire							1	
Almacelles							2	
Almenar	1							
Corbins							2	
Lleida	43	26	22	33	25	21	48	32
Maials				1				
Montoliu de Lleida							1	

¹⁰⁸⁹ La ressenya de la revista, així com la seva contextualització en l'època republicana i l'edició en facsímil dels exemplars localitzats, a: JIMÉNEZ, Fernando: *L'afany. Cuadernos Freinet de los escolares de Puigvert de Lérida*, Tanteo México-España, Ciutat de Mèxic, 2018.

¹⁰⁹⁰ La referència d'aquesta revista, a: JIMÉNEZ, Fernando: *Batec. Historia de vida...*, op. cit., p. 57. Molt probablement, en atenció a la sincronia de dates, és la mateixa revista a la qual es fa referència a l'inventari d'intercanvis de: *Colección escolar de libros vividos*, maig de 1933, s/n, contracoberta; juny-juliol de 1933, s/n, pp. 11-12.

¹⁰⁹¹ La referència d'aquesta revista, a: *Inquietud*, juny-juliol de 1936, Any II, núm. 10, p. 13.

¹⁰⁹² Per aprofundir en aquesta qüestió, en la constitució de Batec i en les breus ressenyes i indicacions d'algunes d'aquestes revistes, vegeu: JIMÉNEZ, Fernando: *Batec. Historia de vida...*, op. cit.

Puigverd de Lleida							1	
TOTAL	44	26	22	34	25	21	55	32

Taula 30. Edició de premsa al Segrià. Elaboració pròpia.

Quant al primer període d'intensificació productiva, havent comptabilitzat els títols que iniciats prèviament a 1898 es mantenen ençà d'aquesta data, cal consignar que 30 de les 44 capçaleres comarcals apareixen al segle XIX i només 14 s'emprenen entre 1901 i 1905. De fet, els tres títols més prolixos de Lleida, del Segrià i del conjunt de la província s'emmarquen en aquest període, atès que debuten a mitjan segle XIX i encara s'editen actualment en dos dels tres casos: el *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida* (1834-actualitat), els *Anales de la Academia Bibliografico-Mariana* (1862-1964) i el *Boletín Oficial Eclesiástico de la Diócesis de Lérida* (1862-actualitat).¹⁰⁹³ Amb tot, la producció editorial lleidatana de les darreries del XIX, en concordança amb el desenvolupament i la modernització socioeconòmica, urbanística, infraestructural, sociocultural i política de la ciutat¹⁰⁹⁴, s'adscriu generalment a quatre categories de premsa: 1) religiosa –fruit de l'hegemonia del catolicisme conservador i carlointegrista aixoplugat en l'Acadèmia Mariana¹⁰⁹⁵–, 2) professional –amb butlletins i revistes sovint vinculats a l'administració o a corporacions de caràcter tècnic i especialitzat–, 3) sociocultural, generalment catalanista a redós del creixent associacionisme i 4) política i de partit, de tendències diverses.

Quant a la premsa orgànica de partit, els diaris editats a les darreries del dinovè comprenen normalment una trajectòria duradora i estable atenent precisament a la seva condició. Els principals exponents són: 1) *El País* (1879-1936), que naix sense ideologia per bé que s'acosta al liberalisme conservador des de finals del XIX i fins la dictadura i vira vers el republicanisme macianista als anys trenta; 2) el catòlico-integrista *Diario de Lérida* (1886-1931)¹⁰⁹⁶; 3) l'òrgan dels liberals *El Pallaresa* (1895-

¹⁰⁹³ A partir del número 1 de l'any 1915 (09/01/1915) es rebateja com a *Boletín Oficial del Obispado de Lérida*.

¹⁰⁹⁴ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 66, 71-72, 74, 167-173, 208-211; SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, op. cit., pp. 11, 13, 18-21.

¹⁰⁹⁵ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., pp. 95, 174-176.

¹⁰⁹⁶ A partir del número 8.366 (01/01/1909, Any XXIV) apareix com a *El Diario de Lérida*. Al Fons Digitalitzat Sol-Torres de la UdL s'ha localitzat el número 16 (03/05/1885, Any I) d'*El Diario de Lérida*, si bé es pot afirmar que no es tracta de la mateixa capçalera, atès que *Diario de Lérida* apareix de bell nou l'1 de gener de 1886 indicant número 1 i any I i, a més, les dades socioadministratives d'ambdós tampoc coincideixen (vegeu Catàleg a l'Annex). Certament, però, esdevé un periòdic igualment catòlico-tradicionalista, fet que constata la connexió simbòlica entre ambdós títols, més enllà de les semblances de

1923), d'inspiració catalanista i autonomista fins el 1906, portaveu de la coalició monàrquico-liberal i totalment antisolidari i antiautonomista fins el 1918, òrgan de la Lliga Regionalista únicament fins l'octubre de 1919 i novament liberal fins la seva desaparició; 4) *El Ideal* (1898-1923, 1936-1938) òrgan del republicanisme moderat, progressivament catalanista i esquerranós, portaveu de JRLl a partir de 1910 i de l'ERC en la seva segona etapa, plenament catalanitzat com a *L'Ideal*. Així doncs, les grans famílies políticoideològiques lleidatanes resten ben armades amb aquest nou mitjà creador de consciència i opinió a cavall del XIX i XX.

Altrament també apareix incipient i tímida una primera producció satírico-humorística, caracteritzada per una estabilitat totalment antitètica respecte les publicacions anteriors. La primera revista en aparèixer és el setmanari *El Violón* (1898-1899), per bé que les més duradores d'aquests anys són *La Mala Senmana* (1899), amb 16 edicions, i la seva continuadora *Lleyda Catalana* (1899), amb 15 –iniciant amb el número 17 i fins al 31–, tot barrejant informació local, catalanitat, humor i literatura.¹⁰⁹⁷ Així mateix, la primera publicació provincial del XX és *La Caridad* (1901), un número únic editat per celebrar l'efemèride secular i per dotar als dos primers nounats lleidatans amb els beneficis obtinguts de la seva venda.¹⁰⁹⁸

El predomini sociocultural de l'integrisme catòlic i de l'Església en aquests anys a la ciutat, “[...] amb premsa pròpia i vocació de poder [...]”¹⁰⁹⁹ d'acord amb Barrull, Jarne i Mir, es reforça amb l'aparició igualment sòlida d'*El Correo de Lérida* (1909-1922), òrgan del carlisme lleidatà. Tanmateix, les divergències i pugnes cròniques a l'interior del tradicionalisme es traslladen també a l'esfera periodística i en propicien noves produccions: el 1910 l'enfrontament estratègic entre les juntes provincials sortint i entrant de la Comunió Tradicionalista incentiva que aquesta editi *El Correo Leridano* (1910-1912) com a nou portaveu del moviment. Aquest gest, més simbòlic que efectiu, pretén desautoritzar la Junta díscola, malgrat “[...] la imposibilidad material por carencia de medios coercitivos de impedir que continúe publicando el expresado “Correo de Lérida” [...]”¹¹⁰⁰

la capçalera, degut al lloable afany i els incansables intents del carlointegrisme local en traduir el seu predomini sociocultural a la palestra periodística amb un veritable òrgan de partit i d'opinió.

¹⁰⁹⁷ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, op. cit., p. 116.

¹⁰⁹⁸ *La Caridad*, 01/01/1901, s/a, s/n, p. 1.

¹⁰⁹⁹ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 22.

¹¹⁰⁰ *El Correo Leridano*, 18/10/1910, Any I, núm. 1, p. 1.

En definitiva, la trajectòria estable de gran part de les produccions fins ara adduïdes, així com d'altres que s'hi sumen en els anys propvinents, permet que el volum de títols en edició en la dècada 1906-1915 es mantingui pràcticament inalterable (vegeu Gràfic 32) malgrat la paral·lela davallada de matricules editorials –propera al 40% en el primer quinquenni i del 50% en el segon– (vegeu Taula 30). La primera intensificació productiva de premsa també comprèn un primer reeiximent de la premsa de pugna política conjuntural, centrada principalment en les qüestions políticoideològiques, estratègiques, doctrinals i/o electoralistes més que no pas en afers de gestió municipal – encara que aquests serveixin de pretext o de context–. Aquesta singularitat es deu a les particularitats i a la naturalesa de la capital provincial, al seu pes polític i a la projecció que les diferents forces requereixen des de Lleida vers els diferents territoris.

En relació amb això, de manera precoç encara que no exclusiva, a Lleida es produeix la instrumentalització política o la politització de les capçaleres satíricohumorístiques, fenomen el qual, generalitzat als anys republicans, representa una condició inherent de la premsa des del XIX. Així, a inicis del XX apareixen dues publicacions obertament antagoniques i enfrontades: *Lo Gat del Famades* (1905-1906) i *Satanàs* (1905). La primera, d'orientació conservadora i inspirada en el pensament d'aquest partit i dels seus líders locals, satiritza els republicans, els carlistes i els integristes. La segona, inspirada pel partit republicà, neix explícitament per enfrontar-se a l'anterior. Es defineix com un setmanari de lluita política i anticlerical que, més que caricaturitzar a l'enemic, el ridiculitza de manera ofensiva i irrespectuosa.¹¹⁰¹ Així doncs, a través d'aquestes revistes, republicans i conservadors s'enfronten i es desqualifiquen constantment i mútua. La incorporació de la il·lustració potencia, sens dubte, l'acció i l'efecte pretesos de ridiculitzar, menysprear i evidenciar el rival polític.

Les qüestions bàsiques constitutives de l'enfrontament entre ambdues revistes són tàcites amb relació al conflicte sociopolític sorgit en aquests anys entorn del catalanisme i la defensa de l'autonomisme, d'una banda, i el model d'Estat i el sistema restauracionista, de l'altra. Si bé els conservadors lleidatans són circumstancialment i interessada autonomistes, es mostren enterament disposats a reconèixer la catalanitat de Lleida i de la seva província. Altrament, l'auge del catalanisme, del catalanisme d'esquerres i popular, i la postura a adoptar al respecte de l'autonomisme, genera

¹¹⁰¹ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida i el fet...*, op. cit., pp. 110-111.

constants discrepàncies i escissions propiciant la proliferació de diverses tendències republicanes. Aquests enfrontaments, irreparables d'ençà Solidaritat Catalana i la solidesa del republicanisme nacionalista, no es mitiguen i romanen actius al llarg del període.

Així doncs, a redós d'aquest conflicte el republicanisme lleidatà comprèn un nombre de capçaleres gens menyspreable, essent el període 1906-1910 el de major proliferació de títols republicans juntament amb els anys de la Segona República. Aquest fet s'adscriu a l'impuls i la definitiva articulació sociopolítica del republicanisme –essencialment i predominant nacionalista– en aquests anys. Concretament, en un període de quatre anys (1907-1910) apareixen set publicacions republicanes: *El Rebelde* (1907) –periòdic republicà antimaurista–, *Hispania* (1908) –òrgan del Partit Republicà Radical–, *Lleyda Nova* (1908-1909) –catalanista, defensora de Solidaritat Catalana i propera a JRL–, *Mortalla* (1909) –satírica i també propera a Joventut Republicana–, *República* (1909-1910) –òrgan del Centre Republicà de Lleida, vinculat al Partit Republicà Radical i hereva d'*Hispania*–, *La Mitra* (1909-1910) –periòdic anticatòlic, antisolidari i antiautonomista declaradament lerrouxista– i *El Marraco* (1910) –revista satírica anticatalanista vinculada també als radicals–.

En definitiva, però, malgrat el considerable volum editorial, el caràcter efímer i irregular d'aquestes capçaleres es deu a les freqüents i insanables pugnes consignades i a la consegüent polarització estratègica i ideològica de les dues grans faccions del republicanisme, nacionalistes i radicals, a l'entorn del debat autonomista. L'autoritat i l'hegemonia inalterable de la primera es palesa en l'aspecte periodístic amb la definitiva apropiació del principal baluard de la premsa republicana lleidatana, *El Ideal*, des que el 1910 esdevé òrgan de Joventut Republicana de Lleida assumint-ne el seu programa i el seu fervent catalanisme.¹¹⁰² En efecte, la premsa republicana lleidatana d'aquests anys resulta més una eina de lluita i control interns, i d'imposició de postures, que no pas una arma per a combatre politicoelectoralment la resta de forces en la multiplicitat d'espais.

En aquest sentit, el radical *Hispania*, exemple de vehemència periodística republicana i anticatalanista, ja en el seu primer número ataca Solidaritat Catalana definint-la com una agrupació que pretén “[...] matar en España la República, resucitando romanticismos de nacionalidad feudal, y de paso, descuajar la unión hispana, so

¹¹⁰² SOL, Romà; TORRES, Carme: *Joventut Republicana...*, op. cit., pp. 67-70.

pretexto de vigorizar las autonomías regionales.”¹¹⁰³ Així mateix, advoca per rebutjar el que entén per galvanisme romàntic i atomisme de regions sobiranes per a imposar una nova República espanyola, al temps que equipara el nacionalisme català amb el caciquisme dinàstic. Com a rèplica, els solidaris de *Lleyda Nova* afirmen amb orgull que el republicanisme nacionalista

“[...] ha exercit una sanitosa influencia disgregadora sobre les forces catalanes dels diferents partits polítics nacionals, –y de un modo especial sobre'l partit republicá– per no avindres ab la relativa veritat política d'aquí, lo que es una representiva [*sic*] de la buida y xorca política espanyola.”¹¹⁰⁴

En efecte, critica el sistema polític espanyol i el seu centralisme monàrquic talment com qualifica els lerrouxistes de col·laboradors i sustentadores d'aquests, considerant-los “[...] enemichs del resorgiment de la nostra personalitat, els curulls de despit, els cridaires, els ineptes [...]”¹¹⁰⁵ Malgrat tot, la desfeta de Solidaritat Catalana i la consolidació de Joventut Republicana perpetuen la inestabilitat política i editorial del republicanisme: des de l'oposició antiregionalista els radicals editen certa premsa igualment volàtil –*La República* (1912-1913), *República* (1913), *Renovación* (1916-1917)– mentre que l'ecosistema informatiu dels nacionalistes s'articula i orbita definitivament a l'entorn del diari *El Ideal*.

En paral·lel, en aquests anys s'albira un primer desvetllament sociocultural, pedagògic i instructiu a Lleida i una primera conscienciació i preservació dels seus actius gràcies, en bona mesura, a l'acció catalitzadora i vehicular del Centre Excursionista (1906) i del Liceu Escolar (1906). Aquestes i d'altres entitats, i les respectives publicacions en cada cas, connecten amb el posterior impuls cultural, associatiu i instructiu desplegat per la Mancomunitat, fet que genera una multitud de revistes exclusivament culturals, artístiques i literàries apartades de tendències ideològiques o polítiques: *Ilerda* (1909), *El Teatre dels Infants* (1912-1913), *Nuevo Tiempo* (1913) o *Revista Musical Lleidatana* (1917-1920). També apareix *Catalunya* (1916, 1920-1923) promoguda per l'Associació Cultural Catalanista de Lleida per bé que esdevé exclusivament cultural només en la

¹¹⁰³ *Hispania*, 06/06/1908, Any I, núm. 1, p. 1.

¹¹⁰⁴ *Lleyda Nova*, 24/10/1908, Any I, núm. 6, p. 2.

¹¹⁰⁵ *Lleyda Nova*, 20/02/1909, Any II, núm. 22, p. 1.

seva primera etapa, atès que en la segona s'adhereix a la Federació Democràtica Nacionalista de Lleida de Francesc Macià i es radicalitza políticament.¹¹⁰⁶

Tanmateix, cal consignar la manca d'estabilitat editorial del *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida* (1908-1936), ateses les tres discontinues etapes que experimenta. Considerant que les alteracions no sempre s'atribueixen a qüestions sociopolítiques, és il·lustratiu i significatiu apuntar que la publicació resta llargament aturada entre el desembre de 1912 i el gener de 1916 degut a la mort de Manuel Gaya i Tomàs, baluard de la cultura lleidatana, fundador del Centre i un dels seus principals actius en tots els camps, també en la redacció. A la represa editorial, el director del butlletí Enric Arderiu confirma als lectors que “El retraç experimentat en la sortida del Butlletí i el fet de no publicar-se durant els anys aludits en el nostre número anterior, han sigut la causa de que no havem pogut dedicar al anyorat amic unes quantes planes de la nostra revista [...]”¹¹⁰⁷

Quant al paral·lel esclat de l'associacionisme agrari, cooperativista, sindicalista i obrer, aquest també és difós per l'acció instructiva de la Mancomunitat, per bé que a Lleida s'assisteix a una primerenca organització agrícola a cavall del XIX i XX amb la Cambra Agrícola (1899), que edita un *Boletín* homònim (1899-1901) –primera publicació lleidatana d'agricultura–, i amb la Sociedad Agrícola-Práctica (1902), que edita *La Provincia agrícola* (1906).¹¹⁰⁸ Igualment, el Cercle Industrial i Mercantil, ocupat en qüestions econòmiques, comercials i industrials amb la indestriable cabuda de la temàtica agrícola i ramadera, publica *El Mercantil de Lérida* (1908-1909). En definitiva, l'embranchida associativa afavoreix la regeneració d'aquestes entitats i una major i més sòlida articulació i diversificació del sector cooperativista-sindicalista, també en relació amb la producció de premsa pròpia. En aquest sentit, no és menor l'edició del *Boletín del Consejo Provincial del Fomento de Lérida* (1914-1928), centrat en disposicions legals i notícies diverses sobre tot allò incumbent a l'agricultura i la ramaderia, i també a consultes, propostes i qüestions derivades de l'efervescència sindicalista i

¹¹⁰⁶ *Catalunya*, 08/07/1920, Any II, núm. 36, pp. 1-4; *Catalunya*, 11/09/1920, Any II, núm. 45, pp. 1-4. Vegeu també: SOL, Romà: *150 años de prensa...*, op. cit., pp. 130-131; BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 180.

¹¹⁰⁷ *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, gener-març de 1916, Any VI, núm. 1., p. 1.

¹¹⁰⁸ Si més no, la promou, en tant que la redacció i administració del butlletí s'ubiquen a la seu de l'entitat. Vegeu: *La Provincia Agrícola*, 15/02/1906, Any I, núm. 3, p. 1. Vegeu també: SOL, Romà, TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 139.

autoorganitzativa.¹¹⁰⁹ Així mateix, la Cambra Agrícola i la Societat Agrícola Pràctica reprenen novament sengles publicacions –igualmente efímeres: *Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Lérida y su Comarca* (1918-1919) i el *Boletín Oficial de la Sociedad Agrícola Práctica de Lérida* (1918)–, mentre que la Federació Agrària i el Sindicat Agrícola-Catòlic, adscrits a l'acció social catòlica local¹¹¹⁰, editen *Lérida Social y Agraria* (1920-1921) i *Lo Rampill* (1920-1936). Quant al sindicalisme obrerista, el Centro Obrero edita la primera publicació local d'aquesta naturalesa: *El Obrero Leridano* (1915-1917).

Així doncs, malgrat la davallada editora en el quinquenni 1911-1915 –amb l'índex més baix fins al moment i el segon més baix del període després dels anys 1926-1930–, la producció rebrolla en la segona meitat de la dècada (vegeu Taula 30). Aquest fet, juntament amb la permanència de títols iniciats en anys precedents, genera una concentració de capçaleres extraordinària que determina, en efecte, una incipient però decidida vertebració i massificació comunicativo-informativa en el marc de la naixent societat de masses lleidatana, la qual només és aturada per l'impacte de la dictadura (vegeu Gràfic 34). Els principals factors que evidencien aquest escenari i que el potencien i l'afavoreixen són la creixent urbanització de la ciutat, d'una banda, palesada en 225 nous edificis entre 1910 i 1920 com ara el Mercat del Pla, el Camp d'Esports o el nou Hospital, d'acord amb Sol i Torres¹¹¹¹, i l'esclat demogràfic advingut durant la dècada, de l'altra.

Aquests fenòmens permeten i acceleren, a més, la transformació i la modernització comercial de la ciutat, tot manifestant-se socioperiòdicament amb un increment de les capçaleres comercials i propagandístiques, i de la premsa corporativa, sectorial i tècnica vinculada a l'impuls socioeconòmic local. D'una banda, s'editen *El Comercio Universal* (1912), *Lérida Anuario* (1916), *Lérida Gràfica* (1917) o *Lérida a la vista* (1918). L'únic establiment comercial que edita una revista pròpia són els magatzems El Carme amb la publicació de la *Revista Rexach* (1920-1922). Quant a la producció professional i especialitzada, aquesta comprèn un marc temporal més ampli atesa la seva activitat també durant la dictadura. Així, per exemple, la Asociación de

¹¹⁰⁹ Vegeu, per exemple: *Boletín del Consejo Provincial del Fomento de Lérida*, 31/01/1916, Any III, núm. 25, pp. 1-4; *Boletín del Consejo Provincial del Fomento de Lérida*, 31/01/1917, Any IV, núm. 37, pp. 1-4.

¹¹¹⁰ SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., pp. 139-140.

¹¹¹¹ *Ibidem*, pp. 143, 148-151.

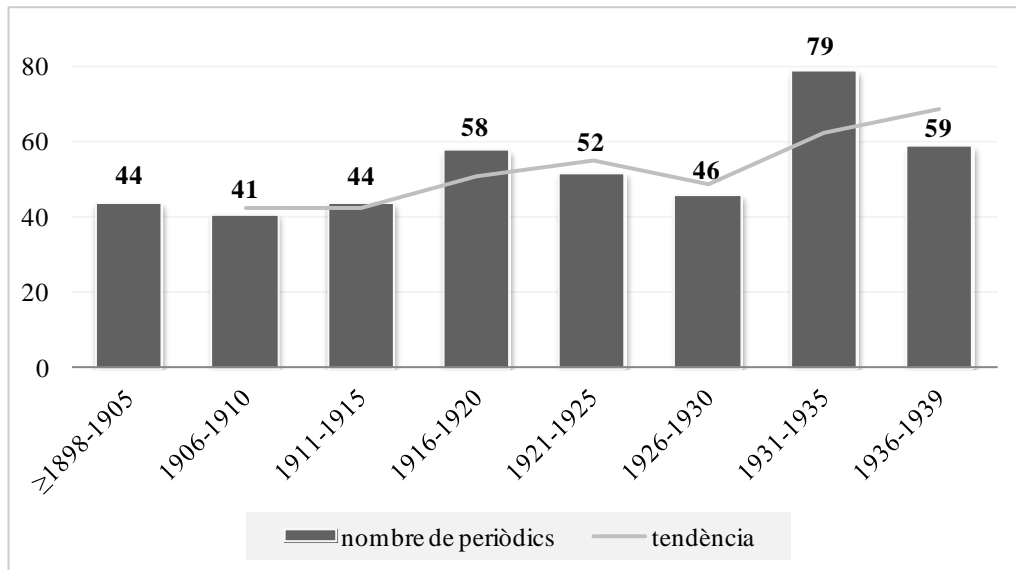
Dependientes de Comercio de Lérida publica *El Defensor* (1911-1912), la qual probablement és reemplaçada pel *Butlletí del Centre de Dependents del Comerç i de la Indústria* (1912), d'acord amb Torrent i Tasis.¹¹¹² Aquesta entitat publica una dècada després *Tasca* (1922-1923), revista que connecta les reivindicacions sociolaborals “[...] de tots els dependents de les terres lleidatanes”¹¹¹³ amb la seva instrucció cultural, literària i tècnica. Altrament, el Col·legi de Veterinaris edita *Lérida Pecuaria* (1914-1915), substituïda pel *Boletín Oficial* de l'entitat (1917-1924), mentre que les classes sanitàries lleidatanes impulsen *Vida Sanitaria* (1923) i *Revista Sanitària* (1924-1926).

També es produeix un rebrot editorial de la producció catòlica tant heterònoma com institucional als anys quinze, tot beneficiant-se de l'esclat associacionista i cultural a l'entorn del moviment pietós. De fet, quatre entitats religioses editen sengles capçaleres entre 1917 i 1918, la més longeva de les quals és *Esperanza* (1917-1936) del Seminari Ilerdenc. Així mateix, apareixen *Nuestra Hojita* (1918-1919) –butlletí de la Catedral de Sant Pere–, *Charitas* (1918-1919) –*Órgano oficial del Centro Ilerdense de la Unión Apostólica*– i *Educación* (1918-1932) –de les Associacions Marianes de Normalistes–. No obstant això, el principal emblema de la renovació educativa i de la laïcització pedagògica és el Liceu Escolar¹¹¹⁴ a redós del desvetllament educatiu universal i laic desvinculat de l'Església i del catolicisme, el butlletí del qual és un dels més longeus del període. En aquesta línia instructiva l'Institut General i Tècnic de Lleida publica el seu *Boletín* (1920-1924) i l'Agrupació Normalista Ilerda edita *Nova Lleida* (1919) i *Ilerda* (1930-1933) sota els principis del laïcisme, la coeducació i la cooperació estudiantil. La Federació de Mestres Nacionals de Catalunya edita el seu *Boletín* (1922-1926), l'Acadèmia Martínez –antiga Acadèmia de Comerç– promou *Cultura* (1927), adreçada als estudis de primera i segona ensenyança de comerç i magisteri, i els alumnes de segona ensenyança editen *Cultura* (1930) preocupada pel binomi joventut-formació i pel renaixement cultural estudiantil de la ciutat en uns anys de clara efervescència i conscienciació social.

¹¹¹² TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa...*, op. cit., p. 457.

¹¹¹³ *Tasca*, abril de 1922, Any I, núm. 1, p. 1.

¹¹¹⁴ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 195.

Gràfic 34. Continuïtat de la premsa al Segrià. Elaboració pròpia.

Contràriament, es palesa la clara restricció editorial de la premsa política i ideològica de partit al llarg dels anys vint, degut al context dictatorial. En efecte, *El Correo de Lérida* acaba el 1922, mentre que *El Ideal* i *El Pallaresa* són damnificats pel Cop d'Estat de 1923. Tanmateix, el volum de capçaleres no és inferior en cap cas als índexs anteriors a 1915 (vegeu Gràfic 34), gràcies a la solidesa empresarial de gran part dels títols editats a inicis de segle i encara vigents. Obviant la referida segona època de *Catalunya*, les úniques revistes lleidatanes polítiques o plenament polititzades són *La Tradición Leridana* (tradicionalista, 1917-1919), el *Boletín del Círculo Republicano* (radical, 1919), *Lucha Social* (anarcosindicalista, 1919-1922), *La Bandera Roja* (socialista, 1919), *Regeneración* (anarco-comunista, 1921), *L'Illergeta* (regionalista, 1923) i *Patria* (d'*Unión Patriótica*, 1924-1925). El particular ressorgiment de la premsa política s'inicia en l'impàs entre la dimissió de Primo de Rivera el gener de 1930 i les eleccions municipals de l'abril de 1931 i es consolida plenament al llarg de la dècada.

No obstant això, el context dictatorial no impedeix la consolidació de la cultura de masses a Lleida i, en el seu marc, de la premsa de masses com a eina informativa i generadora d'opinió pública. El creixent i diversificat associacionisme –recreatiu, cultural, instructiu, religiós, sindical, professional, etc.– entorn de la configuració d'una consciència sociocívica permet i potencia l'aprofitament material i col·lectiu de les nombroses manifestacions de modernitat que s'esdevenen als anys vint. Aquest fet pal·lia l'afectació traumàtica de la dictadura en el camp editorial lleidatà i en el conjunt del seu ecosistema comunicatiu, atesa la bona salut de les produccions socioculturals,

comercials, professionals i també catòliques i religioses (vegeu Gràfic 32), malgrat ser la dècada amb el volum més baix de matricules de premsa del període (vegeu Taula 30). L'eixamplament i la consolidació del teixit professional i corporatiu lleidatà en aquests anys, d'abast accentuadament provincial, és responsabilitza parcialment de l'edició de mitjans escrits promoguts per entitats com la Cambra de Comerç i Indústria, la Cambra de la Propietat Urbana, l'Associació de Secretaris d'Ajuntament o l'Institut Provincial d'Higiene.

En definitiva, la transformació cultural i la modernització social es palesen irrefutablement en la consegüent massificació sociocultural –culminada definitivament als anys trenta– estructurada en termes moderns a l'entorn de fenòmens com la premsa, els esports, la renovació cultural, la inquietud instructivo-pedagògica i la plena catalanització de la quotidianitat, d'acord amb Barrull, Jarne, Mir, Sol i Torres.¹¹¹⁵ En efecte, aquests elements determinen i vertebreren la naixent societat de masses lleidatana i, en el seu marc, l'ecosistema comunicatiu de masses. En l'àmbit cívicocial són indicatives les exposicions agrícoles celebrades a Lleida el 1928 i el 1930, paradigma de l'efervescència i la vitalitat social palpables i traduïdes en el camp editorial, adscrites a “[...] la transcendència que suposa per a la nostra economia el ben enfocar [sic] la producció agrícola que és la clau de la riquesa lleidatana.”¹¹¹⁶ Així doncs, quant al primer certamen en resulta l'edició del *Diario de la Exposición* (1928) a tall de memòria informativa dels actes de cada jornada, mentre que el segon esdeveniment, si bé no genera una revista autònoma i genuïna, és àmpliament seguit per *Vida Lleidatana* (1926-1931), amb un suplement en forma de *Diari de l'Exposició Agrícola de Lleida*.

Precisament *Vida Lleidatana* esdevé un dels elements periodístics més distingits de la producció cultural-literària-artística local, conjuminant instrucció lingüístico-cultural i catalanitat, per bé que cal destacar-ne la igualment catalanista *Lleida* (1921, 1925-1930), la literària, esportiva i humorística *Iris* (1922), la catòlica *Cultura y Acción* (1926-1930), òrgan de l'Associació d'Exalumnes Maristes, i les esportives *Lleida Deportiva* (1923) i *Aire* (1929-1930). Aquestes dues darreres, si bé comprenen una existència molt efímera i poc incident en el conjunt del panorama cívicocultural i editorial, resulten les primeres expressions periodístiques locals exclusivament

¹¹¹⁵ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 162; SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps...*, op. cit., p. 302.

¹¹¹⁶ *Diari de l'Exposició Agrícola de Lleida. Suplement de "Vida Lleidatana"*, 06/11/1930, núm. 1, p. 1.

dedicades a la informació esportiva, fet que denota la consolidació de l'esport de masses a la ciutat i la seva traducció com a empresa heterònoma en el sí de l'ecosistema comunicativo-informatiu. Quant a *Iris*, també malgrat la seva brevetat editorial, esdevé juntament amb *Lleida* la primera revista cultivadora de l'art i les lletres en termes moderns que conjumina cultura, esports i humor amb un estil de redacció delicat i curós, tot i els “[...] mil obstáculos que hemos tenido que vencer para poderte ofrecer lector amable, esta humilde publicación.”¹¹¹⁷ Tal vegada la publicació té alguna relació amb la precedent *Arco Iris* (1921), atesa la semblança del títol i les dificultats de publicació que se li intueixen¹¹¹⁸, fet que concordaria amb els *mil obstáculos* patits i vençuts.

Finalment, en relació amb *Lleida* i *Vida Lleidatana*, coetànies durant uns anys, ambdues tenen en comú una clara i desacomplexada catalanitat. D'altra banda, es diferencien en tant que la primera experimenta una progressiva politització d'ençà 1928, mentre que la segona es manté preeminentment cultural. L'estreta relació de *Lleida* amb Joventut Republicana –si bé no n'arriba a ser òrgan–, n'és la principal explicació, atès que s'immergeix en la seva òrbita abandonant la qüestió literària i cultural i esdevé *Setmanari polític defensor del front únic d'esquerres*.¹¹¹⁹ Les constants “mutilacions i afegits” que al·lega i atribueix a la censura governativa dictatorial propicien el seu comiat el juny de 1930, en el qual el seu director Humbert Torres –exalcalde de la ciutat i futur diputat de l'ERC– denuncia que

“[...] No es pot pensar en públic, ni amb tota la prudència imaginable. Hi ha, constantment, implacablement, una barrera, per ara insuperable, que s'interposa entre nosaltres i els nostres amics lectors. [...] la nostra condició d'homes lliures sent vexada la seva dignitat, i ans que avenir-se a la sistemàtica mutilació del propi pensament, prefereix silenciar-lo.”¹¹²⁰

En efecte, la repressió de la dictadura assumeix un major grau de radicalitat en la seva darrera etapa davant el creixent anhel democràtic d'aspiració republicana. En aquest context s'estrena l'obrerista i esquerrana *L'Espurna* que pretén representar la massa republicana, treballadora, liberal i laica de Lleida, i defensar el ple reconeixement de la

¹¹¹⁷ *Iris*, 09/06/1922, Any I, núm. 1, p. 3.

¹¹¹⁸ SOL, Romà: *150 años de prensa...*, op. cit., p. 30.

¹¹¹⁹ *Lleida*, 01/03/1930, Any VII, núm. 113, p. 1; Vegeu també: BORRELL, Josep: “La construcció...”, a *URC...*, op. cit., pp. 41-47; CAMPS, Josep: “*Lleida* (1921-1930)...”, a *URC...*, op. cit., pp. 49-50.

¹¹²⁰ *Lleida*, 28/06/1930, Any VII, núm. 130, p. 1.

nacionalitat catalana en el sí d'una pròxima República Federal Espanyola.¹¹²¹ En certa manera es defineix hereva i digna successora de *Lleida* tot accentuant-ne i potenciant-ne la radicalització política. De fet, ambdues capçaleres comparteixen algunes de les plomes d'intel·lectuals i activistes sociopolítics i culturals més rellevants de la Lleida dels anys vint i trenta, com els germans Xuriguera, els germans Godàs, Víctor Colomer o Josep Teixidó. Precisament Enric Godàs, històric militant del republicanisme nacionalista i president de Joventut Esquerrana –entitat que edita *L'Espurna*–, escriu *A rel del comiat de «Lleida»* lamentant la desaparició de la revista. En apel·lació directa a les dretes monàrquiques i conservadores i a la censura dictatorial, afirma que

“[...] si no surt “Lleida”, surt una altra publicació molt semblant, i per tal que l'alegria els sigui transformada més ràpidament en mal de ventrell [*sic*], volem anunciar-los que com no han agrait gaire als dirigents de la revista “Lleida” l'oblit en que els tenien, nosaltres procurarem estar més en contacte amb totes les seves opinions.”¹¹²²

En definitiva, l'obertura i la massificació democràtica, política i ideològica que acompanya l'ansia social de fer política ciutadana, una qüestió reprimida i clandestina durant els anys precedents, incentiva novament la proliferació de premsa al Segrià i a Lleida. Aquest nou escenari permet la producció principal de periòdics polítics, sindicals i associativo-culturals atenent, d'acord amb Barrull, Jarne i Mir¹¹²³, al sorgiment d'una vida cultural lleidatana completament conscient –i conscienciada–, participativa i mobilitzada en termes moderns. No obstant això, determina també i sobretot una irrefrenable polarització sociopolítica antagònica tant subordinada com alimentadora de la *vella* dicotomia dreta-esquerra, aleshores rebatejada en termes de monarquia o república. Aquesta, a més, segueix engreixant-se i definint-se al llarg de la dècada fins a assolir la seva màxima expressió a l'esclat de la Guerra Civil amb el binomi democràcia-feixisme –tan lèxicament ambigu com ideològicament lúcid–.

La matricula de títols en el quinquenni 1931-1935 és superior al doble de la produïda els cinc anys anteriors (vegeu Taula 30). El sector lleidatà, i per extensió i assimilació el comarcal, assoleix el seu màxim històric quant a proliferació productiva durant la Segona República –de fet, el 67,12% dels periòdics debuten el 1931–, tot superant en molt la intensificació esdevinguda els anys de la Mancomunitat. Quant a la consideració del volum total de la premsa en edició, aquest referma indiscutiblement i absoluta la

¹¹²¹ *L'Espurna, Per que surt «l'Espurna»*, s/d, s/n, pp. 1-2; *L'Espurna*, 24/07/1930, Any I, núm. 1, pp. 1-2.

¹¹²² *L'Espurna*, 24/07/1930, Any I, núm. 1, p. 3.

¹¹²³ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 199.

premissa anterior, atès els 79 periòdics i revistes en publicació al Segrià en els anys consignats (vegeu Gràfic 34), dels quals *només* el 32,88% provenen d'èpoques precedents. Així doncs, la massificació del sector periodístic i de la premsa en concret esdevé un fet, tot consolidant el mitjà escrit com l'eina principal de la societat de masses lleidatana. El *boom* del republicanisme, el fervor democràtic i les il·lusions polítiques, socials i culturals que envolten el clima al país són la constant que marca també l'augment de premsa diària en aquesta dècada a la capital del Segrià¹¹²⁴: des del catòlic *El Caliu* (1931) fins al portaveu de l'ERC *La Jornada* (1930-1935), passant pels revolucionaris de *Lucha Social* (1934-1936) o pels tradicionalistes d'*El Correo* (1931-1936).

Aquest darrer diari, que estableix un contínuum editorial i ideològic amb els periòdics lleidatans de tradició carlista *El Correo de Lérida* i *El Correo Leridano*, apareix per substituir la baixa de l'històric catòlico-integrista *El Diario de Lérida*, acomiadat de la palestra periodística el juny de 1931 després de 46 anys d'edició i 14.945 exemplars publicats. La seva decisió es fonamenta en que

“[...] Sectores respetables de la opinión pública de Lérida han manifestado con insistencia su parecer de que nuestro periódico distaba bastante de hallarse a la altura de la época, y de que se imponía, o una transformación noble del mismo o su sustitución por otro, [...] e hicimos la promesa de retirarnos en el momento en que un sector o grupo de derecha se determinara a publicar un nuevo periódico en sustitución del nuestro. Y puesto que un nuevo periódico titulado “El Correo” saldrá a la luz, cumplimos lo prometido.”¹¹²⁵

Així mateix, *El Correo* adopta “[...] la sacra trilogía Dios, Patria y Rey [...] percatados de la gravedad del momento [...]”¹¹²⁶, en referència al nou context republicà que amenaça l'*status quo* de la Religió i l'Església. En aquest sentit, defensa i abandera els valors tradicionals, morals i socials del catolicisme al qual pretén representar i unir sota el seu aixopluc. Amb tot, l'únic diari cèlebre lleidatà dels apareguts a les darreries del XIX que es manté en edició al proclamar-se la Segona República és *El País*, de tradició liberal i paradigma del necessari oportunisme empresarial per sobreviure en el sí del marc turbulent i inestable del context sociopolític espanyol en trànsit de la dictadura a la República. Un clar exemple, en efecte, de la prevalença de l'heteronomia periodística, del negoci i de l'empresa, i la seva rendibilitat socioeconòmica en tant que mitjà de

¹¹²⁴ ROYO, Albert: “La premsa a la demarcació...”, a *Comunicació...*, op. cit., p. 521.

¹¹²⁵ *El Diario de Lérida*, 14/06/1931, Any XLVI, núm. 14.945, p. 1.

¹¹²⁶ *El Correo*, 17/06/1931, Any I, núm. 1, p. 1.

masses, per sobre de la integritat i la defensa d'uns determinats ideals polítics i morals fàcilment bescanviables a conveniència.

Així doncs, davant la dimissió de Primo de Rivera *El País* es defineix “[...] como liberales y como monárquicos, sentimientos básicos y cada vez más arraigados de nuestra ideología política [...]” i quant al canvi de règim assegura que “No hemos sentido nunca impaciencias, porque no abrigamos otra ambición que la del bien de la patria [...].”¹¹²⁷ Altrament, tot i aduir la seva condició d'*independent* per no posicionar-se políticament en els comicis de l'abril de 1931, els dies 14 i 15 del mateix publica dos suplementes¹¹²⁸ informant del clima flairat arreu de l'Estat i des de les institucions de Govern en pro de la proclamació republicana, la qual celebra efusivament tot detallant la fugida d'Alfons XIII. D'aleshores ençà el republicanisme, l'esquerranisme i el catalanisme del diari afloren i es consoliden vertiginosament, declarant-se simpatitzant i ferm defensor de l'ERC i apostant insòlitàment pel bilingüisme amb la introducció del català com a llengua de redacció, la qual esdevé exclusiva a partir de 1933.¹¹²⁹

De fet, l'històric portaveu republicà silencià per la dictadura, *El Ideal*, no reapareix fins el 1936, si bé des de 1931 l'ERC compta amb *La Jornada* com a portaveu oficial, el qual originalment recull en certa manera i també l'essència i el fruit de la politització final de *Lleida*. La reparició d'*El Ideal*, completament catalanitzat esdevenint *L'Ideal*, representa “[...] una mena d'homenatge als pioners del catalanisme i del republicanisme lleidatà, com un retorn a l'antic, com un refermament del sentit tradicional de puresa i rectitud de la política de *Joventut Republicana* [...].”¹¹³⁰

Altrament, l'adveniment republicà també proveeix d'una satel·lització de produccions i revistes d'altres freqüències editorials vinculades a les diverses forces polítiques locals: *Terra Ferma* (tradicionalista, 1932-1936), *Occident* (republicà, 1931-1932) *Avant* (comunista, 1932), *Evolución* (socialista, 1932) o *La Veu del Segre* (regionalista, 1933-1934), entre d'altres. Tanmateix, però, la polarització social i política d'aquests anys no ateny únicament la premsa de partit, sinó el conjunt de la producció periodística i editorial, atès que afecta i implica tots els agents i àmbits ciutadans. D'acord amb

¹¹²⁷ Ambdues cites a: *El País*, 30/01/1930, Any LI, núm. 14.642, p. 1.

¹¹²⁸ *Suplemento extraordinario al número 14.996 de EL PAÍS*, 14/04/1931; *Suplemento extraordinario al número 14.997 de EL PAÍS*, 15/04/1931.

¹¹²⁹ Vegeu, per exemple: *El País*, 18/11/1933, Any LIV, núm. 15.886, pp. 1-4.

¹¹³⁰ *L'Ideal*, 07/01/1936, any I, segona època, núm. 1, p. 1.

Barrull, Jarne i Mir, es produeix “[...] un desplaçament dels elements culturals més actius i creatius cap a l’esquerra política, en gran part sota la influència del Bloc Obrer i Camperol, com a mínim fins als Fets d’Octubre de 1934 [...].”¹¹³¹ Aquest fet genera la proliferació d’un sindicalisme tant ideològic com professional que anhela la renovació pedagògica, una de les qüestions més sensiblement candents en aquests anys i que ha de fructificar plenament amb l’impuls de la laïcització de l’ensenyament, de la societat i de l’Estat. En aquesta tessitura apareixen diverses publicacions promogudes i editades per entitats de professionals de l’ensenyament i d’estudiants com ara *Escola* (1932) del Grup Lliure de Col·laboració Batec, *El Magisteri Lleidatà* (1887-1936, en tres èpoques) de l’Associació de Mestres de la Província, *Escola...* (1935-1936) portaveu dels treballadors de l’ensenyança o *Institut* (1934-1936) dels estudiants de batxillerat de Lleida.

Aquest context es radicalitza definitivament amb l’esclat revolucionari de l’estiu de 1936 i la producció de dues revistes de la Federació Espanyola de Treballadors de l’Ensenyança, hegemònica a la ciutat i vinculada al PSUC: *FETE* (1936-1937) i *Butlletí Estudiantil* (1936-1937), òrgan de la seva secció estudiantil. Si bé la revolució anorrea d’immediat les expressions dretanes i antirepublicanes d’índole diversa –i, per suposat, la seva premsa–, els anys anteriors també proliferen publicacions que defensen i promouen una educació de caràcter conservador i catòlic: *Juventus* (1932-1933) de l’Associació d’Estudiants Catòlics, *Veritas* (1935-1936) de l’Agrupació Estudiantil Tradicionalista, *Activitats* (1935-1936) de la Unió Diocesana de Joves Cristians o *Orientación Femenina* (1932-1935) de la Federació de Joventuts Catòliques de Lleida i Acció Catòlica de la Dona en substitució d’*Educación* (1917-1932).¹¹³² El rellevament editorial es deu en aquest cas a la pretensió i la missió expansionista de les Joventuts Catòliques sobresortint de l’àmbit pedagògic i juvenívol, fet que reclama d’un nou mitjà periodístic per tal d’accedir a una major audiència i per tant diversificar-ne el contingut no tractant només o principalment d’educació. Igualment és necessari per vertebrar eficaçment i eficient un moviment femení catòlic i social a redós de la “[...] llama

¹¹³¹ BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida...*, op. cit., p. 199.

¹¹³² En efecte, el primer número d’*Orientación Femenina* indica que les Associacions Marianes han introduït la joventut escolar femenina “[...] en el palenque de la premsa por medio de la Revista EDUCACIÓN, órgano de estas asociaciones, que lo han venido publicando hasta el presente.” Vegeu: *Orientación Femenina*, març de 1932, núm. 1, p. 1.

fulgurante que encienda los corazones femeniles y les haga vibrar al unísono en torno de Jesucristo [...].”¹¹³³

Amb tot, es palesa clarament l'extrema ideologització excloent i configuradora de dos bàndols més o menys definits i antagònics, la qual no s'ajusta únicament a l'àmbit polític partidista o institucional sinó que engloba tots els aspectes de la vida quotidiana. Aquest fenomen, que intensifica la conscienciació sociocultural i crítica de la ciutadania, accentua també la multiplicació de sindicacions professionals, tècniques i sectorials i l'edició dels corresponents òrgans d'expressió: *Unión Bancaria* (1931), *Banca* (1932) i *Esforç* (1935) –dels professionals del sector bancari i borsari–, *Via Libre* (1932) i *Frente Norte* (1934) –dels ferroviaris–, *Orientació* (1933) –del sector hostaler–, *El Secretariat Lleidatà* (1932) –dels funcionaris de l'administració local– o *El Flequer Lleidatà* (1931-1936) –dels pastissers–. Així doncs, els ritmes i els volums de la premsa periòdica són paral·lels a la inestimable densitat econòmica i demogràfica de la capital del Segrià, com també al definitiu desenvolupament de la moderna cultura de masses –espectacles moderns, esports, cinema, centres d'esbarjo– i a la seva integració en àmbits socials superiors.¹¹³⁴

En efecte, a més de l'arrelada activitat del Liceu Escolar i del Centre Excursionista des d'inicis de segle, i la vigència sengles publicacions, cal destacar el desvetllament del moviment sardanístic lleidatà que des de 1922 compta amb el Foment de la Sardana i el seu portaveu *Sardanística* (1932).¹¹³⁵ La bona salut d'aquesta moderna activitat, a cavall entre expressió de sociabilitat i espectacle de masses, es referma amb la constitució del Centre Sardanístic Lleidatà (1934)¹¹³⁶ –el qual sembla respondre a una escissió en el sí del Foment de la Sardana¹¹³⁷– i la revista homònima que edita, no sense variacions estructurals i formals, fins el 1938. Altres expressions de la moderna cultura de masses que produeixen capçaleres pròpies són el cant coral a través de l'Orfeó Lleidatà i l'edició de *Nostre Cant* (1933-1935), la ràdio en procés de consolidació com a mitjà de masses i la publicació de l'emissora local *Ràdio Lleida* (1935-1936) i nous títols esportius com *Soroll* (1934-1936), *Sport* (1935) o *Agrupació Ciclista Lleidatana* (1936).

¹¹³³ *Orientación Femenina*, març de 1932, Any I, núm. 1, p. 1.

¹¹³⁴ ROYO, Albert: “La premsa a la demarcació de Lleida...”, a *Comunicació...*, op. cit., pp. 114-115; ROYO, Albert: “La premsa en la relació...”, a *Recursos i territori...*, op. cit., pp. 522-523.

¹¹³⁵ *Sardanística*, setembre de 1932, Any I, núm. 1, p. 1.

¹¹³⁶ *Centre Sardanístic Lleidatà*, abril de 1934, s/a, s/n, p. 3.

¹¹³⁷ *Sardanística*, juny de 1932, Any III, núm. 22, pp. 1-2.

Així mateix, *Guia d'Espectacles* (1933) i *Cartellera d'Espectacles* (1936-1937) són dues revistes de promoció i expansió de l'espectacularització i la massificació de l'oferta sociocultural lleidatana abraçant des del teatre fins a la música i la dansa, els esports, les exposicions artístiques o el cinema. Certament, les distintes manifestacions de la cultura de masses accedeixen fins i tot als quarters militars amb *Hogar del Soldado* (1933), la primera capçalera de caràcter heterònom, informatiu i lúdic adreçada al consum del sector castrense. El seu títol, però, no és atzarós atesa la naturalesa d'aquest espai –a Lleida creat el 1932–, constituït als aquarteraments militars per oferir al soldat moments de descans i diversió.¹¹³⁸ Les produccions de naturalesa militar i bèl·lica no proliferen fins l'esclat de la Guerra Civil.

Malgrat la davallada editorial del període 1936-1939, el nombre d'altres produïdes s'anivella al dels anys quinze –32 en el primer període per 34 en el segon– (vegeu Taula 30) talment com succeeix amb el volum de periòdics en edició –59 en el primer quinquenni per 58 en el segon– (vegeu Gràfic 34). Quant a la funcionalitat i la naturalesa d'aquests títols, cal remarcar que només 4 dels 32 apareguts d'ençà 1936 no comprenen una vocació bèl·lica i, en canvi, són comunament efímeres atès que desapareixen abans o a causa de l'alçament militar: *Coleccionismo* (de gener a juliol), *El Caçador Lleidatà* (d'abril a juny), *Orientacions* (de gener a juliol) i *Unió Agrària* (un únic número el mes juny).¹¹³⁹ Per tant, els altres 28 periòdics debutants responen, d'una banda, a edicions de partits o d'entitats polítiques o polititzades radicalment inclinades vers la guerra, la revolució i l'antifeixisme i sovint orientades als postulats comunistes i socialistes predominants sobretot els primers mesos de conflicte: *Combat* (1936-1937), *UHP* (1936-1938) o *Butlletí de la Unió d'Empleats de la UGT* (1937-1938). Altrament, prolifera enormement la premsa militar editada amb la intenció d'establir comunicació entre el front i la rereguarda i d'instruir estratègicament i moral tant la milícia com el conjunt de la ciutadania: *Alas Rojas* (1936-1937), *Adelante* (1937) o *Vencer* (1937).

Igualment, adduint el considerable volum de les produccions vigents, cal consignar els 25 periòdics que s'inicien amb anterioritat a 1936 i que continuen en edició més o menys limitadament durant el període, si bé la immensitat dels quals no superen l'alçament del juliol. Ens referim principalment a premsa política d'orientació dretana,

¹¹³⁸ *Hogar del Soldado*, 27/04/1933, Any I, núm. 3, pp. 1-24.

¹¹³⁹ No es contemplan segones o terceres èpoques iniciades en aquest any de publicacions ja estrenades, com ara *L'Ideal* o el *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*.

monàrquica i catòlica, el màxim exponent de la qual és *El Correo*, editat fins el Cop d'Estat, d'acord amb Sagués.¹¹⁴⁰ Efectivament, doncs, la premsa lleidatana d'aquesta darrera etapa se circumscriu tàcitament a la naturalesa político-bèl·lica-militar de periodicitat diària en la seva pràctica totalitat, degut a l'excepcional i sovint prudentment autoimposat *curt-terminisme* informativo-editorial i a les necessitats i dificultats despreses.

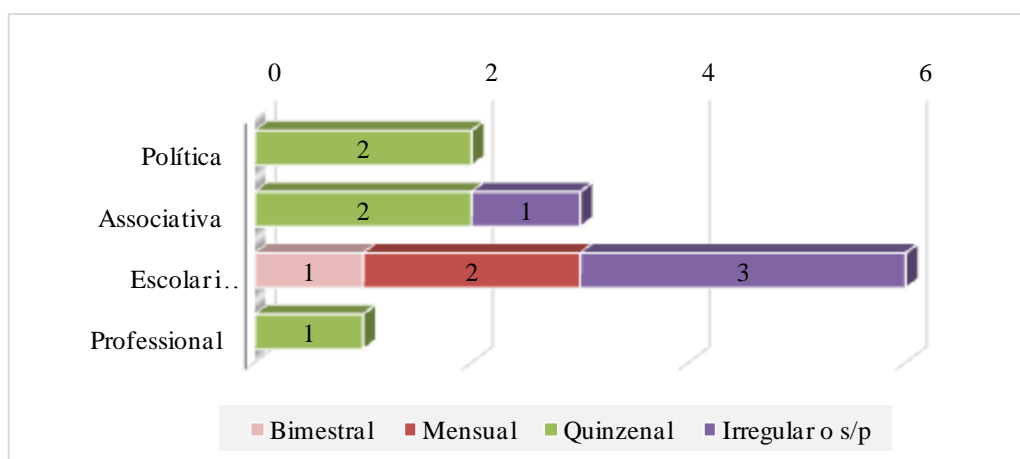
En aquest sentit, la darrera publicació republicana lleidatana és *Nueva Era* (1938), revista de la 153a Brigada Mixta apareguda pocs dies abans de l'ocupació franquista de la ciutat. Aquest tràgic i irreparable succés –no només quant als fonaments constituïts de l'ecosistema comunicatiu de masses i del sector periodístic– determina també l'aparició d'una primerenca producció franquista per evidenciar i instrumentalitzar el trencament sistèmicocultural de principis i valors democràtics i republicans i la imposició dels constitutius del nou Estat franquista. Així doncs, prèvia conclusió de la guerra a Lleida s'editen *Ruta* (1938) –òrgan de Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista (FET-JONS)–, *Hoja Informativa Militar* (1938) –del 5º Cuerpo del Ejército de Aragón–, *Boletín Sindical CNS* (1938-1946) –de la Central Nacional-Sindicalista franquista– i *La Mañana* (1938-actualitat) –òrgan de FET-JONS–.

Quant a l'anàlisi de les categories i les periodicitats segrianenques, talment cal abstraure i diferenciar Lleida del conjunt de la comarca atesa l'autenticació de dos escenaris i de dues dinàmiques enterament oposats. D'una banda, les produccions d'Almacelles, Almenar i Maials comprenen duplicitat de tipologies periodístiques en les quals hi predomina la naturalesa associativa (vegeu Gràfic 35). En efecte, tant *Lo Pensament del Segrià* com *La Clamor* són títols polítics i associatius, mentre que *El Propulsor Mayalense* resulta associatiu i professional, atesa la pertinença al Sindicat Agrícola i el seu contingut tant cooperatiu-instructiu com tècnic i especialitzat. D'altra banda, les altres 6 produccions –*Latidos Escolares*, *Veu Infantil*, *Corbins*, *Pàgines Viscudes*, *L'afany* i *Colección Escolar de Libros Vividos*– resulten clarament i unívoca revistes escolars.

Cal distingir novament, doncs, la notable rellevància i influència de l'associacionisme sociopolític i cultural, gestat i creixent al llarg del període també fora de Lleida, en la

¹¹⁴⁰ SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra...*, op. cit., p. 474.

conscienciació i l'organització ciutadana i, consegüentment, en la seva expressió pública i escrita aprofitant l'impuls editorial generalitzat. Aquest escenari valida també el predomini de la periodicitat quinzenal –*Lo Pensament* i *La Clamor*–, tot il·lustrant-ne la seva adequació en viles petites amb poca densitat demogràfica i nul·la tradició periodística i lectora, però amb una societat incipientment inquieta i mobilitzada. Altrament, el butlletí maialenc comprèn una freqüència irregular, degut possiblement a les dificultats socioeconòmiques afrontades i travessades pel Sindicat. Es desconeix la periodicitat de la revista d'Alguaire, mentre que *Veu Infantil* i la producció escolar d'Almacelles responen a edicions irregulars. Les dues mensuals són *Corbins* i *Colección Escolar de Libros Vividos*, mentre que *L'afany* de Puigverd és bimestral.

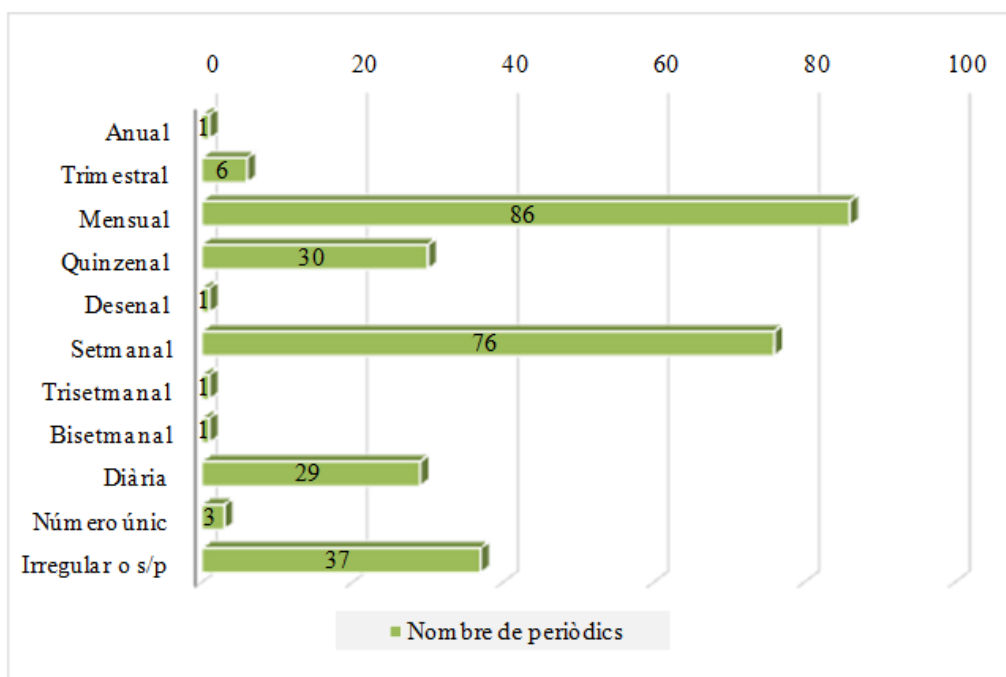
Gràfic 35. Categories i periodicitats de la premsa del Segrià (excepte Lleida). Elaboració pròpia.

Quant al particular marc constituït per la ciutat de Lleida, cal constatar la proliferació de capçaleres en les 14 categories de premsa definides en el present estudi, la multiplicitat de naturaleses periodístiques i el canvi en la periodicitat d'un nombre considerable de capçaleres. Aquest fet, sumat a la desmesurada densitat editorial i a l'ampli ventall de freqüències editorials conferides, ha comportat el tractament separat i individualitzat de les tipologies periodístiques i de les periodicitats per tal d'afavorir-ne la claredat analítica i expositiva, a diferència del patró aplicat en la resta de comarques.

En relació amb els models de periodicitat de la premsa lleidatana, s'evidencia el predomini incontestable dels mensuals, amb 86 capçaleres –el 34,40%–, seguit dels setmanaris, amb 76 títols –el 30,40%– (vegeu Gràfic 36.1). Cal recordar, tanmateix, que els periòdics bé poden comprendre una freqüència d'edició única i permanent al llarg de la seva trajectòria –els diaris rarament canvien de periodicitat–, o bé poden experimentar modificacions que n'alterin la periodicitat. El predomini de les

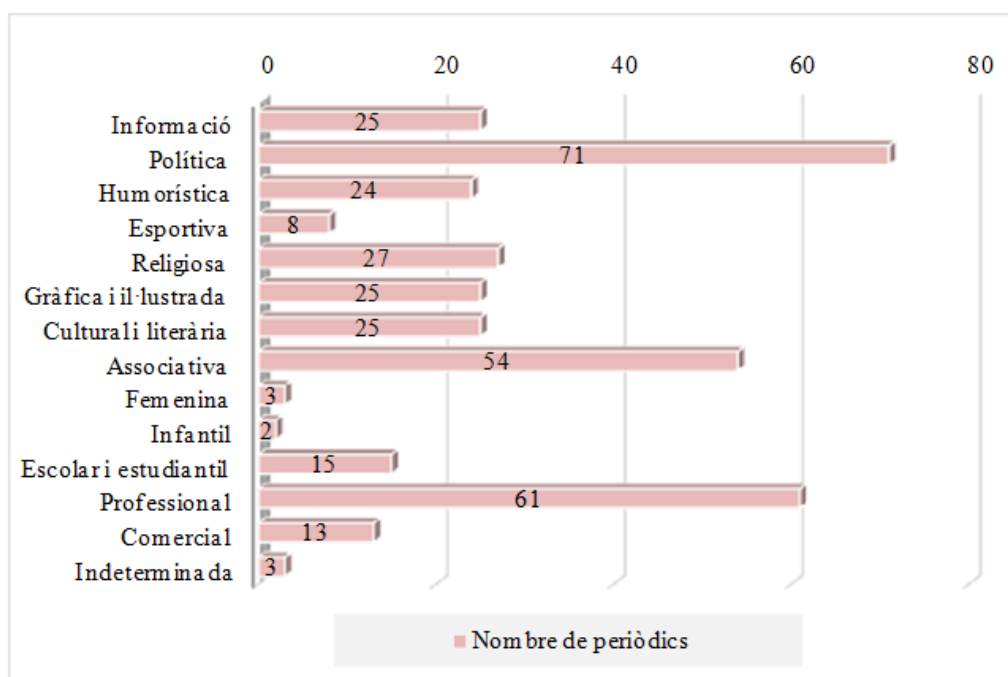
publicacions mensuals es vincula nítidament a les corporacions i societats professionals, a les associacions culturals, lúdiques i sindicals, i a les congregacions i institucions religioses. Quant a la premsa setmanal, aquesta comprèn una major extensió i diversificació tipològica atesa l'edició de títols polítics, humorístics, esportius o culturals, per exemple.

Així mateix, cal consignar l'exclusivitat provincial de Lleida quant a l'edició de premsa diària, fet esdevingut igualment per motius relacionats amb la seva condició de capital provincial: seu de partits, sindicats, associacions d'índole diversa, com també d'empreses periodístiques d'informació general vinculades o no a forces polítiques. No obstant això, els principals editors de premsa diària són les estructures relacionades amb qüestions o preocupacions de caire social, polític o ideològic proliferades decisivament als anys de la Segona República, tot generant-ne l'única dinàmica d'intensificació productiva mantinguda fins i tot durant la Guerra Civil. De fet, l'esclat i l'evolució del conflicte incentiven la plena confluència, imbricació i mútua instrumentalització de la trilogia formada per l'edició de diaris, l'auge de la premsa política –marcadament bèl·lica i generalment efímera–, i la determinant intensificació de premsa il·lustrada i gràfica, en tant que eina propagandística, moralitzadora i combativa al servei de l'excepcionalitat de la guerra. A més, l'anòmala singularitat d'aquests anys propicia un volum notable de títols de periodicitat irregular o directament indeterminada.

Gràfic 36.1. Periodicitats de la premsa de Lleida. Elaboració pròpia.

Quant a la categorització de la premsa lleidatana, es palesa la meridiana hegemonia de la premsa política, amb 71 títols –el 28,40%–, seguida de la professional, amb 61 –el 24,40%–, i l’associativa, amb 54 –el 21,60%– (vegeu Gràfic 36.2). Aquest fet, a més de concordar amb el context editorial general de la comarca endegat precisament per la influència i la rellevància socioperiodística de Lleida, sintonitza inequívocament amb els fenòmens i factors inicialment consignats referents a la capacitat socioeconòmica, demogràfica, cultural i política de la ciutat, així com a l’incomparable volum de recursos què disposa. En efecte, el superlatiu volum productiu d’aquestes tres categories denota i exemplifica el potent teixit cívicosocial existent i en continu creixement al llarg del període.

Gràfic 36.2. Categories de la premsa de Lleida. Elaboració pròpia.

En aquest sentit, cal remarcar la proliferació de capçaleres associatives vinculades a entitats o societats marcadament catòliques i moralitzants que, si bé sovint no s’han considerat directament premsa religiosa, orbiten clarament a l’entorn del moviment pietós lleidatà. Així mateix, cal remarcar que el gruix de la premsa informativa és simultàniament premsa política o polititzada, condicions inherents als grans periòdics i diaris locals del primer terç del XX, en consonància amb la dinàmica i la naturalesa del conjunt del país. Alguns dels pocs títols exclusivament informatius són *La Crònica* (1904), *El Duende* (1917-1918) o *La Revista* (1933), mentre que els tres exponents de premsa indeterminada són *Unión Ibérica* (1900), *El Segre* (1905) i *Bohemia* (1918), atès que no se n’ha localitzat cap exemplar impossibilitant-ne la concreció i l’essència.

7. Conclusions

La moderna societat i cultura de masses a l'Estat espanyol, i també a Catalunya, es gesta i es configura en paral·lel a l'etapa política de la Restauració borbònica –incloent-hi la dictadura de Primo de Rivera– (1875-1931). La seva culminació o, millor encara, el primer estadi de la seva culminació es materialitza la dècada dels trenta i en clara conjuminació i simbiosi amb la democratització, la massificació i la popularització sociocultural i politico-ideològica advingudes amb la Segona República. El conjunt del procés, però, no s'esdevé uniformement ni homogènia essent, en efecte, Catalunya el territori de l'Estat que encapçala precoçment la gènesi, vertebració i implementació d'un ecosistema comunicatiu i informatiu modern i incipientment massiu, i en concret de la cultura de masses. La capacitat rectora del Principat i concretament de Barcelona en l'escenari tant nacional com estatal, malgrat els retraïments i les fluctuacions experimentades, respon a l'origen i als estímuls despresos dels efectes de la revolució industrial i del nou model de producció capitalista atribuïbles a una de les principals àrees fabrils de l'Europa mediterrània.¹¹⁴¹

Tanmateix, però, els nombrosos problemes atàvics definitoris de la naturalesa sistèmica d'Espanya en la seva construcció com a Estat liberal i la incapacitat de la burgesia noucentista catalana per a territorialitzar i culturitzar el país de manera total i definitiva –entre d'altres qüestions complementàries i subjacents–, determinen que Catalunya també compregui unes dinàmiques i uns ritmes interns d'instauració i desenvolupament efectius de l'ecosistema comunicatiu i informatiu i de la societat i de la cultura de masses ben diferenciats. En efecte, aquest escenari resulta meridianament transparent tot comparant Barcelona i l'àrea que l'envolta –principal i pràcticament única zona industrial i industrialitzada del país– i la major part de la resta del territori –tal vegada a excepció del camp de Tarragona–, el qual a les primeries del XX encara resta en transició del model de producció protocapitalista a l'industrial.¹¹⁴²

¹¹⁴¹ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 50-51; ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 47-48; ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., p. 8; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 112-113; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa diària...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., p. 56; MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses...*, op. cit., pp. 94, 97-98.

¹¹⁴² ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre...*, op. cit., pp. 47-48; TRESSERRAS, Joan Manuel: “La sociedad de comunicación...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., p. 100.

Encara resulta més il·lustrativa la comparació entre la capital catalana i la demarcació lleidatana, de naturalesa radicalment i predominant rural i agrícola, fet que manifesta i reivindica la coexistència permanent de la cultura tradicional premoderna i la nova cultura urbana i industrial en gestació al llarg de les dècades analitzades. L'heterogeneïtat i el desequilibri socioterritorial es deu, certament, al conjunt de *microsocietats* i de *microcultures* que prefiguren el què es capeix com a societat catalana –el col·lectiu ciutadà instal·lat en el territori– i com a cultura catalana –el marc simbòlic-mental estructural, discursiu i d'acció delimitat per un *modus vivendi* i un *modus operandi* concrets però constantment mutables–. La lògica plantejada determina, en definitiva, que les societats i les cultures preestablertes i en desenvolupament a la demarcació de Lleida, en aquest cas, evolucionen dissemblantment i, per tant, prenen consciència, es massifiquen i es democratitzen seguint ritmes i dinàmiques també divergents tant a escala intralocal, com intracomarcal, intraregional i intraprovincial.

Amb tot, el plantejament és idèntic quant al dinamisme editorial de la premsa del conjunt del Principat en funció del grau de desenvolupament del sector en termes moderns d'industrialització, comercialització, difusió, accessibilitat i consumisme. En efecte, en el període 1880-1920 al país coexisteixen la premsa d'opinió i partit –de caràcter autònom prioritzant la qualitat i la independència informativa– i la moderna premsa informativa d'empresa –de caràcter creixentment heterònom adreçat a la consecució de majors quotes de mercat i d'audiència–. Aquesta dualitat representa i simbolitza clarament el procés de gènesi desigual però irrefrenable de la premsa de masses a Catalunya, del genuí ecosistema comunicativo-informatiu de masses i, en definitiva –en acompanyament d'altres factors, elements i escenaris convergents–, de la societat i de la cultura de masses catalana.¹¹⁴³

Precisament, la premsa de masses, advinguda progressivament i incipient a les principals zones de l'Estat d'ençà la data clau de 1898, és un dels principals productes de la societat de masses essent imprescindible per al desenvolupament i la configuració de la nova cultura urbana i industrial en gestació a cavall dels dos segles.¹¹⁴⁴ La seva

Vegeu també: TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política...*, op. cit.

¹¹⁴³ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “La gènesi de la premsa...”, a CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme...*, op. cit., pp. 52-53; GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa...*, op. cit., pp. 63-65.

¹¹⁴⁴ CRUZ, María; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo...*, op. cit., p. 23; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: “¿Existió en España...”, a TIMOTEO, Jesús (ed.): *Historia de los medios...*, op. cit., pp. 27-28.

producció, proliferació i diversificació territorial i tipològica incentiven i impulsen la vertebració de la cultura de masses, juntament amb la sociabilitat i la democratització de la societat i del sistema en termes moderns, en tant que mecanisme amb el qual les classes populars readapten les tradicionals condicions de vida –relació, comunicació, intercanvi, etc.– al nou escenari determinat per la societat industrial.

En aquest sentit, l'heteronomia esdevé una característica fonamental del periodisme de masses i de la seva industrialització, atès que dota la premsa de poder i de capacitat d'influència social per esdevenir actor públic i polític de primer ordre. Així, la massificació i diversificació de la premsa generen i en determinen la seva politització i instrumentalització configurant-la i consagrant-la com a eina de control i persuasió social i política.¹¹⁴⁵ Malgrat tot, la seva consolidació –la del periodisme i la premsa de masses i la de la societat de masses en general– s'esdevé a Catalunya a la dècada dels vint i trenta amb la definitiva dinamització del periodisme industrial i de consum. Aquest fet propicia, en efecte, la cohabitació dels dos models de premsa i periodisme adduïts.

La vertebració de la cultura de masses a Catalunya i a la demarcació de Lleida es produeix amb l'obra socialitzant i culturitzant endegada per la Mancomunitat, la qual determina la intensificació i la modernització de l'ecosistema comunicativo-informatiu i el dota d'una incipient –i inacabada– uniformitat. Tanmateix, la inconnexió territorial i comunicativa del país n'endarrereix la consolidació, la qual es produeix als anys trenta amb l'acció de la Segona República i la Generalitat republicana i a redós de la democratització, la politització, la massificació i l'obertura sociopolítica del nou sistema.

La proliferació de periòdics i publicacions d'ençà els anys quinze i el desenvolupament en termes moderns de les noves relacions socials i comunicacionals afavoreixen i incentiven la cohesió cultural i territorial i la concentració urbana essencials per a configurar l'ecosistema comunicatiu de masses català. Aquest escenari resulta de la confluència històrico-política del moment fonamentada en el creixent associacionisme popular, l'obra vertebradora de la Mancomunitat, l'esclat del pluralisme polític i

¹¹⁴⁵ GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN, Enric (eds.): *Historia del periodismo...*, op. cit., pp. 77-78; GUILLAMET, Jaume: *Història del periodismo...*, op. cit., p. 109.

periodístic i l'auge del catalanisme sociopolític i cultural.¹¹⁴⁶ Talment, cal recordar la multiplicitat de dinàmiques i ritmes evolutius ben marcats sobretot entre la Plana i el Pirineu lleidatans.

Amb tot, als anys quinze i vint s'assisteix a l'auge pràcticament definitiu de la massificació i de la diversificació de la premsa que determinen la decisiva transformació del sector periodístic i la configuració de l'ecosistema de masses genuïnament català. Aquests factors estableixen també el floriment de noves categories de premsa i la proliferació de títols de qualsevol tipologia i contingut, així com l'auge de la premsa en català, sobretot i d'antuvi, de tall patriòtic-literari, la qual s'origina i es consolida primerament en l'àmbit local i comarcal de les zones interiors i rurals del país a cavall del XIX i XX. Aquesta disposició de factors esclata, es magnifica i es consagra a la dècada dels trenta gràcies a la dinàmica republicana liberalitzadora i en massificació.

Així, en la present tesi s'ha realitzat una anàlisi i revisió crítiques de la premsa editada a la demarcació de Lleida entre 1898 i 1939 enfocada i enfocant-la, de manera multilateral, recíproca i indestriable, vers la gènesi i la configuració de la societat de masses a la província i al global del país. Atès que la premsa és l'element comunicatiu principal en el període delimitat, aquesta esdevé indubtablement l'eina configuradora, avaladora i vehiculadora de la comunicació, de la cultura i de la societat de masses provincial i catalana. A partir de les premisses ara adduïdes, s'han recercat, identificat, localitzat –sempre que ha estat possible, en la majoria de casos– i registrat els 469 productes de la premsa històrica produïts sense distincions de cap índole: categoria, llengua, periodicitat, ideologia, empresa, estil, etc.

Igualment, no s'han encasellat els periòdics en una única categoria de premsa ni en una única adscripció política, si s'ha escaigut, mantenint així intacta la voluntat i l'evolució editorial i empresarial de cada empresa i la seva estructura socioperiodística. De fet, l'existència de fluctuacions en aquest sentit respon a la normal permeabilitat del contingut dels periòdics en consonància i en connivència amb el context de cada moment històric i amb la instrumentalització i la persuasió de la premsa, en unes

¹¹⁴⁶ ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat...*, op. cit., pp. 38-39; GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La gènesi de la premsa...*, op. cit., pp. 108-111; CAPDEVILA, Joaquim: “La substitució del cançoner...”, a *Els Marges...*, op. cit., p. 52; CAPDEVILA, Joaquim: “La cultura camperola...”, a CAPDEVILA, Joaquim i GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya...*, op. cit., pp. 78-82. Vegeu també: BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat...*, op. cit.

dècades clau d'efervescència i d'inquietud sociocultural en progressiva –i desigual– massificació i diversificació.

Amb tot, se n'ha desenvolupat un estudi de les dinàmiques d'implantació territorial, de les categories de premsa i dels models de periodicitat, de l'adscripció politico-ideològica i del dinamisme temporal que es manifesten a la demarcació de Lleida durant el període establert. Aquesta radiografia ha permès posar en relleu i dirimir les divergències i convergències evolutives internes de cada comarca, sobretot entre la seva capital i la resta de viles i pobles, d'una banda, les escaients similituds i diferències entre les distintes comarques d'una mateixa regió provincial, de l'altra, i les convingudes entre les tres principals realitats de la demarcació –la ciutat de Lleida, la Plana i el Pirineu–, tant en relació amb la societat, la cultura i la premsa de masses, en darrer terme.

Certament, s'ha evidenciat i s'ha posat en valor la clara distinció territorial de la província, delimitada i agrupada en les comarques que configuren la Plana, les que integren el Pirineu i la ciutat de Lleida com a ens diferencial i diferenciats de la comarca que capitalitza, el Segrià. La mútua i múltiple diferenciació de les tres realitats, interdependents però autònomes, s'ha palesat amb les nombroses dinàmiques i ritmes diferents quant a la implantació i el desenvolupament de cada societat de masses i del respectiu ecosistema comunicativo-informatiu. Així mateix, s'han analitzat algunes de les principals exactituds i singularitats quant a dinàmiques, tendències, ritmes productius i volums editorials a gran escala amb el conjunt del país.

Finalment, malgrat que la ciutat de Lleida s'ha analitzat de manera necessàriament independent, s'ha adscrit igualment a la comarca del Segrià, en tant que entitat administrativa a la qual pertany. Tanmateix, l'anàlisi conjunt i particular de la capital i la seva comarca aporta i possibilita una major nitidesa quant a l'estudi i l'examen de les divergències entre ambdues realitats. Així doncs, la naturalesa comarcal del Segrià, deslliurada de la seva capital, i la premsa que n'és concomitant, són part natural integrant del conjunt socioterritorial de la Plana de Lleida.

En definitiva, atenent el marc predeterminat i valorat, a continuació es dirimeixen les principals conclusions del present treball, tot circumscriuint-les i contraposant-les a les hipòtesis plantejades al seu inici.

7. 1. Implantació territorial, dinamisme temporal, models de periodicitat i usos lingüístics

Les dues primeres hipòtesis proposades comprenen una clara interconnexió, atès que se cenyeixen a la definició i la delimitació de la premsa com a modern mitjà de comunicació de masses, i la funcionalitat derivada. Així doncs, al llarg de l'estudi s'ha plasmat la validesa del primer supòsit vers el qual *la premsa determina i avala la configuració i la vehiculació de la moderna cultura i societat de masses provincial*, en tant que principal eina, element i fenomen comunicativo-informatiu i socioperiodístic. En aquest sentit, la vertebració de la premsa de masses, en consonància i connivència amb aquesta evolució, articula també i primordialment l'ecosistema comunicativo-informatiu de masses de la demarcació, les dinàmiques i els ritmes del qual són definits i graduats sovintment pel dinamisme, els ritmes productius i els volums editorials de la premsa. En definitiva, aquesta esdevé i representa l'eix nuclear de la íntima relació socioterritorial i sociocultural, i de la mútua evolució, en unes dècades de trànsit i frenètica mutabilitat entre la premodernitat i la modernitat.

Així mateix, i adduint novament a la preexistència i coexistència de distintes *microsocietats* i *microcultures* en el marc provincial, es palesa nítidament la certesa de la segona hipòtesi de l'estudi, la qual convé que *el dinamisme i el grau d'arrelament i desenvolupament del sector periodístico-editorial en cada comarca i territori és determinant* quant a la distinció i divisió de les regions o realitats intraprovincials, d'una banda, quant a la singular proliferació i diversificació dels models de periodicitat en cada territori i comarca, de l'altra, i quant a les dinàmiques lingüístiques adquirides i desenvolupades respectivament, en darrer terme. En efecte, la perspectiva i l'escala analítica emprada en cada una de les regions o realitats de la província, la ciutat de Lleida, la Plana i el Pirineu des dels àmbits *macro*, *medium* i *micro*, determina distints graus d'integració i evolució socioterritorial, així com l'adopció i/o adaptació final de les diverses realitats de la demarcació lleidatana a la moderna societat de masses gestada i assentada arreu de Catalunya al llarg del període estudiat.

Amb tot, partint de la base que són els períodes de la Mancomunitat de Catalunya i de la Segona República espanyola els anys de definitiu arrelament –el primer– i de consolidació –el segon–, de la societat i de la cultura de masses al país, al conjunt de la demarcació de Lleida se segueix un esquema acceptablement sincrònic des de l'escala

macro. No obstant això, aquesta generalització es desprèn de la potencialitat, la patrimonialització i la monopolització hegemònica i flagrant exercida per la ciutat de Lleida, en tant que eix i motor central, únic i indiscutible de la gestació, vertebració i massificació de l'ecosistema comunicativo-informatiu de la província, i per tant de la societat i de la premsa de masses inherents. Esdevé, però, una anàlisi vaga i esbiaixada que no contempla les diferents dinàmiques i ritmes socials, territorials i culturals de les distintes realitats locals, comarcals i regionals de la demarcació.

Així doncs, en la present recerca s'ha posat en relleu que, malgrat els elements i factors consignats, la societat de masses, l'ecosistema comunicativo-informatiu de masses i la premsa de masses no s'implanten, ni arreen ni es desenvolupen d'igual manera ni grau, ni seguint els mateixos ritmes i dinàmiques, arreu de la província de Lleida. De fet, la seva gènesi, evolució i consolidació són inexcusablement fixades per la moderna lògica productiva industrial-capitalista de la societat de masses, de la cultura de masses i de la comunicació social de masses assentades en cada vila, comarca i regió, en tant que naturalesa i característica definitòries inherents. Així doncs, la manca d'articulació i/o la fragilitat de l'acció i dels efectes de la industrialització en una determinada localitat o comarca limiten la configuració i vertebració total o parcial de la societat i de la cultura de masses i, en definitiva, de la premsa de masses com a producte final.

En aquest sentit, doncs, resulta evident que les distàncies quant a dinàmiques, graus i ritmes entre els diferents territoris provincials originen una diversificada gradació evolutiva de les tres realitats, tot afavorint-ne la seva proliferació i multiplicació a escala *medium* –esgrimint la divisòria més o menys natural entre Lleida, la Plana i el Pirineu– i *micro* –atenent cada realitat comarcal i local–.

L'escenari plantejat i dirimit motiva i concreta la convivència entre la premsa pretecnològica o premoderna i la premsa completament moderna, la principal diferència entre les quals és l'ús periodístic i informatiu de la telegrafia i la telefonia i la intencionalitat heterònoma en el sentit més purament lucratiu i empresarial del concepte. En efecte, les zones rurals, interiors i pirinenques, sovint les menys urbanitzades i industrialitzades, no recorren a aquestes modernes tecnologies en els termes consignats, fet que, a més de postergar i obstaculitzar la penetració de la cultura i de la societat de masses –més o menys tardana i estable en funció de la zona i de les mancances estructurals subjacents–, esdevé un clar indicador de l'essencial manca de

desenvolupament territorial, social, industrial i cultural, així com de professionalització del sector, dels serveis i de les infraestructures comunicatives fins ben entrat el segle XX. Aquest factor s'ha provat determinant també quant al grau de diversificació dels models de periodicitat en cada territori, comarca o localitat i quant al grau d'evolució i variació dels usos lingüístics de la seva premsa.

Pel que fa al primer element, s'ha palesat que el nivell de diversificació de freqüències editorials està clarament vinculat a la proliferació i abundància de publicacions. Igualment són factors rellevants la capacitat i l'estructura econòmica, demogràfica, sociocultural, associativa i politicoideològica, i la modernització industrial i urbanística de cada realitat. En aquest sentit, la província de Lleida analitzada com un únic conjunt des de l'òptica *macro* és, sens dubte, un territori poc dens demogràficament, econòmic i infraestructural, constituït en el seu gruix per viles, municipis i localitats petites, poc interconnectades i amb una població força disseminada.

De fet, la demarcació només integra una única gran –mitjana– ciutat: la capital, Lleida. La gran diferència en tots els àmbits que aquest context prefigura, determinant-la com a entitat intraprovincial autònoma, és crucial per concebre que només a la capital del Segrià es produeixi premsa diària al llarg del període. Aquest fet està molt relacionat amb la naturalesa de la ciutat, en tant que la seva condició de capital provincial en la seva concepció més àmplia –administrativa, institucional, política, social, econòmica, demogràfica, industrial, etc.– motiva l'establiment de les seues provincials i locals dels partits i la consegüent producció d'òrgans i mitjans oficials o oficiosos de caràcter informatiu i polític per a accedir a l'audiència.

També s'ha evidenciat que les periodicitats setmanal i quinzenal són les més comunes a la demarcació, en aquest cas sense grans distincions entre les comarques i viles de la Plana i les del Pirineu, sinó més aviat mantenint el denominador comú d'esdevenir precisament ens poblacionals petits i/o de certa importància comarcal i regional amb capacitat editorial més o menys limitada però amb una societat mínimament inquieta i mobilitzada. En aquest sentit, sobresurten els casos de Tàrraga, Cervera o Solsona, amb una tradició periodística hereva del dinamisme polític del vuit-cents, i també les Borges Blanques o Balaguer, en les quals els increments de premsa obeeixen més exclusivament a la conjuntura d'increment general de la segona meitat dels anys deu. Talment, setmanaris i quinzenaris són essencials en pobles de menor rellevància

socioterritorial i sociocultural i amb una capacitat editorial menys notable, la qual genera, en molts casos, un únic exponent de premsa al llarg del període. En són exemples Maldà, Camarasa, la Granadella, la Coma i la Pedra o Almenar.

A més, aquestes periodicitats són també les que aborden una major tipologia i temàtica de premsa, aixoplugant des de la informació local i comarcal i la política fins a la cultural i associativa, passant també per la religiosa, l'esportiva o la humorística. Aquest fet és generalitzat principalment en les comarques i els territoris més isolats sociocomunicativament, amb nuclis de població menors més o menys actius i inquietos en l'aspecte sociocultural però mancats d'un sector periodístic articulat i sòlid. Així, els setmanaris i quinzenaris hi desenvolupen la funció anàloga pròpia dels diaris, en tant que únic mitjà d'informació disponible. Tot plegat origina un cert pluralisme temàtic i ideològic de la premsa, sempre en consonància, però, amb la maduresa sociocultural i el grau de vertebració i desenvolupament comunicatiu de cada territori.

Quant a les publicacions periòdiques mensuals, aquestes també comprenen una notable proliferació d'exponents arreu de la província, malgrat que la seva diversificació temàtica esdevé certament més restringida. Les seves produccions escauen principalment als butlletins i revistes de corporacions professionals, de congregacions i institucions religioses i d'entitats i associacions lúdico-culturals. Tanmateix, la multiplicitat de matisos d'aquests espais i de la premsa que els representen li atorguen una gens menyspreable penetració socioterritorial. En aquest sentit, Solsona i Lleida, dues seus bisbals, són les més prolixes especialment vinculades a les produccions religioses però també, en el cas de la segona, a les publicacions de caràcter professional i associatiu, atesa l'extraordinària matrícula d'entitats d'ambdues naturaleses que aixopluga. Altres ciutats que també editen títols d'aquesta freqüència temporal de diversa índole són Tàrraga, Cervera i la Seu d'Urgell, mentre que les Borges Blanques i Sort són les úniques dues caps de comarca que no produeixen cap publicació mensual.

Amb tot, s'ha comprovat com les produccions mensuals també s'immisceixen en d'altres continguts i categories de premsa –política, informativa, cultural, humorística, escolar, etc.–, sobretot en àrees o localitats amb una baixa capacitat editorial i amb una població poc mobilitzada i inquieta socialment. En efecte, en aquests indrets exerceix una funció anàloga a la de la gran premsa informativa, en tant que sovint esdevé l'únic mitjà de comunicació i d'informació en un moment determinat o en el conjunt del

període. Això succeeix, entre d'altres, amb *L'Atrevit* de Camarasa, *Combat* de la Fuliola, *El Valle de Arán* de Les o *La Torre* de Verdú. Finalment, s'han posat en valor d'altres periodicitats com la desenal, la bimestral, la trimestral, la semestral o l'annual, a més de les capçaleres totalment mancades d'una periodicitat clara i estable i d'una sòlida regularitat. Malgrat tot, aquestes esdevenen minoritàries a la demarcació i s'adscriuen a qualsevol contingut informatiu, atès que no segueixen cap dinàmica concreta sinó que reflecteixen la voluntat, la necessitat o la capacitat editorial i comunicativa del propòsit que representen o al qual se subjuguen.

Quant als usos lingüístics de la premsa de la demarcació i les seves alteracions o immutabilitats, aquests també són generats, promoguts i modelats segons el dinamisme i el grau d'arrelament i desenvolupament del sector periodístic i editorial de cada territori i municipi. Certament, els nivells i els ritmes d'integració, d'adopció i d'adaptació final vers la moderna societat de masses en cada cas en potencien o en frenen l'evolució lingüística, l'estat de la qual esdevé el màxim representant i el més nítid reflex de les condicions i dinàmiques sociolingüístiques d'una societat. Normalment, a més, aquestes resten directament vinculades a les respectives dinàmiques i condicions sociopolítiques, ideològiques i estructurals, les quals n'afavoreixen o n'alenteixen la penetració.

La dinàmica lingüística provincial quant a la redacció periodística segueix un patró molt alineat amb la globalitat del país: la llengua predominant és la castellana fins els anys vint i endavant, i l'equilibri amb la catalana no s'assoleix *de facto* fins la primera meitat dels anys trenta. L'esclat de la revolució a Catalunya i la consolidació com a país de rereguarda durant bona part de la Guerra Civil permet un cert reeiximent de la premsa en castellà, tot aduint directrius d'efectivitat i d'eficàcia comunicativa i relacional vers els refugiats espanyols arribats al Principat i vers la coordinació amb les estructures sociopolítiques republicanes.

Si bé aquest panorama no significa que el català resti relegat de l'ecosistema comunicatiu de la província fins els anys consignats, s'ha constatat que la seva aplicació periodística no esdevé tant prolífica ni diversificada com al conjunt del país. De fet, si bé la llengua pròpia s'empra amb relativa freqüència d'ençà les darreres dècades del XIX, el seu marc de penetració és certament molt restringit, atès que sorgeix únicament a la capital, a Lleida, en la qual hi proliferen un nombre considerable de títols en català entre les darreries del XIX i 1910. Aquest fet, atribuïble en part a la capacitat i

l'estructura de la ciutat, i per tant al volum de premsa editada també en aquests anys, també s'adjudica, d'una banda, a la seva forta i densa estructura rural i agrària –la qual garanteix l'hegemonia del castellà i la gradació en incorporar-ne el català– i, de l'altra, a la penetració de la renaixença folklòrico-literària d'ençà les darreries del XIX. La incipient modernització i desenvolupament cultural a través del catalanisme patriòtic i renaixentista determinen en bona part el floriment de premsa en català a la capital provincial amb una certa freqüència a tombants dels segles: *La Comarca de Lleyda*, *La Mala Senmana*, *Lo Maco Lindo* o *Lleyda Catalana*, en són exemples.

Igualment, s'ha palesat com aquestes produccions no proliferen a la resta de capitals comarcals de la Plana i del Pirineu, essent només a Cervera –*La Veu de la Segarra*–, Tàrrrega –*Lo Lloca*– i Tremp –*La Veu de la Montanya*– on s'editen sengles capçaleres en català durant la primera dècada del XX. Aquestes, a més, comprenen una generalitzada brevetat editorial, així com la compartició d'unes naturaleses a cavall de l'humor, la literatura rural i popular i la informació diversa amb tints ociosos. Tot plegat, juntament amb l'ús de la llengua en termes prefabrians absent de paràmetres normatius, permet de consolidar la concepció popular restrictiva a l'entorn de l'ús del català en empreses informatives mínimament serioses en un sentit heterònom i amb unes pretensions d'accés i difusió periodística a grans audiències.

Finalment, és igualment il·lustratiu d'assenyalar que, tret dels exponents adduïts de Lleida, Cervera, Tàrrrega i Tremp, quant a la producció en català a la resta de viles de la demarcació durant la primera dècada del XX, aquesta únicament fructifica a Almenar amb l'edició de *Lo Pensament del Segrià*. Així doncs, amb independència de la dimensió econòmica, demogràfica i sociocultural municipal, comarcal o territorial en cada cas, l'ús incipient de la llengua catalana no s'articula en l'àmbit socioperiodístic provincial fins els anys deu i quinze, i definitivament els vint. Ara bé, d'ençà aquests anys el seu ús es generalitza amb l'edició d'exponents en totes les poblacions prèviament productores de premsa i també en aquelles novingudes al camp editorial.

No obstant això, cal prendre molta cura en la subsegüent anàlisi, atesos els matisos que s'hi subjuguem. En primer terme, s'ha posat en valor com els usos lingüístics d'ençà el definitiu arrelament del català en l'àmbit de la premsa són un indicador molt evident de les diferències socioterritorials de la província i, en aquest sentit, clarifiquen les disquisicions entre la Plana i el Pirineu, d'una banda, i entre la Plana i la ciutat de

Lleida, de l'altra. Quant a la primera distinció, a la Plana la llengua catalana no només arrela als anys quinze i vint, sinó que s'hi consolida plenament. Als anys trenta s'assisteix al seu enfortiment i pràcticament al seu exclusivisme fent del castellà una llengua periodísticament minoritària.

D'una banda, Balaguer, les Borges, Cervera, Mollerussa i Tàrraga n'intensifiquen l'ús prèviament d'ençà 1914 i ben aviat la producció en llengua catalana supera la castellana. En les viles menors on la producció de premsa sorgeix en aquest context, com Bellpuig, Ponts o Artesa de Segre, el català se situa directament com la principal llengua de redacció. Únicament existeixen dos casos a la Plana en els quals el català no és emprat preeminentment en la publicació de mitjans escrits en aquests anys: *El Propulsor Mayalense* de Maials –molt simptomàtic quant a les característiques sociolingüístiques del Segrià– i *San Ramón y su Santuario* a la Segarra.

D'altra banda, quant a la muntanya lleidatana, en aquesta àrea el català troba majors dificultats per accedir i assentar-se en el poc vertebrat i articulat entramat comunicatiu pirinenc. El paradigma n'és l'Aran, atès que cap de les tres produccions editades –als anys vint i trenta– no comprenen en català ni de manera bilingüe. Aquest escenari també es reproduïx en viles més petites com ara la Coma i la Pedra, Pinell de Solsonès i Bellver de Cerdanya, on les úniques publicacions editades empren exclusivament el castellà. L'antagonisme s'ha percebut, fins a un cert punt de manera positivament sorprenent, a la Pobla de Segur i a Sort, atesos els dèficits comunicatius evidents i els ritmes estancats de desenvolupament estructural. Malgrat que aquest fet condiciona una minsa producció editorial –una i dues capçaleres, respectivament–, aquesta apareix íntegrament redactada en català.

Quant a les tres principals capitals pirinenques productores de premsa, la Seu d'Urgell, Solsona i Tremp, en les dues darreres la irrupció periodística del català experimenta un cert endarreriment en relació amb els ritmes de la Plana i no es consolida de manera efectiva fins la Segona República. Pel que fa a la capital de l'Alt Urgell, s'ha palesat que la seva assumpció s'esdevé més precoçment essent l'únic municipi del Pirineu lleidatà en el qual la preeminència periodística de la llengua del país és una realitat als anys quinze i vint. Aquest fet és atribuïble en bona part a l'efectiva acció de la Mancomunitat quant al trencament de l'aïllament comunicatiu, quant a la diversificació

de l'economia i quant a l'auge del cooperativisme, escenaris que fomenten una mínima i incipient vertebració de la societat de masses local en aquests anys.

Finalment, a la ciutat de Lleida l'ús periodístic de la llengua catalana i la seva consolidació no superen en cap cas la producció de periòdics en llengua castellana. És cert que la seva incorporació és progressiva però decidida d'ençà els anys quinze i que igualment pren valor i consistència als anys trenta a redós de la intensificació productiva adduïda. També és cert que les publicacions bilingües es multipliquen, algunes de les quals evolucionen des de l'exclusivisme de la llengua castellana fins a la preeminència de la catalana. Malgrat tot, però, s'ha determinat que les capçaleres produïdes amb predomini o exclusivitat de la llengua pròpia mai superen, al llarg del període ni en cap cas, les redactades predominantment o exclusiva en castellà a Lleida. Tampoc durant la Segona República.

En definitiva, la perspectiva *macro* ara analitzada convida a concloure que al conjunt de la província la llengua catalana mai assoleix el predomini editorial, tot i assolir un cert equilibri lingüístic amb el castellà. L'abassegadora producció de Lleida, amb l'edició de més de la meitat dels títols del conjunt de la demarcació, així ho determina. No obstant això, no cal obviar, ans al contrari, les anàlisis a escala *medium* i *micro* apuntades, en tant que indicadors molt il·lustratius de les realitats i singularitats de cada territori i societat en cada moment històric.

7. 2. Ritmes i volums de desenvolupament de la premsa en virtut de cada societat i territori

Certament, doncs, reduint la perspectiva a l'anàlisi *medium* que permeten les tres realitats provincials es palesen diferències bàsiques quant al desigual sorgiment del modern ecosistema comunicativo-informatiu; això és, el nou marc de relacions socials basat en l'impacte de la industrialització en la societat liberal i en l'estandardització de les noves formes de vida. En efecte, el dens component rural i pagès de la demarcació determina una expansió i consolidació desequilibrada de l'associacionisme i dels temps de lleure característics de la nova cultura i indústria de masses, i de l'espectacularització derivada. La consolidació, la popularització i l'espectacularització de les expressions configuradores de la societat de masses esdevenen lentes, desiguals i incomplertes al

conjunt provincial, amb una marcada i sovint insalvable diferència entre la muntanya i la Plana. Per tant, es palesa lenta, desigual i incomplerta la substitució dels gustos populars tradicionals pels massius i el consegüent canvi en la representació i recepció de les masses.

Així doncs, en relació amb la tercera hipòtesi plantejada a l'inici del treball, s'han posat en valor *els factors més incisius en explicar els ritmes i els volums de desenvolupament de la premsa* i el seu grau, en virtut del territori o la comarca circumscrits. Així, s'han provat encertats i de primer ordre la densitat econòmica i demogràfica de cada comarca i de les respectives capitals sobretot, d'una banda, els graus de desenvolupament que hi assolix la moderna cultura de masses –espectacles moderns, esports, cinema, centres d'esbarjo, etc.– i la integració en àmbits socials superiors, de l'altra, i les particulars conjuntures i escenaris comercials, industrials, polítics i socioculturals de cada localitat, comarca i àrea provincial, finalment.

Els ritmes d'implantació i arrelament de la industrialització de la cultura en termes moderns i de la democratització i la popularització dels nous esports i espectacles de masses proliferen principalment a les comarques de la Plana d'ençà els anys quinze i vint. Aquests són impulsats per distintes entitats de tipus cultural, instructiu, lúdic, polític, esportiu, etc. configuradores de noves sociabilitats entorn dels moderns mitjans de masses com la premsa, en primer terme, i la ràdio i el cinema, després. Aquest fet determina l'especialització temàtica del sector periodístic i la proliferació de títols esportius, associatius, culturals, comercials, professionals, etc., juntament amb la importació i la reproducció de la fotografia, la publicitat i la propaganda com a eines de comunicació social –plenament incorporades més tardanament, d'ençà els anys trenta–. En aquest sentit, la funció desenvolupada per la premsa resulta constituent de la litúrgia del culte a la nova modernitat.

A la ciutat de Lleida, la capital provincial i l'únic gran nucli de població de la demarcació, el sorgiment i la incipient vertebració d'aquest ecosistema, així com la consegüent sistematització de la cultura, s'inicien a les darreries del segle XIX, mentre que en el conjunt de la Plana la seva penetració s'esdevé a redós de l'impuls agraciat per la Mancomunitat i en clara sintonia, també, amb la influència exercida i estesa des de Lleida. Quant a les comarques pirinenques, en aquestes la dinàmica resulta molt més desequilibrada i diferenciada tant amb la resta de la demarcació com entre els diversos

territoris muntanyencs, fet que palesa una certa divisòria en dues subregions internes precisades i analitzades més endavant. Així doncs, cada realitat socioterritorial disposa d'un particular ecosistema comunicativo-informatiu –que tal vegada esdevé o no massiu– els quals, si bé no resulten del tot impermeables, mostren un permissivitat a l'evolució directament proporcional al respectiu grau d'adopció i d'adaptació vers els principals indicadors i fenòmens configuradors de la societat i de la cultura de masses.

7. 2. 1. La Plana de Lleida

Adduint l'anàlisi *medium*, a les comarques de la Plana es confirmen certes desigualtats quant a les dinàmiques, ritmes i tendències d'assumpció i diversificació de l'ecosistema comunicatiu i quant a la premsa de masses, en particular. Certament, però, no esdevenen en cap cas tan accentuades com al Pirineu, fet que permet de mantenir una major i més estable unitat regional també en paràmetres evolutius. El progrés en aquest sentit és més uniforme gràcies a l'avenç i la modernització infraestructural, comunicativa i socioeconòmica subjecta als efectes socioterritorials del Canal d'Urgell i del ferrocarril, en primer terme. A nivell *micro*, no obstant això, es palesa l'aparició de dualitats intracomarcals clares que originen descompensacions en tots els àmbits, com en el cas de la Noguera o les Garrigues, fruit de la naturalesa estructural de cada realitat.

Al conjunt de la Plana la gestació i la gènesi dels principals elements constitutius de la societat de masses es produeixen a cavall dels segles XIX i XX: l'arribada de l'aigua i l'electricitat, la pavimentació de carrers i la urbanització, l'eixamplament urbanístic, les xarxes de telefonia i telegrafia, etc. Malgrat tot, les conjuntures demogràfiques i econòmiques de cada territori són crucials per a sustentar-ne o alterar-ne el transcurs, tal com s'esdevé a les Garrigues, la comarca amb una menor intensitat evolutiva quant a l'estructuració d'un genuí ecosistema comunicativo-informatiu de masses. Aquest fet és motivat per la davallada i el consegüent estancament demogràfics experimentats a les dècades de 1910 i 1920, essent l'única comarca de Ponent que no augmenta la seva població en aquests anys. La Segarra, l'Urgell i la Noguera, que també pateixen una situació similar, redueixen la seva població al tombant dels segles, fet que les permeten d'accedir al primer període d'intensificació vertebradora de la moderna cultura de masses –l'etapa de la Mancomunitat– amb una dinàmica socioeconòmica creixent i favorable. Altrament, el Pla d'Urgell i el Segrià no experimenten cap retrocés demogràfic fins la dècada dels trenta, essent-ne suau en termes relatius.

Aquest escenari és essencial per copsar, per exemple, perquè les Garrigues és la comarca de les Terres de Ponent amb un índex d'edició de premsa més baix, només 17 periòdics, i perquè consegüentment les Borges Blanques en resulta la capital comarcal amb menys producció, només 10 títols. A més, la primera publicació editada no apareix fins el 1909, essent la capital de la Plana on la producció de premsa pròpia és més tardana. En definitiva, la bonança econòmica comarcal a cavall dels dos segles es demostra insuficient per activar i articular un modern i genuí ecosistema comunicatiu, el qual no s'assoleix en termes moderns a les Garrigues al llarg del període.

Altrament, la ciutat de Mollerussa produeix un total de 19 capçaleres, fet més que destacable adduint la seva particular casuística, en tant que ciutat mancada de capitalitat comarcal i administrativa i vinculada al districte de Lleida i al Segrià, i per tant exposada molt més incisivament i directa a la seva irradiació. El seu potencial comunicatiu i infraestructural derivat dels efectes socioeconòmics del Canal principalment i el seu ímpetu quant a la voluntat constitutiva d'una comarca pròpia serveixen per a superar els estigmes en aquest sentit. La ciutat experimenta una primera intensificació evolutiva del seu ecosistema comunicatiu amb la Mancomunitat, el qual no s'assoleix de manera definitiva als anys trenta, atesa la mancança de premsa periòdica que en consolidi la massificació. Si bé aquest fet no nega la realització del procés de modernització local ni d'articulació sociopolítica de la societat mollerussenca, sí determina la inacabada vertebració de la societat de masses local i comarcal.

Malgrat tot, també s'ha demostrat que les Garrigues no és la comarca amb menys diversificació socioterritorial de premsa. De fet, no és menyspreable el nombre de pobles comarcals que en són editors, per bé que el resultat és quantitativament i qualitativa molt tímid. A excepció de Mollerussa i del Pla d'Urgell, la singularitat consignada de les quals li confereixen un tracte diferencial en aquest punt, la comarca menys diversificada esdevé la Segarra, atenent el pes monopolístic de Cervera i la particular pugna amb Tàrraga i Mollerussa per la capitalitat d'una extensa àrea territorial més o menys definida segons els interessos de cada ciutat. L'arrelada tradició cultural i el desenvolupament sociocultural, comercial i comunicatiu a cavall d'ambdós segles, propicien que Cervera compregui un dinamisme socioperiòdic prematur en relació amb la resta de capitals ponentines que li serveix, d'altra banda, per a gestar un ecosistema comunicatiu propi ben assentat a redós del caràcter catòlic de la societat i de la influència inextricable de l'Església i del Bisbat.

Tanmateix, la capital segarrena és superada en aquest aspecte per Tàrraga, la qual experimenta una evolució paral·lela atenent a la igualment afermada tradició sociocultural i periodística a finals del XIX. La principal diferència, però, és l'absència del marcat conservadorisme catòlic preexistent a la Segarra. En efecte, a l'Urgell i principalment a Tàrraga, el desenvolupament comercial i econòmic del territori en potencia i en diversifica l'arc sociopolític i sociocultural, el qual d'ençà els anys deu i quinze es compon majorment d'un substrat catalanista noucentista burgès. Aquest i l'entramat associatiu, cultural i polític brotat al seu redós determinen el definitiu assentament de la moderna sociabilitat i cultura de masses als anys trenta, fortament polititzada i ideologitzada.

Amb tot, l'arribada del ferrocarril i del Canal motiven un desvetllament econòmic que situen Tàrraga com la segona ciutat de la demarcació, únicament a les esques de Lleida. En relació amb això, l'Urgell esdevé la segona comarca quant a producció de premsa amb 47 títols i també la més diversificada quant a poblacions editores, amb un total de 8 localitats inclosa Tàrraga. Tanmateix, la majoria dels exponents s'han constatat breus i poc estables, exceptuant-ne de targarins i bellpugencs. La capital urgellenca compta 28 produccions, tantes com Balaguer que, a semblança d'aquesta i de Cervera, experimenta una millora i modernització infraestructural i una intensa activitat sociocultural d'ençà les darreres dècades del XIX. Tot plegat potencia i accelera la vertebració d'un ecosistema associatiu en termes moderns, el qual esdevé el principal responsable de l'ecosistema comunicatiu i informatiu de masses comarcal definitivament arrelat als anys de la Mancomunitat i en paral·lel als efectes de les obres hidroelèctriques de Camarasa i del Prepirineu.

Finalment, cal consignar la peculiaritat del Segrià, atès que la seva anàlisi resta inequívocament eclipsada per la naturalesa de la seva capital, la qual n'és també de la província amb tot el què això comporta i suposa. Aquest fet, que incideix enormement en la postració agrícola i rural de la comarca polaritzant-ne la indústria a la reclosa àrea de Lleida, determina també la inhabilitació per a constituir un ecosistema informatiu-comunicatiu comarcalment estructurat i vertebrat. En efecte, la potencia de l'ecosistema lleidatà actua alhora com a estructura local, comarcal i provincial, degut a la manca de qualsevol contrapès socioeconòmic i demogràfic arreu de la demarcació que li'n pugui contestar o disputar la monopolització i la consegüent jerarquització socioperiòdística i editorial.

La mínima diversificació copsada durant la Segona República ateny precisament a l'influx de Lleida sobre la resta de la comarca en la qüestió de la renovació pedagògica i instructiva, liderada pel grup de Mestres Batec, i implementada socioeditorialment amb la producció distintes revistes escolars. Així, els 9 títols segrianencs s'adscriuen a la dinàmica editorial dels periòdics editats en els pobles i viles menors d'arreu de la Plana, circumscrits i sotmesos a una lògica editorial secundària o terciària sovint sense pretensions ni expectatives d'esdevenir eines configuradores de cap supraestructura empresarial comarcal. En definitiva, són produccions amb una finalitat comunicativa molt concreta, les quals desapareixen quan el seu propòsit és assolit o fracassat. Aquest motiu explica majorment la seva brevetat i inestabilitat editorials i la discontinuïtat dels sectors periodístics locals en aquests casos.

En resum, a les comarques de la Plana s'editen 160 publicacions periòdiques de les 469 provincials; és a dir, el 34,11% de tota la producció tenint en compte que s'han considerat també aquelles capçaleres iniciades amb anterioritat a 1898 però vigents d'ençà d'aquesta data (vegeu Taula 31). Les viles i ciutats productores són les 33 següents: L'Albi, Arbeca, les Borges, la Granadella, Juneda, la Pobla de Cérvoles, Albesa, Artesa de Segre, Balaguer, Menàrguens, Os de Balaguer, Camarasa, Ponts, Cervera, Guissona, Portell (Sant Ramon), Mollerussa, Torregrossa, Agramunt, Anglesola, Bellpuig, la Fuliola, Mafet, Maldà, Tàrrrega, Verdú, Alguaire, Almacelles, Almenar, Corbins, Maials, Montoliu de Lleida i Puigverd de Lleida.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939	s/a*
Les Garrigues									
Albi, L'					1				
Arbeca					1			1	
Borges Blanques, Les		1	2	4	1		2		
Granadella, La							1		
Juneda				1			1		
Pobla de Cérvoles, La				1					

La Noguera									
Albesa				1					
Artesa de Segre			1		1	2			
Balaguer	1	1	3	7	7	3	5		1
Camarasa					1		1		
Menàrguens							1		
Os de Balaguer							1		
Ponts			1		1				
La Segarra									
Cervera	7	1	2	2	2	6	4	3	
Guissona					1				
Portell (Sant Ramon)					1				
El Pla d'Urgell									
Mollerussa	1	2	2	7	1	3	2		
Torregrossa	1								
L'Urgell									
Agramunt	1			1	3		1	1	
Anglesola				1					
Bellpuig			1	3	1		2		
Fuliola, La							1		
Mafet			1						
Maldà					1				
Tàrrega	8	2	2	1	5	2	4	4	
Verdú							1		
El Segrià									
Alguaire							1		
Almacelles							2		
Almenar	1								

Corbins							2		
Maials				1					
Montoliu de Lleida							1		
Puigverd de Lleida							1		
TOTAL	20	7	15	30	28	16	34	9	1

Taula 31. Edició total de premsa a les comarques de la Plana. Elaboració pròpia.

* Sense any

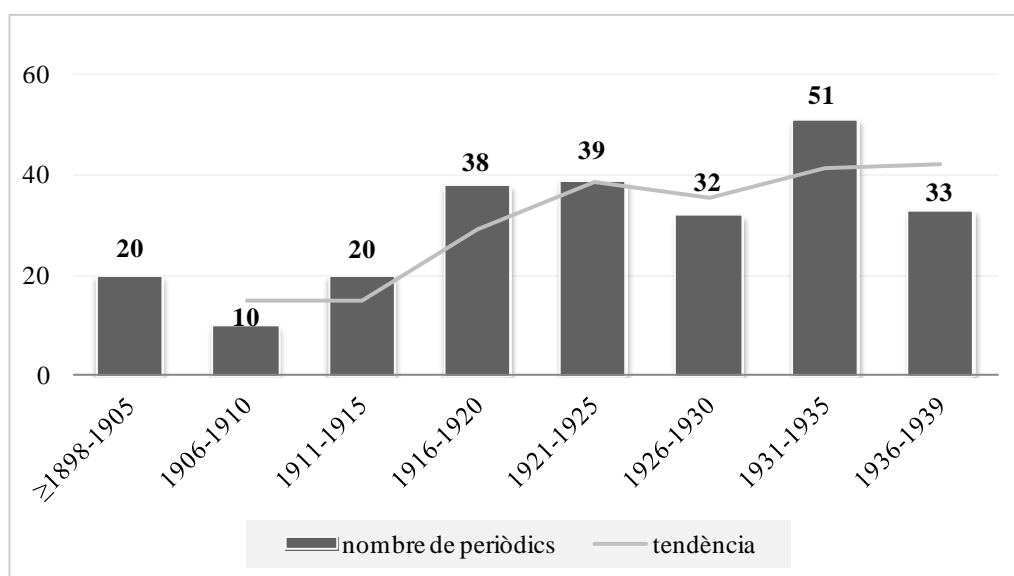
En primer lloc s'evidencia un bon estat de la premsa periòdica de la Plana editada al tombant del XIX al XX, per bé que aquesta resta molt supeditada als títols de pugna política conjuntural, d'opinió i de partit, sotmesos a les dinàmiques locals i municipals i en cap cas amb interessos heterònoms ni empresarials. Així mateix, aquest fenomen resulta molt local i localitzat principalment esdevingut a Cervera i Tàrraga, editores de 15 dels 20 periòdics apareguts en aquests anys.

El dinamisme de la premsa, evidenciat en el nombre d'altres i volums totals i en els ritmes i el desenvolupament editorials, demostra com la primera intensificació de la societat de masses a la Plana s'esdevé a la dècada dels deu, concretant-la certament en la seva segona meitat. L'acció de la Mancomunitat a l'entorn dels eixos de la cultura, la instrucció pedagògica i la sociabilitat, d'una banda, i del progrés i la modernització infraestructural, comunicativa i industrial, de l'altra, són essencials per a la incipient vertebració de la cultura de masses de les comarques del Ponent català. Així, en un període d'onze anys (1910-1920) se supera el quàdruple d'altres registrades –de 7 a 30 periòdics–, tot mantenint-ne els nivells durant la primera meitat dels anys vint. Aquest fet motiva l'etapa de major diversificació socioterritorial de premsa editada, atès que entre 1916 i 1925 apareixen capçaleres en 20 localitats productores –talment com en els anys republicans– (vegeu Taula 31).

A la dècada dels trenta, arran d'una major obertura i complexitat social de la qual no n'és aliè el nou règim polític, es produeix un nou esclat de premsa, molt més intens i transversal tipològicament. Aquest fet, que comporta també la consolidació de l'ecosistema comunicatiu de masses en aquesta àrea provincial, es produeix essencialment a les principals capitals: Tàrraga, Cervera i Balaguer. No obstant la desigual dinàmica experimentada a Mollerussa i les Borges i la plena diversificació a la

qual s'assisteix als anys vint, els nivells de matricules registrades durant la Segona República sobrepassen, per poc, els volums dels anys quinze i vint al conjunt de la Plana

La dinàmica es reproduceix quant al volum de premsa concentrada en quinquennis, fet que tanmateix respon a produccions de trajectòria generalment breu i inestable i, per tant, a una discontinuïtat editorial més o menys marcada depenent de la comarca (vegeu Gràfic 37). No obstant això, la concentració de periòdics s'aferma durant els anys republicans, fixant els màxims històrics quant a la continuïtat de premsa amb 51 títols en edició simultània entre 1931 i 1935. Aquest canvi de tendència es deu també i en part a l'adquisició de vigor editorial i empresarial de bona part dels periòdics i dels seus sustentadors.

Gràfic 37. Continuïtat total de la premsa a les comarques de la Plana. Elaboració pròpia.

En definitiva, i malgrat les dissonàncies evolutivo-estructurals entre el Pla d'Urgell i les Garrigues, d'una banda, i la Segarra, l'Urgell i la Noguera, de l'altra, es posa en relleu que a la dècada dels trenta l'ecosistema comunicativo-informatiu de masses és forjat i consolidat a la Plana de Lleida, i així la societat, la cultura i la premsa de masses en aquesta regió. Tanmateix, l'esclat de la Guerra Civil propicia el bloqueig i el consegüent ensorrament d'una estructura comunicativa encara fràgil. Així, s'ha palesat com, de fet, només Cervera, Tàrraga i Agramunt editen exponents de premsa durant el conflicte mentre que a Balaguer o Bellpuig, per exemple, es mantenen en edició alguns dels iniciats prèviament. La mínima però efectiva vertebració socioperiodística assolida al conjunt de la Plana al llarg de la dècada s'esvaeix, tal com ho fan també els volums i els

ritmes editorials assolits. És enmig del context bèl·lic que apareix el primer i únic exponent de premsa diària editat fora de Lleida, *UHP* a Tàrraga, que és realment la represa del títol homònim lleidatà un cop la capital provincial és ocupada per l'exèrcit franquista.

Finalment, també s'ha demostrat com la progressiva massificació cultural i social juntament amb la modernització socioeconòmica i el desenvolupament infraestructural i comunicatiu del territori són claus per a la precoç proliferació i diversificació tipològica dels exponents, molt més accentuada que al Pirineu. En aquest sentit, la vitalitat i la inquietud de cada societat i comarca i el marc sociocultural predefinit condicionen nítidament el progrés dels respectius processos editorials i les seves naturaleses en cada cas. Amb tot, el floriment de la premsa associativa, cultural, professional i literària és inqüestionable d'ençà els anys quinze i vint, adduint al desvetllament i a la vertebració social en aquest sentit i en paral·lel a la conformació de l'ecosistema comunicatiu i de la cultura de masses.

És igualment inalienable la producció informativa i política, atesa la seva existència i proliferació d'ençà les darreries del XIX, les quals sovint esdevenen categories simbiòtiques en virtut dels contextos i dels actors que en prenen part. Així mateix, és ressenyable la producció religiosa, present en cada comarca al llarg del període, essent marcadament pròpia i natural de la cosmovisió sociocultural i política de la societat segarrenca i certerina sobretot. Malgrat que no és l'única categoria de premsa produïda en aquestes dues comarques, la gran majoria de les que s'editen –associativa, política, informativa, etc.– resten fortament impregnades d'aquest caràcter religiós.

7. 2. 2. La muntanya i l'Alt Pirineu

Quant a l'àrea muntanyenca, en aquesta hi regna molt més notòriament l'heterogeneïtat i el desequilibri entre les comarques integrants, entre les seves societats, els seus territoris i els seus actors político-culturals. Precisament les singularitats i dinàmiques d'implantació d'un mínim ecosistema comunicatiu i informatiu de cada comarca pirinenca –mai comparable al de la Plana– determinen la constitució més o menys artificial de dues subregions: la centre-oriental i la nord-occidental. La primera és conformada pel Pallars Jussà –principalment, la Conca de Tremp–, el Solsonès i l'Alt Urgell i, gràcies a l'encapçalament i la certa direcció de les seves capitals, esdevé més connectada culturalment i comunicativa vers l'àrea septentrional de la Plana –la Segarra

i la Noguera—. Aquest fet li permet la configuració d'una realitat genuïna més o menys tardana, principalment assolida a les respectives capitals i generalment iniciada també als anys quinze i vint, amb alguns dels elements principals que determinen una societat de masses: l'aparició de les noves tecnologies com el vapor i l'electricitat, l'establiment de noves formes de vida de caràcter netament urbà i urbanista, la gestació de nous costums de sociabilitat definitoris de la moderna cultura de masses, la reducció de l'analfabetisme o la constitució de noves relacions socials de comunicació de les quals la proliferació de la premsa escrita n'és el màxim exponent.

En efecte, la supremacia exercida per les capitals comarcals esdevé molt més visible i notòria al Pirineu que a la Plana, atès que aquestes representen els únics nuclis de població suficientment vertebrats i amb una mínima capacitat econòmica i demogràfica per a l'adquisició dels factors consignats. En relació amb això, s'ha palesat el fort influx i connexió socioeconòmica i comunicativa de la Seu d'Urgell vers l'àrea de la Cerdanya lleidatana. Quant a la premsa, de les 21 publicacions editades al Solsonès, 19 apareixen a Solsona; 14 de les 15 produïdes al Pallars Jussà s'originen a Tremp; i 16 de les 17 editades a l'Alt Urgell se circumscriuen a la Seu.

En el cas del Pallars Jussà és imprescindible la concepció de la importància de les obres hidroelèctriques en la configuració de la moderna cultura de masses pallaresa i trempolina, i en la consolidació de Tremp com a centre comercial i comunicatiu de la comarca i les àrees limítrofes. Quant a l'Alt Urgell, el fenomen del cooperativisme i de l'associacionisme impulsats per la Mancomunitat propicien una mínima i progressiva articulació socioeconòmica que es tradueix en una incipient estructuració de la societat de masses local demorada, però, fins els anys trenta. En aquesta dècada, es fracturen definitivament els simbòlics però principals marcs sociocultural, políticoideològic i socioperiòdic de la Seu d'Urgell, ben imbricats fins aleshores en l'univers catòlic i conservador, si bé aconsegueixen de mantenir-se reforçant així la rellevància ciutadana i política del catolicisme a la comarca, de l'estament eclesiàstic i del Bisbat. Aquest escenari és prou idèntic al Solsonès, i a la seva capital, atès el fort conservadorisme social i la influència i el control inapel·lables del Bisbat i del catolicisme local. El dinamisme sociocultural i associatiu intensificat d'ençà els anys quinze comprèn, com en el cas de la Seu d'Urgell, una clara i indiscutible configuració i direcció del catolicisme tant institucional com popular, essent un tret definitori essencial d'aquestes comarques.

Quant a la segona subregió pirinenca, la nord-occidental, aquesta és configurada pel Pallars Sobirà, l'Alta Ribagorça i l'Aran. En aquesta àrea l'ecosistema comunicativo-informatiu de masses i, en conseqüència, la societat i la premsa de masses com a principal producte de la seva lògica industrial-empresarial no es conceben ni culminen en tot el període, tampoc durant la Segona República. Així, s'ha posat en relleu la inexistència dels factors mínims necessaris i característics per a la seva implantació. En efecte, doncs, en aquestes contrades hi manca l'efectivitat de la industrialització –atès que hi manca, d'entrada, l'acció industrialitzadora–, de la qual se'n deriva la flagrant inexistència dels sectors secundari i terciari. Per tant, també és notòria l'absència de les noves tecnologies com el vapor i l'electricitat, imprescindibles per a l'enllumenat elèctric o les línies telefòniques inexistents en la majoria del territori fins el anys vint, trenta i més ençà.

En aquesta àrea, doncs, el caràcter rural(ista) resta immutable i impermeable als canvis de vida i a les noves relacions sociocomunicatives, en tant que aquestes no hi aconsegueixen penetrar. Els costums relacionals, sociabilitzadors i comunicatius són, de fet, permanents al llarg de les dècades mantenint-se els esquemes tradicionals decimonònics gràcies, sobretot, al poderós entramat caciquista i al seu corromput joc sociopolític. També és molt influent la manca d'inquietud i de vitalitat sociocultural de les respectives societats, degut al crònic i atàvic aïllament sociocomunicatiu, informatiu i cultural al qual se sotmeten i s'avesen. La instrucció i la institució de l'alfabetització esdevenen inassolibles i per tant també la sistematització de la cultura i la vertebració d'un ecosistema més o menys estandarditzat i en progressiva massificació assentat en unes relacions socials de producció, distribució i consum.

En definitiva, al Pallars Sobirà, l'Aran i l'Alta Ribagorça es produeixen només 5 títols entre 1898 i 1939; de fet, es produeixen només 5 títols en 17 anys: entre 1918 –quan n'apareix el primer, *Renaixement Montanyés*, de Sort– i 1934 –quan en defalleix el darrer, *Alt Pallars*, també de Sort–. Encara més, a l'Alta Ribagorça no se n'edita cap al llarg del període a causa del perpetu aïllament comunicatiu, la baixa densitat demogràfica i econòmica, l'atàvica impermeabilitat i insensibilitat sociopolítica, l'hegemonia del caciquisme i la inaccessibilitat d'alternatives i la insalvable orografia. Tot plegat perpetua les dificultats i en genera de noves, tot impossibilitant la connexió comunicativa del territori. També cal recordar la pertinença de l'actual comarca al

Pallars Jussà i, per tant, la –voluntariosa però insuficient– dependència socioperiòdística d'aquesta vers l'àrea de Tremp i també de la Ribagorça aragonesa.

Certament, les distàncies entre ambdues subregions pirinenques són notables, com s'ha provat en la present recerca, fruit ja no només de la distinta gradació dels avenços socioculturals i polítics adscrits a cada comarca i a cada capital, sinó també dels desnivells de progrés quant al procés d'integració i vertebració socioterritorial, comunicatiu i infraestructural de les mateixes i, per tant, de la superació dels obstacles orogràfics i estructurals que indueixen al seu perpetu aïllament i a la seva inviable connexió.

Amb tot, en el conjunt de les comarques pirinenques se circumscriuen 59 dels 469 periòdics editats entre 1898 i 1939; això representa només el 12,58% de la producció total de la demarcació (vegeu Taula 32). És igualment significatiu i il·lustratiu que 49 de les 59 publicacions, pràcticament el 83,05% d'aquesta producció, es concretin precisament a Solsona (19), la Seu d'Urgell (16) i Tremp (14). Amb tot, les 11 localitats productores –la meitat capitals comarcals– són: Vielha, Tremp, Sort, Solsona, la Seu d'Urgell, la Pobla de Segur, Pinell de Solsonès, Les, la Coma i la Pedra, Fígols d'Organyà i Bellver de Cerdanya.

	≥ 1898-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1939	s/a*
El Solsonès									
Coma i la Pedra, La				1					
Pinell de Solsonès				1					
Solsona	3		3	3	1	2	5		2
L'Alt Urgell									
Fígols d'Organyà							1		
Seu d'Urgell, La	2	1	2	3	2	2	3	1	
El Pallars Jussà									
Pobla de Segur, La			1						
Tremp	1	2	7	2			1	1	
El Pallars Sobirà									
Sort				1			1		

L'Aran									
Les						1			
Vielha				1	1				
La Cerdanya lleidatana									
Bellver de Cerdanya			1						
TOTAL	6	3	14	12	4	5	11	2	2

Taula 32. Edició total de premsa a les comarques de la muntanya i l'Alt Pirineu. Elaboració pròpia.

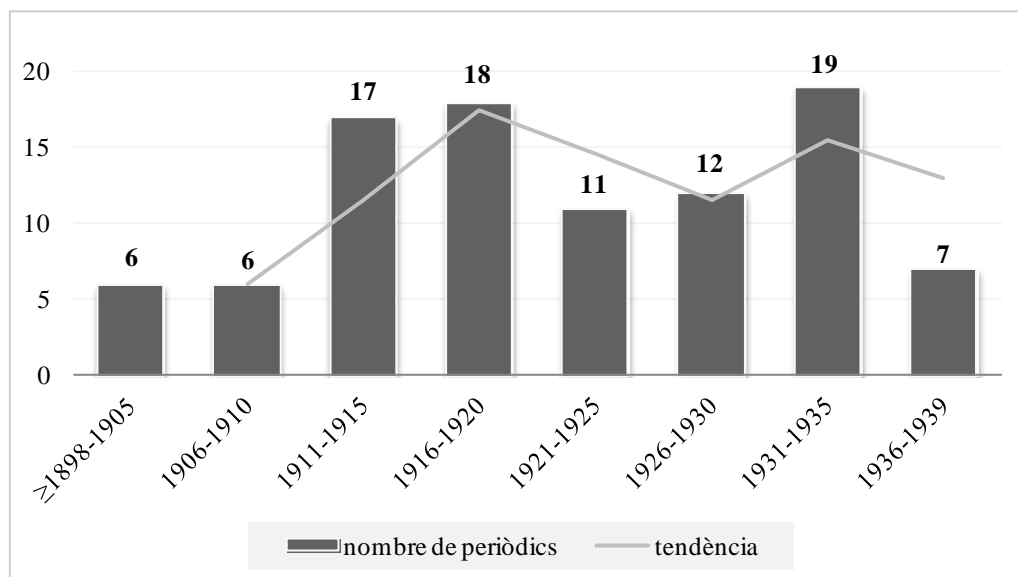
* Sense any.

La matrícula de capçaleres a la muntanya lleidatana evidencia la diferenciació analitzada a l'entorn de les dues subàrees regionals, i manifestament entre les tres principals capitals i la resta del territori. Aquest escenari habilita, en conseqüència, els factors fonamentals adduïts en explicar els ritmes i els volums de premsa. Així mateix, queda clarament determinada la dècada dels deu com el període d'intensificació de l'edició de títols en el conjunt del Pirineu, essent tan il·lustratiu com poc representatiu – atesa la seva nul·la incidència reproductiva a la regió– l'esclat experimentat a Tremp amb el registre de dues a set capçaleres entre la primera i la segona dècada del XX. Malgrat que amb el trànsit de la Monarquia a la República es palesa un cert repunt productiu, aquest resulta incomparable amb l'anterior quant al volum d'edicions i quant a la diversificació territorial de les mateixes.

Finalment, l'anàlisi *micro* en cada cas permet de confirmar la discontinuïtat temporal del volum editorial, atès el baix nombre de títols editats en cada localitat i la majoritària brevetat i inestabilitat de les capçaleres. En efecte, la concentració de periòdics en quinquennis pot induir a equívocs sense la lectura crítica a escala *micro*, en tant que, si bé aquesta concentració resulta efectiva quant a les tendències i dinàmiques socioperiòdístiques i subjacents, cal observar que no tots els exponents es matriculen el mateix any ni es mantenen en edició el mateix període. En definitiva, els volums concentracionaris resulten poc marcats i són mantinguts en essència pels títols registrats en cada quinquenni (vegeu Gràfic 38).

Tanmateix, l'excepció és constituïda pel període republicà, atès que esdevé l'etapa amb un major volum de periòdics en edició juntament amb els anys àlgids de la Mancomunitat. Aquest fet reafirma el trencament estructural del sector en consonància amb la ruptura sociocultural del canvi d'etapa i palesa, malgrat tot, el doblament d'altres

–de 5 a 11– al conjunt del Pirineu. No obstant això, els periòdics que es mantenen en edició corresponen a les tipologies de premsa dominants: la informativa i la religiosa. Certament, però, s’ha posat en relleu la politització d’exponents, la duplicitat de la naturalesa informativa i política i l’aparició de títols polítics vinculats a les forces republicanes i catalanistes preeminentes al conjunt del país als anys trenta –síntoma de clara, si bé incipient, penetració de la moderna cultura de masses a les zones capdavanteres del Pirineu–.

Gràfic 38. Continuïtat total de la premsa a les comarques de la muntanya i l’Alt Pirineu. Elaboració pròpia.

En definitiva, aquest escenari determina la consonància amb els factors més incisius en explicar els ritmes i volums de desenvolupament de la premsa periòdica: densitat econòmica i demogràfica, grau de desenvolupament de la moderna cultura de masses i conjuntures polítiques i socioculturals particulars. Així, fruit d’un arrelament molt més profund del sistema tradicional, conservador i caciquista de la Restauració i d’un estancament demogràfic i econòmic propiciat per una estructura de treball arcaica centrada en l’agricultura i l’autosuficiència, les zones pirinenques resten molt més retretes a la penetració de la moderna societat de masses i, en el seu marc, de la premsa. En moltes àrees aquesta obsolescència no se supera tampoc durant la Segona República.

Amb tot, al Prepirineu la certa democratització i massificació social i política advingudes als anys trenta comporten un nou esclat editorial, per bé que menys nombrós i efectiu que l’anterior degut a una menor diversificació i incisió socioterritorial, contràriament al que succeeix al conjunt de la Plana. En aquest cas el

paradigma és Solsona, si bé l'antagonisme el representa Tremp. Altrament, s'ha palesat com la Seu d'Urgell esdevé un exponent diferencial quant al grau i l'evolució de la moderna cultura de masses a l'alta muntanya lleidatana. Tanmateix, en aquestes contrades es produeix un evident definitiu assentament de la premsa de masses, eina de control i de persuasió en relació a qualsevol sector social de l'època però no generalitzable arreu del Prepirineu ni del Pirineu (vegeu Taula 32).

Tampoc durant la Guerra Civil no es produeix una intensificació de la producció de premsa a la muntanya lleidatana com sí s'esdevé al global de la Plana. Aquest fet és un clar indicador quant al desequilibri en incorporar i explotar la premsa de masses com a mecanisme imprescindible per a la conformació social-mental-política-ideològica d'una societat massiva en ple rendiment, en tant que eina propagandística de primer ordre.

7. 2. 3. *La ciutat de Lleida*

Quant a la tercera realitat socioterritorial i socioperiòdística de la demarcació, la ciutat de Lleida, les seves característiques estructurals, demogràfiques, socioeconòmiques, comunicatives, etc. han estat ben exposades i dirimides en l'apartat pertinent de la present recerca. Així mateix, els apunts abordats en aquestes pàgines en referència a les comarques de la Plana i en concret al Segrià també serveixen per a reforçar l'excepcional singularitat de la capital provincial. La seva naturalesa s'ha manifestat essencial per a configurar la societat de masses local, en paral·lel a la seva densitat econòmica i demogràfica, d'una banda, i al grau de desenvolupament assolit per la moderna cultura de masses, de l'altra. Aquesta es gesta a la ciutat a cavall dels segles XIX i XX i s'hi assenta plenament als anys quinze, consagrant-se de manera ferma i decidida amb la Segona República (vegeu Taula 33), tot determinant els ritmes i la dinàmica evolutiva del genuí ecosistema comunicatiu i la premsa de masses.

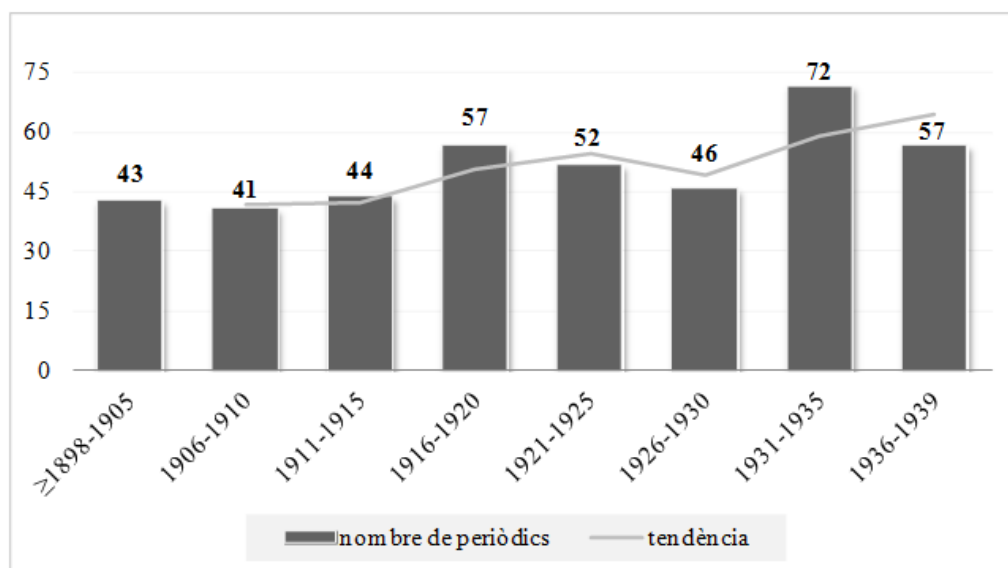
	≥ 1898- 1905	1906- 1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1930	1931- 1935	1936- 1939
Lleida	43	26	22	33	25	21	48	32

Taula 33. Edició total de premsa a la ciutat de Lleida. Elaboració pròpia.

Certament, es palesen de manera cristal·lina els tres grans moments productius de premsa a la ciutat, malgrat que als anys tombants del segle XIX al XX les publicacions editades no es poden concebre en cap cas com a premsa de masses. Més aviat resulten

clars exponents de la premsa premoderna, d'opinió i informativa sovint subjugats als interessos dels grups o líders polítics, i als moviments derivats en cada cas. Amb tot, el condicionant heterònom i la característica empresarial del sector periodístic no es desvetllen fins els anys vint i endavant, en paral·lel a la penetració definitiva de la cultura de masses i a redós de l'assentament dels efectes industrials arreu de la vida pública.

En aquest sentit la intensificació del volum i la concentració de títols en el quinquenni 1916-1920 és modèlica (vegeu Gràfic 39), fet que determina el punt d'inflexió en la coexistència transitòria de l'ecosistema comunicatiu tradicional preindustrial i el modern ecosistema comunicativo-informatiu de masses, tant local com expansivament provincial. L'eclosió i proliferació de les categories cultural i literària, associativa, professional i informatiu-política en termes moderns n'és un dels principals exponents quant a l'evolució del sector i del creixent teixit cívicosocial imprescindible per a sustentar-lo i eixamplar-lo. Igualment, l'exclusiva producció de premsa diària, d'una banda, i la producció de periòdics en cada una de les 14 categories establertes –malgrat les respectives i particulars diferències existents en la temporalitat, els volums i les dinàmiques–, de l'altra, són dos elements bàsics molt reveladors.

Gràfic 39. Continuïtat total de la premsa a la ciutat de Lleida. Elaboració pròpia.

Amb tot, l'esclat, la diversificació i la massificació de la producció local lleidatana s'esdevenen fefaentment i vigorosa a la dècada dels trenta, en consonància amb la democratització, la massificació i la participació sociopolítica i ciutadana desbordades i vehiculades pel nou règim republicà. La flagrant, vertiginosa i abassegadora

conscienciació, politització i ideologització dels espais públics i la consegüent polarització i radicalització socials són les manifestacions més patents i alhora els elements que determinen una producció periodística i editorial sense precedents arreu de la província. L'ús propagandístic i bèl·lic de la premsa es magnifiquen amb l'esclat de la Guerra Civil, tot potenciant-ne la seva instrumentalització politicoideològica. La seva rellevància en aquest context és manifestada clarament per la concentració de capçaleres entre 1936 i 1939, la qual resulta idèntica als volums assolits en la primera gran intensificació dels anys de la Mancomunitat (vegeu Gràfic 39).

7. 3. Especialització i diversificació temàtica i tipològica de la premsa

Amb tot, l'anàlisi realitzada en les pàgines precedents s'ha palesat essencial per a determinar –i igualment és directament influenciada per– el nivell d'especialització i diversificació temàtica i tipològica de la premsa produïda en cada cas. Així mateix, existeix una nítida i directament proporcional vinculació entre els elements analitzats i l'assoliment definitiu de la cultura de masses, del modern ecosistema comunicativo-informatiu i de la societat de masses. De fet, aquests elements coadjuven a la configuració d'aquest escenari del qual igualment se'n retroalimenten constantment. Així, en una vila, comarca o territori amb una cultura de masses i un ecosistema comunicatiu ben arrelat i en creixement les probabilitats d'assolir unes folgades especialització periodística i diversificació editorial són majors que no en aquells indrets amb notòries mancances, endarreriments o estancaments en aquest sentit. En consonància, també s'ha palesat indispensable un notable desenvolupament socioeconòmic, sociocultural, demogràfic i infraestructural per aconseguir uns ritmes i graus d'implantació òptims de la societat de masses.

L'augment dels nivells d'edició de premsa és motivat per la decidida vertebració sociocultural i sociopolítica d'un territori, la qual propicia la progressiva però irrefrenable assumpció de la cultura de masses articulant un ecosistema comunicativo-informatiu propi que, alhora, genera nous volums editorials. Quan major és el volum editorial i concentracionari de capçaleres, major és la probabilitat d'incrementar-ne la diversificació i l'especialització dels seus continguts tot atenent les modernes demandes i necessitats de producció i consum de la societat. No obstant això, s'ha posat en valor

que aquesta proliferació tipològica no sempre comprèn uns volums i una trajectòria estable i sovint pot respondre a publicacions d'aparició efímera o de regularitat intermitent. Aquest fet, si bé afavoreix la diversificació temàtica del sector, perjudica la seva vertebració i consolidació en termes moderns i massius, atès que no incideix ni afavoreix el progrés de l'ecosistema comunicativo-informatiu.

Així doncs, s'ha verificat la quarta i darrera hipòtesi plantejada en el present treball, referent a *l'existència d'una alta especialització i diversificació temàtica i tipològica de la premsa* de la demarcació. Tanmateix, cal matisar-la sempre en atenció a les singularitats de cada realitat provincial i, més concretament, de cada comarca –això és, a escala *medium* i *micro*–, ateses les característiques i les estructures consignades de cada territori i població. Per tant, d'una banda, resulta principal atendre la clara distinció socioterritorial de les tres realitats provincials: la ciutat de Lleida, la Plana i el Pirineu. Igualment, de l'altra, cal tenir present la cobertura editorial i temporal dels exponents en cada cas, fet imprescindible per a determinar el vigor i el valor concrets de la proliferació de categories.

7. 3. 1. L'anàlisi en virtut de cada societat i territori

Les dinàmiques i els ritmes d'implantació territorial i el dinamisme temporal singular de cada àrea, així com les fluctuacions internes, determinen i reflecteixen el grau de d'especialització i diversificació periodística en el marc del desenvolupament de cada societat i la seva premsa de masses. En aquest sentit, s'ha constatat que només a la capital de la demarcació s'editen periòdics de les 14 categories de premsa establertes, si bé la seva absoluta confluència no es produeix fins les darreries dels anys vint i la dècada dels trenta. Les tres categories més prolífiques al llarg del període a Lleida són, ordenadament, la política, la professional i l'associativa. La seva excepcional naturalesa i la genuïna condició de capital provincial la situen al capdavant de l'escenari dibuixat, en tant que matriu nuclear i iniciadora també de l'especialització i la diversificació temàtica de la premsa des de la qual sorgeix i avança arreu de la Plana, en primer terme, i del Pirineu, més dificultosament.

Quant a les comarques de la Plana, l'especialització i diversificació de la premsa s'esdevé més precoçment que al Pirineu, adduint les característiques i els contextos analitzats. Certament, els títols informatius i polítics són predominants i sovint mútuament vinculats, ateses les empreses i els propòsits que els promouen. La

vertebració de la societat de masses en aquestes contrades –essencialment a les capitals de comarca– experimenta una important intensificació d'ençà els anys quinze, fet que n'impulsa la configuració i l'arrelament definitius de la premsa de masses atorgant-li als periòdics uns elements empresarials, heterònoms, de difusió i de consum propis de la moderna cultura de masses urbana i industrial.

Tanmateix, també comprenen un pes editorial força notable les publicacions religioses, les culturals i literàries, les associatives i les professionals. Un dels principals denominadors comuns d'aquestes categories esdevé, d'una banda, la possible –i en molts casos patent– impregnació del caràcter catòlico-conservador: entitats o sectors culturals catòlics productors de premsa, associacions religioses no institucionals de caràcter juvenívol, lúdic, instructiu, escolar, etc., cambres de comerç o sindicats agrícoles marcadament conservadors i catòlics, produccions de congregacions religioses, etc. En canvi, els nuclis carlins són més reduïts al conjunt de la Plana, o si més no són menys proclius a editar premsa pròpia, ateses les particularitats del seu moviment. El principal reducte editorial és Lleida, per bé que cal tenir present el col·lectiu carlista catalanista que, tal vegada mancat de potencialitat rectora, s'afegeix o recolza d'altres forces d'orientació avinent i col·labora en les seves edicions.

Altrament, també és estesa la penetració de les noves alternatives sociopolítiques introduïdes a redós de la incipient modernització sociocultural de tombants de segle i consagrades amb la Mancomunitat: el catalanisme i el republicanisme, principalment. En efecte, apareixen nombroses associacions de caràcter cultural, literari i artístic que conjuminen la instrucció folklòrico-patriòtica catalanista d'enaltiment de la llengua, del territori, del tarannà, de la història, etc. i l'acció política o polititzada per tal d'assolir una conscienciació ciutadana concreta. Aquesta combinació finalment es trasllada o es relaciona amb la vertebració d'importants moviments d'organització i participació ciutadana que esdevenen la representació local –però no per això menys manifesta– de la moderna política de masses. Quant al republicanisme, és prolífic –per bé que no exclusiu– l'ús de l'humor i la sàtira com a arma punyent i crítica vers el poder caciquista i dinàstic establert ja durant la primera dècada del XX. La seva efectivitat alhora de difondre un determinat missatge i opinió és conjuga amb la necessitat i l'habilitat de sortejar la censura i la repressió periodístiques –sovint, però, ineludibles–.

Quant a les comarques de la muntanya, en aquestes hi dominen les publicacions informatives i polítiques, les quals sovint es mostren simbiòtiques atenent al caràcter dels seus promotors, la subjugació dels seus propòsits editorials i el marc sociopolític i sociocultural imperant. Tot plegat posterga la definitiva penetració de la concepció heterònoma i empresarial del sector, i la seva massificació, mantenint-ne la lògica preindustrial tradicional de la premsa d'opinió i política. Així mateix, en relació amb l'encotillament conservador i caciquista i l'inexistent participació pública i política d'una societat socioculturalment adormissada, la preeminència, la influència i el control de l'estament eclesiàstic i del catolicisme motiven una gens menyspreable producció religiosa, principalment al Solsonès i a l'Alt Urgell, les dues amb seu bisbal.

El sorgiment i l'arrelament dels nous actors sociopolítics –carlisme, catalanisme, republicanisme– esdevé més fràgil i estèril, quan no directament inexistent, al conjunt del Pirineu. De fet, únicament les principals ciutats com Solsona, Tremp i la Seu d'Urgell comprenen alguns grupuscles mínimament vertebrats i capacitats per a editar premsa pròpia. En el cas dels carlins aquests produeixen algun exponent a les dues primeres localitats a cavall del XIX i XX, mentre que les forces republicanes no hi arrelen definitivament fins als anys trenta –si bé a la capital del Jussà n'existeix algun exponent a la dècada dels deu–. Altrament, el catalanisme adquireix una certa i més visible proliferació i vertebració a la muntanya lleidatana al llarg del període: a més de les tres capitals adduïdes també edita premsa a Sort i a la Pobla de Segur. A més, la seva concentració temporal resulta més eixamplada, atès que a Tremp apareix algun periòdic catalanista al tombant de segle, per exemple.

En definitiva, reprenent la darrera hipòtesi es posa en relleu l'absolut i manifest predomini de la premsa política al llarg del període, sempre en atenció dels ritmes i dinàmiques concretes i particulars, més o menys prolíferes i sòlides, en virtut de cada territori. Així mateix, les seves formes de representació i recepció no són exclusivament les d'òrgan escrit d'un determinat partit, grup o líder polític, sinó que s'immisceixen en d'altres àrees periodístiques com la informativa, la cultural, l'associativa, la religiosa, la humorística o l'estudiantil. La massificació de la política i la seva penetració en l'àmbit socioperiòdic és causa i efecte de la nova cultura de masses en gestació i deriva en la seva organització definitiva com a producte heterònom i de consum. Aquest fet comporta, en paral·lel, la també irreversible instrumentalització de la premsa en termes moderns, d'ençà els anys quinze i vint, i la categòrica conscienciació i radicalització

politico-ideològica i sociocultural del sector –fidel reflex de les inquietuds socials– d'ençà les darreries de la dictadura i irrevocablement amb la implantació de la Segona República espanyola.

7. 3. 2. L'anàlisi en virtut de la durada i l'estabilitat de la premsa

No obstant l'anàlisi territorial, cal dirimir-ne una altra de paral·lela centrada en la cobertura, l'estabilitat i la regularitat temporal dels periòdics que configuren cada categoria, atès que l'existència d'una major diversificació i especialització periodística no sempre significa una millor disposició i estructuració del sector i de l'ecosistema comunicativo-informatiu. De fet, s'ha palesat com en les zones rurals, en les viles menors i en les poblacions i comarques muntanyenques més isolades, la proliferació de premsa de diversa índole molt sovint és substituïda per la multiplicitat temàtica i la varietat del contingut inscrits en un mateix periòdic. Aquesta casuística és determinada pels dèficits estructurals i comunicatius d'aquests sectors i municipis a causa d'esdevenir en molts casos l'únic o dels únics mitjans periodístics que s'hi editen en un moment històric precís. Tanmateix, però, la multiplicitat de categories s'ha constatat abundant i prolixa al conjunt provincial.

Quant a les comarques de la Plana, exceptuant la casuística particular del Segrià, les categories de premsa amb un nombre molt reduït d'exponents sovint de caràcter irregular i de breu trajectòria o directament mancades de representació editorial són: l'esportiva, la il·lustrada, la comercial, la infantil, la femenina, l'escolar i estudiantil i l'humorística. En aquest cas, a més, i mantenint les distàncies quant als volums productius, l'escenari és força comparable al de Lleida. En efecte, aquestes categories experimenten endarreriments en relació amb l'esclat, la intensificació i la proliferació de títols de les altres tipologies periodístiques amb una major diversificació i arrelament socioterritorials. A més, la seva demora també s'ha evidenciat quant a la implantació territorial i el dinamisme temporal en relació amb el marc català.

Aquests són fets simptomàtics, en definitiva, dels desequilibris en l'establiment de la premsa de masses en les zones més rurals i interiors de Catalunya i, per extensió, en la implantació de la moderna cultura de masses i d'una societat de masses plena i transversal. Concretament, aquest escenari s'evidencia amb: 1) la postració i l'ajornament del floriment i la proliferació efectiva dels esports com a fenomen de masses i la premsa especialitzada en aquest sentit, 2) el retràs en incorporar de manera

efectiva la dona a la vida pública i política, 3) l'elevat i el generalitzat analfabetisme que invalida la configuració i l'estructuració d'uns sectors heterònoms propis i l'existència d'una audiència consumidora fiable i estable, 4) la flagrant desatenció educativa, pedagògica i instructiva de les classes populars i de l'ensenyament públic que afecta els infants i adolescents, i 5) la naturalesa rural i agrària endèmica i irreversible de la demarcació que impossibilita l'expansió de l'entramat comercial i industrial essent focalitzat únicament a la ciutat de Lleida i en àrees o capitals de comarca concretes i d'abast socioterritorial igualment reduït.

Aquest escenari resulta molt més accentuat al referir-nos a les comarques del Pirineu lleidatà, fet que exemplifica novament les distàncies i els desequilibris entre aquesta regió i la Plana. La baixa proliferació dels exponents, la freqüent brevetat editorial i la manca de diversificació territorial determinen una inacabada vertebració sectorial de la premsa de masses i esdevenen els principals indicadors quant a l'estat embrionari de la cultura i de la societat de masses provincial als anys trenta. Així, a la muntanya lleidatana les categories de premsa que manquen de títols o que en comprenen amb un baix volum i una elevada exigüïtat són encara més quantioses que les de la Plana: l'esportiva, la il·lustrada, la comercial, la infantil, la femenina, l'escolar i estudiantil, l'humorística, l'associativa, la professional i la cultural i literària. Les produccions més rellevants en aquests territoris són la informativa, la política i la religiosa.

Amb tot, l'ecosistema comunicativo-informatiu i les característiques concretes de la regió pirinenca motiven un volum de premsa –59 publicacions– que esdevé poc més de la tercera part del què s'edita a la Plana –156 periòdics–. Certament, aquesta manifestació obstaculitza i predetermina una prolífera especialització i diversificació temàtica de la premsa, essent essencial i molt il·lustrativa per a identificar i distingir entre una proliferació de categories ben nodrida i una altra de testimonial i poc o gens incisiva en l'entramat socioperiòdic i sociocultural del territori.

Tanmateix, només dues comarques pirinenques adopten una producció tipològica mínimament diversificada assimilable o comparable a la Plana quant a nombre de categories –sense analitzar-ne el nombre de títols i la seva estabilitat en cada cas–: el Solsonès i l'Alt Urgell. Quant a la tercera ciutat muntanyenca en termes socioperiòdics, Tremp, aquesta comprèn una categorització de premsa restringida a 5 tipologies: informativa, política, humorística, associativa i religiosa. Aquest fet es deu,

bàsicament, a la influència de la ferma editorial de la majoria dels títols informatius, polítics i religiosos, a la particular estructura caciquista i política del territori, a la baixa densitat demogràfica i a la tradició periodística arrelada i circumscrita en el poc procliu context sociopolític. Tot plegat inhabilita la cristallització socioperiodística d'un teixit associatiu-cultural notable i obstaculitza la consolidació de la incipient cultura de masses i de la premsa de masses comarcal.

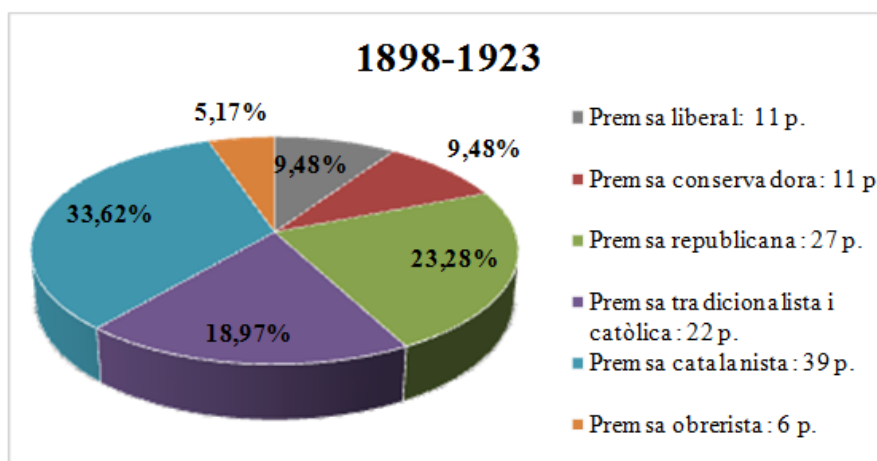
Així doncs, si bé s'ha posat en valor l'existència d'una alta especialització i diversificació temàtica i tipològica de la premsa provincial a escala *macro*, des de les òptiques *medium* i *micro* s'ha determinat un conjunt de matisos importants. Aquests s'han palesat igualment incisius en explicar les diferències i els desequilibris principals quant al desenvolupament de la societat i de la premsa de masses en les tres grans realitats de la demarcació i, fins i tot, a l'interior de cada una. En aquest sentit, s'ha provat imprescindible valorar directament el nombre de títols editats en cada categoria i, sobretot també, la durabilitat i l'estabilitat editorial en cada cas, atès que aquesta apreciació resulta concloent per a dirimir el vigor de la diversificació periodística i la seva incidència en cada ecosistema comunicatiu, afavorint-ne o impeding-ne la massificació.

7. 4. L'hegemonia política en la premsa: volums i continuïtats de les diferents adscripcions

Finalment, també s'ha acreditat el predomini de la premsa política en les seves múltiples formes i representacions i la consegüent politització i ideologització periodística en consonància amb els fenòmens socioculturals concrets. Les següents gràfiques mostren, en efecte, l'evolució de la premsa política a la província en cada un dels quatre grans períodes històrico-polítics: la Restauració, la dictadura, la Segona República i la Guerra Civil. En cada moment històric es contempla la continuïtat i el volum de la premsa política de la demarcació; això és, tant els periòdics que s'hi matriculen de bell nou com aquells que s'hi mantenen havent iniciat la seva empresa amb anterioritat.

Així, en l'etapa de la Restauració prèvia a la dictadura (vegeu Gràfic 40) es palesa com les forces dinàstiques no són prolífiques en l'edició de premsa, assolint poc menys del

20% de la producció. Aquest escenari respon a la naturalesa sistèmica i política que sustenten –i que les sustenta–, a la deficitària mobilització i participació sociopolítica provincial –més marcada al Pirineu que a la Plana, si bé en aquesta es produeix d’antuvi a les principals capitals– i a la poca tradició comunicativa, atàvicament innecessària, de liberals i conservadors. Les principals ciutats productores de premsa dinàstica són Lleida, la Seu d’Urgell i Tàrrrega. Quant als partits polítics alternatius i antidinàstics, es posa en valor l’elevada edició de premsa catalanista –prop del 34%–, la qual compta amb una major diversificació territorial en aquests anys, si bé resulta limitada quant al volum i a la trajectòria en la majoria de pobles i viles secundàries fins a l’esclat productiu dels anys quinze. Tanmateix, no en tots els casos esdevé una premsa política en termes moderns sinó de tall neorenaixentista i noucentista amb tints patriòtico-folklorico-culturals. El moviment de Solidaritat Catalana és la principal font, juntament amb l’acció de la Mancomunitat, per a la proliferació d’aquesta premsa.

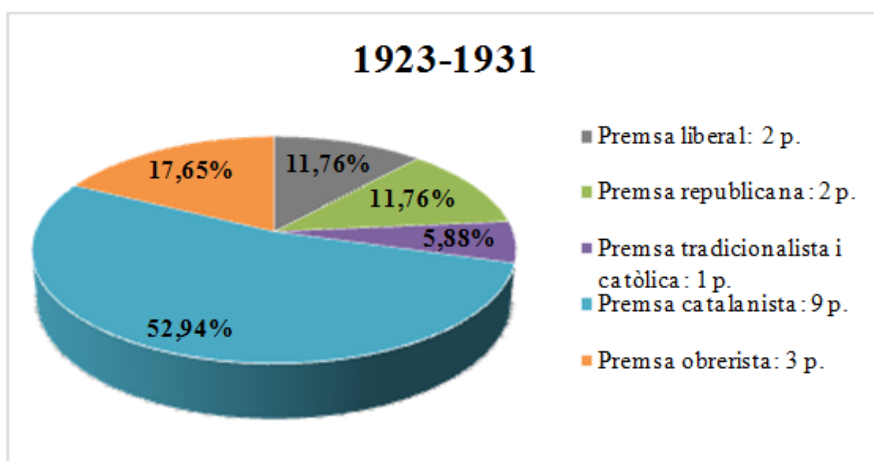
Gràfic 40. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1898 i 1923 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.

En relació amb la producció republicana, els 27 títols d’aquesta etapa reflecteixen, d’una banda, les lluites i pugnes internes entre famílies republicanes principalment a redós de la qüestió autonòmica i les distintes concepcions heteroideològiques sobre republicanisme i regionalisme. De l’altra, també evidencien la instrumentalització de la premsa com a eina de pugna municipal conjuntural. Malgrat alguns exponents balaguerins, targarins i cerverins, la producció republicana s’escau majorment a Lleida i són els anys de Solidaritat Catalana els que n’afavoreixen la bonança editorial. En darrer terme, quant a les publicacions tradicionalistes i catòliques, aquestes assoleixen pràcticament el 19% de la premsa política provincial. Igual com en el cas anterior, l’edició recau en essència a la ciutat de Lleida i comprèn dos moments d’intensificació

molt clars: els anys tombants de segle i els anys quinze –aquest segon també quant a diversificació territorial–. La premsa obrerista esdevé residual fruit de la censura i la repressió patida per la classe treballadora al llarg de la Restauració. La seva producció es concentra únicament a Lleida.

En definitiva, durant l'etapa de la Restauració es palesa l'ús polític i instrumental de la premsa per part de les forces antidinàstiques i en incipient articulació com a eina efectiva d'incisió sociopolítica i ideològica, tant en l'àmbit municipal/local i en la quotidianitat que li és subjacent com en la vessant interna de cada moviment. És rellevant assenyalar que aquests índexs productius són els més baixos del període d'estudi quant a la premsa republicana, catalanista i obrerista, essent els més alts quant a les forces dinàstiques i les tradicionalistes i catòliques.

La dictadura de Primo de Rivera i els governs monàrquics que la segueixen abans de les eleccions municipals que antecedeixen la Segona República és el període socioperiòdic més agressiu i perjudicial per la premsa política, amb independència del seu caràcter i naturalesa. En efecte, en aquests anys el nombre de noves edicions es redueix a la mínima expressió, mentre que també són mínims els exponents que es mantenen un d'ençà del Cop d'Estat (vegeu Gràfic 41).

Gràfic 41. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1923 i 1931 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.

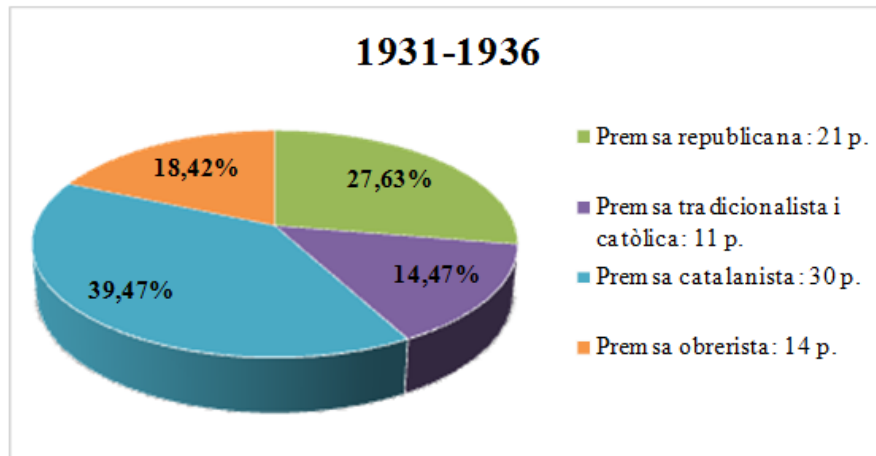
En total són només 17 les capçaleres polítiques provincials d'aquest període, més de la meitat catalanistes generalment de tarannà allunyat de l'acció política i circumscrit als aspectes culturals i folklòrics, propis del vuit-cents en molts casos, per tal de sortejar la censura governativa. La premsa liberal compta amb dos exponents de Lleida, *El País* i *La Jornada* –aquest molt efímer– mentre que els tradicionalistes es mantenen també a la

capital del Segrià amb *El Diario de Lérida*. El denominador comú dels tres esdevé la condició informativa i generalista de la seva empresa, a més de la ràpida acceptació del nou règim, fet que en permet la tolerància. Quant als tres títols obreristes i els dos republicans, cal consignar que la seva reaparició es produeix a les darreries de la dictadura, en uns temps de fervor ideològica, d'anhel democràtic i de mobilització ciutadana. En ambdós casos, el nucli editor també és la capital provincial.

Així doncs, l'any 1923 es produeix un autèntic trencament del sector polític periodístic i editorial provincial, així com de les seves dinàmiques i ritmes precedents. La imposició dictatorial i la intransigent cultura política de l'espanyolisme més conservador i decimonònic ensorren els incipients però legítims avenços socioperiodístics quant a l'assumpció i la intensificació de la cultura de masses local i comarcal. El que s'avé amb la Segona República suposa, en efecte, un nou escenari molt més adscrit als paràmetres de modernitat, diversificació i massificació –tanmateix, no sense desequilibris–.

En efecte, els anys anteriors a l'esclat de la Guerra Civil s'assisteix a un nou i definitiu esclat editorial de la premsa política i a un auge de la diversificació territorial, apareixent per primer cop en aquells municipis sense tradició ni sector periodístics previs. La pràctica totalitat dels títols polítics d'aquesta etapa són noves edicions aparegudes a cavall dels dos règims o bé durant els anys republicans, fet que determina dos factors prou indicatius: d'una banda, la definitiva desaparició i desarticulació de la premsa dinàstica –atès l'ensorrament de la Monarquia i del sistema polític que l'aixopluga– i, de l'altra, la notable i nombrosa dualitat de periòdics de caràcter netament republicà i catalanista (vegeu Gràfic 42).

La confluència d'ambdues concepcions i condicions resulta altament prolífica, fruit essencialment de la referència hegemònica exercida per l'ERC, la principal i màxima força política representant de republicanisme i catalanisme al país. Aquest fet determina, també, la conversió al republicanisme catalanista –o al catalanisme republicà– de periòdics en edició prèvia bé mancats d'un caràcter polític concret, bé directament mancats d'orientació en aquests termes i per tant polititzats o bé, contràriament, editorialment i ideològica reconvertits amb més o menys complexos. És el cas, per exemple, de *Pla i Muntanya* de Balaguer o de *Crònica Targarina* de la capital de l'Urgell, si bé el més paradigmàtic és *El País* de Lleida.

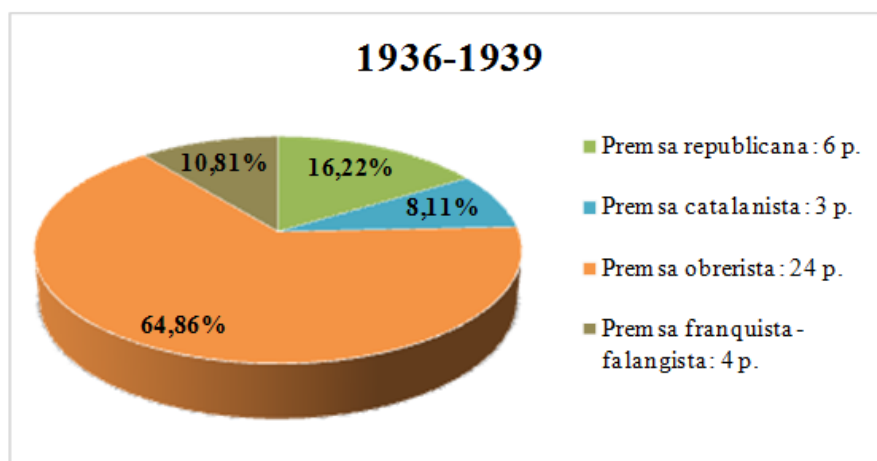
Gràfic 42. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1931 i 1936 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.

En efecte, ambdues adscripcions són les més prolífiques i les que comprenen un major grau d'extensió territorial fins a l'alçament militar del 18 de juliol de 1936, amb l'edició de periòdics en 15 municipis provincials en cada cas. Tanmateix, la simbiosi entre catalanisme i republicanisme propicia que el mateix periòdic sigui comprès en ambdues categories. La distribució i multiplicació d'aquests exponents segueix predominant a la Plana, essent Lleida i Tàrrrega les líders quant al nombre d'edicions. Talment destaca la certa proliferació en municipis amb una tradició conservadora i carlina potent, com les Borges, la Seu o Bellpuig, en els quals, si bé la producció republicana és testimonial, no ho és tant la catalanista, amb dos títols publicats en les dues primeres i tres a la vila urgellenca.

Quant a la premsa tradicionalista i catòlica, d'una banda, i l'obrerista, de l'altra, aquestes comprenen una producció molt baixa i fortament impulsada des de Lleida: 5 dels 11 títols, en el primer cas, i 10 dels 14, en el segon, són editats a la capital provincial. Així mateix, si bé la tradició catòlica de viles com la Seu i Solsona permeten l'aparició d'exponents al Pirineu, la premsa obrera d'aquests anys es reclus unívocament a la Plana.

No obstant això, la dinàmica s'inverteix incontestablement d'ençà l'esclat revolucionari al Principat, simbolitzant el segon i definitiu trencament de l'ecosistema comunicativo-informatiu, i per tant del sector socioperiòdic, del qual la derrota republicana i la posterior i proluxa dictadura n'impedeixen la reorganització i el reeiximent en els termes prefigurats. En efecte, la desfermada resposta popular a la temptativa insurrecta militar genera l'orientació pràcticament exclusiva del sector editorial vers les tendències

obreristes de signe divers –anarquista, socialista, comunista, antifeixista, etc.–, a causa de la presa del poder per part d'aquestes forces socials i polítiques i del paral·lel desconcert que noqueja les legítimes i democràtiques institucions republicanes. Així doncs, quasi el 65% de la producció encetada en aquests anys és obrerista, mentre que el sector tradicionalista i catòlic és perseguit i abatut immediatament acusat de connivència amb el Cop d'Estat (vegeu Gràfic 43).

Gràfic 43. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1936 i 1939 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.

Tanmateix, cal considerar que l'aparició del 10% de premsa falangista i/o franquista no sorgeix a la demarcació fins que Lleida és ocupada per l'exèrcit rebel l'abril de 1938. Fins aleshores, la premsa obrerista de la província suposa pràcticament el 73% del total, fet que denota la seva absoluta hegemonia en el camp editorial, fidel reflex, d'altra banda, de la situació sociopolítica vigent. Així mateix, la premsa republicana compta amb el 18% de la producció fins a l'arribada dels franquistes i la catalanista amb el 9%. Ara bé, cal consignar que les publicacions catalanistes, republicanes i obreristes pràcticament han desaparegut en la seva totalitat un cop es produeix l'ocupació franquista. Talment, les 4 edicions promogudes pels elements insurrectes en cap cas cohabitaven entre sí, sinó que esdevenen empreses d'edició correlativa.

Els periòdics republicans i catalanistes –com els sectors socials i polítics que els representen– pateixen més o menys directament el fervor popular i revolucionari, essent en la majoria de casos clausurats i col·lectivitzats. L'anormalitat del context i la manca de lideratge governamental originen un estat d'alerta ciutadana que sentència la sort d'aquestes empreses. L'hegemonia editorial dels sectors obreristes esdevé encara més marcada atenent la condició igualment republicana dels tres periòdics catalanistes que

es mantenen: *L'Ideal* de Lleida, *Crònica Targarina* de Tàrraga i *L'Avenç* de Bellpuig. Quant als altres tres periòdics únicament republicans, aquests s'adscriuen més clarament al context bèl·lic: *El Món a Tàrraga* –full editat pel Servei de Propaganda de la Generalitat– i *Adelante* i *Alas Rojas* de Lleida –portaveus del Cos de Carrabiners republicans i de l'aviació del Front d'Aragó, respectivament–.

Finalment, cal apuntar el predomini absolut de la producció periodística de la Plana en aquests anys i, més concretament, de Lleida i l'Urgell. L'únic exponent editat durant la guerra al Pirineu lleidatà és l'anarquista *Humanidad Libre* de Tremp. Quant als 4 exponents falangistes, aquests s'editen a la capital provincial, tres dels quals són òrgans de FET y de las JONS i un esdevé portaveu de l'Exèrcit franquista d'Aragó. La forçosa cohabitació entre les darreres publicacions lleials a la República a la província i al conjunt del país i les primeres produccions del Nou Estat franquista com a preludi a la derrota bèl·lica és paradigmàtica quant a l'imminent, irreparable i cruel desmantellament de l'ecosistema informatiu-comunicatiu republicà –en incipient massificació– i, per extensió, dels fonaments i valors legítimament i democràtics constituïts per les institucions republicanes.

7. 5. Valoració final

El posicionament epistemològic de la present recerca parteix del supòsit teòric que la premsa com a principal producte de la cultura de masses esdevé l'eina i el mitjà indispensable per a impulsar i vehicular la societat de masses d'un territori. Així, el seu dinamisme temporal i la seva implantació territorial –com les altres variables copsades i analitzades– resulten simptomàtics i alhora cabdals per a dirimir els graus, els ritmes i els volums de configuració i evolució en aquest sentit.

Tanmateix, els ambiciosos marcs territorial i cronològic d'estudi, i el nombrós col·lectiu de 469 títols de premsa que se'n deriven, permeten de posar en valor la funció i la funcionalitat tremendament rellevant de la premsa –i per tant també del periodisme– local i comarcal de la demarcació, tant en termes quantitius com qualitius, per a suportar o desmentir la premissa anterior. En efecte, en paraules de Bertran,

“Si el periodisme és una funció humana i el periòdic és una obra humana, és natural que llur existència se'ns presenti condicionada per les circumstàncies de la vida dels homes en

el descabdellament de llur activitat. I més quan la premsa és, podríem dir per antonomàsia, el reflex de la vida, ressò de tot l'existent.”¹¹⁴⁷

Així doncs, del present estudi i dels seus resultats se'n desprenen clarament no només l'ús i l'evolució de la premsa com a mitjà de comunicació escrita i com a producte de la moderna cultura i societat de masses en gestació, sinó més primordialment com a recurs de relació humana determinat i determinant quant al paral·lel desenvolupament de les concrecions *micro*, *medium* i *macro* provincials.

La conjuminació d'aquests factors incideixen en el substrat analític de la recerca, tot afavorint i assolint objectius directes i concomitants que posen en relleu la seva aportació i valor originals. Així, per exemple, és essencial el registre i en molts casos la localització i consulta de publicacions locals i comarcals no registrades ni catalogades prèviament. En paral·lel, també resulta cabdal la modificació, rectificació i/o eixamplament de la informació i de les dades tècniques, descriptives i analítiques de gran part dels exponents en relació amb les ofertes fins al moment. En aquest sentit, la creixent digitalització i la seva inserció en l'àmbit arxivístic i hemerogràfic és indispensable per a un major i millor accés als periòdics i un més òptim buidatge exhaustiu i sistemàtic.

Això determina, en major o menor mesura en funció cada àrea territorial, una fefaent i definitiva disposició del conjunt de publicacions editades a la demarcació en els anys d'anàlisi i, el què en resulta tal vegada més rellevant, una radiografia nítida i inapel·lable de les localitats i municipis productors de premsa periòdica al llarg d'aquestes dècades. La revisió i el descobriment en molts casos de noves poblacions editores de premsa entre 1898 i 1939 i la resolució de conflictes socioperiòdístics estructurals, tècnics, descriptius, etc. en aquest sentit és una qüestió igualment cabdal que presenta i dirimeix aquest estudi. Certament, aquest escenari s'ha provat d'una importància preferent quant a la decisiva gestació, configuració i expansió de la societat de masses en les diferents realitats provincials i en la seva totalitat.

Igualment, també s'ha posat en valor l'adscripció política i ideològica de la majoria de produccions i la seva categoria periodística en funció del seu contingut. Atenent a la permeabilitat periodística en aquesta vessant i a la natural i creixent confluència d'elements sociopolítics i estilístics en una mateixa empresa, s'ha decidit mantenir

¹¹⁴⁷ BERTRAN, Lluís: *Prensa de Catalunya...*, op. cit., p. 343.

un grau de fidelitat editorial el més elevat possible a l'hora de discernir i d'establir la pertinença de cada publicació a una o més categories de premsa i adscripcions polítiques. Aquest fet, si bé dota d'una complexitat encara major el *corpus* operatiu i analític, és essencial per a facilitar una perspectiva extemporània a la realment complexa vertebració social de la demarcació en aquestes dècades –i, per tant, a la complexa vertebració de les diverses *microsocietats* i *microcultures* que la prefiguren–.

En definitiva, s'ha posat en relleu que la societat i la cultura de masses a la demarcació s'instauen plenament a la dècada dels trenta, per bé que no exemptes de marcats desequilibris socioterritorials. Aquests, de fet, són responsables d'un ampli ventall de graus i ritmes evolutius en aquest sentit propiciant, fins i tot, que en determinats territoris i comarques la implantació i implementació efectives de la societat de masses no s'esdevingui en cap cas al llarg del període. Amb tot, s'ha palesat com les tres grans etapes d'intensificació editorial de la premsa de la demarcació corresponen al tombant dels segles XIX-XX, als anys de la Mancomunitat (1914-1923) i a la Segona República espanyola, principalment en l'etapa prebèlica (1931-1936) (vegeu Taula 34). A més, en cada un d'aquests tres grans episodis la producció de títols és correlativament incrementada, essent la segona meitat de la primera dècada del XX els anys més baixos quant a intensitat productiva al conjunt provincial. En efecte, la següent taula mostra la distribució temporal de la matrícula de les 469 produccions periòdiques editades.

	≥ 1898- 1905	1906- 1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1930	1931- 1935	1936- 1939	s/a*
TOTAL Província	69	36	51	75	57	42	93	43	3

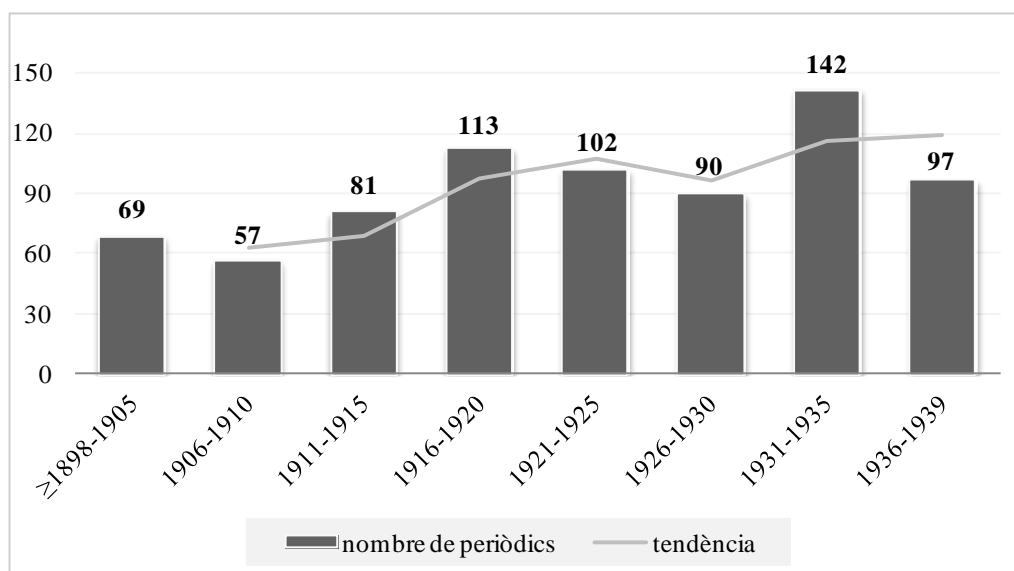
Taula 34. Edició total de premsa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

* Sense any.

En relació amb la natural evolució, penetració i consolidació de la societat de masses a la província –en primer terme i quasi exclusivament a les principals àrees, comarques i ciutats–, és significatiu que el volum d'altres editorials efectuades entre 1931 i 1935 esdevé el 19,83% de la premsa publicada al llarg del període d'estudi. Altrament, cal destacar que els 69 exponents apareguts a cavall dels dos segles difereixen estructuralment i empresarial, en tant que resulten mancats de l'element heterònom i

massiu i se circumscriuen als decennis d'auge de la premsa política i d'opinió a l'Estat espanyol. A excepció dels grans títols informativo-polítics –generalment diaris publicats a Lleida–, la seva trajectòria es caracteritza per ser breu i inestable.

Quant a la continuïtat i la concentració del volum de la premsa, s'ha posat en valor una diferència que resulta cabdal i que marca fefaentment el lent i desigual però tament progressiu i irrefrenable desenvolupament de la moderna premsa heterònoma: la creixent estabilitat i durabilitat dels periòdics produïts. Aquest factor és molt rellevant quant a l'estat del sector periodístic local i comarcal –capitanejat per Lleida i sostingut per les principals capitals ponentines, essencialment– i la seva definitiva articulació en termes moderns.

Gràfic 44. Continuïtat total de la premsa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.

Així, el volum editorial circumscriu en cada un dels tres principals períodes d'intensificació és molt més notori i diferenciat entre sí i també vers els quinquennis intermedis (vegeu Gràfic 44). És manifesta, per exemple, la intensificació des d'inicis de segle i fins el 1920 –fins a 1923, certament–, assolint una concentració de títols superior al 60% entre ambdues dates. Malgrat la davallada dels anys vint, en clara consonància amb el decreixement productiu, el repunt és definitiu i inqüestionable amb el canvi de règim; de fet, se n'ha palesat l'inici a les darreries de la dictadura, en el bienni 1929-1930. En els anys republicans, en efecte, el volum i la concentració de publicacions al conjunt provincial resulta exactament el doble que l'existent a cavall del XIX i XX.

En definitiva, tot plegat evidencia i referma una generalitzada i progressiva evolució del sector periodístic local i comarcal en termes de modernització, diversificació i massificació, no exempta, cal recordar, de desequilibris i inconnexions entre realitats territorials. Aquests factors incideixen i determinen una també generalitzada i progressiva millora de les estructures periodístiques i editorials de les diferents empreses, la qual resulta cabdal per assolir una creixent estabilitat i durabilitat en cada cas i, per extensió, una major i més directa efectivitat de la seva instrumentalització i del seu consum en termes moderns i massius.

8. Limitacions en la recerca i possibles línies futures d'anàlisi

És menester concloure un estudi d'aquestes característiques aportant conscientment les limitacions que s'han trobat durant el seu transcurs i que n'han pogut obstaculitzar o dificultar l'orientació i l'aprofundiment en un moment determinat.

Evidentment, la principal limitació en aquest sentit ha estat la dispersió dels exponents de premsa arreu del territori provincial i més enllà i, més concretament, la impossibilitat final de localitzar-ne alguns. Així mateix, no en pocs casos la majoria dels títols localitzats i consultats han comprès un nombre d'exemplars molt baix –sovint un, dos o tres números únicament–. Aquest fet ha impedit, d'una banda, una anàlisi més profunda i exhaustiva en aquests casos, atesa la manca de dades les quals tal vegada podrien ser rellevants i fins i tot claus, i, de l'altra, el coneixement de la data i el motiu reals de desaparició dels periòdics. Malgrat tot, alguns d'aquests dèficits s'han pogut suplir en part per mitjà dels diversos estudis de catalogació de premsa local i comarcal de la província, així com del conjunt de la bibliografia especialitzada en cada cas.

En relació amb la restricció adduïda se'n deriven de subjacents generalment no explicitades per les capçaleres i en consonància, per exemple, amb la manca de dades –o la minsa recopilació de les mateixes– quant a l'estructura periodística dels títols; això és: la propietat, l'edició, la direcció, el cos de redacció i col·laboració i els tallers d'impressió i els impressors en cada cas. Sovint, la identificació i interrelació d'aquests respectius elements és palpable i més o menys directa en cada empresa i reveladora per copsar i comprendre l'estructura editorial, cultural, social, política i ideològica de cada publicació, així com les dinàmiques i variacions experimentades si s'escauen.

Així mateix, tampoc és explícita la real i efectiva difusió, en termes tant qualitatius com quantitius, de cada periòdic, ni tampoc les seves dinàmiques, ritmes i volums, els quals permetrien de copsar i comprendre la incidència socioterritorial relativa i absoluta de cada empresa. Aquest element, si bé no configura la línia analítica de la recerca ni n'és un dels principals objectius, és essencial per conèixer fefaentment l'estat del sector periodístic local i comarcal, atesa la importància de concebre'n el volum del tiratge de cada títol, la respectiva expansió i la distribució territorial i el tipus d'audiència al qual pretén accedir i al qual acaba accedint.

Finalment, la decisió de situar l'anàlisi emprant l'actual comarcalització i territorialització provincial pot haver estat una limitació, per bé que qualsevol xoc legítim i legitimat entre les múltiples divisions i realitats contemporànies i extemporànies s'ha intentat saldar exposant-ne detalladament les respectives raons i particularitats. Així ha estat, per exemple, en els casos flagrants de l'Alta Ribagorça o el Pla d'Urgell –comarques administrativament inexistents en el període d'estudi– o en relació amb el canvi de pertinença comarcal de determinades poblacions, com ara Maials o Torregrossa. Certament, l'autor és conscient que es podia haver seguit una altra territorialització en tots els nivells i tal vegada més adient a l'època –districtes, regions–. Tanmateix, però, s'ha optat per l'aplicació actual amb la intenció d'afavorir-ne una lectura més entenedora i esclaridora, també quant a les múltiples comparacions resultants, en relació amb el marc sociomental actual.

Quant a possibles línies futures d'anàlisi que complementin o aprofundeixin l'estudi aquí realitzat, és important apuntar algunes de les possibles prospeccions més adients i factibles en aquest sentit, les quals mostren una clara relació amb les limitacions ara adduïdes.

Així, resultaria una interessant línia de recerca aquella cenyida en l'estudi de la difusió, l'accés socioterritorial i sociocultural –això és, el volum i la naturalesa de l'audiència– i els tiratges editorials de cada publicació. Òbviament incidint en les distintes i variables dinàmiques i ritmes, en la incidència i la durada real i efectiva i en el grau de desenvolupament en cada cas. Talment, cal remarcar que, en la mesura del possible, aquests elements s'han intentat dirimir en el present treball. En efecte, aquesta anàlisi futura permetria copsar i comprendre més fefaentment i efectiva l'accessibilitat i el consum real de premsa i la seva incidència quant als ritmes de consolidació de la premsa de masses en cada localitat i comarca d'una manera més particular. Tanmateix, cal consignar l'extrema dificultat en aconseguir les dades proposades i, endemés, la seva incidència real en cada territori i societat, en clara relació amb les limitacions apuntades.

Altrament, també seria interessant de realitzar un estudi sobre les diferents i singulars estructures periodístiques de cada mitjà, principalment establint la relació –sovint directa i concreta, i més o menys íntima– entre la impremta i l'impressor, d'una banda, i la propietat i la direcció de cada periòdic, de l'altra. La relació entre ambdues pot ser reveladora quant a la tipificació editorial de cada capçalera –categorització– i quant a la

vinculació amb una determinada cultura política i ideològica –adscripció–, fet que també afecta a la progressiva i definitiva professionalització del sector periodístic. També en algun cas, si bé més puntualment, s’ha intentat mostrar aquesta connexió entre director i impressor, essent ben paradigmàtica l’existent entre Valeri Serra i Boldú i Ramon Saladrigues en l’accidentada confecció de *Lo Pla d’Urgell* de Bellpuig.

Una altra prospecció de futur fonamental i original seria l’estudi de les dinàmiques i els ritmes d’inserció de la publicitat, la imatge i la fotografia a la premsa de la demarcació. En aquest sentit, caldria copsar, comprendre i dirimir la coexistència d’aquests elements entesos com a tècnica i com a principal font d’ingressos del sector periodístic i la progressiva penetració de la funció informativa i comunicativa, de caràcter heterònom i empresarial, catapultant la imatge i la publicitat com a eines de comunicació de masses. Subsidiàriament, seria interessant de discernir els desequilibris i les convergències entre territoris en aquest procés i relacionar-los amb el volum de premsa i la capacitat editorial, així com amb el grau de vertebració de l’ecosistema comunicatiu i la densitat demogràfica i econòmica.

Finalment, des d’una òptica més reduïda, tal vegada seria interessant focalitzar l’atenció i la línia analítica del present estudi a la comarca del Segrià. En efecte, l’hegemonia de Lleida en tots els àmbits i sentits eclipsa sovint amb excés el rol i la posició del conjunt comarcal. Atesa la naturalesa i els condicionants d’aquest treball, aquesta anàlisi possiblement no s’ha pogut efectuar amb la màxima profunditat i potser seria interessant i convenient realitzar una particular anàlisi de les dissonàncies evolutives entre el conjunt del Segrià i la seva capital, tant en el marc socioperiodístic com general. Aquest plantejament també reforçaria qüestions aquí tractades com la difusió, el tiratge i l’accés de la premsa, i la consegüent inexistència d’un genuí ecosistema comarcal.

9. Bibliografia

Societat, cultura i comunicació de masses

CANOSA, Francesc (dir.): *Història del periodisme de Catalunya. Vol. I Dels inicis a la Guerra Civil*, Editorial Sàpiens, Barcelona, 2016,

CASASÚS, Josep Maria: *El pensament periodístic a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1987.

CRUZ SEOANE, María; SÁIZ, María Dolores: *Historia del periodismo en España. El Siglo XX: 1898-1936*, Alianza, Madrid, 1996.

ESPINET, Francesc; TRESSERRAS, Joan Manuel: *La gènesi de la societat de masses a Catalunya, 1888-1939*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1999.

ESPINET, Francesc: *Notícia, imatge, simulacre. La recepció de la societat de comunicació de masses a Catalunya, de 1888 a 1939*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), 1997.

FANG, Irving: *A History of mass communication. Six information revolutions*, Boston, Newton, 1997.

FIGUERES, Josep Maria: *Periodisme en la Guerra Civil*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010.

GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís; MARÍN OTTO, Enric (eds.): *Historia del periodismo universal*, Síntesis, Madrid, 2010.

GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: "L'origen de la comunicació visual de masses (1936-1939)", a *Anàlisi: quaderns de comunicació i cultura*, núm. 13, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Periodisme i Ciències de la Comunicació, Bellaterra, 1990.

GOUGH, Hugh: *The newspaper press in the French Revolution*, Routledge, Londres, 1988.

GUILLAMET, Jaume: *Història del periodisme. Notícies, periodistes i mitjans de comunicació*, Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, 2003.

HABERMAS, Jürgen: *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*, Gustavo Gili, Barcelona, 2002 (orig. 1981).

JONES, Aled: *Powers of the Press. Newspaper, Power and Public in the Nineteenth Century England*, McMillan, Londres, 1996.

KYNELL, Teresa C.; MORÁN, Michael. G. (eds.): *Three keys to the past: The History of Technical Communication*, Ablex Publishing Co., Connecticut, 1999.

LUHMANN; Niklas: *The differentiation of society*, Columbia University Press, Nova York, 1982.

MARÍN, Enric; TRESSERRAS, Joan Manuel: *Cultura de masses i postmodernitat. Elogi i crítica de la comunicació contemporània*, Edicions 3 i 4, València, 1994.

MARTÍN-BARBERO, Jesús: *De los medios a las mediaciones. Comunicación, cultura y hegemonía*, Anthropos, Barcelona, 2010 (orig.1987).

MÉNDEZ, Antonio: *Encrucijadas. Elementos de crítica de la cultura*, Cátedra, Colección Frónesis, Universitat de València, Madrid, 1997.

MOLAS, Joaquim: “La cultura catalana i la seva estratificació”, a VILAR, Pierre; et al.: *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1983

MONTERO, Julio; RUEDA, José Carlos: *Introducción a la Historia de la Comunicación Social*, Ariel, Barcelona, 2001.

SERRANO, Sebastià: *Comprendre la comunicació. El llibre del sexe, la poesia i l'empresa*, Proa, Barcelona, 1999.

STEVENS, John D.; DICKEN, Hazel: *Communication history*, Sage Publications, Beverly Hills, 1980.

THOMPSON, Edward P.: *The making of the working class*, Penguin Books, London, 1991 (orig. 1963).

–: *Customs in Common. Studies in traditional popular culture*, The New Press, New York, 1992 (orig. 1991);

TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.); GARITAONANDIA, Carmelo; DE LA GRANJA, José Luís; DE PABLO, Santiago (eds.): *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil. II Encuentro de Historia de la Prensa, Tomo II. España (1931-1939)*, Universidad del País Vasco, Bilbao, 1990.

VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Historia y comunicación social*, Mondadori, Barcelona, 2000 (orig. 1980).

WILLIAMS, Raymond (ed.): *Historia de la comunicación*, vol. 2 “de la imprenta a nuestros días”, Bosch Casa Editorial, Colección Bosch Comunicación, Barcelona, 1992.

Mitjans de comunicació, fenòmens i espectacles de masses

ARACIL, Rafael; SEGURA, Antoni; et al.: *República! Cartells i cartellistes (1931-1939)*, Centre d'Estudis Històrics Internacional, Pavelló de la República, Universitat de Barcelona i Viena Edicions, Barcelona, 2006.

ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier: *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*, Federació d'Ateneus de Catalunya, Barcelona, 2015.

ARNABAT, Ramon; DUCH, Montserrat (coords.): *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes sociales*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2014.

BALSEBRE, Armand: *Historia de la radio en España. Volumen I (1874-1939)*, Cátedra, Madrid, 2001.

BARJAU, Santi: “El cartellisme a Catalunya”, a *Serra d'Or*, núm. 438, Barcelona, juny de 1996.

BOURDIEU, Pierre: “Le champ littéraire”, a *Actes de la reserche en sciences sociales*, vol. 89, Paris, setembre de 1991, p. 3-46.

CAPDEVILA, Joaquim; GARCIA, Agustí: *La festa a Catalunya. La festa com a vehicle de sociabilitat i d'expressió política*, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

CAPDEVILA, Joaquim: *Temptats per l'atzar. La narrativa del joc a la Catalunya de la Restauració*, Arola Editors, Tarragona, 2013.

–: “La substitució del cançoner popular i tradicional (El cas de les Terres de Ponent)”, a *Els Marges*, núm. 52, Barcelona, 1995.

COSTA, Lluís: *Pensar és triomfar. La publicitat a través de la història*, Editorial UOC, Barcelona, 2015.

CRESPILLO, Laura: “*La novela teatral*” como ejemplo de cultura de masas en el Madrid de principios de siglo XX, Congreso Internacional “El español y sus culturas”, Centro de Ciencias Humanas y Sociales, Madrid, 2010.

DUCH, Montserrat; ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània. Temps i espais en conflicte*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2015.

DURAN, Anna: “La política cinematogràfica de la Generalitat republicana: El Comitè de Cinema de la Generalitat de Catalunya”, a *Cinematògraf*, núm. 3, 2a època, “El cinema espanyol, de l'adveniment i la implantació del cinema sonor (1929) a l'esclat de la Guerra Civil (1936)”, III Jornades sobre Recerques Cinematogràfiques, Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 2001.

ESPINET, Francesc: “La recepció de la ràdio a Catalunya des dels seus inicis fins a la Guerra Civil, segons els egodocuments”, a *Recerques*, núm. 16, Barcelona, 1994.

ESPINOSA, Sílvia: *Història sentimental de Ràdio Lleida*, Cadena Ser – Ràdio Lleida, Lleida, 1999.

FÀBREGAS, Xavier: “Topografia de l'oci a la Barcelona del vuit-cents”, a *Serra d'Or*, núm. 225, Barcelona, juny de 1978.

FRANQUET, Rosa: *Història de la ràdio a Catalunya al segle XX (de la ràdio de galena a la ràdio digital)*, Direcció General de Radiodifusió i Televisió, Generalitat de Catalunya, Col·lecció Textos i documents, Barcelona, 2001.

GARITAONAINDIA, Carmelo: *La radio en España, 1923-1939. De altavoz musical a arma de propaganda*, Siglo XXI i Universidad del País Vasco, Madrid, 1988.

GÓMEZ MOMPART, Josep Lluís: *La Gènesi de la premsa de masses a Catalunya (1902-1923)*, Pòrtic, Barcelona, 1992.

GUBERN, Román; et al.: *Historia del cine español*, Catedra, Madrid, 1995.

GUILLAMET, Jaume: *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1641-1994)*, La Campana, Barcelona, 1994.

–: “La premsa a Catalunya”, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1988.

–: *La premsa comarcal. Un model català de periodisme popular*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1983.

JARDÍ, Enric: *El cartellisme a Catalunya*, Destino, Barcelona, 1983.

LÓPEZ MÓNDEJAR, Publio: *Historia de la fotografía en España. Fotografía y sociedad, desde sus orígenes hasta el siglo XXI*, Lunwerg, Barcelona, 2005.

MOLAS, Joaquim; GALLÉN, Enric: “La literatura popular i de consum”, a MOLAS, Joaquim (dir.): *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, Vol. XI, Ariel, Barcelona, 1988.

MOLAS, Joaquim: “Notes sobre la cançó popular moderna: el cuplet”, a BRUGUERA, Jordi; MASSOT i MUNTANER, Josep: *Actes del cinquè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes. Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat, 1980.

MOLES, Abraham A.: *El afiche en la sociedad urbana*, Paidós, Buenos Aires, 1976 (orig. 1970).

NARANJO, Juan; FONTCUBERTA, Joan; et al.: *Introducció a la història de la fotografia a Catalunya*, Lunwerg, Barcelona, 2000.

PORTER, Miquel: *Història del cinema a Catalunya (1895-1990)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1992.

PUJADAS, Xavier (coord.): *Atletas y ciudadanos. Historia social de deporte en España, 1870-2010*, Alianza, Madrid, 2011.

PUJADAS, Xavier; SANTACANA, Carles: *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya. Vol. I (1870-1931)*, Columna, Barcelona, 1994.

ROIG, Miquel; CASTELLS, Enric: *La Festa Major de Lleida, cartells i fotografies (1863-1997)*, Ajuntament de Lleida – Quaderns de divulgació ciutadana, Col·lecció La Banqueta, Lleida, 1998.

ROMAGUERA, Joaquim: “Cinema i cultura a Catalunya (1929-1936)”, a *Cinematògraf*, núm. 3, 2a època, “El cinema espanyol, de l’adveniment i la implantació del cinema sonor (1929) a l’esclat de la Guerra Civil (1936)”, III Jornades sobre Recerques Cinematogràfiques, Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 2001.

–: “El cinema català durant la guerra incivil”, a *Serra d’Or*, núm. 438, Barcelona, juny de 1996.

SALILLAS, José Manuel: “Els inicis de la ràdio local a Catalunya”, a *Annals del Periodisme Català*, núm. 23, “70 anys de ràdio”, Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona, 1993.

–: *Radio Catalana. Al cumplirse 50 años de su desaparición*, Departamento Cultural de Radio España de Barcelona, Barcelona, 1980.

–; LLENA, Agustín: *50 años de EAJ15. Radio Associació de Catalunya. Radio España de Barcelona*, Picazo, Barcelona, 1980.

SIRÉ, Josep; SOL, Romà; TORRES, Carme: *50 anys de Ràdio Lleida, e.a.j. 42*, Diputació de Lleida i Ràdio Lleida, Lleida, 1986.

SOLÀ, Pere: *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939). L’Ateneu Enciclopèdic Popular*, La Magrana, Col·lecció Els Orígens. 2, Barcelona, 1978.

TIMOTEO ÁLVAREZ, Jesús (ed.): *Historia de los medios de comunicación en España. Periodismo, imagen y publicidad (1900-1990)*, Ariel, Barcelona, 1989.

TORREBADELLA, Xavier: *150 anys d'esport a les terres de Lleida (1850-2000)*, Consell Català de l'Esport, Secretaria General de l'Esport, Generalitat de Catalunya, Lleida, 2003.

TRENC, Eliseu: “Modernització i/o tradició a les arts gràfiques a Catalunya a finals del segle XIX”, a MOLAS, Joaquim; et al.: *1898: entre la crisi d'identitat i la modernització. Actes del Congrés internacional celebrat a Barcelona, 10-14 d'abril de 1998*, Vol. II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.

Estudis d'història local i comarcal

ALCARAZ, Ricard: *La Unió Socialista de Catalunya (1923-1936)*, Edicions La Magrana, Barcelona, 1987.

ARMENGOL, Josep: “El carlisme (1870-1871) i l'integrisme (1888-1918) trempolí. Continuïtat i persistència d'unes opcions polítiques marginals”, a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1993.

–: *L'Ajuntament de Tremp entre 1868 i 1931: continuïtat electoral i predomini republicà*, tesi de llicenciatura dirigida per Conxita Mir, Universitat de Lleida, 1993.

–: “Lluita electoral i poder municipal (Tremp, 1890-1923)” a *COLLEGATS. Centre d'Estudis del Pallars*, 1989, 3, Edita Virgili i Pagès, Lleida, 1989, pp. 123-148.

AZNAR, Josep: *Història de Balaguer*, Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 1981.

BACH, Antoni: *Bellpuig. Història de la vila de Bellpuig*, Ajuntament de Bellpuig, Institut d'Estudis Ilerdencs, Bellpuig, 1998.

–: *Bellpuig d'Urgell i la seva antiga baronia al Pla d'Urgell*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1972.

BARRULL, Jaume (ed.): *L'obra de la Mancomunitat de Catalunya a les terres de Lleida (1914-1923)*, Pagès editors, Lleida, 2014.

BARRULL, Carles: “Religiositat popular i anticlericalisme en la societat prepirinenca: alguns exemples a propòsit de la Ribagorça (1930-1940)”, a BARRULL, Carles i

JANÉ, Oscar (coords.): *La Guerra Civil a la Ribagorça. Textos i pensaments sobre la República, la Guerra i l'exili al Pirineu*, Centre d'Estudis Ribagorçans, Pagès Editors, Lleida, 2010.

BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita: *Història de Lleida. De la Restauració al franquisme*, Vol. 8, Pagès Editors, Lleida, 2003.

BARRULL, Jaume: "Cervera i la Segarra durant la Segona República" a SANTA, Àngels (ed.): *Jaume Magre en el record*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 2002, pp. 281-300.

–: "Carlistes i integristes: presencia institucional i debat ideològic durant el primer terç del segle XX", a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1993.

–: *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*, Ajuntament de Lleida, Quaderns de divulgació ciutadana, col·lecció La Banqueta, núm. 14, Lleida, 1990.

–: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, L'Avenç, Barcelona, 1986.

BERNADÓ, Jordi, et al.: *Tremp, 1884-1984. Cent anys d'història*, editorial Virgili i Pagès, Lleida, 1987.

BERNADÓ, Maria Claustre: "El problema de la carretera de Sanaüja i les eleccions municipals del 1931 a Solsona", a D. A.: *Solsona, 400 anys d'Història. Miscel·lània*, Ajuntament de Solsona – Regidoria de Cultura, Solsona, 1994.

BOLEDA, Ramon: *Verdú abans i després de la proclamació de la República, 1904-1936*, Ajuntament de Verdú, Verdú, 2011.

BOIXAREU, Ramon: *La Revolució i la Guerra Civil a La Pobla (1936-1939)*, Ramon Boixareu, Barcelona, 1986.

BORRELL, Josep: "La construcció d'una societat i una cultura modernes", a *URC. Revista literària*, núm. 20, *Revistes literàries a la Lleida d'entreguerres, 1919-1939*, Institut Municipal d'Acció Cultural de Lleida i Pagès Editors, Lleida, 2005.

CADÍ, SCCL; GASCÓN, Carles: *Cadí: 100 anys de cooperativa*, Cadí SCCL, La Seu d'Urgell, 2015.

CAMPS, Eduard; SANTAELIÀRIA, Joan: *Guissona*, Grafos, Barcelona, 1982.

CAMPS, Josep: “Lleida (1921-1930): una aposta per la modernitat”, a *URC. Revista literària*, núm. 20, *Revistes literàries a la Lleida d'entreguerres, 1919-1939*, Institut Municipal d'Acció Cultural de Lleida i Pagès Editors, Lleida, 2005.

CANAL, Jordi: “Els èxits i els fracassos del “carlisme nou” (1889-1900): una aproximació des de la Catalunya occidental”, a a MIR, Conxita (ed.): *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1993, pp. 127-145.

–: “Carlins i integristes a la Restauració: l'escissió de 1888”, a *Revista de Girona*, núm. 147, juliol-agost 1991.

CANTURRI, Enric: *Memòries (república, guerra i exili)*, L'Avenç, Ajuntament de La Seu d'Urgell, Barcelona, 1987.

CAPDEVILA, Joaquim: *Tàrraga (1898-1923): societat, política i imaginari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008

–: “La Tàrraga noucentista (1898-1923). Una primera aproximació”, a *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 13, Museu Comarcal de l'Urgell-Tàrraga, Tàrraga, 2000, pp. 145-228.

–: *Maldà, història gràfica i del segle XX*, Ajuntament de Maldà, Maldà, 1999.

CAPELL, M. Àngels: “La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)”, a BARRULL, Jaume; MIR, Conxita (dir.): *Memòria del segle XX*, Segre, Lleida, 1999.

CASANOVAS, Lluís: *La Pobla de Segur (Notes històriques)*, Edicions Comú de particulars, Igualada, 1958.

CASTILLÓ, Arcadi, MATEU, Xavier (coords.): *El Pallars Jussà: estructura socio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i de l'Alta Ribagorça*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1981.

CLOSA, Francesc: “Manuel Roger de Llúria i el procés de renovació del carlisme lleidatà (1888-1917)”, a MONTAÑA, Daniel; RAFART, Josep (coord.): *La industrialització al Berguedà i el fenomen carlista. V Simposi d’Història del Carlisme. Avià. Dissabte, 13 de maig de 2017*, Centre d’Estudis d’Avià, Avià, 2017.

–: *Catalanisme i renovació a la premsa carlina a Lleida. Ideologia i poder a El Almogávar leridano, El Loredan i l’Almogáver (1890-1910)*, Pagès Editors, Lleida, 2002.

COMA, Glòria: *Tàrrrega a la Segona República*, Pagès, Lleida, 1992.

CORNUDELLA, Joan: “Els Jocs Florals Jaumistes de Les Borges Blanques i el seu entorn carlista (1912-1917). El Vilosell, 20 de setembre de 2003”, a *IV Trobada d’Estudiosos de la Comarca de Les Garrigues*, Consell Comarcal de les Garrigues, El Vilosell, 2004.

–: “L’aportació de la cultura urgellenca a la renaixença literària de Ponent”, a *URTX. Revista cultural de l’Urgell*, núm. 15, Museu Comarcal de l’Urgell-Tàrrrega, Tàrrrega, 2002.

CREUS, Montse: “Vida política a Solsona des de principi de segle fins a la Segona República” a D. A.: *Solsona, 400 anys d’Història. Miscel·lània*, Ajuntament de Solsona – Regidoria de Cultura, Solsona, 1994, pp. 229-248.

FARRÀS, Francesc: “El Pallars contemporani”, a MARUGAN, Carme Maria; RAPALINO, Verònica: *Història del Pallars. Dels orígens als nostres dies*, Pagès Editors, Lleida, 2005.

FARRÉ, Joan: “*La vida associativa de Balaguer (darrer terç del segle XIX-1936)*”, a *La Noguera*, Estudis núm. 3, Centre d’Estudis Comarcals de la Noguera, Balaguer, 1989, pp. 27-56.

FEITO, José Manuel: *Alejandro Casona, de maestro en Narciandi a inspector en el Valle de Arán: conferencia pronunciada en el RIDEA, el 17 de junio de 2003 en el centenario del nacimiento de A. Casona*, Real Instituto de Estudios Asturianos, Oviedo, 2003.

FERRAN, Lluís: “Solsona, terra de carlins: imatges i estereotips d’una cultura política local”, a D. A.: *Solsona, 400 anys d’Història. Miscel·lània*, Ajuntament de Solsona – Regidoria de Cultura, Solsona, 1994.

GALINDO, Francisco Javier: *La Seu, 1936*, Salòria, La Seu d’Urgell, 2011.

GALLART, Amadeu: “La Seu d’Urgell 1910-1930. Vint anys pel segle vint” a *Salit. Paper d’Història de La Seu*, Ajuntament de La Seu d’Urgell, La Seu d’Urgell, 1991.

GASCH, Sol; NISTAL, Jordi: “La Cooperativa Lletera del Cadí en el marc de les transformacions socio-econòmiques del Pirineu”, a *Salit. Paper d’Història de La Seu*, Ajuntament de La Seu d’Urgell, La Seu d’Urgell, 1991.

GASCÓN, Carles: “Josep Zulueta a l’Urgellet: un primer contacte en clau electoral”, a *Annals del Centre d’Estudis Comarcals del Ripollès – IBIX: Annals*, 2010-2011, Centre d’Estudis Comarcals del Ripollès, Ripoll, 2012, pp. 139-155.

–: *Comarques oblidades. Josep Zulueta i el Pirineu l’any 1890*, Salòria, La Seu d’Urgell, 2010.

GELONCH, Jaume: “El nacionalisme radical a les Garrigues. Joventut Catalanista de Les Borges Blanques (1920-1924)”, a *Fites en el temps. VI Trobada d’Estudiosos de les Garrigues. El Cogul, 27 d’octubre de 2007*, Editorial Fonoll, Juneda, 2008.

GIMENO, Manuel: *Revolució, guerra i repressió al Pallars (1936-1939)*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987.

–; CALVET, Josep: *Salàs de Pallars, 1936-1939. Tres anys dins la història d’un poble*, Virgili i Pagès, Lleida, 1987.

JARNE, Antonieta: “Josep Maria Espanya: els camins del federalisme impossible”, a *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, núm. XXVII, Barcelona, 2016.

–: *Josep Maria Espanya i Sirat. El somni federal des de la Restauració Monàrquica fins a l’exili republicà*, Edicions Alfazeta, Col·lecció Biblioteca de Lleidatans Il·lustres, Lleida, 2010.

JAUME, Miquel: *Freinet a Mallorca. Miquel Deyà Palerm i l’escola de Consell (1930-1940)*, Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2001.

JIMÉNEZ, Fernando: *L'afany. Cuadernos Freinet de los escolades de Puigvert de Lérida*, Tanteo México-España, Ciutat de Mèxic, 2018.

–: *¡Allí teníamos una imprenta! Cuadernos Freinet de los escolares de Montoliu de Lérida*, Tanteo México-España, Ciutat de Mèxic, 2016.

–: *Batec. Historia de vida de un grupo de maestros*, Universitat de Lleida, Lleida, 2007.

–: “Seis experiencias de educación Freinet en Cataluña antes de 1939”, a *Cuadernos de Aula Libre, Movimiento de Renovación Pedagógica “Aula Libre”*, núm. 2, Fraga, 1994.

JOVÉ, Antoni: *Població, propietat i canvi social a Lleida (1780-1930)*, Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2015.

LEGA, Eva; LÓPEZ, Javier; SOLDEVILA, Jordi: *Memòria Llibertària. 100 anys de moviments llibertari a Lleida*, Confederació General del Treball-Federació Intercomarcal de Lleida, Lleida, 2011.

LLORENS, Antoni: *Solsona i el Solsonès en la història de Catalunya*, Vol. II, Virgili & Pagès, Lleida, 1987.

LLADONOSA, Josep: *Història de la Ciutat de Lleida*, Curial, Barcelona, 1980.

–: *Història de Lleida*, 2 vols. F. Camps Calvet, Tàrrrega, 1972-1975.

MACIÀ, Marc: *Dictadura i democràcia. Les Borges Blanques, 1923-1926*, Edicions de la Universitat de Lleida, Patronat Josep Lladonosa, Alguaire, 2018.

–: *Dictadura i democràcia en el món rural català: Les Borges Blanques 1923-1945*, Tesi Doctoral, Universitat de Lleida, 2016.

MARÍN, Teresa: *Innovadores de la educación en España (Becarios de la Junta para Ampliación de Estudios)*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Colección Monografías, Cuenca, 1991.

MATEU, Josep Joan: *Terra i treball a les Garrigues: el procés d'especialització oliverera, 1850-1950. Història d'un fracàs?*, Pagès editors, Lleida, 1996.

–: “El cooperativisme agrari a les Garrigues: gènesi i evolució a Llardecans i Maials (1880-1962)”, a *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 34, Barcelona, 1996, pp. 75-96.

MATEU, Xavier (coord.): *El Pallars Sobirà: estructura socio-econòmica i territorial*, Caixa d’Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1983.

– (coord.): *La Cerdanya: recursos econòmics i activitat productiva*, Caixa d’Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1981.

MATINERO, M. Carmen: “Societat i política durant la Segona República a la Seu d’Urgell (1931-1936)”, a *Salit. Paper d’Història de La Seu*, Ajuntament de La Seu d’Urgell, La Seu d’Urgell, 1991.

MIR, Conxita: “El Pallars: cacics, eleccions i lluites polítiques” a *COLLEGATS. Anuari del Centre d’Estudis del Pallars, 1987, I*, Edita Virgili i Pagès, Lleida, 1987.

–: *Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985.

MIRÓ, Ramon: “Les delegacions de Palestra a Bellpuig i entorn”, a *Quaderns de El Pregoner d’Urgell. Miscel·lània d’estudis*, núm. 31, Bellpuig, 2018, pp. 23-38.

–: “Noves consideracions a l’entorn de Ramon Saladrigues Oller”, a *Quaderns de El Pregoner d’Urgell. Miscel·lània d’estudis*, núm. 30, Bellpuig, 2017, pp. 19-50

–: “L’Ateneu Democràtic Prat de la Riba (1932-1936)”, a *Quaderns de El Pregoner d’Urgell. Miscel·lània d’estudis*, núm. 28, Bellpuig, 2015, pp. 21-42.

MULLERAT, Montserrat, et al. (eds.): *Homenatge a Marià Mullerat i Soldevila*, Lleida, Arts Gràfiques Bobalà, Lleida, 2001, (orig. 1997).

OBIOLS, Joan: “Els nostres temps: 1936-1979”, a D. A.: *Solsona, 400 anys d’Història. Miscel·lània*, Ajuntament de Solsona – Regidoria de Cultura, Solsona, 1994.

OLIVA, Jordi: “Cervera i la Segarra sota les bombes. Els bombardejos aeris damunt la comarca durant la Guerra Civil (1938-1939)”, a *Miscel·lània Cerverina*, núm. 18, Cervera, 2008, pp. 141-223.

PABÁN, Marisa: “Una ramaderia entre fronteres: la Vall d’Aran (1850-1936)”, a *Estudis d’Història Agrària. La ramaderia: aspectes de la seva evolució*, núm. 14, Barcelona, 2001, pp. 197-208.

–: *La Vall d’Aran. Una comarca pirinenca (1901-1931)*, Tesi Doctoral, Departament d’Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1992.

PÀMIES, Teresa: *Crònica de la vetlla*, Editorial Selecta, Col·lecció Antílop 6, Barcelona, 1976 (orig. 1975).

PLANAS, Jordi: *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l’organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2003.

–: “Les cambres agrícoles i l’intent de recomposició del món rural tradicional”, a *Estudis d’història agrària*, núm. 12, Barcelona, 1998, pp. 109-127.

POLO, Miquel: *Mollerussa. De lloc petit a poble (1889-1938)*, Ajuntament de Mollerussa, Mollerussa, 1997.

PONS, Lluís: “Agramunt. L’administració municipal durant el període 1916-1921”, a *URTX. Revista cultural de l’Urgell*, núm. 7, Museu Comarcal de l’Urgell-Tàrrrega, Tàrrrega, 1995, pp. 183-191.

PONS, Lluís: *Notícia d’Agramunt*, Diputació de Lleida, Ajuntament d’Agramunt, Lleida, 1990.

PORTÍS, Just: *Sort, un temps i una gent*, Virgili & Pagès, Sort, 1989.

POUS, Joan; VIGO, Salvador: *Bellver de Cerdanya, 1879-1979. Cent anys d’història gràfica*, Ajuntament de Bellver de Cerdanya, Bellver de Cerdanya, 2000.

POUS, Joan; SOLÉ i SABATÉ, Josep Maria: *Anarquia i república a la Cerdanya (1936-1939). El “Cojo de Málaga” i els fets de Bellver*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1988.

PRATS, Francesc: *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la Guerra Civil (1931-1938)*, Editorial Rafael Dalmau, Barcelona, 1990.

- RAMON, Josep Maria: *El sindicalisme agrari a la Segarra*, Pagès, Lleida, 1999
- : “El ‘*Sindicat Agrícola de Cervera i sa Comarca*’: dels orígens a la reconstrucció de la fàbrica de les farines (1918-1924)”, *Miscel·lània Cerverina*, núm. 10, Cervera, 1996, pp. 127-161.
- REBOLLEDO, Francesc: “1933-1936 : Constitució de la Cambra de Comerç i Indústria de Mollerussa. Obra breu però intensa”, a *Quaderns de El Pregoner d’Urgell. Miscel·lània d’estudis*, núm. 28, Bellpuig, 2015, pp. 61-72.
- : “Els Pomells de Joventut de Floch i Torres. Obra catalanista i catalanitzadora. Els exemples de Mollerussa i Bellpuig”, a *Quaderns de El Pregoner d’Urgell. Miscel·lània d’estudis*, núm. 27, Bellpuig, 2014, pp. 55-66.
- ROCA, Antoni: “La Guerra Civil i la immediata postguerra a Guissona, a les actes dels plens municipals (1936-1949)”, a *Miscel·lània Cerverina*, núm. 22, Cervera, 2013, pp. 215-242.
- RODRÍGUEZ, Ignacio: “Els inicis de la Guerra Civil a la Seu d’Urgell”, a *Interpontes*, Institut d’Estudis Comarcals de l’Alt Urgell, Salòria, núm. 2, La Seu d’Urgell, 2012, pp. 280-303.
- ROSELL, Maria Creu: *Josep Pujol Cercós, alcalde de la modernitat. Economia, política i societat a la Lleida dels anys vint (1927-1935)*, Pagès Editors, Lleida, 2010.
- RUBIÓ, Josep: “La Segona República. Lluites i tensions a la comarca de les Garrigues”, a *Vincles i arrels. VII Trobada d’Estudiosos de les Garrigues. L’Albi, 29 d’octubre de 2011*, Centre d’Estudis de les Garrigues, L’Albi, desembre 2012.
- : *La Guerra Civil a les Garrigues. De la revolució a l’ocupació franquista (1936-1939)*, Pagès Editors, Lleida, 2011.
- SABARTÉS, Josep Maria: *L’èxode pallarès. Crisi demogràfica i davallada poblacional als Pallars i a l’Alta Ribagorça (1857-1991)*, Garsineu Edicions, Tremp, 1993.
- SAGUÉS, Joan: *Una ciutat en guerra. Lleida en la guerra civil espanyola (1936-1939)*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003.

SANAHUJA, Pedro: *Història de la ciutat de Balaguer*, Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 1984.

SÀNCHEZ, Llorenç: *La Vall d'Aran. Síntesi històrica*, Col·lecció Història/Pallars, Col·lecció d'estudis/Volum IV, La Pobla de Segur, 2002.

–: *L'Alta Ribagorça. Estudi i anàlisi històrica*, Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça, Barcelona, 1998.

SEGUÉS, Francesc: “El primer aeroport de La Seu d'Urgell”, a *Salit. Paper d'Història de La Seu*, Ajuntament de La Seu d'Urgell, La Seu d'Urgell, 1991.

SOL, Romà; TORRES, Carme: *Lleida en temps de la Mancomunitat de Catalunya (1913-1924)*, Virgili i Pagès, Lleida, 1989.

–; –: *Joventut Republicana. 80 anys al servei de Lleida (Notes per a una història)*, Joventut Republicana de Lleida, Lleida, 1982.

–; –: *Lleida i el fet nacional català (1878-1911)*, Edicions 62, Barcelona, 1978.

SOLÀ, Jordi “La central hidroelèctrica de Terradets (1932-1935)”, a ZAAR, Miriam, VASCONCELOS, Magno, CAPEL, Horacio (eds.): *La electricidad y el territorio. Historia y futuro*, Universitat de Barcelona, Geocrítica, Barcelona, 2017

SOLDEVILA, Jordi: *Aigua, burgesia i catalanisme. Mollerussa, la construcció d'una ciutat (1874-1936)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Patronat Josep Lladonosa, Lleida, 2015.

–: “Radiografia social i evolució política del republicanisme a Mollerussa (1880-1936)”, a *Revista del Centre d'Estudis del Pla d'Urgell Mascançà*, Anuari 2, Mollerussa, 2011, pp. 89-102.

–: *L'alcalde de Cervera afusellat. Domènec Puigredon (1874-1939). El republicanisme cerverí : de la Restauració a la República*, Pagès editors, Lleida, 2010.

–: “El republicanisme a Cervera (1875-1923)”, a *Miscel·lània Cerverina*, núm. 18, Centre Municipal de Cultura, Cervera, 2008.

SOLER, Raimon: “Les eleccions municipals de 1934 a Catalunya”, a *Segle XX. Revista catalana d'història*, núm. 8, Barcelona, 2015, pp. 47-75.

TARRAUBELLA, Xavier: “Els aprofitaments hidroelèctrics pirinencs i el seu impacte al Pallars”, a *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 19, Barcelona, 2013, pp. 137-156.

–: *La Canadenca al Pallars*, Virgili & Pagès, Lleida, 1990.

TEIXIDÓ, Josep: “Ramon Arqués i Gorgues: Juneda entre 1875-1924”, a *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 9, Tàrrrega, 1996, pp. 249-262.

TELLO, Enric: *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*, Pagès, Lleida, 1995.

TORRES, Jaume: “Als 100 anys de la fundació del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Sant Isidre de la vila de Bellpuig”, a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 19, Bellpuig, 2006, pp. 67-80.

–: “Breu història del servei d'aigua potable i electricitat de la vila de Bellpuig”, a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 13, Bellpuig, 2000, pp. 75-92.

–: “El moviment obrer a Bellpuig”, a *Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'estudis*, núm. 6, Bellpuig, 1991, pp. 43-61.

VILA, Pau: *La Cerdanya*, Editorial Barcino, Barcelona, 1926.

VILA, Marc-Aureli: *La comarca de l'Alta Ribagorça*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990.

VILADOMIU, Lourdes: “La Cooperativa Lletera del Cadí: marca i qualitat”, a *Quaderns Agraris*, Institució Catalana d'Estudis Agraris, núm. 40, Barcelona, juny 2016, pp. 47-54

XURIGUERA, Ramon: *L'aportació de l'occident català a l'obra de la Renaixença*, Biblioteca Catalana d'Autors Independents, Barcelona, 1936.

YEGUAS, Joan: *Mollerussa*, Cossetània, Valls, 2002.

Estudis i catàlegs de premsa històrica

AIXALÀ, Albert (ed.): *Miquel Capdevila. Joguina de la contradicció. Tria d'articles (1918-1939)*, Fonoll, Juneda, 2016.

BERTRAN, Lluís: *Prensa de Catalunya*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1931.

BOSOM, Sebastià; FARRÀS, Francesc; et al.: “La premsa a l’Alt Pirineu. La Vall d’Aran, l’Alta Ribagorça, el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà, l’Alt Urgell i la Cerdanya”, *IV Curs d’Estiu d’Estudis Pirinencs*, Biblioteca Publica de Lleida i Caixa de Catalunya, La Seu d’Urgell, 1985.

BUSTO, Anna; MACIÀ, Marc; SABATÉ, Margarida: *L’humor gràfic a la premsa de Lleida, 1883-1975*, Quaderns de divulgació ciutadana, Col·lecció La Banqueta, núm. 33, IMAC i Pagès Editors, Lleida, 2005.

CASASSAS, Jordi (coord.): *Prensa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814-1975)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005.

CHECA, Antonio: *Historia de la Prensa Pedagógica en España*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 2002.

CLOSA, Francesc: *Catalanisme i renovació a la premsa carlina a Lleida. Ideologia i poder a El Almogàvar leridano, El Loredan i l’Almogàver (1890-1910)*, Pagès Editors, Lleida, 2002.

CORNUDELLA, Joan: “Les revistes comarcals del període d’entreguerres. Balaguer, Cervera, les Borges Blanques, Mollerussa i Tàrrrega”, a *URC. Revista literària*, núm. 20, *Revistes literàries a la Lleida d’entreguerres, 1919-1939*, Institut Municipal d’Acció Cultural de Lleida i Pagès Editors, Lleida, 2005.

CULLERÉS, Miquel Àngel: *Cent anys de premsa periòdica a Mollerussa: 1896-1996*, Associació Cultural Zèfir del Pla d’Urgell, Mollerussa, 1998.

ESPINAGOSA, Jaume, i GONZALVO, Gener: *La premsa local a la comarca de l’Urgell: 1898-1994*, Edició Nova Tàrrrega, Arxiu Històric Comarcal de Tàrrrega – Museu Comarcal de l’Urgell, 1994.

FARRÀS, Francesc; PRATS, Francesc; TARRAUBELLA, Francesc Xavier: *Dos-cents anys d'impremta al Pallars. Recull de premsa i bibliografia*, Secció Amics de la Muntanya i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Tremp, 1986.

FERNÁNDEZ, Eloy; FORCADELL, Carlos: *Historia de la prensa aragonesa*, Guara Editorial, Zaragoza, 1979.

GINÉ, Manel: “Les publicacions periòdiques a Les Borges Blanques al llarg del segle XX”, a *Fites en el temps VI Trobada d'Estudiosos de les Garrigues. El Cogul*, 27 d'octubre de 2007, Editorial Fonoll, Juneda, 2008.

GIRAL, Eugeni: *Hons Aran. Catalòg des publicacions de tematica aranesa (1921-2016)*, Associació Centre d'Estudis i Documentació de la Comunicació (CEDOC), Bellaterra, 2017.

GIVANEL, Joan: *Bibliografia catalana: Premsa*, 3 vols., Institució Patxot, Barcelona, 1931-1937.

GRAS, Nora: “La premsa de les Garrigues en blanc i negre (1900-1960)”, a *Cabal de petjades. VII Trobada d'Estudiosos de les Garrigues. Vinaixa*, 14 d'octubre de 2009, Editorial Fonoll, Juneda, 2010.

JIMÉNEZ, Fernando: *¡Allí teníamos una imprenta! Cuadernos Freinet de los escolares de Montoliu de Lérida*, Tanteo México-España, Ciutat de Mèxic, 2016.

LLOBET, Josep Maria: “La recuperació lingüística, un objectiu del periòdic cerverí *La Veu de la Segarra* (1903-1904)”, a *MISCEL·LÀNIA CERVERINA-V*, Centre Comarcal de Cultura de Cervera, Cervera, 1987, pp. 207-226.

–: *Bibliografia Cerverina (1633-1978)*, Centre Comarcal de Cultura de Cervera, Cervera, 1982.

–: *La premsa a la Segarra*, Separata Carreró de les Bruixes, Any IV, núm. 36 – juliol 1981, patrocinat per La Caixa d'Estalvis, Cervera, 1981.

MALLOL, Valeri: “La proposta literària de *Vida Lleidatana*”, a *URC. Revista literària*, núm. 20, *Revistes literàries a la Lleida d'entreguerres, 1919-1939*, Institut Municipal d'Acció Cultural de Lleida i Pagès Editors, Lleida, 2005.

MARQUÈS, Salomó; REGUANT, Montserrat: *Un poble, una escola, una revista. La revista Inquietud de l'escola de Menàrguens, 1935-1936*, Ajuntament de Menàrguens i Pagès Editors, 2010, Lleida.

MENÉNDEZ, María Isabel; FIGUERAS, Mònica: “La evolució de la premsa femenina en Espanya: de *La Pensadora Gaditana* a los blogs”, a *Comunicació: Revista de Recerca i d'Anàlisi*, Societat Catalana de Comunicació, Vol. 30, Barcelona, maig de 2013.

MINGUET, Joan M.: “Art i les revistes catalanes d'avantguarda”, a *URC. Revista literària*, núm. 20, *Revistes literàries a la Lleida d'entreguerres, 1919-1939*, Institut Municipal d'Acció Cultural de Lleida i Pagès Editors, Lleida, 2005.

MIRET, Santiago: «*L'Escut*», *una revista a l'Arbeca dels anys 20*, Pagès editors, Lleida, 1999.

MONCASI, Nativitat: *La premsa a la ciutat de Balaguer (1862-1936)*, Departament de Cultura, Barcelona, 1987.

MORAL, Sixte: *La premsa en català a Vilanova i la Geltrú*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilanova i la Geltrú, 1985.

NIETO, Jorge; MONTERDE, José Enrique: *La premsa cinematogràfica en Espanya (1910-2010)*, Shangrila, Santander, 2018.

PUIG, Roser; GRAU, Josep M.; FELIP, Jaume: *La premsa i la història a la Conca de Barberà, 1889-1939*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 1995.

QUEVEDO, Carles: “El setmanari *El Rebenque*. Notes d'un conflicte pel control del poder local a Solsona de començaments del segle XX”, a *OPPIDUM. Revista Cultural del Solsonès*, 2006, núm., pp. 70-83.

REBULL, Mariona: *La premsa local i comarcal a Les Garrigues*, Treball de Final de Grau, Facultat de Lletres, Universitat de Lleida, Lleida, 2014.

ROSELL, Josep Antoni: *La premsa a Lleida*, Quaderns de divulgació ciutadana, Col·lecció La Banqueta, núm. 8, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1987.

ROYO, Albert: “La premsa en la relació societat(s)-territoris(s) de la província de Lleida (1898-1939)”, a *Recursos i territori: perspectiva històrica i nous equilibris*.

Actes del X Congrés de la CCEPC, Manresa, 21, 22 i 23 d'octubre de 2016, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, núm. 9, Valls, 2017.

–: “La premsa a la demarcació de Lleida (1898-1939): dinamisme temporal, models de periodicitat i implantació territorial”, a *Comunicació. Revista de recerca i d'anàlisi*, Societat Catalana de comunicació, Vol. 34 (2), Barcelona, 2017.

SEGURA, Isabel; SELVA, Marta: *Revistes de dones, 1846-1935*, Edhasa, Barcelona, 1984.

SOL, Romà: *150 años de prensa leridana*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1964.

SOL, Romà; TORRES, Carme: *La premsa de Lleida dia a dia*, Nou Diari de Lleida, Agenda 1994, Lleida, 1993.

SOLDEVILA, Jordi: “*República: la premsa republicana a la Segarra*”, a *Gazeta, Jornada d'Història: La premsa d'Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-1975*, núm. 2, Societat Catalana de Comunicació, Barcelona, 2010, pp. 167-172.

TORRENT, Joan; TESIS Rafael: *Història de la premsa catalana*, Volum II, Bruguera, Barcelona, 1966.

TRESSERRAS, Joan Manuel: *D'Ací i D'allà. Aparador de la modernitat (1918-1936)*, Llibres de l'Índex, Barcelona, 1993.

Índex d'Arxius i Fons

ACCB	Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà
ACN	Arxiu Comarcal de la Noguera
ACPJ	Arxiu Comarcal del Pallars Jussà
ACPU	Arxiu Comarcal del Pla d'Urgell
ACU	Arxiu Comarcal de l'Urgell
AFMR	Arxiu Família Macià-Rebull
APCF	Arxiu Personal Carmel Farré
APJA	Arxiu Personal Josep Armengol
APJC	Arxiu Personal Joaquim Capdevila
APJT	Arxiu Personal Jaume Torres
APRB	Arxiu Personal Ramon Boleda
APRS	Arxiu Personal Rosa Solans
ARCA	Arxiu de Revistes Catalanes Antigues
BC	Biblioteca de Catalunya
BHIEI	Biblioteca-Hemeroteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs
BNE	Biblioteca Nacional de España
BPL	Biblioteca Pública de Lleida
BRPL	Biblioteca Renaixença de Puigverd de Lleida
CCFM	Cooperativa del Camp Foment Maialenc
CMT	Càtedra Màrius Torres UdL
DDDUAB	Dipòsit Digital de Documents de la Universitat Autònoma de Barcelona
EMBB	Espai Macià Les Borges Blanques
FMABL	Fons Melquíades Calzado Biblioteca de Les
FST	Fons Sol-Torres UdL
FVSAMB	Fons Valeri Serra Arxiu Municipal de Bellpuig
HAA	Hemeroteca Ajuntament d'Almacelles

HAML	Hemeroteca Arxiu Municipal de Lleida
XAC	Xarxa d'Arxius Comarcals de la Generalitat de Catalunya

Índex de Sigles

ACR	Acció Catalana Republicana
AEAS	Associació d'Escriptors i Artistes Socials de Lleida
BOC	Bloc Obrer i Camperol
CEDA	Confederació Espanyola de Derechas Autónomas
CNT	Confederació Nacional del Treball
DIEC	Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
FAI	Federació Anarquista Ibèrica
FCI	Federació Comunista Ibèrica
FETE	Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyança
FET-JONS	Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista
FJC	Federació de Joves Cristians
FLO	Federació Local Obrera
JRLI	Joventut Republicana de Lleida
JSU	Joventut Socialista Unificada
IACSI	Institut Agrícola Català de Sant Isidre
POUM	Partit Obrer d'Unificació Marxista
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
UDC	Unió Democràtica de Catalunya
UGT	Unió General de Treballadors
USC	Unió Socialista de Catalunya

Índex de Taules i Gràfics

Taules

Taula 1. Edició de premsa d'informació local, comarcal i/o general a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	201
Taula 2. Edició de premsa política a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	205
Taula 3. Edició de premsa humorística i satírica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	211
Taula 4. Edició de premsa esportiva a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	213
Taula 5. Edició de premsa religiosa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	217
Taula 6. Edició de premsa cultural, literària i artística a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	221
Taula 7. Edició de premsa associativa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	225
Taula 8. Edició de premsa femenina i premsa feminista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	228
Taula 9. Edició de premsa infantil a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	231
Taula 10. Edició de premsa escolar i estudiantil a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	234
Taula 11. Edició de premsa professional a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	237
Taula 12. Edició de premsa comercial a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	241
Taula 13. Edició de premsa gràfica, il·lustrada i magazín a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	245
Taula 14. Edició de premsa conservadora a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	262
Taula 15. Edició de premsa liberal a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	265
Taula 16. Edició de premsa republicana a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	268
Taula 17. Edició de premsa tradicionalista i catòlica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	274
Taula 18. Edició de premsa catalanista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	279
Taula 19. Edició de premsa obrerista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	286
Taula 20. Edició de premsa a les Garrigues. Elaboració pròpia.....	293
Taula 21. Edició de premsa a la Noguera. Elaboració pròpia.....	305
Taula 22. Edició de premsa a la Segarra. Elaboració pròpia.....	319

Taula 23. Edició de premsa al Pla d'Urgell. Elaboració pròpia.....	333
Taula 24. Edició de premsa a l'Urgell. Elaboració pròpia.....	343
Taula 25. Edició de premsa al Solsonès. Elaboració pròpia.....	359
Taula 26. Edició de premsa a l'Alt Urgell. Elaboració pròpia.....	369
Taula 27. Edició de premsa al Pallars Jussà. Elaboració pròpia.....	378
Taula 28. Edició de premsa al Pallars Sobirà. Elaboració pròpia.....	387
Taula 29. Edició de premsa a l'Aran. Elaboració pròpia.....	391
Taula 30. Edició de premsa al Segrià. Elaboració pròpia.....	403
Taula 31. Edició total de premsa a les comarques de la Plana. Elaboració pròpia.....	442
Taula 32. Edició total de premsa a les comarques de la muntanya i l'Alt Pirineu. Elaboració pròpia.....	449
Taula 33. Edició total de premsa a la ciutat de Lleida. Elaboració pròpia.....	452
Taula 34. Edició total de premsa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	468

Gràfics

Gràfic 1. Continuïtat de la premsa d'informació local i comarcal a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	203
Gràfic 2. Continuïtat de la premsa política a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	208
Gràfic 3. Continuïtat de la premsa humorística i satírica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	212
Gràfic 4. Continuïtat de la premsa esportiva a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia...	215
Gràfic 5. Continuïtat de la premsa religiosa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	219
Gràfic 6. Continuïtat de la premsa cultural, literària i artística a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	223
Gràfic 7. Continuïtat de la premsa associativa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia..	227
Gràfic 8. Continuïtat de la premsa escolar i estudiantil a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	235
Gràfic 9. Continuïtat de la premsa professional a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	239
Gràfic 10. Continuïtat de la premsa comercial a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	242

Gràfic 11. Continuïtat de la premsa gràfica, il·lustrada i magazín a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	246
Gràfic 12. Continuïtat de la premsa conservadora a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	264
Gràfic 13. Continuïtat de la premsa liberal a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	267
Gràfic 14. Continuïtat de la premsa republicana a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	270
Gràfic 15. Continuïtat de la premsa tradicionalista i catòlica a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	277
Gràfic 16. Continuïtat de la premsa catalanista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	282
Gràfic 17. Continuïtat de la premsa obrerista a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	289
Gràfic 18. Continuïtat de la premsa a Les Garrigues. Elaboració pròpia.....	298
Gràfic 19. Categories i periodicitats de la premsa de les Garrigues. Elaboració pròpia.....	303
Gràfic 20. Continuïtat de la premsa a la Noguera. Elaboració pròpia.....	310
Gràfic 21. Categories i periodicitats de la premsa de la Noguera. Elaboració pròpia.....	317
Gràfic 22. Continuïtat de la premsa a la Segarra. Elaboració pròpia.....	325
Gràfic 23. Categories i periodicitats de la premsa de la Segarra. Elaboració pròpia.....	330
Gràfic 24. Continuïtat de la premsa al Pla d'Urgell. Elaboració pròpia.....	336
Gràfic 25. Categories i periodicitats de la premsa del Pla d'Urgell. Elaboració pròpia.....	340
Gràfic 26. Continuïtat de la premsa a l'Urgell. Elaboració pròpia.....	349
Gràfic 27. Categories i periodicitats de la premsa de l'Urgell. Elaboració pròpia.....	357
Gràfic 28. Continuïtat de la premsa al Solsonès. Elaboració pròpia.....	361
Gràfic 29. Categories i periodicitats de la premsa del Solsonès. Elaboració pròpia.....	366
Gràfic 30. Continuïtat de la premsa a l'Alt Urgell. Elaboració pròpia.....	371
Gràfic 31. Categories i periodicitats de la premsa de l'Alt Urgell. Elaboració pròpia.....	375
Gràfic 32. Continuïtat de la premsa al Pallars Jussà. Elaboració pròpia.....	381
Gràfic 33. Categories i periodicitats de la premsa del Pallars Jussà. Elaboració pròpia.....	385
Gràfic 34. Continuïtat de la premsa al Segrià. Elaboració pròpia.....	412
Gràfic 35. Categories i periodicitats de la premsa del Segrià (excepte Lleida). Elaboració pròpia.....	422

Gràfic 36.1. Periodicitats de la premsa de Lleida. Elaboració pròpia.....	423
Gràfic 36.2. Categories de la premsa de Lleida. Elaboració pròpia.....	424
Gràfic 37. Continuitat total de la premsa a les comarques de la Plana. Elaboració pròpia.....	445
Gràfic 38. Continuitat total de la premsa a les comarques de la muntanya i l'Alt Pirineu. Elaboració pròpia.....	451
Gràfic 39. Continuitat total de la premsa a la ciutat de Lleida. Elaboració pròpia.....	453
Gràfic 40. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1898 i 1923 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.....	461
Gràfic 41. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1923 i 1931 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.....	462
Gràfic 42. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1931 i 1936 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.....	464
Gràfic 43. Volum i continuïtat de les adscripcions polítiques de la premsa provincial entre 1936 i 1939 (en xifres i percentatges absoluts). Elaboració pròpia.....	465
Gràfic 44. Continuitat total de la premsa a la demarcació de Lleida. Elaboració pròpia.....	469

ANNEXOS

Annex 1. Relació de títols de les categories de premsa

Annex 1. 1.

Relació de títols de premsa d'informació local, comarcal i/o general	
Lleida:	<i>Camins</i> (1934), <i>Diario de Lérida</i> (1886-1931), <i>El Correo</i> (1931-1936), <i>El Correo de Lérida</i> (1909-1922), <i>El Correo Leridano</i> (1910-1912), <i>El Duende</i> (1917-1918), <i>El Ideal</i> (1898-1923 i 1936-1938), <i>El Noticiero de Lérida</i> (1902-1903), <i>El País</i> (1879-1936), <i>El Pallaresa</i> (1895-1919), <i>El Refugiado</i> (1937), <i>Heraldo Nacional</i> (1925-1930), <i>La Caridad</i> (1901), <i>La Comarca de Lleyda</i> (1897-1903), <i>La Crónica</i> (1904), <i>La Jornada</i> (1924), <i>La Prensa</i> (1912-1916), <i>La Provincia</i> (1909), <i>La Razón</i> (1918), <i>La Revista</i> (1933), <i>La Tribuna</i> (1934-1936), <i>La Verdad</i> (1922), <i>Lleyda Catalana</i> (1899), <i>Lo Campanar de Lleyda</i> (1901-1902), <i>Renacimiento</i> (1913-1914).
Mollerussa:	<i>Joventut</i> (1928-1931), <i>La Comarca de Urgel</i> (1900), <i>La nit del dissabte</i> (1931), <i>L'Heralt d'Urgell</i> (1915), <i>Heraldo de Urgel</i> (1918), <i>La Perla d'Urgell</i> (1918), <i>La Voz de Urgel</i> (1926-1936), <i>Urgell</i> (1924-1925), i <i>Urgell-Segarra</i> (1918-1923).
Tàrrrega:	<i>Crònica Targarina</i> (1921-1937), <i>El Aguila Tarregense</i> (1898-1900), <i>El Ermitaño de San Eloy</i> (1900-1903), <i>La Signou</i> (1914-1918), <i>La Verdad</i> (1903), <i>La Voz de la Verdad</i> (1901-1902), <i>Via Libre</i> (1902), i <i>Vida Nova</i> (1922-1923).
Tremp:	<i>El Conqués</i> (1912-1923), <i>El Relámpago</i> (1906-1910), <i>La Atalaya Leridana</i> (1909-1911), <i>La Conca de Tremp</i> (1919-1922), <i>Luz</i> (1912) <i>Renovació</i> (1932-1936), i <i>La Veu de la Montanya</i> (1903-1905).
La Seu d'Urgell:	<i>Cadí</i> (1930-1934), <i>El Nuevo Cadí</i> (1908), <i>La Verdad</i> (1913), <i>La Voz del Cadí</i> (1928), <i>Orgelia</i> (1912), <i>La Veu del Urgellet</i> (1932) i <i>La Enciclopedia Musical</i> (1902).
Cervera:	<i>Avant</i> (1932-1933), <i>Cervera</i> (1930-1931), <i>El Ciervo/El Cuervo</i> (1903-1911), <i>Gasetta de Cervera</i> (1928-1929), <i>La Juventud</i> (1904), i <i>La Opinión de Cervera</i> (1899).
Balaguer:	<i>El Freno del Caciquismo</i> (finals del XIX-1913), <i>Finestral</i> (1934-1936), <i>La Veu de Balaguer</i> (1926-1930), <i>Pla i Muntanya</i> (1925-1936), i

	<i>Renaixement</i> (1925).
Agramunt:	<i>El Catxepí</i> (1923), <i>El Eco del Sió</i> (1903-1904), <i>La Comarca d'Agramunt</i> (1921-1922), i <i>Ressorgiment</i> (1919).
Bellpuig:	<i>Llamp</i> (1932), <i>L'Abeller d'Urgell</i> (1918-1920), <i>Lo Pla d'Urgell</i> (1912-1921), i <i>Lo Pregoner</i> (1921-1936).
Solsona:	<i>El Montañés</i> (1904-1907), <i>La Pàtria</i> (1917), i <i>Lacetània</i> (1914-1920).
Artesa de Segre:	<i>¡¡Alerta!!</i> (1913) i <i>Renaixement</i> (1922-1924, 1927).
Les Borges Blanques:	<i>L'Avenç</i> (1916) i <i>L'Estel</i> (1917-18).
La Granadella:	<i>Clarí</i> (1933-1934).
Bellver de Cerdanya:	<i>El Segre</i> (1912-1913).
Arbeca:	<i>L'Escut</i> (1923-1926).
Camarasa:	<i>L'Atrevit</i> (1923).
Mafet:	<i>Lo Portanoves</i> (1913).
Pinell de Solsonès:	<i>La Verdad</i> (1918-1920).
Anglesola:	<i>La Santa Creu (La Santa Cruz)</i> (1917).
La Pobla de Segur:	<i>Lo Pirineu Català</i> (1914-1915).
Sort:	<i>Alt Pallars</i> (1933-1934).
Vielha:	<i>La Voz del Valle</i> (1920-1922).

Annex 1. 2.

Relació de títols de premsa política	
Lleida:	<i>Acracia</i> (1933-1934, 1936-1938), <i>Adelante</i> (1937), <i>Adelante</i> (1937), <i>Alas Rojas</i> (1936-1937), <i>Avance</i> (1937), <i>Avant</i> (1932), <i>Avantguarda</i> (1937), <i>Boletín del Círculo Republicano</i> (1919), <i>Boletín Interior</i> (1938), <i>Caliu</i> (1931), <i>Catalunya</i> (1916, 1920-1923), <i>Combat</i> (1936-1937), <i>Crítica</i> (1931-1933, en dues etapes), <i>Diario de Lérida</i> (1886-1931), <i>El Correo</i> (1931-1936), <i>El Correo de Lérida</i> (1909-1922), <i>El Correo Leridano</i> (1910-1912), <i>El Ideal</i> (1898-1923, 1936-1938), <i>El Loredan</i> (1896-1898), <i>El País</i> (1879-1936), <i>El Pallaresa</i> (1895-1919), <i>El Poble</i>

	(1920), <i>El Radical</i> (1910, 1913, 1916), <i>El Rebelde</i> (1907), <i>Evolució</i> (1932), <i>Formació</i> (1937-1938), <i>Hispania</i> (1908), <i>Hoja Informativa Militar</i> (1938), <i>Independencia</i> (1937), <i>Justícia</i> (1930), <i>Juventud Combatiente</i> (1938), <i>La Bandera Roja</i> (1919), <i>La Comarca de Lleyda</i> (1897-1903), <i>La Jornada</i> (1930-1935), <i>La Joventut Carlista</i> (1900), <i>La Lluita</i> (1932), <i>La Mañana</i> (1938-actualitat), <i>La Mitra</i> (1909-1910), <i>La Nostra Generació</i> (1938), <i>La Prensa</i> (1912-1916), <i>La República</i> (1912-1913), <i>República Radical</i> (1913), <i>Ruta</i> (1938), <i>La Mitra</i> (1909-1910), <i>La Tradición Leridana</i> (1917-1919), <i>La Veu del Segre</i> (1899-1905, 1933-1934), <i>Lleida</i> (1921, 1925-1930) -a partir de 1928-, <i>Lérida</i> (1911-1912), <i>Lleyda Nova</i> (1908-1909), <i>Libertad</i> (1901), <i>L'Almogàver</i> (1908), <i>L'Espurna</i> (1930-1931), <i>L'Ilergeta</i> (1923), <i>Nueva Era</i> (1938), <i>Occident</i> (1931-1932), <i>Orientacions</i> (1936), <i>Patria</i> (1924-1925), <i>Polèmica</i> (1935), <i>Rebel·lió</i> (1934), <i>Regeneración</i> (1921), <i>Renovación</i> (1916-1917), <i>República</i> (1909-1910), <i>Superación</i> (1937-1938), <i>Terra Ferma</i> (1932-1936), <i>Toca Ferroj</i> (1931-1935), <i>U.H.P.</i> (1936-1938), <i>Unidad</i> (1936), <i>Vanguardia</i> (1937), <i>Vencer</i> (1937), <i>Verdad</i> (1904-1905), <i>Vida Nueva</i> (1937).
Tàrrrega:	<i>Acció Comarcal</i> (1931-1936), <i>Bertoldo</i> (1903), <i>Cacaseno</i> (1903), <i>Crònica Targarina</i> (1921-1937), <i>El Aguila Tarregense</i> (1898-1900), <i>El Ermitaño de San Eloy</i> (1900-1903), <i>El Món a Tàrrrega</i> (1936), <i>El Pueblo</i> (1914), <i>La Ciutat</i> (1933-1934), <i>La Verdad</i> (1903), <i>La Veu de Tàrrrega</i> (1936), <i>La Voz de la Verdad</i> (1901-1902), <i>Lo Lloca</i> (1902), <i>Nostra Parla</i> (1918-1923), <i>UHP</i> (1938-1939), <i>Via Libre</i> (1902) i <i>Vida Nova</i> (1922-1923).
Balaguer:	<i>Avant</i> (1931-1932, 1936), <i>El Rebelde</i> (1918), <i>El Safaretx</i> (1932), <i>Flama</i> (1920), <i>La Fals</i> (1912-1926), <i>La Tribuna</i> (1916), i <i>Pla i Muntanya</i> (1925-1936).
La Seu d'Urgell:	<i>Aires Llegitimistes</i> (1916-1918), <i>Alt Urgell</i> (1931-1934), <i>El Cadí</i> (1930-1934), <i>La Verdad</i> (1913), <i>L'Urgel·lità</i> (1918-1920), <i>La Veu del Urgellet</i> (1923), <i>Orgelia</i> (1912).
Tremp:	<i>El Látigo</i> (1915), <i>El Relámpago</i> (1906-1910), <i>Humanidad Libre</i> (1937), <i>La Atalaya Leridana</i> (1909-1911), <i>La Conca de Tremp</i> (1919-1922), <i>La</i>

	<i>Montaña</i> (1914-1915), i <i>Renovació</i> (1932-1936).
Cervera:	<i>11 setembre</i> (1938), <i>Escuela</i> (1913-1914), <i>La Veu de la Segarra</i> (1903-1904), <i>República</i> (1903-1906), i <i>República</i> (1931-1934).
Solsona:	<i>Acció Popular</i> (1932-1933), <i>El Cardener</i> (1931-1933), <i>El Montañés</i> (1904-1907), <i>El Rebenque</i> (1904), i <i>Lacetània</i> (1914-1920).
Les Borges Blanques:	<i>Horitzó</i> (1932-1936), <i>Lluita</i> (1932), <i>L'Estel</i> (1917-1918), <i>Sang Nova</i> (1918-1919), i <i>Sempre Avant!</i> (1920-1923).
Agramunt:	<i>La Comarca d'Agramunt</i> (1921-1922), <i>Juliol</i> (1936-1937), i <i>Justícia i Llibertat</i> (1933).
Bellpuig:	<i>Llamp</i> (1932), <i>Lo Pregoner</i> (1921-1936), i <i>L'Avenç</i> (1932-1938).
Mollerussa:	<i>Heraldo de Urgel</i> (1918), i <i>La Veu d'Urgell</i> (1926-1936).
Sort:	<i>Alt Pallars</i> (1933-1934), i <i>Renaixement Montanyés</i> (1918).
Ponts:	<i>Aires Llegitimistes</i> (1913-1915), i <i>L'Autonomista</i> (1922-1923, 1929-1930).
Artesa de Segre:	<i>Foc Nou</i> (1930-1933).
La Pobla de Segur:	<i>Lo Pirineu Català</i> (1914-1915).
La Fuliola:	<i>Combat</i> (1933).
Verdú:	<i>La Torre</i> (1931-1932).
Almacelles:	<i>La Clamor</i> (1931-1932).
Almenar:	<i>Lo Pensament del Segrià</i> (1901).
Camarasa:	<i>El Desvetllament Camarasí</i> (1933).
La Granadella:	<i>Clarí</i> (1933-1934).
Pinell de Solsonès:	<i>La Verdad</i> (1918-1920).
Vielha:	<i>El Valle de Aran</i> (1924-1925).

Annex 1. 3.

Relació de títols de premsa humorística i satírica	
Lleida:	<i>Arco Iris</i> (1921), <i>Arnica</i> (1913), <i>Calinez</i> (1912), <i>Don Quijote</i> (1915), <i>El Bedel</i> (1909), <i>El Marraco</i> (1910), <i>El Oportuno</i> (1917), <i>El Polichinela</i> (1917), <i>El Velón</i> (1898), <i>El Violón</i> (1898-1899), <i>La Banqueta</i> (1901), <i>La</i>

	<i>Mala Senmana</i> (1899), <i>La Rialla</i> (1899), <i>Lleyda Catalana</i> (1899), <i>Lo Gat del Famades</i> (1905-1906), <i>Lo Maco Lindo</i> (1899), <i>Lo Senyor Taset</i> (1915), <i>L'Estaca</i> (1917), <i>L'Òstia</i> (1931), <i>Modistas y Estudiantes</i> (1915), <i>Mortalla</i> (1909), <i>Poticracia</i> (1910-1912), <i>Satanás</i> (1905), <i>Toca Ferroj</i> (1931-1935).
Balaguer:	<i>El Cridaire</i> (1920), <i>El Safaretx</i> (1932), <i>Estisorades</i> (1918), <i>L'Estisora</i> (1916), <i>L'Hereuet</i> (1922), i <i>L'Hereuet de "L'Estisora"</i> (1927).
Tàrrega:	<i>Bertoldo</i> (1903), <i>Cacaseno</i> (1903), <i>La Bou</i> (1922), <i>La Lluna</i> (1932), i <i>Lo Lloca</i> (1902).
Mollerussa:	<i>Cap de Ruc</i> (1917) <i>La Tarota</i> (1916-1917), <i>L'Abella</i> (1917), i <i>L'Hereu de la Tarota</i> (1917).
Cervera:	<i>El Salsichón</i> (1899), i <i>El Yo</i> (1899).
Tremp	<i>El Pollino</i> (1915).
Solsona:	<i>La Llumanera</i> (1914).
Juneda:	<i>La Pubilla</i> (1916).

Annex. 1. 4.

Relació de títols de premsa esportiva	
Lleida:	<i>Activitats</i> (1935-1936), <i>Agrupació Ciclista Lleidatana</i> (1936), <i>Aire</i> (1929-1930), <i>Alas Rojas</i> (1936-1937), <i>Butlletí del Centre Excursionista de Lleida</i> (1908-1916, 1926, 1936), <i>Lleida Deportiva</i> (1923) <i>Soroll</i> (1934-1936), <i>Sport</i> (1935).
Les Borges Blanques:	<i>Borges Deportiva</i> (1924).
Tàrrega:	<i>Crònica Esportiva</i> (1929-1930).
Balaguer:	<i>Memòria del Centre Excursionista Balaguerí</i> (1930-1933).

Annex 1. 5.

Relació de títols de premsa religiosa	
Lleida:	<i>Activitats</i> (1935-1936), <i>Adoración Nocturna Española</i> (1907-1919),

	<i>Anales de la Academia Bibliografico-Mariana (1862-1964), Boletín Mensual de la Parroquia de San Lorenzo (1912-1919), Boletín Oficial Eclesiástico de la Diócesis de Lérida (1862-1939), Charitas (1918-1919), Cultura y Acción (1926-1930), Educación (1918-1932), El Colegio Mercedario (1920-1921), El Lirio de San Antonio (1902-1935), El Lunes (1912), Esperanza (1917-1936), Hoja Dominical (1891-1925), Hoja Dominical (1923-1934), Hoja Mensual (1903), Hojita Mercedaria (1927-1928), Iglésia de los PP. Misioneros (1924), Iglésia de San Antonio de Padua (1892-1927), Juventus (1932-1933), La Fiesta Santificada (1930), La Fraternidad Cristiana (1903-1908), Lérida Misionera (1928-1936), Lluvia de Rosas (1923-1933), Nuestra Hojita (1918-1919), Orientación Femenina (1932-1935), Toca Ferroj (1931-1935), Veritas (1935-1936).</i>
Solsona:	<i>Acció Popular (1932-1933), Ave Maria (1930), Boletín Oficial Eclesiástico de la Diócesis de Solsona (1866-1933), Butlletí Parroquial Col·lectiu de l'Arxiprestat de Solsona (1921), Centro de la Unión Apostólica del Obispado de Solsona (1916), Fulla Parroquial de Solsona (s/a), Fulla Claretiana (s/a), Legión Cordimariana (1926), Llum i Guia (1935-1936), Santa Maria del Miracle (1934-1936), i Veu del Seminari (1916-1917).</i>
Cervera:	<i>Aubada (1936), Avant (1932-1933), Candidatus Latinus (1928-1930), El Pregoner Cor-Marià de Cervera (1927), Fulla Dominical (1925-1926), Fulla Parroquial de Cervera (1917-1936), L'Estel Cor-Marià de Cervera (1927-1936), Vida Parroquial (1939-1940), Palaestra Latina (1930-1936), i Pàtria (1909-1910).</i>
Balaguer:	<i>Acció (1932-1936), Boletín (1912), El Propagador de la Devoción al Cristo de Balaguer (1912-1936), Església de Sant Domingo (1935-1936), i Fulla Parroquial (1925-1936).</i>
La Seu d'Urgell:	<i>Boletín Oficial del Obispado de Urgel (1853-actualitat), El Militant (1933-1935), Fulla Dominical de La Seu d'Urgell (1921-1932), i L'Estel de Núria (1917-1936).</i>
Tàrraga:	<i>Acció Comarcal (1931-1936), El Ermitaño de San Eloy (1900-1903), Fulla Dominical (1908-1936), i La Signou (1914-1918).</i>

Tremp:	<i>Fulla Dominical</i> (1907-1926), <i>Fulla Parroquial de Tremp</i> (1914-1936), i <i>Hoja Dominical</i> (1914-1919).
Mollerussa:	<i>Fulla Dominical</i> (1910) i <i>Vida Parroquial</i> (1928-1935, 1939).
Les Borges Blanques:	<i>Bolletí Parroquial de Borges Blanques</i> (1914) i <i>Horitzó</i> (1932-1936).
Albesa:	<i>Bolletí Parroquial</i> (1916).
Anglesola:	<i>La Santa Creu (La Santa Cruz)</i> (1917).
Bellpuig:	<i>Fulla Dominical</i> (1916).
Guissona:	<i>Fulla Dominical</i> (1925).
La Pobla de Cérvoles:	<i>Butlletí de les Parròquies d'Albí, Cervià, Pobla de Cérvoles, Vilosell i Vinaixa</i> (1918).
Portell:	<i>San Ramón y su Santuario</i> (1922-1931).

Annex 1. 6.

Relació de títols de premsa cultural, literària i artística	
Lleida:	<i>Art</i> (1932-1935), <i>Butlletí del Centre Excursionista de Lleida</i> (1908-1916, 1926, 1936), <i>Camins</i> (1934), <i>Cartellera d'Espectacles</i> (1936-1937), <i>Catalunya</i> (1916, 1920-1923), <i>Centre Sardanístic Lleidatà</i> (1934-1938), <i>Cultura</i> (1927), <i>Cultura</i> (1930), <i>El Teatre Dels Infants</i> (1912-1913), <i>Energètica</i> (1920), <i>Escola</i> (1932), <i>Hogar del Soldado</i> (1933), <i>Ilerda</i> (1909), <i>Ilerda</i> (1930-1933), <i>Iris</i> (1922), <i>La Comarca de Lleyda</i> (1897-1903), <i>Lérida a la vista</i> (1918), <i>Lleida</i> (1921, 1925-1930), <i>Nostre Cant</i> (1933-1935), <i>Nuevo Tiempo</i> (1913), <i>Ràdio Lleida</i> (1935-1936), <i>Revista d'Informacions i Estudis</i> (1927), <i>Revista Musical Lleidatana</i> (1917-1920), <i>Sardanística</i> (1932-1936), <i>Vida Lleidatana</i> (1926-1931).
Balaguer:	<i>Flama</i> (1920), <i>La Branca</i> (1924), <i>Lletres Joves</i> (1923), <i>La Veu de Balaguer</i> (1926-1930), <i>Memòria del Centre Excursionista balaguerí</i> (1930-1933), <i>Pla i Muntanya</i> (1925-1936), i <i>Renaixement</i> (1925).
Tàrrrega:	<i>Arqueta</i> (1922), <i>Nostra Parla</i> (1918-1923), <i>Petit Liceu</i> (1932), <i>Revista de l'Ateneu</i> (1921), <i>Tàrrrega</i> (1928), i <i>Vida Nova</i> (1922-1923).
Cervera:	<i>Candidatus Latinus</i> (1928-1930), <i>Cervera</i> (1930-1931), <i>Gasetta de Cervera</i> (1928-1929), <i>La Juventud</i> (1904), <i>La Opinión de Cervera</i> (1899), i <i>Palaestra Latina</i> (1930-1936).

Mollerussa:	<i>La Voz de Urgel</i> (1926-1936), <i>Urgell</i> (1924-1925), i <i>Urgell-Segarra</i> (1918-1923).
Bellpuig:	<i>Lo Pla d'Urgell</i> (1912-1921) i <i>Lo Pregoner</i> (1921-1936).
Les Borges Blanques:	<i>L'Avenç</i> (1916), i <i>L'Estel</i> (1917-1918).
Arbeca:	<i>Cultura infantil</i> (1936) i <i>L'Escut</i> (1923-1926).
La Seu d'Urgell:	<i>La Enciclopedia Musical</i> (1902).
Agramunt:	<i>La Comarca d'Agramunt</i> (1921-1922).
Artesa de Segre:	<i>Renaixement</i> (1922-1924, 1927).
La Coma i la Pedra:	<i>La Nueva Estirpe</i> (1916).
Maldà:	<i>Segarra</i> (1925-1927).
Anglesola:	<i>La Santa Creu (La Santa Cruz)</i> (1917).

Annex 1. 7.

Relació de títols de premsa associativa	
Lleida:	<i>Adoración Nocturna Española</i> (1907), <i>Activitats</i> (1935-1936), <i>Activitats</i> (1935-1936), <i>Agrupació Ciclista Lleidatana</i> (1936), <i>Aire</i> (1929-1930), <i>Anuario de la Unión de Técnicos de la Provincia de Lérida</i> (1922), <i>Boletín del Círculo Republicano</i> (1919), <i>Boletín de la Cooperativa de Funcionarios "Lérida"</i> (1925-1928), <i>Boletín Oficial de la Sociedad Agrícola Práctica de Lérida</i> (1918), <i>Boletín Sindical</i> (1938-1946), <i>Butlletí Quinzenal de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos UGT</i> (1937-1938), <i>Butlletí del Centre de Dependents del Comerç i la Indústria</i> (1912), <i>Butlletí del Centre Excursionista de Lleida</i> (1908-1916, 1926, 1936), <i>Butlletí Estudiantil</i> (1936-1937), <i>Centre Sardanístic Lleidatà</i> (1934-1938), <i>Charitas</i> (1918-1919), <i>Coleccionismo</i> (1936), <i>Crítica</i> (1931-1933), <i>Cultura</i> (1930), <i>Cultura y Acción</i> (1926-1930), <i>Educación</i> (1918-1932), <i>El Caçador Lleidatà</i> (1936), <i>El Defensor</i> (1911-1912), <i>El Dependient</i> (1933-1934), <i>El Lirio de San Antonio</i> (1902-1935), <i>El Obrero Leridano</i> (1915-1917), <i>El Secretario</i> (1904-1905), <i>Escola</i>

	(1932), <i>Escola...</i> (1935-1936), <i>Esforç</i> (1935), <i>FETE</i> (1936-1937), <i>Frente Norte</i> (1934), <i>Hoja Mensual</i> (1903), <i>Hojas del Ateneo Escolar</i> (1914), <i>Juventus</i> (1932-1933), <i>La Fraternidad Cristiana</i> (1903-1908), <i>La Señal</i> (1929-1930), <i>Lérida Misionera</i> (1928-1936), <i>Lo Rampill</i> (1920-1936), <i>Lucha Social</i> (1919-1922), <i>Lucha Social</i> (1934-1936), <i>Nostre Cant</i> (1933-1935), <i>Nova Lleida</i> (1919), <i>Orientació</i> (1933), <i>Orientación Femenina</i> (1932-1935), <i>República</i> (1909-1910), <i>Sardanística</i> (1932-1936), <i>Soroll</i> (1934-1936), <i>Tasca</i> (1922-1923), <i>Unió Agrària</i> (1936), <i>Unión Bancaria</i> (1931), <i>Via Libre</i> (1932), i <i>Veritas</i> (1935-1936).
Tàrrrega:	<i>La Signou</i> (1914-1918), <i>Nostra Parla</i> (1918-1923), <i>Ressò</i> (1936), <i>Revista de l'Ateneu</i> (1921), <i>La Veu de Tàrrrega</i> (1936), i <i>Vida Nova</i> (1922-1923).
Balaguer:	<i>La Veu del Pagès</i> (1919-1920), <i>Memòria del Centre Excursionista balaguerí</i> (1930-1933), <i>Sindicato Agrícola de Balaguer y comarca</i> (1908-1909), i <i>La Fals</i> (1912-1926).
Cervera:	<i>Aubada</i> (1936), <i>Lo Sindicat</i> (1919-1933), <i>República</i> (1931-1934), i <i>La Veu de la Segarra</i> (1903-1904).
Mollerussa:	<i>Defensa i Germanor</i> (1915-1918), i <i>Revista Agrícola de Urgel</i> (1908-1912).
Tremp:	<i>Luz</i> (1912), i <i>La Conca de Tremp</i> (1919-1922).
Les Borges Blanques:	<i>Sang Nova</i> (1918-1919), i <i>Sempre Avant!</i> (1920-1923).
Solsona:	<i>Centro de la Unión Apostólica del Obispado de Solsona</i> (1916), i <i>Acció Popular</i> (1932-1933).
La Seu d'Urgell:	<i>Butlletí de l'Associació de Propietaris Agrícoles del Partit Judicial de la Seu d'Urgell</i> (1932) i <i>El Militant</i> (1933-1935).
Agramunt:	<i>La Comarca d'Agramunt</i> (1921-1922).
L'Albi:	<i>Federació</i> (1923-1927).
Almacelles:	<i>La Clamor</i> (1931-1932).
Almenar:	<i>Lo Pensament del Segrià</i> (1901-1902).
Bellpuig:	<i>L'Abeller d'Urgell</i> (1918-1920).
Maials:	<i>El Propulsor Mayalense</i> (1918-1923).
Sort:	<i>Alt Pallars</i> (1933-1934).

Annex 1. 8.

Relació de títols de premsa femenina i premsa feminista	
Lleida:	<i>Modistas y Estudiantes</i> (1915), <i>Revista Rexach</i> (1920-1922), i <i>Orientación Femenina</i> (1932-1935).

Annex 1. 9.

Relació de títols de premsa infantil	
Lleida:	<i>El Teatre dels Infants</i> (1912-1913) i <i>El Bedel</i> (1917-1918).
Torregrossa:	<i>El Instructor</i> (1903-1904).
Solsona:	<i>El Nap-Buf</i> (1931-1933).

Annex 1. 10.

Relació de títols de premsa escolar i estudiantil	
Lleida:	<i>Boletín del Instituto General y Técnico de Lérida</i> (1920-1924), <i>Boletín del Liceo Escolar</i> (1910-1937), <i>Boletín del Liceo Escolar y Academia San Luís</i> (1908-1910), <i>Butlletí Estudiantil</i> (1936-1937), <i>Cultura</i> (1927), <i>Cultura</i> (1930), <i>Educación</i> (1918-1932), <i>El Colegial Mercedario</i> (1920-1921), <i>Escola</i> (1932), <i>Esperanza</i> (1917-1936), <i>Hoja Mensual</i> (1903), <i>Hojas del Ateneo Escolar</i> (1914), <i>Institut</i> (1934-1936), <i>Juventus</i> (1932-1933), i <i>Veritas</i> (1935-1936).
Cervera:	<i>Candidatus Latinus</i> (1928-1930), <i>L'Amic</i> (1935-1936), i <i>Palaestra Latina</i> (1930-1936).
Solsona:	<i>Legión Cordimariana</i> (1926), i <i>Veu del Seminari</i> (1916-1917).
Tàrraga:	<i>Petit Liceu</i> (1932) i <i>Ressò</i> (1936).
Menàrguens:	<i>Inquietud</i> (1935-1936).
Arbeca:	<i>Cultura Infantil</i> (1936).
Juneda:	<i>L'Escola</i> (1933).
Les:	<i>El Valle de Arán</i> (1930).

Alguaire:	<i>Latidos Escolares</i> (1935-1936).
Almacelles:	<i>Pàgines Viscudes</i> (1933).
Os de Balaguer:	<i>Albada</i> (1933-1936).
Puigverd de Lleida:	<i>L'Afany</i> (1932-1933).
Fígols d'Organyà:	<i>Naireda</i> (1935-1936).
Corbins:	<i>Veü Infantil</i> (1933) i <i>Corbins</i> (1935-1936).
Montoliu de Lleida:	<i>Colección escolar de libros vividos</i> (1932-1934).

Annex 1. 11.

Relació de títols de premsa professional	
Lleida:	<i>Anuario de la Unión de Técnicos de la Provincia de Lérida</i> (1922), <i>Arbequin</i> (1929-1930), <i>Banca</i> (1932), <i>Boletín Administrativo de la Provincia de Lérida</i> (1910), <i>Boletín de la Cámara Agrícola de Lérida</i> (1899-1901), <i>Boletín de la Cámara Agrícola Oficial de Lérida y su Comarca</i> (1918-1919), <i>Boletín de la Cámara Oficial de Comercio e Industria de Lérida y su Provincia</i> (1922-1931), <i>Boletín de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de la Provincia de Lérida</i> (1923-1924, 1930-1934), <i>Boletín de la Cooperativa de Funcionarios "Lérida"</i> (1925-1928), <i>Boletín de la Estadística Municipal de Lérida</i> (1913-1929), <i>Boletín de la Federación de Maestros Nacionales de Cataluña</i> (1922-1926), <i>Boletín de la Federación de Panaderos de la Provincia de Lérida</i> (1931), <i>Boletín del Col-legio Oficial de Farmacéuticos de la Provincia de Lérida</i> (1905-1907, 1917-1920), <i>Boletín del Instituto Provincial de Higiene de Lérida</i> (1930), <i>Boletín Médico</i> (1902-1936), <i>Boletín Oficial del Colegio de Veterinarios de la Provincia de Lérida</i> (1917-1924), <i>Boletín Oficial del Consejo Provincial de Fomento de Lérida</i> (1914-1928), <i>Boletín Oficial de la Federación Catalana-Balear</i> (1923), <i>Boletín Oficial de la Provincia de Lérida</i> (1834-actualitat), <i>Boletín Oficial de la Sociedad Agrícola Práctica de Lérida</i> (1918), <i>Butlletí Quinzenal de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos UGT</i> (1937-1938), <i>Butlletí del</i>

	<p><i>Centre de Dependents del Comerç i la Indústria</i> (1912), <i>Diari del V Congrés de Metges de Llengua Catalana</i> (1923), <i>Diario de la Exposición</i> (1928), <i>El Auxiliar Médico Leridano</i> (1933), <i>El Avisador Administrativo</i> (1895-1899), <i>El Avisador del Magisterio</i> (1893-1918), <i>El Caçador Lleidatà</i> (1936), <i>El Consultor Municipal</i> (1895-1898), <i>El Defensor</i> (1911-1912), <i>El Dependent</i> (1933-1934), <i>El Eco Médico</i> (1932-1933), <i>El Eco Médico</i> (1934)¹¹⁴⁸, <i>El Flequer Lleidatà</i> (1931-1936), <i>El Foro de Lérida</i> (1910), <i>El Magisterio Leridano</i> (1887, 1918-1936), <i>El Mercantil de Lérida</i> (1908-1909), <i>El Secretariado Leridano</i> (1925), <i>El Secretariat Lleidatà. El Secretariado Leridano</i> (1932), <i>El Secretario</i> (1904-1905), <i>Energètica</i> (1920), <i>Esforç</i> (1935), <i>Farmacia y Medicina</i> (1906-1909), <i>FETE</i> (1936-1937), <i>Heraldo Nacional</i> (1925-1930), <i>Hoja Oficial</i> (1926-1928), <i>Informació Mèdica</i> (1909-1910, 1914-1915), <i>La Administración</i> (1899), <i>La Provincia Agrícola</i> (1906), <i>La Revista Agropecuaria</i> (1935-1936), <i>La Voz del Agrario</i> (1918-1919), <i>Lérida Pecuaria</i> (1914-1915), <i>Lérida Social y Agraria</i> (1920-1921), <i>Nuestro Colegio</i> (1926-1933), <i>Nuevo Boletín Médico</i> (1927-1935), <i>Orientació</i> (1933), <i>Revista sanitària</i> (1924-1926), <i>Tasca</i> (1922-1923), <i>Unió Agrària</i> (1936), <i>Unión Bancaria</i> (1931), <i>Vida Sanitaria</i> (1923).</p>
Cervera:	<p><i>Butlletí de la Cambra de Comerç de Cervera</i> (1935-1936), <i>Butlletí Municipal de la ciutat de Cervera</i> (1922), <i>Lo Sindicat</i> (1919-1933), i <i>Nuevo Ambiente</i> (1912-1919).</p>
Mollerussa:	<p><i>Defensa i Germanor</i> (1915-1918), <i>Butlletí de la Delegació de la Cambra de Comerç i Indústria a Mollerussa</i> (1934-1936), i <i>Revista Agrícola de Urgel</i> (1908-1912).</p>
Balaguer:	<p><i>La Fals</i> (1912-1926), <i>La Veu del Pagès</i> (1919-1920), i <i>Sindicato Agrícola de Balaguer y comarca</i> (1908-1909).</p>
Tàrrega:	<p><i>Boletín de la Cámara de Industria y Comercio de Tàrrega</i> (1909-1930).</p>
Solsona:	<p><i>Botlletí de la Cambra Agrícola de Solsona y sa Comarca</i> (1912).</p>
La Seu	<p><i>Butlletí de l'Associació de Propietaris Agrícoles del Partit Judicial de la</i></p>

¹¹⁴⁸ En l'únic número localitzat (setembre de 1934, s/n) indica que es troba en el seu primer any de publicació, fet pel qual es considera una nova producció i no segona època de l'homònima editada prèviament.

d'Urgell:	<i>Seu d'Urgell</i> (1932).
Agramunt:	<i>Lérida Farmacéutica</i> (1921-1923), i <i>Ressorgiment</i> (1919).
L'Albi:	<i>Federació</i> (1923-1927).
Maials:	<i>El Propulsor Mayalense</i> (1918-1923).

Annex 1. 12.

Relació de títols de premsa comercial	
Lleida:	<i>Cartellera d'Espectacles</i> (1936-1937), <i>Diario de la Exposición</i> (1928), <i>El Comercio Universal</i> (1912), <i>El Transporte</i> (1922), <i>Guia d'Espectacles</i> (1933), <i>Lérida a la vista</i> (1918), <i>Lérida Anuario</i> (1916), <i>Lérida Comercial y Agrícola</i> (1928), <i>Lérida Gráfica</i> (1917), <i>Lérida-Revista</i> (1906-1914), <i>Ràdio Lleida</i> (1935-1936), <i>Revista Comercial y de Anuncios</i> (1904), i <i>Revista Rexach</i> (1920-1922).
Les Borges Blanques:	<i>Borjas Blancas</i> (1909) i <i>Borjas-Revista</i> (1913).
Bellpuig:	<i>La Colmena</i> (?).

Annex 1. 13.

Relació de títols de premsa gràfica, il·lustrada i magazín	
Lleida:	<i>Alas Rojas</i> (1936-1937), <i>Art</i> (1932-1935), <i>Avance</i> (1937), <i>Camins</i> (1934), <i>Hoja Informativa Militar</i> (1938), <i>Ilerda</i> (1909), <i>Juventud Combatiente</i> (1938), <i>La Nostra Generació</i> (1938), <i>La Provincia</i> (1909), <i>Lérida a la vista</i> (1918), <i>Lérida Comercial y Agrícola</i> (1928), <i>Lérida Gráfica</i> (1917), <i>Lleida</i> (1921, 1925-1930), <i>Lo Campanar de Lleyda</i> (1901-1902), <i>Lo Gat del Famades</i> (1905-1906), <i>Nueva Era</i> (1938), <i>Potirracia</i> (1910-1912), <i>Revista Comercial y de Anuncios</i> (1904), <i>Revista Rexach</i> (1920-1922), <i>Satanás</i> (1905), <i>Superación</i> (1937-1938), <i>Vencer</i> (1937), <i>Vanguardia</i> (1937), <i>Vida Lleidatana</i> (1926-1931), <i>Vida Nueva</i> (1937).
Les Borges Blanques:	<i>Borjas Blancas</i> (1909) i <i>Borjas-Revista</i> (1913).
Cervera:	<i>11 setembre</i> (1938) i <i>La Opinión de Cervera</i> (1899).

Tàrrrega:	<i>Tàrrrega</i> (1928).
Torregrossa:	<i>El Instructor</i> (1903-1904).

Annex 1. 14.

Relació de títols de premsa indeterminada	
Lleida:	<i>Bohemia</i> (1918), <i>El Segre</i> (1905), i <i>Unión Iberica</i> (1900).
Balaguer:	<i>La Flor de Balaguer</i> (?).
Artesa de Segre:	<i>La Voz del Segre</i> (1926).
La Seu d'Urgell:	<i>Vida Nova</i> (1937).

Annex 2. Relació de títols de les adscripcions ideològiques i polítiques

Annex 2. 1.

Relació de títols de premsa conservadora	
Lleida:	<i>El País</i> (1879-1936) –conservador a les darreries del XIX i entre 1903 i 1910–, <i>La Prensa</i> (1912-1916), <i>La Razón</i> (1918), <i>Lérida</i> (1911-1912), <i>Lo Gat del Famades</i> (1905-1906), i <i>Renacimiento</i> (1913-1914).
La Seu d'Urgell:	<i>Orgelia</i> (1912) i <i>La Verdad</i> (1913).
Tàrrrega:	<i>El Ermitaño de San Eloy</i> (1900-1903). ¹¹⁴⁹
Mafet:	<i>Lo Portanoves</i> (1913).

Annex 2. 2.

Relació de títols de premsa liberal	
Lleida:	<i>El Noticiero de Lérida</i> (1902-1903), <i>El País</i> (1879-1936) –liberal en els

¹¹⁴⁹ També es considera tradicionalista i carlista degut a la unitat carloconservadora targarina.

	anys 1897-1903 i 1911-1930–, <i>El Pallaresa</i> (1895-1923) –liberal fins el 1918–, i <i>La Jornada</i> (1924).
Tàrrega:	<i>La Voz de la Verdad</i> (1901-1902), <i>La Verdad</i> (1903), <i>Bertoldo</i> (1903), <i>Cacaseno</i> (1903), i <i>Lo Lloca</i> (1902). ¹¹⁵⁰
Solsona:	<i>El Montañés</i> (1904-1907).
Pinell de Solsonès:	<i>La Verdad</i> (1918-1920).

Annex 2. 3.

Relació de títols de premsa republicana	
Lleida:	<i>Adelante</i> (1937), <i>Alas Rojas</i> (1936-1937), <i>Boletín del Círculo Republicano</i> (1909-1910), <i>Crítica</i> (1931-1933), <i>Don Quijote</i> (1915), <i>El Ideal</i> (1898-1923, 1936-1938), <i>El Marraco</i> (1910), <i>El País</i> (1879-1936), <i>El Rebelde</i> (1907), <i>Hispania</i> (1908), <i>La Jornada</i> (1930-1935), <i>La Mitra</i> (1909-1910), <i>La República</i> (1912-1913), <i>Lleyda Nova</i> (1908-1909), <i>Lo Maco Lindo</i> (1899), <i>L'Òstia</i> (1931), <i>Mortalla</i> (1909), <i>Occident</i> (1931-1932), <i>Renovación</i> (1916-1917), <i>República</i> (1909-1910), <i>República Radical</i> (1913), i <i>Satanás</i> (1905).
Tàrrega:	<i>Crònica Targarina</i> (1921-1937) -a partir de 1931 -, <i>El Món a Tàrrega</i> (1936), <i>El Pueblo</i> (1914), <i>La Ciutat</i> (1933-1934), <i>Lo Lloca</i> (1902), i <i>Via Libre</i> (1902).
Balaguer:	<i>El Cridaire</i> (1920), <i>El Rebelde</i> (1918), <i>La Tribuna</i> (1916), <i>Libertad</i> (1921), i <i>Pla i Muntanya</i> (1925-1936) -a partir de 1934-.
Cervera:	<i>Escuela</i> (1913-1914), <i>República</i> (1903-1906), <i>República</i> (1931-1934), i <i>El Yo</i> (1899).
Tremp:	<i>El Relámpago</i> (1906-1910), <i>La Montaña</i> (1914-1915), i <i>Renovació</i> (1932-1936).
Les Borges Blanques:	<i>Sang Nova</i> (1918-1919) i <i>Lluita</i> (1932).
La Seu d'Urgell:	<i>Alt Urgell</i> (1931-1934).

¹¹⁵⁰ Aquest periòdic també es considera d'orientació republicana, en tant que és editat per un grup de republicans i de liberals targarins contraris al carlointegrisme conservador d'*El Ermitaño de San Eloy*.

Bellpuig:	<i>L'Avenç</i> (1932-1938).
Solsona:	<i>El Cardener</i> (1931-1933).
Sort:	<i>Alt Pallars</i> (1933-1934).
Artesa de Segre:	<i>Foc Nou</i> (1930-1933).
Almacelles:	<i>La Clamor</i> (1931-1932).
Verdú:	<i>La Torre</i> (1931-1932).
Camarasa:	<i>El desvetllament camarasí</i> (1933).
La Granadella:	<i>Clarí</i> (1933-1934).

Annex 2. 4.

Relació de títols de premsa tradicionalista i catòlica	
Lleida:	<i>Caliu</i> (1931), <i>Diario de Lérida</i> (1886-1931), <i>El Correo</i> (1931-1936), <i>El Correo de Lérida</i> (1909-1922), <i>El Correo Leridano</i> (1910-1912), <i>El Loredan</i> (1896-1898), <i>El Lunes</i> (1912), <i>El Pallaresa</i> (1895-1923) – portaveu de la Coalició monàrquica entre 1906 i 1918–, <i>El Radical</i> (1910, 1913, 1916), <i>La Joventut Carlista</i> (1900), <i>La Tradición Leridana</i> (1917-1919), <i>L'Almogàver</i> (1908), <i>La Fraternidad Cristiana</i> (1903-1908), <i>Lo Campanar de Lleyda</i> (1901-1902), <i>Terra Ferma</i> (1932-1936), i <i>Toca Ferro</i> (1931-1935).
Cervera:	<i>Avant</i> (1932-1933) i <i>Pàtria</i> (1909-1910).
La Seu d'Urgell:	<i>Aires Llegitimistes</i> (1916-1918) i <i>El Militant</i> (1933-1935).
Les Borges Blanques:	<i>L'Estel</i> (1917) i <i>Horitzó</i> (1932-1936).
Solsona:	<i>El Rebenque</i> (1904) i <i>Acció Popular</i> (1932-1933).
Tàrrrega:	<i>El Ermitaño de San Eloy</i> (1900-1903) i <i>Acció Comarcal</i> (1931-1936).
Tremp:	<i>La Veu de la Montanya</i> (1903-1905) i <i>La Atalaya Leridana</i> (1909-1911).
Mafet:	<i>Lo Portanoves</i> (1913).
Mollerussa:	<i>Heraldo de Urgel</i> (1918).
Ponts:	<i>Aires Llegitimistes</i> (1913-1915).
Balaguer:	<i>Acció</i> (1932-1936).

Annex 2. 5.

Relació de títols de premsa catalanista	
Lleida:	<i>Camins</i> (1934), <i>Catalunya</i> (1916, 1920-1923), <i>Crítica</i> (1931-1933), <i>El Pallaresa</i> (1895-1906, 1918-1919), <i>El Ideal</i> (1898-1923, 1936-1938), <i>La Comarca de Lleyda</i> (1897-1899, 1900-1903), <i>La Jornada</i> (1930-1935), <i>La Rialla</i> (1899), <i>La Veu del Segre</i> (1899-1905, 1933-1934), <i>L'Illergeta</i> (1923), <i>Lleida</i> (1921, 1925-1930), <i>Lleyda Nova</i> (1908-1909), <i>Lleyda Catalana</i> (1899), <i>Lo Campanar de Lleyda</i> (1901-1902), <i>Mortalla</i> (1909), <i>Occident</i> (1931-1932), <i>Orientacions</i> (1936), <i>Vida Lleidatana</i> (1926-1931).
Tàrrrega:	<i>Acció Comarcal</i> (1931-1936), <i>Crònica Targarina</i> (1921-1937), <i>El Àguila Tarregense/L'Àliga</i> (1898-1900), <i>La Ciutat</i> (1933-1934), <i>La Lluna</i> (1932), <i>La Signou</i> (1914-1918), <i>La Veu de Tàrrrega</i> (1936), <i>Nostra Parla</i> (1918-1923), i <i>Vida Nova</i> (1922-1923).
Mollerussa:	<i>La Comarca de Urgel</i> (1896-1905), <i>La Voz de Urgel</i> (1926-1936) -a partir de 1931-, <i>Urgell</i> (1924-1925), i <i>Urgell-Segarra</i> (1918-1923).
Balaguer:	<i>El Cridaire</i> (1920), <i>Flama</i> (1920), <i>La Fals</i> (1912-1926), i <i>Pla i Muntanya</i> (1925-1936).
Tremp:	<i>El Relámpago</i> (1906-1910), <i>La Conca de Tremp</i> (1919-1922), <i>La Veu de la Montanya</i> (1903-1905), i <i>Renovació</i> (1932-1936).
Les Borges Blanques:	<i>Horitzó</i> (1932-1935), <i>Lluita</i> (1932-1933), <i>Sang Nova</i> (1918-1919), i <i>Sempre Avant!</i> (1920-1923).
La Seu d'Urgell:	<i>Alt Urgell</i> (1931-1934), <i>El Cadí</i> (1930-1932), <i>La Veu del Urgellet</i> (1923), i <i>L'Urgel·lità</i> (1918-1920).
Bellpuig:	<i>Llamp</i> (1932), <i>Lo Pla d'Urgell</i> (1912-1921), <i>Lo Pregoner</i> (1921-1936), i <i>L'Avenç</i> (1932-1938).
Cervera:	<i>Cervera</i> (1930-1931), <i>La Veu de la Segarra</i> (1903-1904), i <i>República</i> (1931-1934).
Agramunt:	<i>El Catxepí</i> (1923) i <i>La Comarca d'Agramunt</i> (1921-1922).
Solsona:	<i>El Cardener</i> (1931-1933) i <i>Lacetània</i> (1914-1920).
Sort:	<i>Alt Pallars</i> (1933-1934) i <i>Renaixement Montanyés</i> (1918).

Almacelles:	<i>La Clamor</i> (1931-1932).
Almenar:	<i>Lo Pensament del Segrià</i> (1901).
Artesa de Segre:	<i>Foc Nou</i> (1930-1933).
La Granadella:	<i>Clarí</i> (1933-1934).
Camarasa:	<i>El Desvetllament Camarasí</i> (1933).
Ponts:	<i>L'Autonomista</i> (1922-1923, 1929-1930).
La Pobla de Segur:	<i>Lo Pirineu Català</i> (1914).
Verdú:	<i>La Torre</i> (1931-1932).

Annex 2. 6.

Relació de títols de premsa obrerista	
Lleida:	<i>Acracia</i> (1933-1934, 1936-1938), <i>Adelante</i> (1937), <i>Alas Rojas</i> (1936-1937), <i>Avance</i> (1937), <i>Avant</i> (1932), <i>Avantguarda</i> (1937), <i>Boletín Interior</i> (1938), <i>Butlletí Estudiantil</i> (1936-1937), <i>Butlletí Quinzenal de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos UGT</i> (1937-1938), <i>Combat</i> (1936-1937), <i>Crítica</i> (1931-1933), <i>El Defensor</i> (1911-1912), <i>El Dependient</i> (1933-1934), <i>El Obrero Leridano</i> (1915-1917), <i>Escola...</i> (1935-1936), <i>Esforç</i> (1935), <i>Evolución</i> (1932), <i>FETE</i> (1936-1937), <i>Formación</i> (1937-1938), <i>Justícia</i> (1930), <i>Juventud Combatiente</i> (1938), <i>La Bandera Roja</i> (1919), <i>La Nostra Generació</i> (1938), <i>La Señal</i> (1929-1930), <i>Lucha Social</i> (1919-1922), <i>Lucha Social</i> (1934-1936), <i>L'Espurna</i> (1930-1931), <i>Nueva Era</i> (1938), <i>Rebel·lió</i> (1934), <i>Regeneración</i> (1921), <i>Superación</i> (1937-1938), <i>U.H.P.</i> (1936-1938), <i>Unidad</i> (1936), <i>Vanguardia</i> (1937), <i>Verdad</i> (1904-1905), <i>Vida Nueva</i> (1937).
Agramunt:	<i>Juliol</i> (1936-1937) i <i>Justícia i Llibertat</i> (1933).
Balaguer:	<i>Avant</i> (1931-1932, 1936) i <i>El Safaretx</i> (1932).
Tremp:	<i>Humanidad Libre</i> (1937).
Cervera:	<i>11 setembre</i> (1938).
La Fuliola:	<i>Combat</i> (1933).
Tàrraga:	<i>UHP</i> (1938-1939).

